M. KOLCOV

SPANYOLORSZÁGI NAPLÓ

FORDÍTOTTA: Z. VIDOR EMMA

MIHAIL KOLCOV

SPANYOLORSZÁGI NAPLÓ

MÁSODIK KIADÁS

TÖRÖLVE
E.M.G.
STUDIUM GENERALE
Zuglói Egyesület
1143 Budapest, Ilka u. 32.
946/28

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ BUDAPEST
KÁRPÁTI KIADÓ UZSGOROD
1975

Az orosz eredeti címe:
ИСПАНСКИЙ ДНЕВНИК
Советский Писатель, Москва 1957

ISBN 963 09 0164 1

E.M.G. TÖRÖLVE ÁRT BIZ

Mihail Kolcov Spanyolországi napló-*ja kiállta az idő próbáját. A Pravda tudósítójának, az események szemtanújának avatott tolla alól kikerült mesteri krónika ez a spanyolországi polgárháború első időszakáról, s ma ugyanolyan érdeklődésre tart számot, mint húsz esztendővel ezelőtt.*

A Spanyolországi napló *a fasizmus és az európai haladó erők első hatalmas fegyveres összecsapását eleveníti meg átfogó kép formájában. Nagy művészi tökéllyel tárja elénk, hogyan fogott össze a hős spanyol nép a fasiszta bitorlókkal szembeni fegyveres ellenállásra, hogyan harcoltak a néptömegek a fronton és a mögöttes területeken, s hogyan töltötte be a kommunista párt szervező és vezető szerepét. Mihail Kolcov bátran és becsületesen írta meg könyvét. Nem hallgatta el a nehézségeket, nem hallgatta el a köztársaságiak hibáit és vereségeit sem, amelyeket a fegyveres harcban való tapasztalatlanságuk idézett elő, s nem túlozta el részleges sikereiket és győzelmeiket. Éppen ezért a könyv nemcsak a benne ismertetett eseményeknek, hanem a köztársasági Spanyolország vereségével végződött háború későbbi szakaszainak megértéséhez is hozzásegíti az olvasót.*

Mindezek a vonások a kor egyik legérdekesebb irodalmi és politikai dokumentumává avatják Mihail Kolcov könyvét. A Spanyolországi napló *lapjain olyan emberek nevével is találkozunk, akik azokban az években részt vettek az antifasiszta harcban, de később renegáttá lettek, mint például Malraux, Regler és mások.*

Kolcov a Spanyolországi napló *három részét írta meg. Mun-*

káját nem fejezhette be: az író alkotó és társadalmi tevékenysége 1938 decemberében félbeszakadt.

A szovjet kiadó a munka 1957-es kiadását, amelynek alapján a magyar fordítás készült, a szerző elgondolásának megfelelően egy negyedik résszel egészítette ki. Ez a rész Mihail Kolcovnak 1937 július–novemberében a Pravda hasábjain megjelent tudósításait tartalmazza.

A spanyolországi köztársaságiak a haladás ügyéért harcoltak, s ebben a harcban – a nemzetközi brigádok keretében – a magyar nép fiai is nagy számban vettek részt. Közülük Zalka Mátéról, a nemzetközi brigád parancsnokáról különösen életteli portrét rajzol naplójának lapjain Mihail Kolcov.

A Kiadó

ELSŐ RÉSZ

1936 AUGUSZTUS 3

A tüntetők jókedvűen vonultak fel, nyáriasan öltözve, úgyszólván valamennyien fehérben. Mindjárt az első sorokban hat csinos, napbarnított, rövid sportruhás lány – nyilván egyenesen a stadionból jöttek. Kézenfogva lépkedtek és ütemesen harsogták a jelszót: „Vesz-szen Fran-co! Vesz-szen Fran-co!"

A Vörös téri nagygyűlés délután öt órakor kezdődött. Hőség. Ember ember hátán. Elkéstem s így nem juthattam a szónoki emelvény közelébe, de a hangerősítők jól működtek, mindent nagyszerűen lehetett hallani. A szónok arra hívta fel a Szovjetunió népeit, hogy nyújtsanak anyagi segítséget a spanyolországi szabadságharcosoknak. A gyűjtések azonban megelőzték ezt a felhívást, sok üzemben már napok óta gyűjtenek Spanyolország részére.

Befejezésül a szónok kijelentette:

– A szakszervezetekben egyesült munkások milliói, a Szovjetunió dolgozói, akik létrehozták a szocialista társadalmat, testvéri szolidaritásukat nyilvánítják a spanyol néppel, amely hősiesen védelmezi demokratikus vívmányait a fasizmus elállatiasodott bandáival szemben.

A tüntetést nem készítették elő, megtartását csak ma reggel határozták el. És mégis mennyi plakátot, feliratot, hatalmas méretű karikatúrát tudtak elkészíteni e néhány óra alatt! Francót hosszú ősz szakállal, orosz tábornoki uniformisban ábrázolták.

Az egyik transzparensen jezsuita papok. Egy másikon száját tátogató olasz fasiszta.

Az embereken izgalom vesz erőt, amikor az egyik felszólaló tudomásukra hozza, hogy a lázadók német meg olasz repülőgépeket és ágyúkat kaptak. Mellettem csokoládégyári munkások állnak, s hallom, amint összesúgnak: nem jelentheti-e ez egy háború, világháború kezdetét?

Egy munkásnő, Bisztrova, a szónoki emelvényről:

– Szívünk azokkal van, akik most életüket áldozzák Spanyolország hegyei között és városainak utcáin, hogy megvédjék népük szabadságát. A testvéri szolidaritás üzenetét, proletár üdvözletünket küldjük a spanyol munkásoknak és munkásnőknek, a spanyol asszonyoknak és anyáknak, az egész spanyol népnek. Üzenjük nekik: gondoljatok arra, hogy nem vagytok egyedül, veletek vagyunk!

A nagygyűlés után mind a másfélszázezer ember elindult, hogy valami hűsítő italhoz jusson. Két kilométeres körzetben a kávézók, italboltok és fagylaltozók mind zsúfolásig megteltek. Még a Puskin téren is sokáig kellett várni egy pohár limonádéra.

Ezekben a napokban mindenki fokozott érdeklődéssel olvassa a spanyol eseményekről szóló újsághíreket. De a táviratokból bizony nem sokat lehet megtudni. A TASZSZ Londonból azt jelenti, hogy a kormánycsapatok elfoglaltak egy Sastago nevű helységet az ország északi részén. Sevillánál a munkások levegőbe röpítettek egy hidat. A Gibraltári szoros közepén egy nagy olasz hajó áll, s állítólag a kábelt javítja. Miféle helység az a Sastago? Vajon fontos-e? Ki az úr Sevillában? A fasiszták vagy a munkások? A lázadók ötven kilométerre vannak Madridtól, de hol van a köztársaság kormánya?

AUGUSZTUS 5

A Sztálin-gyáriak gyűlésén Klevecsko tmk-lakatos milliók érzését fejezte ki felszólalásában:

– A polgárháború éveiben, amikor mi, orosz proletárok visszavertük a fehérgárdisták és az intervenciósok támadását, segítségünkre siettek a Nyugat proletárjai. Szent kötelességünk,

hogy most mi nyújtsunk erkölcsi és anyagi támogatást szabadságukat hősiesen védelmező spanyol testvéreinknek. Felajánlom a spanyol nép javára havi keresetem fél százalékát, s forró üdvözletemet küldöm azoknak, akik most fegyverrel a kezükben küzdenek a fasiszták ellen.

A munkások hat nap alatt 12 145 000 rubelt adtak össze a spanyol köztársasági harcosok megsegítésére. A Központi Szakszervezeti Tanács nevében Svernyik ezt a 36 435 000 frankra rúgó összeget Giral spanyol miniszterelnökhöz utalta át azzal, hogy bocsássa a spanyol kormány rendelkezésére.

AUGUSZTUS 6

A repülőtér körül, a Leningrádi út mentén, kora reggel a nap hevétől már sárguló magas füvet kaszáltak.

Felhős, de száraz idő. Rzsevnél a kolhozok dús lentáblái viaskodtak a hőséggel. Velikije Lukiban, a repülőtér szinte tündöklően fehér kis utasellátó épületében meleg, párolgó tejet, kiváló minőségű sárga vajat és aranyló héjú rozskenyeret szolgáltak fel. A repülőgép körül mezei virágok színpompás szőnyege. A virágok tikkadtak, ihatnának. Majdnem a határnál ért utol bennünket a zivatar. A kékesszürke felhőfüggönyből ferde sugárban zuhogott a bőséges, régen várt eső.

AUGUSZTUS 8

A repülőgép földet ért, alig érezhetően ugrott egyet, majd enyhén ringatózva gurult tovább a zsombékos, zöld réten. Emberek szaladtak felénk, üdvözlésül karjukkal integetve. A rekkenő hőség égette a szemünket, összeszorította a torkunkat.

Itt a mezőn egymás szomszédságában állnak s szinte összekeverednek a katonai és polgári, a spanyol és külföldi repülőgépek. A repülőgéptől egyenesen a katalán légierők parancsnokához vezettek. Az elegáns pavilonban szűk a hely, nagy a jövés-menés. A széles díványokon repülők pihennek, az asztalokon térképek, fényképezőgépek, fegyverek egymásra dobálva. Egy szolgálatos közlegény hordja állandóan az italokat és a kávét.

A parancsnok, Sandino ezredes ajtajával szemközt rögtönzött bárpult, előtte magas bárszéken, pohárral a kezükben pilóták és mechanikusok nagy ricsajjal vigadoznak.

Felipe Sandino ezredes, katalán hadügyminiszter és a légierők parancsnoka közepes növésű, őszülő hajú ember. Nem üldögél a dolgozószobájában, hanem felgyűrt ujjú kék zubbonyában meglehetősen sietős léptekkel ide-oda járkál a pavilonban, szóba elegyedik az ott tartózkodóknak hol egyik, hol másik csoportjával, megpróbálja figyelmét az eléje terített térképre összpontosítani, de nyomban egy másik beszélgetés vonja magára az érdeklődését, és már ott is terem. Abban állapodtunk meg, hogy holnap fogunk beszélgetni.

Autónk Pratból, ahol a repülőtér van, elindult az innen tíz kilométerre levő Barcelonába. Prat határában, az út fölött keresztben kifeszítve, hatalmas transzparens: „Visca Sandino!" (katalán nyelven: „Éljen Sandino!"). Az országúton egyre gyakoribbak a barikádok – gyapottal tele zsákokból, kövekből, homokból. A barikádokon vörös és fekete-vörös zászlók, körülöttük fegyveres emberek széles karimájú, hegyes tetejű szalmakalapban, kis, kerek sapkában, fejkendőben, ki-ki a maga módján öltözve vagy félmeztelenül. Egyesek odaszaladnak a gépkocsivezetőhöz, igazolványt kérnek, mások egyszerűen köszönnek és puskájukkal intenek. Egyik-másik barikádnál esznek – az asszonyok meghozták az ebédet, s míg a harcosok a kövekre helyezett tányérokból a levest kanalazzák, a gyerekek a torlaszon mászkálnak, a töltényekkel és a szuronyokkal játszanak.

S amint elérjük a várost, mindjárt az első külvárosi utcákban belekerülünk az izzó emberi lávafolyamba, egy határtalan lelkesedés, boldogság és mámor napjait élő hatalmas város lüktető sodrába.

Volt-e valaha Barcelona olyan, mint most, amikor szertelen örömmámorban győzelmét ünnepli? Barcelona a spanyol New York, s egyben vakító pálmasétányaival, hatalmas sugárútjaival és a Boszporusz fölött emelkedő bizánci és török paloták pompájára emlékeztető fantasztikus tengerparti villáival a Földközitenger tündöklő szépségű ékessége. Végeláthatatlan gyárnegyedek, a hajógyárak, gépgyárak, öntödék, villanytelepek, autó-

gyárak óriási épülettömbjei, textilgyárak, cipőgyárak, konfekcióüzemek, nyomdák, villamos remízek, hatalmas garázsok. Bankok felhőkarcolói, színházak, kabarék, vidámparkok. Félelmetes, sötét zsiványtanyák, baljós „kínai negyed" – szűk, zegzugos utcák a város központjában, piszkosabbak és veszedelmesebbek, mint Marseille és Isztambul kikötői alvilágának sikátorai. Most mindent elönt, magával ragad, elnyel a sűrű, izgatott emberáradat, most minden felkavarodott és kicsapott medréből, a feszültség és a forrongás tetőpontjára hágott. Éreztem, mint kerít egyre jobban hatalmába ez a levegőben izzó feszültség, hallottam szívem heves kalapálását. Nagy üggyel-bajjal vergődtem előre a fegyveres fiatalok, virággal díszített hajú, kezükben meztelen kardot villogtató nők és vöröskokárdás öregek sűrű, hullámzó tömegében, amelyből Bakunyin-, Lenin- és Jaurès-portrék emelkedtek ki, a fel-felcsapó dalnak, zenekarok pattogó indulójának és rikkancsok harsány kiáltásainak hangzavarában fényes mozibejáratok, utcai gyűlések és ünnepélyesen menetelő munkásosztagok, templomok üszkös romjai, tarka plakátok és színes neonreklámok mellett haladtam el, s a telihold és az autók reflektorának fényében, az egész járdát elfoglaló kávéházak közönségébe bele-beleütközve, végül eljutottam a Rambla de los Floresen levő Hotel Orientéig.

Az előcsarnokban aranysujtásos livrébe bújtatott portás mellett fegyveres őrség. Ezt a szakszervezet küldte ide, amely lefoglalta a szállodát. Egyébként az őrség senkit sem ellenőriz. Beéri azzal, hogy felemelt ökéllel üdvözöl mindenkit, aki az előcsarnokba lép. Sok az üres szállodai szoba. A portás elmagyarázta, hogy a külföldi és a vidéki látogatók jórészt elhagyták Barcelonát. A vacsorát a luxusszállodákban szokásos ceremóniával szolgálták fel, de a szomszéd asztalnál fesztelenül csevegett egy munkásifjakból álló társaság. Egy népes angol család – keménygalléros apa, briliánsokkal teleaggatott mama és három, egyformán előreálló fogú lány – néma borzadállyal figyelte, hogyan dobálják a fiúk egymást kenyérgalacsinokkal. Egy hatalmas termetű francia, valami filmoperatőr hamar leitta magát, vörös arca elkékült. A sarokasztalnál idősebb ember ült egymagában, egyenes testtartással, arcán réveteg, udvarias mo-

sollyal. Katalán kristályvizet rendelt a vacsorához, és elmerengve figyelte a víz felszínére törő buborékok játékát. Vacsora után ugyanazzal a mosollyal odajött hozzám, és meghajtotta galambősz fejét, amelyen a haj középen gondosan el volt választva.

– Julio Jiménez Orge. Vagy oroszul: Vlagyimir Konsztantyinovics Glinojedszkij. Még nem volt szerencsém bemutatkozni önnek.

A szoba erkélye a Ramblára néz. Olyan ez, mintha az utcán élne az ember. Miután elkészítettem feljegyzéseimet, lefeküdtem és eloltottam a villanyt. De a hatalmas, szélesre tárt ajtókon keresztül a foszforeszkáló fénnyel együtt beáradt a hajnal üdítő frisseségét váró néptenger forradalmi lelkesedésének hullámverése. A tömeg nem oszlott el, ott maradt az utcán napokon át, hallgatta a hangszórókat és vitatkozott. Időről időre harmonikakísérettel kórusban dalolni kezdtek. Távolabb egy-egy lövés dördült el. Két óra után még valamilyen menet haladt el hangos zeneszóval, de már nem volt erőm ahhoz, hogy felkeljek, sem a kezemet, sem a lábamat nem tudtam megmozdítani a zsibbasztó fáradtságtól.

AUGUSZTUS 9

Az utcákon a gépkocsik szakadatlan áradata. A legkülönbözőbb márkájú kocsik – nagy részük új, drága, fényűző. Mindegyik karosszériájára és tetejére fehér olajfestékkel hatalmas, girbegörbe betűket mázoltak: különböző szervezetek és pártok nevét vagy jelszavakat. A festék sűrű, lemoshatatlan – az így bemázolt autót volt tulajdonosa csak úgy veheti vissza saját használatába, ha teljesen átfesti. Az autók ablakai betörve vagy átlőve, tartályukból csepeg a benzin, a sárhányók elgörbülve. Egyiketmásikat csokrok, virágfüzérek, szalagok, bábuk díszítik. Mindenki autón utazik, mindent autón szállítanak; a kocsik az útkereszteződéseknél, a tereken összetorlódnak, egymásba ütköznek, baloldalon haladnak – a felszabadult gépkocsik tobzódó ünnepe ez.

A nagy épületeket mind lefoglalták, elrekvirálták a pártszervezetek és a szakszervezetek. Az anarchisták a Ritz hotelt fog-

lalták le. Egy másik hatalmas szállodába, a Columbusba az Egyesült Szocialista Párt költözött be. A szálloda tíz emelete olyan, mint Noé bárkája: minden szobában valamelyik bizottság, albizottság, szervezet vagy küldöttség irodája. Erősen emlékeztet az 1919-es ukrán honvédelmi népbiztosságra. A lépcsőkön újságkötegeket, fegyvereket, szőlőskosarakat, olívaolajjal telt nagy üvegeket cipelnek, letartóztatottakat kísérnek. A felnőttek között gyerekek futkároznak és fogócskáznak: napközben magukra hagyják őket a szüleik, akik járőrszolgálatot teljesítenek a milíciában. A szálloda új lakói itt dolgoznak, és itt is alszanak. A katalánok és spanyolok mellett sok a külföldi, akiket könnyű felismerni arcukról és beszédükről. Egy német a fegyverraktárt hozza rendbe, amerikai nők egészségügyi szolgálatot szerveztek, a magyarok nyomban hozzáláttak kedvenc foglalatosságukhoz: sajtóirodát hoztak létre – serényen kopog az írógép, s a stencilekről a sokszorosítón öt nyelven tájékoztató közlönyt készítenek –, az olaszok elvegyülnek a spanyolok tömegében, de mintha az idősebb testvérnek éreznék magukat.

Munkások elfogott fasisztákat kísérnek a Columbus szállodába. A munkások, bár megmagyarázzák nekik, hogy ez a köztársasági rendőrség feladata, nem értik meg, és elmennek, otthagyva a foglyokat papírjaikkal, aranyaikkal, briliánsaikkal és pisztolyaikkal együtt. A Seguridad (a Közbiztonsági Hivatal) nem siet átvenni a letartóztatottakat, így aztán a különböző pártbizottságok mellett kis fiókrendőrségek és börtönök létesültek.

A Columbus második emeletén a katonai osztály székel. Itt szervezik a munkásosztagokat Zaragoza elfoglalására. Sok fiatal jelentkezik, de jelentkeznek öregek is. Ötezer embert már útnak indítottak. Nincs elég puska – a város viszont tele van vele. A bulvárokon mindenki puskával sétál. A kávéházi asztaloknál puskás emberek üldögélnek. A nők válláról sem hiányzik a puska. Az embereknél ott a fegyver, amikor esznek, amikor alszanak, fegyverrel mennek be a mozi nézőterére, bár külön kormányrendelet írja elő, hogy mindenki adja be a puskáját a ruhatárba. A munkások fegyvert kaptak a kezükbe – nem egykönnyen válnak meg tőle.

Az utcákon gyászmenetek vonulnak. A halottakat a frontról hozzák vagy a szétlőtt házak romjai alól ássák ki. Az elesett harcosokat nem fekvő, hanem álló helyzetben teszik a sírba, s így a halottak mintha magasra ágaskodva arra hívnák fel az élőket, hogy folytassák a harcot. A temetés után négy csücskénél fogva takarót vagy lepedőt hordanak körül, s az emberek bőkezűen dobálják bele az ezüst- és rézpénzt az elesettek családjának megsegítésére.

De a városban a sok fegyver s a gyakori összetűzések és lövöldözések ellenére nyoma sincs a haragnak. A hangulatot inkább a felcsigázott öröm, az ujjongó lelkesedés jellemzi. Még tart a nép és a reakciós katonai klikk közötti utcai harcok során oly váratlanul és megérdemelten kivívott diadal mámora. A bátrak vakmerősége, az ágyúk és géppuskák ellen zsebkéssel rohamra induló és diadalmaskodó munkásfiatalok hősiessége, a kiontott vér keltette büszkeség mámoros lelkesedéssel és biztonságérzettel tölti el a hatalmas proletárvárost. Mindenki meghajlik a zubbonyos, puskás ember előtt, mindenki igyekszik kedvében járni. A kávéházakban és a csapszékekben nem engedik fizetni. A bulvárokon a legjobb művészek énekelnek neki, az útkereszteződéseknél torreádorok ölelgetik, elegáns kabaré- és filmcsillagok híres bokáikat ingerlően mutogatva, színes cipősarkaikat nem kímélve ropják előtte a táncot az aszfalton, s édesen kacagnak a kikötői rakodómunkások vaskos megjegyzésein.

Két órakor a prati pavilonban Sandino ezredesnél villásreggeliztem. Az asztalnál zajos társalgás folyik, spanyolul és franciául beszélgetnek. Sandino kijelentette, hogy egyelőre kitűnően mennek a dolgok. Ma a köztársaságiak elfoglalták Ibiza szigetét. Most Mallorca kétoldali nyomás alatt áll: Menorca és Ibiza felől. A valenciaiak a saját kezdeményezésükből expedíciós csapatokat indítottak útnak Mallorca elfoglalására. Ott mintegy ezer felkelő még tartja magát. Zaragoza alatt a köztársaságiak erősítést várnak. Mihelyt a barcelonai osztagok megérkeznek, rohamra lehet indulni a város ellen. Ha a roham sikerül, nem lesz többé aragóniai front. Egyébként ezt nem is helyénvaló frontnak nevezni. Itt Spanyolországban egyelőre nincs összefüggő front. A városok egy része a kormányhatóságok és a népfrontbi-

zottságok, másik része a fellázadt tisztek kezében van. Nincs köztük összefüggő arcvonal. Helyenként a szokás hatalma folytán még a telefon és a távíró is működik közöttük – a lázadók városai beszélgetnek a kormányt támogató városokkal.

A helyzet tüzetes ismertetéséről szó sem lehetett. A beszélőt minduntalan félbeszakították, pohárköszöntőket mondtak és hevesen vitatkoztak. Én csak azt kérdeztem meg Sandinótól, hogy van-e egyszemélyi felelősség és kinek vannak alárendelve a fegyveres erők. Azt válaszolta, hogy az egyszemélyi felelősséget már bevezették, hogy Katalóniában a fegyveres erők neki, Sandinónak vannak alárendelve, az általános kérdéseket pedig megbeszéli Madriddal.

Itt volt Miguel Martínez is, egy alacsony ember, mexikói kommunista, aki ugyanúgy, mint jómagam, tegnap érkezett Barcelonába. Sohasem élt Spanyolországban, de most idejött, hogy segítsen, s átadja az itteni pártnak a mexikói polgárháborúban szerzett tapasztalatait.

Miguel Martínez Franciaországból meglehetősen kalandos úton jutott el ide.

Papírjai nem voltak rendben. A vízumra és a menetrend szerint közlekedő repülőgépre sokáig kellett volna várnia. Andrétól kért segítséget, aki este, a Saint-Germain bulvár közelében levő lakásán fogadta. Az írónál egész gyülekezetet talált. Mind a három szobában emberek várakoztak, s csoportokba verődve halkan beszélgettek. André a konyhába vezette, ott még nem volt senki.

– El tudna indulni egy óra múlva H.-ba?

– Igen.

– Legyen ott holnap délelőtt tizenegykor, és üljön be a Mirabeau Kávéházba. Ez egy nagy kávéház, kérdezősködjön, s könnyen odatalál. Valaki majd felkeresi.

Miguel elutazott. Reggelre H.-ban volt. Kis kézitáskájával a pályaudvarról egyenesen a kávéházba ment. Soká kellett várakoznia – már-már azt hitte, hogy hiába tette meg az utat. Délután két óra tájban egyszer csak megjelent az asztalnál maga André. Nem mentegetőzött.

– Jól utazott? Igyunk pernod-t. Századunk második negye-

dének francia műszaki értelmiségéről és az erkölcseiről külön kell majd írni. Mindent összevetve ötből kettő: ez negyven százalék. Ha a pilóták negyven százaléka a francia fasizmus ellen fog küzdeni, akkor küzdeni fog ellene hetven százalék is. A kérdés csak az, hogy ez a negyven százalék valóban negyven-e, nem pedig húsz vagy nulla.

– Émelyeg a gyomrom a pernod-tól – mondta Miguel –, inkább vermutot iszom. Mi történt? Nem repülhetek?

– Ma öt pilótának át kell vinni Barcelonába hét gépet. Ajánlották nekem őket, pénzt kaptak. Hárman két órával ezelőtt a repülőtéren odajöttek hozzám, és kijelentették, hogy mégsem viszik át a gépeket. Még szellemeskedtek is: hogy a pénz már egymagában is olyan erős kísértést jelent számukra, hogy nem akarnak még erősebbet. A franciák ilyen esetben mindig szellemesek. Ezek különösen szellemesek voltak, mert tudták, hogy nem jelenthetem fel őket a rendőrségen. Még meg is kérdezték, hogy nem teszek-e ellenük bűnügyi feljelentést. Ez volt a legkevésbé szellemes, de ők ezt vélték a legszellemesebbnek.

– Hát lehetett volna rosszabbul is – jegyezte meg Miguel. – Ezek aránylag még rendes emberek. Megtehették volna, hogy felveszik a pénzt, Barcelona helyett Francóhoz viszik át a repülőgépeket, s ott újra pénzt vesznek fel.

– Maga, barátom, filozófus. De ez a lehetőség még nincs kizárva. Marad két pilóta. Ezek vállalkoztak arra, hogy ma éjszakáig átvisznek három gépet. Azt tehetnek a gépekkel, amit akarnak. Egyébként ez a kettő rendes gyereknek látszik. Az egyik még fel sem vette a pénzt. Még csak nem is beszél róla. Mindenesetre ez a kombináció nem magának való, Miguel. Inkább veszítsen el egy hetet, mint hogy José Díaz helyett Franco karjaiba repüljön. De még erre se igen kerülne sor, mert esetleg agyonlőnék, mielőtt Franco a keblére ölelhetné.

– Egy hetet? Az lehetetlen – mondta Miguel. – Egy hét alatt Spanyolországban minden véget érhet. Repülök. Megpróbálom a repülést.

– Próbálni itt nincs mit. Próbálni a pilóta fog. Esztelenség lenne, Miguel. Megígértem magának, s nem utasíthatom vissza, de érzem, hogy esztelenségre vállalkozik. Különösen világos ez

946/282 STUDIUM GENERALE
Zuglói Egyesület
1143 Budapest, Ilka u. 32.
előttem, hiszen én is repülök. Csak a második pilótával. Fizesse ki gyorsan a vermutot. A Tűzkereszt legényei tudnak a dolgainkról, s az a három pilóta is egész biztosan kapcsolatot tart velük. Engem reggel óta figyelnek. Egyetlen másodpercet sem veszthetünk.

A h.-i repülőtér megnyugtató képet nyújtott. A szolgálatos rendőr, kezében újsággal, az utasellenőrző épület bejárata előtti padon bóbiskolt. A mechanikusok hangos szóváltással a bárban tivornyáztak. Menetrendszerű repülőgépek szálltak le és indultak. A repülőtér fölött egy kis sportgép keringett. André nagy nyugalommal egyik hangártól a másikhoz ment, s szóba elegyedett a munkásokkal; Miguel messziről követte. A kis bőrönd terhére volt: attól tartott, hogy elárulja. Legszívesebben bedobta volna az illemhely egyik fülkéjébe, de félt, hogy szem elől téveszti Andrét. Így jutottak el egy nagy, kétmotoros repülőgépig, amelynek csavarjai már halk zümmögéssel forogtak. A repülőgép mellett, a füvön egy fiatal legény heverészett. André beszélgetni kezdett a legénnyel, majd hirtelen, ki sem véve szájából a cigarettát, idegesen odaszólt Miguelnek:

– Na, mire vár?

Miguel egy szempillantás alatt felmászott a gépbe, ahol már voltak ketten: egy fehér gumiköpenyes, kezében virágcsokrot tartó, napbarnított arcú lány, aki hosszú henger alakú bombákon ült, meg egy deresedő, középen gondosan elválasztott hajú idősebb ember, aki a kabin elején, az üvegezett „kilátóban" helyezkedett el.

Kisvártatva a legény felkelt a fűről, s anélkül, hogy búcsút vett volna Andrétól, ő is bemászott a gépbe, és a kormánykerék mellé ült. Nem volt rajta se pilótasisak, se sapka, se kesztyű. André odakiáltott egy munkásnak. Az kihúzta az ékeket a kerekek alól. A gép merész kanyarral, majdnem a kis sportgépbe ütközve, azonnal a magasba lendült. Egy pillanatig még látni lehetett Andrét. Szétvetett lábbal, zsebre dugott kézzel állt, fogai között cigaretta – mint valami revüszínház karmestere a főpróbán.

Tiszta, meleg idő volt. A repülőgép enyhén himbálózva haladt előre. Utasai úgy tettek, mintha nem vennék észre egymást. A

E.M. GYŰJT. PÁRT BIZ.
TÖRÖLVE

pilóta hátulról nézve azt a benyomást keltette, hogy elgondolkozva bámul maga elé. Miguel megpróbált tájékozódni. Még nem járt ezen a vidéken, de térképről jól ismerte. Megpróbálta felfedezni a Rhône-t, Carcassonne-t, a kastély-várost, a Pireneusok első hegyláncait, Perpignant. De hegynek nyoma sem volt.

Lent a mélységben végeláthatatlan sorban húzódtak a dús francia mezők, amelyeknek világoszöld tábláin otromba ákombákomnak látszott az utak sűrű hálózata. Egy jó órába telt, míg végre előtűntek a hegyek. A gép kétezer méter magasságba emelkedett, a levegő felfrissült. Miguel most már végképp nem tudott eligazodni, s kezdett kijönni a sodrából. A pilóta felé sandított, látta, hogy nincs előtte térkép, s valahogyan az egész ember nem túlságosan bizalomgerjesztőnek tűnt a szemében. Fejében egymást kergették a gondolatok. Végtére is, ha a gép Barcelonába tart, egyszer csak elő kell bukkannia a tengernek, mégpedig feltétlenül balfelől. De hátha Burgosba vagy Sevillába tart a gép? Akkor a tenger jobbfelől bukkan elő. Azaz előbukkanhat, de nem kell feltétlenül előbukkannia. Burgosba el lehet jutni a Pireneusok középső része fölött is, és akkor nem látni a tengert. Hát jó, várjunk egy kicsit, majd kiderül, hogy hányadán állunk. Miguel óvatosan kivette a pisztolyát a hátsó zsebéből, és az oldalzsebébe tette. A lány ügyet sem vetett rá, az öreg, lábát az üvegnek támasztva, mozdulatlanul ült.

Miguel most a pilóta háta mögé állt. Az csak a szeme sarkából vetett rá egy futó pillantást, s továbbra is mintegy félálomban kuporgott a helyén, ujjainak hegyét a kormánykeréken tartva. Vajon ő volna a kettő közül az, aki nem kért pénzt? Ezt nehezen lehetett megállapítani a válláról, kissé ritkuló fekete hajáról, borotvált, fiatal nyakának kékes árnyalatáról, kicsi füléről. Hét perc híján két órája vannak már úton. Már régen látni kellene a tengert!

Miguel elhatározta, hogy pisztolyát a pilóta tarkójának szegezi és felkiált: Balra! Dulakodás nem lesz, a pilóta kezét mindenképpen le tudja fogni, ha pedig a golyót a pilóta tarkójába ereszti, amúgy sem tud sokat kezdeni a kezével. Azután Miguel maga szándékozott a kormánykerék mellé ülni – értett egy ki-

csit a repülőgépvezetéshez, csak attól félt, hogy a leszállásnál nekiviszi valaminek ezt a nehéz gépet, amely ráadásul bombákkal van megrakva.

No és ha a fiúnak nincsenek is rossz szándékai? A füle rózsaszínű, mint egy gyereké, s egész arckifejezése olyan kamaszos, nyílt. Már két órája és tíz perce tart a repülés. Talán csak eltévedt, lehet, hogy ő maga sem ismeri ki magát ezen a tájon.

Miguel, ujjával karórájának üvegét kopogtatva, megkérdezte:

– Megérkezünk már valahára?

A pilóta vállat vont és nem válaszolt.

Még tíz perc. Hegyek. Miguel feltette magában, hogy még vár nyolc, nem, inkább még tíz percet. Ez a tíz perc is letelt. Az öreg merően maga elé nézett, a lány mintha fehér gumiköpenyét tanulmányozta volna. Hegyek . . . Miguel ujja a zsebben már-már a pisztoly ravaszára tapadt. De miért, miért nem, előbb bal kezét a pilóta vállára tette. A pilóta nem reagált. Egész örökkévalóság telt el, de lehet, hogy csak néhány másodperc, amikor végre megszólalt:

– Egy kis kerülőt tettem a hegyeken át, itt frissebb a levegő. André megkért, hogy állandóan változtassam az irányt, nehogy menetrendszerű repülőgépekkel találkozzunk. Vannak köztük német gépek is. Mindjárt feltűnik Barcelona . . .

Most együtt ültünk vele a katonai repülőtér bárjában, és vermutot ittunk. Abel Guideznek hívják. Idősebb, mint amilyennek látszik: huszonnyolc éves. Ő az, aki még nem beszélt a pénzről. Tegnap neki is meg a másik pilótának is sikerült visszatérni H.-ba s ma újra áthozni két gépet. Tartalékos katonai repülő, jelenleg polgári pilóta, munkanélküli. Érdekesek a szemei: gyermekiek, világosak, amellett rendkívül éberek, akár a madáré.

A legérdekesebb szeme Andrénak van. Hatalmas szemefehérje szinte megvilágítja keskeny ovális arcát, s azt a látszatot kelti, hogy ez az ember sohasem tud nyugodni, éjszaka is virraszt. Furcsa volna Andrét lehunyt szemmel látni; egyáltalán – alva nem is lenne az, aki.

A polgári légiforgalmi társaságok közül egyelőre csak a Lufthansa gépei közlekednek. Mindjárt a katonai légügyi igazgatóság épülete mellett egy hatalmas Junkers látható, rajta fasiszta

horogkereszt. A gép pilótái és utasai a spanyol katonai repülők között jönnek-mennek, hallgatják a beszélgetéseket, el-elkattintják fényképezőgépeiket. A repülőgépből „A barcelonai német főkonzulátusnak" feliratú hatalmas ládákat raknak ki, s ugyanilyen ládák kerülnek a helyükre. Ezt senki sem akadályozza meg.

Sandino megparancsolta aranysujtásos hadsegédjének, hogy autón vigyenek be a városba. Ekörül aztán nagy bonyodalom támadt. A kis téren vagy tizenöt kocsi állt, a sofőrök a gyepen heverészve karban énekeltek. Egyik sem akart menni, bár a hadsegéd nagy beszédben igyekezett meggyőzni őket, hogy menynyire fontos a fegyelem a forradalmi háborúban. Nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy meg kell őrizni Sandino ezredesnek, Katalónia főparancsnokának a tekintélyét, különösen amikor külföldi elvtársak vannak itt. De kibeszélhette a lelkét – senki sem mozdult. A hadsegéd káromkodott és kiabált, egészen belevörösödött az erőfeszítésbe. Semmi sem használt. Visszamentünk a pavilonba – az asztalnál még kávét ittak likőrrel. Amikor Sandino meghallotta, hogy a sofőrök nem akarnak menni, az asztalra csapta a csészéjét. Kiment, maga beszélt a sofőrökkel, s végül is az egyik vállalkozott rá, hogy bevisz a városba.

Már esteledett, amikor megtaláltam a Katalán Szocialista Egységpárt vezetőit. A szocialisták és a kommunisták a fasiszta lázadás napján egyesültek. Más szocialista szervezet Barcelonában nincs. A vezetőség összetart, egységes. Éjjel-nappal megállás nélkül dolgoznak a Központi Bizottságnak a Paseo de Garcián levő székházában, amely nem olyan hangos, mint a Columbus szálloda, de szintén zsúfolva van emberekkel és milicistákkal.

Nagyon aggasztja őket a helyzet. A fő probléma most a népfrontban egyesült pártok és szervezetek egymáshoz való viszonya. Különösen kiéleződött a helyzet az anarchistákkal. A CNT (Nemzeti Munkásszövetség) és a FAI (Ibériai Anarchista Föderáció) szervezeteibe tömegesen léptek be új tagok, részint elmaradott, forradalmi hagyományokkal nem rendelkező munkások, részint deklasszált lumpenproletárok, sőt egyenesen bűnöző elemek a „kínai negyedből". Mindezek az emberek kizökkentek

életük rendes kerékvágásából, fegyvert kaptak a kezükbe, s most szüntelen erjedésben és forrongásban vannak, nemigen engedik magukat vezetni, valamennyien készek arra, hogy nekitüzesedjenek és újabb utcai harcokat robbantsanak ki bármely provokációra, bármilyen okból, sőt minden ok nélkül is. Egyes anarchista vezérek tőlük telhetően megpróbálják különválasztani s a népfront és az igazi antifasiszta harc útjára vezetni az anarchista munkások legjobb, legszervezettebb részét, de egyelőre vajmi kevés sikerrel. Másrészt ugyanezek az anarchista vezérek attól tartanak, hogy a többi párt leszámol velük, s különösen félnek a kommunistáktól. A szocialisták és a kommunisták egyesülése nagyon megijesztette és gyanakvóvá tette a FAI-t. Számos fegyverraktárt rendezett be magának, s fegyveres harcot készít elő a városban. García Oliver, a barcelonai anarchisták vezetője kijelentette: „Tudom, hogy fel akarnak számolni bennünket, mint annak idején az orosz bolsevikok a maguk anarchistáit. Ez nem fog önöknek sikerülni." Így azután az anarchisták egyfelől agitációt folytatnak saját soraikban amellett, hogy a lázadók elleni harcban együtt kell működni a kormánnyal, ugyanakkor pedig bujtogatják a szakszervezeteiket, újabb utcai harcokra készülnek, s hangulatot keltenek a kommunisták és a szocialisták ellen. A szocialisták és a kommunisták minden úton-módon azon vannak, hogy leküzdjék ezeket a bomlasztási kísérleteket, s tettekkel bizonyítják teljes lojalitásukat, mutatják meg azt, hogy a proletár erők maradéktalan egységének biztosítására törekednek. A napokban a szocialisták képviselői kiváltak a katalán kormányból csak azért, hogy ne élvezzenek politikai előnyöket az anarchistákkal szemben. A kölcsönös bizalmatlanságnak ez a légköre igen megnehezíti a közös harcot a lázadók ellen.

Provokatív és bomlasztó szerepet játszik a POUM (Egyesült Marxista Munkáspárt) nevű trockista szervezet. Nyomban a lázadás után alakult meg, két részből: Nin trockista csoportjából és a kommunista pártból kizárt jobboldali renegátok Maurin vezetése alatt álló szervezetéből. Maga Maurin valahol a fasiszta területen rekedt, az egyesült spanyol trockisták–renegátok vezetését Nin vállalta magára. A poumisták, akiknek saját lapjuk

van, az anarchisták körül forgolódnak, a kommunista munkások ellen uszítják őket, azonnali teljes szocialista forradalmat követelnek Spanyolországban, s visszataszító demagógiával támadják a Szovjetuniót. Gyakorlati tevékenységükben sokkal józanabbak: maguknak foglalták le Barcelona legjobb, legarisztokratikusabb szállodáit, ellenőrzésük alatt tartják a legdrágább éttermeket és szórakozóhelyeket.

– Mi vagyunk a spanyol Ukrajna – magyarázta egy katalán, hogy könnyebben megértsem. – A mi sorsunktól nagyon sok függ. Ha a provokátorok olyan helyzetet teremtenek, amelyben terrort kell alkalmazni, elkerülhetetlen az intervenció, mégpedig nemcsak Olaszország és Németország részéről. Meg kell feszítenünk minden idegszálunkat, latba kell vetnünk minden önuralmunkat, hogy megakadályozzuk a rendzavarásokat Barcelonában.

Csak késő éjszaka küldtem el az első táviratokat a *Pravdá*nak. Itt igen nehéz boldogulni a cenzúrával – nem a szigorúsága, hanem a körülményessége miatt. Le kellett fordítani az egész szöveget oroszról franciára, majd meg kellett kérni egy szakembert, hogy fordítsa le franciáról katalán nyelvre.

Csak ma érkezett meg ide a hír, hogy a szovjet munkások már 36 millió frankot adtak össze az antifasiszta Spanyolország támogatására. A hírt az esti lapok közölték, s a rádió is tudtul adta. Az álmatlanul virrasztó tömeg lelkesen tapsolt a hangszórók körül. Az utcák harsogtak a „Visca Rusia!" („Éljen Oroszország!") kiáltásoktól, az Internacionálétól és az anarchista indulóktól.

AUGUSZTUS 10

Reggel a munkásnegyeden át a kikötőbe mentünk. Mindenütt vigasztalan, kétségbeejtő nyomor, amilyet Európában csak a Balkánon és itt tapasztalhat az ember. Az élet teljes egészében feltárul a szemünk előtt – a fele a járdákon, a többi a nyitott ablakokon és ajtókon keresztül. Az apróságok csoportosan mászkálnak az aszfalton, a szeméttel játszadoznak, hancúroznak és énekelnek. A háziasszonyok ebédet főznek: olajbogyót, babot és

olajos bablevest. A krumpli többe kerül, ritkábban jut belőle az asztalra. Húst egészen keveset fogyasztanak – drága. Már a más vidékről idehozott, gyakran büdös füstölt tőkehal is csemegének számít. Túlságosan sok az alkohol – a boron felül, ami hozzátartozik az ebédhez, s amiből, a kisgyerekeket is beleértve, mindenki sokat iszik; a boron kívül a munkások, az italboltok söntése mellett tolongva, pohárszámra öntik magukba a mérgező kevert pálinkákat, vagy egyenesen a rikító, hangzatos címkékkel ellátott üvegekből nyakalják az aperitifeket. Ha valamelyik vendégnek vizelhetnékje támad, egyszerűen kifordul az utcára, s így az italboltok környékén átható, orrfacsaró bűz terjeng. A modern nagyüzemek körül kézművesek lézengenek s kisiparosok dolgoznak apró műhelyeikben. A legkorszerűbb gépekkel felszerelt cipőgyár munkásának leváló cipőtalpát egy félig vak, vén suszter igyekszik felerősíteni durva szurkos fonállal. Primuszokon kiszolgált, csupalyuk fazekakat foltoznak. Toldozott-foldozott, szennyes, ócska ruhával kereskednek – itt, a hatalmas kombinátok és olyan olcsó készruhát árusító üzletek mellett, amilyennel Barcelona egész Spanyolországot, részben Franciaországot, sőt Angliát is ellátja.

De a tavaszi szél most szinte felkavarta ezeket a sivár negyedeket. Erjedésbe jöttek, új élet költözött beléjük. A házak fellobogózva; az ablakokban, majdnem minden bejárat fölött, sarlókalapácsos zászló, vörös-fekete anarchista, sávos katalán vagy hivatalos köztársasági lobogó. Az utcákat valósággal elárasztja a sok plakát, röplap és újság. Mindenkinek jut belőlük, mindenki vitatkozik rajtuk. Egy csapat lány daloskönyvből kórusban a forradalmi indulókat gyakorolja. A könyvesbódékban rengeteg új kiadvány, köztük sok szovjet könyv.

Egy menetoszlopban ifjúmunkások indulnak a frontra. A szakszervezeti székházból jönnek ki négyes sorokban, élükön dobosok. Az első tizenhat embernél puska, majd kettőnél pisztoly, a többinél semmi. A fiúk lelkesen integetnek a dobszó ütemére. Anyák, menyasszonyok és öcsikék kísérik őket, együtt mennek a sorokban, egymásba karolva. Egy fiatal legény az erőlködéstől vörös arccal, zavartan mosolyogva, az ölében viszi ősz hajú, töpörödött édesanyját.

A katonai helyzetről szóló hírek jók, de határozatlanok. Valenciai expedíció indult útnak az Almirante Miranda hadihajón, fedélzetén állítólag hét hidroplánnal és ezerkétszáz főnyi önkéntes munkásosztaggal. A cirkáló Menorca szigete felé tart. Ugyanakkor partraszállást hajtottak végre Ibizán, amely előző este a kormánycsapatok kezére került. Zaragoza megrohamozása egy-két nap múlva várható.

Vándormadár módjára, üres kézzel repültem ide, most pedig már egész kis apparátusom van. Valdés egy francia fordítónőt adott mellém, Marina Jinesta katalán ifjúmunkás lányt. Hatalmas ósdi puskát cipel a vállán, egy pillanatra sem válik meg tőle. Autóm is van, egy hosszú, nyitott Chevrolet. Sárhányója horpadt, oldalán jelszavak és számomra ismeretlen szervezetek kezdőbetűi. Kíséretet és gépkocsivezetőt nem kértem – az osztagban jobban felhasználhatják őket. Benzint egyelőre még mindenütt kapni – utalványra vagy pénzért, vagy ha nagyon szépen kéri az ember, esetleg ingyen is. Van továbbá egy táskaírógépem meg egy FED fényképezőgépem – egész kis *Pravda*-különítmény!

Délben meglátogattam García Olivert. Jelenleg a katalán milícia teljes egészében neki van alárendelve. A parancsnokság a Haditengerészeti Múzeum épületében székel. Gyönyörű épület, tágas oszlopcsarnokok és termek, üvegmennyezetek, régi hajók művészien elkészített, hatalmas modelljei, rengeteg ember, fegyver, lőszeresláda.

Oliver pompás szőnyegekkel és szobrokkal díszített dolgozószobában fogadott, s mindjárt vastag havannával, konyakkal kínált. Szép, barna, filmszínészre emlékeztető arcán forradás. Tekintete komor. Derékszíján hatalmas forgópisztoly. Eleinte hallgatott, szófukarnak látszott, de hirtelen szenvedélyes monológba kezdett, s beszédén megmutatkozott a tapasztalt, tüzes, ügyes szónok. Hosszan magasztalta az anarchista munkások bátorságát; egyre azt erősítgette, hogy éppen az anarchista munkások mentették meg a helyzetet a barcelonai utcai harcokban, s hogy most ők alkotják az antifasiszta milícia élgárdáját. Az anarchisták – hangoztatta Oliver – életüket áldozták és a jövőben is készek életüket áldozni a forradalomért. S ami ennél is több

– még arra is készek, hogy együttműködjenek a burzsoá antifasiszta kormánnyal. Neki, Olivernek, nehéz erről meggyőzni az anarchista tömeget, de ő is, társai is mindent elkövetnek, hogy fegyelmezzék és az egész népfront vezetése alá helyezzék, s ez sikerülni is fog. Őt, Olivert, már megalkuvással és az anarchista elvek elárulásával vádolták a gyűléseken. A kommunisták vegyék mindezt figyelembe, és ne feszítsék túl a húrt. A kommunisták az egész vonalon kezükbe ragadják a hatalmat. Ha ez így folytatódik, a CNT és a FAI nem felel a következményekért. Ezután idegesen, már egész felhevülve, cáfolni kezd. Nem igaz, hogy az anarchisták sok fegyvert rejtettek el. Nem igaz, hogy az anarchisták csak milíciát akarnak és ellenzik a reguláris hadsereget. Nem igaz, hogy az anarchisták együttműködnek a POUM-mal. Nem igaz, hogy anarchista csoportok fosztogatják az üzleteket és a lakásokat; valószínűleg közönséges bűnözők használják fel a vörös-fekete zászlót. Nem igaz, hogy az anarchisták a népfront ellen foglalnak állást; lojalitásukat szavakkal is, tettekkel is bebizonyították. Nem igaz, hogy az anarchisták a Szovjetunió ellen vannak. Tisztelik és szeretik az orosz munkásokat, nem kételkednek abban, hogy az orosz munkások Spanyolország segítségére sietnek. És ha majd szükség lesz rá, az anarchisták segíteni fogják a Szovjetuniót. A Szovjetunió ne hagyja figyelmen kívül számításaiban azt az erőt, amelyet a spanyol anarchista munkások képviselnek. Nem igaz, hogy más országokban nincs anarchista mozgalom, de a központja természetesen Spanyolországban van. Miért becsülik le Oroszországban Bakunyint? Spanyolország tisztelettel adózik neki a maga nevében is, Oroszország helyett is. Nem igaz, hogy az anarchisták nem ismerik el Marxot ... Tanácsolja, hogy beszéljek barátjával, Duruttival; persze Durutti a fronton van, Zaragoza kapuinál áll. Szándékomban van-e a frontra utazni?

Igen, szándékomban van. Mindjárt, holnap, ha engedélyt kapok rá. Nem adhatná-e meg Oliver az engedélyt? De igen, Oliver szívesen megadja. Beszél a hadsegédével, aki nyomban ír néhány sort az írógépen, és Oliver aláírja. Megszorítja a kezemet, és kér, hogy helyesen tájékoztassam az orosz munkásokat a spanyol anarchistákról. Nem igaz, hogy az anarchisták tegnap

kifosztották a Pedro Domecq borospincéit. Bizonyára a csőcselék tette, amely a FAI tagjainak nevével takarózott. Nem igaz, hogy az anarchisták nem hajlandók belépni a kormányba...

Délután Sandino jött értem kocsival, és elvitt a palotába, a kormányfőhöz. A bejárati lépcsőnél az őrség feszesen tiszteleg. A palota csendes, szinte kihalt, a folyosóin csak livrés lakájok őgyelegnek. A titkár kér, hogy várjunk: señor Casanovasnál éppen egy francia küldöttség van. Némán várakozunk. Csak egy hatalmas márványóra ketyeg. Ezt a csöndet különös hangok törik meg, amelyek vadállatok üvöltésére hasonlítanak. Először egy, majd még egy, azután sok borzalmas üvöltés, mintha egész falka vadállat próbálná a hangját. Ugyan mi történhetett itt? Égek a kíváncsiságtól. Azonnal ki kell szaladni az utcára. A titkár és Sandino nem mozdul a helyéről. A titkár bizonyára gyáva. Na de Felipe Sandino ezredes?! Jól van, nyugodtan maradok. A titkár udvariasan mosolyog. Nem állom meg szó nélkül:

– Mulatságos hangok...
– Ó igen! Ez valószínűleg oroszlán.
– Hogyhogy oroszlán?
– Ez biztos oroszlán, ámbár vannak ott tigrisek is.
– Hol ott?
– Hát az állatkertben.
– Itt van az állatkert? A palota mellett?
– Igen, mindjárt mellette. Majdnem szomszédok vagyunk. Nálunk Nyugaton az úgynevezett állatkertekben különféle vadállatok vannak. Például oroszlánok, leopárdok, krokodilusok, kígyók, elefántok.

Az elefántoknál már nem tudom türtőztetni magam. De ekkor hirtelen kinyílik a dolgozószoba ajtaja, señor Casanovas kíséri ki a francia küldöttséget. Ő is, a küldöttség tagjai is minden ok nélkül nevetni kezdenek. Valamennyien jó hangulatban vannak. A küldöttek között felismerem Léon Jouhaux-t.

Señor Casanovas rendkívül szívélyes. Részletesen elmagyarázza Katalónia autonómiájának elveit és azokat az elveket, melyeknek alapján a katalán kormány együttműködik a madridi központi kormánnyal. A pártok között Barcelonában tapasz-

talható súrlódásoknak nem kell túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani. Katalónia elnöke, señor Companys és ő, Casanovas, minden tőlük telhetőt megtesznek, s biztosítják az egységet a kormány körül. Ami a lázadás gyors felszámolását illeti – erről ő tökéletesen meg van győződve. De ez nem lehetséges azonnal. Egy hét múlva? Igen, mondjuk, egy hét múlva. Mindenesetre nem néhány nap alatt. A katalán kormány rendelete értelmében ipari és honvédelmi bizottság alakult, s ennek irányítása alá került valamennyi nagyobb kohászati és gépipari üzem, köztük a Hispano-Suiza autógyár, továbbá számos gumigyár, villamossági üzem, vegyiüzem és néhány textilüzem. Az üzemi bizottságokat feljogosítják, hogy augusztus 15-i hatállyal teljes egészében vegyék át a termelés irányítását azokban az üzemekben, amelyek a fasiszta lázadás részvevőinek tulajdonát képezik.

– Most minden erőnket arra összpontosítjuk, hogy elfoglaljuk Zaragozát, amely egyike a fasiszta lázadás három tűzfészkének. Zaragoza bevétele komoly erőfeszítéseket követel, jelentős katonai egységeket, harckocsi-kötelékeket, tüzérséget és légierőt vontunk ott össze. De ha bevesszük, ez szabaddá teszi a kezünket más hadműveletek számára. A munkásmilícia egyre újabb osztagait alakítjuk meg, amelyek azután a néphadsereg reguláris alakulataivá válnak majd. Ugyanakkor a katalán kormány gondoskodik arról is, hogy megszervezze a normális életet a fővárosban és egész Katalóniában.

Casanovas elbúcsúzott, és Sandinóval együtt valamilyen ülésre ment. Gyalog tértem vissza a szállóba, előkészítettem a Chevroletemet, s a szállodai vacsora helyett útnak indultam, hogy egy étkezdét keressek. Távolabb a Ramblától minden útkereszteződésnél ellenőrzik a kocsikat. A nőket kiszállítják, ha nincs náluk szolgálati igazolvány. Ezt azért teszik, mert a lefoglalt autókban sokan lányokat kocsikáztatnak. Engem, aki üres kocsival utaztam, többször is megállítottak, s egyszer arra kértek, hogy vigyek el egy beteget a klinikára, majd edényekkel tele zsákokat, azután rendőröket kellett elvinnem valahová. Nem voltam köteles megtenni, de érdekes volt. Csodálkoztak, hogy nem ismerem az utcákat, és mutatták az utat. A városban sok helyütt lövöldöznek. Az emberek nem futnak szét, ellenkezőleg,

csoportokba verődve találgatják, hogy honnan lőnek. Legtöbbnyire a saroképületek felső emeleteiről lövöldöznek az utcára.

A Parallelo mögött, egy kiskocsmában vacsoráztam. Sózott zöld olajbogyót, saját levében elkészített tintahalat, hagymás bárányhúst és sajtot, hozzá hordóból csapolt jó asztali bort ittam. A házigazda és felesége a bejárat előtt ült. Leányuk szolgált fel. Körös-körül teljes volt a nyugalom, mintha mi sem történne.

AUGUSZTUS 11

A délelőtti órákban, reggeli után a nyugat felé vezető kitűnő aszfaltúton elhagytuk Barcelonát. A külvárosokban és a környéken számos barikád mellett haladtunk el, minduntalan járőrökbe, többnyire romantikus cafrangokba öltözött, handabandázó, gyakran pityókás anarchista járőrökbe ütköztünk. A járőrök különféleképpen ellenőrzik az utasokat: az egyik kötekedő és rosszindulatú, a másik szívélyes, udvarias mosollyal nézi meg az iratokat, s búcsúzásul hangosan köszön. De sem az egyik, sem a másik nem fordít különösebb gondot a tényleges ellenőrzésre. Egyszerűen kíváncsiak, hogy kik, miféle emberek utaznak az autókon, fecsegni vagy akadékoskodni akarnak. A legtöbb járőrt senki sem hatalmazta fel; minden bizonnyal ellenség, kém is akad közöttük.

Barcelonától távolodva ritkulnak a járőrök, és jellegük is megváltozik. Most a falvak elején és végén állnak őrök – fiatal és idős katalán vagy aragóniai parasztok fekete ingben és fekete kerek sapkában, meztelen lábukon vászoncipő. Erős, vállas emberek, arcuk barna az örökös napsütéstől, kezükben ósdi vadászfegyver. Nyugodtan és méltóságteljesen állítják meg a kocsit és kérik a papírokat:

– Documentos!

Egész halom meghatalmazást és igazolványt nyújtanak át nekik, de ők nem nagyon tudnak kiigazodni közöttük, s szerény, néha zavart mosollyal adják vissza a papírokat. Szívesen megmutatják az utat, és általában igen jóindulatúak, udvariasak. A

régi szokás szerint mindenkit „señor"-nak szólítanak, de a búcsúzásnál vörösök módjára felemelik az öklüket.

Az őrök mellett gyakran nők állnak korsóval a vállukon. Vendégszeretően, meghatóan kínálják portékájukat:

– Agua? Vino? (Vizet? Bort?)

Julio Jiménez Orge – vagyis Vlagyimir Konsztantyinovics Glinojedszkij – megkért, hogy vigyem magammal Aragóniába. Udvarias és szentimentális. Az oroszországi polgárháború idején tüzéralezredes volt. A tüzérségi raktárak főnöke volt a fehéreknél. Novorosszijszk kiürítése után Párizsba került, ahol egy templomi kórus karnagya lett, majd tíz évig munkás volt a Renault-gyárban. Belépett a Hazatelepítési Szövetségbe, majd a Francia Kommunista Pártba. Segíteni jött Spanyolországba, mint mondja, az „új vörösöknek".

Az indulás előtti nap elküldtem úti térképekért. Lelkiismeretesen végigjárta valamennyi barcelonai szaküzletet, és egész térképgyűjteményt hozott. Méltóságteljesen, egyenes tartással ül az autóban, zsebkendőjével homlokát törülgeti. Izgatja, hogy az őrök hozzá nem értően és hanyagul bánnak fegyverükkel. Gyakran kiszáll a kocsiból, kiveszi a puskát a harcosok kezéből, és megmutatja, hogyan kell tartani. A katonák tisztelettudóan figyelik, s hosszan, lelkesen hálálkodnak. Gyomorbaja miatt keveset eszik és iszik, de ha felhajtott egy kicsit, igen szentimentálisan kezd mesélni Oroszországról és Franciaországról.

Az úton nagyon élénk a forgalom. Tehergépkocsik, autóbuszok, személygépkocsik robognak őrült sebességgel, katonákat, civileket és élelmet szállítanak. Tizenöt-húsz kilométerenként egy-egy összetört kocsi hever az árokban: karambolok vagy egyszerűen csak a hozzánemértő gyorshajtás áldozatai. A lázadást követő első napokban a barcelonai garázsokat elözönlötték az amatőr gépkocsivezetők; mind azt mondta magáról, hogy sofőr, márpedig Spanyolországban csak az számít sofőrnek, aki legalább százkilométeres óránkénti sebességgel hajt.

Alkonyatkor Léridába, egy feltűnően szép Ebro-parti városba érkeztünk. Pompás hidak, festői árkádok, az utcákon nyüzsgő embertömeg. Lérida nagy textilipari központ, selyemgyárairól híres. A front közelsége ellenére békés képet mutat, kevesebb

katonát látni, mint Barcelonában. Kávét és narancsszörpöt ittunk. Miután elláttuk magunkat benzinnel, narancslével és kávéval, tovább indultunk a Huesca felé vezető országúton. Az üde színekben pompázó katalán mezőket egyhangú, izzó homokpuszta, kopár, poros, szinte kihalt vidék váltotta fel. Estére Barbastróba, Villalba ezredes törzskarának tartózkodási helyére értünk. Régi városka, keskeny utcákkal és szűk kis térrel. A törzskar a püspöki rezidenciában rendezkedett be. A XVI. században épült kapubejárat boltívei alatt még királyi mundérba öltözött katonák kártyáztak. Holdfényben fürdő oszlopcsarnokon keresztül jutottam a püspöki terembe, amely most a zaragoza–huescai front főhadiszállása. A katonai térképekkel borított asztal fölött hatalmas elefántcsont feszület függött. Az ezredes – sovány, szigorú kinézésű, de félszeg ember – felkelt és elém jött. Ő és helyettese, Medrano tüzérszázados azok közé a kevesek közé tartoznak, akik az aragóniai és katalán tisztek közül hűek maradtak a kormányhoz. Villalba ezredének egész állományát össze tudta tartani.

A fasiszták állásainak balszárnya a Pireneusok előhegyeire, jobbszárnya Teruelre támaszkodik. A frontot majdnem középen az Ebro folyó szeli ketté. A kormánycsapatok azt a feladatot tűzik maguk elé, hogy a fasisztákat elvágják a Pireneusoktól, Zaragoza és Huesca között áttörjék a frontot s végül bevegyék mindkét várost, amely Navarra tartományt, a lázadás legreakciósabb központját fedezi. Ezzel egyidejűleg lent, délen a Valenciában megalakult oszlop Teruel alá vonul, hogy a várost elfoglalva csapást mérjen a fasiszták jobbszárnyára.

A harcot megnehezíti az erősen tagolt, helyenként hegyvidék jellegű terep. Tüzérség mind a két oldalon van: százöt milliméteres Vickers gyorstüzelő ágyúk, spanyol gyártmányú Schneider hegyi tarackok és francia hetvenöt milliméteres ágyúk. A lázadók néhány várágyúval és harckocsival is rendelkeznek. A kormánycsapatoknak egy páncélvonatuk van. A gyalogság fegyverzete mind a két oldalon Mauser kézipuska és részben kézigránát. Vannak aknász-osztagok és van néhány könnyű felderítő repülőgép. Híradási és hadtápszervezetről úgyszólván beszélni sem lehet. A harcok egyes természetes védelmi vonalakért,

magaslatokért és lakott területekért folynak. A terepen utászmunkát nem végeznek, lövészárok nincs.

– Ez minden. A többit majd úgyis meglátja a saját szemével.

Az ezredes a térképre tette gondosan kihegyezett piros ceruzáját.

Kezet fogtunk, s míg el nem távoztam, a komor, hosszúkás arcú spanyol állva maradt a hatalmas szoba közepén.

A püspöki rezidencia egyik hűvös, kőkockákkal kirakott szobájában töltöttük az éjszakát; az ablakokon át vastag kévékben áradt a szobába az ezüstös holdfény; a katonák a boltívek alatt vitatkoztak és énekeltek.

AUGUSZTUS 12

Angüesban parasztosztagok táboroztak, itt van Villalba ezredének egy zászlóalja, s itt rendezkedett be a tüzérparancsnokság is. A pirospozsgás arcú, tagbaszakadt, örökké vidám Medrano százados, sebesült lábán vastag kötéssel, botjára támaszkodva, sántikálva jár-kel. A parasztházak udvarán, tizenöt kilométerre az ellenségtől, ponyvával letakart ágyúk. A harcosok büszkén mutogatják az ágyúkat, s naivan magyarázzák, hogy még nem lőttek belőlük, mert nincs hozzájuk muníció.

Nem időztünk sokáig, mentünk tovább, még előbbre. Angüestól tizenöt kilométerre egy őrszem tudomásunkra hozza, hogy nem lehet továbbmenni, ránk lőhetnek, ott már az ellenség van.

Ezen a helyen az útépítő munkások háza körül foglalt állást Villalba ezredének egy százada. Századosuk, egy éltes, tömzsi ember nagyon megütközött, amikor meghallotta, hogy be akarjuk járni az első vonalat. Azt ajánlotta, hogy inkább ebédeljünk meg. Csuda jó ebéd lesz – a bárány már sül, a bor csodálatos, és olyan gyümölcsöt kapunk, amilyet sehol egyebütt nem találunk.

– Ki az ellenfelük?

– A lázadók.

– De konkrétan, milyen erőkből áll? Hány ágyúja, géppuskája van? Van-e lovassága?

A százados a vállát vonogatta. Az ellenfelet éppen azért nevezik ellenfélnek, ellenségnek, enemigónak, mert nem tájékoztat

elhelyezkedéséről, erőiről. Különben nem ellenség, nem enemigo lenne, hanem barát, amigo! A körülállók jót nevettek a százados szellemességén.

– Hát nem végeztek felderítést?

Nem, a százados nem végeztetett felderítést. Egy katona ugyan elment nyúlra vadászni, s azt mondja, hogy balfelől a lázadók géppuskából lőttek rá. Ha a señor óhajtja, tüzetesen ki lehetne kérdezni a fiút; ő maga már régen készül rá. Keresni kezdik a katonát, de kiderül, hogy Léridába utazott, mert megbetegedett a nővére. Így hát végül mégiscsak ebédelni kellett. Az ebéd valóban kitűnő. Demokratikusan ülnek az asztalnál, valamennyien együtt, s figyelmesen hallgatják a Marina tolmácsolásával folyó szívélyes beszélgetést: a százados dicséri a Vörös Hadsereget, én meg a spanyolt. A százados elmondja, hogy már harminc esztendeje áll katonai szolgálatban, hogy mindig hű volt és hű lesz a kormányhoz. Nem tudja megérteni, hogyan lehetnek olyan emberek, akik szembefordulnak a kormánnyal. Ha nem tetszik nekik a kormány, ez még nem ok a felkelésre. A kormány az kormány... Az ízletes bárányhús-hegyek lassan elfogynak. Megtanítanak inni a porrónból, egy csőrös agyagedényből, amelyből egyenesen a nyitott szájba kell önteni a bort; jóízűen nevetnek ügyetlenségemen. Meglepődnek, amikor megtudják, hogy Oroszországban nem ismerik a porrónt, hogy ott csak pohárból tudnak inni.

Ebéd után a százados eltűnt – a katonák jelekkel mutatják, hogy aludni ment. Szemlátomást nagyon elégedettek ezzel az atyai parancsnokkal; Marina útján megmagyarázzák, hogy a százados jó ember.

Jiménez meg én elhatároztuk, hogy körülnézünk egy kicsit. Elhaladtunk az őrszem mellett, majd kúszva igyekeztünk előre. A katonák nem tartottak vissza bennünket. Vagy száz méter után meguntuk a kúszást – előbb guggolva, aztán felegyenesedve folytattuk az utat. Körös-körül minden csendes, sehol egy lélek, csak a szél zúgását hallani. Így mentünk vagy három kilométert, egy elhagyott szekérbe botlottunk. Több semmi. Csend. Jiménez távcsövemmel szemügyre vette a félkörben húzódó dombokat – további két-három kilométeres körzetben sincs

semmiféle tüzelőállás. Lehet, hogy az ellenség e mögött a dombláncolat mögött rejtőzik, de az is lehet, hogy távolabb. Visszatértünk és próbáltuk megértetni az őrséggel, hogy legalább négy kilométernyi körzetben nincs ellenség. Helyeslően bólogattak. A katonák, mint Marinának mondták, maguk is tudják, hogy az ellenség messze van, de nem szabad támadást indítani, mert erre nincs order (parancs) a központból.

Elindultunk északnak, Sietamo falu felé, melyet előző nap hatodszor foglaltak vissza a fasisztáktól. Csupa régi, megfeketedett kőház két csúcs közt, a nyeregben.

Már sötétedett, amikor a hegyoldalban nagy üggyel-bajjal felkapaszkodó kocsinkon elértük a falut. Sietamót jól felfegyverzett munkásosztag tartja. A fiúk Barcelonából jöttek, részt vettek a júliusi harcokban, most nyugodtak már, átmentek a tűzkeresztségen. Az osztag parancsnoka, Santos, foglalkozására nézve kőműves, nemrég még Dél-Franciaországban dolgozott. Tanácsadóul egy fiatal hadnagyot adtak mellé. A katonai szakembereket itt técnicónak nevezik. Megmutatták nekem a reggeli tűzharc két hősi halottját. Az egyiknek a fejébe fúródott a golyó, a füle fölött, a másiknak a keresztcsontjába. Hasonlítanak egymásra, mindketten közepes növésű, vékony fiúk, csaknem gyerekek. Az egyik összegyűrt fehér kendőt szorít a kezében. Ezek az első halottak, akiket a spanyol polgárháborúban láttam.

Holnap reggel az osztag két magaslatot akar elfoglalni, amelyről a lázadók állandóan tűz alatt tarthatják Sietamót. Jiménezzel ősrégi paraszthaz egyik szobájában tértünk nyugovóra, kőpadokra helyezett bőrmatracokon. Egy üres hordóból fanyar, bódító borszag áradt felénk.

Robbanások és lövöldözés zajára ébredtünk. Talpra ugrottunk, felkaptuk a puskánkat. Én a szomszéd szobába szaladtam, egy gyufával megvilágítottam Marinát – mélyen aludt, felöltözve, lábát kinyújtva, gyermeki mosollyal az arcán. Az első szólításra felkelt, semmit sem kérdezett, kezébe vette nehéz fegyverét. Szélesre tártam a kaput, a kocsit orrával kifelé fordítva odaállítottam, s a lányt a hátsó ülésre ültettem.

A kis utca egész hosszában lövöldöztek. Jiménez és én a kapualjakban meg-meghúzódva, majd ismét nekiiramodva halad-

tunk előre. A haranglábról valaki, nyilvánvalóan a mieink közül, kézigránátokat dobált a tetőkön át. Minden dobás után szörnyű dörej. Jajveszékelés. A fasiszták üvöltöznek, velőtrázó kiáltásaik nagy hatással vannak harcosainkra. Egyszerre csak, majdnem egymásnak rohanva, Santossal találkoztunk össze. Néhány szóval megmagyarázta a helyzetet: az őrség elszunyókált, a fasiszták észrevétlenül átjutottak, s valószínűleg nem nagy létszámú osztaggal elfoglalták a falu környékét. Most el kell vágni ezt az előretolt osztagot, mielőtt erősítést kapna.

A harc még körülbelül egy óra hosszat tartott. Kigyulladt egy szénakazal, mellette hangos ropogással és sűrű szikrát hányva égett egy olajfa. Végül ezen az oldalon teljesen megszűnt a lövöldözés. A holdvilágot kihasználva, kis csoportokban hozzákezdtünk a falu szélének átfésüléséhez. Csak két elesett fasisztát találtunk, a terció, az idegenlégió egyenruhájában. Az egyiknek kézigránát roncsolta szét az arcát a felismerhetetlenségig, lehet, hogy a saját kézigránátja, amely véletlenül a szemközti házfalnak ütődött – az utcák itt nagyon keskenyek.

Új őröket állítottak, azután mindenki elment kávét főzni. Megpróbáltuk rábeszélni Santost, hogy indítson azonnal ellentámadást, de ő azt mondta, hogy nem lehet, az emberek nincsenek hozzászokva az éjszakai harchoz.

Hajnali ötkor, az álmosságtól kábultan, rosszkedvűen ültünk be az autóba.

AUGUSZTUS 13

Mezei utakon, sűrű, fojtogató porfelhőben megyünk a front mentén lefelé, Tardienta irányába. A térképen nincs feltüntetve minden út. A parasztok a falvakban azt tanácsolják, hogy legyünk óvatosak: igen könnyen megeshet, hogy észre se vesszük, s a lázadókhoz robogunk át – a mi oldalunkon nincs összefüggő védelmi vonal. Ezért néhányszor nagy kerülőket teszünk, visszafordulunk, és sokáig rostokolunk az útkereszteződéseknél.

Végre megérkezünk Tardientába: élénk városka, rengeteg katona, falusi szekér, felhalmozott lőszer, töméntelen autó és autóbusz, a vasútállomás egyik vágányán páncélvonat.

A milícia-osztagok parancsnokságára hajtunk. Itt megható találkozásnak vagyunk tanúi: Marina összetalálkozik a bátyjával, Albertóval. Alacsony, vékony, szinte vézna fiú. Nagyon hasonlít a húgára. Szabó volt, most pedig parancsnok akar lenni, illetve már parancsnok is, tagja a tardientai osztag katonai bizottságának, egyes szakaszokat ő vezényel, és azokkal együtt megy harcba. Vidám, sőt tréfálkozó, ami pedig ritkaság a katalánoknál.

Az itteni alakulat nagy, több ezer főből áll, köztük néhány száz külföldi önkéntes. Van benne Karl Marx-, Thälmann- és Csapajev-zászlóalj. Az alakulatot bizottság irányítja, élén három tagú végrehajtó szervvel, amelyhez egy törzstiszt (técnico), a szocialista del Barrio és a kommunista Trueva tartozik. A harcosok jól megértik egymást, vidámak, fiatalok. Lelkesen fogadnak bennünket, és csapatostul jönnek velünk, hogy mindent megmutassanak.

Angüesnál a csapatok nem mennek közel az ellenséghez, s gyakorlatilag nem harcolnak ellene. Itt éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. Minden túlságosan is az első vonalba van állítva. Egy magas beton vízvezeték a fő megerősített védelmi vonal. A vízvezeték lőtávolban van az ellenségtől. Rajta és alatta a tardientaiak géppuskákat és aknavetőket helyeztek el. De ezzel ki is merül a védelem egész mélysége. Ötven lépésre innen már kezdődik a falu, a kaszárnyák, a parancsnokság, a lőszerraktárak. Légelhárítás és megfigyelő szolgálat egyáltalán nincs. Annál több azonban a bátorság, a kezdeményezés és az áldozatkészség a harcban.

Reggelenként a téren kiképzés folyik: az újoncokat oktatják a lépésre és a fegyverfogásra. Kisebb csoportokban a célbalövést és a géppuska kezelését tanulják. Mindennap felderítésre mennek, és minden alkalommal hoznak magukkal valamit – foglyot, puskát, élelmiszert. A katonák között komoly politikai munka folyik, naponta tartanak gyűléseket, újságot olvasnak, rádió meg mozi is van. Valamennyien kitartóan törekednek a katonai ismeretek elsajátítására, s nagyon bántja őket a kellő hozzáértés hiánya. Jiménez végigjárta a géppuskafészkeket és a tüzérségi állásokat, majd papírt kért, színes ceruzákat vett elő,

letelepedett egy ablakpárkányhoz, orrára biggyesztette szemüvegét, s egészen egyszerű, de gondos tervrajzot készített az ágyúk és a géppuskafészkek célszerűbb elhelyezéséről. A parancsnoki bizottság tagjai el voltak ragadtatva. Nem győzték eleget ölelgetni Jiménezt, s még a meglehetősen féltékeny törzstiszt, Tardienta egyetlen técnicója is kijelentette, hogy teljes mértékben helyesli a tervrajzot.

A temetőben friss sírt ásnak, majd a temetés után elegyengetik rajta a földet, és kaviccsal szórják be a sírhelyet. Megtudjuk, hogy tegnap szomorú eset történt. Három elvtárs elindult Barcelonába, hogy elvigye a parasztok által az antifasiszta harc céljaira összegyűjtött pénzt és értékeket. Monzón községben helybeli tökfilkók feltartóztatták az elvtársakat, nem ismerték ki magukat az igazolványaik között, megmotozták őket, s mivel sok pénzt találtak náluk, mind a hármat nyomban agyonlőtték mint értékeket kicsempésző fasisztákat, majd ünnepélyesen megjelentek Tardientában a zsákmányukkal. Elítélték őket, de megkegyelmeztek nekik, hiszen ezek a félig-meddig írástudatlan parasztok azt hitték, hogy jót tesznek ... Az elvtársakat egyelőre névtelenül temetik el, a sírokat álcázzák – ki tudja, kinek a kezébe kerülhet még Tardienta?

Az alakulat jobbára munkásokból áll, de sok az értelmiségi is: mérnökök, jogászok, diákok. Két torreádor is van; hamar megtanulták, hogyan kell kézigránátot dobni. A madridi torreádorok szakszervezete felajánlotta szolgálatait a kormánynak, a torerók bátran hadakoznak a fasiszták ellen. A sevillai torerók viszont Queipo de Llano lázadó tábornok szolgálatába álltak ...

Estefelé mind a két oldalon megszólalnak az ágyúk, ám a lakosság ügyet sem vet erre a mindennapi tüzérségi párbajra. A kocsmában közgyűlést tartanak a parasztok. Ez már a második, mert tegnap már volt egy gyűlés ugyanebben az ügyben. Néhány anarchista összegyűjtötte a parasztokat, és kommunává nyilvánította Tardientát. A parasztok nem tiltakoztak, de reggelre vitatkozni és zúgolódni kezdtek, s egy csoportjuk elment Truevához, hogy ő mint katonai biztos igazítsa el őket ebben a dologban.

Most igen komoly és bonyolult kérdések várnak megoldásra:

a föld és a termés elosztása, a gazdálkodás formáinak megállapítása. A fasiszta földbirtokosoktól elkobzott földet csaknem mindenütt a legszegényebb parasztok és zsellérek között osztják fel. A termést a földesúri földekről a parasztok és a zsellérek együtt takarítják be, s mindegyik a végzett munka arányában részesedik belőle. Néha az elosztásnál figyelembe veszik a családi körülményeket, a családtagok számát.

S miközben a falusiakat ezek a kérdések foglalkoztatják, a front menti övezetben anarchista és trockista csoportok tűntek fel, amelyek valamennyi parasztgazdaság azonnali kollektivizálását, az urasági földek termésének elrekvirálását és a falubizottságok rendelkezésére bocsátását, valamint az öt-hat hektáros középparasztok földjének elkobzását követelik. Már létre is hoztak néhány kommunát – parancsszóval és fenyegetésekkel, akárcsak Tardientában.

Az alacsony, faoszlopos, kőkockákkal kirakott terem zsúfolásig megtelt. Petróleumlámpa pislákol – az áram a filmvetítéshez kell. Bőr és erős dohány átható szaga terjeng. Ha nem látnám a háromszáz fekete baszk-sapkát s a férfiaknál a papírlegyezőt, azt hinném, hogy kubáni kozák faluban vagyok.

Trueva rövid megnyitó beszédet mond. Megmagyarázza, hogy a harc a fasiszta földesurak ellen, a köztársaságért, a parasztok szabadságáért és azért a jogukért folyik, hogy saját belátásuk szerint rendezzék be életüket és munkájukat. Senki sem kényszerítheti rá akaratát az aragóniai parasztokra. Ami pedig a kommunát illeti, ezt a kérdést csak a parasztok dönthetik el. Ebben senki sem dönthet rajtuk kívül, a hátuk mögött. A hadoszlop a katonai biztos személyében csak azt ígérheti, hogy megvédi a parasztokat minden néven nevezendő erőszakos intézkedéssel szemben.

Általános megelégedés. Felkiáltások: „muy bien!" („nagyon jó!").

A gyűlés egyik résztvevője megkérdezi Truevát, hogy nem kommunista-e. Azt feleli, hogy igen, kommunista, pontosabban: a Katalán Szocialista Egységpárt tagja, de ennek most nincs jelentősége, mert ő itt a katonai osztagot és az egész népfrontot képviseli.

Alacsony, zömök, erős, még fiatal ember. Bányász volt, majd szakács, de a börtönt is megjárta. Félig-meddig katonai egyenruha van rajta, derekán pisztoly.

Valaki azt javasolja, hogy csak tardientai parasztok és zsellérek vehessenek részt a gyűlésen. Egy másik javaslat szerint mindenkinek meg kell engedni a részvételt, de csak parasztok kapjanak szót. A második javaslatot fogadják el.

A tardientai szindikátus (zsellérek és törpeparasztok szövetsége, olyasmi, mint a mi szegényparaszt-bizottságaink) elnöke beszél. Elmondja, hogy véleménye szerint a kollektivizálásról szóló tegnapi határozatot a parasztok többségének részvétele nélkül hozták. Mindenesetre még egyszer meg kell vitatni.

Általános helyeslés.

A hátsó sorokban valaki szólásra emelkedik, s elmondja, hogy tegnap a dohányért sorban állók közül egyesek nagyon szidták a bizottságot. Felszólítja a tegnapi bírálókat, hogy mondják el itt a véleményüket. A teremben vihar támad, tiltakozások és helyeslések, fütty és „muy bien!" kiáltások. Szólásra senki sem jelentkezik.

Egy középkorú paraszt, látható zavarral küzdve, azt javasolja, hogy egyelőre csak gazdálkodjanak egyénileg, később pedig, a háború után ismét elő lehet majd venni a kérdést. Helyeslés. Két másik felszólaló ugyanezt mondja.

Vita az elkobzott földek ez évi termésének elosztásáról. Egyesek azt követelik, hogy egyenlően, porták szerint osszák el, mások pedig, hogy a szindikátus ossza el a szükségletek, a családtagok száma szerint.

Van még olyan termés is, amelyet a hadműveletek következtében nem arattak le. Egy fiatal legény azzal a javaslattal áll elő, hogy mindenki arasson le magának annyi búzát, amennyit csak tud, a saját kockázatára, a fasiszták golyózáporában. Aki jobban kockáztatja a bőrét, az többet is kap. Ezt helyesléssel fogadják. De közbelép Trueva. A javaslatról megállapítja, hogy az méltatlan dolgozó emberekhez. – Mi valamennyien testvérek vagyunk, és nem tesszük ki egymást veszélynek egy zsák gabonáért. – Azt javasolja, hogy a tűz alatt tartott területen közösen takarítsák be a termést, a katonai osztag pedig védeni fogja

a parasztokat. A gabonát a végzett munka és a szükségletek szerint kell elosztani. A gyűlés Trueva javaslata felé hajlik.

Már nyolc óra, a gyűlés végéhez közeledik. De egy újabb felszólaló megint mindent összezavar. Izgatott, szenvedélyes szavakkal próbálja rábeszélni Tardienta lakóit, hogy ne legyenek többé önzők, és térjenek át az egyenlő elosztásra – vagy talán nem azért folyik ez a véres háború? Jóvá kell hagyni a tegnapi határozatot, és azonnal be kell vezetni a szabad kommunizmust. Nemcsak a földesuraktól kell elkobozni a földet, hanem a gazdag parasztoktól és a középparasztoktól is.

Kiabálás, fütty, szitkozódás, taps, „muy bien!" kiáltások.

Az első után még öt anarchista szónok indul támadásra. A gyűlés megzavarodik, egy része tapsol, másik része hallgat. Már mindenki fáradt. A szindikátus elnöke azt javasolja, hogy szavazzanak. Az első anarchista ellene van. Hogy lehetne ilyen dolgokat szavazással eldönteni? Itt lendületre, egységes törekvésre, viharos lelkesedésre van szükség. A szavazásnál mindenki saját magára gondol. A szavazás: egoizmus. Nincs szükség szavazásra!

A parasztok meg vannak zavarodva, a hangos szólamok felvillanyozzák őket, és bár túlnyomó többségük nem ért egyet az anarchista szónokkal, lehetetlenség a rendet helyreállítani és szavazni. A gyűlés zátonyra futott.

Most már semmit sem lehet tenni. Truevának azonban egyszer csak pompás ötlete támad. Azt javasolja, hogy mivel most nehéz lenne megállapodni, mindazok, akik egyénileg akarnak gazdálkodni, gazdálkodjanak úgy. Aki pedig kommunát akar alakítani, jöjjön ide holnap reggel kilenckor újabb gyűlésre.

Ez mindenkinek tetszik. Csak az anarchisták távoznak boszszankodva.

Éjjel a csöpp kis színházban lelkes figyelem közepette pereg a film. A nézők fekete baszk-sapkájukat mélyen a homlokukba húzzák, szemük kitágul. Vaszilij Ivanovics Csapajev lobogó köpenyben vágtat a dombokon, amelyek hasonlítanak az itteni, az aragóniai dombokra. A fekete sapkások feszülten figyelik, hogy egyesíti Csapajev az Urál-menti parasztokat a földesurak és a tábornokok ellen, hogyan veri tönkre az orosz fasisztákat, akik

szintén hasonlítanak az itteni, a spanyol fasisztákra... Csapajev a térkép fölé hajolva készül a holnapi csatára. Petyka pedig nem tud elaludni, a függőágyból nézi parancsnokát.

– Nézlek téged, Vaszilij Ivanovics, és azt gondolom: megfoghatatlan ember vagy te az én eszem számára. Napóleon! Tisztára Napóleon!

Megkérdezi Csapajevet, nem tudna-e nemzetközi méretekben parancsnokoskodni. És Vaszilij Ivanovics zavartan válaszol:

– Hát, a nyelvek dolgában rosszul állok...

De lebecsüli önmagát. Vaszilij Ivanovics nyelve az egész világ számára érthetővé vált. A bolsevik parancsnokokra, Vorosilovra, Csapajevre mint a harci elszántság és legyőzhetetlenség szimbólumára világszerte büszkék a munkások és a parasztok. Most minden nép kineveli a maga Vorosilovjait, a maga Csapajevjeit. Ha ma még nem is ismeri őket senki – a legelső csatában megismerik a nevüket. Napóleon? Járt itt Napóleon. Éppen százhuszonnyolc esztendeje néhány ezer katonával ostromolta Zaragozát. Az aragóniai parasztok és kézművesek bezárkóztak a városba, és nem voltak hajlandók megadni magukat az idegen hódítóknak. Nyolc hónapon át rohamoztatta Lefebvre tábornok a várfalakat, ásatott föld alatti járatokat, röpíttetett a levegőbe lőporral házakat – s nyolc hónap után, Napóleon parancsára, szégyenszemre beszüntette az ostromot. Most Zaragozában hétezer katonával, tüzérséggel és harckocsikkal a vén Cabanellas tábornok, a fasiszta kormány tagja fészkelte be magát. Az aragóniai parasztok, a katalán munkások Csapajevtól tanulják védeni a jogaikat. A halálosan megsebesült orosz bolsevik elmerül az Urál-folyóban, amely hasonlít az Ebróhoz. És a teremben mintegy válaszként felzúg a haragos kiáltás:

– Fel Zaragozába!

A tér egy kis házában ülésezik a katonai bizottság. Az ablak alatt fiatalok énekelnek. A *Vörös Weddinget*, utána a *Carmagnole*-t, majd számunkra furcsa, kasztíliai nyelven felhangzik az *Amúri partizánok*. A világ minden tájáról jöttek ide emberek. Svédek, ausztrálok, makedónok sem hiányoznak. Még az abesszin négus is itt van – persze, nem az igazi. Egy olasz munkás szakállt növesztett, és úgy nyírja, mint a négus. Igen bátor

ember, egyetlen rohamot sem mulaszt el, övig meztelenül megy a csatába, puskával és tőrrel. Mindenki lefényképezi, hogy emléke legyen róla, s ő váltig ismételgeti: – Ezt látnia kell Mussolininak: hadd lássa, hogy ismét harcolok ellene, nem Abesszíniában, hanem itt.

Hirtelen zűrzavar támad, a levegőből motorzúgás hallatszik. A fények kialszanak. Repülőgép közeledik, berregéséből ítélve egészen kis gép lehet. Köröz Tardienta fölött, míg vaktában lövöldözni nem kezdenek rá.

Éjjeli szállás tekintetében rosszul állunk, minden zsúfolásig megtelt. Engem a gőzmalomba küldtek. Tulajdonosa ismert helybeli fasiszta volt, agyonlőtték. A már jócskán teleszemetelt házban idősebb férfi fogadott. Arca régen láthatott borotvát, egészen benőtte a sűrű fekete szakáll. Durva levéltárcájából névjegyet vett ki és átadta. A *Publicitat* című barcelonai lap riportere. Én ugyanezt tettem. Szertartásosan meghajoltunk egymás előtt, és szó nélkül lefeküdtünk egymás mellé az egyetlen, kétes tisztaságú ágyba.

AUGUSZTUS 14

A molnár ágyában ébredtem, felöltözve, egy szőrös képű emberrel összeölelkezve. Az újságíró-kolléga azonnal felugrott, megigazította nyakán a gyűrött inggallért, elment, s egy csajka kávéval és nagy karéj kenyérrel tért vissza. Trueva, Alberto és Marina eljöttek, hogy együtt reggelizzünk. Azt mondtam, hogy Bujaralozba szeretnék menni, Duruttihoz. Trueva felajánlotta, hogy elkísér, ő is meg akarja nézni az anarchista hadoszlopot.

Két óra hosszat utaztunk kis falvakon keresztül, s ezalatt ismét vastag rétegben rakódott ránk a liszthez hasonló mészpor. Most is meg-megálltunk és ellenőriztük az utat, amely a fronttól három-négy kilométerre, azzal párhuzamosan halad. Az ellenség sem ismeri ki magát az itteni utakon. Az éjjel egy paraszt-járőr robogó gépkocsit tartóztatott fel: – Kifélék maguk? – A kocsiból hetykén válaszoltak: – Falange Española! – A parasztok tüzeltek, halomra lőtték az utasokat, köztük egy fasiszta ezredest.

Bujaraloz valóságos vörös-fekete zászlóerdő. A házfalakat

szinte ellepik a Durutti aláírással ellátott rendeletek vagy egyszerű plakátok: „Durutti megparancsolja ezt meg ezt." A városka főterét Durutti térnek nevezik. Ő maga a parancsnoksággal az országút mentén, az útkaparó kis házában rendezkedett be, két kilométerre az ellenségtől. Ez nem nagyon elővigyázatos dolog, de itt nyilván a bátorság fitogtatása a fő szempont. „Meghalunk vagy győzünk", „Meghalunk, de bevesszük Zaragozát", „Meghalunk, de világra szóló dicsőséget szerzünk" – olvashatjuk zászlókon, plakátokon és röplapokon.

A híres anarchista eleinte nem sokat törődött velünk, de amikor Oliver levelében elolvasta a „Moszkva" és „Pravda" szavakat, nyomban felélénkült. Mindjárt ott az országúton, katonái között, nyilván azzal a céllal, hogy magára vonja a figyelmüket, heves polemikus beszélgetésbe kezdett. Pillantása komor, szavait fanatikus szenvedély hatja át:

– Talán csak százan maradnak életben közülünk, de ez a száz eljut Zaragozába, megsemmisíti a fasizmust, magasra emeli az anarcho-szindikalisták zászlaját, kikiáltja a szabad kommunizmust... Én elsőként vonulok be Zaragozába, s kihirdetem a szabad kommunát. Nem vetjük alá magunkat sem Madridnak, sem Barcelonának, sem Azañának, sem Giralnak, sem Companysnak, sem Casanovasnak. Ha akarnak, éljenek velünk békességben, ha nem, hát Madrid ellen vonulunk... Mi majd megmutatjuk önöknek, bolsevikoknak, az orosz és a spanyol bolsevikoknak, hogyan kell forradalmat csinálni, hogyan kell a forradalmat következetesen végrehajtani. Ott önöknél diktatúra van, a Vörös Hadsereg élére ezredeseket és tábornokokat állítottak, nálam pedig nincs se parancsnok, se alárendelt, mi valamennyien egyenjogúak vagyunk, valamennyien katonák vagyunk, itt én is csak katona vagyok.

Magas atlétatermetén kék vászon overall, arca szép, fején vörös és fekete szaténből készült csákó, amely alól kilátszik deresedő haja. Zsarnokoskodó, elnyomja környezetét, de a szeme érzelgős, szinte nőies, tekintete néha a sebzett vadéra emlékeztet. Az az érzésem, hogy ebből az emberből hiányzik a kellő akaraterő.

– Nálam senki se kötelességből vagy fegyelemből szolgál. Az

én embereim kivétel nélkül azért jöttek ide, mert harcolni akarnak, készek meghalni a szabadságért. Tegnap ketten engedélyt kértek, hogy Barcelonába mehessenek, meglátogatni a szüleiket. Elvettem a puskájukat, és végleg elengedtem őket: ilyenekre nincs szükségem. Az egyik azt mondta, hogy meggondolta a dolgot és maradni szeretne – nem vettem vissza. Így fogok eljárni mindegyikkel, még ha tízen maradunk is! Csak így jöhet létre forradalmi hadsereg. A lakosság köteles segíteni bennünket, hiszen mi minden diktatúra ellen, mindenki szabadságáért küzdünk! Aki nem segít bennünket, azt eltöröljük a föld színéről. Elsöprünk mindenkit, aki akadályt gördít a szabadság kivívásának útjába! Tegnap feloszlattam a bujaralozi falubizottságot, mert nem segítette a háborút, akadályt gördített a szabadság útjába.

– Ennek mégiscsak diktatúra-színezete van – jegyeztem meg én. – Amikor a bolsevikok a polgárháború idején feloszlatták a nép ellenségeinek befolyása alá került szervezeteket, amire olykor sor került, diktátorsággal vádolták őket. De mi nem beszéltünk általános szabadságról. Mi sohasem lepleztük a proletárdiktatúrát, hanem mindig nyíltan kiálltunk mellette. Aztán meg mire mehetnek önök olyan hadsereggel, amelyben nincsenek parancsnokok, nincs fegyelem, nincs engedelmesség? Önök vagy nem akarnak komolyan harcolni, vagy alakoskodnak, hisz bizonyára önöknél is van valamilyen fegyelem és valamilyen alárendeltség, csak másként nevezik.

– Nálunk szervezett fegyelmezetlenség van. Mindenki felelősséggel tartozik önmagának és a kollektívának. A gyávákat és a fosztogatókat agyonlőjük, a bizottság ítélkezik felettük.

– Ez még semmit sem mond. Kié ez az autó?

Minden fej arrafelé fordult, ahová mutattam. Az országút melletti kis téren mintegy tizenöt autó állt, jobbára ütött-kopott Fordok és Adlerek, s köztük egy ezüstösen csillogó, elegáns, bőrüléses, nyitott Hispano-Suiza luxuskocsi.

– Ez az enyém – mondta Durutti. – Gyorsabb kocsit kellett választanom, hogy hamarabb juthassak el a front különböző szakaszaira.

– Nagyon helyes – válaszoltam. – A parancsnoknak jó kocsi

kell, ha van rá mód. Nevetséges lenne, ha a közkatonák ezen az Hispanón robognának, ön pedig ugyanakkor gyalog járna vagy valami ócska Fordon döcögne. Láttam a parancsait Bujaraloz házfalain. Így kezdődnek: „Durutti megparancsolta..."

– Hát, valakinek csak kell parancsolni – mosolyodott el Durutti. – Ez a kezdeményezés megnyilvánulása. Ez a tömegek körében meglevő tekintélyem hasznosítása. Persze, a kommunistáknak ez bizonyára nem tetszik... – Trueva felé sandított, aki egész idő alatt arrább állt, s nem vett részt a beszélgetésben.

– A kommunisták sohasem tagadták az egyén és a személyes tekintély értékét. A személyes tekintély nem zavarja a tömegmozgalmat, gyakran egybeforrasztja és erősíti a tömegeket. Ön parancsnok, ne próbálja hát magát közkatonának feltüntetni, ezzel semmire se megy, nem növeli a csapatok harcképességét.

– Mi – vetette oda Durutti – a halálunkkal, igen, a halálunkkal mutatjuk meg Oroszországnak és az egész világnak, mit jelent az anarchizmus a gyakorlatban, mit jelentenek az ibériai anarchisták.

– A halállal semmit sem lehet bizonyítani – válaszoltam –, bizonyítani a győzelemmel kell. A szovjet nép hőn óhajtja a spanyol nép győzelmét, s ugyanolyan hőn óhajtja az anarchista munkások és vezetőik győzelmét, mint a kommunistákét, a szocialistákét és valamennyi antifasiszta harcosét.

Durutti a bennünket körülvevő tömeghez fordult, s franciáról spanyolra fordítva a szót, felkiáltott:

– Ez az elvtárs azért jött, hogy átadja nekünk, a CNT–FAI harcosainak az orosz proletariátus forró üdvözletét és azt a kívánságát, hogy győzelmet arassunk a kapitalizmus felett. Éljen a CNT–FAI! Éljen a szabad kommunizmus!

– Viva! – harsogta a tömeg. Az arcok felderültek és sokkal barátságosabbá váltak.

– Hogy állnak a dolgok? – kérdeztem.

Elővette a térképet, és megmutatta az osztagok elhelyezkedését.

– Ez a vasútállomás állja utunkat. A helység a mi kezünkben van, az állomást ők tartják megszállva. Holnap-holnapután átkelünk az Ebrón, előrenyomulunk az állomásig, és megtisztítjuk

tőlük, akkor az egész jobbszárnyunk felszabadul, elfoglaljuk Quintót, Fuentes de Ebrót, és egészen közel jutunk Zaragoza falaihoz. Belchite magától elesik, miután a mögöttes területünkön bekerítettük. Na és ők – fejével Trueva felé intett –, ők még mindig Huescával bíbelődnek?

– Készek vagyunk várni Huescával, s támogatni a jobbszárnyról indított támadásukat – jegyezte meg szerényen Trueva. – Persze, ha komoly a támadásuk.

Durutti hallgatott, majd kelletlenül válaszolt:

– Ha akarják, támogassák, ha nem akarják, ne támogassák. A zaragozai hadművelet az enyém, mind katonai, mind politikai, mind pedig katona-politikai vonatkozásban. Felelek érte. Azt hiszik, ha adnak nekünk ezer embert, osztozkodni fogunk magukkal Zaragozán? Zaragozában vagy szabad kommunizmus lesz, vagy fasizmus. Vegyék el maguknak egész Spanyolországot, de Zaragozával hagyjanak engem békében!

Azután megenyhült, és minden él nélkül kezdett beszélni. Látta, hogy rossz szándék nélkül jöttek hozzá, de az éles szavakra nem kevésbé éles választ kap. (Itt, egyenlőség ide, egyenlőség oda, senki sem mer vele vitatkozni.) Mohón érdeklődött a nemzetközi helyzetről, Spanyolország megsegítésének lehetőségeiről, katonai és taktikai kérdésekről. Megkérdezte, hogyan folyt a politikai munka a polgárháború idején. Elmondta, hogy a hadoszlop jól fel van fegyverezve és sok a lőszere, de az irányítás nagyon nehezen megy. A técnicók csak tanácsadói szerepet töltenek be. Mindent ő maga dönt el. Mint mondja, egy nap húsz beszédet is tart, és ez kimeríti. Kiképzéssel keveset foglalkoznak, a katonák nem szeretik, holott tapasztalatlanok, csak Barcelona utcáin harcoltak. Meglehetősen sok a szökés. Most ezerkétszázan maradtak. Váratlan fordulattal megkérdezte, hogy ebédeltünk-e, s azt ajánlotta, hogy várjuk meg a tábori konyhát. Nem fogadtuk el a szívélyes meghívást, mert nem akartuk elvenni a katonák porcióját. Erre egy cédulát nyújtott át Marinának.

A búcsúzásnál szívemből mondtam neki:

– Viszontlátásra, Durutti! Majd meglátogatom Zaragozában. Ha nem esik el itt, ha nem esik el Barcelona utcáin a kommu-

nistákkal folytatott csatában, meglehet, hogy öt-hat év múlva ön is bolsevik lesz.

Elmosolyodott, de rögtön hátat is fordított, s egy éppen ott álldogáló emberrel kezdett beszélgetni.

A bujaralozi élelmiszerraktárban a cédulára egész halom ennivalót kaptunk: egy doboz szardíniát, három nagy fej édes valenciai hagymát, sok paradicsomot, kenyeret, füstölt húst és egy élő csirkét. Ebédelni az utunkba került legelső parasztházba tértünk be. A csirkét a gazdasszonynak ajándékoztuk, ő pedig salátát készített nekünk és vizet hozott. A víz errefelé keserű, egy kis cukrot szórnak bele. A gazdasszony lánya anarchista csákóban járkál, a zsellér apa harcolni ment.

Elbúcsúztunk Truevától, s a nap hátralevő részét úton töltöttük. Éjszaka ismét a forrongó, álmatlanul virrasztó Barcelonában voltunk. A városban éppen egy fasiszta gépkocsira vadásztak. Ez a kocsi (vagy talán több is van belőlük?) már harmadik éjjel robog ide-oda az utcákon, a benne ülő fasiszták lövöldöznek a járókelőkre, s már többet agyonlőttek; tegnap munkából hazafelé tartó pékekre nyitottak tüzet.

AUGUSZTUS 15

A mai napom kárbaveszett – az első azóta, hogy Moszkvából elrepültem, de bizonyára nem az utolsó. Reggel nyolckor Marinát a távíróhivatalba küldtem megérdeklődni, hogy elment-e az éjjel Léridában feladott hosszú táviratom. Félórával később Marina telefonál: a távirat eljutott Barcelonáig, de még nem továbbították, mert újabb kormányrendelet van a külföldi táviratok cenzúrájáról. Gyerünk gyorsan a távíróhivatalba. Kezdődik a lótás-futás a hatalmas épület folyosóin, a beszélgetés jobbra-balra katalánul, spanyolul, franciául, angolul – ezek a végtelenségbe nyúló, idegőrlő beszélgetések a spanyol hivatalnokokkal olyan kínszenvedést jelentenek, amelyhez fogható nincs egyetlen más országban sem. Minden újabb tisztviselő, akit megszólít az ember, rendkívül szívélyes, szolgálatkész, keresetlen; kijelenti, hogy semmiség az egész, egy pillanat alatt el lehet intézni, majd ő maga elintézi. Hálálkodás, vállveregetés.

Azután elvezeti az embert valahová, bemegy valakinek az irodájába, majd kissé letörve kijön egy másik tisztviselő kíséretében. Dühösen kiabálnak, vitatkoznak, majd egyszerre megegyeznek valamiben, s szívélyes hangon azt ajánlják az embernek, hogy jöjjön holnap. Ha valaki ragaszkodik az elintézéshez, elviszik egy harmadik tisztviselőhöz. Az megint csak rendkívül szívélyes, megint vállveregetés, s kezdődik minden elölről. Általában az ügyek elintézése a távíróhivatal vezetőjétől függ. A régi vezetőt azonban három nappal ezelőtt leváltották, az új pedig még nem foglalta el hivatalát, és azt mondják, hogy nagyon szigorú.

Elindultam protekciót keresni. Először Comorerához, majd Españához, a kormánynak a belügyekkel foglalkozó tagjához mentem. Az udvar és a ház tele van várakozókkal, csendőrökkel, rendőrökkel, de España nincs az irodájában, elment reggelizni.

Casanovashoz hajtottam. Ő itt van a palotában, de a kormány tagjaival tanácskozik. Elhatároztam, hogy megvárom az ülés végét. A titkára nagyon szívélyes, és éppen nincs semmi elfoglaltsága. Végigvezet a palotán, sorjában megmutogatja a képeket, a gobelineket, a könyvtárat. Az ülés egyre tart. Az állatkertből időről időre felhangzik az oroszlánok és tigrisek üvöltése. Lassan telnek az órák. Legszívesebben az oroszlánokkal együtt üvöltenék.

Végre kijönnek a kormány tagjai. Casanovas a kezét nyújtja, majd Españára mutat: – Ő majd mindent elintéz önnek. – Eltűnik. España: – Igen, igen, ne nyugtalankodjék, minden rendben lesz. Ismerkedjenek össze, ez a sajtóbiztosunk, ő majd mindent elintéz. – Már el is tűnt. A sajtóbiztos: – Várjon meg itt, egy perc múlva visszajövök. – Ő is eltűnt. Mind eltűntek. Tíz, húsz perc. Senki. Takarítónők söprögetni kezdenek... A sajtóbiztos mégis visszajött: – Jöjjön el két óra múlva a belügyi hivatalba, a kormány addig megegyezik a távírdával. – Átadta a névjegyét: Joaquin Vil y Bis. Azután ismét eltűnt.

Pontosan két óra múlva rohantam a belügyi hivatalba. Hol van a sajtóbiztos, señor Joaquin Vil y Bis? Nincs itt. Mikor lesz? Azt nem tudjuk. De mégis? Egész éjjel dolgozott, valószínűleg

háromig fog aludni. De hiszen már láttam! Mindegy, most biztosan alszik. Hol lakik? Megadják a címet. Elmegyek a lakására. Señor Joaquin hiányos öltözékben éppen borotválkozik, szemlátomást jó hangulatban van. Megint egy névjegyet ad át, a főtávírda egyik osztályának vezetőjéhez szóló ajánlással: – Ő keresztülviszi a dolgot. Tudja, miért? Mert kommunista. A *Pravdá*nak mindent megtesz.

Gyerünk ismét a távíróhivatalba. Az osztályvezető hajlandó elintézni ügyemet, annál is inkább, mert a tudósítást Léridában adtam fel, mégpedig a tilalmat megelőző napon. De szükség van a távíróhivatal vezetőjének láttamozására. A vezető pedig új ember, még nem vette át az ügyeket, nagyon óvatos, semmire sem lehet vele jutni. Hacsak nem jön egyenes utasítás Madridból.

Megint zátonyra futott az egész. Tegnap nem volt vezető, ma két ősz, paszományos cerberus ül az ajtajában. Úgy látszik, nagyon nagy bürokrata. Rendben van, nincs mit veszíteni, gyerünk... A hatalmas irodában egy fiatalember fogad, huszonkét éves lehet, külsejéről ítélve munkás, arcáról vidámság és közvetlenség sugárzik. Egy távirat átengedéséről van szó? Kérem! Szempillantás alatt aláírja az engedélyt. Sajnálja, hogy nem tegnap vette át az ügyeket – a távirat már tegnap elment volna.

A nap hátralevő részében Marina megmutatta azokat a helyeket, ahol harcok voltak, ahol nagyobb összecsapásokra került sor. Kérésemre szűkszavúan, de készséggel beszél magáról. Hárman voltak – ő, Alberto bátyja és egy barátjuk. Együtt nőttek fel, együtt játszottak, együtt léptek be a kommunista ifjúsági szövetségbe. Július 19-én együtt ragadtak puskát és mentek a Place de Colón-i barikádra. Barátjuknak négy golyó fúródott a hasába, azonnal meghalt. A leány és bátyja között esett el. Alberto szerzett magának egy harcászati tankönyvet, egy gyalogsági szabályzatot, és elment Zaragoza alá, Marina gépírónő lett a katonai bizottságban. Néha félrevonul, megbújik egy sarokban, és sokáig ül ott, arccal a fal felé fordulva. Amikor rászólok, magyarázni kezd:

– Önnek mint orosz elvtársnak megmondhatom nyíltan: mi

itt valamennyien túlságosan szentimentálisak vagyunk. Ez óriási hiba. Szörnyen szentimentálisak vagyunk!

Julio Jiménez Orge-Glinojedszkij nem utazik Madridba. Ma megérkezett Alberto az egész tardientai hadoszlop és külön Trueva megbízásából, hogy megkérje Jiménezt, térjen vissza hozzájuk mint katonai tanácsadó és a tüzérség parancsnoka. Elhatározta, hogy elfogadja ezt az ajánlatot – a fiúk rendesek, tehetségesek, bátrak. Amellett Jiménez fél a nagy törzskaroktól. Katonai ismeretei egy kissé elavultak, kilencszáztizenhatból származnak. Egy lovaglópálcát akart venni magának, hogy növelje a tekintélyét; lebeszéltem róla, és egy pár sárga glaszékesztyűt ajándékoztam neki. Azt mondta, hogy ez is mintha tekintélyt kölcsönözne.

Aggasztó hírek Madridból. A lázadók elfoglalták Badajoz városát. Ez lehetővé teszi számukra, hogy egyesítsék két, eddig egymástól elszigetelt körzetüket, a délit és az északit.

AUGUSZTUS 16

Reggel a prati repülőtérre utaztam, s az úton eltörött a jobb kulcscsontom és kibicsaklott a bokám. Holtbiztos voltam benne, hogy ez bekövetkezik, csak azt hittem, hogy később, egyszersmind attól tartottam, hogy súlyosabb eset lesz. Tegnap reggel elvették a kocsimat – valakinek sürgősen Valenciába kellett utaznia –, és adtak egy másikat, sofőrrel együtt, egy pompás, belül csupa ezüsttel díszített, új Hispano-Suizát. Csak a jobboldali ajtaja volt leszakadva, de ezt a kocsihoz erősítették egy ócska kötéllel. José, a sofőr – csendes, finom arcú, gazellaszemű legény – ugyanúgy hajt, mint errefelé mindenki, vagyis őrült módjára. Már tegnap, amikor a palotából a távíróhivatalba vitt, olyan kanyarokat csinált, amelyek akaratlanul is a földi mulandóság gondolatát juttatták az eszembe. Éles fordulattal felszaladni a járdára, szanaszét ugrasztva a járókelőket, szerinte istennek tetsző cselekedet... Ma az országúton, kilencven kilométeres sebességgel haladva, lassítás nélkül megelőzött egy szamárfogatot, s hajmeresztő módon egy szembejövő teherkocsi és egy másik szekér közé próbált siklani. Persze nem sikerült. Ko-

csink egy hatalmas platánfának ütődött, karosszériájának eleje úgy visszahajolt, mint egy levélboríték teteje. Útitársam, Mása kezébe üvegszilánkok fúródtak, fehér gumiköpenyét azonnal elöntötte a vér. Vérrel borítva, olyan lendülettel ugrott ki a kocsiból, hogy a cipője leesett a lábáról, én, kezemet fájó vállamra és nyakamra szorítva, utána. Nagy csődület, jajgatás, szörnyűködés, valahonnan egy vöröskeresztes mentőkocsi kerül elő. Beszálltunk, a kocsi elindult, Mását vattával, gézzel bekötözik, azután . . . – ezt a világon senki sem fogja elhinni, ez olyan, mintha egy kalandfilmből vett ócska trükk volna – pontosan két perc múlva, három kilométerrel arébb, az ugyancsak százkilométeres sebességgel robogó mentőkocsi felfut egy kis hídra, ugrik egyet, s a töltésről az árokba borul . . .

Senkinek nem történik baja, fáradtan mosolygunk. Egyszer csak imbolyogva megjelenik az országúton a mi összevissza horpadt Hispanónk. José száll ki belőle, lejön a töltésen, megsemmisítő pillantással méri végig a mentőautó sofőrjét, majd összeszed bennünket, az ő utasait. Robogunk megint Prat felé. Odaérve, először is a garázsba megyünk, megmondani, hogy a mentő az árokban hever, majd a helybeli sebészt keressük fel kis magánklinikáján. A sebész végtelenül sokáig és nagy buzgalommal szedegeti ki az üvegszilánkokat a leány kezéből, Mása a könnyein keresztül mosolyog. José is besomfordál, dermedten bámulja az operációt, majd hirtelen, arcát a kezével eltakarva, leveti magát a heverőre. Kiderül, hogy irtózik a vér látványától: – Soy nervioso (Ideges vagyok) . . .

Pratban nincs Madridba induló repülőgép. Pontosabban: nincsenek spanyol és francia gépek. A kormány Douglas-gépe hetenként egyszer repül a diplomáciai futárokkal. Ugyanakkor a német Junkers még mindig közlekedik, naponta teszi meg az utat Madrid és Párizs között oda és vissza, még mindig szállít német utasokat és rakományt, valamilyen gépeket. Még senki sem szánta rá magát, hogy érvénytelenítse a Lufthansával fennálló szerződést.

André repülőraja már teljes egészében Madridban van. Guidez különböző megbízásokkal itt maradt. Fürge észjárású, barátságos, gúnyolódásra hajló ember. Elmondja, hogy amikor

kocsijával áthaladt a kis prati téren, a „Visca Sandino!" feliratú hatalmas transzparens alatt, furdalni kezdte a kíváncsiság. Megállt és megkérdezte egy helybeli embertől, hogy ki tétette oda ezt a feliratot. Az csodálkozott a naivitásán: – Hogyhogy ki? Hát Sandino!

Híre fut, hogy a fasiszták támadást intéztek Tardienta ellen. Légitámadással kezdték, majd tüzérségi támogatással rohamra indították a gyalogságot. Géppuskákkal, kézigránátokkal közelharcban visszaverték őket. A Marx-zászlóalj különösen kitüntette magát. Az egyik elesett fasisztánál egy el nem küldött levelet találtak: „Holnap Tardienta ellen megyünk, megverjük az abesszineket, az ebédet már ott kapjuk." A lázadók saját magukat olaszoknak, a kormánycsapatokat pedig abesszineknek nevezik.

A *Publicitat* című lapban újságíró-kollégám hosszú tudósításban számol be a kivívott győzelemről. A tudósítás a következő sorokkal zárul: „Lapunk Tardientában működő tudósítói irodáját (az agyonlőtt molnár hálószobájáról van szó) állandóan látogatják különféle ismert politikai személyiségek. Például tegnap a bolsevik *Pravda* képviselője tett nálunk látogatást."

AUGUSZTUS 17

A mai napig se hírt, se értesítést nem kaptam Moszkvából. Az itteni lapok kizárólag a belső ügyekkel foglalkoznak.

És ma egyszerre valamennyi lap fényképet közöl a spanyol nép mellett tüntető moszkvaiakról és egy még nagyobb fényképet, amelyen a mosolygó, boldog, diadalmas Cskalov látható Sztálinnal, Vorosilovval és Kaganoviccsal.

Ez felvidított egy kicsit, úgyis olyan szomorú volt tétlenül feküdni törött kulcscsontommal. Madridba nem megy repülőgép, a frontról érkező hírek érdektelenek.

AUGUSZTUS 18

Kora reggel egy rendkívül rozzant angol Dragon-gépen elrepültünk Barcelonából. Indulás előtt az utasok a pilótával és a

repülőtér francia igazgatójával megtárgyalták, hogyan lenne jobb Madridba repülni: körül a part mentén, Valencián át vagy pedig toronyiránt, a lázadók területe fölött?

A nyolc utas mind más nemzetiségű, nem ismerik egymást, mindegyik gyanakszik a másikra, mindegyik gyanakszik a pilótára, s a pilóta gyanakszik mindegyikre. Nem tudni, honnan jött, övé-e a repülőgép és honnan van maga a repülőgép. Valamennyien a repülőtér igazgatója révén ejtették módját az utazásnak. Az igazgató – egy vidám, pirospozsgás úr – mindent tud, de semmit sem magyaráz meg. Neki a beszélgetésnél mindenki egyformán „szegény barátom".

Hosszas vita után a pilótával egyetértésben elhatároztuk, hogy toronyiránt repülünk, s a lázadók területe fölött legalább két és félezer méter magasságba emelkedünk. A gépet alaposan megrakják mindenféle málhával, az emberek a ládák és bőröndök között húzódnak meg.

Eleinte a part mentén repülünk, majd délnyugatra fordulunk. Negyven perc múlva elérjük a hegyláncokat. A hegyszorosok fölött a gép a hőségtől és a légáramlatoktól erősen himbálózik. Az egymásra rakott bőröndök valóságos táncot járnak ... Sorjában tűnnek elő a hegyek: a Sierra de Cucalon, a Sierra de Gúdar, a Sierra de Albarracin. A lázadók által elfoglalt aragóniai tartomány déli része fölött repülünk. Nemsokára Új-Kasztília fölé érünk. Már egy órája vagyunk a levegőben. Madridig még egy óra. De a pilóta hirtelen irányt változtat: Guadalajara helyett kelet felé fordulunk. A hegyeket dombok váltják fel, majd síkság következik. Mit jelent ez? Valenciába repülünk. Miért? Nincs elég benzin. De hiszen Madridig ugyanakkora a távolság! És már magunk mögött hagytuk a lázadók övezetének háromnegyed részét! Itt azonban nehéz dolog vitába bocsátkozni. Még egy órai repülés. Alattunk mértani pontossággal kirajzolódó, végeláthatatlan olajligetek, majd lassan előtűnik az átlátszó kékes, zöldes, rózsaszínű ködfátyolba burkolt Valencia.

A repülőtéren a guardia civil megbízottja megpróbálja ellenőrizni az utasok személyi igazolványait. Csak megpróbálja, mert az utasok többnyire legalábbis szokatlan formájú iratokat szed-

nek elő. Az egyik névjegyet nyújt át. A csendőr megcsóválja a fejét és eltávozik.

A repülőtéren nincs benzin, míg hoznak, bemehetünk a városba. Itt minden nyugodt, békés képet mutat. A felhőkarcolókkal szegélyezett gyönyörű terek senyvednek a nagy hőségben. A járdákon, a pálmák alatt, kis asztalkák mellett kávét és vermutot isznak, rádiót hallgatnak. Néha feltartják benedvesített vagy megnyálazott ujjukat, hogy megtudják, nem lengedez-e a szellő a tenger felől.

A kikötőben és a révben sok a hajó: ásványolajat, nyersvasat raknak ki, egy jugoszláv hajóból szarvasmarhát terelnek a partra.

Három órára végre megtelnek a tartályok. Újra felszállunk. Hamarosan mögöttünk maradnak az egyenletes, bíborvörös talajon sorakozó olajligetek. Kezdődik a kopár, napperzselte, sziklás hegylánc, a sierra.

Az ócska Dragon, melyből patakokban ömlik a forró olaj, felfelé kapaszkodik. A két kis, egyenként 170 lóerős Gipsy-motor zihálva viszi a nyolc embert, a pilótát, a gépészt meg a rengeteg rakományt. Moszkvában, Leningrádban és egész hazámban pedig ma ünneplik a Repülőnapot. Moszkvai idő szerint most tizennyolc óra van. A tusinói repülőtéren repülőgépek százai, ejtőernyősök ezrei, emberek tízezrei. A Gorkijról elnevezett repülőraj valahol sűrűn szórja a röplapokat. És mélyet lehet szívni a friss, üde levegőből, nem úgy, mint itt, ebben a szűk utaskabinban, a kasztíliai kőrengeteg fölött.

Végre a fennsíkon, a porfelhőben, szürkés mésztömeghez hasonlóan előtűnik Madrid. Úgy látszik, mintha magányosan árválkodna a hegyek között. Külvárosainak átmenet nélkül vége szakad. Kevés a zöld, egyetlen nagy zöld folt látható csak: a Casa del Campo erdeje.

A repülőtéren sok az ember, csaknem valamennyien katonák. André ott járkál közöttük. Fáradt, sovány, ingerlékeny, napok óta nem aludt. Hol ide, hol oda hívják; a repülőrajok irányítása az indulási helyen, sietős megbeszélések formájában történik.

Bemegyünk a városba. Barcelona után itt nyugodtabb, hétköznapibb a hangulat. Kevesebb a dekoráció, a zászló, a plakát.

Az autókon nincsenek jelszavak, az utcai forgalom viszonylag normális. Viszonylag – a spanyol gépkocsivezetők tempójához képest.

Úgyszólván alig látni romos épületet. Sok üzleten, falatozón, vendéglőn „Incautado" felirat; ezek azok az üzemek, melyeket állami vagy szakszervezeti igazgatás alá helyeztek.

Akárcsak Barcelonában, itt is mindenütt a mono: a lenvászonból vagy pamutanyagból készült, cippzáras, kék overall dominál. Igen kényelmes az alpargata: a könnyű, fehér vászoncipő. Azelőtt Madridnak ezekben a negyedeiben még a legperzselőbb hőség idején sem igen lehetett mutatkozni zakó, mellény, nyakkendő és kalap nélkül. Most monóban és alpargatában, födetlen fővel sétál az egész város – a milicisták, a vízhordók, a hölgyek, a tiszteletet parancsoló öregek.

AUGUSZTUS 19

A Hadügyminisztérium a város központjában van, egy dombon, kert közepén. A bejárat előtt a „Nagy Kapitány", a córdobai Gonzalo, a híres középkori hadvezér szobra áll. A lépcsők, fogadószobák és termek palota jellegűek: márvány, szőnyegek, gobelinek. Ehhez a palotához irodaház jellegű újabb épülettömbök csatlakoznak; itt rendezkedett be a vezérkar.

A termek mind tele emberrel: az asztaloknál ülnek, telefonálnak, csoportokba verődve beszélgetnek. Nagyon sok a civil, különösen a parlamenti képviselő. Órákat, egész napokat töltenek itt: kikunyerálnak, protekcióval vagy fenyegetéssel kierőszakolnak a minisztériumtól választókerületük számára hol 500, hol 300, hol 150 katonát, hol meg lőfegyvereket, géppuskákat vagy teherautókat. Ezt a hazafiság, a választók iránti odaadás, sőt a katonai tehetség megnyilvánulásának tartják. És a minisztérium, engedve a nyomásnak, hosszú alkudozás után engedélyez a küldötteknek hol 490, hol 275, hol 140 katonát, puskákat, teherautókat...

Sarabia, a hadügyminiszter eltávozott valahová. Helyette José Giral miniszterelnökkel beszélek. Idősebb, rendes, szerény külsejű ember, orrán professzoros szemüveg, szűk, kemény ing-

gallért visel. Fő hivatását tekintve vegyész, ugyanakkor aktív baloldali republikánus, Azaña elnök egyik legjobb barátja. Nem akarja elfogadni a helyzet spontán alakulását, igyekszik kezében tartani a dolgokat és irányítani az eseményeket, ez azonban nem nagyon sikerül. Spanyol szokás szerint az erkélyre vezet, ahol négyszemközt beszélgethetünk. Öt esztendővel ezelőtt, két héttel a Bourbon-dinasztia megdöntése után, ugyanezen az erkélyen beszélgettem Azaña hadügyminiszterrel.

Badajoz eleste Giralt nem nagyon nyugtalanítja. Szörnyűnek csak a fasiszták által ott rendezett vérfürdőt, a bikaviadalok terén végrehajtott borzalmas mészárlást, másfélezer munkás, nő és gyermek agyonlövését tartja. De szerinte még Badajoz elfoglalása után is kétséges, hogy a lázadók egyesíteni tudják-e északi és déli frontjukat. A Guadarramában a csapatok erősen tartják magukat. Az egyetlen, ami katasztrofális, a fegyverhiány. Repülőgépekre, tüzérségre, harckocsikra, mindenekelőtt pedig puskákra volna szükség. A kormány kéréssel fordult valamennyi nem fasiszta országhoz, fegyvert kér Európában, Észak- és Dél-Amerikában. Az isten szerelmére, küldjenek puskát! A kormány minden árat megad, minden feltételt elfogad. Ember van, amennyi csak kell, bátor, odaadó önkéntesek. Mindenütt új osztagok alakulnak, de ezeket nincs mivel felfegyverezni. A kormány legfőbb és egyetlen gondja most a felszerelés. Meddig húzódhat a háború? Giral úgy gondolja, hogy hónapokig eltarthat. Talán fél évig is. Ha most, ebben a pillanatban volna fegyverük, a lázadást két-három héten belül le lehetne verni. A németek és az olaszok nyíltan szállítanak a lázadóknak mindenfajta felszerelést.

– Épp az imént beszéltem hozzánk átállt sevillai katonaszökevényekkel – folytatta Giral –, akik elmondták, hogy három nappal ezelőtt egy újabb vonat futott be az állomásra felszereléssel és mindenféle lőszerrel, s még a vonat őrsége is magukat „önkénteseknek" nevező német fasisztákból állt... Nekünk nehéz kifogást emelni a francia kormány tevékenysége ellen, amikor az arra törekszik, egyébként sikertelenül, hogy Spanyolországot illetően nemzetközi semlegességi megállapodás jöjjön létre, bár nem értjük, miféle semlegességről lehet szó akkor,

amikor egy törvényes kormány az országon belül lázadók ellen harcol. Sajnos azonban még olyan semlegességet sem tapasztalunk, amilyenről a francia kormány beszél. A lázadók naponta kapják külföldről a repülőgépeket, puskákat, bombákat. Az egész világ szeme láttára arcátlanul csúfot űznek a nemzetközi jogból. Ilyen körülmények között az ellenség leverése egyre nehezebb lesz... De mégis le fogjuk verni. Azután pedig, ha nem lesz ellene kifogásuk, elmegyek önökhöz megnézni a szovjet vegyészetet és pihenni. Nemrég még az volt a leghőbb vágyam, hogy a Szovjetunióba utazzam, megismerkedjem az önök tudósaival, akikről sokat hallottam, s akik között barátokat reméltem találni. A sors úgy hozta, hogy mint republikánus és demokrata a kormány élére kerültem, amely a köztársaságot, a kultúrát és a spanyol nép becsületét védelmezi a monarchiával, a reakcióval, a fasizmussal szemben... Végtelen hálásak vagyunk a szovjet népnek, kormányának, szakszervezeteinek, amiért ezekben a nehéz pillanatokban oly nemes magatartást tanúsítanak és a segítségünkre sietnek...

Megkérdezi, el vagyok-e látva minden szükségessel, nem kellenek-e igazolványok, belépési engedélyek, nincs-e szükségem gépkocsira. Utasítást ad a postaügyi főigazgatóságnak, hogy ne tartsák vissza a táviratait. Visszatér Sarabia ezredes, egy ősz hajú, udvarias, alacsony ember. Az elnöknél volt, aki a legnagyobb részletességgel foglalkozik a hadműveletek menetével, alaposan tanulmányoz minden csapatmozdulatot, minden operatív rendelkezést. Sarabia leül a telefon mellé, hogy az elnökkel folytatott beszélgetés alapján azonnal kiadja a megfelelő utasításokat. Úgy látszik, itt nincs vezérkar, nincsenek összekötő és irányító szervek, a miniszter maga teremt kapcsolatot az egyes zászlóaljakkal és osztagokkal, maga adja ki a parancsot telefonon. Hát bizony, így nem sokra lehet menni.

Azaña csoportjának baloldali republikánusai mind hasonlítanak Giralra és egymásra. Radikális értelmiségiek, nagyon képzettek, életstílusukat tekintve dolgozószobába, de nem miniszteri, hanem inkább tudós-, professzor-dolgozószobába való emberek, hajlamosak a legmesszebbmenő általánosításra (jellegzetes spanyol vonás), a konkrét döntésekben körülményesek és

tétovázók. Mindehhez egyelőre bizonyos belső elszántság járul: el vannak szánva arra, hogy együtt maradnak a néppel, mindvégig teljesítik vállalt küldetésüket. A sors kegyetlenül megtréfálta a békés vegyészdoktorokat, régészeket és irodalomkutatókat, belevetette őket a polgárháború, a forradalom, az intervenció katlanába. Még nem szállnak szembe a sors e rendelésével; erejüktől telhetően harcolni akarnak a fasizmus ellen – mint baloldali radikális polgári értelmiségieknek ez a helyesen értelmezett történelmi szerepük, egyszersmind kétségtelen érdemük.

De a harc egyre élesebb formát ölt. Egy hónappal ezelőtt dördültek el a fasiszták első lövései a Montaña-kaszárnyában, s a helyzet egyre bonyolultabb.

Ez már nem csupán lázadás. Ez háború, s mindkét szemben álló fél mögöttes területe igen messzire nyúlik. Franco kijelentette a Reuter tudósítójának: „Ha győzünk, Spanyolországot a korporációs elv alapján fogjuk kormányozni, ugyanúgy, ahogyan Németországot, Olaszországot és Portugáliát kormányozzák. Diktatúrát vezetünk be, amely addig fog tartani, amíg szükségesnek mutatkozik."

Ki és mi van Franco háta mögött? A milliárdos Juan March, a bankügyletekkel foglalkozó szerzetesek, a Gestapo, Trockij és bandája, a japán szamurájok, az árja-paragrafusok, az olasz ricinusolaj a munkások számára, a Krupp-üzemek, Miguel Unamuno őrült lázálma.

Giral, a csendes vegyész háta mögött – akár örül ennek, akár nem – a spanyol proletariátus és parasztság, a radikális kínai professzorok és diákok, a nyugtalankodó csehszlovákok, a brit labouristák, Durutti fekete-vörös zászlói, az egész világ munkásnegyedeinek antifasiszta hangja és dühe.

Olaszországban, Németországban annak idején nem fogadták el a kihívást. A munkások nem tudtak megegyezésre jutni a parasztsággal és a kispolgársággal, a pártok nem tudtak megegyezni egymás között. A fekete, a barna pestis észrevétlenül és gyorsan harapózott el. A fasizmus nem juthat uralomra lázadás nélkül, erőszakos pusztítás nélkül. Hitler, jóllehet megszerezte a szavazatok többségét, kénytelen volt – már uralomra jutása után – lázadást, puccsot szervezni, felgyújtani a Reichsta-

got, elfogni a parlamenti képviselőket, és korántsem csupán a munkáspártok képviselőit.

Itt, éppen itt, ebben a könnyelmű, tétovázó, elmaradott országban volt a munkásosztálynak annyi lélekjelenléte, ösztönös szervezettsége, hogy torkon ragadja a fasizmust, megsebezze és vérbe borítsa mindjárt a legelső keze ügyébe eső fegyverrel, harcot indítson ellene. Itt fogadták el elsőnek a kihívást, és micsoda harc lesz ez!

Franciaország, te esztelen ország, mire vársz? Százhúsz esztendeje nem okoz neked gondot a Pireneusokban húzódó határ, most meg bekerítenek dél felől. Irúnnál, San Sebastiánnál már feltűntek a német acélsisakok. Valóra válik Bismarck fenyegetése – hisz ő akart „spanyol mustártapaszt ragasztani Franciaország tarkójára"!... Itt nincs Maginot-vonalad. Az André repülőrajához tartozó két tucat csodabogár és kalandvágyó útlevél nélkül, alkalmi gépeken felszállt a levegőbe, hogy megvédjen téged, Franciaország, megvédje nyugalmadat és biztonságodat, kincseidet és szépségeidet, üzemeidet és szántóidat, óriási hadseregedet, hatalmas légiflottádat. Francia munkás hazafiak egyenként indulnak Spanyolország megsegítésére, a fasiszta támadás visszaverésére. Mexikó már megígérte, hogy puskákat küld a spanyoloknak, te pedig még mindig késlekedsz! Világháború veszélye fenyeget? Hát mikor oltottak el tűzvészt úgy, hogy hagyták önmagától kialudni? A szobában keletkezett tüzet el kell taposni, nehogy az egész ház lángba boruljon.

Franciaországot remegve várják itt ezekben a napokban. Senki – sem a kormányfő, sem a harcra kelt munkás, sem a cipőtisztító – nem kételkedik benne, hogy Franciaország, a baloldali, jobboldali vagy bármilyen Franciaország, a spanyol érdekeket, a francia érdekeket vagy a biztonság általános érdekeit szem előtt tartva, Spanyolország segítségére fog sietni. Sokan azt hiszik, hogy a segítség már meg is érkezett.

Egy tiszt ül a térkép fölé hajolva a Giraléval szomszédos szobában. Rám kacsint:

– Francés?

– No. Ruso.

Csodálkozik. Azt hiszi, tréfálok.

Egy lány az újságosbódéban:

– Francés?

– No. Ruso.

Nevet, nem hiszi el.

Milicisták a kávéházban, konyakos poharukat magasra emelve fordulnak felém:

– Éljen igaz barátunk, Franciaország!

Azt felelem:

– Merci.

Este a Serrano utcában, a Kommunista Párt Központi Bizottságában, végre viszontláthattam és megölelhettem José Díazt, Dolores Ibarrurit, Vicente Uribét s más ismerősöket és olyan barátokat, akikkel most találkoztam először.

AUGUSZTUS 20

Kora reggel Doloresért mentem, majd együtt Fuencarralon át a Sierra Guadarramába utaztunk. Pompás autóút vezet a sűrű, parkosított erdőn át, majd a város környéki gyönyörű kertes villák között. Szinte megszakítás nélkül váltják egymást a kis üdülőtelepek. Ide menekült a madridi fülledtség elől az arisztokrácia és a gazdag burzsoázia. Most a tüzérség és a tűzvészek miatt minden romokban hever, a villák feldúlva vagy elhagyottan, üresen ásítoznak.

Cercedilla és Guadarrama közvetlenül a frontvonal előtt fekszik. Ebben a két helységben az épületek háromnegyed része megsemmisült. Hamu és romhalmaz, ameddig csak a szem ellát. Az egyik leégett házból csak a kőkapu maradt épségben, rajta kormos tábla: „Tűzkár ellen biztosítva." Mindenfelé távírópóznák, huzalok, üres gránáthüvelyek hevernek, gránáttölcsérek tátongnak.

A két helységen túl kezdődő sziklás, szakadékos, erdős terepen már csaknem egy hónapja heves harcok dúlnak. Itt egyetlenegyszer sem hallgattak el a fegyverek. A fasisztákat szinte hipnotizálja a főváros közelsége. Mindössze ötven kilométer, talán még kevesebb. Csak át kell törni, le kell jutni a völgykatlanba – máris torkon lehet ragadni Madridot, a kormányt, a köztár-

ságot. A köztársaságiak megértik ezt. Megértik, mibe kerülhet a legkisebb baklövés, a legkisebb mulasztás.

Ágyú egyik oldalon sincs valami sok. De a hegyek százszorosan, fantasztikus, igazi pokoli zenebonával verik vissza az ágyúdörejt.

Mindennap kora hajnaltól késő éjszakáig kis embercsoportok lopakodnak előre a lejtőkön, kúsznak a meredek, köves hegyoldalakon, hogy bekerítsék, elvágják, megfigyeljék egymást, birtokukba vegyenek még egy sziklát, még egy magaslatot, tűz alatt tartsanak még egy vízmosást.

Itt mindenki ismeri Dolorest, már messziről üdvözlik, kenyérrel, a katonai kulacsokból borral kínálják, kérlelik, hogy maradjon, üljön le egy kicsit, ne menjen tovább. A Sierrában minden katona büszkén mondogatja, hogy személyesen ismeri Dolorest.

Ma különös élénkség uralkodik itt. A köztársasági csapatok megpróbálják továbbfejleszteni Mangada ezredes csoportjának tegnapi sikerét, megkísérlik visszavetni a lázadókat a legközelebbi védelmi vonalról. Az ellenség heves ágyú- és géppuskatűzzel válaszol – egymás után csapnak le a srapnelek, süvítenek el a golyók. A katonák igyekeznek rábeszélni Dolorest, hogy hasaljon le, de ő csak legyint, és a többiekhez hasonlóan kiegyenesedve szalad át egyik helyről a másikra, alig hajtja le a fejét.

– Mennyivel vagyok én rosszabb maguknál?! Jól van, legközelebb majd esernyővel jövök, akkor semmi sem fog rám csöppenni.

Bemegy minden összerombolt házba, beszél minden katonával és tiszttel, hosszasan kérdezgeti a foglyokat, apró, de értékes részleteket szed ki belőlük a lázadók helyzetéről. Összeszidja a szakácsokat, mert nem főznek elég jó ebédeket. Amikor megtudja, hogy már második napja nincs zöldség, a tábori telefonon felhív valamilyen szervezetet, és sikerül szereznie egy teherautó dinnyét és paradicsomot.

A guadarramai frontszakasz parancsnoksága egy kis villában rendezkedett be. Most a fasiszták géppuskatűz alá vették ezt a házat és a hozzá tartozó kertet. A frontszakasz parancsnoka, Asensio ezredes, egy szép, kissé színpadias külsejű férfi, meg-

tiltja a villa elhagyását, míg a tüzelés el nem csendesedik. Kávét főznek. Dolores Casares Quirogával, egy monót és szandált viselő, sovány, markáns arcú emberrel beszélget. A lázadás kitörése idején ő volt a kormány feje. Kapkodónak és tehetetlennek bizonyult, az általános elégedetlenség miatt lemondott, s most a fronton igyekszik levezekelni bűneit.

Meguntuk a várakozást. Dolores előre akar jutni, egészen az első állásokig. Mindenki aggódik és igyekszik őt lebeszélni. Dolores emlékezteti őket arra, hogy a fiúknál ott elöl már negyedik napja senki sem volt az élelmiszert szállító csacsin kívül. Ristori őrnagy, egy kövér, életvidám, sánta ember, aki miért, miért nem, teljes díszegyenruhát visel, jelentkezik, hogy elkísér bennünket.

Meg-megállva, majd ismét nekiiramodva megyünk előre, a tömzsi Ristori botra támaszkodva biceg mellettünk, arcáról patakzik a verejték. Vagy egy kilométernyi rendes út, majd kétszáz méternyi ösvény után a naptól izzó kövön, tüskés csipkerózsabokrok között, kúszva haladunk tovább. Dolores megható nőiességgel rázkódik össze, valahányszor egy golyó a köveknek csapódik; Ristori aggódó pillantásokat vet rá.

Az osztag egy nagy törmelékhalmaz mögött helyezkedett el, s innen fedetlen futóárkot ásott a kövekkel és homokzsákokkal megerősített tüzelőállásokhoz. A futóárok elején és végén a katonák tréfás feliratot helyeztek el: „Metro Madrid–Zaragoza."

A katonák és a parancsnokok kitörő örömmel fogadják Dolorest:

– Hát te hogy kerültél ide? Hisz ide férfiak is csak éjjel szoktak ellátogatni! Nő vagy a talpadon, nemhiába neveztek el Nyughatatlannak!

Előrekúsztunk a tüzelőállásokhoz. Innen tisztán látni a lázadók fedezékeit, vagy kétszáz lépésnyire lehetnek.

Az egész osztag ezen az úgy-ahogy védett helyen zsúfolódik össze. A napbarnított, borostás arcú harcosok, akik közül egyiken-másikon kötés van, körülveszik Dolorest, majd szétszedik, minden oldalról egyszerre szólnak hozzá:

– Dolores, igyál az én kulacsomból!

– Nem, az enyémből!

– Dolores, juttasd el ezt a levelet az anyámhoz!

– Dolores, nézd a sebeimet: négy nap alatt már majdnem behegedtek...

– Dolores, odaadom neked emlékbe a sálamat. Fogadd el, kérlek!

– Dolores, próbáld ki a géppuskámat, nézd, milyen csodálatos masina!

Dolores iszik a kulacsból, átveszi a levelet, megtapogatja a sebeket, nyakába veszi a katona sálját és megnézi magát egy kis tükörben, fejét, amelynek fekete hajkoszorújában már ősz szálak csillognak, odanyomja a géppuskához, s lead egy sorozatot.

A fasiszták heves tűzzel válaszolnak. Már rég nem tetszik nekik a fedezékből áthallatszó zajos élénkség.

– Látod, Dolores, most kellemetlen helyzetbe hoztunk.

– Ellenkezőleg, én hoztam rátok ezeket a golyókat.

A katonák szorosan körülállják Dolorest, s szinte lélegzetüket visszafojtva hallgatják a szavait:

– Hisz én is egyszerű spanyol vagyok, akárcsak ti, nem a nemesek közül származom. Mosogatólány voltam, a férjem meg bányász... De mi valamennyien, egyszerű munkásemberek, a végsőkig fogunk küzdeni a szabad, boldog, népi Spanyolországért, a tábornoki és jezsuita fasiszta klikk ellen... Ti bátor gyerekek vagytok, tudom, de a bátorság egymagában nem elég. Világosan kell látnotok, hogy ki ellen harcoltok, kire lőttök... A harc átkozott múltunk, a Bourbonok és Primo de Rivera Spanyolországa ellen folyik, amely megpróbál visszatérni és megfojtani bennünket. Hát ne várjon tőlünk könyörületet az ellenség... Mi vagyunk a nemzetközi antifasiszta harc rohamcsapata, a mi győzelmünktől nagyon sok függ. Az egész világ demokratái velünk vannak... Az orosz munkások támogatnak bennünket. Már küldtek nekünk pénzt, és küldeni fognak mást is, amire szükségünk lesz... Ez az elvtárs itt, akivel jöttem, orosz elvtárs, repülőgépen érkezett hozzánk... De mindenekelőtt saját magunkra kell támaszkodnunk, a fegyverünkre, a bátorságunkra... Még soha senki sem tudott végleg legyőzni olyan népet, amely a szabadságáért küzd. Spanyolországot romhalmazzá változtatni lehet, de a spanyolokat rabszolgákká tenni: soha... Azt mondjátok, kevés a lőszeretek. Mit gondoltok, mi-

vel harcoltak az orosz munkások és parasztok a maguk fasisztái és az idegen hódítók ellen? Az ellenségtől szereztek fegyvert és lőszert... Eljön az idő, amikor ügyünk diadalmaskodni fog. A demokratikus köztársaság zászlaja ott lobog majd az egész Guadarrama fölött, Córdoba minaretjei fölött, Sevilla tornyai fölött.

Kis szünetet tart, huncut mosollyal végigsimítja öltözékét, majd így szól:

– Ha nagy megtiszteltetésben akartok részesíteni, nevezzétek el a századotokat rólam.

A harcosok arca csak úgy sugárzik az örömtől.

– Helyes, úgy legyen... Ha nem félsz, hogy szégyent hozunk a nevedre.

A lázadók egyre lövik az állást. Dolores tovább beszél. Elmondja, milyen eredményesen veszik ki részüket a spanyol nők a háborúból, hogyan segítenek a férfiaknak a mögöttes területen. Egészen tűzbejön, amikor kedvenc témájáról, a szovjet nők és gyermekek, családok életéről kezd beszélni.

– Hát neked vannak-e gyerekeid, Dolores?

– Természetesen. És irigyelhettek. A kislányom Ivanovóban van, ez egy szovjet textilváros, a mi Sabadellunkhoz hasonló. A fiam pedig Moszkvában, a Sztálin-gyárban dolgozik. Csak tizenhat éves, de egy méter nyolcvan centi magas! Gondoljátok csak el, nemsokára megjelenik és így szól: „Na, most pedig a hónom alá veszlek, anyácskám!"

Valamennyien jóízűen nevetnek. Dolores féltő és gyengéd pillantással nézi a katonákat.

Csokrot nyújtanak át neki. A virágot nem virágüzletből hozták – a sziklás lejtőkön szedték, fasiszta tűz közepette.

A sötétség beálltával elindultunk vissza a parancsnokságra, már nem hárman, hanem gondos kísérettel. Cercedilla után, egy házcsoportnál hirtelen lövés dörren, majd lélekbemarkoló, szinte nem is emberi jajgatás, üvöltés. Megállítjuk a kocsit, s odamegyek megnézni, mi történt. Kiderül, hogy egy legény, kezét a puska ravaszán tartva, elszunnyadt és átlőtte a tenyerét. Úgyahogy bekötözzük és magunkkal visszük az escoriali kórházba. A tagbaszakadt legény egész testében remeg, Dolores türelmesen nyugtatgatja:

– Na, te bolond, mit ordítasz? Hiszen élsz! Nem is olyan veszélyes az egész, csak nagyon megijedtél, mert álmodból riadtál fel. Én is mindig megijedek, amikor felriadok. Ha csak egy gombostűvel szúrnak is meg álmomban, azt hiszem, hogy felnyársaltak. Érthető. Nem akarsz rágyújtani? Mindjárt kapsz cigarettát.

Igen, cigarettát kér, de egyszerre szippantani is, ordítani is nehezen lehet. Nem, inkább nem gyújt rá. Miért nincsenek még mindig a kórházban? Dolores vigasztalja:

– Mindjárt ott leszünk. Lassan megyünk, világítás nélkül, hogy ne lőjenek a kocsira. De miért is sietnénk? Bekötik a kezedet, s meglátod, úgy alszol majd, mint a bunda.

Amikor azután elhelyeztük a sebesültet, odaszól a sofőrnek:

– Gyorsan Madridba, a Központi Bizottságba! Elkésünk az ülésről. Gyújtsd meg a lámpát, csak nem fogunk végig így döcögni?

AUGUSZTUS 22

A Serrano utca egyik nagy épületében székelt Gil Robles katolikus pártjának országos tanácsa. A ház teljesen érintetlen, a termekben huzattal bevont székek, a márvány lépcsőházban fegyveres őr. A dolgozószobában, Robles asztalánál, papírok és újságok fölé hajolva, José Díaz ül. Előtte ventillátor. Hosszúkás, barna, elgondolkozó arcán fáradtság és a betegség tükröződik, jóval idősebbnek látszik, mint amennyi a valóságban. Nappal a titkárával dolgozik, fogadja a vidékről, a frontokról, az üzemekből érkező küldötteket. Időről időre zeneszóval, dobpergéssel egy-egy menet vonul a ház elé – frontra induló osztagok kívánják látni „Pepét". Szerényen az erkélyre megy, és egyszerre elmosolyodik, fiatalosan, dacosan, diadalmasan, s ettől a mosolytól biztonságérzet és öröm költözik az emberek szívébe.

Este hét óra tájban összejönnek a különböző helyekről a Politikai Bizottság tagjai. Ott ülnek valamennyien Pepe dolgozószobájában, beszámolnak a legújabb eseményekről, együtt olvassák az esti újságokat, megvitatják és eldöntik a kérdéseket. A szomszéd szobában együtt vacsoráznak, s a vacsorához mindig meghívják az újonnan érkezőket vagy valamelyik parancs-

nokot. Azután tovább dolgoznak késő éjszakáig, s makacsul küldözgetik egymást Gil Robles szalonjába: ott a párnázott bútorok között négy keskeny tábori ágyat állítottak fel a rövid éjszakai pihenéshez.

A spanyol párt vezetősége fiatal, mint maga a párt, amely nem régen vált proletár tömegpárttá. Menet közben, a fasizmus, az egykor hangadó trockista klikk, az anarchista fegyelmezetlenség és a szektás illúziók elleni harcban kovácsolódott ki. Az új Politikai Bizottság tagjai valamennyien proletárok, kipróbált s a munkástömegek körében népszerű forradalmárok, kiváló propagandisták és szónokok. Az embereknek ebben a maroknyi csoportjában különböző jellemek és temperamentumok, különböző egyéniségek, különböző nemzetiségi típusok találhatók.

Vicente Uribe baszk. Alacsony termetű. Eredeti foglalkozása kőműves. Igen olvasott, sokat foglalkozott a proletárforradalom elméletével, a spanyol gazdaság problémáival, különösen az agrárkérdéssel. Röviden beszél, hallgatag, tartózkodó. Emellett megfontolt szervező, határozott és szilárd ember, jó elvtárs. Hozzám az első perctől kezdve igen figyelmes volt, időt szakított arra, hogy összehozzon emberekkel, szervezetekkel, vállalatokkal. Szorgalmasan gyűjti az értesüléseket, adatokat, számokat . . . Most őt küldték ki összekötőnek a honvédelmi minisztériumba.

Pedro Checa vékony, nagyon sovány, nagyon sápadt. A Központi Bizottság másodtitkára, szervezeti ügyek szüntelenül tevékeny intézője. A Robles-házban egy kis szobája van mindjárt a gépírónők és az adminisztrátorok szobája mellett. Ebben a szobácskában a napnak mind a huszonnégy órájában lázas munka folyik: kapcsolat a madridi és a területi szervezetekkel, katonai ügyek megvizsgálása, gépkocsijavítás engedélyezése, meghatalmazások és igazolványok kiállítása, leszámolás a provokátorokkal, röplap-nyomtatás, tagfelvétel és kizárás, értekezletek, gyűlések rendezése és ezer más dolog tartozik hozzá. Örökké fáradt és mindig fáradhatatlan. Halk hangon, bágyadt mosollyal az ajkán rendelkezik és utasít megállás nélkül egész éjszaka.

Antonio Mije jó kedélyű, kerek arcú andalúz, mindig kis aktatáskával jár, mindig elkésik, úgyhogy minden ülést, amelyre

hivatalos, általános rosszallás közepette nélküle kell elkezdeni. De amint megérkezik, azonnal kiengeszteli a gyűlés részvevőit fontos és érdekes híreivel, s általános érdeklődés közepette részletesen és tanulságosan számol be mindenről. A párt a szakszervezeti és gazdasági kérdések intézésével bízta meg. Ő a párt állandó képviselője minden tárgyaláson, az összekötő bizottságokban, a hadiipari tanácskozásokon.

Dolores jelenléte sajátos vonást kölcsönöz a pártvezetésnek. A Politikai Bizottság férfias, rideg, néha hangsúlyozottan hivatalos atmoszférájába melegséget, életörömet, humort, ugyanakkor szenvedélyes haragot, hajthatatlan elszántságot, a kompromisszumokkal szembeni kérlelhetetlenséget visz. Mindig egyszerű, de ízléses, csinos fekete ruhát visel. Az ülésekre ünnepélyes méltósággal, derűs, szinte pajkos mosollyal érkezik, leül, kezét összekulcsolja az asztalon, és nagy, szép fejét kissé lehajtva, szótlanul figyeli a beszélgetést. Vagy halálos fáradtan, valami miatt elkeseredve, leverten, sápadt, szoborszerű, szenvedő arccal, nehézkesen ereszkedik le egy székre az ajtónál, a sarokban, és ugyancsak szótlanul figyel. De aztán hirtelen belevág valakinek a beszédébe, s akkor hasztalan próbálják félbeszakítani, míg egy szuszra el nem mondja az egész hosszú szóáradatot, hol vidáman, mulatságosan, szellemesen, diadalmaskodóan, hol meg komoran, haragosan, a felindulástól remegő hangon, tele keserű szemrehányással, váddal, tiltakozással és fenyegetéssel a mindenkori nyílt vagy leplezett ellenség, a bürokrata, a szabotáló ellen, aki megakadályozta, hogy fegyvert, élelmiszert szállítsanak a milicisták részére, becsapta a munkásokat, intrikált a párt ellen vagy a párton belül.

Josénak a Politikai Bizottság tagjai között, s ugyanúgy az egész pártban rendkívül nagy, mindenki előtt természetesnek, magától értetődőnek tűnő tekintélye van, amit még jobban kidomborít ugyanolyan rendkívüli szerénysége. Az üléseken, még az igen élénk üléseken is nagyon keveset beszél, mondhatni kerüli a felszólalást, kivéve az olyan eseteket, amikor közbelépése nélkül nem születhet helyes határozat.

Ám naivitás volna szerénységét és jóságát jámborságként felfogni - a legbékésebb beszélgetés közben egyszerre az ő szó-

fukar modorában jellemez valakit, rövid és gyilkos karakterisztikát ad, szavai mint megannyi tördöfés. Az emberek akár a legudvariasabb formában tett szemrehányásaitól is elsápadnak, zavarba jönnek, s jobban le vannak törve, mintha hosszas, hangos szidalmakban lett volna részük, ami Spanyolországban még hivatalos érintkezésben is gyakori.

Mindenki igyekszik kedvében járni Pepe Díaznak, nem azért, hogy kiérdemelje a háláját, hanem egyszerűen azért, hogy megörvendeztessék, mosolyogni vagy akár csak elégedetten bólintani lássák . . .

Néha beszélgetés közben vagy az ülés kellős közepén szörnyű fáradtság vesz rajta erőt, vagy talán ez is a betegségéből származik. Ilyenkor különös dolgokat művel: kimegy a dolgozószobából, egyedül sétál a folyosókon, benéz az irodákba, az üres irattárba, átnézi az összefűzött újságkötegeket, megvizsgálja a padlón heverő cigarettavégeket, lemegy a lépcsőn az udvarra, nézi, hogyan hámozzák a krumplit, kimegy a kapun a bejárathoz, és negyedóra hosszat álldogál a gépkocsivezetők és az autók között. Az elvtársak úgy tesznek, mintha nem vennék észre, tovább végzik a dolgukat. Mikor aztán fájdalma csillapodik, visszatér a dolgozószobába, és újra bekapcsolódik a beszélgetésbe.

Madridban most folyik a vizsgálat a Falange Española terrorista csoport bűnügyében; a terroristák között néhány olyan ember is vezető szerepet vitt, akit árulásért kizártak a szocialista, illetve a kommunista pártból. Antifasiszta tiszteket gyilkoltak meg: Castillo hadnagyot, Faraudo századost, s Azaña, Largo Caballero, Álvarez del Vayo, Dolores és Hernández meggyilkolására készültek. A vádlottak, hogy bőrüket mentsék, múltbeli érdemként hivatkoznak egykori párttagságukra. A Központi Bizottság átiratot intézett az ügyészséghez és a bírósághoz, amelyben leszögezi, hogy az egykori kommunista párttagok közül kikerült trockistákat illetően nem enyhébb, hanem súlyosabb büntetés kiszabását tartja kívánatosnak.

A hullámok egyre tornyosulnak, a főváros mintha állandóan görcsökben vonaglana. Minden két-három órában történik valami – az utcán, a gyárkapuknál, sőt még a kórházakban is, ahol

időnként fegyveres csoportok jelennek meg és követelik, hogy engedjék őket a betegekhez. A légkör izzásig hevült, s ezt terrorakciókra és provokációra igyekeznek kihasználni azok az elemek és ügynökök, akiknek ehhez érdekük fűződik.

Délután a várost ismét szörnyű izgalom keríti hatalmába. Azt beszélik, hogy a Cárcel Modelo (a madridi „mintabörtön") lángokban áll, hogy a bebörtönzött fasiszták kiszabadultak és harcban állnak a lakossággal. A nép tódul a börtön felé. Az utcákon puskás emberek megállítják a gépkocsikat, autóbuszokat, sőt még a villamosokat is, és megparancsolják a vezetőknek, hogy vigyék őket a börtönhöz.

A Központi Bizottságnál jelentkezik egy elvtárs, egy börtönőr, és beszámol a történtekről. A Cárcel Modelóban mintegy kétezer fasisztát őriznek. Ezek délután a főkolomposok jeladására a zárkákban meggyújtották a matracokat. A foglyoknak nem volt sok esélyük a szökésre. Elsősorban nem is ez volt a céljuk, hanem az, hogy a tűzzel izgalomba hozzák a könnyen hevülő madridi tömeget, utcai összetűzést provokáljanak, megmutassák az országnak és a külföldnek, hogy a kormány a fővárosban nem ura a helyzetnek. Ez sikerült is, de csak félig. A börtönablakokból előgomolygó sűrű füst láttán sok ezer főnyi felbőszült tömeg gyűlt össze az épület körül. A tömeg be akar hatolni, hogy végezzen egytől egyig az összes foglyokkal. Az őrség tehetetlen. Sürgősen tenni kell valamit.

Díaz és Uribe telefonon összeköttetésbe lép a szocialistákkal, az anarchistákkal és a republikánusokkal, s azt javasolják, hogy minden párt küldjön ki egy-egy megbízottat a tömeg lecsillapítására és szétoszlatására. A tömegnek meg kell ígérni, hogy a rendkívüli törvényszék a pártok képviselőivel karöltve azonnal kivizsgálja a fasiszta zendülés ügyét, és szigorúan megbünteti mindazokat, akik abban tevékenyen részt vettek.

Mind egyetértenek a javaslattal, a kérdés csak az, hogyan jussanak el a megbízottak a börtönhöz. Elhatározzák, hogy mindegyik úgy megy, ahogy tud, minél előbb, annál jobb.

A börtön közelébe férkőzni se gyalog, se kocsin nem lehet, az egész környék le van zárva. Egyes utcákat a rendőrség zárt le saját gépkocsijaival. A Giral által kiállított engedéllyel mégis

sikerült eljutnom egészen a börtön előtti térig. A téren ember ember hátán, összezsúfolódva, akár a heringek.

A tűzoltók fényszóróival megvilágított börtönt tűz és füst borítja, a vastag kőkerítésen közelharc folyik. Szirénabúgás, kiáltások, a tömeget lovasrendőrök próbálják visszaszorítani, lövöldözés, világvége.

Emberfeletti erőfeszítés árán körülbelül egy óra alatt végre sikerült elérni, hogy a tömeg meghallgasson néhány hangszóróval közvetített szót. A kapu boltíve alatt árnyképszerűen megjelenik a szónok, kezében mikrofonnal. Rábeszéli Madrid szabad és erős polgárait, hogy menjenek nyugodtan haza, a kormány és a népfront nem engedi a fasisztákat kitörni a börtönből. A zendülőket már elfogták, a tüzet már majdnem eloltották, a külön törvényszék ülésezik, és jaj a bűnösöknek – halálos ítélet vár rájuk! A tömegből kiáltások hallatszanak: – Muy bien! – Azután egy másik szónok következik, hasonló beszéddel. De a tömeg már úgyis elfáradt, az emberek nem figyelnek a beszédre, hátat fordítanak a börtönnek, és türelmetlenül nyomják kifelé az elöl állókat, akik eltorlaszolják a kijáratokat. A város lassan megnyugszik.

AUGUSZTUS 23

Julio Álvarez del Vayo felkeresett a Floridában. Nyugtalan, szívélyes, nagyon barátságos, és – hiába van nála pisztoly – nagyon is újságíró. Első szavai:

– Emlékszik, mit mondtam önnek a *Pravda* szerkesztőségében?

Valóban, amikor 1935 nyarán, a Szovjetunióban tett nagy körutazása végén eljött elbúcsúzni, kijelentette, jól emlékszem, teljes határozottsággal kijelentette: „Nálunk Spanyolországban márciusban harcok lesznek, a fejemet teszem rá." Akkor ez nagyon teoretikusan, amolyan prognózisszerűen hangzott, most pedig itt ülünk egy madridi szálloda előcsarnokában, borzas katonák és francia önkéntes pilóták között, és ő kopottas, terepszínű monójában kissé esetlenül, nagy, intelligens fejét lehajtva, szarukeretes szemüvegét az orrára csúsztatva, nagy hév-

vel ismerteti az alakulatoktól, a szakszervezetektől, a minisztériumoktól kapott legújabb híreket.

Vayo tisztelettel beszél az „öreg" Largo Caballeróról. Egész napokat tölt a fronton, a harcosokkal. A katonák istenítik. Az Általános Munkásszövetségben egymást érik a küldöttségek, kérik, hogy tartson előadást, felajánlják szolgálatukat. Igazi népvezér! És mennyire kiismeri magát a katonai kérdésekben! Az öreg valóságos hadvezér lett. Fáradhatatlan, pedig gondoljam csak el, már hatvanhét éves! Minél előbb találkoznom kell vele. Örülni fog. Tanácsoljam neki, hogy utazzon el velem a novemberi ünnepségekre Moszkvába, jól fog esni neki.

– Gondolja, hogy novemberig itt már végezni fognak?

Eltűnődik.

– Nehéz lenne pontosan megmondani. Franco tábornok, minden egyébtől eltekintve, az én személyes terveim ellen is fellázadt. Hiszen tudja, hogy télre önökhöz akartam utazni, és könyvet akartam írni a szovjet értelmiségről. Már szerződésem is volt madridi és londoni kiadókkal... No de sebaj, előbb vagy utóbb lecsillapítjuk ezt az urat...

Déltájban a lázadók légitámadást intéztek a getafei katonai repülőtér ellen. A támadást nyolc kétmotoros Savoia hajtotta végre. Bombáiknak csak egy részét dobták le, s a kormány vadászgépeinek közbelépésére elmenekültek.

Két órával később már az egész város tudott a légitámadásról. De a szokásos vasárnapi corridára (bikaviadalra) így is összegyűlt vagy huszonötezer néző. A magas belépődíjak sem zavartak senkit – a corrida jótékony célokra megy.

A zsúfolásig megtelt nyitott amfiteátrum fölött megjelenik egy repülőgép. A közönség rémülten morajlik, de csak egy kis sportrepülőgépről van szó. Néhány kört ír le, dugóhúzót csinál, és röplapokat szór. Arra gondolok, hogy mégiscsak esztelenség így összegyűlni a hagyományos, pontosan megállapított időpontban, fittyet hányva a repülőknek. Vagy talán vasárnap délután négykor, a corrida órájában szünetel a polgárháború?...

A viadal a hagyományos formáknak megfelelően kezdődik. De amikor a középkori menet az arénát körüljárva az elnöki páholy elé ér, a feketeköpenyes lovasok bal kezükbe teszik át a

kürtöt, jobb kezüket pedig ökölbe szorítva Rotfront-köszöntésre emelik. A hat torero az előírásos öltözetet viseli, de fejükön háromszögletű kalap helyett proletársapka.

Az első torero sokoldalúságát fitogtatja a közönség előtt. Együtt szalad a capeadorokkal, és nagyon ügyesen manőverez a vörös posztóval, gyorsan az ingerültség első stádiumába hozza a bikát. Aztán a banderillero művészetét csillantja meg, amikor magára vonja a bikát, majd egy szempillantás alatt a hátába döf két hegyes horogban végződő botocskát. De amikor elérkezett az ideje, hogy most már a saját mesterségbeli tudását mutassa be, nem állt a helyzet magaslatán. Ügyetlenül talált bele a bika tüdejébe, a vér sugárban lövellt ki, elöntötte a bika szemét, az állat a korlátnak dőlt, s már semmire sem reagált többé. Sokáig tartott, amíg a szerencsétlen flótás a közönség füttykoncertje és pfujolása közepette megadta a kegyelemdöfést az elbódult állatnak.

A második torero lett az egész corrida győztese. Azzal kezdte, hogy a bikát a kommunista pártnak és doña Dolores Ibarrurinak ajánlotta, viharos, tomboló éljenzés közepette. Hosszan, kockázatosan és elegánsan játszott vad ellenfelével, egy hajszálnyira engedte magától az állat hatalmas, félelmetes szarvait, s közben szinte mozdulatlanul állt, klasszikus balettpózban. Majd hirtelen megcsillantva kardját, egy pillanat alatt leterítette a bikát. Újabb kitörő éljenzés, a zenekar az Internacionálét, majd a köztársasági himnuszt játssza, a győztesnek egy milicista ledobja a sapkáját, az felveszi, végigszalad benne az arénán, a közönség ujjong. A nézők papírlegyezőkkel legyezik magukat, limonádét isznak és hangosan, élénken fecsegnek. A nők elégedetlenek, hogy a torerók már nem fordítanak olyan gondot az öltözékükre. A férfiak ravaszul egymásra kacsintanak: nincs kizárva, hogy a kommunisták beszervezték ezt a torerót, olyan emberek ezek, hogy minden kitelik tőlük.

A következő torerók nem nagyon csillogtatták tudásukat. Az arénába beszaladt két katona, hogy segítsen nekik. Nagy buzgalommal ingerlik a bikát, elvonszolják a megbotlott lovat a picadorral, és vakmerően maguk döfik belé a banderillákat. A közönség hahotázik és viharosan tapsol. A szenvedélyes szakértők

elégedetlenek. Caramba, hát szabad tréfát űzni ilyen komoly dologból?! Többen felállnak és távoznak.

Este a repülőtérről behoznak a Floridába egy fel nem robbant bombát, amely a mai légitámadás során esett le. Német jelzés van rajta.

AUGUSZTUS 25

Córdoba eleste a jelentések szerint küszöbön áll. A kormánycsapatok a várost minden oldalról bekerítették. Oviedóban a várost ostromló asturiai bányászok erősen szorongatják Aranda tábornokot, aki egy rádióüzenetben, melyet a köztársaságiak kihallgattak, kijelentette: „Ha nem küldik a határozottan megígért erősítést, kénytelen leszek megadni magam." Zaragozánál a munkásmilícia csaknem teljesen megsemmisítette a lázadók egy osztagát, amely kitörést kísérelt meg. A munkásmilícia foglyokat ejtett és sok hadianyagot zsákmányolt. Kormányrepülőgépek bombázták Huescát és Huelvát. „Tegnap – olvasom a hadijelentésben – egyes frontok egyes szakaszain olyan győzelmek születtek, amelyek nyomán a legközelebbi napokban még fontosabb és döntőbb sikerek várhatók."

Mindez nagyon szép. De a jelentés nem emlékszik meg arról, hogy ugyanakkor a fasiszták Navalmoral de la Matánál visszaszorították a köztársasági alakulatokat, és Oropesa felé nyomulnak előre. Öt nap alatt mintegy száz kilométert tettek meg. Vonalzóval lemértem és egy tízezres térképen kiszámítottam a távolságokat ezen a estremadurai frontszakaszon. Navalmoraltól az országúton Madridig 179 kilométer (Méridától 354, Badajoztól 415 volt). De nem is a kilométerekről van itt szó, hanem arról, hogy ez a vonal és a vele párhuzamos Mérida–Navahermosa–Toledo–Getafe vonal a hegyláncok között, a Tajo völgyében természetes átjárót biztosít Madrid felé. Komolyabb akadályt itt csupán a völgy legkeskenyebb pontján fekvő Talavera jelent. Talaverától egészen Madridig 50–60 kilométer széles síkság terül el, s ez lehetővé teszi, hogy az előrenyomuló sereg simán hatoljon előre a fővárosig anélkül, hogy bármilyen természetes védelmi vonalba ütközne. Kormánycsapatok, helyesebben

milicista egységek itt nagyon gyéren találhatók, részben azért, mert itt. Madridtól délnyugatra nincsenek nagy városok, sőt Toledót meg Talaverát kivéve kis városok sincsenek. A toledói munkásokat azonban leköti az Alcázar – a városon belüli, fasiszta fészek – ostroma. Míg ezzel nem végeznek, nem mehetnek az ellenség előrenyomuló serege ellen. Talaverában vannak vasutasok és kerámiagyári munkások, de nincs aki szervezze őket. De még a harcra teljesen megszervezve is csak ideiglenesen, a főerők megérkezéséig tudnák feltartóztatni a repülőgépekkel, tüzérséggel, legionáriusokkal, marokkóikkal támadó fasiszta sereg előrenyomulását.

A helyzet imént ismertetett alakulása Badajoz elvesztésének tudható be. Ez a város, miután a lázadók kezére került, kapu lett számukra Portugália felé, emellett biztosítja északi és déli erőik összeköttetését. Badajoz bevételével a polgárháború új szakaszba lép. Eddig a hadműveletek szétforgácsolódtak, egyes gócok körül folytak. Itt-ott a hadakozó felek úgyszólván összekeveredtek – például Córdoba tartományban, ahol a köztársasági érzelmű tartomány ostromolja a fasiszta Córdoba városát, a városon belül pedig a kormányhű munkásnegyedek ostromolják a lázadókat. Ugyanez a helyzet Asturiában, Toledóban, a Baleári-szigeteken. Most az egyes gócok hovatovább összefüggő hadműveleti területté olvadnak egybe. Estremadura elfoglalásával a lázadók kezén levő területek olyan egységes tömbbé válnak, amely északról, nyugatról és délnyugatról átkarolja a fővárost. Idevezetett Madrid bűnös nemtörődömsége Badajoz védelme iránt!

Az estremadurai frontszakasz helyzete nem is annyira a veszélyessége miatt nyugtalanító, hanem éppen azért, mert egyelőre nem fordítanak rá kellő figyelmet. Huszadikán éjjel, amikor a fasiszták elfoglalták Méridát, a következő táviratot küldtem a *Pravdá*nak: „Madridtól délnyugatra új frontszakasz jött létre, mégpedig sokkal komolyabb, mint a guadarramai, amely közelebb van ugyan, de jól védett a hegyektől és a csapatoktól egyaránt. Mola tábornok nagy erőket vetett be a mérida–toledói vonalon, amely topográfiailag előnyös út Madrid felé."

Déli egy órakor don Manuel Azañához voltam hivatalos. Az

egykori királyi palota udvara zajos, tele van gépkocsival, soknak a sárhányója csupa sár a mezei utaktól. Katonai motorkerékpárok futnak be. A palota szőnyegekkel, gobelinekkel díszített termeiben mindenütt tisztek, térképek, írógépek, távírókészülékek. Úgy rémlik az embernek, hogy éppen itt van az a vezérkar, amelynek a Hadügyminisztériumban egyelőre nyoma sincs.

Maga Azaña csendes, elgondolkodó, észrevehetően megöregedett az elmúlt öt esztendő alatt.

Spanyolországban, a hivalkodó nemesi fényűzés és a legsötétebb falusi tudatlanság országában a nép nyíltszívűen és odaadóan tiszteli az értelmiséget. Az emberi gondolat megnyilatkozásait, amelyek néha annál vonzóbbak, minél elvontabbak, a hódolat és elismerés légköre veszi körül. Azaña – mint filozófus-esztéta, ragyogó tollú publicista, keresett pszichológiai regények szerzője, az Ateneo értelmiségi klub vezetője – egyenesen predesztinálva volt arra, hogy a harminchatos esztendő forrongó Spanyolországának élére kerüljön. Ő, az irodalomkritikus, aki írásművészetének éles kardjával igyekezett minél elegánsabban átdöfni a vallási misztikusok középkori páncélingét, odáig vitte, hogy a politikai egyesülés élő központja, előbb a monarchia és a katonai-földesúri diktatúra ellen irányuló parlamenti harc, majd a fasiszta reakció elleni tömegharc vezetője lett.

A népfront választási győzelme Azañát törvényes államfőként a Nemzeti Palotába juttatta, ahol azonban, élénk temperamentumú, aktív ember lévén, nem érte be a puszta reprezentálással. Neve barát és ellenség számára egyaránt a demokratikus köztársaság védelmének, a fasizmussal szembeni hatékony megvédelmezésének szimbóluma lett. Ezért olyan élénk most a régi királyi palota, mint fennállása óta még soha.

Azaña megindult hangon beszél a demokratikus rend védelmében harcra kelt spanyol nép hősiességéről és összeforrottságáról.

– Népünk a fasiszta provokáció ellenére, vagy talán éppen annak hatására megmutatta, hogy öntudatos, és kinyilvánította azt a sziklaszilárd akaratát, hogy megvédelmezi jogait.

Nagyon dicséri a kommunista pártot a harc napjaiban tanú-

sított szervezettségéért és fegyelmezettségéért, elmondja, hogy a párt óriási népszerűségnek örvend a néptömegek körében.

Hosszan beszél a fegyverellátási nehézségekről, a fegyvervásárlás és fegyverszállítás lehetőségeiről, ama kevés hivatásos katonáról és tulajdonságaikról, akik hűek maradtak a kormányhoz... Általában az a helyzet, hogy a köztársasági erőknek úgyszólván nincsenek megfelelően képzett parancsnokaik. A parancsnoki kart menet közben kell kialakítani, s ez nem megy máról holnapra.

Meleg hangon emlékezik meg a Szovjetunióról. Tüzetesen érdeklődik, hogy milyen megnyilvánulási formái voltak nálunk a spanyol néppel való együttérzésnek.

– Hozza a szovjet nép tudomására, hogy együttérzése, impozáns segítsége mélységesen meghatott, de nem lepett meg bennünket. Előttem mindig világos volt, hogy a nagy szovjet demokráciának szükségképpen szolidaritást kell vállalnia a spanyol demokráciával. Semmi sem választja el a mostani Oroszországot és a mostani Spanyolországot. Ellenkezőleg, sok olyasmi van és lesz, ami a két országban közös, ami közelebb hoz bennünket. Én remélem, hogy országaink között szorosabbra fűződnek és elmélyülnek a kulturális és gazdasági kapcsolatok.

Kiegyenesedik, kerekded, lágy, kissé öregasszonyos arca keményebb, határozottabb kifejezést ölt.

– A spanyol nép, elnökével és törvényes kormányával együtt, továbbra is kitart őrhelyén, védelmezni fogja szeretett hazáját, hazájának szabadságát és becses kultúráját. Győzelmünk a kultúra, a haladás és a demokrácia kimagasló sikere lesz, az egész emberiség sikere a letűnő múlt sötét erői ellen vívott harcában.

AUGUSZTUS 26

Indalecio Prieto nem tölt be semmiféle hivatalos tisztséget. Mégis kapott egy hatalmas, fényűzően berendezett dolgozószobát és titkárságot a Tengerészeti Minisztériumban.

A madridi minisztériumok a legfényűzőbbek Európában. Hozzájuk képest a párizsi és a londoni minisztériumok holmi szegényes terményforgalmi irodáknak tűnnek.

Prieto minden reggel bemegy, lediktálja napi politikai tárcáját az *Informaciones* című esti lap számára. Azután ebédig fogadja politikai barátait és ellenségeit.

Elterpeszkedik a karosszékben: hatalmas hústömeg, sápadt, gúnyos arc, álmosan lebocsátott szemhéjak, de alóluk Spanyolország legfigyelmesebb szempárja tekint ki.

Gyakorlatias, nagyon ravasz, sőt mondhatni, minden hájjal megkent politikus hírében áll. Amikor a spanyolok „don Indá"-ról beszélnek, ujjukkal sokatmondóan a homlokukra mutatnak. Amellett don Inda nagyon szereti az őszinteséget, sőt kérkedik is vele, néha meglehetősen durva formában.

Ravaszkásan tekint fel súlyos szemhéjai mögül, és tört franciasággal mondja:

– A kispolgárt boldoggá teszi az ön figyelme és látogatása.

A kispolgár szót úgy ejti ki, mint minden spanyol: „peti bursuá". 1931-ben alaposan lehordtam a *Pravdá*ban reformizmusáért és megalkuvásáért – álmomban sem gondoltam volna, hogy elolvassa!

Megkérdezem, mi a véleménye a helyzetről. Tíz perc alatt behatóan, igen élesen és igen borúlátóan elemzi a helyzetet. Gúnyolódik a kormány tehetetlenségén.

– És hogyan vélekedik Largó Caballeróról?

– Az én véleményemet róla általában mindenki ismeri. Tökfilkó, aki bölcsnek akar látszani. Rideg hivatalnok, aki a rajongó fanatikust játssza. Bomlasztó és kelekótya, aki pedáns tisztviselőnek tünteti fel magát. Olyan ember, aki képes tönkretenni mindent és mindenkit. És mégis, legalábbis ma, ez az egyetlen alkalmas ember, helyesebben: az egyetlen alkalmas név egy új kormány élére.

– És ön?

– Én is kész vagyok belépni ebbe a kormányba, elfoglalni benne bármilyen tisztséget és dolgozni Caballero vezetése alatt bármilyen munkán. Más megoldás nincs az ország számára, nincs az én számomra sem, ha ma hasznos akarok lenni az országnak...

A széles lépcsőház márványkockás pihenőin jó szabású egyen-

ruhában tengerésztisztek lebzselnek és fecsegnek. Lent a bárban koktélt kevernek számukra. Úgy látszik, csak ezért gyűltek itt össze.

AUGUSZTUS 27

A fasiszta repülőgépek kezdik előkészíteni az utat Madrid felé. Ma hajnalban megjelentek a külvárosok fölött. A hatóságok megtiltották, hogy vaktában lövöldözzenek rájuk, de hasztalan. Mihelyt valami megjelenik a levegőben, mindenfelől tüzelni kezdenek felé – puskából, revolverből, ami éppen kéznél van. Nehéz harcolni ez ellen az őrültség ellen. Éjszaka a köztársasági vadászgépek lelőttek egy hárommotoros repülőgépet, de hogy hol és hogyan, az megfoghatatlan.

Jó hírek Aragóniából. Durutti Pinia község mellett átgázolt az Ebrón, és fogoly katonákkal meg tisztekkel tért vissza. Tardientában Trueva csapatai újabb megerősített állást foglaltak el.

Találkozás az „öreggel" az Általános Munkásszövetség székházában. Tipikus reformista szakszervezeti iroda, melyet most kissé felbolygatott a forradalmi szélroham. Apró, takaros szobácskák, hosszú évek folyamán a szó szoros értelmében agyonült, kopott székek, végtelen irattárak, bennük kartoték fölé hajló irattári tisztviselők. Szemlátomást zavarja őket a látogatók – fegyveres munkások, nadrágos nők, távoli falvakból érkezett porlepte parasztok – szüntelen áradata.

Maga Largo Caballero katonai monót visel, derékszíján pisztoly, arca széltől cserzett, napbarnított, közel hetven esztendejéhez képest nagyon friss és élénk. Álvarez del Vayo, aki a találkozót megszervezte, vállalkozott a tolmács szerepére. Ez elég nehéz volt, mert az „öreg" gyors, heves monológokban beszélt; mellesleg, egyre jobban értem ezt az egyszerű, dallamos és mondatszerkesztésében könnyed nyelvet.

Largo Caballero minden előzmény és bevezető nélkül hevesen kikelt a kormány ellen. Azzal vádolta, hogy teljességgel képtelen, sőt jóformán nem is akarja leverni a lázadást. A miniszterek tehetségtelen, korlátolt, lusta emberek. Minden lépésükkel kudarcot vallanak. Senki sem hallgat rájuk, és ők nem veszik

figyelembe egymás véleményét. A leghalványabb fogalmuk sincs a felelősségről és a helyzet komolyságáról. Csak kedélyesen elterpeszkednek miniszteri székükben. De kit is képviselnek ezek az emberek? A népi erők nem a kormány, hanem a szocialista és anarchista szakszervezetek körül tömörülnek. A munkásmilícia nem bízik a kormányban, nem bízik a Hadügyminisztériumban, mert az különféle sötét elemek – volt reakciós királyi tábornokok, törzstisztek, közismert árulók – szolgálatait veszi igénybe. A munkásmilícia már nem hallgat a kormányra, és ha a dolgok így mennek tovább, maga veszi kezébe a hatalmat.

– Ugyan miféle kormány ez? – Caballero dühösen felpattan a székről. – Komédia, nem kormány! Szégyen, gyalázat!

Arra a kérdésre, hogy miért húzódik el annyira az áttérés a milícia-osztagokról a reguláris hadseregre, és ki a bűnös ebben, nem ad egyenes választ, s megint a kormányt kezdi támadni. Károsnak tartja az önkéntes hadsereg megalakításáról nemrégiben kiadott rendeletet. Ebben a rendeletben jelentkezésre szólítják fel elsősorban a tartalékos katonákat és tiszteket, továbbá mindazokat az állampolgárokat, akiknek fegyverük van és készek reguláris katonai alakulatokban védeni a köztársaságot. A rendelet az új hadsereg köztársasági demokratikus jellegének biztosítása érdekében kötelezően előírja, hogy a felvételnél minden katonának be kell mutatni valamely párt, illetve népfront-szervezet ajánlását.

Caballero ebben a rendeletben a munkás-harcosok lebecsülését látja, és úgy véli, hogy ezzel külön kiváltságokat biztosítanak a hivatásos katonák számára: „Újjászületik a hadseregben a kasztrendszer!"

Igyekszem meggyőzni arról, hogy a hadsereg számára hasznosak a tartalékos katonák, különösen olyan civil országban, mint Spanyolország, amely úgyszólván nem viselt háborút, s amelynek lakossága nem részesült katonai kiképzésben. Caballero kijelenti, hogy a reguláris hadsereg elveszi a néptől a fegyvert, amelyért az oly nagy árat fizetett.

Hosszú és heves vita lángol fel a hadsereg és a milícia előnyeiről. Del Vayo alig győzi fordítani. Largo Lenin *Állam és forradalom* című munkájának egyes helyeire hivatkozik, ahol a

felfegyverzett népről van szó. Emlékeztetem arra, hogy más helyzetben maga Lenin szállt síkra munkás-paraszt hadsereg létrehozásáért, s ezt a hadsereget minden tekintetben megfelelőbbnek tartotta, mint a milícia-csapatok, oszlopok és osztagok szervezeti tarkaságát. Az alsóbb parancsnoki állomány legjobb, gondosan kiválogatott elemeinek az élenjáró forradalmi munkásokkal való egyesítése révén jön létre az az ötvözet, amelyből erős antifasiszta népi hadsereget lehet kikovácsolni. Hadseregalakulatok és velük egyenjogú milicista vagy partizán-osztagok párhuzamos fennállása esetén előbb-utóbb ellentétek támadnak köztük, majd konfliktus keletkezik, és mindig a hadsereg mint a színvonalát tekintve magasabbrendű forma az, amely végül is diadalmaskodik. Mi értelme volna elnyújtani az ellentéteknek ezt az időszakát? Meg kell gyorsítani valamennyi antifasiszta fegyveres alakulat egyesítését – egységes hadsereg létrehozása formájában.

Largo erre sem tesz egyenes ellenvetést, hanem szidni kezdi a kommunistákat, amiért arra törekednek, hogy „mindent megszervezzenek, mindenhová vezetőket állítsanak, mindent beskatulyázzanak, címkével és számmal lássanak el"! Ezt a kommunista vezetők fiatalságával, nem a saját, hanem az orosz kommunisták sikerein és tapasztalatain alapuló magabiztosságukkal magyarázza. Azt mondja, hogy a kommunisták a kormány támogatásával csak ártanak, siettetik a katasztrófát, fokozzák a tömegek elégedetlenségét. A munkáspártok feladata az, hogy minél előbb elsöpörjék az útból a hivatalnoki kart, a bürokratákat, megszüntessék a minisztériumokat, s a kormányzás új, forradalmi formáira térjenek át.

– A tömegek a kezüket nyújtják felénk, azt követelik tőlünk, hogy mi intézzük a kormányzást, mi pedig passzívak vagyunk, kibújunk a felelősség alól, az ujjunkat se mozdítjuk!

Mindezt Largo Caballero szinte magából kikelve, nagy hévvel, haragos hangon, mély meggyőződésből fakadóan mondja. Nehéz megérteni, honnan ez a kései radikalizmus és maximalizmus annál az embernél, aki hosszú évtizedeken át a legnagyobb mértékben reformista és megalkuvó álláspontot képviselt a munkásmozgalomban, aki kompromisszumokat kötött, sőt koalí-

cióra lépett a legjobboldalibb burzsoá kormányokkal, egészen Primo de Rivera reakciós királypárti diktatúrájáig. Ám Álvarez del Vayo azt állítja, és mások is hangoztatják, hogy az „öreg" valóban nagyon megváltozott, hogy az Asturiában folyó harc és az egész azt követő időszak politikai útjának felülvizsgálására késztette, hogy kiábrándult a szakszervezeti vezetés bürokratikus módszereiből, nagyon közel került az eleven munkástömeghez: – Majd még a barikádokon végzi... – A kommunisták nem nagyon bíznak ebben a változásban. Gúnyosan „a baloldaliság aggkori betegségéről" beszélnek. Ez a kommunisták és Caballero közötti hűvös viszony a kölcsönös együttműködés lehetőségére is kihat.

Még vagy másfél órát beszélgetünk. Caballero többször visszatér a köztársasági tábornokoknak, Azaña személyes barátainak, ezeknek a Sarabiáknak a tehetségtelenségére és illojalitására... Azután del Vayóval együtt búcsúzunk, lemegyünk az utcára, betérünk egy kis bárba. Del Vayo nagyon meg van elégedve a találkozóval és a beszélgetéssel, azt bizonygatja, hogy az „öreg" most teljesen belátta a reguláris néphadsereg szükségességét.

– Ez nem mondta meg önnek nyíltan, hiába, ő már ilyen, de meglátja, mennyire fog most kardoskodni a hadseregért. Az öreg meghajlik a Szovjetunió előtt, az önök forradalmának tapasztalatai előtt. Kár, hogy Araquistain nem volt ott a beszélgetésnél, nagyon szeretett volna eljönni, csak közbejött valami. De mindegy, az öreg majd megadja neki az utasításokat. A *Claridad* holnap biztosan állást foglal ezzel kapcsolatban. Én magam is írnék a témáról, de jobb, ha ezt Araquistain teszi meg. Nagyon örülök, hogy ilyen szépen elbeszélgettek...

Luis Araquistain baszk képviselő, baloldali szociáldemokrata, a *Claridad*nak, az Általános Munkásszövetség lapjának igazgatója, Largo Caballero legközelebbi munkatársa és nézeteinek félig-meddig hivatalos szószólója.

... Azután a madridi írókhoz látogattam el. Szövetségük de Duero márki elrekvirált palotájában székel. A palota komor, a termekben félhomály, damaszt-függönyök, gőgös grandok márvány mellszobrai. A márki nyolcvanéves volt, idióta, fétis-

imádó, egész életében kesztyűket gyűjtött – a palotában több ezer kesztyűt találtak. A hálóteremben a tükör előtt selyem nadrágtartó: XIII. Alfonz ajándéka, az uralkodó autogramjával. Most ez a hálóterem a *Kék Mono* irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztőségi helyisége.

Rafael Alberti és María Teresa León, egy nagy kulcsot véve magukhoz, végigvezettek az üvegcsarnokon, kinyitottak egy ajtót – s egyszerre csodálatos, galériás, gótikus könyvtárterem tárult elénk. Könyvek és kéziratok százezrei. A falak mentén körös-körül szekrények, tele középkori fóliánsokkal, spanyol klasszikusok műveinek ritka első kiadásaival, kéziratokkal, metszetekkel – egész kis kincsesbánya.

Egy öreg alkalmazott elmondja, hogy a márki egész életében négyszer tette be a lábát a könyvtárba.

– Később majd rendbehozzuk ezt a könyvtárat – mondta Rafael. – Most a fronton folyó politikai munkával és ezzel a folyóirattal vagyunk elfoglalva. Ugye, elég színes? Csak vékonyka, egyelőre mindössze nyolc oldal. Madridban most kevés a papír.

Felkerestem a *Mundo Obrero* szerkesztőségét. Miguel Martínez is ott van. Ő estefelé mindennap benéz ide, megtudakolja a legújabb híreket, és segít egy kicsit a lapszerkesztésben. Az épületben valamikor az *El Debate*, a legrégibb katolikus reakciós lap szerkesztősége működött. A szobák falait masszív tölgyfaburkolat borítja – meghitt sarkok lehettek itt gazdag kanonokok, üzletelő szerzetesek számára. Az egykori igazgatói szoba íróasztalán kezében hosszú gyertyát tartó, csuklyás inkvizítor szobrocskája. Az asztalnál nyitott monóban, mauserral, zilálltan, izzadtan ül a szerkesztő.

A *Mundo Obrero* mai száma a következőket írja: „Realisták vagyunk, és nem becsülhetjük le az ellenség erejét, kétségbeesett kísérleteit, hogy minél jobban elodázza kikerülhetetlen vereségének pillanatát. A népfronthoz tartozó csoportok mind egyetértenek a kommunistákkal abban, hogy a legrövidebb időn belül olyan hadsereget kell létrehozni, amely rendelkezik a korszerű technika által biztosított ütőerővel. Senki sem képviseli

határozottabban azt az álláspontot, hogy a fegyver legyen a nép kezében, mint mi. De a néphadseregnek fegyelmezettnek kell lennie, megfelelő fegyverzettel kell rendelkeznie, és egységes parancsnokság irányítása alatt kell állnia."

AUGUSZTUS 28

Párizsból megérkezett a Második és a Harmadik Internacionálénak az antifasiszta Spanyolország megsegítésére kiküldött bizottsága: Jacques Duclos, Giromski és Branting szenátor. Együtt vacsoráztunk és beszélgettünk a Gran Vía mellett egy kis baszk vendéglőben, amikor úgy éjféltájban, meglehetősen közelről, két nagy robbanás hallatszott. Az utcán egy kis riadalom támadt, de elsötétítésre úgyszólván senki sem gondolt, a mozik és színházak hatalmas, színes neonreklámjai is tovább ragyogtak. Csak mintegy tíz perc múlva búgott fel egyetlen, motorkerékpáron körülhordozott sziréna.

A bombák a város kellős közepén, a Hadügyminisztérium kertjében robbantak. Ezt az épületet a magasból igen könnyű felfedezni, éjszaka még könnyebb, mint nappal, mert pontosan két fényes lámpasor, az Alcalá utca és a bulvárok lámpasorának kereszteződésénél fekszik. A minisztériumnál felrobbant bombák egy tizedest megöltek, egy közkatonát pedig megsebesítettek. Valahonnan egy ágyúból lőni kezdtek a repülőgépre, mire az elmenekült, de útjában további három bombát dobott le – több munkás megsebesült.

A világháború óta ez az első légitámadás békés város ellen. Az első, de nyilván nem az utolsó. Eddig a lázadók főleg katonai objektumokat bombáztak. Most a békés lakosság ellen fordulnak.

A város sokáig nem tud elaludni az izgalom és a szokatlanul fülledt levegő miatt. Hajnalig ülünk a Florida előcsarnokában nyitott alblakoknál. Mindenki érzi, hogy valami rendkívüli dolog történt. Német bombázók egy európai főváros fölött! A fasizmus kinyilvánította, hogy már készen áll a harcra. Nem hazudik? Valóban készen áll? Vagy talán csak félrevezetésről van szó, erőpróbáról, az antifasiszta és parlamenti országok arcát-

lan kihívásáról, amellyel ellenőrizni akarják, hogy azok készen állnak-e? Talán „pszichikai támadás"-nak szánták ezt a bombázást? Nem kellene-e visszavágni azonnal, határozottan, megsemmisítően? Nem kellene-e felvenni az arcunkba dobott kesztyűt? De igen, s ez nem marad el. Holnap, helyesebben: már ma, 1936. augusztus 29-ének történelmi nevezetességű napján, válaszul egy békés európai főváros embertelen bombázására, a francia és az angol kormány bizonyára ultimátumot intéz a fasiszta hatalmakhoz, amelyek támogatják a lázadókat a törvényes spanyol kormánnyal szemben. A Népszövetség rendkívüli ülése javasolni fogja a francia kormánynak, hogy légierejének bevetésével biztosítsa a békés spanyol városok védelmét. A Giral-kormány haladéktalanul meg fogja kapni mindazt a hadfelszerelést, amelyet Franciaországnak Spanyolország részére kellett szállítania. Egész Európa, az egész világ egységes lendülettel, villámgyors és fenyegető összefogással száll szembe a fasiszták militarista blokkjával. A vadállatot megszorongatják, visszakozik, visszavonul, a békés Madridnak augusztus huszonkilencedikére virradó éjjelén végrehajtott bombázását drágán kell megfizetniük a fasiszta háborús gyújtogatóknak... Duclos lázba jön: gyorsan Párizsba, beszédet mond a képviselőházban, nyilatkozik a kormánynak. Blumnak meg kell ezt értenie, reagálni fog, nem szalasztja el ezt a pillanatot. Lehetetlen még csak elképzelni is! A békés Madrid bombázása – hiszen ez fantasztikus! Ennél alkalmasabb pillanat a háborús gyújtogatókkal szembeni ellentámadásra már hosszú évek óta nem volt. Aki továbbra is ölbetett kézzel ül, s elszalasztja 1936. augusztus 29-ének napját, bűnösként fog felelni a nép előtt, a történelem előtt... Giromski teljesen egyetért ezzel. Az egyébként nyugodt, hallgatag Branting most remeg az izgalomtól. Meg van győződve róla, hogy a skandináv országok egységesen és határozottan fognak fellépni – Koppenhága és Stockholm nem akar Junkerseket látni békés háztetői fölött! Prága sem! Bécs sem! Bukarest sem!... Csak az kell, hogy Franciaország jelt adjon.

De most valójában az a helyzet, hogy csak a nemzetközi repülőrajban szolgálatot teljesítő tucatnyi fiatal legény képviseli a nemzetközi katonai segítséget. Hajnali négykor Guidez és még

két pilóta Barajasba utazott, hogy ügyeletet tartson a vadászgépeknél. A többiek, hölgyek társaságában, ugyanitt ültek az előcsarnokban, és a jövendő háború jellegét vitatták; reggel felé szobáikba tértek aludni, sok üres üveget hagyva az asztalon. Egy órával később felkeltették őket: Guidez telefonon embereket kért a repülőtérre. A pilótákkal a hölgyek is lejöttek, meglehetősen hiányos öltözékben – egyiküknek csak az egyik lábán volt harisnya –, s mindenáron együtt akartak velük utazni. A pilóták sokáig vitatkoztak a hölgyekkel a portásfülkénél, végül is abban állapodtak meg, hogy Barajas felé menet hazaviszik őket.

AUGUSZTUS 29

Megjelentek a lapok. Ha az ember nem ismerné a spanyol sajtó stílusát, kővé meredne az éjszakai bombázással kapcsolatos elmélkedések láttán. A lapok azt írják, hogy a százkilós légibombák (ugyan ki mérte meg őket?!) senkire sem jelentenek veszélyt, s egyszerűen nevetségesek. Madrid bátor lakossága, írják a lapok, csak nevet az ilyen bombákon. Jóformán még a kétszázötven kilós bomba is semmiség. Ha ötszázkilós bombát dobnának, méghozzá pontosan valami igen nagy épületre, például a Nemzeti Palotára – az más lenne, akkor igazi hatásról kellene beszélni. Ilyen provokációnak is beillő elmélkedéseket több újság közöl... A *Claridad* – vajon nem az „öreggel" tegnapelőtt folytatott beszélgetés visszhangjaként? – nagy cikkben foglalkozik a fegyveres erők szervezetével. Határozottan a reguláris önkéntes hadsereg *ellen* foglal állást, melyet a cikk szerzője (nevét nem írta alá, azt mondják Araquistain írta) zsoldosok hadseregének nevez, s szembeállít a munkásmilíciával.

Azokat a helyeket, ahol a bombák leestek, elkerítették, a vért felszívta a homok; a tömeg nagy buzgalommal gyűjti az üvegcserepeket, hogy hazavigye emlékbe. Mindenki a bombák súlyáról fecseg; már kialakult az a vélemény, hogy holmi ötvenkilós bomba meg se kottyan Madridnak. Az ilyen görögdinnyéket dobálják csak le Calamochára vagy Majadahondára – valamelyik kis spanyol sárfészekre. A kávéházban a camarero kedé-

lyes megjegyzések kíséretében szolgálja fel a fagylaltgömböcskéket: – Egy tízkilós robbanó csokoládé ananásszal... – A cipőtisztítók „Salud y bombas", „Salud y trimotores" kiáltással üdvözlik az embert.

A Hadügyminisztérium kertjében oda, ahol a bomba a tizedest megölte, egy csokor piros rózsát helyeztek. A kert rácskerítése körül, az Alcalá utcán és a bulvárokon a madridi élet szokásos képe. A széles járdán gondosan öltözött señoriták. Magas sarkú cipőjük, blúzuk, övük, szoknyájuk, táskájuk, mint mindig, kifogástalan rendben és összhangban. Fényesre pomádézott frizurájukon minden fürtöcskét, minden göndörített hajszálat viasz tart a helyén, nehogy elszabaduljon az őrült hőségben. Arcuk, ajkuk, szempillájuk, körmük, még a fülük is gondosan kifestve – tökéletesebben kikészített nőt elképzelni sem lehet, mint a spanyol nő az utcán, séta közben! Katonák – parancsnokok és egyszerű közlegények – kísérik őket karonfogva, durva vászon overallban, milicista sapkában vagy sapka nélkül, mezítlábra húzott félcipőben, vállravetett puskával, oldalukon lógó revolverrel, derékszíjuk alá dugott kézigránátokkal. A señoriták szemeznek és mély, kissé durva, cigányos hangon meglehetősen lármásan társalognak – de nem kell rosszra gondolni, mind rendes hajadon és tisztes családanya. Magányos járókelők, kávéházak előtt üldögélő semmittevők, utasra váró sofőrök elragadtatott felkiáltásokkal illetik a női nemet: „O, guapa!", „O, morena!", „O, rubia!" („Ó, de bájos!" „Ó, a kis barna!" „Ó, a szőke tündér!") Sorjában, automatikusan hangzanak el ezek a megjegyzések, úgyhogy néha még a nyolcvanéves anyókáknak is kijut egy-egy enyelgő bók.

Éltes háziasszonyok hosszú sorokban állnak cukorért. Fél kilót adnak. A burgonya keresett cikk lett, északról hozzák ide. Szűkében van a hús is: a legfontosabb hústermelő vidékeket elfoglalták a lázadók. Vajat egyáltalán nem látni Madridban. Hosszú sorok állnak tejért.

A katonai milíciának egyelőre nincs saját ellátási apparátusa. Az alakulatokat szállodákba, vendéglőkbe, kávéházakba osztották be étkezésre. Ezért ebédidőben a legelőkelőbb szállodákat is valósággal elözönlik a katonák, nagy a lárma és az élénkség.

A katonáknak természetesen gyengébb ebédet készítenek, mint a vendégeknek, de egyelőre még így is nagyon jó: rizs, hal, hús, s minden szinte úszik az olívaolajban. A katonai kenyérnek nevezett kenyér hófehér, nagyon nehéz, sűrű, mint a sajt.

Az üzletek mind nyitva tartanak, az árak nem emelkedtek, csak töltőtollat és fotócikkeket nem lehet kapni sehol. A lázadás napjaiban és a következő napokon egyszeriben széthordták a fegyverkereskedések, fotóüzletek, papír- és írószerboltok egész készletét. Ebben a háborúban sokat fognak fényképezni és sokat fognak írni.

Magánautó nincs, taxi nincs, autót venni sem lehet. Egy rekvirált Autoplan-kocsit, egy nagyon jó erős limuzint bocsátottak rendelkezésemre. Dámaso, a gépkocsivezető örökösen rádiót hallgat a kocsiban. Ma éppen valami tenoráriát közvetítettek, amikor hirtelen hátrafordult és rám kacsintva felkiáltott:

– A gazda énekel!

– Miféle gazda?

Kiderül, hogy a kocsi Angelillo, a híres operetténekes tulajdona.

– És ő hol van?

– Itt, Madridban. Hallhatja, énekel a rádióban. Derekasan kiáll a köztársaságért. Gyakran utazik a frontra is, a népi milíciának énekel.

– És miért vették el az autóját?

– Azt nem tudom. Megígértem neki, hogy vigyázni fogok a kocsira, de erre természetesen nem vagyok köteles, mert már nem az övé.

Próbálom megmagyarázni Dámasónak, hogy a kocsira mégis vigyáznia kell; megpróbálok beszélni neki a társadalmi tulajdonról. De ezeket a dolgokat itt ma még, bizony, nehéz megértetni.

AUGUSZTUS 31

A fasiszták elfoglalták Oropesát, és állandó harcok közben egyre előbbre nyomulnak a Talavera felé vezető országúton. Miféle alakulatok tartóztatják fel őket, milyen parancsnokok? Ezt a

Hadügyminisztériumban senki sem tudja pontosan megmondani. Riquelme tábornok és Asensio ezredes nevét emlegetik. Azt mondják, hogy egyes alakulatok a sierráról ereszkedtek le segíteni. Mangada ezredes azt javasolja, hogy küldjenek csapatokat Talaverához, de félnek erős egységek nélkül hagyni a sierrát, mert akkor az ellenség egyszerre betörhetne Madridba... Oda kell utazni, és meg kell nézni, mi a helyzet.

Tárgyalások kezdődtek a kormány átalakításáról, szó van arról, hogy a szocialisták, sőt esetleg a kommunisták is belépnek a kormányba. Giral magánbeszélgetésekben beleegyezik kormányának átszervezésébe.

A kis fekete keresztecske pedig ismét megjelent a horizonton. Semmi sem történt. Senki sem intézett ultimátumot senkihez. Augusztus huszonkilencedike ugyanúgy múlt el, mint bármelyik hétköznap – csupán a párizsi és londoni lapokban jelent meg egy újabb szenzációs hír. Senki sem akadályozott meg semmit – csak Guidez és társai vadásznak gépeikkel a levegőben, s igyekeznek nyomára bukkanni az ellenségnek. Ugyan hol lehetnek most? Lám, a Junkers hidegvérrel keres magának megfelelő célpontot a főváros lakónegyedei között. Fél évvel ezelőtt a fasiszta pilótáknak még csupán egyetlen kiszemelt lőterük volt, az is meglehetősen lakatlan: Abesszínia. Most egy milliós város, a spanyol főváros fölött gyakorlatoznak. És ez így is lesz? Hihetetlen. Nap nap után számtalan küldöttség érkezik Madridba különféle országokból. Minden rendű és rangú egyesületek, emberbaráti ligák, interparlamentáris bizottságok, tudományos társaságok és női szervezetek elnökei. Valamennyien azonnal sietnek meglátogatni a kormányfőt és a minisztereket, egyesek a köztársasági elnököt is, valamennyien tüzetesen tájékozódnak a katonai és politikai helyzetről, majd elmondják, hogy mélységesen felháborítja őket a fasiszta lázadás, s hogy minden elismerésük és együttérzésük a törvényes kormányé. Miután szóban, a rádió és a sajtó útján kifejezték érzelmeiket, elutaznak. Az elutazás előtt megtudakolják a szálloda portásától, hogy lehet-e még valódi spanyol sálat, legyezőt, kasztanyettát, hímzést és kerámiát vásárolni. Lehet.

A kormány szívesen, bár egyre kisebb lelkesedéssel fogadja a

vendégeket. Adatokat, dokumentumokat, bizonyítékokat bocsát rendelkezésükre. Eredmény azonban egyelőre nem mutatkozik.

Erkölcsi segítségről beszélnek. Most a tényleges, anyagi, fegyver vagy akár élelmiszer formájában nyújtott segítség lenne egyszersmind a legbecsesebb erkölcsi segítség is.

Nem tudjuk, sok külföldi küldöttség látogatta-e meg a lázadók főhadiszállását. De a fasiszta ezredek, azok, amelyek Talavera felé nyomulnak előre, már kiválóan fel vannak szerelve a legújabb típusú német és olasz fegyverekkel, a harckocsikat is beleértve.

Olyan ország ez, amelynek népe még a világháború tapasztalataival sem rendelkezik. A parasztok kováspuskával járnak; a navajának nevezett hosszú, összecsukható kés borzalmas fegyverszámba megy. Ezt a népet a gránátok, bombák, gyújtó, páncéltörő és robbanó lövedékek egész tömegével árasztják el. A lázadók területén levő egyetlen nagy hadiipari központot, Oviedót minden oldalról ostromolják, így sehová sem tud fegyvert szállítani. Franco fegyver- és lőszerkészlete valahonnan mégis állandóan kiegészül, méghozzá bőségesen. Honnan?! A megfogyatkozott spanyol légierő egyszerre vadonatúj Focke-, Junkers- és Caproni-bombázókkal gyarapodott. Francóhoz az egész világ szeme láttára német és olasz pilóták, gyalogsági instruktorok, tüzérek érkeznek. Egy Talaveránál lelőtt repülőgép pilótája ejtőernyővel kiugrott a gépből, a kormányövezetben ért földet, s pénzt ígért a helybeli parasztoknak, ha futni engedik, de azok agyonlőtték. Irattárcájában Ernesto Monico olasz pilóta nevére szóló igazolványokat és egy olasz repülőraj parancsnokától származó utasításokat találtak. Ágyúkkal, géppuskákkal, robbanóanyagokkal megrakott hajók érkeznek. Saját fülünkkel halljuk, hogy a német „önkéntesek" számára a sevillai rádió naponta követíti a német fasiszta himnuszt.

A lázadás elnyomása polgárháborúvá fejlődött, a polgárháború külföldi intervenció elleni, külföldi fasiszta csapatok behatolása elleni harcba csap át. Vagy talán nem így van? Magam sem akarom elhinni. De a láthatáron megjelenő Junkers és a felbúgó szirénák sikoltozása erről tanúskodik.

Ezekben a napokban Madridban előkészületek történtek a kormány újjáalakítására.

Eleinte meglehetősen szerény méretű átszervezésre gondoltak. Arról volt szó, hogy Largo Caballero, illetve Prieto csoportjából két-három szocialista belép a Giral-kormányba. Csakhogy az „öreg" váratlanul magának követelte a honvédelmi tárcát, nyomban utána pedig a miniszterelnökséget is. Ez általános tiltakozást váltott ki, nem is annyira az egyes csoportok szempontjai, mint inkább személyes, gyakorlati megfontolások következtében: mindenki úgy vélte, hogy Largo Caballero kötekedő, nehezen barátkozó természete és türelmetlensége lehetetlenné teszi a vele való normális együttműködést. Még az „öreg" barátai is megijedtek. Vayo megpróbálta rábeszélni, hogy érje be a honvédelmi tárcával, a kormányelnökséget pedig hagyja Giral kezében. A prietisták, kivéve magát Prietót, ugyancsak fellázadtak. Végül is a vitázó felek mind a Kommunista Párt Központi Bizottságához fordultak közvetítésért. A Központi Bizottság szintén ellenezte, hogy az „öreg" legyen a kormány feje. De ő kötötte az ebet a karóhoz - vagy mindent, vagy semmit! Segítségére volt az általános helyzet, amely gyors döntést követelt: a válság ténylegesen megkezdődött, híre már kezdett kiszivárogni; háborús időben ilyen helyzet egyetlen napig sem tarthat.

Prieto kijelentette, hogy ő maga, jóllehet mindenki tudja, milyen viszonyban van Caballeróval, nem emel kifogást ellene, s hajlandó bármilyen tisztséget betölteni Caballero kormányában. Eredetileg katonai ellátási minisztériumot akartak létesíteni számára, de valamilyen oknál fogva meggondolták a dolgot, s a flotta- és légügyi tárcát juttatták neki. Mindenki nagyon viszolygott attól, hogy az „öreg" vezesse a kormányt, a pártok csak a kisebbik rosszat választva járultak hozzá. Bárhogyan nézzük is, Largo Caballero ma a szakszervezeti mozgalom legtiszteletreméltóbb és legismertebb alakja; az asturiai események óta valahogy megbocsátották, helyesebben: elfelejtették a reformizmusát, a burzsoáziával való megalkuvását és azt a munkásellenes magatartást, melyet munkaügyi minisztersége idején tanú-

sított. Ami demagóg baloldali elhajlásait illeti, Vayo mindenkit megnyugtatott: ez megszűnik a legelső napon, mihelyt magára veszi a felelősséget az országért...

Caballero, amint szilárd talajt érzett a lába alatt, azzal az újabb ultimátumszerű követeléssel állt elő, hogy a kommunisták lépjenek be a kormányba. A párt ellenezte ezt, jobbnak látta kívülről támogatni minden rendelkezésére álló erővel a népfront-kormányt, már csak azért is, nehogy fölöslegesen nemzetközi jellegű nehézségeket idézzen elő. Hiszen az alakulóban levő új kormányt már amúgy is eleve bolsevik, szovjet kormánynak minősítették. Az „öreg" kijelentette, hogy mindez szamárság, ügyet sem kell vetni a külföldre, s ha a kommunisták nem lépnek be. ő sem hajlandó belépni, vigyen el mindent az ördög, és feleljen az ő pártjuk azért, ami történni fog... A kommunisták végül is úgy döntöttek, hogy elvállalják a közoktatásügyi és a földművelésügyi minisztériumot – azt a két tárcát, amelynek birtokában a kommunista miniszterek legtöbbet tehetnek a parasztságért és általában a néptömegekért, a legtöbbet valósíthatják meg abból, ami egy olyan típusú burzsoá-demokratikus köztársaságban, amilyen a népfront Spanyolországa, egyáltalán elérhető. Az utolsó pillanatban Caballerónál valamiféle gyomorbántalmak jelentkeztek, s a tárgyalások félbeszakadtak.

Ma végre dűlőre jutott a dolog. Elmentem az Általános Munkásszövetségbe, hogy megtudjam Vayótól a legújabb kombinációkat, s itt, Caballero szobájában már mind együtt voltak a jövendőbeli miniszterek. Egymás mellett ültek a keskeny díványon: leeresztett szemhéjjal az ormótlan, tuskószerűen elterpeszkedő Prieto, az izgatott Vayo monóban, az ápolt külsejű, ironikus arckifejezésű Galarza, a kis termetű Uribe inggallér nélkül, szabadon meredező gallérgombbal.

Némán bólogatnak, mosolyognak, nagyokat hallgatnak és dohányoznak. Maga a kormány feje nincs itt, a palotában van, az elnöknél.

Hallgatnak és eregetik a füstöt. A várakozás hosszúnak tűnik. Végül cseng a telefon. Caballero beszél a palotából: az elnök beleegyezett, aláírta a rendeletet, bemutatkozó látogatásra hívja az új kormányt.

Együtt mennek le a várakozó gépkocsikhoz. Az épület előtt az őrség sorra ölelgeti őket, kezüket szorongatja, sikert kíván. És valamennyien, az új miniszterek és a puskás munkások, büszkén és nyíltszívűen, spanyol módra, arcukat álmodozóan felvetve mosolyognak.

Odalépek és üdvözlöm Julio Álvarez del Vayo külügyminisztert. Így válaszol:

– Igen, de Irún elesett.

SZEPTEMBER 4

Miguel Martínez ott hasalt annak az alakulatnak harcosai között, akik csatárlánc formájában helyezkednek el a madrid–lisszaboni országút két oldalán, sokkal közelebb Madridhoz, mint Lisszabonhoz. A harcosok egy részének felszerelése régi spanyol puska, az osztag őrnagyi rangban levő parancsnokáé jó Winchester-karabély. Miguelnek csak revolvere volt. Mögöttük, a szép Talavera de la Reina házai közül, két nagy tűz füstje száll a magasba. Miguel messzelátóval kémleli a terepet, egy eleven marokkóit igyekszik felfedezni.

– Minek magának a messzelátó? – kérdezi az őrnagy. – Hiszen van szemüvege. Négy üveg a távcsőben, kettő a szemüvegben és két szem az összesen nyolc szem. Hány mórt lát?

– Egyet se. Már kezdem azt hinni, hogy nem is léteznek. Elutazom Spanyolországból anélkül, hogy mórokat láttam volna.

– Túl sokat akar, mint mindig – feleli az őrnagy, tenyerével borostás állát dörzsölgetve. – De azt hiszem, két óra múlva ugyanezen a helyen, ahol most mi fekszünk, egy sötétbőrű ember fog állni vagy feküdni turbánban vagy fezben.

– Az nevezetes dolog lesz. Tudja-e, hogy ugyanezen a helyen, ahol most mi fekszünk, sőt ha nem tévedek, ugyanebben a hónapban, 1809 szeptemberében, szétverték a francia intervenciósokat?

– Na látja! És még kételkedik a spanyol fegyver erejében.

– Nem kételkedem, de a franciákat itt egy angol tábornagy, Wellington herceg verte szét.

– Nem egyedül harcolt, seregének több mint a fele spanyo-

lokból állt. Mi spanyolok elszoktunk attól, hogy egymagunkban harcoljunk. Mindig szükségünk van valakinek a segítségére. A mórok megvertek bennünket Marokkóban, amíg nem egyesültünk a franciákkal. Most a Falange Española marokkóiakkal, németekkel és olaszokkal támad. Ha a köztársaság fenn akar maradni, szüksége van a franciákra vagy Mexikóra vagy Oroszországra.

– És ezt ön mondja, a spanyol hadsereg tisztje? Mit kívánhatunk akkor a katonáktól!

A katonák fölött sűrűn süvítettek a golyók. A hasaló csatárlánc nyugtalankodott, a harcosok száma állandóan apadt. Elmentek hol vizet inni, hol dolgukat végezni, hol pedig egyszerűen minden magyarázat nélkül – és nem tértek vissza. Az őrnagy bölcs megadással nézte a dolgot, beérte egy-egy hangos megjegyzéssel:

– Hé te seggfej, itt felejtetted a puskádat, legalább vidd magaddal! Nem hatalmaztak fel arra, hogy átadd a lázadóknak az állami vagyont!

Vagy:

– Szedd a lábad gyorsabban, különben már Talaverában utolérnek! Fuss egyenesen Madridba, hajts fel Vallecasban egy jó vermutot az emlékemre!

Vagy:

– Mi az, itt hagytok, hogy egyedül szórakoztassam a külföldi bajtársat? Elunjuk magunkat kettesben!

Vagy:

– Várjatok még egy órácskát, hozzák az ebédet, aztán együtt lépünk olajra!

Miguelben forrt az elkeseredés és a harag. Szemrehányóan mondta az őrnagynak:

– Ön kihívó és megvető magatartást tanúsít velük szemben. Lojális tiszt ezt nem teszi. Hiszen ezek az emberek csak tapasztalatlanok, de egyáltalán nem gyávák. Azt hiszi, ha mi ketten nyugodtan fekszünk és nem oldunk kereket, ezzel már minden bűnünk meg van bocsátva? Ön parancsnok, s köteles mindenáron a helyén tartani az egységét, még ha agyon kell is lőnie

néhány gyávát. Vagy ha ez nem lehetséges, szervezetten, teljes rendben és szökések nélkül kell visszavonulni.

A fasiszták egyre hevesebben tüzeltek. A katonák sűrű, szapora tüzeléssel válaszoltak. Az őrnagy is lőni kezdett, anélkül, hogy célzott volna.

– Nem helyes mércével mér – mondta kisvártatva. – Ez itt nem Európa, nem Amerika, nem Oroszország, még csak nem is Ázsia. Ez itt Afrika. És ki vagyok én? Két évet töltöttem Marokkóban, vérhassal küszködve, ez az egész harci szolgálati időm. Ugyanúgy gondolkozom, mint a katonák. Eddig rendben van. Talán még az érdekeink is ugyanazok. De bármilyen nagyszerű gyerekek, először látom őket. Nem bízunk egymásban. Én, a parancsnok, félek, hogy szétszaladnak. Ők, a katonák, félnek, hogy kelepcébe csalom őket.

Miguel csak nem tudott megnyugodni:

– Jöjjön, gyűjtsük össze ezt a hétszáz embert, kerüljünk dél felé, és rohamozzuk meg oldalról az országutat. Az ellenség ki fog térni előlünk. Hiszen világos, mint a nap, hogy nem nagy erőkkel nyomul előre!

Az őrnagy tagadóan rázta a fejét, és megdörzsölte borostás arcát.

– Ezzel tegnapelőtt már megpróbálkoztam, köszönöm szépen! Agyon akartak lőni azon a címen, hogy a bekerítés veszélyének tettem ki a népi milíciát. Egy maguk, kommunisták közül való legény, valami Lista vagy Lister, alig tudott megmenteni. Ezek a spanyol kommunisták, az ön rokonai, gyakran elviselhetetlenek. Mindenkit tanítani akarnak és mindenkitől tanulni. Nem háború és nem forradalom, hanem holmi árvaházi iskola, igazán nem értem, mi örömöt találnak ebben! De őszintén szólva, ha már belépnék valamilyen pártba, akkor vagy a Falange Española, vagy önöket választanám. Nem tudom, kikerülnek-e közülünk, tisztek közül kommunisták, de a kommunisták közül kerülnek ki a tisztek. Kemény fickók. Spanyolországban csak kemény emberekkel lehet valamire menni. Én a kormány helyében erre a háborúra parancsnoki iskola helyett három hónapon át a kommunista pártban képeztetném ki az embereket.

Mögöttük robbanás reszkettette meg a levegőt, s közvetlenül

az országút szélén lassan fekete füstfelhő emelkedett a magasba.

– Hetvenöt milliméteres – mondta ünnepélyesen az őrnagy. – Ez itt óriás-ágyúnak számít. Most a nyulacskáink mind elszaladnak. No, jönnek már a repülők is. Most már igazán semmi sem hiányzik. Tegnap is pontosan így volt.

Három repülőgép tűnt fel nyugati irányból, egyenes vonalban haladtak az út fölött, bombát egyelőre nem dobtak. A csatárlánc felpattant, és kiáltozva hanyatt-homlok futásnak eredt.

– A tierra! Abajo! – ordított Miguel, revolverével hadonászva. – Kinek az ötlete volt ez az őrült csatárlánc?! Ma már Paraguayban sem harcolnak így!

A borostás őrnagy rosszallóan nézett rá.

– Maguk mindig és mindenkit tanítanak. Maguk mindent tudnak. Az 1936-os őszi hadgyakorlaton érzik magukat. De tudja-e, hogy a spanyolok még az orosz–japán háború, sőt az angol–búr háború tapasztalataival sem rendelkeznek? Mi minderre 1897-es szemmel nézünk. Ismerje be, komisszár úr, magának sem kellemes itt feküdni, amikor a feje fölött Junkersek köröznek. Hiszen maguknál nem volt ilyen, mi?

– Ez nem igaz – mondta Miguel sértődötten. – Éltem én már át légitámadást, igaz, nem ilyet. Egyszer a német háborúban, kamaszkoromban, még kormányozható léghajó is körözött fölöttem.

A Junkersek, a nyomjelzésen felfejlődve, egy-egy bombát dobtak az országútra.

– Nézze csak az autóbusz-utasokat – mondta az őrnagy. – Félnek, hogy a bombák tönkreteszik az országutat, és nem tudnak visszatérni a feleségükhöz. Ránk nem gondolnak. Vigye el őket az ördög.

A katonák éppen a valamelyest távolabb várakozó autóbuszokra és teherautókra szálltak, amelyeket zsúfolásig megtöltöttek. A kocsik elindultak vissza, Talavera felé. Menekültek a repülőgépek elől, és az volt a szerencséjük, hogy a Junkersek túl gyorsan törtek előre. Ezután már csak egy bomba robbant az úton – a lázadók nyilván takarékoskodtak a bombával, és kímélték az országutat.

Talaverát egészen elárasztották az autók és szekerek, a mene-

külök és állataik, a felmálházott öszvérek és szamarak. A Tajo és az Alberche hídjainál hosszú sorokban torlódtak össze az evakuáló egységek és polgári lakosok. Riquelme tábornok robbantó osztagot küldött ki, hogy előkészítse a hidak felrobbantását. Az osztag tagjait elfogták mint fasisztákat, és hármat agyonlőttek közülük. Holttestük ott feküdt egy ponyván a Tajo partján. Egyes házakon már (vagy még) fehér zászlót lengetett a szél. A talaverai csempével díszített Virgen del Prado templom hívogatón és játékosan tündöklött a napfényben. Miguel elvesztette a tömegben az őrnagyot, majd újra meglátta, messze, a hídon tolongó tömegben, amint egy autóbuszvezetővel vitatkozott.

Az alkonyat beálltával a város peremén lövöldözés kezdődött. A helybeli fasiszták követték nyomon a visszavonuló népi milíciát.

Miguel este nyolc órakor hagyta el Talaverát. Egy álló napja nem evett. Semmit sem tudott szerezni. A katonákat nem élelmezték, mert a gazdasági hivatal a legelsők között oldott kereket. A hidat maga mögött hagyva, egy magasan fekvő mezőre ért, s ott, az országút mellett ledőlt a száraz fűre, egy csapat fáradt katona mellé. Az egyik nagy fürt fekete szőlőt és egy karéj kenyeret adott neki. Fejgörcs kínozta. Evett és elaludt.

SZEPTEMBER 5

Amikor felébredt, egyedül találta magát. Öt óra lehetett, a nap már erősen tűzött. Körös-körül sehol egy teremtett lelket nem látott, bár valahonnan, nem is messziről, lövések hallatszottak. A hídon túl még látszott Talavera, a Virgen del Prado templomtornya csillogott a hajnali napfényben. Lehet, hogy már fogságban van? Nehogy találkozzék valakivel, letért az országútról, és elindult a hepehupás mezőn délkelet felé. Kiszakított néhány lapot jegyzetfüzetéből, s a nála levő fényképekkel együtt megsemmisítette őket, igazolványát pedig a kezébe vette, hogy szükség esetén rögtön lenyelhesse.

A Tajo folyását követte, de – bár szenvedett a hőségtől – nem mert egészen közel menni a folyóhoz. A túlsó parton, Talavera irányában, két burnuszos lovas haladt lassú lépésben. Hát mégis meglátta a marokkóiakat! Miguel lopva jobb halántékához il-

lesztette a pisztolyát. Milyen ostoba dolog is lesz, ha főbe lövi magát anélkül, hogy fel tudná használni a tölténytárában levő többi golyót.

Mindenesetre elhatározta, hogy lassú léptekkel, egyenes testtartással, nyugodtan megy, mintha nem volna mitől tartania. De a lovasok nem néztek se jobbra, se balra. Felderítésről tértek vissza, és bizonyára úgy gondolták, hogy már teljesítették feladatukat.

Vagy két kilométerrel odább keskeny vágányú vasút töltéséhez ért. Átvágott rajta és befordult egy mezei útra. Nemsokára kétkerekű, magas szekér tűnt fel. A szekér elé fogott őszvért szalmakalapos paraszt vezette kantárszáron. Miguel zsebébe süllyesztette a kezét, s már messziről szívélyesen köszönt:

– Buenos dias!

– Muy buenos, señor! – válaszolt a paraszt mosolyogva, és kíváncsian mérte végig.

Nem saluddal köszönt. Talán fasisztának nézte Miguelt? A fronton mindkét fél egyformán monót visel, csak rangjelzésük és alig észrevehető jelek alapján lehet megkülönböztetni őket egymástól.

Miguel még vagy három órát bandukolt a tűző napon, s egészen eltikkadt. Nem bírta tovább a szomjúságot, innia kellett. A folyóhoz kúszott, de a poshadt ízű víz nem akart lemenni a torkán.

Már-már betért egy nagy faluba, ahova kövezett bekötőút vezetett, s az út szélén „Sebolias" feliratú nyíl mutatta az irányt. De ez a község túl közel volt Talaverához, így Miguel tovább ment. Hirtelen feltűnt mögötte egy kis teherautó, s olyan hamar utolérte, hogy már el sem rejtőzködhetett. A kocsiban három katona ült; fát szállítottak. Amikor elrobogtak mellette, hátulról meglátta a kocsi fekete és vörös toledói rendszámát. Nagyot kiáltott, mire az autó megállt, Miguel néhány ugrással mellette termett, letörölte homlokáról a verejtéket és felkapaszkodott.

A kocsi a Tajo felé tartott, keresztülrobogott a folyót átszelő nagy hídon, s egy szép kastély mellett elhaladva, befutott Malpicába, egy nagy faluba. Miguel azonnal a katonai parancsnokságra sietett, de csak üres szobákat, tárva-nyitva hagyott ajtó-

kat talált. Onnan az alcaldéhoz, a bíróhoz ment. Az öreg egy ugyancsak öreg őrmester társaságában éppen reggelizett. Jókora adag rántotta, sajt és fehér bor volt előttük. Nagyon megörültek Miguelnek, és azonnal rendeltek számára helybeli sülthalat. Ez nem mindennapi hal, mondták, ilyen még Toledóban, de talán még a madridi éttermekben sincs. Ámbár lehetséges, hogy Madridban van, oda a világ minden tájáról hoznak harapnivalót. De ez a hal kitűnő. Járt itt Malpicában egy orosz író, Ehrenburg, és neki is nagyon ízlett. Miguel kijelentette, hogy Ehrenburg véleménye értékes, mert Oroszországnak kitűnő halakban gazdag, nagy folyói vannak. Ami a tengeri halat illeti, ebben a tekintetben az oroszok véleménye már nem annyira mérvadó, de a folyami halhoz igazán értenek. Miguelnek kavargott a gyomra az éhségtől, nem bírta tovább, felkapott az asztalról egy darab kenyeret, megette, majd ivott rá egy kis bort.

Vajon tudják-e ezek, hogy a fasiszták már Talaverában vannak? Az őrmester azt mondta, hogy tudja, de fütyül rájuk. Próbálják csak idedugni az orrukat! Próbálják csak meg! Malpica majd ellátja a bajukat. A parasztok nem engedik be őket. Malpicában erősek a parasztok. Az alcalde helyeslően bólogatott.

– Ez igaz, Malpicában derék parasztok élnek.

– Milyen párthoz tartoznak?

Az alcalde kijelentette, hogy mindnyájan baloldali republikánusok, de ez végeredményben nem lényeges. A Földreform Intézet, amikor még a Lerroux pártjához tartozó szélhámosok ültek benne, fosztogatta, adósságokba döntötte a falut, és sok gazdaságot elárverezett. Ezért mindenki a baloldali republikánusokra szavazott. Most, mint mondják, kommunistát neveztek ki földművelésügyi miniszternek, és megszűnt a szélhámoskodás. Ha ez így van, az alcalde az egész faluval együtt a kommunisták pártjába szándékozik belépni. Mindenesetre Malpica nem engedi vissza egykori grandját.

– Dinamittal aláaknáztuk az átkozott kastélyát és felrobbantjuk, ha a fasiszták bejönnek. Nem engedjük őket. Hiszen a grand is velük jön, és nem érik be azzal, hogy visszaveszik tőlünk a földet, hanem lemészárolnak bennünket a gyerekeinkkel

együtt! Megint megtiltják nekünk a halászatot a falu körül. Nem, ezt nem engedjük. Csak próbálják idetolni a pofájukat!

Az őrmester megengedte, hogy a kis teherkocsi elvigye Miguelt Santa Olalláig. Csak előbb meg akarja nézni, mi történik San Bartolomében. Miguellel kettesben útnak is indulnak.

San Bartolomé ki van ürítve, az ellenség srapnellel lövi. A kocsit egy kis domb aljában hagyják, maguk pedig kapaszkodni kezdenek felfelé. A lejtőt sűrűn benőtte a csipkerózsa, amelynek tövise itt különösen hosszú, úgyhogy a tövisek keresztül fúródnak a vászoncipő spárgatalpán, és véresre sebzik a lábat.

A dombról jól látható egész Talavera – a házak, a gyárak, a templomok, az égő épületek magasra csapó lángjai. Az állomás mellett egy három vagonból álló szerelvény menekül egy repülőgép elől. A gép André repülőrajából való.

A domb körül egy milicista század foglalt állást. A hangulat nyugodt, támadást nem várnak. Miért nem? Hiszen az ellenség magától értetődően támadni fogja ezeket a dombokat, hogy megerősítse jobbszárnyát! Ez a taktika elemi követelménye.

Nem, az őrmester ezt nem hiszi. Az öregnek is az a véleménye, hogy a lázadók az országúton, csakis az országúton fognak előrenyomulni mindaddig, amíg lehetséges. Talán igaza van.

Visszatérnek. Az őrmester a faluban marad, Miguel elindul a főútvonalon Santa Olalla felé. Az országúton és az út mentén végeláthatatlan oszlopban vonulnak vissza az egységek zsúfolásig megtelt autóbuszokon, teherkocsikon, szekereken vagy gyalogosan. Nem pánik ez, nem is menekülés, hanem valami szörnyű, tömeges sietség – mint mikor a moszkvai Petrovszkij-parkban labdarúgó mérkőzés előtt a stadion felé özönlik a tömeg.

Az országúton parancsnokok, agitátorok, politikai tisztek rábeszéléssel, kéréssel, fenyegetéssel megpróbálják feltartóztatni a gépkocsikat, de semmit sem tudnak elérni. María Teresa León könnyes szemmel, kis pisztollyal a kezében, egyik katonától a másikhoz szalad, hol kedveskedve, hol korholó szóval igyekszik a lelkükre beszélni; forradalmi, férfiúi és spanyol becsületükre hivatkozik. Egyesek hallgatnak rá és visszafordulnak.

Egy magas, jóképű, bronzbarna, sima hajú fiú mindenki másnál eredményesebben tartóztatja fel a megfutamodott katoná-

kat. Valóságos gátat alakít ki maga körül. Azokat, akiket sikerült visszafordulásra bírnia, segítőtársai vagy barátai gyülekezőhelyekre vezetik, ahol rögtönzött osztagokat alakítanak belőlük. Miguel megszólítja a fiút, aki bemutatkozásul a *Milicias populares*, a népi milícia ötödik ezredének kiadásában megjelenő lap legújabb számát nyomja a kezébe. A lap rövid harctéri tudósítást közölt róla: Enrique Lister századosról, az estremadurai front zászlóaljparancsnokáról. A tudósítást illusztráló egyszerű tollrajzon jól fel lehet ismerni Listert hosszú, sima, hátrafésült hajáról.

Miguel egész nap mellette maradt, s az éjszakát is vele töltötte. Meggyőződött róla, hogy Lister tud tekintélyt parancsolóan bánni az emberekkel, még olyanokkal is, akiket nem ismer és akik nincsenek neki alárendelve. Szinte lenyűgöző erő sugárzik belőle. Galíciai munkásember, részt vett az asturiai felkelésben, egy ideig emigránsként a Szovjetunióban élt, ahol a moszkvai metró építésén dolgozott.

Ebédre egy darab sajtot ettek, amelyet Lister talált a zsebében. A megállított szökevények borral kínálták őket kulacsukból.

– Nem akarnak harcolni – jegyezte meg Lister komoran. – Ma teljesen nyitva áll az út Madrid felé. A gyávák első autóbuszai elérték Madridot. Csaknem százharminc kilométert futottak! A fasiszták ma egyetlen harckocsival bevonulhatnának a fővárosba.

– Tanítani kell az embereket – mondta Miguel. – A katona itt még a legegyszerűbb dolgokat sem érti. Megszokta, hogy kőházak vagy sziklák fedezete alatt harcol. Nem tudja, mi a síkságon folytatott harc, mi a láthatatlan ellenség. Aki ezt nem tudja, aki ezt nem tanulta meg, annak mindig szörnyű lesz, még a legbátrabbnak is. Nincs szörnyűbb annál, mint ha valaki úgy érzi, hogy szinte csupaszon, védtelenül áll az ellenség tüzével, különösen a repülőgépekkel szemben. Itt még nem tudják, mi a beásás, a közvetett irányzás, a tűzáthelyezés.

– El kell venni az egységektől az autóbuszokat. Lusták gyalogolni, csak utazni akarnak. Ezért ragaszkodunk annyira az utakhoz mi is, a fasiszták is. Összeütközünk és elugrunk egy-

mástól, mint a biliárdgolyók. Ezért vannak ezek a húszkilométeres ugrások nyugat és kelet felé. Gyalog nem ugrálnánk ekkorákat. Itt minden a feje tetején áll. A tüzérségi előkészítés itt befejezi a támadást. Itt felrobbantják és otthagyják a vasútvonalat. De az országutat sajnálják megrongálni: alkalmas lehet a támadásra is, a menekülésre is.

A pánik lassan alább hagyott. Jó, hogy a lázadókat valami feltartóztatta Talaverában. A városból szapora lövöldözés hallatszott. Talán a munkások ellenállásába ütköztek. Vagy talán csak védtelen embereket lőttek agyon. Tény azonban, hogy valamilyen oknál fogva nem nyomultak tovább előre ezen a senkitől sem védett, sorsára bízott, még alá sem aknázott országúton.

Valaki jött a városból és elmondta, hogy a guadarramai alakulatok Arenas de San Pedrón keresztül leereszkednek a hegyekből, hogy Mangada csapatai oldaltámadást intéznek a Talaverába bevonult fasiszták ellen. Ez a hír, bár nem volt megerősítve, némileg megnyugtatóan hatott, és megállította az egységek visszavonulását. Estére megjelentek a három napja nem látott tábori konyhák. A katonák gyülekezni kezdtek a tábortüzek köré. Éjszaka Santa Olallában gyűlést tartottak. Közölték, hogy két parancsnokot, akik tegnap elsőnek futamodtak meg Talaveránál, elfogtak és agyonlőttek. Ennél a bejelentésnél az emberek Lister felé pislantgattak.

Lister és Miguel a faluban talált éjjeli szállást. Amikor már lefekvéshez készültek, Lister egyszerre megszólalt:

– Én is azt tartom, hogy tanulni kell. De beszélj csak erről a harcosoknak és a parancsnokoknak, nyomban megkérdezik: Maga kommunista? Afféle iskolamestert látnak minden kommunistában. Azt mondják, hogy tanulni most már késő, most harcolni kell. Vannak nálunk olyanok, akik készek három napig törni a fejüket valamilyen elméleten csak azért, hogy fél órára megszabaduljanak a munkától. Nincs valami jó könyv a taktikáról vagy a lövészárok-ásásról?

Toledo már messziről látható volt. A hegyen épült Alcázar erőd két rommá lőtt bástyatornyából füst szállt a magasba. A Tajo lila szalagja éles kanyarral ölelte körül a várost. Az ősrégi hidakon az érkezőket és távozókat mexikói banditaruhába öltözött, fejükön hegyes szalmakalapot viselő emberek ellenőrizték, akiknek vállán színes selyemszalagokkal teleaggatott puska lógott. Miguel igazolványát elvitték valahová, s úgy adták vissza, hogy a Honvédelmi Minisztérium bélyegzőjére rányomták a magukét: „Toledo anarchistái, CNT–FAI". Egy ágyú három percenként lőtte az Alcázart. Négy lövedék közül átlag egy robbant fel.

A meredek, szúk utcák elragadóak voltak, de Miguel, miközben felfelé kapaszkodott rajtuk, elfelejtette, hogy Toledo utcáin jár. Elfelejtette, hogy ez Toledo, ifjúsága csábos és izgató álmainak, az inkvizítorok és oldalukon karddal járkáló szilaj léhűtők tragikus Toledója, gyönyörű hölgyek, licenciátusok, mágyán elégetett zsidó vértanúk Toledója, őrzője annak, ami számára legtitokzatosabb volt a művészetben: a Greco vásznairól letekintő hosszúkás, ifjú és öreg arcok mágneses erejének, Greco karinges lovagjainak és sihedereinek, össze nem illő szemük hipnotizáló tekintetének. Mindig úgy érezte, hogy ha egyszer valamilyen csoda folytán eljut Toledóba, mint a zarándok, nyílegyenesen a szent házhoz megy, melyet albumokból és képekről jól ismer már, keresztülmegy a rideg kasztíliai talajra telepített lapos, sivár kerten és a keskeny oszlopokkal szegélyezett, régi csarnokon, be az érthetetlen művész egyszerű, hűvös műtermébe...

Ehelyett katonák kíséretében, heves puskaropogás közepette, komor kis kastélyok díszes főbejáratai mellett, egy összeroncsolt gépkocsi váza mellett, nyüzsgő és rakoncátlankodó gyermekek mellett, a lerombolt házakból kimentett limlomok, szekrények, zongorák, matracok mellett kapaszkodott fel az Alcázar várfalára néző Plaza de Zocodoverre.

A tér közepét tűz alatt tartották a lázadók. Az árkádok alatt minden romokban hevert. A golyók az üveghalmazokon pattogtak, és kis porfelhőket vertek fel. A teret három oldalról barikád

szegélyezte, a barikádok mögött puha plüssfotelekben és hintaszékekben vörös-fekete sapkás, vörös-fekete nyakkendős lövészek ültek. A csetepaté azért tört ki, mert a barikádokhoz a filmoperatőrök és riporterek egész hada érkezett. Itt volt a bulldogképű, öles termetű, részeges francia Barcelonából két fényképezőgéppel és egy munkatárssal, voltak továbbá amerikaiak a Fox Movietone-tól és madridi spanyol fotóriporterek. Utasították a katonákat, hogy helyezkedjenek el megfelelő pózokban, emeljék vállukhoz a puskájukat, tüzeljenek. A lázadók a várban szentül meg voltak győződve róla, hogy támadás indult, és viszonozták a tüzet.

A barikádoknál és a mellékutcákban tudósítók, írók, festőművészek kószáltak. Interjút csináltak az anarchistákkal, lerajzolták őket vázlatfüzetükbe, kifaggatták őket élményeikről. Itt volt Andrée Viollis, vele Georges Soria az *Humanitétől*, a *Daily Worker* hírihorgas tudósítója, és itt volt néhány neves amerikai riporter a nagyágyúk sorából. Arról vitatkoztak, hogy mikorra várható az erőd eleste, s hogyan kell megítélni a fasisztáknak azt az eljárását, hogy toledói munkások feleségét és gyermekeit zárták be magukhoz túszokként az erődbe. Viollis és Soria ebben a fasiszta cinizmus iskolapéldáját látta. Az amerikaiak azt bizonygatták, hogy az ostromlottak helyében mindenki más így járt volna el. – It's logical! (Logikus!) – kiáltottak fel. Aztán valamennyien együtt elmentek valami ebéd után nézni, de a filmoperatőrök már mindent felfaltak előlük.

SZEPTEMBER 7

A madridi Sociedad Comercial de Hierros kohászati üzemére kimondták az inkautációt. Ezt a szót egyetlen nyelvre sem lehet lefordítani.

Hozzávetőleges jelentése: kézbevétel. Az inkautációt az állam, a szakszervezetek vagy a népfront-bizottságok döntése alapján hajtják végre. Az inkautáció kiterjedhet üzemekre, áruházakra, raktárakra, ipari és mezőgazdasági felszerelésekre, sőt lapszerkesztőségekre is, mégpedig különböző okok és megfontolások következtében.

Az inkautáció mindenekelőtt ama vállalatok igazgatását jelenti, amelyeknek fasiszta tulajdonosai elmenekültek, de inkautáció a katonai szempontból közvetlenül vagy közvetve fontos üzemek termékeinek lefoglalása, továbbá az ipar és a kereskedelem azon ágainak támogatása is, amelyek a lázadás és a hadihelyzet folytán kénytelenek beszüntetni tevékenységüket, s ezzel munkanélküliségre ítélni dolgozóikat. Néha az inkautáció közönséges törvénytelenség, és olyan esetekben, amikor kisüzemeket vagy szatócsüzleteket inkautálnak, még céltalan is.

Az inkautáció formái és fokozatai ugyancsak különbözők.

Lehet az üzem teljes elkobzása vagy ideiglenes lefoglalása, lehet úgynevezett intervenció, vagyis beavatkozás a vállalat vezetésébe széles hatáskörrel felruházott állami vagy szakszervezeti megbízott kinevezése útján, megnyilvánulhat abban, hogy állami ellenőrt rendelnek ki a vállalat könyvelősége mellé, legtöbbnyire azonban a vállalatnak a szakszervezet irányításával megvalósuló s gyakran teljes igazgatásba átcsapó munkásellenőrzését jelenti.

A magánvállalatok különböző formákban megnyilvánuló állami és társadalmi igazgatása a köztársaság kormánya mellett működő Országos Inkautációs Tanács kezében összpontosul. A Tanácsban valamennyi hivatal és a népfronthoz tartozó valamennyi párt képviselve van. Mellesleg, valami nagy rendről itt nemigen beszélhetünk. A Tanácsnak nincsenek pontos adatai arról, hogy hány vállalatot és milyen vállalatokat inkautáltak. Katalóniában külön bizottság működik, s ez még nem küldött adatokat. Hozzávetőleg 18 000-re teszik az inkautált egységek számát. Ebből Madridra 2500, Barcelonára mintegy 3000 esik. Szerintem ezek a számok túlságosan alacsonyak, legalább még egyszer ennyi inkautációt hajtottak végre.

Madridban teljes mértékben inkautálták először: a nehézipar, a vas- és fémipar, a vegyipar, a fűtőanyag-ipar nagyüzemeit; másodszor: a szállítás minden fajtáját, a javító- és a segédüzemekkel együtt; harmadszor: a nagykereskedelmi vállalatokat – az áruházakat, a péküzletek, a falatozók és más vendéglátó üzemek egész hálózatával rendelkező trösztöket; negyedszer: a gáz-, víz-, telefon-magántársaságokat; ötödször: a tulajdonosaik által elhagyott különféle üzemeket és üzleteket.

Az Inkautációs Tanács elsőrendű feladata, hogy a honvédelem szükségleteinek szolgálatába állítsa az igazgatása alatt álló termelési ágakat, fölöslegessé tegye egyes nyersanyagfajták és félgyártmányok importját s biztosítsa a front és a hátország ellátását. De kiterjed a Tanács hatásköre kevésbé fontos termelési ágakra is. Így például bankhitelt folyósít azoknak a másodrendű fontosságú üzemeknek, amelyeket tulajdonosaik forgóeszközök nélkül hagytak, vagy beavatkozik egyes vállalatok pénzügyeibe oly módon, hogy biztosítja a munkabér kifizetését.

A Sociedad Comercial de Hierros üzemben, ahová ellátogattam, a helyzet a következőképpen alakult:

Az ezer munkást foglalkoztató üzem egy hatmillió peseta tőkével rendelkező spanyol részvénytársaság tulajdonában volt, s vasszerkezeteket, betonacélt és páncélszekrényeket gyártott. A fasiszta lázadás idején az üzem munkásai már hatodik hete sztrájkoltak – bérük nyolc százalékos emelését és a munkahétnek negyvennégy óráról negyven órára való csökkentését követelték. A munkások többsége – kétharmada – a Szocialista Munkásszövetség tagja. Az utcai harcok befejeződését követő napon az üres üzemben megjelentek az Anarchista Munkáskonföderáció képviselői, és a saját szervezetükhöz tartozó munkásokkal páncélautóhoz szükséges acélvértezetet kezdtek gyártatni. Az üzemben néhány napig minden a feje tetején állt. Azután a különböző műhelyek munkásai gyűlést tartottak, és újjáválasztották az üzemi bizottságot. Az új üzemi bizottság tizenegy tagja közül nyolc – köztük két kommunista – a Szocialista Munkásszövetséghez, három pedig az Anarchista Konföderációhoz tartozott. Az üzemi bizottság eltávolította a gyárból az idegeneket, és ismét megindította a munkát.

Július 25-én a kormány kiadta az inkautációról szóló rendeletet. Az üzemben megjelent az Országos Inkautációs Tanács képviselője, egy fiatal republikánus, aki mérnök volt ugyan, de nem kohómérnök. Az üzemi bizottság, vele együttműködve, páncélautók gyártására állította át a vállalatot.

Az üzemi bizottság és a kormánybiztos az üzem igazgatóságának megtisztítása céljából mindenekelőtt elbocsátott három mérnököt és két technikust, ugyanakkor visszavett egy balol-

dali beállítottságú mérnököt, akit az igazgatóság az 1934 októberi események után elbocsátott.

Az üzem főmérnöke elmenekült a lázadókkal. Az igazgató agyafúrt módon az utolsó pillanatban „odaajándékozta" házát a brazil követségnek, brazil útlevelet kapott, és a követség épületében talált oltalmat.

Azokat a munkafeltételeket rögzítették le, amelyeket a munkások a fasiszta lázadás előtt lefolytatott sztrájkkal kiharcoltak. Általában a munkások egyelőre az egész országban ugyanolyan béreket kapnak, mint a fasiszta lázadás kitörésének pillanatában. Az üzem ugyanannyit termel, mint azelőtt: egyrészt kevés a vas, másrészt kétszáz munkás a frontra ment.

A megmaradt műszakiak közül az egyiket műszaki igazgatói hatáskörrel ruházták fel.

– Mik az üzemi bizottság legközelebbi tervei?

A kérdésre az üzemi bizottságnak a kommunistákkal szimpatizáló párton kívüli elnöke, Baltasar, egy gondolkodó arckifejezésű, egyszerű fiatalember, kis szünet után válaszol:

– Egyelőre a mának élünk. Mihelyt azonban elűzzük a fasisztákat Madrid alól, megfelelőbben rendezkedünk majd be. Mindenekelőtt másképpen helyezzük el a műhelyeket és a munkásokat. Csak most látjuk, milyen nagy volt itt a fejetlenség. A termelés az átszervezés következtében sokat fog nyerni. Meg akarjuk szervezni a munkavédelmet is, igen sok volt nálunk a baleset. Madridban működik egy intézet, amely az üzembiztonsági berendezések kérdésével foglalkozik. Ezzel szerződést kötöttünk. Az üzem mellett egy kis kórházat létesítünk, és üdülőt rendezünk be a dolgozók számára, ahogy önöknél szokás. Szövetkezetet akarunk alapítani. Már most is ellátjuk a munkásokat dohánnyal. Asszonyaink megszervezték a csomagküldést a frontra. A napokban nagy örömük volt: megtudták, hogy a szovjet nők élelmiszert küldtek számukra. Természetesen a fődolog, hogy visszaverjük a fasisztákat. Máskülönben a lámpavasakon fogunk lógni a családunkkal együtt.

Az üzemi bizottságon belül az elnöki és a titkári munkakör mellett ketten a megrendelőkkel és az intézményekkel tartanak kapcsolatot, ketten pedig szakszervezeti munkával foglalkoz-

nak; a bizottság többi tagja nincs függetlenítve, s a különböző műhelyekben folyó termelést kísérik figyelemmel.

. A kormánybiztos minden kérdésben az üzemi bizottsággal szorosan együttműködve dönt.

Persze előfordul, hogy viták támadnak, különösen az egyszemélyi vezetés kérdésében. De a kormánybiztos határozottan kijelenti, hogy neki a bizottsággal mindeddig semmiféle komoly nézeteltérése nem volt...

Az Országos Inkautációs Tanács nyilván állandó jellegű kormányintézmény marad. A tervezetek és problémák ezreivel halmozzák el. Most a papír termelését és felhasználását szabályozza. Ugyanakkor lépések történnek közlekedési gépeket gyártó állami üzemek létesítésére. Szó van arról is, hogy megvalósítják a legfontosabb külkereskedelmi ágak állami monopóliumát. A spanyol írók azt javasolják, hogy a magánkiadói tevékenység meghagyása mellett létesítsenek állami kiadóvállalatot.

SZEPTEMBER 8

Francisco Largo Caballero, a spanyol kormány feje és honvédelmi minisztere tizenegy óra harminc perckor fogadta a moszkvai *Pravda* tudósítóját. A beszélgetés a Honvédelmi Minisztérium épületében folyt le, és húsz percig tartott.

Az első emeleti termeket már megtisztították a fölösleges emberektől, s most úgyszólván üresek. Az ajtóknál hivatali segédtisztek állnak, akik feltartóztatják az érkezőket. A látogatók csendben várakoznak a díványokon, és 1887-es katonai évkönyveket lapozgatnak. Egy orrcsíptetős öreg, akiről lerítt, hogy régi szociáldemokrata funkcionárius, sokáig kínlódott, hogy a bejelentőkönyvbe beírja a nehéz orosz nevet. Ezt a kisöreget már láttam az Általános Munkásszövetség előszobájában, de most fekete zakó volt rajta hivatalos karszalaggal. Amikor láttam, hogy nem tudok vele zöld ágra vergődni, a mondat közepén faképnél hagytam, és átmentem a hatalmas fogadóterem másik végébe. Egy elegáns, gondosan elválasztott hajú, vállszalagos tiszt meghajolt, s nyomban beengedett az irodába – a találkozót telefonon előre megbeszéltük.

Caballero már nem milicista monóban, hanem jó szabású civil ruhában, simára borotválva, egyenes testtartással, szigorú arckifejezéssel ül íróasztalánál. Végtelenül sokáig és hűvösen hallgat, mindaddig, míg meg nem szólítják.

Az üdvözlésre bólint és megint hallgat. Végre néhány szóban elnézést kér, hogy most nem tud velem olyan formában beszélgetni, mint augusztus 27-én. Akkor szabad ember volt, most köti a munkaköre. Most egyáltalán senkivel sem folytat politikai témájú beszélgetést. A politikai tárgyú beszélgetésekre ott van a minisztertanács. Ezúttal kivételt tesz – csak a *Pravda* számára.

– Értem. Köszönöm.

De megkér, hogy ne éljek vissza ezzel a kivételezéssel.

– Értem. Milyen összetételű az ön kormánya?

– Népfront-kormány.

– Értem. Bázisa?

– Kormányom a szakszervezetekben egyesült spanyol dolgozókat és mindazokat a népi erőket képviseli, amelyek egységes ökölle tömörültek, hogy megvédjék az országot a törvénytelen lázadással szemben. Persze a republikánusok, a szocialisták, a kommunisták és az anarchisták a maguk módján képzelik el Spanyolország további társadalmi fejlődését, ezt illetően különböző elméleteik és különböző gyakorlati terveik vannak. Nekem is megvannak a magam elgondolásai. De hallgatok róluk. Most minden nézeteltérést félretettünk. Egységes organizmust alkotunk, egy a célunk – a fasizmus szétzúzása. Minden egyesül a kormányban.

– Értem. Mit tesz az új kormány, hogy fordulatot érjen el a hadműveletekben?

– Első feladatom: biztosítani a parancsnokság és a hatalom teljes egységét. Most a köztársaság fegyveres erőinek vezetése a honvédelmi miniszter kezében összpontosul.

– Katalóniát is beleértve?

– Katalóniát is beleértve.

– Értem.

– Új vezérkart hoztunk létre, értelmes, képzett és hozzáértő tisztekből.

– A vezérkari főnök neve?

– A nevek nem érdekesek. A vezérkar tekintélye napról napra nő, és egyre hatékonyabban befolyásolja a hadműveletek menetét. De ez a probléma csak akkor oldódik majd meg teljes mértékben, amikor minden hadszíntér és frontszakasz élére közvetlenül nekem és a vezérkarnak alárendelt vezetőket állítunk. A katonai vezetőknek megtiltottam, hogy szolgálati titkokat kifecsegjenek. Utasítottam a cenzúrát, hogy vessen véget a spanyol sajtó ostoba fecsegésének, s ne engedje meg, hogy a sajtóban kiteregessék a hadműveletek minden részletét.

– Értem. A hadsereg jellege, felépítése?

– A Hadügyminisztérium utasította a vezérkart, hogy dolgozzon ki részletes, pontos számadatokat feltüntető tervet a reguláris köztársasági hadsereg megszervezésére, és gondoskodjék a terv megvalósításáról. A milicista osztagokat ellenőrizni fogjuk, mindenekelőtt a fegyverzet szempontjából és pénzügyi szempontból. Hatalmas fegyverigénylések futnak be hozzánk, s óriási összegeket igényelnek a katonák járandóságának kifizetésére. A kincstár nem feneketlen hordó, költségvetésünk, tervünk és számvitelünk van.

– Értem. Hogyan oldják meg a milicista egységeknél a parancsnokság kérdését, amikor azok beleolvadnak a reguláris hadseregbe? Megtartják választott parancsnokaikat?

– Ez a Hadügyminisztériumtól függ majd. Még kérdés, hogy beolvadnak-e a milicista egységek a hadseregbe.

– Szóval még lehetséges a csapatok két rendszerének párhuzamos fennállása?!

– Ezt a Hadügyminisztérium dönti el.

– Vajon a politikai megbízottak az egységeknél maradnak? Van-e lehetőség a politikai biztosok intézményének mint állandó intézménynek a kialakulására?

– Ezt a Hadügyminisztérium dönti el.

– Lehetséges-e, hogy rövidesen mozgósítják a katonaköteles korosztályokat?

– Sajnálom, de katonai kérdésekről egyelőre több konkrétumot nem mondhatok.

– Érdekelne a közlekedés helyzete.

– Most csak katonai ügyekkel foglalkozom. De a közlekedésügyi miniszter bizonyára szívesen . . .

– Értem. Köszönöm.

Behívatta a tisztet, és Estremadura térképét kezdte tanulmányozni.

A beszélgetés véget ért, de számomra még korántsem olyan világos minden. Ki ez az ember? Clemenceau vagy Goremikin?

Az előszobában a karszalagos öreg pisszeg, csendre int egy küldöttséget, amely zászlókkal jött, hogy üdvözölje a kormányfőt:

– Csendesebben, ha mondom! Largo Caballero elvtárs csak bejelentés alapján fogad! Itt nem fogad egyáltalán. Menjenek az Általános Munkásszövetségbe, ott külön fogadják azokat az elvtársakat, akik üdvözletüket kívánják átadni Largo Caballero elvtársnak. Ez itt a Hadügyminisztérium, itt nem szabad lármázni.

Egy emelettel lejjebb mégis lármáznak. Itt ugyanolyan jövés-menés, sürgés-forgás tapasztalható, ugyanolyan zűrzavar uralkodik, mint azelőtt.

SZEPTEMBER 10

Ismét a madrid–lisszaboni országúton. Santa Olalláig semmi mozgás, úgyszólván sehol egy lélek. Santa Olallában mozdulni is alig lehet az autóktól, ágyúktól, katonáktól, szanitécektől. A parancsnokságon éppen ebédelnek, a hangulat elég jó, mert az ellenség két napja békén hagyja őket. Asensio ezredes – nem, most már tábornok – friss, nyugodt, mosolyog. Most ő a parancsnoka az egész központi hadszíntérnek, azaz a Madridot fedező frontszakaszoknak. A lapok dicsérő szavakkal emlékeznek meg a múltban, különösen a marokkói háborúkban szerzett érdemeiről, gyors előmeneteléről (negyvennégy éves). Okos és hozzáértő katonának, a köztársaság oldalán álló tisztek közül a legokosabbnak, de ugyanakkor politikailag és erkölcsileg kétes értékű embernek tartják.

Asensio a guadarramai frontszakaszról elvont kétezer harcossal és négyezer katalánnal támadást akar intézni Talavera ellen. De ezt a hadműveletet napról napra halogatják. Asensio el-

mondja, hogy egyáltalán nincs irányító és összekötő apparátusa. A törzskar munkája abból áll, hogy három tiszt ide-oda futkos az országúton, összegyűjti az értesüléseket, s egyben továbbítja a parancsokat, amelyeket az osztagok vezetői nem ismernek el és nem hajtanak végre. Az arcvonal Talaverától tíz kilométerre húzódik, ahol marokkóiak és idegenlégiósok ásták be magukat. És mi? Mi is beástuk magunkat? Asensio elneveti magát. Ehhez – mondja – a csapatoknak nincs se erejük, se türelmük, de a szükséges eszközökkel se rendelkeznek. Jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy véleménye szerint lövészárkokat kell ásni Madrid körül, de señor Largo Caballero úgy véli, hogy a lövészárok nem fér össze a spanyol katona szellemével. Az ellenséges tűz elől a spanyol katona végső esetben egy fa mögé rejtőzik. A földbe beásni magát nem kedvére való dolog. Legalább egy esztendőre lesz szükség ahhoz, hogy megtanítsák erre, ezalatt pedig háromszor véget ér a háború.

Elbúcsúztam Asensiótól, és elindultam előre. Az országutat valósággal eltorlaszolják az autóbuszok – ugyanazok, amelyek egy héttel ezelőtt hanyatt-homlok robogtak vissza Talaverából. A kocsik mind Madridnak fordítva állnak, ez már szokássá vált. A kocsik körül, az út két szélén hemzsegnek a katonák – heverésznek a gyepen, dohányoznak, falatoznak. Gyerünk még tovább – itt egységek már nincsenek, de ellenséget távcsővel sem látni. Dámaso őrült módjára száguld, csak a szeme sarkából vet rám egy-egy pillantást. Ha meg nem állítom, százharminc kilométeres sebességgel egyenesen beviharzik a városba. Már elhagytuk a „Talavera 4 km" feliratú jelzőtáblát; odaszólok neki, hogy fékezzen. Körös-körül minden csendes, a láthatáron füstölgő kémények és egy templom tornya. Balról a mezőn emberi alak sötétlik, de nem katonáé, hanem paraszté. Most lehajol, nyilván egy holttest fölé.

Santa Olallába visszatérve közlöm Asensióval, hogy Talaverától három kilométer távolságban nincs ellenség. Kétségbevonja ezt az állítást. Amikor azután tudomására hozom, hogy erről saját szememmel győződtem meg, kissé zavarba jön. De kimászik a csávából a következőképpen:

– Meg akartam téveszteni, nehogy veszélynek tegye ki magát.

A parancsnokság természetesen tudja, hogy a lázadók közvetlenül Talavera előtt ásták be magukat.

Az az érzésem, hogy hazudik. Furcsállom a dolgot. Ha ez a hadvezér ellentámadásra készül, miért vonta vissza hét kilométerrel kiinduló állásait? Talán hogy nekifuthasson, mint a távolugró? Ez összefér a spanyol katona szellemével?

Elindulunk Toledóba, de jókora kerülővel, Torrijoson át. Leszáll az éj, mire megérkezünk. A város szélén álmosan ellenőrzik a papírjainkat; az éjjeli órákban itt erősen csökken az éberség. Szuroksötét van, s amikor Dámaso eloltja a reflektort, egyszerre mintha a középkor fojtogató szorítását éreznénk a hőségtől még izzó sikátorszerű utcákon. Világos, hogy ide tőr kell, ide nem való a puska! Tőrrel át lehet döfni az ellenséget, vagy legalább az árnyékát, ha nesztelenül előbújik valamelyik sarok mögül. Ó, te véres, te szörnyű Toledo! Vénségedre már-már egzotikus látványossággá kezdtél válni léha tengerentúli bámészkodók számára, és lám, most ismét spanyolok viaskodnak szűk falaid között, ismét ágyú dörög, mórok sietnek az ostromlott Alcázar segítségére. Európa ősi köveinél immár hányadszor vitatkozik az emberiség szabadságról és rabságról, függetlenségről és elnyomásról!

Szinte tapogatózva találunk rá a komor kovácsoltvas ajtók és kapuk között a szállodára. Az étteremben, a fa üléseken és az asztalokon emberek alszanak szorosan egymás mellett.

SZEPTEMBER 11

Itt mindenki azt kérdezgeti a másiktól, hogy mikor veszik már be az erődöt, de senki sem érzi komolyan, hogy ehhez személyes érdeke fűződik. Drámai fordulatokban bővelkedő színjáték kezdődött, s a szereplők, a köztársaságiak által lerombolt alsó épületek törmelékei között szörnyű bűzt árasztó hulláktól eltekintve, valamennyien mámoros lelkesedéssel játszanak benne.

A napokban tárgyalni ment az Alcázarba a lázadó hadapródokhoz volt tanáruk, a kormánypárti Rojo őrnagy.

Azután teljes komolysággal az a terv merült fel, hogy az Alcázart benzinnel jól befecskendezik, felgyújtják és akkor roha-

mozzák meg... Benzinnel tele tartályokat hozattak Madridból, hozzákezdtek a fecskendezéshez – és sikerült is felgyújtani a tartályokat meg saját magukat.

Ma reggel új felvonás kezdődött a színjátékban, és megint mindenki szenvedélyesen vesz részt benne. A lázadók papot kérettek magukhoz az Alcázarba – talán fegyverszünetről, a túszok kiadásáról akarnak tárgyalni vele, talán azt akarják, hogy a halál előtt feloldozza őket bűneik alól.

Elhozatták nekik Madridból Cámaras atyát, a székesegyház kanonokját. Most ott lépeget az erőd felé, nyomában egész processzió: Barceló alezredes, Sediles százados, Quintanilla festőművész, mindenféle vezető emberek és drukkerek, mintha csak labdarúgó mérkőzésre mennének, laptudósítók, fotoriporterek és egyszerűen olyanok, akiknek nincsen más dolguk. Az elválasztott hajú, kövérkés pap selyempaszományos kabátba öltözött; keményített inggallérjában, nagy, fehér csipkekendőjével a kezében olyan, mint valami nőgyógyász; sápadt és nem tudja, hogyan viselkedjék. Jobb kezében feszület, bal kezét pedig, háta mögött érezve a katonákat, kommunista módra ökölbe szorítva felemeli, így megy át a falba vájt résen. Látni, amint a túloldalon a guardia civil fekete háromszögletű kalapos csendőrei fogadják.

A lövöldözés elcsitult, az emberek csoportokba verődve várakoznak: valami fegyverszünet-féle van a levegőben. Látni, amint fentről, az akadémiából egy csoport katona ereszkedik lefelé; kissé mögöttük maradva három fiatal fasiszta tiszt követi és figyeli őket. Keresztülbújnak ugyanazon a résen, amelyen a pap bement, s a köztársasági katonáktól és polgároktól tizenöt lépésnyire megállnak. A két csoport szótlanul, óriási érdeklődéssel nézi egymást, majd az egyik ostromlott bizonytalan hangon cigarettát kér:

– Meg lehet veszni dohány nélkül...

Két katona azonnal előrántja a cigarettáját; példájukat a többiek is követik. Egyik-másik hirtelenében nem tudja, hová tette a szívnivalót, s lázasan kutatja át a zsebeit. Szinte tűzbe jönnek valamennyien; látszik rajtuk, hogy mint a gyerekek, vigasztalanok lesznek, ha utóbb nem dicsekedhetnek majd el azzal, hogy

dohányt adtak a lázadóknak. Egy őrmester közbelép, csak két katonának engedi meg, hogy vele együtt a fasisztákhoz menjen és átadja a cigarettát.

A katonák lassan beszédbe elegyednek egymással:

– Adjátok meg magatokat! Becsaptak titeket! Álljatok át hozzánk, a kormányhoz!

– Nem. Végrehajtjuk fölötteseink parancsait.

A meglehetősen kimerültnek látszó tisztek megpróbálják félbeszakítani a beszélgetést:

– Azt gondolják, hogy egy csomag cigarettáért megvásárolhatják őket? Ebből semmi sem lesz.

Az ostromlottak közül egy fiatal legény, akinek sebesült feje piszkos ronggyal van bekötözve, halk hangon mormogja maga elé:

– Nekünk mindegy, hogy ki lő agyon bennünket, a kormány vagy más.

Az őrmester felemeli a hangját:

– Ez nem igaz! Ez hazugság! A kormány nem löveti agyon azokat a lázadó katonákat, akik önként leteszik a fegyvert. Mi csak a vezetőket, a fasiszta főkolomposokat büntetjük meg. Becsapnak titeket! Katonák, térjetek észre! Fogjátok el börtönőreiteket, és vonuljatok ki az Alcázarból! Már régen végeztünk volna veletek, ha nem tartanátok ott a feleségeinket és gyermekeinket túszként. De higgyétek el, még egy-két nap, és türelmünk véget ér. Ha feláldozzuk szeretteink életét, gondoljátok csak el, milyen szörnyű leszámolás következik!

Az egyik lázadó hisztérikus hangon felkiált:

– Mire való mindez? Miért kell tönkretenni Spanyolországot?

A köztársasági katonák egymást túlharsogva, kórusban válaszolnak:

– Ki teszi tönkre? Ti teszitek tönkre, ti mihaszna kutyák, ti gazemberek!

Kölcsönös szitkozódás kezdődött, majd a lázadók is, a köztársaságiak is visszamentek a helyükre. Fegyverhez egyik fél sem nyúlt.

Pontosan délben a kanonok visszatért a résen át, ismét felemelt ököllel, csakhogy feszület helyett levélboríték volt a jobb

kezében. Egy fasiszta tiszt kísérte. Találkoztak a köztársaságiak képviselőivel, majd a kanonok a köztársasági katonák sorfala között egyenesen Barceló főhadiszállására, a posta épületébe ment, ahol tanácskozás kezdődött. Húsz perccel később a pap autóba szállt és elindult Madrid felé.

Megkérdeztem a polgári kormányzót, hogy milyen eredménnyel jártak a tárgyalások. A fiatal, tekintélyes kormányzó verejtékes homlokát törülgetve válaszolt:

– Egyelőre semmi különösebb eredménnyel nem jártak.

– A levélben a lázadók feltételei voltak?

– Nem. Magánlevél volt, Moscardó ezredes küldte a feleségének.

– Moscardó? A lázadók parancsnoka? A felesége itt van Toledóban?

– Nem. Madridban van.

– A börtönben?

– Szabadon, szanatóriumban. Önt ez meglepi?

– És átadják neki a levelet?

– Természetesen.

– Mi ez? Lovagiasság?

Hosszan, átható tekintettel nézett rám.

– Ez nagylelkűség.

– Ők meg ezalatt éheztetik és kínozzák a toledói polgárok feleségeit és gyermekeit, s az ő testük mögé rejtőznek a lövedékek és bombák elől!

Továbbra is áthatóan nézett, szemében ünnepélyes megszállottság tükröződött:

– Igen, ők meg ezalatt éheztetik és kínozzák a toledói polgárok feleségeit és gyermekeit, s az ő testük mögé rejtőznek a lövedékek és bombák elől. És majd meglátjuk, ki győz. Ön Spanyolországban van, señor, don Quijote országában.

A postaépület körül összeverődött tömeg lassan eloszlott, az ágyú ismét lőni kezdte a várat – minden három percben egy lövés, négy lövedék közül egy robban fel. Katonák között reggeliztünk a régi Santa Cruz kolostorban, melyet előbb múzeummá, most pedig múzeumból kaszárnyává és az ostromlók kiserődjévé alakítottak át. Tölgyfaállványokon héber betűs sírkövek álltak.

Francia újságírók arról csevegtek, hogy mi is volt az értelme annak, amit a kormányzó nekem mondott.

– Kolcov szemében ez az ember közönséges áruló. Ha valami nem klappol egészen, a bolsevikok mindjárt kártevésre és árulásra gyanakszanak.

– Don Quijote pedig az ő elképzelésük szerint bizonyára kártékony liberális...

– Akit ki kell űzni az öntudatos marxisták soraiból...

Csípősen válaszoltam:

– Maguk csak hallgassanak don Quijotéról! Mi jobban megférünk vele, mint maguk. A szovjethatalom fennállása óta nálunk tizenegyszer adták ki a *Don Quijotét*. Hát maguknál Franciaországban?... Maguk meghatódnak don Quijotétól, és segítség nélkül hagyják a küzdelem halálos órájában. Mi bíráljuk és segítjük.

– Bírálni is a dolog lényegébe hatolva kell...

– Értik is maguk a lényeget! Cervantes szerette az ő Quijotéját, de kormányzóvá nem őt nevezte ki, hanem Sancho Panzát. A derék Sancho sohasem sajátította ki magának főnöke vitézi tetteit. De ez a csibész, ez nem Quijote és nem Sancho. Hiszen a dolgozószobájában most is közvetlen telefonvonala van az Alcázarral!

Az újságírók felpattantak.

– Közvetlen telefonvonal? Maga tréfál! A kormányzó dolgozószobájában?!

– Kérdezzék csak meg Barceló ezredest. A közvetlen vonalat meghagyták „arra az esetre, ha a lázadók közölni óhajtanák, hogy megadják magukat".

Nem feleltek. Izgatottan beszélgetve elmentek.

SZEPTEMBER 14

Kora reggel a szűk kis San Jerónimo utcában hosszú sor áll tejért.

Olyan sor ez is, mint a többi: vagy ötszáz háziasszony kopott, sötét, hétköznapi ruhában, körülöttük gyerekek.

Olyan sor, mint a többi, csak a tejbolt ajtaját XV. századbeli

kőfaragványok díszítik, az égen meg egy Junkers köröz, és minden húsz-harminc másodpercben mély, öblös hangú robbanás rázza meg a levegőt.

És a gyerekek, a fekete szemű, barna képű porontyok szüntelenül vitatkoznak:

– Bomba!

– Nem. Ágyúgolyó. A Santa Cruztól hallatszik ide.

A toledói gyerekek már meg tudják különböztetni az ágyúgolyók, a bombák és a dinamit-töltetek robbanását, a lázadók és a köztársaságiak géppuskáinak kattogását. Ezt megtanulták. De elfelejtették a hús ízét, elfelejtik a tej ízét, és sóvár szemmel, esdeklő hangon könyörögnek az idegeneknek egy darabka cukorért. Szívesen adnak érte cserébe két vagy öt vagy akár tíz töltényhüvelyt. Három hónappal ezelőtt ugyanígy szaladtak a turisták után szentképekkel és képeslapokkal. Gránátszilánkokat, sőt egész fel nem robbant gránátokat kínálnak. Arcuk közben ravaszkás kifejezést ölt: lövedék, gránátszilánk van itt, amennyi csak kell, de a cukor olyan fényűzés...

Beszédbe elegyedtem néhány idősebb donnával. Mulattatja őket a tört spanyol beszéd. Ugyan honnan csöppent ide ez az ember?

Amikor megtudják, hogy orosz vagyok, leírhatatlanul meglepődnek. A sor felbomlik, körülállnak, a kezemet szorongatják, a vállamat veregetik. A tekintélyes külsejű, testes kasztíliai nők arca felderül, szívélyesen mosolyogva újságolják:

– Már olvastuk és a rádióban is hallottuk a Tres Montañas-i nők levelét. Angyalok ezek, nem emberek. Ha kitéphetnénk a keblünkből szomorú szívünket, elküldenénk oda asszonytestvéreinknek.

Miféle Tres Montañas, miféle levél? Eleinte nem értem, miről van szó. Megmutatják az újságot. Levelet közöl Moszkvából, a Tres Montañas – a Három Hegy, vagyis a Trjohgorka-gyár munkásnőitől. Hát persze! A Trjohgorka szövőnői három nappal ezelőtt gyűlést tartottak, és a következő levéllel fordultak a szovjet nőkhöz:

„Örömmel olvassuk az újságokban, hogy a spanyol dolgozó nők nemcsak segítik és buzdítják fiaikat, férjüket és fivéreiket,

hanem maguk is közvetlenül részt vesznek a szabadságért vívott hősi küzdelemben. Tudják meg a spanyol dolgozó nők, hogy mi, a szocializmus nagy országának asszonyai, feszült érdeklődéssel és figyelemmel kísérjük hősi harcukat, és égünk a vágytól, hogy segítséget nyújthassunk a szabad spanyol nép asszonyainak és gyermekeinek. Azzal a lelkes felhívással fordulunk a Szovjetunió nőihez – a munkásnőkhöz, parasztasszonyokhoz, tisztviselőnőkhöz és háziasszonyokhoz, valamennyi anyához –, hogy szervezzék meg a spanyol dolgozó nők, gyermekek és anyák támogatását. Javasoljuk, hogy küldjenek élelmiszert Spanyolországba a hős spanyol nép gyermekei és asszonyai részére. Mi fejenként 50 rubelt ajánlunk fel erre a célra, s bizonyosak vagyunk benne, hogy a Szovjetunió női mind követni fogják példánkat."

A tejbolt előtti sor mintha megrövidült volna – a várakozók összébb húzódtak, hogy közelebb legyenek hozzám. Még a gyerekek is elcsendesedtek egy kicsit. Nincs valami újabb hír? Onnan, abból a távoli országból, amely kissé érthetetlen, melyet csaknem mindig hó borít, mégis oly meleg, baráti, gondoskodó?

Friss híreim nincsenek, már hosszú ideje élek itt, de elmondom, hogyan éreznek a szovjet munkások és munkásnők, az egész szovjet nép Spanyolország, a spanyol szabadságharc iránt.

Mindenki nagy érdeklődéssel figyel. Egyszer csak hatalmas robbanás hallatszik egészen közelről. Nem kell találgatni, ez repülőbomba. A nők egy része futásnak ered, a többiek maradnak és szemrehányóan néznek a szaladók után. Látom, amint egy monóba öltözött lány lopva rám mutat: igazán kellemetlen így elszaladni a bombák elől, amikor egy orosz elvtárs van közöttünk, ugyan jó véleménye lehet rólunk!

A repülőgép eltávolodott, a beszélgetés folytatódik. Szavaimból a spanyol nők nagyjából megismerik a szovjet nők életét. Elmondom nekik, hogy a szovjet nők igen-igen szeretik a gyerekeket, s hogy szívest-örömest vennék magukhoz az antifasiszta harc hősi halottainak árváit. Ezeknél a szavaknál a körülöttem állóknak úgyszólván kivétel nélkül könny csillogott a szemében.

A monós lányt láthatóan zavarba hozza ez a jelenet. Úgy érzi, hogy csorbát szenved a toledói nők hírneve. Magyarázkodva szól hozzám:

– Ne törődjön vele. A spanyol nők általában szeretnek sírni. Most örömükben sírnak. Higgye el, nagyon derék nők ezek, még csak eszükbe sem jut panaszkodni. Én tudom, magam is toledói vagyok.

Egy magas, beesett arcú donna a szavába vág:

– A férjem meghalt, az Alcázarból kilőtt golyó ölte meg. A szálloda garázsában dolgozott. Itt maradtam két gyerekkel. Ha fiatalabb lennék, s ha a gyerekek nagyobbak lennének, azonnal a helyébe lépnék. Bocsásson meg, egyszerű asszony vagyok, és sok mindenről eddig valahogy nem gondolkoztam el. Azt hittem, hogy a külföldiek mind gazdag turisták, mert ide csak ilyenek érkeztek. Segítettem Sebastiánomnak a kocsijukat mosni. Most a németek meg az olaszok repülőgépeket küldenek, amelyek bombát dobnak ránk. Az önök asszonyai, munkásnők és tanítónők ezekben a keserves napokban segítséget küldenek nekünk, mint édes testvéreiknek. Szeretném elküldeni vérem egy csöppjét a levelet író munkásnőknek, hogy ezzel is kifejezzem hálámat, és örökre barátok legyünk.

Micsoda hatalmas erő lesz, micsoda hatalmas erő már most is a házi börtön fojtogató levegőjéből éppen hogy kiszabadult spanyol nő! Földre tiporta, szellemileg béklyóba verte az egész életét átszövő gyalázatos hazugság. Otthon papucsban éktelenkedő lába kurtának tűnik, kócosan hajol a szappangőzös mosóteknő fölé, sivalkodó gyerekek és pletykázó szomszédasszonyok veszik körül, a férjével szemben sohasem lehet igaza, mindig bocsánatkérő és alázatos. Az utcán, az emberek előtt, magassarkú cipőbe, selyemharisnyába bújtatott lábával, legyezőjét suhogtatva, félig nyitott szájának csábos mosolyával buja és kedves állat, csábító jelenség a járókelőknek, büszkesége tulajdonosának, a férjének. Nyilvánosan alázatosság a nővel szemben, a gyönyörű dámák előtti lovagi hódolat érzelgős, sekélyes paródiája; a családban fennhéjázás és gorombáskodás, nappal a nő munkájának, éjjel testének szégyentelen kihasználása, sértések, verések. Egy igen fényűzően berendezett lakás ablakán át véletlenül tanúja voltam, amint a señor irgalmatlanul rugdosta a señorát. Háttal fordulva, cipője sarkával rúgott belé, mint valami bakkecske. Ordított valamit, rúgott egyet, elszaladt – és

kezdte elölről. A hölgy, szoknya nélkül, rékliben, magassarkú cipőben, narancssárga harisnyakötőben, szintén kiabált, de nem védekezett; a díványon egy gyerek sírt. A falon Bolivar tábornok arcképe, hegyes kecskeszakállal és felfelé pödört bajusszal...

A nő nem a monarchia megdöntésével, nem is Victoria Kent és Dolores Ibarruri első képviselői mandátumával jutott emberi jogokhoz, hanem most, amikor a polgárháború megtermékenyítette a demokratikus népi forradalom országát, megtisztította az otthonok áporodott levegőjét, lerántotta a leplet a visszásságokról, felforgatta a társadalom életét és a magánéletet.

Mindig emlékezni fogok arra az asszonyra, aki két gyermekével egy sovány szamáron kocogott a nap hevétől izzó, kopár aragóniai dombok között, s elpanaszolta, hogy a fasiszták megölték a férjét és felperzselték a házát. Meg arra a nyolc nőre, akivel Léridában találkoztam. Sierrából és Lunából jöttek. Amikor a fasiszták bevonultak ezekbe a falvakba, a lányokon sorra erőszakot követtek el, az anyák haját pedig géppel tövig lenyírták, majd így kopaszon végigkergették őket az utcákon. A nyolc nő ez után a megcsúfolás után menekült Léridába. A haj a spanyol nőnek, akár fiatal, akár öreg, akár gazdag, akár szegény, a legfőbb ékessége. A spanyol nő mindig gondosan ápolja, a legváltozatosabban fésüli a haját. De ez a nyolc parasztasszony büszkén mutatta ország-világ előtt kopaszra nyírt fejét. A szégyent érdemmé változtatták. – Mi nem akartuk, de a fasiszták jóvoltából katonák lettünk. És mint katonák fogunk harcolni mindaddig, míg a hajunk annyira meg nem nő, hogy a vállunkig ér. – Mindig emlékezni fogok a guadarramai Conchitára, aki kivette elesett vőlegénye kezéből a puskát, és maga állt a helyére. Meg Lina Odena és Aurora Arnais ifjúkommunista lányokra, akik monóban, pisztollyal az oldalukon nagy osztagokat vezetnek, s a fiatal spanyolok ezreit szervezik a szabadság védelmére. Meg az örökösen duzzogó María Carasco nénire, a Négy Szél repülőtér feje búbjáig olajos szerelőjére, aki állandóan a gépek körül teszvesz, és nem engedi harcba a pilótát, amíg gépén az utolsó csavart is felül nem vizsgálta. Meg arra az ötszáz nőre, aki mindjárt a polgárháború legelső napján, felszólítás nélkül jelentkezett véradásra a madridi kórházakban. – Férjeink – mondták – vérü-

ket ontják a fronton, mi a front mögött vissza akarjuk nekik adni! . . . – Meg Estrel Castróra, a híres énekesnőre, aki felkeresi az állásokat, és ágyúszókísérettel lelkesítő dalokat ad elő a harcosoknak. Meg María Teresa Leónra, amint a talaverai úton, kezében ezüstösen csillogó kis revolverrel, a katonák lelkére beszél. Meg a hallgatag, mindig udvarias, bubifrizurás María Jinestára, a Colón téri barikádok harcosára, aki mint tolmács oly példátlan ügybuzgósággal teljesítette mellettem feladatát. Ezek képviselik a Dolores Ibarruri példáját követő igazi spanyol nőt, akinek kiváló tulajdonságai a népi harc kibontakozása során, a fasiszta rémtettek közepette mutatkoznak meg.

A nemes caballerók, akik olyannyira magasztalták a spanyol nő „szépségét, fennköltségét és szentségét", most megmutatták, milyen lovagiasak a valóságban.

A Córdoba tartományi Rambla községben összegyűjtötték azokat a nőket, akikről tudták, hogy férjük antifasiszta, s a falu főterén valamennyit megkövezték. Az anyák még akkor is oltalmazón ölelték magukhoz gyermekeiket, amikor a gyilkos kövektől találva, holtan estek össze.

Az andalúziai Puente Genil községben erőszakot követtek el harminc nőn, majd szuronyt döftek a mellükbe, és valamennyit vízbe fojtották. A nők elleni erőszak és a kebel összeszurkálása a nemi eltévelyedésekről szóló számtalan pornográf könyvnek, a fasiszta ficsúrok kedvenc olvasmányainak receptje. A vízbefojtás már egyéni kezdeményezés.

És itt, Toledóban saját szememmel láttam, amint a nemes caballerók, a történelmi hagyományok hordozói a női túszokat az Alcázar magas várának legfelső emeletén helyezték el, hogy őket érjék először az ágyúgolyók, hogy gyönge női testekkel fedezzék magukat.

A tejbolt előtt sorban álló nők rábeszéltek, hogy látogassam meg Isabel Delgado toledói vajákos asszonyt, s mindjárt el is vittek hozzá. Igazi mesebeli boszorkány volt. Valahol a Santa Úrsula-templom környékén, egy odúnak is beillő sötét szobában, kitömött baglyok és denevérek között, éppen valami bájitalt kotyvasztott – villanyfőzőn. A velem jött nénikék nagy lármát

csapva, sokáig magyarázgatták, hogy milyen jó ember vagyok és milyen országból jöttem. A vén banya végül is megtöltött egy kis orvosságos üveget valamilyen varázsszerrel, s azzal adta át, hogy ennek csodás hatása van. Meggyógyítja a törött vállat, behegeszti a sebet, s ha semmi sem fáj, fogat is lehet vele tisztítani, olyan fehér lesz tőle, mint a cukor. De a monós lány csak nevetett a kuruzsláson, és anyja emlékére esküdve kijelentette, hogy sohasem próbált ki és nem is fog kipróbálni semmiféle varázsszert.

SZEPTEMBER 16

Meglátogattam az 5. ezredet, s a más helyeken tapasztalt összevisszaság és fejetlenség után itt igazán kellemesen éreztem magam. Valósággal felfrissültem, lelkesedés töltött el, amikor saját szememmel láttam, hogyan bontakoznak ki a holnapi néphadsereg körvonalai. Az emberek itt szemre ugyanolyanok, mint körös-körül mindenütt, de másképpen gondolkodnak, másképpen beszélgetnek, más a fellépésük. Tudják, hogy mit akarnak, felelősségérzet hatja át őket.

A parancsnokság és a politikai osztály a különféle irodákkal együtt egy Liszt utcai villában rendezkedett be. Más intézményektől eltérően itt tisztaság, rend és csend fogadja az embert. És éjjel is dolgoznak, ami Madridban szintén ritkaság. A villában étkező is van a parancsnokok részére.

A laktanyákat és a raktárakat másutt, egy nagy kolostorban helyezték el. Ugyanitt folyik a kiképzés is. A hatalmas udvar reggeltől estig hangos az önkéntesek gyakorlatozásától. Az újoncok sok különböző csoportba osztva egyidejűleg részesülnek oktatásban, s az egyik csoporttól a másikhoz lépve meg lehet figyelni a kiképzés minden fokozatát és az emberek előrehaladását. Az egyik csoportban nyurga, hajlott hátú vallecasi fiúk a jobbra-átot, balra-átot, hátra-arcot gyakorolják, mozdulataik még esetlenek, meg-meglökik egymást, nevetgélnek. Egy másik csoport már egészen rendesen menetel, egy harmadik a fegyverfogást gyakorolja, puska helyett bottal. Az udvar egyik sarkában célba lőnek, minden katona három élestöltényt lőhet ki. Ez a mostani körülményekhez képest hallatlan fényűzés.

Az 5. ezred inkább hadkiegészítő, kiképző alakulat, mint harcászati egység. A népi milícia 5. ezredének keretében alakított és kiképzett zászlóaljak és századok különféle frontszakaszokon küzdenek Spanyolország északi, déli és középső részén. Az 5. ezred politikai osztályának harci útmutatásait, politikai brosúráit, röpiratait, plakátjait eljuttatják a köztársasági haderő valamennyi alakulatához.

Az 5. ezred ugyanakkor ezred is. Megvan a maga törzskara, maga irányítja azokat a hadműveleteket, melyekkel a legfelsőbb parancsnokság megbízza. Megvan a maga alapvető, érintetlen magva – néhány ezer harcos – Madrid alatt. Az 5. ezred összesen már mintegy harmincezer katonát állított ki. Ez persze, egy ezred méreteit tekintve, túlságosan nagy szám, még háborús időkben is. De most Spanyolországban nem a katonai szabályok formális megtartásán van a hangsúly. Az 5. ezred neve összetartja az egységeket, a parancsnokoknak tekintélyt kölcsönöz, a népi milícia harcosait pedig nagyobb öntudattal és bátorsággal tölti el. Ez a név kötelez is. Újságot kell olvasni és rendben kell tartani a fegyvereket. Engedelmeskedni kell a parancsnoknak és lövészárkot kell ásni. Értelmesen és ami a fő, őszintén kell elmondani, mit láttak a felderítésen. Az őszinteséggel különösen gyengén állunk: egyelőre még nagyon ritkán fordul elő, hogy a felderítők és egyéb szemtanúk ne arról számolnának be, hogy legalább háromezer ellenséges katonát láttak sebes lovakon nyargaló tízezer arab lovas kíséretében.

Az 5. ezred azokból az első kis rohamcsapatokból alakult ki, amelyeket a kommunisták szerveztek a guadarramai front részére. Tagjaik a legjobb, legmerészebb, bár katonai tekintetben tapasztalatlan madridi proletárokból kerültek ki. A kiképzést menet közben, a harcok folyamán kapták meg. Bátorságuk, öntudatosságuk és odaadásuk az antifasiszta sereg legelső és legszilárdabb katonáivá avatta őket. Egyszerű, íratlan törvényt vezettek be maguk között: ha valaki elfut az ellenség elől, azt a másiknak joga van agyonlőni.

Most a munkásokból alakított első „vasszázadok" nagyon felhígultak újoncokkal – parasztokkal, értelmiségiekkel, anarchistákkal. Ebben rejlik a gyengeségük, ebben rejlik az erejük.

A gyengeségük azért, mert bizonyos mértékben elveszett az az egyöntetűség, az a harci tömörség, amely a század első rohamait jellemezte. Az erejük azért, mert a rohamosztagosok egyre több harcosra ruháznak át valamit jó tulajdonságaikból, egyre több fegyelmezett és bátor katonát nevelnek, a szolgálatban és a harcban küzdenek az individualizmus és a lazaság ellen.

Az 5. ezredbe jelentkező önkéntessel szemben mindenekelőtt három követelményt támasztanak. Az első: elemi politikai képzettség vagy legalább öntudatosság. A második: kitűnő egészségi állapot. A harmadik: bizonyos jártasság valamely sportágban. Ezen az alapon kezdi meg az ezred a harcos továbbképzését. A kiképzésre maximálisan tizenhét napot engedélyeznek. Ezt a maximumot azonban csak nagyon ritkán sikerül kihasználni. A harcosok előkészítése általában nyolc-tíz napig tart. A háború elején még az is előfordult, hogy két napi kiképzés után bevetették az újoncokat. A többit már harc közben kellett megtanulniok.

A törzskar állandó kapcsolatot tart valamennyi általa alakított zászlóaljjal és rajtuk keresztül valamennyi frontszakasszal. Ennek köszönhető, hogy a tájékoztatási és a politikai osztály sokkal részletesebb és pontosabb hadműveleti összesítő jelentéseket készít, mint a Hadügyminisztérium vezérkara.

Most az ezred keretében gyalogsági meg lovassági iskola létesült, továbbá tiszthelyettesi tanfolyamok indultak. A parancsnokság hetenként egyszer összehívja a zászlóaljparancsnokokat, és megbeszéli velük az összes harcokat és hadműveleteket.

A párt Központi Bizottsága sokat foglalkozik az 5. ezreddel. Ennek a katonai szervezetnek a példáján akarja megmutatni, hogyan kell bolsevik módon hozzáfogni a népi fegyveres erők megszervezéséhez, és az 5. ezreddel akarja megvetni a reguláris néphadsereg alapját. A Központi Bizottság valamennyi tagja közvetlenül vagy közvetve kapcsolatot tart fenn az ezreddel, és segíti az ezredet. Komoly munkát végez Carlo, vagy ahogy itt nevezik: Carlos őrnagy, az 5. ezred politikai biztosa és legnépszerűbb embere.

Carlos olasz, de spanyolul úgy beszél, mint saját anyanyelvén, azonkívül kitűnően tud angolul, franciául és németül, sőt oroszul is egy kicsit. Fáradhatatlan forradalmár. Hol itt, hol ott tűnik fel,

és mindenütt örülnek, amikor megjelenik medveszerű s mégis ügyes, mozgékony alakja, amikor megszólal mély basszus hangja, keverve beszédében a tréfát és a szidalmakat. Carlos fáradhatatlan, éjjel-nappal tevékenykedik. Veleszületett tehetsége van arra, hogy az embereket menet közben szervezze és lelkesítse. Minden sikerül neki; munkája nyomán az 5. ezrednél fegyver- és töltényműhelyek, sütödék, szabóműhelyek, plakát-műtermek, térképnyomdák, utász-csapatok nőttek ki a földből. Carlos rendkívüli lelkesedéssel, a friss energiával teli, alkotó ember mámoros elragadtatásával vezet körül és mutatja meg mindezt. Mindennap teremt valami újat. Az 5. ezred megszervezte a gazdasági hivatalt, és szétküldi a hivatal dolgozóit, hogy segítséget nyújtsanak az alegységeknek. Gondoskodnak itt nemcsak az élelmiszerről, hanem a cipőjavításról, a borbélyról, a fehérneműmosásról is, sok mindenről, amire a szerfölött forradalmi és szerfölött könnyelmű parancsnokok restellnek gondolni. A fegyverraktárban Carlos megmutatja a puskákról vezetett kartotékokat. A spanyol helyzetben igen komikusnak tűnik, hogy kartotékokat vezetnek a puskákról, amikor az ellenség Madrid ellen támad. De éppen a rend, a legprózaibb rend az, ami ma még leginkább hiányzik a köztársasági csapatokból. A fegyver nagyon kevés, az ezred pedig arra tanítja a katonákat, hogy felelősséggel tartoznak a fegyverért és annak állapotáért.

Jól indult a politikai osztály munkája. Itt magával a harcossal is és a családjával is foglalkoznak: külön bizottság ad felvilágosítást a harcosról a hozzátartozóknak, meglátogatja őket otthonukban, továbbítja részükre a leveleket. A politikai osztály negyvenezer példányban adja ki napilapját, a *Milicias Popularest*, anyaggal látja el az egységekbe küldött „politikai delegátusokat", más szóval politikai biztosokat. Ez nagyon kényes munka. A politikai osztályt, akár az egész ezredet, a kommunista párt vezeti, a politikai biztosok viszont az egész népfrontot képviselik, és nem egy közülük más pártnak a tagja.

Az 5. ezred egyre újabb káderekt nevel a kommunista fiatalok soraiból a parancsnoki kar számára. Ilyen az andalúziai Juan Modesto, a galíciai Enrique Lister, a toledói Santiago Álvarez és Bartolomé Cordon. Rajtuk kívül Burilló, Márquez és a királyi

hadsereg néhány más volt törzstisztje áll az 5. ezred osztagainak élén. Valamennyiük között egészséges harci együttműködés alakult ki, s ennek az együttműködésnek mintaképül kell szolgálnia a születőben levő spanyol reguláris néphadsereg számára.

SZEPTEMBER 17

Madridban még szép számmal vannak külföldiek. Háromféle színűek: feketék, sárgák, vörösek. A színek, mellesleg, gyakran csalókák.

A nyílt reakciósok és Franco hívei a követségek körül ődöngenek, egy részük ott is lakik. Valamennyi diplomáciai misszió mellett létesültek panziók és közös szállások. A német követség állandóan intrikál a diplomáciai testületben, azt ajánlja az összes képviseleteknek, hagyják el Madridot azzal az indokolással, hogy a fővárosban való tartózkodás veszélyes, s hogy a kormánynak nincs lehetősége a rend biztosítására. A németek bujtogatására robbant ki az augusztus 22-i lázadás, a matrac-gyújtogatás a Carcel Modelóban.

A követségi körökkel azok a külföldiek érintkeznek, akik a lázadás után érkeztek Spanyolországba. (Azok a külföldiek, akik addig állandóan Spanyolországban éltek – vállalkozók, gyárosok, koncessziósok, kikötői kereskedők –, úgyszólván valamennyien elhagyták az országot, mert veszélyben érezték magukat.) Ezek az újak hivatásos utazók, amikor találkoznak, felismerik egymást: már volt szerencséjük egymáshoz Abesszíniában, Paraguayban, a Saar-vidéken, Mandzsukuóban. A „konfliktusokra" specializálták magukat: saari konfliktus, mandzsúriai konfliktus... Egyikük sem fiatalabb negyvenévesnél, soknak már őszül a halántéka, de a szeretőik meglepően fiatalok. Forma szerint vagy fegyvergyárak képviselői, vagy nagy hírügynökségek különmegbízottai, vagy filmvállalkozók. A spanyolországi helyzet alaposan elkényezteti őket, a kémkedés itt nem munka, hanem pihenés: garasokért vagy teljesen ingyen mindent megtudhatnak, minden okmányt megszerezhetnek anélkül, hogy elhagynák a kávéházi asztalukat, ha kihasználják az ittenieknek azt a szenvedélyét, hogy jólértesültségüket fitogtassák és szen-

zációkkal hökkentsék meg az embert. Ezért aztán az ingyen kapott, sőt a pénzért vásárolt értesülések is fantasztikusak, akár egy őrült lázálma. Szeptember 8-án az összes kémek azt jelentették Madridból, hogy a köztársasági kormány kétszáz nagy teljesítményű lángszóró tankot kapott a Skodától. 9-én az amerikai tudósítók küldtek ilyen értelmű jelentéseket; a cenzúra leállította a táviratokat, mire csempészúton, Párizson keresztül adták le a hírt. Még egy komoly összegért vásárolt fényképet is mutattak. Aztán kiderült, hogy a kép egy 1918-as spanyol folyóiratból való, és hogy nem is fénykép, hanem rajz, amely a *Háború 1920-ban* című utópikus cikkhez készült.

Költségeik itt elenyészőek, a spanyol „konfliktus" pompásan növeli megtakarításaikat. Csak szörnyen rettegnek, hogy valami lövöldözés, utcai összetűzés vagy házkutatás során megölik őket. Ezért mind karszalagot viselnek államuk hivatalos színeivel. A karszalag azt jelenti: „Csináljatok amit akartok, akaszszátok fel magatokat, én nem tehetek semmiről." Az egyik idősebb férfinak nemcsak karszalagja van, hanem mellény helyett az amerikai csillagos lobogó fedi a mellét; mellesleg, minden oka megvan az óvatosságra: süketnéma, ami pedig utcai nézeteltéréseknél fölöttébb kínos. Azért jött, hogy eljárjon apjának, egy parafa-koncessziósnak az öröksége ügyében. Jól megválasztotta az időt!

A kávéházi asztalok mellett fáradhatatlanul, hat, hét, sőt néha kilenc órán át szüntelenül szidják és gúnyolják a spanyolokat, bárgyúságukat, lassúságukat, lustaságukat. A korábban érkezettek megismertetik az újoncokat három kifejezéssel, amelyhez mindenekelőtt hozzá kell szokni Spanyolországban. Ha az ember felvilágosításért megy valahová, előbb ezt mondják: – En seguida (Azonnal). – Fél órai várakozás után így bátorítják: No tardará mucho (Már nem tart sokáig). – Újabb két óra múlva: – Mañana por la mañana (Holnap reggel). – A hölgyek mesélik: – Egyszerűen megfoghatatlan. Rendel az ember két lágytojást és teát, megkérdezik, hány perces tojást kérünk, aztán hoznak négy tojásból rántottát meg egy korsó sört, és megsértődnek, ha szidják őket...

A Hotel Florida szörnyen vörös és szörnyen forradalmi fészeknek számít. Itt laknak a nemzetközi repülőraj pilótái és mérnökei, nyitott selyem sporting van rajtuk, övükben tőr és fatokba helyezett gyorstüzelő pisztoly. Eleinte ide akarták hozatni a feleségüket, kérésüket megtagadták, most már nem is kérik – akadnak Madridban is nők. Éjszakánként hangos jelenetek játszódnak le, amelyek nemegyszer a folyosón folytatódnak, úgy hogy az újságírók és a külföldi szocialista küldöttek panaszkodnak az igazgatónak. A pilóták között vannak bátor és odaadó fiúk is, ezek Guidez körül csoportosulnak: ritkán látni őket a szállodában, gyakran a repülőtéren töltik az éjszakát. Az egész társaságból vagy tízen nyilvánvalóan kémek, és van köztük körülbelül egy tucat naplopó; ezek a bárpultnál hangosan szapulják Andrét és Guidezt. Kimustrált tragacsokat adnak nekik repülőgép helyett! Senkinek a becsvágya kedvéért sem lesznek bolondok öngyilkosságba rohanni ennek az őrült országnak nyavalyás levegőjében!

Vannak itt volt amerikai gengszterek, alkoholcsempészek Al Capone légi osztagából, kalandkeresők Indokínából, s van egy kiábrándult olasz terrorista, aki hőskölteményt ír. Egy vörös hajú kanadai, szakmáját tekintve légi fotográfus, egész nap nem csinál semmit, reggeltől kezdve az előcsarnokban ül egy karosszékben, üres tekintettel kibámul az ablakon a távolba, úgy beszélget. Várja, amíg délután fél ötkor megjelennek a Gran Vián az első prostituáltak. Akkor kimegy, és sokáig válogat. Hosszan alkuszik, aztán többet fizet az eredetileg kért összegnél – ha a nő húsz pesetát kért, lealkussza tizenkettőre, amikor pedig elmegy, huszonötöt tesz az asztalára. Így, magyarázza, az egész aktus a jótékonyság jegyében zajlik le. Úgy véli, hogy Louis Ferdinand Céline-ig nem volt világirodalom. De még Célienenek is van egy óriási hibája. Szem elől tévesztette, hogy a nőt okvetlenül akkor kell nézni és értékelni, amikor háttal van az embernek. Akkor világos az alak, a nyak, a láb is. Elölről a szem, a mosoly, a kebel – mind csalás, de csak a bolondokat téveszti meg... Mindig próbál fogni magának valakit, hogy a nőkről beszélhessen vele. De mindenki el van foglalva, legszívesebben maguk a nők, a külföldiek nejei hallgatják meg.

Az igazi vörösök nemigen mutatkoznak a Floridában. Ezek csendben érkeznek, benéznek a pártbizottságokra, ott is alszanak a közös szállásokon, és kimennek a frontra, vagy mint instruktorok az 5. ezred osztagai mellett, vagy mint szanitécek, vagy mint egyszerű katonák.

SZEPTEMBER 18

Kora hajnalban, még napfelkelte előtt felrobbant az az akna, melyet a köztársaságiak az Alcázarnak a Zocodover térre néző jobb saroktornya alatt helyeztek el.

A robbanás váratlanul érte az ostromlottakat, pánik tört ki közöttük. A tölténygyári osztagok és az anarchisták egy része felrohant a Zocodover felől. Eljutottak a dombig, és a felrobbant torony falrésében kitűzték a vörös zászlót.

A lázadók lassacskán magukhoz tértek, és puskákkal, géppuskákkal, aknavetőkkel eszeveszett tüzet nyitottak. Erősítés nem érkezett, a támadó osztag visszafordult, noha már csak ötven-száz lépésre volt az alcázari akadémia kerítésétől.

Egész Toledóban lövöldözés folyik, nem tudni, ki és honnan lő – hiszen az ostromlottak golyói nem repülhetnek be minden kis mellékutcába! Felfegyverzett és izgatott emberek kószálnak csoportokba verődve az utcákon. A posta épületében, az „ajánlott levelek" feliratú ablak mögött ül Barceló alezredes vörösen és dühösen, bekötözött lábbal – egy golyó a lábikrájába fúródott. Vezetésnek nyomát sem lehet érezni.

Most csak a homlokzati oldalon, a Santa Cruz kolostorból van értelme megismételni a rohamot. Ehhez el kell foglalni a katonai kormányzói épületet, amelyet csak az út választ el a kolostortól.

A Santa Cruzban több osztag tartózkodik: helybeli anarchisták, egy kevesen a köztársasági gárdából és kommunisták az 5. ezredből. A fő udvar négyszögletű oszlopcsarnokában üldögélnek, hevernek, falatoznak és nézegetik egymás fegyverét. Ugyanitt van a kötözőhely is; még csak el sincs kerítve, mindenki szeme láttára folyik a kötözés. Itt fekszenek hordágyakon a halottak is. Az emberek sokáig, néha fél órán át vagy még

tovább nézik merőn az élettelen testeket. Nem tudják levenni a szemüket róluk. A fiatal legények szinte hipnotizálják magukat. Úgy látszik, meg akarják érteni, mit érez egy halott, be akarják szívni magukba a halottak érzéseit. Ha továbbra is így fogják nézni az elhunytakat, képtelenek lesznek harcolni.

Innen Toledóból, az estremadurai frontról csak igen bajosan tudom elküldeni tudósításaimat a *Pravda* részére. Vagy írógépen, vagy kézzel, távirat-űrlapra írom ezeket a tudósításokat, majd lefordítom őket franciára a cenzúra részére, Dámaso elviszi az egészet a madridi távírdába, és hogy tovább mi történik vele, nem tudom. A *Pravdát* továbbra sem látom néha öt-hat napig sem.

Estefelé az utcán kószáltam, be-benézve a komor palazzók ősi patióiba. Az egyikben egyszer csak szemembe ötlött egy orosz feliratú plakát. Egy tagbaszakadt, szakállas paraszt szarvánál fogva tart egy vörösesbarna üszőt. A szöveg: „Bűnt követ el, aki levágja a növendékmarhát!" Az OSZFSZK földművelésügyi népbiztosságának 1928-as kiadványa. Hogy került ez ide?! Nagy nehezen kinyomoztam, hogy ebben a házban van a toledói Spanyol–Szovjet Baráti Társaság. A vezetőségből nem volt ott senki, egy pöttömnyi, fekete hajú lányka azt mondta, hogy a padre (papa) és az összes tiók (bácsik) fegyvert fogtak és a Santa Cruzba mentek.

SZEPTEMBER 20

A lázadók Toledo felé törnek. Élükön marokkóiak haladnak. Vakmerő verekedők ezek, s oly félelmetes csatakiáltásokkal indulnak rohamra, hogy a köztársasági katonáknak megdermed a vér az ereikben. Mindenkinek telebeszélték a fejét a mórok gonoszságáról és kegyetlenségéről szóló rémtörténetekkel.

A toledói katonai kórházban, a sarokban levő két ágyon két sötétbőrű fogoly katona fekszik. Egyik a szemén sebesült meg, másik a lábán. Rokonszenves arckifejezés, bizalmat árasztó mosoly, nyílt, őszinte beszéd. A sebesült katonák barátkoznak, tréfálkoznak, megosztják velük a cigarettájukat. Hát ezek az emberek tudtak ekkora riadalmat kelteni, még ha egészségesek voltak és fegyverük volt is?

Már húszezer mór vesz részt a polgárháborúban a fasiszták oldalán.

Sokan közülük a spanyol gyarmati hadsereg hivatásos katonái. Megrögzött fejvadászok, árulók, akik már régen eladták saját népüket, és akiket népük elátkozott. Segítettek a spanyol tábornokoknak testvéreik elnyomásában. XIII. Alfonz oldalán harcoltak Abd el-Krim ellen. Mi az nekik, most a spanyol munkásokra lőni?

A hivatásos katonák a Spanyolországban harcoló mór egységek egynegyed részét alkotják. A fennmaradó háromnegyed rész mozgósított fellahokból, parasztokból áll.

Az idén Marokkóban nagyon rossz volt a termés. Mikor a toborzók kezdték összeszedni a piacokon a fellahokat, és férfiakat követeltek, hogy a félszigetre irányítsák őket, sokan szinte szívesen mentek. Hiszen jó élelmezést, sőt még napi három pesetát is ígértek nekik. A mozgósítás okát senki sem tudta. Valaki azt magyarázta, hogy mindenkit Sevillába visznek egy nagy díszszemlére, sok spanyol vezető lesz majd ott és szép ünnepség. Elhitték. Igen jó hangulatban indultak útnak. Csak a félszigeten, Sevillában derült ki, hogy félrevezették őket. A riffeket, a legharcosabb marokkóiakat a lázadó csapatok élére helyezték. A hátuk mögé az idegenlégiót állították, és megparancsolták, hogy harcoljanak.

A riffek remek lövészek. Mint a hódítók ellen védekező minden hegyi törzsnél, náluk is kitűnő tűzharcászat, halálosan pontos, takarékos lövészet alakult ki. A riffről a marokkói háborúk idején azt beszélték, hogy leereszkedik a völgybe, dolgozik a spanyol gazdánál egy hetet, aztán elmegy a vásárba, az egész keresetén vásárol egy töltényt, és ezzel a tölténnyel megöli a gazdát. Ilyen körülmények között persze nem szabad elvéteni a lövést.

Most is jól verekszenek. Megtesznek mindent, amit követelnek tőlük. Emberek ezrei, akiket még tegnap vassal és vérrel fékezett meg a nem nagyon jelentős, de annál nagyobb étvágyú spanyol imperializmus, ma félrevezetve, fegyverrel szolgálják ezt az imperializmust, fegyverrel szolgálják esküdt ellenségü-

ket; spanyol munkásokra lőnek, azokra, akik ez ellen az imperializmus ellen harcolnak.

Tetuánban a kabilok 1931-ben megmutatták nekem az emlékműveiket. Elmondták, hogyan szegül szembe az ősi kabil kultúra a félművelt spanyol tábornokok durva nyomásával, beszéltek a nemzeti felemelkedésről, azokról a lehetőségekről, melyek az új köztársasági rendszerben Marokkó előtt feltárulnak. Most a büszke kabilok országa a burgosi és római katonai klikk hátsó udvara, a német bombázók tartalék repülőtere lett. A németek bemocskolták ezt az országot. Gaztetteikért és kegyetlenkedéseikért minden felelősséget a „Mohr"-okra hárítanak. A fasiszta tábornokok, amikor a pogromokról, sortüzekről, erőszakoskodásokról és gyermekgyilkosságokról esik szó, suttogva magyarázzák a külföldi tudósítóknak:

– Ez mind a mórok műve. Vademberek. Semmire se tudunk velük menni. Hiába, ez Afrika.

Ma általában még a rohamot kísérő üvöltést, a riff törzsek ősi harci szokását is vadállati kegyetlenségük és vérszomjuk bizonyítékának tekintik.

Az utóbbi időben már kezdenek eszmélni a riffek. Egyenként vagy kettesével előszivárognak, felemelik a fegyverüket és kiabálnak:

– Ne lőjetek! Viva camarada Azaña!

Most próbálnak egy egész osztagot alakítani az átszököttekből. A szervezést egy fiatal arab antifasiszta, Musztafa ibn-Kala vállalta. Felszólítja a riffeket, foglalják el Marokkóban a felkelő tábornokok birtokait és az idegenlégió földjeit.

„Ezek az ország legjobb, legtermékenyebb földjei – írja. – A riff parasztoktól vették el őket. Hát nem esztelenség harcolni és vérünket ontani azért, hogy ezeknek a rablóknak a hatalmát megszilárdítsuk?!"

Poli Bose, az idős barcelonai munkás nyílt levelet intézett a mór katonákhoz. Felszólítja őket, hogy az igazságosság nevében és saját érdekükben dobják el fegyvereiket, térjenek vissza földjükre, vagy lépjék át a frontvonalat, és a köztársaságiak táborában várják meg a harc végét. Keserűen emlékeztet arra, hogy a riff felkelés elfojtásának idején a barcelonai munkások

politikai sztrájkokat szerveztek ezzel a jelszóval: „Éljen Abd el-Krim!" Az átállttaknál és az elesett mórok zsebében úgyszólván mindig megtalálják Poli Bose levelét és ibn-Kala röpiratát.

Maguk a köztársaságiak is hibásak sok mindenben. Semmit sem mondanak a katonáknak a mozgósított riffek hangulatáról, s így azok engesztelhetetlen ellenséget látnak bennük. Madridi körökben – méghozzá igen tekintélyes körökben – még tartja magát a gyarmatosító hangulat. Miért nem kiáltotta ki a népfront-kormány az afrikai tartomány legalább olyan mértékű autonómiáját, amennyire Spanyolország többi nemzetiségi területe autonóm?

A mórok fegyverrel a kezükben vonulnak Spanyolországban északnak, Andalúzián át Toledo és Madrid felé. De ez nem fordított reconquista, nem a kasztíliai lovagok által ötszáz esztendővel ezelőtt kiűzött kultúrált, művelt kabilok győzelmes visszatérése. Ez gyarmati katonák, felfegyverzett rabszolgák menete. A mórok sietnek felszabadítani az ősi Al-Kazart, de nem a maguk számára, hanem Franco tábornok, Marokkó katonai kormányzója számára.

SZEPTEMBER 21

Hajnalban hírnök érkezett: a fasiszták bevették Maquedát. Most negyvenkét kilométerre vannak innen; az Alcázar mágnesként vonzza őket. És az ostromlottak is reménykednek benne, hogy tartani tudják magukat a megérkezésükig.

De hiszen ez egyszerűen elképzelhetetlen! Az erődnek ma el kell esnie! Nincs az az ár, ami túl drága volna ezért.

A nap szörnyű fegyverropogással indul. Az ágyúzás nem túlságosan nagy méretű, de a szűk utcák és sűrűn rétegződő magas kőfalak kongó labirintusában egyik visszhang a másikat éri. És a várost körülvevő mély Tajo-völgy visszaad minden lövést.

A túlparti üteg ma kitűnően dolgozik, és a lövedékek úgyszólván mind felrobbannak. A Zocodover téri barikádok ontják a puska- és géppuskatüzet. De ezek most csak a tartalék oldalvéd fedezékéül szolgálnak. A harc súlypontja távolabbra, közvetlenül az erődítménydombhoz helyeződött át.

A Santa Cruz kolostor zsúfolásig megtelt. Mintegy háromezer ember gyűlt ma itt össze. Tölténygyári munkások, az 5. ezred két százada és anarchista osztagok. Az arcokon harci elszántság tükröződik.

A kapu fölötti déli fal, akárcsak tegnap, erős ellenséges tűz alatt áll. A katonai kormányzó házát a tüzérségi tűz már csaknem teljesen romba döntötte, a romok közül csak két vagy három gépfegyver kattog szüntelenül. Az ostromlottak nyilván egy kis fedező csoportot hagytak itt, a többiek pedig felmentek a dombra, a főépületbe, a katonai akadémia épületébe.

A kolostor déli kapuja sarkáig kitárva. Innen kell most felrohanniuk a rohamozó osztagoknak. De a hátvéd-csoport a katonai kormányzó házának romjai alól szakadatlan összpontosított tűz alatt tartja a kaput, s nem engedi a katonákat rohamra indulni a kolostorból.

A dolog már kezd túlságosan hosszúra nyúlni. Egy tiszthelyettes, az 5. ezred tüzére menti meg a helyzetet.

Egy kis védőpajzs mögé bújva kigördít egy hetvenmilliméteres ágyút, és farkasszemet nézve az ellenséggel – lőni kezd a ház épen maradt íve alá, a félhomályba, oda, ahonnan a fasiszták tüzelnek. Minden lövés után öt-tíz ember gyorsan átszalad az úton, és a domb aljában gyűlnek össze. Így ki tudnak szabadulni a lenti zárótűzből, és felkapaszkodhatnak közvetlenül a katonai akadémia épületéhez.

A harmadik tízes csoporttal magam is átszaladok az úton; a szemközti házak falához lapulunk.

Azután megkezdődik maga a felkapaszkodás. A falak mentén szökellve kell előrehaladni lépcsőszerűen elhelyezkedő égő és füstölgő romokon keresztül.

A lázadók már elhagyták ezeket a romokat, de arra még nem gondoltak, hogy a köztársasági katonák a nyomukban lehetnek.

Negyedórai szökellés után már vagy százötven lépésre jutottunk. Az akadémiából kilőtt golyók a fejünk fölött repülnek el – lefelé lőnek, oda, ahol a harc folyik a katonai kormányzó házánál.

Ez nagyszerű. Így el lehet jutni egészen a falakig. A katonák nagyon izgatottak, de hangulatuk kitűnő. Mintha bújócskát ját-

szanának. Csakhogy kevesen vagyunk. Eddig összesen mintegy hetvenen gyűltünk össze. Mind az 5. ezred fiataljai és a toledói tölténygyáriak egy része. Ketten szökellés közben megsebesültek, az egyik igen furcsa módon, a hóna alatt. Görcsösen összehúzódik, és könyökével szorítja a sebet, mintha könyvet tartana. Most nem lehet őket levinni, csak bekötözni. Nagyon nyögnek.

Lent újabb csoportok futnak át.

Csak azt nem lehet tudni, ki irányítja ezt a műveletet. Szerintem itt egyáltalán nincs is parancsnok.

Az első csoportban tovább mászunk. Négykézláb vagy egyszerűen meghajolva, végül beszaladunk valami kis épületbe.

Milyen csodálatos hely! Talán valami őrházikó volt. De leégett, helyesebben: még mindig ég; a tető beomlott, a deszkák, szarufák, gerendák égnek és szörnyen füstölnek. Sohasem hittem volna, hogy ilyen jól érezheti magát az ember egy égő házban! Ebben a tető nélküli négyszögben már vagy félszáz ember zsúfolódott össze.

Lentről újabb embercsoportok kapaszkodnak felfelé. Közülünk az egyik felmászik, kiül a házikó falára, és lefelé integet a zászlójával, hívja a többieket. Ó, az őrült! Hiszen ezzel felhívja ránk a figyelmet!

Nem tudom, észrevették-e a zászlót lent, a kolostorban. De fent észrevették. Lőnek, egyenesen be a katonák közé. Hiszen nincs is tető!

Kiáltások, nyögések, ketten már holtan esnek össze.

Úgy érezzük magunkat, mintha a vágóhídon lennénk. Eleinte puskából lőnek, de fél perc múlva már géppuskát irányítanak ránk. Jajveszékelés, tolongás, s csak kevesen szánják rá magukat, hogy kiugorjanak az egérfogóból. Az egyik hasra vágódik az égő, parázsló deszkákon, és a fenekét mutatja – akkor már inkább azt találják el. Példáját sokan követik.

Egyszerre valami ütés érte a fülemet és a szememet. Hanyattestem, rá a többiekre – hová is eshetne itt az ember? Rám is estek néhányan. Valami kimondhatatlanul szörnyű, undorító nedvesség csurgott végig az arcomon. A vér elborította a szememet, az egész világot, a napot.

De nem az én vérem sötétítette el a szemüvegemet. A kő-ka-

rám bal sarkában halott és élő emberi hús halmozódik egymásra. A robbanás rövid volt, de az emberek jajgatása nem akar szűnni. Fél perc múlva, amikor már kissé szabadabban lélegzünk, az épségben maradtak szégyellik magukat a halottak és sebesültek előtt. Öt halott és két sebesült – ki kell őket vinni. Könnyű aknavetőből származó akna volt – ilyenek vannak az Alcázarban –, milyen gyorsan ide tudtak találni!

Mindjárt jön a második akna, bizonyára most töltik az aknavetőt. Az ajtórést elállja valaki, erre mindenki átugrál az alacsony falon. És – az ördög látott ilyet! – a falon dobálják át a sebesülteket is.

Mindenki rohan lefelé. De hát hová?! Hiszen ez csak akna volt. Megölhet egy, mondjuk két embert egyszerre – mi magunk tehetünk róla, hogy mint a heringek, mint a kötöznivaló bolondok egy csomóba zsúfolódtunk össze. Mire való hát most leszaladni?

Hiszen itt maradhatunk, hogy fekve bevárjuk az erősítést. Hát nem kár, olyan jól jöttünk fel! Miért veszítsük el azt, amit a vérünkkel már megszereztünk?

Egy már nem fiatal, magas, kopasz katona az 5. ezred jelvényével őrjöngve káromkodik, igyekszik megállítani a katonákat, pisztolyát a mellüknek szegezve próbálja rábeszélni őket, hogy ne menjenek le. Az elkeseredéstől felbőszülve Miguel Martínez is kirántja övéből pisztolyát, megállítja a katonákat, kér, könyörög, pisztolyát ő is hol a katonák, hol a saját mellének szegezi, s csak úgy záporozik belőle a legcifrább káromkodás. De hiába, az egész csoport rohan lefelé a lejtőn, egyre messzebbre. Lehet, hogy még lejjebb mennek? Igen, még lejjebb. De hiszen itt már meg lehet állni! Itt beáshatjuk magunkat! Nem, még lejjebb mennek. Még, még és még lejjebb. Aztán át az úton – az ágyú hallgat, a géppuskák viszont tüzelnek a katonai kormányzó házából. A mieink pedig futnak be a kapun a kolostorba. S ezzel vége a dalnak.

A roham nem sikerült. Az emberek mohón isznak, öblítik a torkukat, megkötik a cipőfűzőjüket, a horzsolásokat tapasszal beragasztják, az akna okozta égéseket bekenik, és egymás sza-

vába vágva mesélik, hogy igenis fel lehet jutni, lám ők már ott is voltak.

Ha nem jön az akna, még most is mind ott volnának. De az akna riadalmat keltett. És akkor valamennyien elfutottak. Mind azt mesélik, hogy az akna okozta a riadalmat. Senki sem emlékszik rá, hogy maga is részt vett a riadalomban. Lehet, hogy magától valóban senki sem futott volna el. De hát az akna riadalmat keltett! Egymás példáját követve futottak el. Hogy ez ne történhessék meg, parancsnokra lett volna szükség. Parancsnok pedig nem volt.

Amikor a kopasz katona és Miguel Martínez igyekezett megállítani a katonákat, már késő volt. De még ha nem is lett volna késő, akkor is mindegy – ők nem parancsnokok itt. Csak rábeszélhették, de nem vezényelhették rohamra a harcosokat.

Az emberek pedig megint neki akarnak vágni, fel akarnak menni az akadémiához. Ez az épület ma vonzza, húzza magához őket. Ugyanazok, akik lerohantak a dombról, már most, egy órával később alig várják, hogy ismét rohamra indulhassanak.

Igyekeznek rábeszélni a többieket is.

Az 5. ezred egész Victoria-zászlóalja vállalja, hogy vezeti az új rohamot. Az anarchisták is menni akarnak. Megbeszélések kezdődnek. A felső vezetők nincsenek itt. Barceló Madridba utazott.

A megállapodás megtörtént. A Victoria-zászlóalj indul elsőnek, mögötte pedig az anarchisták mennek. Másfél-két órán belül véget kell érnie az egésznek.

Telefonálnak a folyó túlpartján levő ütegnek, s az újra tüzelni kezd. A tüzér-tiszthelyettes ismét tűz alá veszi a kormányzói házat.

Megint átszaladunk az úton, megint összegyűlünk, megint ugyanazon az úton kapaszkodunk fel.

Most az ellenség figyel és lát bennünket. A géppuskatűz igen erős, összpontosított. Sok a sebesült.

De gyorsabban haladunk, mint először. Az öregek buzdítják a fiatalokat, az újoncokat.

Ezek az „öregek" – mi vagyunk. Hiszen mi már voltunk itt egy órával ezelőtt! Őslakók vagyunk. Ismerünk minden kövecs-

két. Igen! Ezt a követ ismerem. Öt percig ültem rajta. Sárga, poros, szabályos formájú kő, akár talapzata is lehetne egy szobornak, persze ha lecsiszolnák. Jelentéktelen kő, de tény, hogy emlékszem rá.

A tető nélküli házikót nagyon hamar elérjük. De jobbról megkerüljük. A fasiszták szünet nélkül tűz alatt tartják. Szerintem még maradt ott egy halott. Képzelem, mi lett belőle.

Most a harcosok, az újak is meg az „öregek" is, másképpen viselkednek. A hazárdjáték idegfeszültségének és ösztönösségének nyoma sincs, ez most nem játék a vakvilágba, hanem összpontosított, tudatos támadás. A fiatal arcok figyelmesek, izgatottak, de valami nyugodt belső tűz világítja meg őket. Ezek a fiatalok ma érkeztek Toledóba José Diaz felhívására: „Az Alcázar bevételéhez még ezer emberre van szükség, akik közül legalább kétszáz bizonyosan elpusztul."

Négy hordágyat hoztunk magunkkal; egyiket a másik után viszik le megrakva.

Már csak a friss fűvel benőtt lejtő utolsó, közvetlenül a tető alatti része van hátra. A kormány tüzérsége úgyszólván semmi kárt sem tett itt. Különös, hiszen több mint egy hónapja lövi ezt a helyet megállás nélkül. Vajon nincs ebben valami suskus, becsületesen lőtt a tüzérség?

Egészen elnyúlva kúszunk. Ha befúródhatnánk a földbe, mint a giliszták! A katonai akadémia kerítése már csak húsz lépésnyire van tőlünk, már csak tizenöt, tíz, s már itt is vagyunk. Nem magasabb, mint másfél ember. Két kis létra van hozzátámasztva, ezeken másztak vissza a fasiszták az akadémiára elvesztett lenti állásaikból.

Megragadjuk a létrákat, mindjárt átmászunk a falon. Még egy kis tülekedés is kezdődik, hogy ki másszon fel elsőnek. Itt van Bartolomé Cordon, a Victoria-osztag politikai biztosa, bőrkabátban, sapkáján vörös csillag, fiatalosan pelyhedző szakállú, napbarnított arcán komoran izzik a lelkesedés. Az emberek hallgatnak rá, elosztja őket, feküdjöt parancsol.

A fasiszták erősen tüzelnek, de saját kerítésük elég jól véd bennünket. A golyók mögöttünk csapódnak le, a lejtőn.

Mégiscsak meg kell várni legalább még egy csoportot. Alig

vagyunk többen száznál. Egyetlen géppuska sincs nálunk, csak kézigránátok. A kerítés túloldalán kétezer jól felfegyverzett, mindenre elszánt ember. Várni kell öt vagy tíz percet, míg megjönnek az anarchisták a géppuskákkal.

A hátunkon fekszünk. A zöld lejtő pontosan olyan, mint a kijevi Vlagyimir-dombon. Iskolásfiú koromban sokszor feküdtem ott; lent csillogtak a templomok arany kupolái, az Alekszandr utcában a ruhakereskedők a frakkjuknál fogva húzták be a vevőket, a kikötőkben toprongyos alakok és harmadosztályú utasok szürke tömege kavargott, a Dnyeper kettős kék szalagban hömpölygött alá, rajta rozoga kis gőzös, a Nyikogyim úszott Szlobodka felé . . .

De hol késik a második csoport? Lenézünk – sehol semmi. Az anarchisták nem jönnek. A lázadók már nem takarékoskodnak a tölténnyel, géppuskatüzükkel valóságos függönyt vonnak a domb közepén. Az anarchista egység nem mer felkapaszkodni.

De hiszen mi is feljutottunk. Egy szakállas munkás feláll, kendőjével integet, hívja a lentieket. Mind felállunk, kiabálunk, integetünk.

– Gyertek fel! A kommunisták itt vannak! Ne féljetek! Szükség van itt rátok!

Látni, amint egy kis csoport, öt ember nagy iramban megindul felfelé. Egy elesik, a többi négy feljut hozzánk.

Még tíz percig fekszünk. A düh fojtogat bennünket. Hát jól van, átmászunk a kerítésen magunk. Cordon három csoportra oszt bennünket. Két csoport kap egy-egy létrát, a harmadikba tartozók egymás hátán másznak át.

Az elsők, akik átjutottak, köztük a szakállas munkás, néhány gránátot dobnak, mögöttük, a robbanás után mi is átvetjük magunkat.

És aztán? Aztán semmi. Mögöttünk nincs második hullám. De mindegy.

Valamennyien felállunk, s egyszer csak Cordon lezuhan, sárga kabátját nyomban vörösre festi a vér. A szakállas gránátdobó is megsebesült gránátot tartó, kinyújtott kezén. A bomba csodával határos módon nem robbant fel – az elernyedő kéz erőtlenül ejtette a földre.

Felemelik és viszik őket. Cordon rekedten kiabál:

– Ánimo, compañeros! (Csak bátran, elvtársak!)

Sűrű csöppekben csöpög belőle a vér.

A kis szakállas gránátos integet vérben ázó kezével. Hangosan ismétli:

– Ánimo, compañeros!

– Kövessetek el mindent, hogy lejussatok Cordonnal – mondják a harcosok az elmenőknek. – Ne siessetek. Mi itt maradunk. Legyetek nyugodtak, itt maradunk, míg lentről meg nem érkezik az erősítés. Kommunisták vagyunk. Az 5. ezredből vagyunk.

Így hát fekszünk, de erősítés nem jön. Sokáig fekszünk, a lövöldözés lassan elcsitul. Elérkezett az evés ideje. Alattunk, a Santa Cruz kolostorban az anarchisták ebédelnek. Fölöttünk, az Alcázarban a fasiszták ebédelnek. Csak mi, csak mi vagyunk nagyon éhesek és kibírhatatlanul szomjasak.

Hát ez egyszerűen nevetséges: rohammal, géppuska- és aknatűzben elsőnek feljutni az Alcázar lejtőin, feküdni a vár falánál, kezünkben a rohamlétrával – és csak a hideg kotlettre, egy üveg limonádéra gondolni!

Újabb másfél óra telik el. A nap szinte megolvasztja az agyat. S ekkor a harcosok vad elkeseredésükben felmásznak a létrákra, egymás vállára állnak, s összes gránátjukat, ahány csak van, odavágják az akadémia udvarára. Nesze neked, Alcázar!

Szörnyű dörrenés, füst, az öreg fák ágai recsegve-ropogva hullnak a földre, üvegcsörömpölés; válaszul pokoli géppuskaropogás. Mi pedig rohanunk lefelé, mint a csínytevő kisfiúk, akik csöngettek az előkelő ház ajtaján, aztán leszaladnak a lépcsőn.

SZEPTEMBER 27

Egész idő alatt most először utaztam vonaton. Madridtól Alicanteig, éjszaka. Hálókocsik, tiszta ágynemű. A peronokon, az ajtónál fegyveres őrség. A vonat csaknem teljesen üres – most nemigen utaznak errefelé.

Az alicantei pályaudvaron ünnepélyesen fogadnak valamiféle hatóságok. Kocsit adnak, és sietünk a kikötőbe. Tegnap érkezett meg ide a Néva nevű szovjet gőzös azzal az élelmiszer-szállít-

mánnyal, melyet a szovjet nők küldtek a spanyol nőknek és gyermekeknek.

A város világoskék és halványpiros pasztellszínekben pompázik, idillikusan csöndes, egy kicsit olyan, mint valami fürdőhely: egy kicsit lusta. Félkörben hajlik a széles tengerparti sétány – pálmafák, kávéházak, magas serlegekben jegelt meggypiros lé, spekulánsok és valutaüzérek fekete keménykalapban.

A kikötőben óriási a forgalom, a vízen külföldi hadihajók ringatóznak könnyedén; egyikükön-másikukon most diplomáciai képviselők laknak... Ez tanulságos dolog, nemcsak politikai és földrajzi szempontból, hanem a modern architektúra szempontjából is – a hitleri stílusú építőművészet mintaképe, katonai-diplomáciai kombinát, lapos tetővel és festői kilátással a szárazföldre, a tengerre és viszont. Egy ilyen műremek megalkotása végtelenül egyszerű. Vesznek egy közönséges német követséget, mondjuk, Madridban, áthelyezik annak az országnak kikötővárosába, amelynek kormánya mellett ez a követség akkreditálva van, és elhelyezik a legközönségesebb, modern tüzérséggel ellátott, legújabb típusú sorhajón. A teljhatalmú nagykövet magára vállalja a sorhajó-parancsnok diplomáciai helyettesének funkcióját, a konzulátus pedig kényelmesen berendezkedik bármelyik toronyban. Az egész irodát telerakták a part felé néző ágyúkkal, nehogy a helybeli lakosok összetévesszék a békés hatalom követségét valamilyen más haditengerészeti egységgel.

Ma azonban senki sem törődik itt a nagykaliberű német misszióval. Alicante lakóit más hajó köti le és hozza lázba, sokkal kisebb, sokkal szerényebb, habár az egész tengerpart legelőkelőbb helyére állították. A Néva céltudatosan és egyszerűen érkezett ide, csendben átsiklott a külföldi cirkálók sorfalán, s mindjárt vagonokat és munkaerőt kért a kikötői hatóságoktól a kirakodáshoz. Az emelődaru még most is egyre-másra emeli ki a hajóból az orosz feliratú, vadonatúj, gondosan leszögezett ládákat.

A hajó tiszta és néptelen, lentről ismerős, meleg illat csábít. Engedek a csábításnak, lemegyek a társalgóba. Az asztal megterítve, a fehér abroszon tányérok, bennük valami borscs-féle. Az

asztalnál nincs senki. Leülök, kezembe veszem a kanalat – valóban borscs. Kövér lány jön be, letesz még egy borscsos tányért. Nem is mosolyog, nem is csodálkozik, csak megszólal:

– Jó napot, Kolcov elvtárs, már tegnap vártuk önt. Adja ide, kicserélem a levesét, már kihűlt, késlekednek a mieink.

Egymás után érkezik Korenyevszkij kapitány, a helyettese, a párttitkár, a Komszomol-titkár. Arcukon még az értetlenség tükröződik: miféle ország ez, miért van minden így? Burzsoá rend, de vörös zászlókkal járnak, mindenütt sarló-kalapács, a kommunisták egészen nyíltan jönnek a hajóra – vajon nem lesz ebből kellemetlenségük? Hiába világosítom fel őket, tartózkodók maradnak. A kirakodás is nagyon lassan halad. A kikötői hatóságokkal, bár rendkívül szívélyesek, nagyon nehéz zöld ágra vergődni, a hajón senki sem beszél idegen nyelveket, csak a kapitány helyettese tud néhány hétköznapi angol szót. A külképviselet senkit sem küldött Madridból, telefonon pedig semmiben sem lehet megállapodni.

Végigmegyünk a hajón – milyen különös és szívet vidító látvány mindez a jellegzetesen szovjet, hamisítatlan orosz dolog itt, a Földközi-tenger pálmafái alatt: a darázs-szövésű törülközők, Puska cigaretták, a *Pártépítés* füzetei a Vörös Sarokban, a tornacipő a kazánfűtők lábán és az ebédlőben szögre akasztott balalajka! A ládák feliratait a spanyolok még nem értik; elolvasom nekik Anasztasz Mikojan és szerzői kollektívája legnépszerűbb „műveinek" ínycsiklandó címeit. De két nap múlva megkezdődik a tömeges fordítás, melynek során minden spanyol meg fogja érteni ezeket a „műveket" – amikor majd az itteni gyerekek asztalára kerülnek.

Különféle küldöttségek szünet nélkül ostromolják a hajót üdvözletekkel és ajándékokkal. A kapitány nem tudja, mit kezdjen velük, hogyan értesse meg magát. Azt javaslom neki, hogy előbb jöjjön ki velem a városba, intézkedjen a kirakodást illetően, délután pedig fogadja a küldöttségeket. Először a kormányzóhoz megyünk, aztán a kikötő igazgatóságára, utána pedig a postára, hogy Madriddal beszéljünk. Mindenüvé nagyon tekintélyes, nagyon lelkes és nem nagyon elfoglalt emberek egész autókaravánja kísér bennünket.

A kormányzónál utolér minket az alicantei dohánygyár küldöttsége azzal a kínos kéréssel, hogy azonnal menjünk el oda. A kapitány habozik, zavarban van. Mégis elmegyünk.

A gyár nagy, régi kőépület. Hűvös, árnyékos árkádok, több ezer munkásnő. Az itteni Carmenek vagy negyedszázada dolgoznak a gyárban, itt dolgoznak és élnek, itt töltik egész napjukat a szivarkészítő gépnél, kiterített újságon ebédelnek a gyermekeikkel együtt, s ilyenkor a dohány tömény illata átható borszaggal és az olívaolaj avas szagával keveredik. Az asszonyok gyönyörűek. Nagy, kerek szemük megtelik könnyel, mihelyt meglátják az ősz hajú, egyenes tartású szovjet kapitányt, egyenruhában, sapkájával a kezében. A gyárat nem sikerül amúgy igazában megnézni. Előbb bevisznek bennünket valami irodába, és valamilyen vezetőség bemutat minket valamilyen más vezetőségnek. De aztán a műhelyekben minden spontánná válik. A munkásnők nagy csoportja sereglik körénk, egyik géptől a másikhoz, egyik műhelyből a másikba vonszolnak. A cigarettakészítőnők cigarettákat dugdosnak a kapitány zsebébe, a szivarkészítők mindegyike azt akarja, hogy álljunk meg az asztalánál, hogy valami különleges szivart sodorhasson a szovjet tengerész részére. A nők csacsognak, nevetnek, sírnak, hálálkodnak nekünk, a szovjet népnek, a szovjet nőknek. A tömeg nő, egyre sűrűbb, egyre izgatottabb; végül minden oldalról szorongatva, egyszerre ismét kivisznek bennünket az udvarra, a napra, a kék ég alá. Az udvart körülvevő folyosó megtelik feketeruhás nőkkel, kezükben és hajukban virág. Kiszedik hajukból a rózsákat, és ledobják nekünk, bár kezünk már enélkül is tele van virággal. – Viva Rusia! – kiáltoznak lelkesen. Korenyevszkij kapitányt vállra emelik. A kapitány szemében könny csillog, orrát törölgeti. Teljesen elvesztette minden „tekintélyét".

– Mondja meg nekik, hogy nekem az egészhez semmi közöm. Mi csak épségben eljuttattuk ide az élelmiszert, a feladók a szovjet nők voltak, nekik hálálkodjanak.

Virágokkal elborítva, az út két oldalán álló tömeg éljenzésétől és tapsától kísérve, gépkocsijaink visszatérnek a kikötőbe. Itt most már sem gyalog, sem kocsin nem lehet keresztüljutni. Már

messziről látszik a fehér Néva, rajta hatalmas tömeg tintafoltja. A milícia és a kikötői őrség valahogy némi rendet teremt a közlekedésben. A hajólépcsőn át szüntelenül áramlik a hajó belsejébe az emberek végtelen sora, férfiak, fiatalok és idősebbek és nők, köztük anyák csecsemőjükkel a karjukon. Mint a zarándokok, áhítatosan végigmennek a hajó összes helyiségein, ellágyulnak a szovjet sajátosságok láttán, hosszan tartózkodnak a Vörös Sarokban. Nagyon sokan hoztak magukkal apró, megható ajándékokat: a kabinokat elárasztják virágokkal, gyümölcsökkel, feliratos szalagokkal, levelekkel, kosárkákkal, rajzokkal. A két komszomolista pincérlányt agyonszorongatják és csókolgatják a tisztes alicantei családanyák; tagbaszakadt spanyol férfiak könnyes szemmel ölelgetik a matrózokat. Szép csöndesen elrendezem a dolgot – a gavallérokat a komszomolista lányokhoz, a hölgyeket pedig a tengerészeinkhez irányítom. Ettől még magasabbra csap a lelkesedés lángja.

Az alicanteiak meghívják a Néva legénységét, jöjjenek el a bikaviadalra. A kapitány megint zavarba jön és visszavonul a párttitkárral meg a hajóbizottság elnökével. Visszatérve arra kér, utasítsam vissza ezt a meghívást, természetesen a legudvariasabb formában. Bárhogy próbálom is őket rábeszélni, hajthatatlanok. A bikaviadalra vonatkozóan semmilyen utasítást sem kaptak.

A nap lassan lecsúszik a látóhatárra. Alicante világoskék és halványpiros színei fokozatosan sárgába és lilába mennek át. A sétányon, a villanylámpák között bujkálnak a pálmafák áttetsző levelei. A kocsmák, vendéglők tele vannak, a borbélyüzletek ajtói sarkig tárva, és a verejtékező mesterek fehér habbal dörzsölik be a fekete állakat. Mindenki Oroszországról beszél, a hajóról, a paradicsomos halról, a padlizsánról, a két orosz komszomolkáról.

A tengerparti kávéházakban, ott, ahol egész nap mindenféle sötét alakok ülnek keménykalapban, most táviratokat vetnek papírra. Nem a postára viszik őket és nem is a cenzúrahivatalba. Van más lehetőség is. A német sorhajón és körös-körül, az argentin, olasz, portugál cirkálón hosszúlábú rádióantennák ágas-

kodnak. Visszatérve a Névára, felmegyek a rádióskabinba. A rádiós ad egy fejhallgatót.

– Hallgassa csak, micsoda ricsaj! Minden hajón lázasan dolgoznak.

A ricsaj valóban nem mindennapi. Röpítik világgá a híreket rejtjelekkel és minden rejtjel nélkül; minek is zavartatnák magukat? Holnap a német sajtóban közlemény jelenik majd meg: Alicantéba megérkezett a Néva nevű szupercsatahajó, fedélzetén lovassági hadtest, belsejében gépesített dandár, a hűtőszekrényekben pedig nehézbombázó repülőraj és szétszedhető tüzérségi lőtér.

A társalgóban, ahol sikerült a hajóablakon át egy kis huzatot csinálni, húsos savanyúlevest esznek és leningrádi sört isznak.

– Miért nem mentek ki a sétányra, csudabogarak? Micsoda este! Micsoda égbolt! Micsoda pálmák!

Nem, nagyon fáradtak. Fáradtak és boldogok. Korenyevszkij kapitány még mindig nem tud magához térni.

Csak egy ember van a hajón, aki rosszkedvű, dühös és káromkodik – a hűtőtér vezetője. Munkatársaival együtt éjjel-nappal sztahanovista módra dolgozott a hűtőgépeknél, és mínusz 7 fokos hőmérsékleten szállította a vajat. Most kétségbe van esve az alicantei hőség miatt, és mindenkit felelősségre akar vonni.

– Hol vannak a hűtőkocsik? Aztán majd valaki azt mondja, hogy avas vajat hoztunk! Ezt nem tűröm! Írja alá nekem az itteni legfőbb vezető, hogy mínusz 7 fokos hőmérsékleten vette át a vajat!...

Nem akaródzik megválni ettől a csendes várostól, utcáinak könnyed tengerparti zsivajától, a pálmafáktól és a kék tengertől, a híres édes és fanyar bortól, a csillogó fekete hajakba tűzött levantei rózsáktól, a hideg leningrádi sörtől. Meggyötört vállam felriasztott és figyelmeztetett; másfél hónap óta először vett erőt rajtam a fáradtság. De még ma vissza kell térni a poros, száraz, nyugtalan, esztelen Madridba. Hiszen a fasiszták már Toledo kapujánál vannak.

A pályaudvaron Dámaso várt. Haza sem mentünk, rögtön a toledói útra tértünk. Most először siettettem az ördöngös sofőrt; úgy hajtott, mint a nekivadult részegek a filmvígjátékokban, az emberek ijedten rebbentek szét. Lehetséges, hogy nem látom többé ezt a várost, a szűk utcácskák kővédermedt tobzódását, a sötét kapuk és szűk terek rideg eleganciáját, a sötét homokkőből készült szobor-álmokat, a kaszárnya-kolostort a zsidó sírkövekkel, a zsinagógát, melynek rézgolyóján kereszt van, s amelyben fűvel benőtt mór oltár áll? Lehetséges, hogy nem látom többé Isabel Delgadót, a vajákos asszonyt, a mór foglyokat és a fegyvergyári munkásokat, akikkel együtt kúsztunk a vár meredek lejtőjén? És Greco háza – hát igazán nem állhatok, ha csak egy percig is, faoszlopainál, nem mehetek fel a hideg cseréplépcsőkön, nem érinthetem a kandalló vasrostélyát?

Félúton, Illescasban minden nyugodtnak látszott. Tovább lefelé, még húsz kilométeren az országút úgyszólván teljesen kihalt, csak itt-ott látni kisebb csoportokban katonákat és parasztokat. Ostobaság volna megkérdezni tőlük, elesett-e Toledo; bizonyosan nem esett el – hol lennének akkor a csapatok, a törzsek, a menekülők, a sebesültek? A szél a fülünkbe süvít, Dámaso komor, barna szoborrá dermedve ül a volánnál, tudom, kész akár a pokolba is hajtani velem, csakhogy száguldhasson, annyira hajtja a mozgás vágya, annyira vonzza a végtelenbe vesző nyílegyenes út. Ma nem kapcsolta be a rádiót, nem is fütyörész, mint általában, ha úton vagyunk.

A hegyen már feltűnt Toledo. Minden rendben van. Csurgatom majd az aranyszínű alicanteit a súlyosan sebesült Bartolomé Cordon poharába, hadd melegítse átlőtt mellét. Az életre, a győzelemre, a kasztíliai föld boldogságára ürítjük poharunkat. Ma feltétlenül ott leszek Greco házában! Még két fordulat, hat kilométer – már a Tajo hídján vagyunk, felmutatjuk papírjainkat...

Előttünk az országúton valami csetepaté folyik. Dámaso hirtelen fékez, megállítja a kocsit húsz lépésnyire a jelenet színhelyétől. Kiszállunk és odamegyünk. A csoport közepén egy

sisakot viselő parancsnok veszekszik és már csaknem verekszik a katonákkal. Mindenáron rá akarja beszélni őket, hogy menjenek előre, küldjenek ki járőrt, de azok nem hajlandók. Pisztolya után kap, azok meg a puskájukat fogják rá. A parancsnok nem más, mint Fernando, a festőművész; azelőtt André repülőrajában működött. Izgatottan meséli: az osztag parancsnoka megszökött, őrá, a helyettesére pedig nem hallgatnak a katonák, és meg akarják gyilkolni. Negyedórával ezelőtt Toledóból jött egy páncélkocsi, leadott néhány lövést, majd továbbállt. Aztán repülőgépek – nem tudni, melyik félé – bombázták az országutat.

A fasiszták ma kora reggel bevonultak Toledóba. Tegnap délben Moscardo ezredes az ostromlott Alcázarból ultimátumot intézett a kormányhű csapatok toledói helyőrségének parancsnokához: este hatig hagyják el a várost. A lázadók ezalatt előrenyomultak nyugatról, Maqueda és Torrijos felől. Burillo alezredes, akit Barceló helyére neveztek ki, nem válaszolt az ultimátumra, de az Alcázar gyakorlatilag már szabad volt: a demoralizált anarchista katonák elhagyták őrhelyeiket és a barikádokat. Közvetlenül napnyugta előtt a fasiszta ágyúk lőni kezdték a várost. Egy anarchista csoport bement a parancsnokságra, Burillo irodájába. Vezetőjük megkérdezte Burillót, mit jelent mindez.

– Mire gondol?

– Hát nem hallja? A fasiszta tüzérség lő bennünket.

– Persze. Na és? Védekezni fogunk.

– Erre ne számítson! Nincs szándékunkban ágyútöltelékké válni. Úgy látszik, a kormány nem akar segíteni bennünket. Ha nem tudja tizenöt percen belül megszüntetni a fasiszta tüzet, elhagyjuk a várost. Keressen magának más bolondokat.

Így mondta pontosan: „Ha nem tudja megszüntetni a fasiszta tüzet."

Alkonyatkor az ostromlottak egy része beszivárgott a városba, és egyesülve az illegalitásban megbúvó fasisztákkal, géppuskázni kezdtek a háztetőkről. Az anarchisták nyolc óra tájban elmentek. Burillo elhatározta, hogy az éjszaka még tartja magát, kora reggel azonban, minthogy elvesztette az irányítás lehetőségét, az utolsó fegyelmezett osztagokkal a keleti kapun kivonult

a városból. Az evakuáció Aranjuez irányában történt. Hajnalban a marokkóiak és az idegenlégió katonái megjelentek az utcákon. Egy lázadó osztag bement a katonai kórházba, és halomra gyilkolta a sebesülteket. Csak huszonhatan menekültek meg, akiket három nappal azelőtt elszállítottak. A kisebb kórtermekben szuronyt döftek a sebesültekbe, a nagyokban pedig kézigránátokat dobtak az ágyakra. A polgári kormányzó a városban maradt, és hivatalosan csatlakozott a lázadókhoz. A telefon, amely őt az Alcázarral összekötötte, egész idő alatt működött!

Valaki elkiáltja magát: – Nézzétek az utat!

Az emberek szétszaladnak, az út szélén hasra vágódnak és elcsöndesednek. Aztán egyszerre kezdik magukat kínosan érezni. A kanyar mögül egy menekült-karaván sziluettjei rajzolódnak ki: felnőttek, gyerekek, hajlott hátú anyókák, mindenféle holmival megrakott szamarak.

Honnan? Bargasból. (Ez a település öt kilométerre van Toledótól keletre.) Repülőgépről bombázták őket. A repülők feketék voltak, farkukon nagy kereszt, nagyon alacsonyan repültek. Sok ház teljesen romba dőlt. Rengeteg a halott. A lakosság a pincékben bújt meg. Amikor a keresztes repülőgépek elszálltak, a parasztok összeszedték a holmijukat és elhagyták a falut. Már úton voltak, amikor tüzérségi lövedékek kezdtek hullani a falura.

A lázadók tehát most, úgy látszik, mindenekelőtt Bargasra támadnak. Kerülő úton közelítjük meg a helységet, közben mindenfelől jó tanácsokkal látnak el: vigyázzunk, nehogy fogságba essünk.

Lépésben haladunk, gyakran megállunk és kikapcsoljuk a motort, hallgatózunk. A harmadik kilométernél kiáltás töri meg a csöndet. Két köztársasági katona, lemaradtak a csapatuktól. A fasiszták már Bargasban vannak. Kérik, vegyük be a kocsiba harmadik, sebesült bajtársukat. Itt van közel, egy parasztházban.

Halványan pislákol a petróleumlámpa. A kerek asztalnál gyerekek ülnek anyjukkal és vacsoráznak. Garbanzót esznek, nagyszemű babot olívaolajjal és kenyeret; borral színesített vizet

isznak hozzá. A sebesült az ágyon fekszik. A házigazda kerékagyat javít.

– Szekérhez lesz? Az útra?

Nem, dehogy! A házigazdának egyelőre nincs szándékában sehova sem elmenni. Gabonát kell csépelnie. Ez egy cséplőgép kerekének az agya. A sebesült nem rémíti. Ki tudja, életben marad-e? Csépelni kell. A sebesült is nagyon nyugodt. Egy otthagyott kenyérdarab hever mellette az ágyon.

A front és a hátország összekeveredett. Ott fegyveres emberek pánikszerűen menekülnek. Itt, közvetlenül a tűzvonalban, cséplőgépet javítanak, állatok legelnek, gyerekek játszanak.

Nagy kerülővel, Torrejón de la Calzadán és Conejoson keresztül, egy mezei úton megyünk Aranjuezbe. A réteken, szántóföldeken, gyalogösvényeken át ide özönlöttek a Toledót elhagyó egységek.

SZEPTEMBER 29

A spanyol királyok világhírű rezidenciáját zsúfolásig megtöltik a katonák. A híres-nevezetes paloták és parkok meglehetősen szerények – inkább Gatcsinára és Pavlovszkra emlékeztetnek, mint Peterhofra és Gyetszkoje Szelóra. Csupán a hatalmas platánfasor bámulatra méltó. Most a fasorban katonák ülnek kisebb csoportokban, egyesek kis tábortüzeken konzervet melegítenek. Látszatra elég jó a hangulatuk, egyáltalán nem olyan, mint egy szétvert hadseregé. A város főterén kínos procedúra folyik. Burillo alezredes utasítására az osztag- és zászlóaljparancsnokok, azok, akik nem tűntek el, összegyűjtik katonáikat. Felállnak a házak valamilyen kiszögellésére, és komoran kiabálnak:

– Canarias zászlóalj!
– Aguilas osztag! (Sasok)
– Pi- és Margal zászlóalj!
– Lövésziskola!
– Segoviai milícia!
– Los figaros zászlóalj! (Borbélyok)
– Sportolók csoportja!

– Kropotkin zászlóalj!

A Sasok kelletlenül gyülekeznek a pékség bejáratánál. Kropotkin zászlóalja csak tizenhét főt számlál, a sportolók csoportja egészen eltűnt, egy zászlóalj teljes létszámban együtt van, de Madridba akar menni, a borbélyok zászlóalja elment, hogy ebédről gondoskodjék, a többi harminc vagy negyven osztag és csoport teljesen elvesztette katonai jellegét, felfegyverzett vagy fegyverüket eldobott csavargók formátlan alakulatává vált.

A feldúlt kocsma alacsony termében egy kis asztal mellett a bajuszos Burillo alezredes ül a telefonnál, és türelmesen, sztoikus nyugalommal próbálja rendbeszedni az alakulatokat, megkeresni a parancsnoki kart, számbavenni a fegyvereket. Egy fiatal, világosszőke tiszt segít neki.

Nagyon lármás és erősen felfegyverzett csoport jön be a kocsmába. Azt követelik Burillo alezredestől, szerezzen nekik vonatot Madridba. Az autóbuszaikat elvesztették Toledónál.

– Nem adok maguknak semmiféle vonatot. Minek akarnak Madridba menni?

– Ma este Madridban hangversennyel egybekötött ünnepséget rendeznek a zászlóaljunk tiszteletére. Hatra mindnyájunknak ott kell lenni.

– Sehova sem mennek. Mit akarnak ünnepelni? Toledo feladását? Gyűjtsék össze az összes katonát, visszatérünk az állásokba, nehogy az ellenség idejöjjön utánunk, Aranjuezba.

A küldötteket megzavarja Burillo kemény hangja, az ajtó felé indulnak. De aztán némi sugdolózás után visszajönnek, arcukon az előbbi hetykeséggel:

– Kinek van maga alárendelve, alezredes?

– Itt senkinek sem, általában pedig a hadügyminiszternek.

– Kitűnő! Akkor telefonálunk Madridba . . .

– A telefont nem adom. Még egy szó és agyonlövetem magukat kollektív szökés szervezéséért.

Rögtön elmennek, alaposan begyulladva, bár Burillo most nem tartóztathatja le őket. Az egyetlen fegyelmezett alakulat a toledói úton maradt, várja a lázadók előnyomulását, hogy tartsa őket.

Odamegyünk; útközben a pályaudvar felől lövöldözés hallat-

szik. Befordulunk arra – elkeseredett küzdelem folyik, szökellő alakokat, sebesülteket és halottakat látunk a sínek között, kézigránátok robbannak, óriási a lárma. Az anarchista zászlóalj rohammal akarta elfoglalni a Madridba menő szerelvényt. De mások, akik szintén „evakuálni" szándékoztak, éberek voltak, és visszaverték a támadást. Ha így harcoltak volna Toledónál!

A nyugat felé vezető úton, tizenkét kilométeren át egy fia katonát sem látni. Hőség, búza, kertek, parasztok. Hát ekkora utat tettek meg a fejvesztetten menekülő osztagok? Végül messziről magas, égbenyúló füst- és lángoszlop látszik. Toledo ég. A fasiszták egyelőre nem mozdulnak a városból, mindössze három kilométerre vagyunk tőlük. A népi milícia egy kis létszámú osztaga próbálja megvetni a lábát itt, az algodori dombokon. Mozgósították a parasztokat a tanyákról, azok meg szívesen segítenek lőréseket vágni az üres istállók vastag falain, valami árokféléket ásni, töltéseket és fedezékeket építeni.

Egy alacsony, barnaképű legény, akinek fekete sapkáján vörös csillag ragyog, odajön hozzám. A sofőrtől megtudta, hogy orosz vagyok. Mereven néz, izgalma rám is átragad.

– Mondja, önöknél, Oroszországban is előfordult a polgárháborúban, hogy vissza kellett vonulniuk?

– Előfordult, persze. Vagy talán azt gondolja, hogy a polgárháború a Vörös Hadsereg állandó diadalmenete volt? Voltak nálunk visszavonulások is, voltak vereségek, voltak nehéz hónapok, voltak súlyos félévek, és volt egy nagyon nehéz esztendő is. A fehérgárdisták néha elragadtak tőlünk városokat, néha megostromolták őket, és az ostrom sikertelen volt.

– Tudom. Toledóban tanulmányoztuk Sztálingrád ostromának történetét.

– Nem Sztálingrádét, hanem Caricinét, Sztálingrádot sohasem ostromolták a fehérek . . .

– Sztálingrád az önök Toledója?

– Nehéz összehasonlítani. Mindenesetre Caricint sokkal nehezebb volt védeni . . .

Szavaimból szemrehányást vél kiérezni. Sokáig és komoran hallgat.

– Nálunk nagyon bonyolultak a viszonyok. Nézze csak, mit ír a *Claridad*.

Újságot húz ki a zsebéből. A szöveg egy helyütt ceruzával alá van húzva: „Teljes komolysággal rá kell irányítanunk anarchista barátaink figyelmét bizonyos dolgokra, amelyek éppen tegnap történtek. Az egyik fronton, közel a fővároshoz, a harcosok egy része eleinte derekasan harcolt, majd hirtelen visszavonult abban a pillanatban, amelyet erre szükségesnek tartott és kijelentette, hogy csak a maga (anarchista) bizottságának veti alá magát. Az ilyen eseteket haladéktalanul ki kell küszöbölni."

– Önök a polgárháborújukban, tudom, feloszlatták az ilyen alakulatokat, azokat pedig, akik a dezertálásért felelősek voltak, szigorúan megbüntették. Nálunk meg nyugodtan polemizálnak erről az újságokban!

A fiú nagyon rosszkedvű. Minden másképpen megy. Minden másképpen megy, mint Oroszországban. Toledói vasas, aki szeretné, ha minden úgy menne, mint Oroszországban! Nem tudom, hogyan vigasztaljam.

– Mi Moszkvában és Leningrádban nagyon alaposan tanulmányoztuk a francia forradalmat és a magunk 1905-ös forradalmát, de nem másoltuk le őket tizenhét novemberében. Csak a kispolgárok találták ki azt, hogy „semmi sem új a nap alatt". A spanyol munkások most az egész néppel együtt küzdenek a demokratikus köztársaságért, a fasizmus ellen; ebben a harcban önök sok új szervezeti formát hoznak létre.

– És a politikai biztosok?

Azért kérdezi, mert ő is politikai biztos.

Hogy a csapatok hangulatában fordulat következzék be és növekedjék a fegyelem, a kommunista párt a napokban néhány tucat politikailag képzett hadviselt férfit küldött a frontra. Már dolgoznak az alakulatokban, ott, ahol sok a párton kívüli paraszt, szocialista szakszervezeti tag és kommunista. Mohón szívják magukba, ahol lehet, a katonai taktika alapjait, búvják az enciklopédiákat és a tankönyveket, többször is megnézik a moziban a *Csapajev*et, tanulnak és tanítanak egyszerre.

A párt politikai biztosai megpróbálják egységbe kovácsolni a különféle fajta emberekből álló alakulatokat. Igyekeznek el-

lenőrizni a tisztek parancsait és ugyanakkor e parancsok végrehajtására ösztökélni a katonákat. Arra törekszenek, hogy kiebrudalják a kétes elemeket, viszont tekintélyt, bizalmat szerezzenek a köztársasághoz hű parancsnokoknak, akiket a katonák balsikerek esetén árulással szoktak vádolni.

A politikai biztosokat formálisan még senki sem erősítette meg, mint választott személyek dolgoznak, akik a harcosok közgyűlésétől kapták megbízásukat. Szerepük nagyon nehéz. Öt különböző pártot kell összebékíteniük és egy században egyesíteniük.

Odamegyünk a domb széléhez. Nem messze tőle emelkedik a második. Egy fekete szaténinges parasztokból álló csoport óriási buzgalommal tölt fel valami földsánc-félét – ilyet építhettek Dzsingisz kán idejében. A politikai biztos némi kétkedéssel szemléli ezt az erődítést. Se a kormány, se a Hadügyminisztérium, se a vezérkar – senki sem sietett segítségére; neki magának, a toledói lakatosnak kell a kritikus pillanatban, a saját belátása szerint fedező csapatot alakítani a köztársaságra támadó Franco–Mussolini–Hitler-hadsereg ellen. Elmerül egy rajzokkal ellátott, megsárgult könyvecskében. Vezérfonal a falusi akadályok építéséhez. Gondolkozik. Odahívja a parasztokat. Sokáig tanácskozik velük. Rólam teljesen megfeledkezett. És amikor egyszer véletlenül megfordul, bátran rám mosolyog:

– Megtanuljuk, biztosítlak róla, elvtárs! Méghozzá nagyon hamar!

Estére visszatértünk Madridba.

A fővárosban a lámpák egy részét légvédelmi okokból kék festékkel mázolták be; a másik felük vakítóan világít – megunták a mázolást, a felénél abbahagyták. Ha valaki este égve hagyja a villanyt egy el nem függönyözött ablakban, az éjjeliőrök bejönnek a házba, ha pedig be van zárva, be is lőhetnek az ablakon. De ugyanott az utcán véges-végig erős fényű utcai lámpák füzére világít.

A madridi utcákról gyorsan eltűnik a mono. A fiatalemberek ismét kiveszik a szekrényből a seviot nadrágokat és zakókat, szivarzsebükbe színes zsebkendőt tesznek. De hát jobb is így. Könnyebb eligazodni, ki hová tartozik.

A fővárost fokozódó ütemben hagyják el az emberek, különösen a külföldiek. A Floridában mindjárt több lett a hely. Általában angolosan távoznak. Mindennap előfordul, hogy az ember az előcsarnokban vagy a bárpultnál találkozik valakivel, aki elmagyarázza a katonai helyzetet, taglalja a viszonyokat, bírálja a kormány érthetetlen intézkedéseit és határozatlanságát, gúnyolódik a milicisták fölött, akik barmok módjára futnak szét a Junkersek elől, szidja a káoszt és a fejetlenséget – aztán egyszer csak eltűnik. Volt, nincs.

– Nem látta X. Y.-t?

– Hisz az már három napja elutazott.

– Hová?

– Hát ahová az emberek utazni szoktak. Valenciába, Barcelonába, Toulouse-ba, Párizsba, Londonba, Timbuktuba, Stockholmba, Szalonikibe, Tiencsinbe ... Ahová lehet.

Valóban, minek is maradnának Madridban, ha Toledo elesett? Az ő fogalmaik szerint a köztársaságiak a háborúban vereséget szenvedtek, és nyilvánvaló, hogy a háború néhány héten belül véget ér. Másként csak azt gondolkozhat, aki valami csodában reménykedik, csoda pedig csak azok számára történik, akik hisznek, akik imádkoznak, akik számára nincs más, a csodán kívüli út. Toledót, az erődítmény-várost, a hegyi várost egyetlen lökés után fejvesztetten, védekezés nélkül elhagyták. Hogyan védhetnék hát ilyen csapatokkal, ilyen parancsnoksággal, de bármilyen más csapatokkal és parancsnoksággal is Madridot, ezt a meg nem erősített, egymillió százezer lakosú éhes, szervezetlen várost, melynek nyitott be- és kijáratai vannak?

A Madrid elestét előre meghatározó tényezőknek se szeri, se száma. Minden megfigyelő, minden politikában jártas turista, még a szimpatizáns is, még az is, akinek vérzik a szíve, azt mondhatja magában: most vége. Azt mondhatja magában: most

már nincs miben reménykedni. Természetes, ideje, hogy elutazzék. Ideje, hogy valamennyien elutazzanak, sietniük kell haza, hogy ők közölhessék a hírt a végről – hiszen lehetséges, hogy akik távolabb, New Yorkban vagy akár csak Helsinkiben élnek, egy napon érkeznek meg a Madrid feladásáról, a polgárháború végéről, a népfront leveréséről szóló távirattal.

És a csoda tényezői? Ebből mennyi van? Megpróbálom számbavenni, mire van szükség:

1. Némi légierő.

2. Ötezer, nem, inkább nyolcezer lövész. Nem kell okvetlenül valamennyinek hősnek lenni. Legyenek csak állhatatos, fegyelmezett emberek, akik ott maradnak a lövészárokban, és nem szaladnak el, ha repülőgépet látnak. Tizenöt, ilyen emberekből álló zászlóalj az első időkben. És zászlóaljanként, nem is századonként, csak zászlóaljanként egy-egy jó géppuskás szakasz.

3. Maguk a lövészárkok.

4. Harckocsik, legalább húsz harckocsi. Nem is mondom, hogy ötven. Száz harckocsival egykettőre el lehetne jutni Sevilláig, a portugál határig. De nem beszélek százról. Csak húszról.

5. Megtisztítani a várost. Kiűzni legalább harmincezer fasisztát. Agyonlőni legalább ezer bandität. Elszállítani a letartóztatottakat. Bezárni a kocsmákat és lebujokat.

6. Egy tábornok, akinek engedelmeskednek és aki nem gazember.

7. Éles hangú angol–francia jegyzék Németországhoz és Olaszországhoz az intervencióban való részvételük miatt.

8. Largo Caballero értse meg végre, hogy a helyzet válságos.

9. Largo Caballero értse meg, hogy a helyzet válságos ugyan, de egyáltalán nem reménytelen.

10. Haladéktalanul, még ma megkezdeni az ellentámadásra induló tartalékcsapatok kialakítását.

Mindezeken kívül szükség van arra, hogy a madridi nép akarjon védekezni, akarjon győzni. Ez megvan, mindenki vár, mindenki kész megmozdulni, ezt látom. De a felsorolt tíz tényező – az nincs meg. Bármelyik közülük, ha ma megjelenne, csodát tenne. Mind a tíz együttvéve – ez már a csodák csodája volna. De egyelőre egyetlenegy sincs meg közülük.

A Központi Bizottságban keserű a hangulat. Díaz, Dolores és a többiek mind el vannak keseredve Largo Caballero miatt. Az öreg teljesen elmerült a bürokratikus módszerekben, a papírtengerben, nem tűri a kezdeményezés semmiféle megnyilvánulását, nem engedi, hogy nélküle akár csak egy őrmestert is kinevezzenek, akár csak ezer pesetát, egyetlen puskát is kiadjanak. Persze nem tud mindent maga megoldani, szünet nélkül tanácskozik munkatársaival, a pénzt mégis kiadják nélküle, a fegyvert széthordják az ő engedélye nélkül is, de a kormány nem alakít csapatokat, reguláris egységeket, eddig még nem szánta rá magát semmiféle ésszerű, hidegvérű, határozott lépésre. A kommunisták hatalmas és egyre növekvő munkát végeznek, de mindez nyersanyag-feldolgozás, félkészáru-termelés, ezt se a kormányban, se a vezérkarban senki sem használja fel. A párt összegyűjti az önkéntesek tízezreit, de senki sem osztja be, senki sem fegyverzi fel őket. A párt hatalmas tömegeket mozgósít vasárnapi lövészárok-ásásra. Az emberek énekszóval, lelkesen vonulnak ki a munka színhelyére, ott azonban nem mutatják meg nekik, hol és mit kell ásni, egész nap váratják őket, nem kapnak se ásót, se felvilágosítást, végül is kiábrándulnak és felbőszülnek. A párt rengeteg üzemben megszervezte a haditermelésre való mozgósítást, a munkások készek ingyen dolgozni éjszakánként, maguk kutatják fel a fémet és egyéb nyersanyagot, de nem kapnak lövedékmintákat, kitessékelik őket, amikor a mérnökkel együtt megrendelésért mennek a Hadügyminisztériumba. A pánik, a szabotázs, a kártevés elemi erővel nő a fővárosban, a kormány pedig tehetetlenül áll mindezzel szemben. A hivatalnokok, különösen a magasrangúak önkényesen elutaznak Barcelonába, sőt külföldre is. Egyetlen olyan kormányhű tábornok helyett, akire mindenki hallgat, van néhány, akire Largo Caballero hallgat és rajta kívül senki. Az öreg a régi katonák legrosszabbjaival vette körül magát, volt gyarmati közigazgatási személyiségekkel, nagybirtokosokkal, akik katonai tekintetben nullák, politikailag pedig reakciósok. Valamennyi miniszterével feszült viszonyban van, hadilábon áll. Sokakkal, különösen pártbeli elvbarátaival úgy bánik, mint holmi szolgákkal. Titokban panaszkodnak is emiatt. És mégis a szocialisták is, a kommu-

nisták is minden erejükkel azon vannak, hogy támogassák az öreget, növeljék tekintélyét. A gyűléseken, összejöveteleken megéljenzik, üdvözleteket küldenek neki, igyekeznek körülötte tömöríteni a fasizmus ellen küzdő munkástömegeket. Mindezt úgy tekinti, mint valami abszolút nélkülözhetetlen és elvitathatatlan dolgot, sőt nem átallja nyíltan, írásbeli illojalitással vádolni bármely területi vagy iparági szakszervezeti bizottságot vagy lapszerkesztőséget, ha valamely felhívásból vagy egyéb okmányból kihagyják a nevét. Erre több időt fordít, mint katonai ügyekre.

Körös-körül érlelődnek az összeesküvések és provokációk, diverziókat és terrorcselekményeket készítenek elő, fantasztikus rémhíreket terjesztenek. A fasiszták orruknál fogva vezetik az állami tisztviselőket, befurakodnak minden hivatalba, és még csak álcázni sem igyekeznek magukat. Léridában egy agyonlőtt fasiszta tábornok özvegye kijelentette, hogy vezekelni akar férje bűneiért, és kéri, küldjék ki a frontra. A helybeli bölcsek kigondolták – vagy hallgattak ravasz tanácsadóikra –, hogy jobb lesz, ha elővigyázatosságból nem a fronton, hanem a népi milícia irodájában veszik igénybe a hölgy szolgálatait. Három nap múlva a bűnbánó özvegy eltűnt a milicisták teljes listájával.

Holnap hosszú szünet után ülést tart a Cortes (a spanyol parlament). A parlament meghallgatja Largo Caballero beszámolóját a kormány tevékenységéről.

OKTÓBER 1

A Cortes ülése percnyi pontossággal, délelőtt tízkor kezdődött. A pompás aranyozott parlamenti terem csak félig telt meg. Sok képviselő a fronton harcol, sokat agyonlőttek és megkínoztak a fasiszták. A jobboldal egy része teljesen üres. Azok, akiknek itt volt a helyük, jobbnak látták Burgosban gyülekezni.

A karzaton helyet foglaló közönség olyan, amilyet még nemigen látott ez a terem. A középkori lovagokat ábrázoló freskók között a népi milícia katonái ülnek, térdükön automatapisztolyukkal. Sok monóba öltözött munkásfiú és lány, sok tiszt, akik korábban sohasem látogatták a parlamentet.

Lent, a lépcsőzetes teremben és a szónoki emelvényeken a lehetőséghez mérten megőrzik a régi parlamenti szertartást. Az aranycsíkos nadrágban, régi uniformisban feszítő altiszt tiszteletlutudóan egy pohár narancslét nyújt át minden szónoknak, még akkor is, ha az illető fel sem megy az emelvényre, csak a helyéről mond egy-két szót.

A kék miniszteri pad szélén Largo Caballero emelkedik fel. Nagyon röviden beszél. Megjegyzi, hogy új kormánya, melyet a lázadók fegyveres erővel meg akarnak dönteni, ugyanolyan törvényes, mint a megelőző. Az előző kormány fejének kezdeményezésére jött létre, aki követelte, hogy a hatalomban az összes spanyol demokratikus körök legyenek képviselve. Ugyanakkor a kormány nem feledkezik meg arról, hogy a fasizmus feletti győzelem után gyökeres szociális reformokra lesz szükség az országban. A spanyol proletárok, akik vérüket áldozzák ebben a harcban, megérik, hogy realitássá válik az alkotmány első pontja: „Spanyolország a különböző osztályokhoz tartozó dolgozók köztársasága."

Lelkes éljenzés. Ezután rövid beszédet mond Enrico de Francisco a szocialisták, Pestaña a szindikalisták, Aguirre a baszk nacionalisták, Santalo a katalán baloldal, José Díaz a kommunisták, Quiroga és Albornoz a baloldali köztársaságiak részéről. Valamennyien követelik az összes demokratikus erők egyesítését a fasizmus ellen és a kormány korlátlan támogatását.

José Díaz többek között ezt mondja:

– Mi, a kommunista párt, úgy véljük, hogy hosszú utat kell megtennünk a munkásosztály összes becsületes osztagaival, az egész spanyol demokráciával együtt. Egyesek megpróbálják úgy feltüntetni ezt a kormányt, hogy az kommunista vagy szocialista, vagy hogy általában bizonyos különleges szociális nézetei vannak. Válaszként teljes határozottsággal jelenthetjük ki, hogy ez a kormány az előző folytatása. Hogy ez köztársasági-demokratikus kormány, melynek vezetésével harcolni fogunk és legyőzzük a köztársaság és Spanyolország minden ellenségét.

Az ülés vita nélkül, egyhangúlag bizalmat szavaz a kormánynak. Ezután általános lelkesedés közepette felolvassák a Baszkföld autonóm statútumának tervezetét. Ezért a statútumért a

baszkok évszázadokon át harcoltak a királyság idején és évekig a Zamora–Lerroux-féle köztársaság idején. Most öt perc alatt elfogadják. Dolores Ibarruri felkiált:

– Éljen a baszkok autonómiája!

A parlament megéljenzi Aguirrét, a baszkok képviselőjét. A magas, választékosan öltözött fiatalember mosolyogva hajlong minden oldalra.

A Cortes elnöke, Martínez Barrio bezárja az ülést és javasolja, hogy a Cortest legközelebb december elsejére hívják össze. A terem kiürül, a képviselők, sokan katonai egyenruhában, egyenesen a frontra indulnak, amely most oly közel van a fővároshoz.

Némi szünet után ismét megkezdődtek a Madrid elleni légitámadások.

Ezt a szünetet sokan, különösen diplomáciai körökben úgy értelmezték, hogy a lázadók letettek a főváros bombázásáról.

Egyes vélemények szerint Franco tábornok megígérte Hitlernek, hogy többé nem gyilkolja a békés lakosságot, Hitlernek pedig a brit közvélemény megnyugtatása céljából volt erre szüksége.

A katonai-politikai és nemzetközi problémák más tudorai azt bizonygatták, hogy a bombázást korántsem Hitler tiltotta meg, hanem a római pápa, mert a milliós katolikus város ellen intézett légitámadások a szentatya lelkiismeretét terhelnék.

Ismét mások azt erősítgették, hogy nem Hitler és nem is a pápa, hanem a dél-amerikai országok követelték a légitámadások beszüntetését, azzal fenyegetőzve, hogy ellenkező esetben megakadályozzák a brazil és argentin fasisztákat a segítségnyújtásban.

A szünet oka sokkal egyszerűbb volt. A sötét éjszakákon nehéz volt bombázni. Mihelyt ismét megjelent a hold az égen, megjelentek a Junkersek is.

Néhányan átköltöztünk a Floridából a tér túlsó oldalán levő Hotel Capitolba. A Floridában már kibírhatatlanná vált a helyzet a külföldiek idegessége, a rémhírek, a pánik, az állandó veszekedések miatt.

A Capitolban az igazgatóság felajánlotta, hogy rendezkedjünk be ott és úgy, ahol és ahogy akarunk, fizessünk, amennyit aka-

runk, csak legyünk ott – mert különben a teljesen üres szállodát raktárnak fogják felhasználni. A szállodaépület amerikai típusú, gépesített felhőkarcoló, acélbútorokkal, mindenféle trükkökkel, gombnyomásra a falból kiugró ágyakkal és hasonlókkal fűszerezve. Ágyban fekve gombnyomással ki lehet nyitni az ajtót a pincérnek, ha kávét hoz. De a pincérek semmit sem hoznak, kávé nincs, semmi sincs, reggelenként a Floridába szaladunk át egy kávéra.

Én egy félkör alakú, erkélyes, üvegfalú szalont foglaltam el a torony legfelső emeletén. A díványon fekve be lehet látni az egész Gran Viát, a fél várost és még a környező hegyek hamuszínű vonulatait is. Nappal pezseg az élet, ezernyi színben csillog az autók, kirakatok, járókelők, újságárusok, tarka női ruhák nagyvárosi folyama. De amikor leszáll az est és az ezüstös kasztíliai hold sugara végigömlik a háztetőkön, amikor hangosan felüvölt a sziréna, fényszórók pásztázzák az eget és tompa robbanások törik meg az idegtépő, lapuló csöndet – akkor Madrid a maga millió lakosával, kormányával, felhőkarcolóival olyan egyedül marad, mintha valami elszabadult jégtáblán hánykódna.

OKTÓBER 2

... És akkor utcái kihaltak, hangosan koppannak a járőrök léptei, visszhangzanak a puska- és pisztolylövések. Tegnap éjjel eltorzult arccal berohant a szobámba a fiatal Georges Soria, az *Humanité* tudósítója. Nem húzta egészen össze a függönyt, a járőr a kiszűrődő fény felé lőtt, s a golyó két centiméterrel Georges feje mellett süvített el. Nyomban ezután liften feljött hozzánk a lövést leadó járőr, hosszú, szitkozódó beszélgetés indult meg közöttünk, kölcsönösen igazoltattuk egymást, a járőr minket, mi őt. Nem jutottunk semmire, de kibékültünk és hosszan veregettük egymás vállát.

A bombázás alatt a legjobb, ha összehúzzuk az összes függönyöket, eloltjuk a villanyt a szalonban, kimászunk az erkélyre és lefekszünk. A fő csak az, hogy ne mozogjunk, különben a járőrök lőnek, azt mondják, jelzéseket adtunk le tükörrel vagy

tudja isten mivel. Ma az erkély jobbsarkából lángok látszanak délnyugat felől – a getafei repülőtér és a Carabanchel munkásnegyed van arra.

Alattunk van a Paramounthoz tartozó Capitol filmszínház, Madrid legnagyobb mozija. Előcsarnokában óvóhelyet rendeztek be. A székek, a dzsesszzenekar hangszerei egymás hegyén-hátán, s mintegy ötszáz ember ül, illetve fekszik összehúzódva, álmos, komor hallgatásba merülve. Többnyire öregek és nők, körülöttük sebtében felöltöztetett gyerekek. Az arcok szürkék, fáradtak, gyűröttek, mint az utasoké, akik soká vártak a vonatra a vasúti csomóponton.

Lassan világosodik, a légiriadó véget ért. Carabanchelbe megyünk, ebbe a régi madridi szegénynegyedbe. Szűk kis utcák, földszintes házak, nyomorúságos kis boltok. Építőmunkások, kőművesek, betonszerelők, vakolómunkások, festők laknak itt. Az ő kezük munkájával épültek fel a bankházak és a pazar szállodák.

Most kevés itt a felnőtt munkás – a frontra mentek. A nők és a gyerekek Carabanchelben maradtak. Kopottas fekete ruhában állnak körül egy hatalmas, még füstölgő tölcsért. Egy ilyen tölcsérben bőven elférne három ló lovasával együtt. Százkilós bomba vájta. Erősek ezek a bombák. Spanyolországban sohasem gyártottak ilyeneket. És egyhamar nem is fognak. Német bombák ezek, a Rheinmetall és a Krupp gyártmányai. Robbannak és egyúttal fel is gyújtják azt, amit felrobbantottak. Csak ennek a szegény bombának nem sikerült. Üres térségre esett, semmit sem pusztított el, senkit sem gyilkolt meg. És a proletár nénikék zajos örömmel hajtogatják: micsoda szerencse!

A nénikék megtudták, hogy egy orosz járkál errefelé. Pillanatok alatt körülfogtak, mindjárt közölték velem, hogy Lucia Ortega, egy özvegyasszony már kapott élelmiszert a szovjet nőktől.

A háziasszonyok nagyon helyesnek találták, hogy éppen Lucia kapott elsőnek élelmiszert. Először is özvegy, másodszor, ehhez képest elég sok gyereke van: hét, harmadszor pedig a gyerekek között elég sok a lány: hat.

Elmentünk Luciához, aki kiszaladt elénk. Egészen fiatal még,

és nagyon eleven. Egyébként még nem is biztos, hogy özvegy. Férje, Pedro Ortega hat héttel ezelőtt eltűnt Méridánál.

Lucia bemutatta nekem a gyerekeit, és szemmel láthatóan hízelgett neki, hogy felírtam a nevüket a jegyzetfüzetembe... A kislányok neve: Clarita, Conchita, Pepita, Incarna, Rosita és Carmencita. A kisfiút Juanitónak hívják, teljes nevén Juan Buenaventura Adolfo Ortega Garcíának. Nálunk egyszerűen csak Ványa volna. Még nagyon kicsi, és nem tudja, hogyan kell bánni egy olyan egyszerű szerszámmal, mint az orr. Hat nővére segít neki az ujjaival és a szoknyája szélével.

Lucia ünnepélyesen egész kollekciót vesz ki az ósdi szekrényből. Pergamenpapírba csomagolt vaj, egy zacskó cukor, két tábla csokoládé, tej-, hús-, halkonzervek és padlizsán-pástétom, néhány csomag Puskin keksz. Minden teljesen érintetlen, és már harmadnapja csak kiállítási tárgyként szolgál a szomszédok számára. Most a vendégszerető háziasszony kinyitja a Vorosilov-gyárban készült padlizsán-pástétomot, kibontja a csokoládét, és letör belőle néhány szeletet. Arra már nem szánja rá magát, hogy a vajhoz hozzányúljon – vajat Spanyolországban úgyszólván egyáltalán nem esznek, legfeljebb a külföldi turisták vagy a nagyon gazdag emberek.

– Látja – mondja Lucia anélkül, hogy bármiféle következtetést akarna levonni vagy propagandát szándékozna csinálni –, a maguk országából csokoládét és vajat küldenek nekünk, Németországból meg Olaszországból pedig bombákat.

Pepita és Rosita, miután kioktattam őket, hozzádörgölik a kekszet a vajhoz és jóízűen csámcsogva nyalogatják. Juanito pedig beledugja az orrát a padlizsánba.

Miguel Martínez beszélt a Cortesben Prietóval. Ezután a következő néhány sor jelent meg a *Socialista*nak, Prieto lapjának első oldalán, vastagon szedve, aláírás nélkül:

„Ötezer elszánt ember, aki mindenre el van szánva, hogy szétverje az ellenséget! Ötezer! Van-e Madridban ilyen ötezer? Munkásolvasóink minden bizonnyal egyhangúlag kiáltják: persze, hogy van! De mi mégis megismételjük: ötezer kemény legényre van szükségünk, persze jobb volna nyolcezer, de leg-

alább ötezer legyen. Csak ötezer, de azoknak kivétel nélkül fegyelmezettnek és a végletekig kitartónak kell lenniük. Ötezer ilyen katona most fontosabb, mint huszonötezer bármilyen odaadó, de szervezetlen elvtárs. Azt várjuk, hogy a milicisták a néphadsereg igazi katonái lesznek. Ez megrövidíti a harcot, és gyorsan győzelemre visz bennünket."

OKTÓBER 5

A nemzetközi repülőrajnak nagyon kevés gépe maradt. Tizenöt ember dolgozik rajtuk felváltva.

Abel Guideznek mind a tizenötnél többször kell felszállnia, hol bombázó-, hol vadászgépen. Nagyon rosszkor érkeztem a barajasi repülőtérre. Egy bombázó három vadászgép kíséretében már két órája elszállt, és még egyik sem tért vissza. Már minden bizonnyal fogytán a benzinjük.

Végre megjelenik az égen az annyira várt pontocska. Nő, közeledik, kis repülőgéppé változik. Meredeken ereszkedik lefelé, és máris ott gurul a száraz, tüskés füvön. Eléje szaladnak, és a pilóta még ki sem kapcsolja a motort, máris kiabál az ülésről:

– Teljesítettük a feladatot, megtaláltuk a páncélos osztagot, ledobtuk a bombákat. Már visszafelé indultunk, amikor utolért bennünket egy egész falka, kilenc vadászgép, és tüzelni kezdtek. Mindent összevéve, a két kicsi sértetlen, a bombázó úgy megy, mint a részeg, félek, hogy Gustave megsebesült.

A harmadik vadászgépről nem kérdezik. Amíg kikapcsolja a szíjakat, az elvtársak számolják a gép szárnyán és farkán a golyók ütötte lyukakat. Összesen öt... Vajon ki van az elpusztult vadászgépben? De nem, Guidez él! Hát lehet ez más, aki ilyen mesterien, szinte függőlegesen ereszkedik a földre! Fekete szemöldökét összehúzza, arca izgalmat és szomorúságot fejez ki. Kiabál, hogy gyorsan készítsék el a mentőkocsit. Mentőkocsi nincs. Akkor hordágyakat. És egyszer csak megjelenik a nagy gép is. Ide-oda himbálózva a levegőben, féloldalra dőlve, esetlenül bukdácsolva leszáll.

Mindenki a repülőgéphez rohan. Senki sem nyitja ki belülről. A repülőtér parancsnoka maga feszíti fel a kis ajtót. Az egész

fülke vérben ázik. A pilóta erőtlenül a kormánykerékre dől, vagyis inkább függ a szíjakon. Körülötte, a padlón nagy vértócsa. Nemcsak a vállát, lábát és karját érte lövés, hanem a kezefejét is. A pilótaülés támlája cafatokká tépve lóg a feje fölött. Micsoda kitartás és bátorság kellett ahhoz, hogy ebben a golyózáporban kitörjön a légikalózok gyűrűjéből, visszatérjen kiindulási pontjára, megmentse a gépet, elvtársait!

A bombavető és a géppuskás is megsebesült, de nem olyan súlyosan, mint a pilóta: a fasiszta vadászgépek alulról és elölről támadtak.

A gépet szinte szitává lőtték, az ablakok betörtek, a gépezetek megrongálódtak. Egy spanyol mérnök mászkál benne, próbálgatja a kábeleket és helyeslően bólogat.

– Mehet?

– Mehet.

– Mikor?

– Fél óra múlva. Csak megtöltik benzinnel, megtisztítják a géppuskákat.

– Legalább a vért mossák le. És a pilóta? És a bombavetők?

– Embereink vannak – mondja Guidez. – Épp az a bajunk, hogy több a lövészünk, mint a géppuskánk és több a pilótánk, mint a gépünk.

Szomorúan néz.

– Mi megtesszük, amit tudunk. Franciaország nem támogat bennünket. A spanyolok derék legények, de ma még melletük kell állnia valakinek, hogy bátorítsa őket. Augusztusban nem bombáztak háromezernél alacsonyabbról, most lejönnek velünk ötszáz méterre. Tegnap is összetörte magát valamelyikük, a kórházban halt meg, ma temetjük.

Behívnak bennünket a sebészeti rendelőbe. Odabent hangos vita folyik. A sebesült pilóta testéből eltávolították a szilánkokat, sebeit bekötözték. Most komplett villásreggelit követel: előételt, sülthúst és bort. Torkaszakadtából ordít, míg csak Guidez meg nem rendel számára egy doboz szardíniát, paradicsomot, egy szelet húst és egy üveg Valdepeñast. Elhallgat, lehunyja a szemét, majd hirtelen megszólal, hogy a húst vajjal készítsék, ne

azzal a szörnyű olívaolajjal, mert attól hányni fog és fejébe száll a vér – ismeri már magát. Guidez korholja:

– Szégyelld magad, elvtárs, tudod, hogy háborúban vagyunk, ezt meg kell értened, hiszen elvtárs vagy!

Guidez az „elvtárs" szót ünnepélyesen ejti ki. Miközben megismertet a pilótáival és szerelőivel, egyikről-másikról azt mondja: elvtárs. És ez úgy hangzik, mint valami rang. Önmagáról is így beszél, bár nem tagja a pártnak: Én elvtárs vagyok, vagy: Fölösleges engem erre figyelmeztetni, hiszen elvtárs vagyok...

Elmegyünk a spanyol pilóta temetésére. Az I. sz. katonai kórházban, Carabanchelben belehalt sebeibe. A kórház kapuján gyakran fordulnak ki kisebb temetési menetek. Gyász-zene helyett dobszó kíséri a halottat. Az egyszerű koporsókat a köztársaság lobogója fedi. A koporsó mögött katonák és civilek lépkednek némán.

Ilyen a mi menetünk is. Vagy harmincan vagyunk. Nem kell messzire menni. Már itt is van a köztemető kerítése.

A sírt már előkészítették – szűk, kemény, betonozott mélyedés. A mi sírjaink Oroszországban szélesebbek, puhábbak, hűvösebbek. Leeresztik a koporsót – a betonrésből száraz, fojtó mészporfelhő csap ki. Néma percek következnek, mindenki felemelt ökéllel áll: az utolsó üdvözlet ez, emlékezés az elhunytra és egyben fogadalom a további harcra.

A kísérők szétoszlanak, és búcsúzóul megszorítják a rokonok kezét. A rokonok felsorakoztak, nyugodtan, könnytelen szemmel állnak ott mind a tizenketten. Egy fehér szakállas öregember feszes kabátban hangsúlyozottan, büszkén felemeli szép fejét. Nagyobbik fiát, a légierők kapitányát temette ma el. De két fia még mellette áll kék monóban. A temető kapujánál elbúcsúznak apjuktól. Elviszi őket egy „Aviación" feliratú nagy gépkocsi.

A repülőtéren végre sikerült elérnem azt, ami miatt annyit fáradoztam ezekben a napokban. Holnapután átrepülhetek az északi frontra. Egy Douglas indul oda fegyverszállítmánnyal, a kormány bizalmas postájával, valamint a központi kormány és a vezérkar néhány felelős képviselőjével. Óriási erőfeszítéssel sikerült kikönyörögnöm két helyet, egyet a magam, egyet pedig

Roman Karmen filmoperatőr részére. Prieto, amikor a repülőtérről telefonon hálálkodtam neki, stílusához hűen, így válaszolt: – Majd a leszállás után köszönje, de akkor is csak attól függően, hogy hol kerül sor rá.

OKTÓBER 7

A repülőtéren meglepetés várt, már nem is tudom, kellemes-e vagy kellemetlen. A megbeszélés szerint reggel hétre érkeztünk ki Karmennel és a tolmácsával, az argentin Linával. Persze soká kellett várakozni, míg a pilóta meg a szerelő megérkezett – spanyolok. Még jó, hogy kinyitották a repülőraj bárját, így a franciáknál jóllaktunk forró kávéval, szendviccsel és rummal. Később aztán, úgy tíz óra tájban, amikor már kigördítették a hangárból a pompás, nagy gépet, megrakták és kezdték beindítani a motorokat, kiderült, hogy a tizenöt utas közül csupán mi ketten vagyunk ott, Karmen meg én. A repülőtér parancsnoka végigtelefonálta a különféle minisztériumokat, hogy felkutassa a tekintélyes delegátusokat – egyeseket nem talált, másokról azt mondták, hogy úton vannak, ismét mások hirtelen megbetegedtek, végül pedig egyeseket újabb halaszthatatlan ügyek kényszerítettek arra, hogy lemondjanak a repülőútról. Délig vártunk, de csak egy Bilbaóba vezényelt tengerész jelent meg. A parancsnok annyira felbőszült, hogy anélkül, hogy bárkitől is megkérdezte volna, megengedte, hogy magunkkal vigyük a bennünket csak kikísérő Linát. A fülkéből tizenegy ülést kidobtak, helyükre golyószórókkal és töltényekkel megrakott ládákat raktak.

Guidez, mint mindig, a repülőtéren sürgött-forgott, ő volt az utolsó, akinek mosolya és fehér sisakja felénk villogott a földről. A gép lendületesen emelkedett a magasba, és háromezer méternél északnak fordult. Negyedóra múlva már a lázadók területe fölött voltunk. A pilóta, egy bozontos fekete szemöldökű, szép szál legény díszes, aranysujtásos egyenruhában és sapkában, vastag szivart szívott a kormánykeréknél. Cikcakkokban vezette a Douglast, igyekezett a hegyek fölött repülni, minél távolabb a lakott helyektől. Előbb balra tartottunk, a Duero fo-

lyóig; még távolabb balra elmaradt mögöttünk Valladolid városa. Aztán Quintana del Puente előtt kissé nyugat felé fordultunk. Mindezzel körülbelül egy óra telt el.

Burgos közelében a pilóta még magasabbra emelkedett, négy és fél ezer méterre. Valahol itt kell lenniük a fasiszta fővárost fedező német repülőtereknek. A szerelő hátrament a gép hátsó részébe, s a ládákon ülve mi is azt nézegettük, nem tűnnek-e fel vadászgépek. És éppen itt döglött be a baloldali motor. Karmen, aki igen nagyra tartotta légügyi ismereteimet, kérdőn fordult felém. Csak ennyit mondtam: – Itt ennek a fele se tréfa. – Legyintett és megpróbált felvételeket készíteni Burgosról – fehér épületek elég pontosan kivehető sávja látszott jobbfelől. De a pilóta és a szerelő istentelenül telefüstölte szivarjával a fülkét. A tengerész aludt, mint a mormota. A szerelő – igazi spanyol szenzációéhség – felrázta a tengerészt, és az ablakra mutatva kiáltotta: – Burgos! – A tengerész félálomban bólintott és kihúzta a pisztolyát.

Így, egy motorral, kissé lejjebb ereszkedve, huszonöt perc múlva Reinosa fölé értünk. Ez már köztársasági terület, de azért a kényszerleszállás itt sem nagyon ajánlatos, bombákkal, a hegyek között.

– Még tíz perc! – és messziről, de rohamosan közeledve, elénk tárult a tenger. Csipkés part, zöld növényzet, parkok, tisztások és a szeszélyes, hosszú santanderi földnyelv, fokán a királyi várral. Leállítva a motorokat, végtelennek tűnő, hosszú körözés után leszálltunk a nyári mezőre, és puhán gördültünk a nedves füvön, nyomunkban finom szemcsékben fröccsent szét a víz. Kinyitottuk az ablakokat – odakint őszi eső szemerkélt, az első eső Velikije Luki óta. Nedves juhok, nedves tetők, távolról vörösténglás házak, nedves tengeri levegő – mindez valahogy Angliára emlékeztetett.

Santander félúton van Bilbao és Gijón között. Kikhez menjünk előbb, az asturiaiakhoz vagy a baszkokhoz? Jó volna előbb Asturiába menni, hiszen ott Oviedo ostroma már vége felé közeledik, a bányászok már elfoglaltak egyes városnegyedeket. A baszkok földje viszont hat napja vált autonóm területté, és most lázasan tevékenykednek a kormány érdekében. Mellesleg Bilbaó-

ból közvetlen távíróösszeköttetés van Londonnal, kapcsolatot lehet teremteni Moszkvával. De nem, előbb Asturiába!

A repülőtér parancsnoka rendelkezésünkre bocsátott egy gépkocsit, amellyel elmentünk a városba, a népfront-bizottsághoz.

Barátságtalan, száraz fogadtatás. A népfront-bizottság elnöke, aki egyébként Santander katonai biztosa, nem akar elengedni bennünket se Asturiába, se pedig a baszkokhoz. Hidegen hagyják összes meghatalmazásaim, a Hadügyminisztériumtól kapott igazolványaim, sőt még az is, hogy egyenest Madridból repültünk ide fasiszta terület fölött, és fegyvereket, bombákat, információkat hoztunk. Kijelenti, hogy rádió útján megkérdezi Madridot, és csak azután dönti el, mennyire lesz segítségünkre.

Két hét is beletelhet, míg Madrid válaszol, ha ugyan egyáltalán válaszol. Hát ez bizony unalmas. Megkérdezzük a kommunista párt címét. A címet megkapjuk, de a repülőtéri sofőr már elment, így gyalog kell elvánszorognunk a pártbizottságba, esőben, Karmen filmverklijével, a tartalék-kazettákat tartalmazó bőrönddel.

A város pontosan úgy fest, mint egy fürdőhely télen; azelőtt nyaranta ideköltözött a királyi udvar és az egész madridi arisztokrácia. Most se király, se arisztokrácia. De az utcákon rengeteg komor ábrázatú burzsuj sétál, sokan kutyát vezetnek pórázon. És mennyi esernyő! Mindenki ernyővel jár itt. Sohasem hittem volna, hogy egész Spanyolországban van annyi esernyő, amennyit csak itt, a santanderi tengerparton láttam.

Szánalmasan lépkedünk esernyő nélkül, de a baj mégsem ez, hanem Lina. Alig teszünk meg tíz lépést, máris tisztán látom, hogy Linával bizony erősen kirívunk az itteniek közül. Elutazásunk előtt Karmen meg én mindenesetre levetettük a monót, és civil ruhába öltöztünk. De ez a szegény kislány elnyűtt katonai pamutnadrágban, ormótlan, agyontaposott cipőben, abban az öltözékben ült fel a repülőgépre, amelyet Guadarramában nyúzott el, és amelyben levest főzött a katonáknak Toledónál. Ragyogó, göndör sörénye, kreol arcbőre és vastag ajka – mindez együttvéve legjobb esetben a *Tamás bátya kunyhója* című gyerekfilmbe való, de semmiképpen sem ezeknek a háború borzalmait nem ismerő burzsujoknak.

Sürgettük, hogy vegyen egy szoknyát, de ebédidő van, és az üzletek mind bezártak. Bementünk egy tengerparti vendéglőbe. Az alsó helyiségben, a kávézóban és a bárban sok volt a spekuláns külsejű ember. Ellenséges moraj fogadott bennünket, amikor beléptünk a nadrágos Linával. Felmentünk az emeletre. A frakkos pincér, aki ugyancsak villámló tekintettel mért végig bennünket, teljes némasággal tálalta fel a kitűnő ebédet: halat, kacsát, árticsókát, sajtot – olyan ételeket, amelyektől Madridban már csaknem egészen elszoktunk. Kenyeret viszont csak egy vékonyka szeletet kapunk – itt északon nincs kenyér.

A pártbizottságon elmondták, hogy Santander még tele van fasisztákkal, a köztársasági hatalom gyenge és kompromittálva van, nemigen tud megbirkózni a helyzettel. A központi kormánnyal úgyszólván semmiféle kapcsolat sincs, a polgári kormányzó és a népfront-bizottság úgy irányít, ahogy éppen eszébe jut. Nemrég a következő trükköt eszelték ki (vagy valaki sugalmazta): a hatóságok összeállítottak egy listát azokról, akikről leginkább gyanítják, hogy rokonszenveznek a lázadókkal, köztük katonaköteles fiatalokról is. Megidézték őket és azt ajánlották nekik, hogy menjenek külföldre; ha akarnak, maradhatnak, de akkor számolniuk kell azzal, hogy börtönbe kerülnek. A többség persze inkább a külföldi utat választotta, hajón Franciaországba utazott, egyesek pedig gondolkodás nélkül nyomban Burgosba és Salamancába a lázadók főhadiszállására indultak. Santandert gyakran látogatják külföldi hajók, származásukkal és rendeltetésükkel senki sincs tisztában; nemrég egy angol hajó, miután tíz napig állt a santanderi kikötőben, rakományt és bizonyos embereket vett fel, elment állítólag Londonba, a valóságban azonban egyenesen Vigo fasiszta kikötőbe.

Maga a pártbizottság is gyönge itt, láthatóan nincs nagy befolyása, és más pártok uszályában kullog.

Telefonon beszéltünk Gijónnal. Az asturiaiak nagyon örülnek látogatásunknak, az első oroszoknak, s arra kérnek, hogy jöjjünk azonnal, minden külön engedély nélkül. Llanesba elénk utazik az asturiai pártbizottság titkára.

Este Santander nedves, sötét, barátságtalan. Négy üres, roszszul világított bár. A Hotel Mexicóban töltjük az éjszakát. A

vacsoránál néhány haragos képű, gyűrött burzsoá család; láttunkra komoran hallgatnak, bár Lina már harminckét pesetás flanellszoknyát visel. A portás jó néhányszor felhívja rá a figyelmünket, hogy ha akarunk, dollárban is fizethetünk.

OKTÓBER 8

Elragadóan szép hegyes tengerparti táj. Mély hegyszorosok, égnek meredező, egymásra tornyosuló csúcsok és vonulatok tagolják ezt a földet. Az utak merész szerpentinekben kanyarognak, hegynek föl és hegyről le. Gyors folyók jéghideg vizet szállítanak a magasból, és utat törve a hegyláncok között, egyenesen az Atlanti-óceánba zúdulnak. A Morcín és az Aramo hóborította csúcsai szigorúan uralkodnak a látóhatár fölött. A hegyeken és a völgyekben parányi városkák és települések húzódnak meg. Olyan, mint Svájc plusz a Donyec-medence, meg még valami a szovjet távol-keleti tengermellékből. A Kaukázushoz nem hasonlítható, mert túlságosan nedves és ködös. Ezek a szépségek egészen rövid idővel ezelőtt még a legválogatósabb és a legelkényeztetettebb utazókat vonzották ide. A mostani szezon egyáltalán nem a turistáknak való. Minden folyik, minden csöpög, kenyér sincsen, és általában az egész helyzet nem valami barátságos. A hegyek között lövések dördülnek, ömlik a vér.

Az úton nagyon lassan haladtunk csak előre: Karmen úgyszólván minden fordulónál kiszállt, hogy egy-egy különösen szép tájat megörökítsen. Haragudtam rá, szidtam. És a rákövetkező pillanatban már magam beszéltem rá, hogy fényképezzen le még egy tájrészletet, még egy kis völgyet, még egy szekeret, melyet hatalmas párnás fejű ökrök húznak. Nem sok fog sikerülni ezek közül a felvételek közül – a köd egyetlenegyszer sem szakadt fel.

A llanesi vendégfogadóban Angelin, a kommunisták asturiai területi pártbizottságának titkára fogadott bennünket, és kényelmes Hispano-Suiza kocsiján vitt tovább Gijónig. Késő este érkeztünk meg a városba. Szálloda itt egyáltalán nincs, mindent megtöltenek a katonák és az oviedói menekültek. A pártbizottságnak nincs külön épülete, egy lakóház egyik nagy lakását fog-

lalja el, itt is ebédelnek és alszanak. Nagy örömmel fogadtak, egyszerűen és testvérien. Angelin felesége főz mindenkinek, a többi pártbizottsági tag feleségei mosnak mindenki számára és ügyelnek a szobák tisztaságára.

Az asztal körül ültünk késő éjszakáig, beszélgettünk. Ők az itteni dolgokról meséltek, mi pedig Moszkváról, melyet itt úgy szeretnek, mint második hazájukat. Az asturiaiak közül sokan jártak és dolgoztak a Szovjetunióban a harmincnégyes felkelés után.

OKTÓBER 9

Ezt a vidéket most nemcsak a természeti viszonyok választják el a világtól. Nyugat és dél felől a galíciai, leóni, burgosi fasiszta csapatok szorongatják. A tenger felől a lázadó cirkálók lövik. A part mentén egy keskeny sáv köti össze Santanderrel és a Baszkfölddel, tovább pedig, San Sebastiánban, Irúnban megintcsak fasiszták vannak. Asturia fővárosát, Oviedót csaknem teljesen megszállva tartja a lázadók nagy létszámú, kitűnően felfegyverzett helyőrsége.

Az asturiai proletárok most mégis a spanyol nép legjobb harcosai. Itt már van szervezettség, harci tapasztalat, szilárd, állhatatos harci stílus, méghozzá a legnehezebb viszonyok között. Angelin fiatal, de komoly, gondolkodó ember, munkás, aki józanul látja a helyzet egész bonyolultságát. A kommunisták a háborús körülmények között erősen előtérbe kerültek, de a pártbizottság igyekszik ezt nem nagyon hangsúlyozni, nem akarja elütni a terület vezetésétől a szocialistákat, akiknek itt régi kapcsolataik és támaszpontjaik vannak a munkásmozgalomban, a szakszervezetekben. Anarchista itt kevés van; a baloldali köztársaságiak pártja, ez a kispolgári párt, jóllehet részt vesz a kormányzásban, a politikai életben úgyszólván semmi szerepet sem tölt be. A helyi hatalmat annyira elkapta a hév, hogy nyomban a gyárosok és bányatulajdonosok likvidálása után társadalmi tulajdonba vette a kisipart, a kézműipart, a kiskereskedelmet – mindent, szinte az utcai cipőtisztítókig. Angelin a tar-

kóját vakargatja, elismeri, hogy Asturiában a népfront valóban kissé túllőtt a célon . . .

Sürget bennünket, hogy tegyünk látogatást a polgári kormányzónál. A kis asturiai területi kormány ideiglenesen itt, Gijónban talált menedéket, harminc kilométerre Oviedótól. Elnöke, aki egyben a kormányzó is, Tomás Belarmino szocialista bányamunkás.

Tomás nagyon meleg szavakkal kéri, tolmácsoljuk a szovjet népnek az asturiai forradalmi harcosok végtelen háláját azért, hogy 1934-ben menedéket és segítséget nyújtott nekik.

– Ezt a testvéri segítséget sohasem fogjuk elfelejteni. Emléke kétszeresen kedves nekünk most, amikor az önök népe már az egész spanyol népnek nyújt élelmiszer- és ruhasegélyt.

Aztán kormánya munkájáról beszél. Nehéz ez a munka, elsősorban azért, mert Asturia valójában blokád alatt van, nem tud gondoskodni kívülről sem a katonai, sem az élelmiszer-, sem az áruellátásról. A központi kormánnyal, Madriddal részben rádió útján, részben pedig – de csak ritkán és nagy kockázattal – repülőgépek útján tartják a kapcsolatot.

Lőszerük van, akár meg is oszthatnák más frontokkal, a hús is elég, de nagyon rosszul állnak kenyér dolgában. Spanyolország gabonatermő vidékei – Kasztília, Aragónia, Valencia – most se szárazon, se vízen nem tudják ellátni Asturiát. Ahhoz, hogy Franciaországból vásároljanak gabonát, nincs valutájuk. Nemrég Gijónban tizennyolc napon át teljesen szünetelt a kenyéreladás, hogy a fronton harcoló katonákat elláthassák.

Az asturiai vezetők másik gondja a katonák lábbeli- és ruhaellátása. A lakosság kész odaadni a maga ruháját és lábbelijét, de akkor csupaszon és mezítláb marad; bizony az asturiai nép ruhatára nem valami gazdag. Kabát vagy köpeny nélkül, csizma vagy legalább gumicsizma nélkül pedig még a legkiválóbb katonák is sokat veszíthetnek harcképességükből . . . Nincs Asturiában dohány, gyufa sem.

A területi kormány tagjai közül kettő szocialista, kettő kommunista és négy köztársasági. Egy kommunista ifjúmunkás, Juan Ambou irányítja a kormány katonai ügyeit. Az Oviedo ost-

romával kapcsolatos hadműveleteket közvetlenül González Peña szocialista és Juan José Manso kommunista politikai biztos irányítja, mindketten a parlament asturiai képviselői.

Azok a pontok, ahonnan Oviedo hadászatilag megközelíthető, mindössze hat kilométer átmérőjű zárt körben helyezkednek el. De az összes állások végigjárásához hosszú napokra van szükség, hiszen olyan út, amely a várost körülveszi, nincsen, minden oldalról erősen tagolt hegyeken, szakadékokon, hegyszorosokon, alagutakon és viaduktokon kell átvergődni.

Észak felől a legegyszerűbb elérni Oviedót. Negyven perc alatt eljutottunk Gijónból az első vonalakig. Lugonesból, Oviedo magasan fekvő külvárosából jól lehet látni az egész várost, a székesegyházat, a kormányépületeket. Erről az oldalról tovább már nem folyik támadás. Kettős lövészárok- és erődítményvonal várja az ellenséges katonákat, akiket a köztársaságiak arra kényszerítenek, hogy ebben az irányban hagyják el a várost.

A lövészárkok és az erődítések mélyek, a célnak megfelelőek, ügyesen, bányász módra építették meg őket. De tele lettek vízzel, és a nyáriasan öltözött emberek átáznak, gyengélkednek, köhögnek. A törülközőket sálnak fogták be, a lepedőkből kapcát készítettek, a takarókat köpeny helyett hordják, miután lyukat vágtak rajtuk a fejük számára.

Itt alig található meg az az egzotikum, az az ünnepélyes sallang, amelyet Kasztíliában csak úgy áraszt magából minden katonai tábor, minden zászlóalj-lobogó, minden éjszakai járőr. Itt az emberek nem úgy tekintik a háborút, mint valami színjátékot vagy elemi csapást, hanem mint feladatot. Bányász módra viselnek háborút: komolyan, kitartóan.

Nyugat felől (ide csak Gijónba visszatérve lehet eljutni) legnehezebb a dolguk a köztársaságiaknak. Több ezer főnyi fasiszta hadsereg-csoport nyugtalanítja őket. Ennek a lázadó osztagnak sikerült Luarcából áttörnie a népi milícia vonalán. De aztán a bányászok körülkerítették és nem hagyják mozdulni. Ahhoz, hogy teljesen felszámolják ezt az éket, utánpótlásra van szükség. A bányászok viszont előbb Oviedóval akarnak végezni. Itt van Trubia híres fegyvergyárával. Ide próbálnak betörni a lázadók. Trubia védekezni fog, de a bányászok mindenesetre

elszállították a gyár legfontosabb berendezéseit, gépeit, abból pedig, ami maradt, kiszedték és elvitték az üzembehelyezéshez szükséges alkatrészeket.

Az utóbbi napokban az állandó esőzések és a köd miatt a harcok elcsendesedtek. Oviedóba csak dél vagy délnyugat felől lehet benyomulni. Estére ismét Gijónban vagyunk. Vendéglátóink zavarban vannak, nem tudnak semmit megmutatni – a szakadó eső, a nedvesség, a latyak miatt még az orrunkat sem akarózik kidugni az utcára. Pedig milyen szép itt nyáron! Egészen oda vannak, hogy nem láthatjuk a szép Gijónt, hogy egyáltalában semmit sem láthatunk. Nem értik, milyen elragadó látványt nyújtanak ők maguk, ez a maroknyi fiatal kommunista, akik itt, az Atlanti-óceán partján, Európának ebben a félreeső zugában élére álltak annak a harcnak, melyet a munkásosztály a fasizmus ellen, a reakció és az elnyomás ellen vív. A kis növésű, szerény és látszatra nagyon szimpla Pin elejétől végig elolvasta Carlos Marx, Federico Engels, Vladimiro Lenin, José Stalin, Máximo Gorkij, Jorge Dimitrov műveiből mindazt, ami napvilágot látott spanyol nyelven. Most a mezőgazdasággal foglalkozó marxista irodalom után áhítozik – hiszen a földművelés ügyét irányítja az asturiai kormányban! Moszkvába szeretne menni a mezőgazdasági főiskolára – persze nem most, majd később, a győzelem után. A nőmozgalom szervezője, a törékeny, vékonyka Agrippina haját szalaggal átkötve hordja, vászonnadrágban jár – ez nem Santander, a mono itt megint szalonképes. Bizony, ő egész Asturia nőmozgalmának szervezője, ez pedig nem csekélység! Huszonegy esztendős, és ebből másfél évet ült börtönben a felkelés miatt. (– Agrippina, mi akarsz lenni? – Fölösleges kérdés! Nem mi, hanem ki. Világos, hogy ki: második Dolores!) Juan Ambou és felesége egy évig dolgoztak a Szovjetunióban – tele vannak emlékekkel, benyomásokkal, dalokkal, szovjet filmekben hallott dallamokkal, és minden csekélységet, amit ott felszedtek, fel akarnak használni itt. Lafuente javakorabeli ember, aki már megjárta a börtönöket és a kínzókamrákat, most a katonai ellátás, a lőszerek, töltények gyártása a szenvedélye; nem kaphatna-e valamilyen anyagot, brosúrákat erről

a kérdésről? Nincs-e ezzel kapcsolatban valamilyen instrukciója vagy napiparancsa Vorosilov elvtársnak, s ha igen, hol jelent meg, hogy lehetne hozzájutni? Angelin pergőtűzként teszi fel a kérdéseket a pártsejtek munkamódszereiről, a bányák pártbizottságairól, az üzemi háromszögek tagjainak egymáshoz való viszonyáról, a pártlapok alapításáról, a munkáslevelezőkről; elém teszi mindkét asturiai pártlapot, és kéri a véleményemet a tördelésről... Hogy érzi magát Pepe Díaz? És Pedro Checa? Jövetelünk fellelkesítette őket, közelebb hozta Asturiát Madridhoz és Moszkvához, olyan benyomást keltett bennük, hogy nincs is olyan messze egyik sem, és hogy a kapcsolat létrejön és nagyon szoros lesz, hamarosan özönleni fognak ide az emberek, levelek, könyvek, anyagok. Minden csodálatos lesz!

A beszélgetés vége felé hirtelen megint szégyenkezni kezdtek amiatt, hogy nem szórakozunk, s a szakadó esőben elvonszoltak minket egy moziba, ahol – úgymond – orosz filmet vetítenek, bizonyára érdekelni fog bennünket... A régi filmszínház zsúfolásig megtelt serdülő fiatalokkal; az orosz filmről kiderült, hogy a *Feltámadás* amerikai feldolgozása spanyol szöveggel. Nyehljudov herceg faragott operai szánon utazott a vattahalmokon; az állomáson a vatta ököl nagyságú csomókban elborította az agyonfagyott Anna Steint a vagon ablaka előtt, amely mögött a herceg más dzsentlmenekkel bridzselt; a falu sztarosztája hosszú, világos pantallóban kenyeret és sót nyújtott át Nyehljudovnak, Nyehljudov pedig így válaszolt: – Muchas gracias!

Amikor kifelé mentünk, Pin bűntudattal jegyezte meg: – Úgy látom, nem tetszett neked. – Megsimogattam a kezét.

OKTÓBER 10

Itt van a környéken Langreo és Mieres Castandielo bányavidék, a La Felguera kohászati üzem és még sok üzem, melyeket hegyszorosokkal, szerpentinutakkal, alagutakkal összekötött hegyláncok választanak el egymástól. A legtöbb bánya nem dolgozik, a bányászok harcolni mentek, csak néhány helyen folyik a munka.

Samában felmegyünk a bányába – nem, nem tévedés, felmegyünk, ugyanis amint ez itt gyakori, a bánya bejárata a hegy lábánál van, az akna pedig felfelé megy a hegy belsejében.

A vájatokban halványan pislákolnak a bányászok olajlámpái. Az arcok vagy sápadtak és fiatalok, vagy sárgák, fakók, öregek; csak tizennyolc éven aluli fiatalok és öregek dolgoznak. Áldozatkészen és önzetlenül dolgoznak; a bányatulajdonosok elmenekültek a kasszával, a bányabizottságnak már két hónapja nincs pénze a bérek kifizetésére. A kenyérfejadag napi tizenegy deka.

A településeken az állandó bányásznyomort megkétszerezték a háborús nélkülözések. És mégis milyen bizakodó hangulat, micsoda nyugodt proletár-kitartás tapasztalható az egész vonalon, férfiaknál és nőknél egyaránt! Milyen lankadatlan harckészség és milyen szilárd hit a győzelemben és gyümölcseiben! És milyen büszkék a munkások első vívmányaikra! Megmutatják a kultúrotthonokat, a bölcsödéket, óvodákat, a felnőttek esti iskoláit, mindazt, amit két hónap alatt háborús körülmények között létre lehetett hozni.

Ezen az isten háta mögötti spanyol bányatelepen gyakran lehet hallani nagy üggyel-bajjal kiejtett orosz kifejezéseket. Úgy mondják, „tovarics", „szaszedanie", „szajusz gornyaki", „Vorocsilovgrad" ... Az asturiai bányászok, azok, akik a Donyec-medencében dolgoztak, meghatóan őrzik a Szovjetunióból való emlékeket. Büszkén mutatják az orosz csizmákat, teáscsészéket és csészealjakat, a gondosan megőrzött cigarettákat, melyeket a világért el nem szívnának. És sokan küldenek üdvözletet és ajándékokat fiatal szovjet polgártársnőknek; félrevonnak egy sarokba, s úgy kérnek, hogy írjam fel a nevüket a jegyzetfüzetembe. Lassanként összegyűlt nálam két női nikkel karóra, egy legyező, egy gyöngysor, egy kötött kabátka, öt fénykép, egy öngyújtó, egy kőszénből kifaragott kutyus és levelek.

Az asturiai nevek mulatságosan emlékeztetnek a mi régi parasztneveinkre, melyeket a jó öreg falusiak adtak az egyházi naptárból. Két nap alatt megismertünk egy-egy Agafont, Ferapontot, Carpot, Agrippinát, Pavlinót, Timofeót, Aculinát (nő)

és Aculint (férfi, a langreói pártbizottság titkára). Sofőrünket Nicanornak hívják.

Végül itt van a környéken Naranco és San Claudio, Oviedo déli külvárosai. Innen nyomult be rohammal a népi milícia a városba.

Valamilyen márki házában rendezkedtünk be éjszakára, Oviedo már visszahódított villanegyedében. Összegyűltek itt az összes katonai vezetők. Előbb meghallgatták a Madridból hozott híreket, aztán vitatkozni kezdtek a csapatok elhelyezéséről, majd arról, hogy szükséges-e rést hagyni a lázadóknak, hogy minél előbb hagyják el a várost. Itt még tartja magát az a naiv taktikai hiedelem, hogy ha rést hagynak az ellenségnek, az él a lehetőséggel, elhagyja állásait, és megkíméli a támadókat a fölösleges vérontástól. Ez még a középkori várostromok idejéből származó katonai bölcsesség maradványa.

OKTÓBER 11

A parancsnokok elhatározták, hogy a reggeli ködöt, a német repülőgépekkel szembeni egyedüli védelmet használják fel a rohamra. Ez a védelem nagyon relatív, mert a németek, ha tejszerű ködön keresztül találomra is, de bombáznak.

Undorító érzés itt állni a vakságban, a bizonytalanságban, az alacsony fehér ködtakaró alatt. A hatalmas motorok pontosan a fejünk felett bőgnek. Körös-körül pillanatonként robbanások rázzák meg a földet – a bombázók nem látják a célpontokat, hát mennyiségre törekednek. Nem kell messzire menniük újabb bombákért; minden félórában visszatérnek támaszpontjukra, majd nagyon hamar ismét megjelennek az újabb készlettel... Nagyon elszomorító látvány volt, amikor az úton visszafelé üszkös romhalmazra bukkantunk annak a békés kis háznak a helyén, ahol előbb álltunk. Az asszonyt és a két gyereket, akikkel tréfálkoztunk, darabokra szaggatta a bomba. A szomszédok elmondták, hogy a bomba tizenöt perccel azután csapott be, hogy eltávoztunk.

Elhagyjuk a külvárosokat, már itt van az állomás, a fűtőház,

majd a sétány és a város utcái. Feldöntött villamoskocsi fekszik a síneken.

Szegényesen öltözött emberek a szó szoros értelmében golyózáporban szaladnak szembe velünk, hátukon batyukkal, karjukon gyerekekkel. A köztársaságiak által elfoglalt negyedek lakói. Elmenekülnek a városból a bányatelepekre, Gijónba, nehogy ismét a rettegett fasiszta rabságba kerüljenek.

Megismerik Juan Ambout, nyakába csimpaszkodnak, sírnak, összefüggéstelenül kiáltoznak:

– Juan, hősünk, hát itt vagy? Eljöttél, hogy felszabadíts bennünket?

Próbálom kérdezgetni őket, de szinte önkívületi állapotban vannak. Két hónapi fasiszta uralom, házkutatások, letartóztatások – s most egyszerre itt a szabadság, egyszerre itt vannak az övéik, ugyanakkor lövöldözés az utcákon és légitámadások...

Arrább géppuskákkal, puskákkal, kézigránátokkal folyik a harc, ahol pedig szükséges, szuronyrohammal: az asturiaiak szuronyokat kaptak, és megtanultak bánni velük. Ez is új dolog Spanyolországban.

Az ellenség ugyanezekkel a fegyverekkel és könnyű ágyúkkal válaszol. A népi milícia harcosai áttörik az egymással szomszédos házak tűzfalait, és ilyenformán összefüggő védett belső utat teremtenek egész utcák hosszában. Ezeken a védett utakon ürítették ki a már elfoglalt tizenkét utcát, így viszik ki a sebesülteket és a halottakat, így szállítják a töltényeket és a gránátokat.

A városnak a köztársaságiak által már elfoglalt déli része fölött még a San Pedro templom tornya az úr. Az isten háza kilenc, legyezőszerűen elhelyezett géppuska csövéből ontja a tüzet a környező utcákra.

Juan mégsem tud ellenállni a kísértésnek, hogy megnézze oviedói lakását.

A házfalak mellett lapulva jutunk el az Argañosa utcai nagy házhoz. A lépcsőházban egy lélekkel sem találkozunk, az ötödik emeleten levő lakás ajtaja lepecsételve, rajta a fasiszta titkosrendőrség cédulája: „A lakás felett a rendőrség rendelkezik. Tilos a bemenet."

Juan vidáman tépi le a pecsétet és a cédulát. A lakásban mindent fenekestül felforgattak. A könyvtárat az utolsó lapig elhordták. A szekrényben megmaradtak a meleg holmik, a bőrkabát, a gyapjú fehérnemű. Juan nem veszi magához őket, nem akar semmiféle előnyt élvezni a népi milícia harcosaival szemben.

A San Pedro tornyából jövő golyók szünet nélkül dobolnak a ház párkányzatán. Hullik a vakolat.

Juan pajkosan nevet, felvesz az asztalról egy nagy babát – még Moszkvában vásárolta.

– Bebizonyítom a feleségemnek, hogy itthon voltam!

A köztársaságiak területe óráról órára messzebb hatol a város belsejébe. Aranda ezredes, a lázadók parancsnoka a pelayói kaszárnyákhoz vonul vissza. Ha a bányászok hűek maradnak önmagukhoz és nem csökkentik a nyomást, kénytelen lesz megadni magát vagy észak felé, Lugones irányában kivonulni, ahol az említett rést meghagyták neki.

Egyelőre azonban még áll a bál. Mindkét félnek sok a muníciója, és egyik sem takarékoskodik. A harc rendkívül heves, a köztársaságiak bátran törnek előre, az autóbuszok alig győzik elszállítani a sebesülteket.

Bármilyen elkeseredettek, bármilyen hevesek és drámaiak az utcai harcok, a spanyolországi tapasztalatok alapján józanul, mértéktartóan kell értékelni hatékonyságukat, különösen a támadók szempontjából. Ha az utcai harcok két-három napig tartanak, akkor döntő jellegűek. Ha elhúzódnak, a csapatok megtelepszenek a házakban, hozzászoknak a kőfalakhoz, sok minden elvonja a figyelmüket, a támadó szellem és az iram lanyhul. Azok a csapatok, amelyek nagyszerűen verekedtek a mezőn, erősen veszítenek harci erényeikből, ha két-három hetet töltenek a városi barikádoknál.

Kimegyünk a városból, majd ismét visszatérünk San Claudio külváros irányából. A köd hirtelen eloszlott, kisütött a nap, és most már teljes pompájukban gyönyörködhetünk a repülőgépekben Három hárommotoros Junkers, legfeljebb háromszáz méter magasságban, nyugodtan röpköd az oviedói mélyedés fölött. Karmen kényelmesen megörökítheti őket gépével.

Ezekben a napokban éppen elég légitámadást éltem végig, de ez mindegyiket felülmúlta. A Junkerseket semmi sem zavarja, nincsenek se vadászgépek, se légvédelmi tüzérség. A köztársaságiaknak egész Asturiában egyetlen együléses sportrepülőgépük van.

Most a németeket a Naranco-hegy lankás, zöld lejtője köti le. Köztársasági ütegeket sejtenek itt; valóban még tegnap is lőtték innen a kaszárnyákat.

Módszeresen, pontosan, mintha csak hadgyakorlaton lennének, háromkilométeres közökben összefüggő bombaszőnyegekkel árasztják el a lejtőt. A föld remeg. Tizenhat perc alatt mintegy nyolcvan bombát dobtak le.

A két nagy szanatórium lángokban áll. Az egész hegyet fekete füstfelhő borítja.

A Junkersek eltávoznak. Fél óra múlva visszatérnek és kezdik az egészet elölről. Úgy látszik, elhatározták, hogy egy talpalatnyi helyet sem hagynak sértetlenül a Naranco-hegyen. Így lép be a hitleri légierő az új világháborúba.

A repülőgépekből kiválik két ejtőernyő. Mifelénk esnek. Most lassan földet érnek. Odaszaladnak hozzájuk. Két nagy horganyláda van rajtuk, bennük többezer kétperces kanóc kézigránátokhoz. Aranda ezredesnek szánták a szállítmányt, de nem jutott el a címzetthez.

A Buena Vista negyed irányában a köztársaságiak elfoglaltak két nagy utcát és az amfiteátrumot, ahol a bikaviadalokat szokták rendezni. Most új roham kezdődik: az itteni egység a mellékutcákon keresztül át akar törni az Argañosa utcára, hogy az América téren egyesüljön az első csoporttal.

Juan Ambou, míg a jelre vár, ábrándozik:

– Hamarosan végzünk Oviedóval, akkor ráeresztjük bányászseregünket Galíciára, Leónra, Burgosra. Benyomulunk Kasztíliába . . .

Hinni kell neki. Asturiában tudnak harcolni. Csak ne volnának olyan gyatrán öltözve! Juan didereg vitorlavászon monójában. Nincs semmim, amivel felmelegíthetném, három napja odaadtam párizsi kabátomat egy fiatal legénynek, aki teljesen átázott a sáros lugonesi árokban.

... A csata után nagyon felzaklatott állapotban tértünk vissza a márki házába. Megebédeltünk, ebéd után pedig tanítgattak bennünket, hogyan kell inni a híres asturiai gyümölcsbort. Az itteniek valami bámulatos ügyességgel, hosszú sugárban tudják önteni ezt az italt: a poharat leteszik, az üveget pedig még a fejüknél is magasabbra emelik. Ettől aztán erősen habzik.

Én nagyon szorgalmasan tanultam, aztán sehogy sem tudtam megtalálni a szobámat.

Karmen esküszik rá, hogy háromszor megkerültem az egész házat, végigjártam az emeleteket, minden szobában kinyitottam az összes szekrényeket, kihúztam az összes fiókokat, és közben folyton szidtam a márkit. Én minderre nem emlékszem. Ebben az időben megjelent egy bombázó, és sokáig keresgélte minden valószínűség szerint éppen a mi házunkat; alacsonyra ereszkedett és sokszor elrepült fölöttünk, de bombát nem dobott – bizonyára attól félt, hogy a város központjára esik, az övéi, a lázadók közé. Az is lehet, hogy élelmiszert dobott nekik. Állítólag emiatt is szörnyen káromkodtam. Az asturiaiak nevettek és megállapították, hogy ilyen borocska mellett nincs az a bombázás, amely félelmetes volna.

Karmennek pedig sikerült itt, Oviedóban, a márki rádióján fognia a Szovjet Szakszervezetek Központi Tanácsának állomását. Lágy trillák ütötték meg a fülemet: „Lent Indiában, ó, mesét mesélnek, hogy gyémántkincset rejtenek a mélyek ..."

OKTÓBER 12

Sofőrünk, Nicanor ma alaposan visszaadta nekünk a kölcsönt. Ezekben a napokban azért, hogy ne tévesszük egymást szem elől, sohasem hagytuk ott a kocsijánál, hanem magunkkal vittük. Egy idő múlva feltűnt, hogy nyugtalan, idegeskedik. Tegnap aztán, amikor a San Pedróból záporozó géppuskatűzben futottunk, amikor a Junkersek a zenebonát rendezték, amikor elénk tárult a lebombázott ház és a meggyilkolt család látványa, amikor a sebesülteket és a holttesteket behordták az autóbuszba és még néhány ilyen, nem éppen kellemes dolog történt, nem tudott többé uralkodni magán, arca halottsápadt lett, karja erőtlenül

lógott, háta meggörnyedt. Valaki hangosan csúfolta, erre aztán a szegény fiú teljesen összecsuklott.

Ma, mihelyt beültünk a kocsiba, hirtelen úgy megugrott, hogy jelentőségteljesen pillantottunk egymásra. Aztán fantasztikus hajsza kezdődött a szerpentineken, vadul vette a kanyarokat, a hátsó kerekek éles csikorgással csaknem belecsúsztak a szakadékokba. Borsódzott a hátunk, gyomrunkat a torkunkban éreztük. Karmen arca talán még fehérebb volt, mint tegnap Nicanoré, és bizonyára az enyém sem volt semmivel sem különb. És persze, most ezerszer közelebb voltunk a halálhoz, mint tegnap, amikor a legmodernebb haditechnikával álltunk szemben. Nicanor egyetlen szót sem szólt, míg csak be nem értünk Gijónba. Közönyösen szívott valami bűzös szemetet. Csak a pártbizottság kapujánál, amikor megszabadította a kocsit sem élő, sem holt utasaitól, játszott az ajkán alig észrevehető mosoly ...

Oly nehéz volt elválni ezektől az emberektől, akik e rövid néhány nap alatt annyira közel tudtak kerülni hozzánk, mintha hosszú évek óta élnénk és dolgoznánk együtt. Ilyen gyorsan csak olyan emberek között szövődhet ennyire meghitt barátság, akiket – ha eddig nem ismerték is egymást – már régen összeköt az egyforma gondolkodás és életfelfogás, a különböző nyelveken, különböző országokban kapott, de mégis egyforma nevelés, az egy és ugyanazon ellenséggel szembeni gyűlölet, a munkásosztály szeretete, a kommunizmus iránti odaadás, a párt szeretete és a belé vetett bizalom ... Amikor elbúcsúztunk, talán egy hónapra, talán egy esztendőre, talán örökre, átöleltek és kissé nyers gyöngédséggel vállon veregettek bennünket valamennyien: Angelin, Juan Ambou, Agrippina, Juan José Manso, Pin (a búcsúzásnál megmondta, hogy ez a Pin csak a csúfneve, a valóságban Juan Garcíának hívják), Lafuente, Damián. El akartak kísérni Llanesig, de Angelin nem engedte.

Este már Santanderben voltunk, és rövid pihenő után, kicserélve az autót, tovább folytattuk utunkat a baszkokhoz, Bilbaóba.

Különös város, semmire sem hasonlít. Legkevésbé a spanyol városokra. Itt nem található meg se Madrid és Valencia amerikanizált felhőkarcolóinak kiabáló eleganciája, se munkásnegyedeinek kiabáló nyomora. Letompított színek, elsimított kontrasztok, minden egyforma fekete és sötétszürke színekbe öltöztetve – a házak, az üzletek, a Nerviónt (baszkul: Ibaizábal!) átívelő hidak –; tekintélyes, de nem túlságosan nagy méretek, minden erős, szilárd, jó minőségű, teherbíró. A gazdagsággal nem hivalkodnak, mint Madridban és Barcelonában, pedig ha van Spanyolországban gazdagság, akkor itt van: bánya- és kohóipari, kereskedelmi, pénzügyi burzsoázia, amelyet itt érintett legkevésbé a polgárháború, s amely megőrizte legfontosabb pozícióit.

Leginkább talán egy régi angol kikötővárosra emlékeztet nagy teherforgalmával, kormos és meglehetősen piszkos utcáival. Csupán egy valami kölcsönöz némi komor egzotikumot a város lakóinak: miniszterek és rikkancsok, katonák és professzorok, egytől egyig mind fekete barettet viselnek. Úgy viselik, mint másutt a fezt vagy a turbánt. Egyetlen kalapot sem látni, és úgyszólván senki sem jár fedetlen fővel. A férfiakhoz hasonlóan a nők is feketében járnak, fekete fejkendőben. Ők az arányosabbak, a szebbek; a férfiak alacsony növésűek, zömökek, csupa piknikus típus.

Meglehetősen savanyú ábrázattal ülnek a bilbaói polgárok a nyirkos, nedves időben az üveges kávéházi teraszokon. A kávézást nem nekik találták ki, de a híres baszk vendéglők – a zsíros kolbászok, sütemények és pástétomok, főtt ürücombok, a nehéz barna sör és a mámorító gyümölcsbor forróra fűtött szentélyei – most be vannak zárva.

Gyakran látni papokat: ugyancsak alacsonyak és széles képűek; álmosan tekintenek ki csaknem zárt szemhéjuk alól. Kasztíliában egyetlenegyet sem láttam, kivéve a sápadt toledói Cámaras kanonokot, őt is világi kabátban.

A kopott, mocskos Inglaterra szállóban rendezkedtünk be, az irúni és san sebastiáni menekültekkel együtt. Azonnal elrohantam a távírdába, felkutattam az angol Direct Spanish Társa-

ságot. A Londonnal összekötő kábel kifogástalanul működött. Leültem és hajnali négy óráig írtam tintaceruzával, másolattal, nyomtatott latin betűkkel az Asturiáról szóló tudósításaimat; Lina részenként vitte őket a távirdába. Egészen elkedvetlenített ez a börtönmódszer, de még mielőtt befejeztem a munkát, expressz távirat érkezett Moszkvából: az első részt már megkapták, méghozzá kihagyások nélkül. Tehát holnapután reggel már megjelenik a *Pravdá*ban az első írás Asturiáról!

OKTÓBER 14

Juan Astigarravia a Baszk Kommunista Párt főtitkára. Egyúttal ő az új területi kormány közlekedésügyi minisztere is. Zárkózott, hallgatag, ideges és ahhoz képest, hogy baszk, nagyon sovány. Elvitt Aguirréhez.

A kormányfő rezidenciája egy volt banképületben van. Az elnöki gárda szintén barettet hord, csak vöröset, rajta arany kokárda. Megjelenésünkkor felhangzik a „fegyverbe!" vezényszó. A parancsnok ünnepélyesen vezet föl a márványlépcsőn.

Ezt a márványlépcsőt azonban két rétegben nehéz, durva földdel megtöltött zsákok borítják. Zsákok fekszenek a boltíves folyosó mentén, zsákokkal vannak kitöltve a hatalmas ablakok. A tükröket újságpapír-szalagokkal ragasztották le átlósan – a robbanások ellen.

Tizenhárom nap telt el azóta, hogy a spanyol parlament egyhangúlag elfogadta a baszkok statútumát, amelyért ez a nép háromnegyed évszázadon át harcolt. Az autonómia első hónapját élvezik. De élvezetre most nincs idő.

Alig kapták meg a baszkok Madridban a függetlenségi okmányt, máris fegyverrel kell védelmezniük ezt a függetlenséget. A fasiszták Bilbao pusztító bombázásával válaszoltak a statútum jóváhagyására. Eredményeit tekintve a hátországi városok ellen irányuló összes eddigi bombázások közül ez volt a leghatékonyabb Az egyik támadás következtében kétszázhúsz férfi, nő és gyermek vesztette életét. Egy háromszáz kilós bomba rombadöntötte egy nagy épület öt felső emeletét. Más házakban két-három felső emelet dőlt össze. A német pilótáknak és a Jun-

kerseknek ezúttal nem volt közük a bombázáshoz: a támadást az olaszok hajtották végre Caproni-bombázókkal. És azóta Bilbao lakosságának nincs nyugta. Éjjel-nappal földes zsákok, papírral beragasztott ablakok mögött várja a jelet, hogy lemenjen a pincébe és ott várja ki az újabb légitámadás végét.

Aguirre elnök fiatal, elegáns, szívélyes. Külseje színészre emlékeztet, de szakmája a csokoládékészítés. Pártjában – a baszk nacionalisták polgári pártjában – szélső baloldalinak számít. Asztalán kis elefántcsont feszület – Aguirre meggyőződéses katolikus, akárcsak egész pártja. És ugyanilyen meggyőződéssel, elkeseredett haraggal beszél a fasizmus pusztító, halált hozó szerepéről, amely szöges ellentétben van az ő és barátai által vallott keresztény humanizmussal.

Aguirre leírja a lázadók san sebastiáni kegyetlenkedéseit, beszél a reakciósoknak nyújtott külföldi segítségről, különösen a Vatikán segítségéről, elragadtatással szól a londoni be-nemavatkozási bizottsághoz intézett szovjet jegyzékről.

– Ebben a jegyzékben mindenekelőtt a szovjet demokrácia hangjának határozottsága és erélyessége az, ami lelkesedéssel tölt el bennünket. Így és csakis így kell beszélni a fasiszta békebontókkal! Kár, hogy a többi demokratikus állam félénk hangja következtében a fasiszta kormányok kezdenek hozzászokni ahhoz, hogy senki sem vonja őket felelősségre, hogy teljesen büntetlenül tehetnek bármit.

Astigarravia jelen van a beszélgetésnél, sűrűn bólogat. Szokatlan dolog egymás mellett látni az asztalnál a hithű katolikust, a nacionalistát és az ateista, marxista munkást. Szörnyűnek kell lennie a fasiszta veszedelemnek ahhoz, hogy egyesülésre késztesse őket.

Akármilyen nagyok is az eltérések a politikai pártok nézeteiben, a koalíció mégis létrejött, és nem védelmi, hanem támadó jellegű: a fasizmus ellen irányul. De nem könnyen jutottak el idáig. A baszk nacionalisták az antifasiszta front szélső jobbszárnyán állnak. Sok szál köti össze őket a helyi nagyipari és és finánctőkével. Vallási nézeteik és a papsággal való kapcsolatok révén közel állnak a lázadók kezén levő szomszédos Navarra – a spanyol Vendée – klerikális reakciósaihoz is.

Ingadoztak, de mégis a népfrontot választották. Persze itt sok a velük ellenségesen szemben álló erő: kommunisták, szocialisták. De a kérdést maga az élet döntötte el, a gazdaság és a tömegek politikai hangulata diktálta a döntést. Navarra és Andalúzia nagybirtokosai külső expanzióra törekedtek a mezőgazdasági termékek kivitele céljából. Gil Robles katolikus pártja Spanyolország gazdasági centralizációjára törekedett a hitleri Harmadik Birodalom mintájára. Ez rombadöntötte a Bizcaya gazdasági önkormányzatára vonatkozó terveket; hatalmas nehézipara úgyszólván teljes egészében a spanyol belső piacra épült. Bilbao környékén nagy vasércbányák, kohászati és vegyi üzemek, gumigyárak, gépgyárak vannak.

A munkások között sok a katolikus, ezek a nacionalisták pártjához tartoznak. Osztályösztönük csalhatatlanul a fasizmus ellen irányította őket. Ha a nacionalista párt vezetősége nem csatlakozott volna az antifasiszta táborhoz, a munkás-tagok felrobbantották volna a pártot, s az tömegbázis nélkül maradt volna. És végül vajon nem az antifasiszta képviselők révén, nem a népfront parlamentjétől kapták meg a baszkok az autonómiájukat? Franco megtagadta ezt az autonómiát, ő „egységes és oszthatatlan" Spanyolországot követelt. A választás megtörtént – a reakció várakozása, a Vatikán minden rábeszélése és cselszövése ellenére.

OKTÓBER 15

A bonyolult politikai összefonódás természetesen nagyon megnehezíti az itteni kormány védelmi munkáját. A pártok gyanakodva figyelik egymást, az egyik párt tagja által kiadott parancsok és rendelkezések végrehajtását suba alatt akadályozzák, míg csak a másik párt ki nem ismeri magát bennük; háborús körülmények között ez néha a halállal egyenlő.

Emiatt aztán nagy itt a fejetlenség. Óriási hiány van kenyérben, cukorban, a gyárak működéséhez szükséges szénben, gyufában. Saját készítésű benzines és kovaköves öngyújtók kerültek forgalomba. Kovakő és tűzszerszám, amit nálunk másfél évi polgárháború után kezdtek használni – kovakő és tűzszer-

szám itt, Bilbaóban, néhány órányira Franciaországtól, a harc negyedik hónapjában! Igaz, a bizcayai kormánynak nincs valutája, márpedig a harcoló országoknak most inkább csak készpénz ellenében adnak árut; még azt az ötezer kabátot is, amelyet az Általános Munkásszövetség szállított nagylelkűen a baszkoknak, a sovány bizcayai erszényből kellett kifizetni. De hiszen a kormánykoalícióban részt vesznek a legnagyobb, legtapasztaltabb nagykereskedők és gyárosok! Itt nincs Giral vegyész és Uribe kőműves! A bizcayai hatóságoknak kiterjedt kereskedelmi kapcsolatai vannak a külfölddel, jelentős valutakészlet áll rendelkezésükre, s övék a nagy külkereskedelmi bank, a Banco de Bilbao, melynek leányvállalatai vannak Franciaországban, Angliában, Amerikában. Három-négy naponként indulnak Bilbaóból hajók, melyek régi szerződések alapján vasércet szállítanak Angliába. Miért jönnek hát vissza üresen, gabona és liszt nélkül, cukor nélkül, meleg holmik nélkül? Még az sincs megszervezve mind a mai napig, hogy szén érkezzék vasúton Asturiából.

Kimegyünk a kikötőbe. Hatalmas kikötő, lépten-nyomon dokkok, hajógyárak; gőzhajók tucatjai és kis halászhajók százai vesztegelnek a part mentén, tele van velük a Nervión egészen a torkolatáig. És minden mozdulatlanul áll. Félnek a fasiszta cirkálóktól, melyek állítólag a part közelében ólálkodnak.

Portugalete, a régi halászvároska mellett elhaladva megérkeztem Las Arenasba, az ismert tengerparti fürdőhelyre. Az utca közepén váratlanul hatalmas fehér zászló meredt elém ezzel a felirattal: „Nemzetközi Zóna".

A zászló mögött strandfürdő és nagy villanegyed, pompás házakkal, garázsokkal és mindenféle melléképületekkel. Különféle színű zászlók bő választékban, egészen a legegzotikusabb országok zászlajáig. És noha a fürdőszezon már régen elmúlt, minden villában nagy élénkség, rengeteg ember, s a gépkocsik egész raja lepi el a zöld gyepet.

A házak falát és a kertek kerítéseit még aljas fasiszta plakátok „díszítik". A naiv puskás legények – a nemzetközi zóna őrsége – nem merik letépni ezeket az ocsmányságokat. A pa-

rancsnokság utasította őket, hogy szigorúan őrizzék a semleges negyed sérthetetlenségét, de semmiféle utasítást nem adott ki a negyedet elhagyó és oda behajtó személy- és tehergépkocsikra és tartalmukra, az emberekre és tárgyakra vonatkozólag.

OKTÓBER 16

Az ősi kapucinus kolostorban rendezték be a kommunista milícia kaszárnyáját. A kapucinus barátok nem tiltakoztak, kijelentették, hogy számolva a háború szükségleteivel, beleegyeznek. A katonák a kolostor főtemplomában rendezték be ötszáz férőhelyes hálótermüket, s minden szobrot, mécsest, virágot és gyertyát sértetlenül a helyén hagytak. Csak a madonna rózsaszínű márványlábánál helyezett el valamelyik buzgó kiskatona egy „Halál a fasisztákra!" feliratú plakátot.

A népi milícia kommunista zászlóaljai itt nagyjából ugyanolyan szerepet töltenek be, mint az 5. ezred a központi fronton. Általánosan elismerik róluk, hogy fegyelemben, katonai felkészültségben és harcedzettségben ők az elsők. Van itt néhány Irúnból evakuált egység; szívósan, hősiesen küzdöttek ott. A „kapucinusok" – így nevezik őket tréfásan főhadiszállásukról – jó hírnek örvendenek, és részben ez is a baj: az újonnan kiképzett harcosokat szétkapkodják, és külön századokban, sőt szakaszokban azonnal különféle frontszakaszokra küldik. Ezzel a frontszakaszok erősödnek ugyan, viszont lehetetlenné válik egy egyöntetű, kiválóan képzett, teljes ezred kialakulása. Ugyanaz történt velük, ami a madridi 5. ezreddel.

De meg kell mondani úgy, ahogy van: a baszk harcosok általában sokkal szervezettebbek, kitartóbbak a többieknél. Akár az asturiaiak, ők sem olyan érzékenyek, mint a kasztíliaiak és az andalúziaiak, nem vesz erőt rajtuk olyan hamar sem a csüggedés, sem a gondtalan lelkesedés, nem olyan kényesek az időjárás viszontagságaival szemben, nyugodtabbak és szívósabbak. Milyen sajátos, milyen különös nép! Magányosan élt és megőrizte ősi kultúráját, kezdve az eredeti nyelvtől, amely az egész világon csak az abházokéval és az örményekével van rokonságban. A baszk munkások nagyon sokra tartják nemzeti jellegüket,

és emiatt sokan váltak közülük vallásossá, mert a baszk egyház az ő fogalmaik szerint kapcsolatban van a nemzeti kultúrával, az etnikai sajátosságokkal, a régi idők erkölcseivel és szokásaival. A katolikus munkások most egymás után lépnek be a kommunista pártba, mert ez a párt, korábbi hibáit kijavítva, táplálja a baszkok nemzeti érzését a gőgös, nagyhatalmi, nemesi spanyolkodással szemben ...

A legközelebbi frontszakasz legfeljebb nyolcvan kilométerre van innen. De ott csönd van, semmi sem történik – eső, köd van. Jobb, ha mielőbb Madridba megyünk, nem valami jó hírek érkeznek onnan. Szegény Karmen ágynak esett, lázasan fekszik, semmit sem tud lefényképezni ebben a latyakban.

Megint késő estig irkáltam a táviratokat gyerekes, nyomtatott ákombákomokkal. Aztán az éj leple alatt Santanderbe utaztunk – talán akad repülőgép.

OKTÓBER 17

Szinte valószínűtlenül sikerült minden. Éppen ma, éppen két órával Santanderbe érkezésünk után repült el a Douglas Madridba. Október 7. óta egyfolytában itt vesztegelt a kedvezőtlen időjárás miatt. A posta, melyet Gijónból jövet itthagytunk, megvárt bennünket.

A gépen rajtunk kívül megint csak egy utas volt: Bilbao volt polgári kormányzója, akit az autonóm kormány megalakulása után leváltottak.

Ez alkalommal jobban balra tartottunk, és nagy ívet leírva kelet felé Vitoria és Soria mellett, Guadalajara fölött repültünk el. Csupán egy helyen, nem messze Sigüenzától tűnt fel messziről egy vadászgép. De szerencsésen hazaérkeztünk.

Amikor megjelentem a Központi Bizottságban, az elvtársak olyan hevesen ölelgettek, hogy majd megfojtottak. Pedro Checa, aki mindannyiuk közül a legtartózkodóbb, felkiáltott: – Micsoda váratlan öröm! – Ez azért már túlzás, gondoltam ... De amikor José Díaz csillogó szemmel hozzáfűzte: – Nem félünk semmitől a világon – megértettem, hogy az öröm nem nekem szól.

Kiderült, hogy tegnap távirat jött Moszkvából Díaznak, válaszul a Spanyol Kommunista Párt Központi Bizottságának üdvözletére.

Szövege a következő:

„Madrid
A Spanyol Kommunista Párt
Központi Bizottsága

José Díaz elvtársnak.

A Szovjetunió dolgozói csak kötelességüket teljesítik, amikor erejükhöz mérten segítséget nyújtanak Spanyolország forradalmi tömegeinek. Jól tudják, hogy Spanyolország megszabadítása a fasiszta reakciósok elnyomásától nem a spanyolok magánügye, hanem az egész haladó emberiség közös ügye.

Testvéri üdvözlet!

J. Sztálin."

A távirat tegnap este már megjelent a *Mundo Obrero*ban és ma reggel az összes madridi újságban. Hatása leírhatatlan volt. A párt vezetősége alig győzi fogadni a gratulációkat.

A KB tagjai mindenkinek azt válaszolják, hogy ez a távirat mind tartalmát, mind pedig értelmét tekintve az egész spanyol népnek szól, a fasizmus ellen küzdő valamennyi harcosnak.

Nehezen lehetett volna még egy pillanatot találni, amikor a népnek, a kormánynak, a csapatoknak ilyen nagy szükségük lett volna ezekre a bátorító szavakra. A légkör nem is annyira a katonai balsikerek miatt vált nyomasztóvá, mint inkább azért, mert a külföldről érkező hírek a köztársasági Spanyolország csaknem teljes elszigeteléséről adtak számot.

A nép teljesen egyedül érezte magát, s ez elszomorította, keserűséggel töltötte el.

S ilyen pillanatban ezek a biztató, baráti szavak . . .

A nap hátralevő részében bejártam a város különböző pontjait, meglátogattam több üzemet, az 5. ezredet, voltam az

Írószövetségben, az anarchistáknál, a szocialista szakszervezetekben. A moszkvai táviratról beszélnek mindenütt, választáviratokat, leveleket, határozatokat fogalmaznak, melyekben üdvözletüket küldik, hálájukat fejezik ki.

Én pedig, Madrid nyugtalan utcáit járva, úgy éreztem, hogy még közelebb kerültem e nép küzdelméhez, hogy egy csepp vagyok az együttérzésnek, a szolidaritásnak, a támogatásnak abban az áradatában, amely távolról, az én népemtől hömpölygött idáig.

... A kormány határozata és a hadügyminiszter rendelete értelmében megalakult a politikai biztosok intézménye, élén a katonai főbiztossággal. A főbiztos Julio Álvarez del Vayo. Helyettesei: Crescenciano Bilbao (szocialista), Antonio Mije (kommunista), Ángel Pestaña (szindikalista), Roldán (anarchista), Pretel (szocialista, az Általános Munkásszövetség másodtitkára).

Az intézmény célja: „társadalompolitikai jellegű ellenőrzést gyakorolni a katonák, a milícia tagjai és a köztársaság szolgálatában álló más fegyveres erők fölött, és olyan koordinációra törekedni a katonai parancsnokság és a harcoló tömegek között, amely az említett erők lehetőségeinek jobb kihasználására irányul" (Caballero parancsának 1. pontja).

„A hadügyminiszter bármikor adhat utasítást belátása szerint a főbiztosságnak és valamennyi politikai biztosnak" (6. pont).

Körülbelül kétszáz zászlóalj- és brigádbiztost neveztek ki.

OKTÓBER 18

Hogyan fest egy filmbemutató 1936 októberében Madridban?

A Capitol mozi homlokzatán neonbetűs felirat: „Művelődésügyi Minisztérium, kulturális propaganda-osztály". A bejáratnál se gyalogosan, se járművel nem lehet közlekedni. A sűrű tömegben több tucat gépkocsi akadt el. A lámpaoszlopokra most ragasztják az utolsó élénkszínű plakátokat. A zene indulókat játszik, üdvözlő felkiáltásoktól és tapsoktól visszhangzik a Callao tér. A tömeg szétválik, utat enged a kormány tagjainak, a köztársasági pártok vezetőinek, a népszerű képviselőknek.

– Viva Azaña! Viva Prieto! Viva Dolores! Viva Rusia!...

A fiatal művelődésügyi miniszter mint házigazda fogadja a vendégeket az előcsarnokban. A Művelődésügyi Minisztérium most magára vállalta a politikai felvilágosító munkát is a fronton és a hátországban egyaránt.

Az igazgatói páholy mögötti kis foyerban Manuel Azaña néhány szót vált Girallal és Irujo baszk miniszterrel. Aztán elhallgat, gondolataiba mélyed.

Ezekben a hónapokban észrevehetően megöregedett. Kerek, lágy, kissé nőies arcának vonásai élesebbek lettek. Az antimilitarista Azaña, mikor a köztársaság első hadügyminisztere lett, csökkentette a hadsereg létszámát, és híres dekrétumával nyugdíjba küldött nyolcezer tisztet. Kívülről, gondolta, Spanyolországot semmi sem fenyegeti. Bent viszont a hatalmas tiszti sáskahad felemészti az állami költségvetést, amellett mindig a monarchista restauráció bázisa marad. Igaza volt, de nem vitte következetesen végig a dolgot. A reakció nagyon gyorsan felocsúdott az áprilisi köztársaságban. Azaña és félreállított barátai átszervezték pártjukat, és közeledtek a városi kispolgársághoz, a középparasztsághoz. De most másképpen vetődtek fel a háború és a béke kérdései Spanyolország számára.

Az elnök és a miniszterek bemennek a páholyba. A hatalmas nézőtér lelkesen ünnepli őket.

Lassan kialszik a fény, a szimfonikus zenekar ábrándos prelúdiumot játszik. Aztán szétnyílik a függöny, és lassan elénk tárulnak a film első jelenetei. A Művelődésügyi Minisztérium ezt a filmet a hazáért és a köztársaságért hősi halált halt spanyol tengerészek emlékének szentelte. A film tengerészekről szól. De a tenger és a táj nem spanyol. Motorcsónak röpít egy ősz hajú embert a Balti-tenger rideg, végtelen vizén. Vajon hogyan fogadják majd ott, az erődítmény-szigeten a forradalmi, de még szervezetlen matrózcsapatok?

Hideg őszi szél süvít a Balti-tenger fölött. Ragadozók serege gyülekezik, hogy karmaiba kaparintsa a nagy és – legalábbis szerintük – haldokló várost. Minden erőt össze kell szedni a védelmére. Az utolsó katonáig mindenkit csatasorba kell állítani. Ám ez egyáltalán nem könnyű dolog. A katonák elszoktak a

fegyelemtől, zúgolódnak a nehézségek miatt, lármáznak, szórakoznak.

Garázda fickók zaklatnak egy szomorú fiatal nőt, szemtelenül odakiáltanak neki:

– Señorita!...

Vöröskatonák megmentik a nőt a zaklatástól. Ettől haragra gerjed a zabolátlan anarchikus matróz a szerény, fegyelmezett gyalogság ellen.

A komisszár bátran belenyúl a matrózok dzsungelébe. A formátlan, szertelen, de forradalmi és osztálytudatos tömegből olyan harci osztagot formál, amely bátran harcol a fehérek ellen. A tegnapi garázda és bomlasztó elemek részt vesznek ebben a harcban, újjászületnek benne... Egyszerre csak az orosz fasiszták két oldalról bekerítik a tengerészeket. Megrázó kivégzési jelenet... Itt először nézik Visnyevszkij filmjét. És hogy nézik!

Szinte hallani, milyen feszülten figyeli a nézőtér a kronstadti drámát. Szinte látni a félhomályban, mennyire átéli. Mellettem fiatal katona ül tágranyílt szemmel. A páholy mellvédje fölött az elnök figyelmes profilja. De hol van a hadügyminiszter, hol vannak a többiek? Valaki kisurran a szalonba, majd izgatottan jön vissza.

– Rossz hírek. Illescas elesett! A csapatok visszaözönlenek. Valószínűleg Seseña is elesett.

Szomszédom anélkül, hogy elfordítaná tekintetét a vászonról, megkérdi:

– Tessék mondani, hány kilométerre vannak?

Kicsodák? Jugyenyics vagy Franco?

Hány kilométerre mitől – Madridtól vagy Petrográdtól?

A front már itt volt, bent Madridban, aztán visszavetették ötven kilométerre, és szilárdan tartották ott három hónapig, s tartják most is. De ugyanakkor a fasiszta hadsereg egy hónap alatt háromszáz kilométert haladt előre délnyugat felől. Már a főváros kapuját döngeti.

Az intervenciósok légiereje bombákkal árasztja el a köztársasági egységeket, géppuskatüzet zúdít rájuk, nehéz tüzérséggel éget, pusztít. A legnagyobb fokú összefogásra, fegyelemre, bátorságra, haláltmegvető bátorságra van szükség, olyanra,

amilyet ezeknél a kronstadti matrózoknál és petrográdi proletároknál látunk. Vajon képes-e erre a madridi nép?

A népi milícia arculata napról napra változik. Nem sok kell már hozzá, hogy egységei nagyszerű, szilárd alakulatokká váljanak. De vajon nem késő már? Nem veszítik el most már a fővárost?

Az emberek a mozivásznon keresnek választ. Lelkes éljenzéssel fogadják a vörösök minden sikerét, szomorú hallgatással a fehérgárdisták minden előretörését. Hallom, hogy sírnak a teremben, és nyomban utána hallom a diadalmas örömkitöréseket.

Még nem tudjuk, mi lesz Madrid sorsa. De ismerjük a kronstadti tengerészekről szóló film végét. Senki sem segítette a szovjet népet az orosz és nemzetközi burzsoáziával folytatott élethalálharcában. Saját maga segített magának: a vöröstengerészek a vörösgyalogságnak, a kommunisták a pártonkívülieknek, a város a falunak, észak délnek, a Donyec-medence Caricinnak, Caricin Moszkvának. És itt, most, amikor az ellenséges és hideg semleges környezetben a spanyol nép életét és szabadságát védelmezi, amikor csak egyetlen testvérnép támogatja a távolból erkölcsileg és fizikailag – csak egy valami mentheti és menti majd meg ezt a népet: az összefogás, a szervezettség és ami a legfőbb – a saját erejébe vetett hit. Ez előbb-utóbb meg fog történni, bármi lesz is Madrid sorsa . . .

A színházban kigyúlnak a fények, a „Viva Rusia!" kiáltások összevegyülnek az Internacionálé és a spanyol köztársasági himnusz ünnepélyes dallamával.

OKTÓBER 20

Hivatalosan a tűzvonal most harminchárom kilométerre van a fővárostól. De Miguel, amikor lemegy a Hadügyminisztérium lépcsőjén, gyors géppuska-kelepelést hall s közben a légvédelmi lövegek sajátos hangját – mintha hatalmas vászondarabokat tépnének, szaggatnának. Az ellenséges repülőgépek korai látogatásra jöttek. Bombákat dobnak és röplapokat szórnak:

„Madrid be van kerítve, az ellenállás hasztalan, segítsétek elő

a város feladását! Különben a nemzeti légierő eltöröl benneteket a föld színéről!"

Miguel zsebében ott vannak a legutóbb lehallgatott rádiójelentések szövegei:

„Salamanca Leónból (X) 19. 24. A repülőtér parancsnoka a légi parancsnok tábornoknak. Kaptunk 4...., 6 Junkerst, 2 Fokkert, 1 Dragont, 6 Heinkelt, további 30 Heinkelt. 16 955 töltényt, 379 A bombát, 230 B bombát. 100 kilós 15 volt. 10 kilós... 61, 10... 6, 5... 55, 4 kilós 186. A üzemanyag 36 939, B 4532 M (300), E (Ft 800), G (28 317), I (243), H (1903), Atlantik (115)."

Vagy egy másik:

„Salamanca Sevillából. (X) 19.18/20 a légi parancsnok tábornoknak a második raj parancsnokától. Érkezett: Junkers szállító 3, Savoia 2, felszállt 1 és 3 Heinkel felderítő, 1 összekötőgép, 1 futárgép."

És a harmadik:

„... érkezett és rendelkezésünkre áll 3 hatos. Világító 50. Gyújtó 295. Olasz repeszgránát 12 397. 50 kilós 34. ... kilós repesz 853. 2 kilós repesz 5951. 20 kilós gyújtó 302. Német 10 kilós 172, 50 kilós 107. 250 kilós 139. 500 kilós 9. Gyújtó 17."

Így fest Franco „nemzeti légiereje"... Szemben vele, a kormány oldalán néhány szál golyóktól lyuggatott, összevissza horpadt, négy generáljavításon átment repülőgép harcol. Egyik frontról a másikra viszik őket, de természetesen nem lehetnek mindenütt egyszerre. Amikor megjelenik egy köztársasági repülőgép, egyszerre öt, hat, nyolc német vadászgép veszi körül, és géppuskatűzzel árasztják el felülről, alulról, oldalról, minden szögből.

Miguel kimegy a toledói útra. Befejezéséhez közeledik néhány sánc- és lövészárok-vonal ásása. A völgyekben juhnyájak legelésznek.

A várostól húsz kilométerre néha-néha hallatszik egy-egy ágyú döreje. Kormányütegek lövik a fasiszták által elfoglalt Illescast.

A tűz ma jobban összpontosított, de vontatott, erőtlen. Az ellenség mértéktartóan válaszol.

Még néhány kilométer – itt már forróbb a helyzet, az ország-

utat srapnellal lövik. A kocsit az út szélén, a bokrok közt kellett hagyni.

A katonák némileg már megtanulták, hogyan kell beásni magukat. Általában kezdenek megváltozni. Megszűnt a könnyelmű virtuskodás és a fegyvercsörtetés. A puskákat nem díszítik már selyemszalagocskákkal, ezzel szemben mind gyakrabban tisztítják őket. A rikító vörös-fekete gépkocsikat, miután belekóstoltak néhány légitámadásba, szerényen átfestették kekiszínűre. Ahogy élező dik a harc, egyre kevésbé látni kiabáló csecsebecséket, amelyek meghatották az igénytelen szépírókat és színpadi drámává változtatták a háborút. Nem telik bele hosszú idő, és a harcmezőkön más, minőségileg új, átnevelődött, bátorságtól áthatott fegyveres erő indul a csatába.

Egyelőre azonban még túlságosan zsúfoltan fekszenek a katonák. Igyekeznek minél közelebb húzódni egymáshoz. Még nincs meg az egyes harcosokban, az egymástól harminc-negyven méter távolságra elhelyezett harcosokban az önállóság, a saját erejükbe vetett hit. A zsúfoltság erősen növeli a tűz következtében elszenvedett veszteségeket.

Tűz! Egyszerű, ősi szó. A békés mindennapi életben melegről, forró ételről, az utas megszárított cipőjéről beszél. Csaknem azóta, hogy az emberiség fennáll, a tűz védelmet nyújt számára a hideg ellen, lehetővé teszi, hogy jóllakjék, hogy örüljön, hogy megőrizze és növelje életerejét. Nemhiába hajoltak meg az emberek a tűz előtt. A bálványimádás összes formái közül a tűzimádat volt az ember organikus ösztöneinek legmagasabbrendű kifejezése.

A háborúban az illendőség kedvéért tűznek nevezik a halált. Három fasiszta állam reguláris hadseregének sok milliónyi lőfegyvere szórja a halált a népi milícia fiatal, minap alakult ezredeire. A katonák a gödrökben fekszenek Illescas előtt, immáron két teljes napja fekszenek mozdulatlanul az ellenség tüzében, mely hol közepes, hol nagy, hol viharos erejű, hol mérsékelt, mint ma. Már nyugodtabbak, hozzászoknak a tűzhöz.

Tűz! A német hadsereg egy törzstisztje, magas, sovány, szögletes, szemüveges ember, Miguel mellett ül a fűben, füzetében jegyzi a gránátok robbanását, kiszámítja a tűz valószínű erős-

ségét. Néhány srapnel nagyon alacsonyan süvít el a fejük fölött; a katonák ösztönösen behúzzák a fejüket. A tiszt bátorítóan mosolyog:

– A világháborúban erősebb volt!

Ez a tiszt most nem szerepel a Reichswehr névsorában – más névsorban szerepel. A haza szolgálatában szerzett katonai érdemeit a Német Birodalom három évi kínzással jutalmazta a gyűjtőtáborban.

Ez a német antifasiszta, alighogy kiheverte a három esztendei fasiszta kínzókamrát, Kasztília golyószántotta mezőire, a német bombavetők és vadászgépek tüzébe siet. Itt is útmutatót, tábori harcászati ábécét ír a katonák részére.

Tűz, tűz! Három ország fasiszta gyilkosainak halálthozó zápora ömlik a békés spanyol földre. A főváros felé törnek előre. A nép egyre erősebben markolja meg szánalmas fegyverét, egyre bátrabban veti magát a küzdelembe. De a tűzgyűrű szorosabbra zárul. Vajon mi lesz Madridból? Spanyol Verdun? Vagy a Párizsi Kommün tragikus és dicső sorsára jut majd?

OKTÓBER 21

A kora reggeli órákban emberek gyülekeznek mind hosszabb sorban a Földművelésügyi Minisztérium nagy épülete előtt. A sor a hatalmas kaputól indul ki, végighúzódik a járdán, bekanyarodik a sarok mögé, és ott valóságos táborban végződik. A sorbanállók cigarettát töltenek, esznek, gyerekeket ringatnak, újságot olvasnak, ruhát javítanak vagy egyszerűen alszanak a házfalhoz dőlve. Még tüzet is próbálnak rakni az aszfalton.

Ebben a sorban tanulmányozni lehet Spanyolország etnográfiáját. A kasztíliaiak és aragóniaiak kemény vonásai váltakoznak Andalúzia napbarnított, kerek képű szülötteinek nőies arckifejezésével. Zömök, köpcös baszkok váltják fel a csontos, arányos testalkatú, fehér bőrű galíciaiakat. A sovány, komor, koldus Estremadura van a legnagyobb számban képviselve ebben a hosszú, tarka paraszt-sorban, mely oly szokatlan és riasztó látványt nyújt a főváros sugárútján.

Bent, a minisztérium épületében a sor beáramlik az udvarra,

elözönli a lépcsőt, majd a zsúfolásig telt nagy tanácstermet. Parasztok töltik meg az összes padsorokat, a minisztérium hivatalnokai pedig úgy helyezkednek el, mint valami elnökség vagy vizsgabizottság.

Mindenkit bejegyeznek egy lajstromba és megkérdeznek, honnan jött, milyen gazdasága volt, van-e családja, a mezőgazdaságnak milyen ága az, amelyet jól ismer, milyen szakmában jártas.

A hivatalnokok sietnek. Félbeszakítják a menekültek bő lére eresztett elbeszéléseit, nem néznek tágra meresztett szemükbe, nem hallgatják végig a keserű parasztsorsok leírását. Az emberi nyomorúságnak ez az áradata még levenné őket a lábukról. De el kell készülniük az egész sorral, a sornak pedig se vége, se hossza, sőt egyre növekszik. Az egész parasztnép kimozdult a helyéből, kimozdították az ágyúgolyók, a repülőbombák, a géppuskák pergőtüze. A parasztok előkeresték régi kétcsövű fegyverüket. Megcélozták a hárommotoros ragadozókat, melyeknek farkán fekete kereszt díszeleg. De a Junkers-bombázóknak nincs mit tartaniuk a vadászfegyverektől.

A parasztok most Madridba jönnek menteni a bőrüket és panaszkodni. A spanyol földesurak büntetőosztagai, tömeges kivégzések, a parasztok egész termésének kártérítés nélküli elkobzása – ez az, amit ma „agrárproblémának" neveznek.

Spanyolországról azt írják külföldön, hogy itt spontán paraszt- és béreslázadás robbant ki, amely a világon mindenki és minden ellen irányul. Valójában a földbirtokosok lázadtak fel a legmérsékeltebb köztársasági agrárreform ellen . . .

A bejegyzett parasztmenekülteket a minisztérium csoportokra osztja. A politikailag legöntudatosabbaknak, a legharcképesebbeknek lehetővé teszik, hogy belépjenek a népi milíciába. A kormány magára vállalja családjuk teljes ellátását. Másokból menetszázadokat alakítanak, és családjukkal együtt a hátországi tartományokba irányítják őket, ahol segítenek a mezei munkában a helybeli parasztoknak. Ismét másokat munkásokként alkalmaznak a felfuttatott hadiiparban. A negyedik csoportot azok alkotják, akiket az erődítési munkák céljából a fővárosban hagynak. Ezeknek száma nem nagy – Madridban

amúgy is elég az építőmunkás, és nagyon szűkös az élelmiszerellátás.

Az emberek sorban elvonulnak a bizottság előtt, gyorsan megkapják az irányító lapot és az élelmiszerjegyet maguk és családjuk számára. Sokan még vitába is szállnak beosztásukat illetően. De itt a bizottság oldalán van az egész, várakozókkal teli terem. A vitatkozó szavába vágnak: – Nem látod, mennyien várnak? Nincs idő a vitára! – Zavartan bólogat, és ő is megállapítja, hogy nincs idő a vitára. Azután félreáll, de mégiscsak megfog valakit a folyosón a tisztviselők közül, és halk hangon próbálja rábeszélni, hogy küldjék őt, ha lehet, közelebb a szülőfalujához. Nagy hasznát veszik majd a fronton, különösen a felderítésben, és ami a legfontosabb – ő vonul majd be elsőnek a falujába . . . Nem tudja, hogy a szülőfalujából nem maradt más, mint üszkös romok és formátlan kőhalmaz.

Most sűrűbben küldök táviratokat Moszkvába, a nap és az éjszaka folyamán többször is. A helyzet alakulása teszi ezt szükségessé. A drótösszeköttetés Marseille-en vagy Londonon keresztül nehézkes és hosszadalmas lett. Sokkal jobban dolgozik a rádiótávíró, a Transradio Española állomás. Közvetlen összeköttetést biztosít Moszkvával.

Történt azonban egy kellemetlen eset, s én elhatároztam, hogy nem nyugszom addig, amíg nem lesz valami következménye. Egy sürgős, fontos távirat hat órán át feküdt, és késve érkezett a laphoz. Amikor erről tudomást szereztem, magyarázatot követeltem, a kapott magyarázat azonban nem elégített ki, és a következő táviratot küldtem a *Pravdá*nak: „215. sz. táviratom elkésett a Transradio apparátusában történt szabotázs miatt." Mint mindig, csatoltam a spanyol fordítást. A cenzúra a táviratot átengedte, de a vezető, akinek az apparátusból eljuttatták a másolatot, feldühödött és panaszt tett a postaügyi miniszternek. A miniszter megtiltotta ennek az új táviratnak leadását, de későn, a távirat már Moszkvában volt. A Transradio munkatársai gyűlést tartottak. Kivizsgálták az első táviratommal történt esetet, és megállapították, hogy azt ok nélkül, rosszindulatból tartották vissza. Elhatározták, hogy az ezért felelős két embert elbocsátják.

A munkásbizottság elnöke felkeresett, és az összes alkalmazottak nevében ígéretet tett, hogy maximális támogatást és segítséget kapok a szovjet olvasóknak a spanyol nép harcáról való tájékoztatásában.

Már régóta folynak az előkészületek a Madrid és Moszkva közötti rádiótelefon-összeköttetés megteremtésére, de hogy ez mikor valósul meg, azt egyelőre még nem lehet tudni.

Andrée Viollisszal megtekintettük Alba herceg palotáját. Az épületek elosztásakor ezt a palotát a kommunista párt kapta meg. A Központi Bizottság nem akarta a helyiségeket hivatali célokra felhasználni, önkéntes munkásmilíciát szervezett a háznak és műkincseinek őrzésére. A palotában nagy értékű Velázquez, Goya, Tizian, Murillo-képek vannak. Lenyűgöző könyvtára ősrégi kéziratokat, ősnyomtatványokat őriz. Az Alba hercegek – a középkori hódítók, gyarmati kalózok, címeres rablók legrégibb spanyol dinasztiája – mindig a királyi családdal versengtek; itt, ezekben a termekben gyűlt össze a sok évszázados gyarmati rablásból szerzett zsákmány – arany, ritka drágakövek, egzotikus fák, mozaik, kínai porcelán, elefántcsont... A hatalmas gobelinek területe több száz négyzetméter. Megmaradtak a régi Albák hordszékei, kocsijai, fegyverei és nyergei... Később pedig – elfajulás, elsekélyesedés: az egykori vakmerő kalózok versenylóistállók és bankszámlák köszvényes tulajdonosaivá lettek. „Spanyolország első grandjai" negyven esztendővel ezelőtt rokonságba kerültek az angol Warwick lordok családjával, s ettől fogva a Warwickok és az Albák címere összefonódik. A legifjabb nemzedék lakószobái következnek: heverők, kerek párnázott székek, bekeretezett fényképek, fajansz mopszlikutyák, gramofonok, bulvárregények. Förtelmesen ízléstelen fürdőszoba, olyan, mint valami fekete-arany márványtemplom. A herceg gardróbja: lovaglócsizma, báli cipő, templomi cipő, vadászcsizma, puha könyvtári cipő, fogkrém, púder, zsírkő, cipőkrém. A herceg egészen a felkelés napjáig élt itt, most Londonban van, Franco tábornokot képviseli, palotájának kirablása miatt siránkozik. Pedig a palota ép, a munkások az utolsó piszkavasig, a fürdőszobában levő szappandarabkáig mindent megőriztek; azt mondják, ez a kapitalizmus történetének

múzeuma. Már most is csoportosan látogatják, és valóban, mi lehetne tanulságosabb a spanyol nép számára?... Csupán azt rendelte el a munkásbizottság, hogy az egyébként szintén teljes épségben megőrzött pincékből adjanak ki „a francia nép nemes képviselőjének és barátunk, a szovjet nép nemes képviselőjének" egy-egy palack 1821-es burgundit. Bárhogy tiltakoztunk is, ragaszkodtak elhatározásukhoz. Elvettem az értékes palackot, és megígértem, hogy az első győzelem alkalmából kiiszom a spanyol munkások egészségére.

OKTÓBER 23

A köztársaságiak illescasi ellentámadása nem járt sikerrel. Elég okosan tervelték ki és kezdték végrehajtani, három oszloppal – középen és a szárnyakról. Az oszlopok élén rátermett parancsnokok álltak. A katonák bátran harcoltak, még a mórokkal is összeakaszkodtak, és sokat közülük lekaszaboltak. Illescas már majdnem Rojo őrnagy egységeinek kezére került. A katonáknak és a parancsnokoknak nem volt elég kitartásuk, igaz, hogy a fasiszták ontották a tüzet ágyúkból, géppuskákból, a földről és a levegőből... Ez a hadművelet mégis vigasztaló: valamilyen fordulat jeleit mutatja.

Tegnap azonban a lázadók az estremadurai úton előrenyomulva elfoglalták Navacarnerót, ezt a fontos útcsomópontot, Quijornát és Brunetét. Sietnek. Ó, ha nem késtünk volna el egy hónappal! Olyan egységekkel, amilyenek Illescasnál harcoltak, ha nehezen is, de meg lehetett volna állítani a fasisztákat Toledo előtt.

Miguel körüljárta a harci szakaszokat, megismerkedik a komisszárokkal, a politikai küldöttekkel, beszélget a harcosokkal. Éjszakánként népszerű brosúrákat ír a politikai munkáról, a taktikáról, a légvédelemről.

Mindennap tizennyolc órakor összeül a kerek márványasztalnál del Vayo, öt helyettese, Miguel és még két politikai biztos. Meghallgatják a napi jelentéseket és beszámolókat, határozatokat hoznak a következő napra. A tér túloldalán lakik Caballero, oda jár Vayo a dolgok összehangolása céljából.

Ez a rendszer nem a legjobb; az osztályok, melyeket a helyettesek vezetnek, csaknem egész nap üresjáratban dolgoznak – az előző este kapott direktívák a helyzet gyors és katasztrofális változása következtében hamar elévülnek, újabb utasításokat pedig csak tizennyolc órakor kaphatnak. Maga del Vayo napközben saját hivatalában, a Külügyminisztériumban van elfoglalva, de a helyetteseinek is egy sor mindenféle más pártmegbízatása van.

Az apparátus tapogatózva dolgozik, nincs meg a szükséges gyakorlata, egyelőre szeget üt a fejében minden gondolat, minden javaslat és minden tervezet, melyet eléje terjesztenek, de nem tudja őket megemészteni.

Maguk a politikai biztosok nem tudják, mihez kezdjenek előbb. Egyesek csak a parancsokat ellenőrzik, az egység iránt nem érdeklődnek; mások éppen ellenkezőleg, egész idejüket a katonákkal töltik, de alig ismerik a parancsnokot, akivel kölcsönösen kerülik a találkozást. Egyesek belevetik magukat a felvilágosító munkába, az újságokba, röplapokba, brosúrákba, és nem foglalkoznak az egység harci életével; mások csak az ellátásra, a gazdasági ügyekre összpontosítják figyelmüket; ismét mások együtt menetelnek, puskával a vállukon, a többi harcossal, azt tartják, hogy példás katonai magatartásuk teljesen elegendő komisszári kötelességeik végrehajtásához. Mindez külön-külön nem rossz, de az összes komisszári funkciók összeegyeztetése ma még csak nagyon keveseknek sikerül.

A központi front egységeinél működő politikai biztosok körében az a rossz szokás alakult ki, hogy naponta a városba utaztak, elvitték a jelentéseket a komisszariátusnak; két-három órát töltöttek ott hiába. Ezt már megtiltották nekik – a személyes és írásbeli jelentéseket a frontszakaszokat körülutazó inspektorok gyűjtik össze; a komisszárok nem hagyhatják el egységüket, hacsak nem hívják őket.

Hosszú ellenállás, huzavona és ingadozás után a Hadügyminisztérium elfogadta a reguláris csapatok szervezésének az 5. ezred által javasolt alapjait. Jóváhagyták, hogy a katonai egység a három-négy zászlóaljból álló brigád legyen, egy-egy felderítő osztaggal, utász-századdal, híradós-szakasszal, szállító oszlop-

pal és három tüzérségi üteggel. A zászlóalj egy géppuskás és három lövész-századból áll. A brigád létszáma 3000 fő, felszerelése 12 ágyú, 2500 puska, 60 géppuska.

Persze a brigádoknak ez az összetétele ma még csak papíron van meg. De a folyamat megkezdődött; a tarkabarka, toldozott-foldozott oszlopok brigádokká szerveződnek. A legjobban Listernél halad a dolog, az ő brigádja hamarosan készen lesz. De még nincs se fegyverük, se szállító eszközük. Largo Caballero és környezete kétségbeejtően és érthetetlenül késlekedik a tartalékok kialakításával.

Nagyon csúnya dolgokat beszélnek Asensio tábornokról, a központi front parancsnokáról. Bármihez fog ez az ember – minden balul üt ki, semmi sem sikerül neki. Egyre általánosabban kezdik „a vereségek szervezőjének" nevezni. Vajon egyszerűen annak az embernek a sorsa ez, akit bűnbaknak állítanak oda az általános balsikerért? Vagy talán jámbor tehetetlenség? Nem, Asensio nagyon okos, értelmes, kulturált ember. Látóköre olyan széles, oly gyorsan át tudja tekinteni a helyzetet, hogy valósággal kimagaslik a spanyol katonai szakemberek közül. Largo Caballero el van ragadtatva tőle, feltétel nélkül megvédelmezi ezt a nagyon is kétes embert minden támadással és kritikával szemben.

OKTÓBER 24

Viszonylag csendes nap. Az illescasi ellentámadás mégiscsak feltartóztatta a lázadókat. Ha legalább vagy két hétig lehetne így tartani őket, míg megalakul a hadsereg és megérkeznek a tartalékok! Csak lehetne! Hiszen Albacetében alakul is valami: ott gyülekeznek, egyelőre tucatjával, az internacionalista önkéntesek; világháborús tapasztalataikkal rohamegységekként lehet majd bevetni őket, vezetésükkel végre lehetne hajtani egy eredményes ellentámadást, vissza lehetne vetni a fasiszta hordát Madrid alól. Meg aztán ott vannak a harckocsik, repülőgépek is – a kormánynak mégiscsak sikerült vásárolni néhányat külföldön; részben már megérkeztek, most szerelik fel őket, folyik a

harcosok és a műszakiak kiképzése – csak ezt a két hetet kihúznánk!

A városból eltűnik mindenki, aki csak teheti. De nagyon kevesen tehetik. A jómódú emberek, a vezető beosztású hivatalnokok azok, akik minden elképzelhető módon elhagyják Madridot. A szegényeknek nincs hová és nincs miből menniük. Pedig ha valami történik, éppen a szegények hagyják ott a fogukat.

A külföldi burzsoák vagy elutaztak, vagy átköltöztek a hotelekből a követségi szállásokra. Tudósító mindössze négy-öt maradt.

Este az utcákon már egészen sötét van, mindenütt kérik az engedélyt, fegyver nélkül veszélyes járni.

Egyszer csak itt termett Párizsból Aragon. Otthagyott csapotpapot, Gustav Reglerrel és Elsa Triolet-vel együtt végigrázatta magát egész Spanyolországon egy agitációs tehergépkocsin, melyet a Nemzetközi Írószövetség vásárolt és szerelt fel a spanyol Alianza számára. Az utolsó, még nyitva tartó baszk vendéglőben vacsoráztunk, majd sokáig üldögéltünk szállodai szobámban. Aragon el van keseredve a francia kormány állásfoglalása, a magukat demokratáknak, hazafiaknak, a fasizmus ellenségeinek nevező emberek árulása miatt. Most, amikor Madrid veszélyben van, kijelentik, hogy korábban talán valóban segíteni kellett volna a spanyolokat, de most már késő, most már úgyis elveszett minden.

OKTÓBER 25

A fasiszták összevonták erőiket, és ma ismét döntő támadásba mentek át az egész fronton Madrid körül. A köztársaságiak elég szívósan védekeznek, de az ellenség összpontosított tüzérségi tűzzel, harckocsitámadásokkal tizedeli soraikat.

A harckocsik eleinte páni félelmet keltettek. Most a milicisták kezdenek már kissé közelebb merészkedni hozzájuk, és kézigránátkötegeket hajigálnak rájuk. Nagy szerepe van ebben a *Kronstadti tengerészek* című filmnek, melynek hatására a spanyol komszomolisták arról álmodoznak, hogy megismétlik a vöröskatonák petrográdi hőstettét.

A kommunisták és részben a szocialisták követelik Asensiónak, a központi front parancsnokának leváltását. Azt mondják, tőle származik az az elmélet, mely az utóbbi időben lábrakapott a Hadügyminisztériumban és a vezérkarban: Madrid védelme stratégiailag értelmetlen dolog, itt megrekedhet az egész hadsereg, sokkal jobb elhagyni a fővárost, visszavonulni kelet felé, ott átszervezni, kiegészíteni a hadsereget, rendezni sorait, és majd akkor bekeríteni Madridot és szétverni Francót.

Titokban tárgyalnak a kormány és a legfontosabb állami intézmények evakuálásáról. Az evakuáció hívei azt bizonygatják, hogy jobb ezt most, idejében megtenni, mint az utolsó pillanatban, menekülésszerűen. Galarza belügyminiszter, anélkül, hogy bárkivel is megbeszélte volna, nyilatkozatot tett közzé az újságokban, mely szerint a rémhírekkel ellentétben a kormány sehová és sohasem szándékozik eltávozni Madridból.

Egyre súlyosabb az élelmiszerhelyzet. Leállították a Szovjetunióból érkezett élelmiszerek kiosztását. Ez lesz majd a vastartalék abban az esetben, ha megszakad a város ellátása.

Nagyon fenyegető a vízhelyzet. Madrid víztárolója messze a hegyekben van, Buitrago del Lozoya körzetében. Ha a fasiszták elfoglalják vagy akár csak tüzérségi tűz alá veszik Lozoyát, a főváros csaknem teljesen víz nélkül marad.

Este búcsúztatni mentem.

A front menti madridi éjszaka sötétjében alig találtam meg a házat és bejáratánál az üres autóbuszt. Kopogni kell. Megvillan egy kis kézilámpás fénye, és figyelmes szempár tekint ki a kiskapu nyílásán. Átmegyünk az arisztokrata villa csendes kertjén. Odabent, zárt ajtók és szorosan összehúzott függönyök mögött fényes kivilágítás, nagy élénkség, lázas, utazás előtti sürgésforgás.

Késő éjszaka negyven ember utazik el Madridból. Nem a frontra. Nem Valenciába. Nem Barcelonába.

Küldöttség indul Moszkvába, november 7-re, az ünnepre.

Az elmúlt években a spanyol nép küldöttei is részt vettek az októberi ünnepségeken. Ezek a küldöttek csak nagy üggyel-bajjal, hosszas utánjárások után tudtak elutazni, vagy pedig úgy, hogy vállalták a tiltott határátlépéssel, idegen útlevéllel, konspi-

ratívan megváltoztatott útiránnyal járó nagy kockázatot. Most a Szovjetunióba utazó munkásoknak és parasztoknak a köztársaság kormánya diplomáciai útlevelet adott ki. Követek, valóban meghatalmazottak! A nép választotta őket a munkában, a harcban, a műhelyekben és a lövészárkokban.

Antonio Hierro Muriel Salamanca tartományból Francisco Galán osztagának harcosa, az 5. ezred katonája. Megsebesült, a kórházban a többi sebesült választotta be a küldöttségbe. A küldöttség pedig elnökévé választotta.

Pablo Fernández Amigo munkás, egy madridi hadiüzem öntője, és legalább annyira alkalmas a két nép közötti barátság elmélyítésére, mint Hierro Muriel. Pajtásai még gyerekkorában ugratták: – Mondd, kinek vagy te az amigója (barátja)? – Pablo nem tudott mit válaszolni és megharagudott. De tizenöt éves kora óta már határozottan válaszol: – A Szovjetunió amigója vagyok. Más amigója népünknek ma még nincs.

Három spanyol paraszt – egy köztársasági, egy szocialista és egy kommunista – nem kevésbé ragyogó diplomáciai karriert fut majd be a Szovjetunióban. A front közelében levő falvakban, négy-öt kilométerre a tűzvonaltól választották meg őket. A választás soká tartott, nagy vitával járt, hosszan válogattak, míg csak ki nem választották a legjobbakat. Az egyikkel, a Toledo tartományból való Alfredo López Sanchezzel óvatosnak kell lenni Oroszországban. Ha nem vigyáznak rá eléggé, ha csak egy percre magára hagyják egy szovjet faluban, utána már hiába keresik, úgysem találják meg, úgysem tudják megkülönböztetni a többiektől, annyira hasonlít a mi orosz kolhozparasztunkra: világos hajú, vöröses, pisze orrú, ellenzős sapkában jár . . . Negyvenöt éves, és Mazarambroz falu nevében zászlót visz a legjobb kolhoznak azok közül, amelyeket majd meglátogatnak. Az embereket gyakran még señornak szólítja, de már rájár a nyelve a camaradóra.

A legnagyobb sikerük természetesen a nőknek lesz.

Encarnación Sierrát alaposan megnézegetik majd, úgy is mint dohánygyári munkásnőt, öt spanyol gyermek anyját és úgy is mint Burillo osztagának harcosát, egyben politikai biztosát.

María Minguez Pérez katonai szabadsága idején utazik Moszk-

vába. Az első szabadságán! María Minguez a polgárháború első napja óta az első vonalban harcol. A buitragói frontszakaszon elsöprő többséggel jelölték a moszkvai küldöttség tagjai közé. A katonák lelkes tömege kísérte el. Ugyanezt mondhatjuk el Carmen Salvaróról, akit a Victoria-osztagban választottak meg.

Emilia Prejaram Galbariatának semmiféle címe, rangja vagy tiszteletre méltó szakmája nincsen. Egy rangja van csupán: két gyermeke küzd a fronton a fasizmus ellen. Teljesen elegendő...

Eljött az indulás ideje. Még egyszer megnézik poggyászaikat – szerény és megható ajándékokat visznek magukkal Moszkvába.

Koromsötétben ülnek be az autóbuszba. Különféle utasításokat kapnak az útra vonatkozóan – ezt ma nem lehet nélkülözni. Egyes lázadó egységek már az alicantei út felé közelednek. Ha elérik az utat és ha találkoznak az autóbusszal, akkor ezek a diplomáciai útlevelek, enyhén szólva, nem keltenek majd túlságosan jó benyomást.

Őrség? Tiltakoznak:

– Megvédjük mi magunkat legalább úgy, mint mások.

Utolsó üdvözlések, fojtott kiáltások – és az autóbusz már el is robogott, eltűnt az emberekkel együtt a sötétségben.

Néhány nap – és megjelennek a világosságban, az örömmámorban úszó, hatalmas tömeg előtt, ünnepi zászlók és tüzek között. Meglátják a végeláthatatlan oszlopokban felvonuló szabad, mindenható népet és legyőzhetetlen hadseregét. Látni fogják a vörös hadosztályok élén lovagló Vorosilovot...

Én távol leszek. De a távolból figyelni fogom, mégpedig ez alkalommal spanyol szemmel, a szocializmus hatalmas országát, győzelmeinek ünnepét, elnézem majd, hogyan látja vendégül a szovjet demokrácia a moszkvai Vörös téren a világ minden tájáról érkezett munkásküldötteket, a vérző, hős spanyol nép negyven követét.

OKTÓBER 26

Madrid első védelmi vonalát áttörték. Darabonként morzsolják fel a fasiszták. Ciempozuelosnál elvágták a vasútvonalat. Ha még néhány napig sikerülne tartani őket, és megerősíteni a második

védelmi vonalat! Itt éppen csak hogy megindultak az erődítési munkálatok. A város kezdi körülsáncolni magát, ezer meg ezer madridi fogott hozzá a lövészárkok és sáncok ásásához.

Kőművesek és professzorok, iskolások és az aggok házában lakó nyugdíjasok, háziasszonyok és miniszterek töltötték vasárnapjukat a főváros határában, ásóval a kezükben.

Senki sem akarja látni az idegenlégiósok ábrázatát, a német nácik sebhelyes képét a madridi utcán. Az illegalitásba szorult fasisztákon kívül senki sem akarja látni Franco tábornokot a parlamentben.

Madridot annak rendje és módja szerint kiüríteni már nem lehet. A hivatalok tervszerű kiürítése heteket venne igénybe. És a lakosság! Hiszen majdnem kilencven százaléka vétett valamit a lázadók ellen.

Ha Madrid lakói el akarják kerülni a véres leszámolást, csak egyet tehetnek: védeniük kell Madridot, mint saját testüket. Az önfenntartási ösztön megsokszorozza Madrid népének erejét és bátorságát.

Asensio tábornokot végre leváltották a központi front parancsnoki tisztéből. De nem bocsátották el, sőt magasabb beosztásba helyezték: Caballero megtette helyettesének.

A központi front parancsnokává és egyben védőjévé Pozas tábornokot nevezték ki. Idősebb ember, azt mondják, hűségesen szolgálja a köztársaságot és a népfrontot.

Asensiót mindenütt nyíltan árulónak nevezik. De ugyanakkor egy másik verzió is forog közszájon balsikereinek és kudarcainak okáról, mégpedig halálos komolyan. Eszerint Asensio nem áruló, másról van szó. Regényes bonyodalmakról. Azt mondják, Asensio a hadműveletek kellős közepén túlságosan nagy buzgalmat fejtett ki a nők vonalán. Alapjában véve, azt mondják, ez csak használt neki, de tény az, hogy kissé túlment a határon. És nem kávéházi pincérek beszélnek így, hanem felelős emberek, miniszterek!

Ezekben a napokban napi két-három légitámadást élünk át. A madridiak már nem virtuskodnak és nem kritizálják a bombák nagyságát, valahogy higgadtabbak lettek. Mielőtt az óvóhelyre szaladnának, szirénázás közben is figyelmesen megvizsgálják a

Junkersek fekete keresztjeit az égen: hová mennek, melyik irányba tartanak?

Az Alcalá utcán mentünk az autómon, amikor Dámaso egyszer csak hirtelen fékezett. Kihajolt a kocsi ablakán, és integetni kezdett egy alacsony, barátságos arcú úrnak.

– Ki ez?

– Ez? Angelillo. Az énekes. Az ön autójának a tulajdonosa.

Kicsit zavarban voltam, de azért szerettem volna megismerkedni vele. A híres tenorista szívélyes és korrekt embernek bizonyult, annál is inkább, mert a közelben várta egy tizenkét hengeres Packard. A két sofőrrel együtt beültünk egy csésze kávéra – már pótkávét adnak. Angelillót pillanatok alatt körülfogta egy sereg bakfis és kamasz, ő pedig, mint aki hozzá van szokva, oda se nézve adta az autogramot – levelezőlapokra, papírszalvétákra, selyemkendőkre A lányok csicseregtek és nevetgéltek, a katonák Angelillo vállát veregették, rángatták: – Énekelj valamit! – Az utcán narancsszörp-árusok bömböltek; az italt az emberek szokás szerint pohár nélkül itták – benyomták a dugóul szolgáló kis üveggömböt, majd szájukhoz emelték az üveget, és az utolsó cseppig kiitták... Ki hinné, hogy ezt a várost halálos veszedelem fenyegeti?

OKTÓBER 27

Valami fontos, bonyolult dolog, valami nagyon mélyreható folyamat megy most végbe a hatalmas városban. Szégyellem bevallani, de nem értem, mi ez tulajdonképpen. Nem vagyok spanyol. De nem tudom, megérteném-e, felfognám-e, ha spanyol lennék. Nem tudom, hogy a kormány és a politikai vezetők megértik-e.

Valami születik és valami meghal.

Halódik a tehetetlenségnek és a kiszolgáltatottságnak mármár meggyőződéssé vált érzése.

Születőben van, legalábbis a tömegek legöntudatosabb rétegeiben, az ellenállásnak, Madrid védelmének, épségének és sérthetetlenségének gondolata és akarása.

Vajon csak most születik ez? Nem volt meg mindig az a gondolat, hogy Madridot meg kell védeni a fasizmustól? Nem han-

goztatták milliószor a lapokban, gyűléseken, a rádió hullámain, az utcákon kifeszített hatalmas vásznakon: „Nem törnek át!" „Megtartani Madridot vagy meghalni!"

Igen, csakhogy ebben a formában jobban kidomborodott a második rész, mint az első.

A tragikum érzete hihetetlenül ki van fejlődve a spanyolokban, szinte nemzeti vonás. A kis kölykök hatéves koruktól fogva minden vasárnap végignézik hat erőtől duzzadó, dühöngő bika halálát, sőt néha a toreróké is. Az üzletek közül a temetkezési vállalatok a legfényűzőbbek és legdíszesebbek. A halál gondolata – bár méltó, hősi, de mégiscsak a halálé – túlságosan gyakran látogatja meg a spanyol harcost, még a materialistát is, túlságosan foglalkoztatja, néha elkeseredett, néha naiv cselekedetekre ösztökéli.

Ebből a pszichózisból csak az gyógyíthatja ki, ha hosszú ideig van harcban, ellenséges tűzben. Egyszerűen szólva: ha megszokja a háborút.

Bizonyos molekuláris változások már történnek itt. Véleményem szerint talán nagyok is. Vajon érzik ezt a vezetők, a tábornokok, a parancsnokok? Nem ítélik-e meg rosszul a nép hangulatát, harcképességét? Vagy talán én tévedek? Mi lesz, ha a nép, amely megérett a harcra, itt marad vezetők nélkül, mert azok már túlértek, fonnyadtak?

A fasiszták nagy erejű tüzérségi tűz és repülőgépek kíséretében egész nap folytatták előnyomulásukat a toledói úton Getafe irányában s az estremadurai úton Leganés felé. Tegnap elfoglalták Seseñát és Torrejón de la Calzadát. Guadarramában nyugalom van. És mindenütt – az aragóniai, a déli, az északi fronton – csend, nyugalom, minden megbúvik, várja Madrid sorsát.

Éjfél után Miguel Martínez elindult a valenciai úton, majd jobbra fordult egy keskeny országúton Chinchón felé. A fák mint az ördögök ugrottak ki a sötétségből az autó reflektorának éles körébe. Félő volt, hogy a motoros, aki vezette a kocsit, nekirohan az egyik fának, s nem lesz ideje kiáltani, hátulról máris végez vele a gépkocsi. Lassítani nem lehetett: a motoros és a sofőr úgy hajtott, mint két megszállott.

Chinchón után, a síkságon Miguel megnézte az óráját, majd

megállította az autót is, meg a motorkerékpárt is. A föld körös-körül a holdfényben olyan volt, mint a gipsz, dimbes-dombos felületén kerek vulkanikus kráterek és csúcsok rajzolódtak ki, gyéren nőtt rajta a sivár, alacsony bozót és a száraz, kiégett fű.

Negyedóra múlva a hangos tücsökciripelésen keresztül, messziről mind jobban erősbödő egyenletes, nyugodt moraj hallatszott. A sofőr és a motoros összerezzent. Miguel mosolygott. Apró fények lánca jelent meg az országúton. Egyre közeledett. A moraj zakatolásba ment át, végül a kis dombról egymás után gördültek le a tankok. Egy század. Csak egy század.

Az autó bekapcsolta a reflektort – a tankok rögtön megálltak. Ezt az utat teljesen néptelennek tartották, nem vártak találkozást. Néhányan előrejöttek, váltottak néhány szót Miguellel, csak azután ölelték meg.

A harckocsi-század megkerülte az alvó Chinchónt. De a másik kis faluban az emberek felébredtek, mind kiszaladtak az utcára és lelkes elragadtatással kiabáltak: – Viva!

OKTÓBER 28

A lázadók ma megint támadnak, Pozas tábornok azonban elhatározta, hogy ellentámadást indít Griñon, Seseña, Torrejón de la Calzada irányában.

A Seseña felé irányított támadócsoportban a következő egységek vesznek részt: Lister most alakult új brigádja, a volt toledói egységek, melyeket Burillo összegyűjtött és rendezett Aranjuezban és Urribari osztaga. Ezt a támadó csoportot támogatni fogja egy harckocsi-század, öt üteg és néhány repülőgép. Modesto és Mena osztagai a szárnyakon működnek.

Lister brigádja még egészen nyers, vagy két zászlóalja az 5. ezred jó harcosaiból áll, a többiek tizenkét napos kiképzésben részesültek, és csak ma este kapták kézhez a puskájukat. Burillo hangulata bizakodó, abban reménykedik, hogy ha a tankok előretörnek, bekeríthetik Illescast, és végeredményben benyomulhatnak Toledóba, vagy ha nem, legalább nyugtalanítják az ellenséget.

Mindenkit lelkesít a tankok és a repülőgépek részvétele. Talán

ez valóban lökést ad ahhoz, hogy bekövetkezzék a fordulat, javuljon a csapatok harci szelleme.

Miguel végigjárta az összes zászlóaljat, beszélgetett a parancsnokokkal, a politikai biztosokkal, a hangulat jó, különösen amióta megkapták a puskákat. Mindenkinek megmagyarázzák, hogyan kell a gyalogságnak követnie a tankokat – legföljebb ötven-kétszáz méter távolságban –, hogyan kell elfoglalni az ellenséges lövészárkokat és állásokat, miután a tankok legyőzik az ellenség tüzelőállásainak és első védelmi vonalainak ellenállását.

A tankosok bátran indulnak a csatába. Fiatal fiúk, alig van köztük harminc éven felüli, a többiek huszonegy, huszonkét esztendősek. Csak azt kérdezgetik egyre, utánuk megy-e a gyalogság, egyébként cseppet sem nyugtalanítja őket az első csata.

Az egyetlen, ami komoly aggodalomra ad okot, a tüzérség. A tüzérségnek általában megvan az a sajátossága, hogy ha nem vigyáznak, gyorsan elbürokratizálódik, belegabalyodik a maga rendkívül bonyolult szolgálati szabályzatába és előírásaiba. Az elmaradott hadseregekben a tüzérségi bölcsesség előírja a legszigorúbb centralizációt, megköveteli, hogy az égvilágon mindent írásban rögzítsenek, minden joguktól megfosztja a ténylegesen harcoló tüzérség tábori parancsnokait. A spanyol hadseregben különösen torz a helyzet ebből a szempontból. A tüzelési célpontokat majdnem egy teljes nappal előbb állapítják meg – egy vagy két nappal korábbi adatok alapján. Ezek az objektumok nem konkrét célok, ellenséges ütegek, csapatösszevonások, épületek, vasútvonalak, hanem a térképre rajzolt négyzetek. A parancsnokság előírja, hogy melyik négyzetbe hány lövést kell egy nap alatt leadni – és kész. A célok vagy akár csak a négyzetek megváltoztatását írásban kell kérni az egész frontszakasz tüzérségi parancsnokától... Voltaire, egy francia tüzér, kétségbe van esve az itteni állapotok miatt. Elmondja, hogy a napokban az ütegparancsnok, bár látta a nagy tömegben támadó ellenséges gyalogságot, nem tüzelt rá, hanem továbbra is oda lőtt, ahol az előző este kapott parancs értelmében az ellenséges üteget feltételezték. Ez az üteg már nem volt ott, de a tűz, Voltaire minden rábeszélése ellenére, továbbra is az értelmetlen célpontra irá-

nyult – a tüzértiszt félt, hogy bíróság elé kerül a parancs megszegése miatt.

Már jó előre elkészült a Hadügyminisztérium parancsa a holnapi hadműveletről. Íme néhány mondat a befejező részből:

„... Az ellenség, abbeli igyekezetében, hogy elfoglalja Madridot, kimerítette és szétforgácsolta erőit, s kitette magát csapásainknak. Míg az ellenség erői szétforgácsolódtak és kimerültek, a mi erőink, a néphadsereg erői növekedtek és megszerveződtek. Már nekünk is van jó haditechnikánk. Vannak ágyúkkal és gépfegyverekkel felszerelt harckocsijaink, van kiváló, bátor légierőnk. Itt az ideje, hogy megsemmisítő csapást mérjünk a véres fasizmusra, és szétverjük haderejét Madrid kapujánál. Megvan ehhez minden lehetőségünk, és megvan az is, ami a legfontosabb: a szabad Spanyolország fiainak szeretete és odaadása hazája függetlensége iránt."

„... A harckocsik és a repülőgépek nagy erejű fegyverek; segítségükkel döntő csapásokat mérhetnek az ellenségre. De a küzdelem sorsa, sikere a gyalogságtól függ. Figyeljetek, bajtársak! Huszonkilencedikén hajnalban tüzérségünk és páncélvonataink erőteljes tüzet nyitnak az ellenségre. Aztán megjelenik dicső légierőnk, és bombákkal árasztja el az ellenség aljas fejét, gépfegyverrel lövi csapatait. Majd ti jöttök, bátor páncélosaink, és a legérzékenyebb helyen áttöritek az ellenség vonalait. Ezután pedig, egy percet sem vesztegetve, ti törtök előre, drága gyalogságunk, előretörtök mint igazi spanyol hazafiak, megrohamozzátok a már demoralizált és a tüzérségtől, légierőtől és tankoktól megtört ellenséges egységeket, s egyik csapást a másik után mérve rájuk, üldözitek őket a teljes megsemmisítésükig."

„... Van technikánk, vannak fegyvereink. s előnyös hadászati helyzetben vagyunk. Mi kell még? Spanyolok! Vessük magunkat az aljas hódítókra, és semmisítsük meg őket! Csak tőlünk függ a győzelem!"

A parancsot másnap reggel hat óra tíz perckor kellett volna felolvasni a csapatoknak, akkor, amikor elfoglalják kiinduló állásukat. Éjfélkor azonban, a Hadügyminisztérium rádióközleménye hallatán, Miguelben elhűlt a vér: a közlemény után a bemondó felolvasta az egész napiparancsot, az első bekezdések

kivételével, amelyek megnevezik az egységeket és a földrajzi neveket!

Ezután, mint mindig, a köztársasági himnusz következett.

Miguel azonnyomban telefonált a törzs operatív osztályára; ott nevetve azt válaszolták, hogy a miniszternek megtetszett a parancs szövege, így hát utasítást adott a közlésére. A szöveget a holnap reggeli lapoknak is leadták... Botrány?... A törzs munkatársa a vonal másik végén elnevette magát. A törzsnek voltak ellenvetései, de hát a miniszter mondta... Végtére is ő jobban tudja.

OKTÓBER 29

Hajnali öt óra. A törzsek és a parancsnokok dolgoznak. Idegesség, feszültség, sürgés-forgás. Lister egy valdemorói házacska egyetlen szobájában ül, egyedül, egy pöttömnyi asztal mellett, melyen alig fér el a térkép. A szoba tömve emberekkel, zsivalyognak, valami vita támad a tüzérséggel, Listerhez fordulnak, ő mindenkit meghallgat és némi szünet után lassan, erőlködve válaszol. Halálosan kimerült.

Vajon mindegyik egység elfoglalta kiinduló állását? Ezt senki sem tudja megállapítani.

Hat óra. Az ütegek lőni kezdenek.

Hat óra harminc perc. Megjelenik a harckocsioszlop. A fiúk sem aludtak az éjjel, ők is kissé idegesek, de azért elevenek, mosolyognak. A gyalogság hangos kiáltásokkal üdvözli a tankosokat. A toronyparancsnokok tréfás kézmozdulattal intenek a gyalogosoknak, hogy kövessék őket.

A légierő valamilyen okból késlekedik. Csak hat-negyvenkor hallani robbanásokat Torrejón, Seseña, Illescas irányából. A harckocsik megindulnak.

Végigrobognak a mezőn, és a falu felé gördülnek. A lázadók erőtlenül tüzelnek, azután még ez is elcsendesedik. Az oszlop, anélkül, hogy ellenállásba ütközne, átgázol a lövészárkokon, és befordul Seseña főutcájára. Érthetetlen, miért nem szegülnek szembe. Hiszen itt állomásoznak Monasterio ezredes fasiszta hadoszlopának egységei.

Régi házakkal körülvett kis tér. Katonák, marokkóiak, egyszerű helybeli lakosok álldogálnak elég nyugodtan.

Egy fasiszta tiszt kézfelemeléssel megállítja az első tankot. A parancsnok derékig kiemelkedik a toronyból. A két fél méregeti egymást.

A fasiszta kedvesen kérdezi:

– Italiano?

A parancsnok még néhány másodpercig késlekedik a válaszszal, aztán eltűnik a toronyban, lecsapja maga után a tetőt és tüzet nyit.

Ebben a pillanatban a falu pokollá változik.

A tankok előrelendülnek, ágyú- és géppuskatüzekkel darabokra szaggatják, hernyótalpaikkal taposssák, gázolják a tömeget. A marokkóiak vad jajveszékelése hallatszik, golyóik hangosan koppannak a tank páncélján.

Az oszlop áttör a téren, be az utca folytatásába. Egy marokkói lovasszázad rekedt meg itt, és nem tud felfejlődni.

A lovak felágaskodnak, ledobják magukról haldokló lovasaikat, majd maguk is egymás hegyére-hátára zuhannak. Néhány tizedmásodperc, és egyetlen óriási halomban hevernek állati és emberi testek, vörös fezek és fehér arab sálak. A tankok nem lőhetnek egymás tarkójába, így hát csak a parancsnoki tank ad le néhány lövést és gépfegyversorozatot az eleven halomra, majd felkapaszkodik rá, és megy, mindent és mindenkit legázolva, dülöngve a hepehupás eleven dombon, nyomában a többi harckocsival.

Három ágyú áll gazdátlanul az utcán: ottmaradtak a pánikban. A tankok nagy zajjal és csörömpöléssel keresztülmennek rajtuk, összerombolják, összetörik őket.

Mi lesz tovább? Itt véget ér az utca. Véget ér a falu. A tankok vagy huszonöt perc alatt végigcsörtettek rajta.

De nyilvánvaló, hogy még maradtak itt harcképes erők. Ha végezni akarnak a faluval, mindent meg kell ismételni elölről. Az oszlop kört ír le, és az előbbi úton ismét benyomul Seseñába. A gyalogságot még nem látni – remélhetőleg mindjárt ideér.

Most látszik csak, mennyire nehéz és kockázatos a harc ezekben a szűk kis utcákban.

Ez itt nem Kelet-Európa, itt nem mozoghat a harckocsi olyan könnyen, mint ott, ahol ledöntheti a veteményeskert palánkját, letiporhatja az uborkát vagy akár keresztül is gázolhat a faházakon. A spanyol kisváros, mint például ez a Seseña is, keskeny, girbegörbe kis utcák, zsákutcák szűk labirintusa, és minden ház régi kőerőd, félméteres, méteres vastagságú falakkal.

Másodszor az összecsapás tovább tart, bonyolultabb, hevesebb. Fülsiketítő puskaropogás, gépfegyver-kattogás. Nagyon veszélyes megrekedni ebben a kő-egérfogóban.

Ráadásul a fasiszták kisütötték, hogy felvonszolhatják megmaradt ágyúikat a háztetőkre, onnan lőhetik a harckocsik tornyát. Az első gépek kis híján el is pusztultak így. Csak a rossz célzás, a fasiszták idegessége mentette meg őket.

A következő harckocsik rézsút szemből lőnek, a házak párkányzata alá. A tetők beomlanak, velük együtt zuhannak az ágyúk.

Újabb veszedelem: a mórok benzines palackokat kerítettek valahonnan, s most ezeket meggyújtva és vattába csavarva a gépekre dobálják. Ez felgyújthatja a gumialátéteket, akkor pedig az egész harckocsi lángbaborulhat.

Most különböző gócok alakulnak ki. Itt is, ott is egy-egy harckocsi forog saját tengelye körül, lövi a tüzelőállásokat, egyesek a golyózáporban kimásznak égő gépükből, hogy megfékezzék a lángokat.

Amott pedig néhány fiú felmászik az oszlopokra, elvágja a telefonvezetéket! Az egyiket golyó éri a póznán – lassan, erőtlenül lemászik, rogyadozó térdekkel, kezét sebesült mellére szorítva, félholtan vánszorog vissza a toronyba.

Az oszlop ismét elérte a falu végét, kiért az országútra. A fiúk kissé elfáradtak, egy részük égési sebeket szenvedett, néhányan megsebesültek. De az izgalom, a harci kedv még növekedett. Hol a gyalogság? Még mindig nem érkezett meg! Mi történt vele? Egye meg a fene! Mindenki úgy érzi, hogy ha már egyszer ideverekedték magukat a fasiszták hátába, hát pusztítsanak el mindent, amit csak lehet.

Rövid pihenő után a tankok Esquivias felé indulnak. A nap

úgy perzsel, mintha nyár volna. A gépek belsejében már alig lehet kibírni a hőséget.

Már kilenc óra elmúlt. Messziről porfelhő tűnik föl, a távcsövön keresztül tehergépkocsik körvonalai bontakoznak ki. Monasterio motorizált gyalogsága siet Seseña segítségére. Hű, ezer ördög és pokol! A harckocsik felsorakoznak az útkanyar mentén, és onnan legyezőszerűen tüzet nyitnak. A teherkocsik megállnak, a katonák egy része felkészül a védelemre, a többiek szertefutnak.

A harckocsik feltartóztathatatlanul közelednek a mintegy másfél zászlóaljnyi gyalogság felé. Kegyetlen tüzükkel csaknem az egész egységet lekaszálják. A harckocsizók élvezettel gázolnak át a gépkocsikon, csikorogva taposnak szét egy tábori ágyút, majd a másodikat . . .

– Disznóság, hogy nem tudunk foglyokat ejteni!

– Ki akadályoz benne? Kösd a gépedhez, majd talpal utánad.

– Vagy vegyuk körül a tankokkal, és hajtsuk őket hernyótalpas kísérettel!

Az oszlop benyomult Esguiviasba. Itt sebtében ásott tankcsapda fogadja a harckocsikat. Az egyik már nem tudott fékezni, belecsúszott, aztán kimászott, de a hernyótalp kiugrott.

A százados két harckocsit itt hagyott, hogy segítsenek az elakadtnak, a többiekkel pedig továbbment megtisztítani a falut. Itt mintegy két század „regulares" volt, ezek is szétszaladtak.

Néhány holttest hevert a szűk utcán; a tankok nagyon nehezen, cikcakkokban haladva tudták kikerülni őket. Könnyű és kellemes dolog eltaposni egy egész század élő ellenséget, de undorító keresztülmenni egy holt, érzéketlen testen. – Hirtelen úgy éreztem, mintha gyilkos volnék – mondta az egyik tank vezetője.

Már tíz-tizenkét kilométer mélyen vannak a fasiszták hátában! Azt gondolták, kisebb támadást fognak végrehajtani a gyalogság kíséretében, és mély áttörés lett belőle. A nap éppen delel, a harcosok, elhagyva Esquiviast, kimásznak a gépekből és falatozni kezdenek – kolbászt, sajtot esznek, bort isznak rá.

Megvárták az elakadt kocsikat, majd tovább indultak Borox felé.

Minthogy nem ütköztek ellenállásba, tizenöt perc alatt végigszaladtak a falun. Már éppen fordultak, hogy visszatérjenek a toledói útra, amikor egyszer csak a hosszú domb mögül nyolc fasiszta tank kúszott elő.

Ansaldo típusú könnyű olasz gépek voltak. A köztársasági harckocsik megálltak és lőni kezdtek – sűrűn, élesen, közvetlen irányzással.

Három Ansaldo nyomban ugrott egyet, mint az üres csille a gyárudvaron, s nem mozgott többé. A többiek hátráltak és gyorsan a domb mögé rejtőztek. A mieink alig tudták megállni, hogy ne vessék magukat ezek után a zöld teknősbékák után. De a százados jelt adott, hogy térjenek vissza a gyülekezőhelyre.

Visszafelé más úton és jó sokáig mentek. Az emberek ernyedten, kimerülten ültek, szinte gyermekes álmosság hajlította meg zsibbadt gerincüket. Ezúttal sem találkoztak egyetlen gyalogosukkal sem.

Mi történt hát?

Lister a valdemorói házacska kapujában várta a tankokat. Száját keserűen elhúzva mesélte Miguelnek, hogy az egységek eleinte egészen jól haladtak, de másfél kilométer után kifáradtak, le-leültek, kisebb-nagyobb csoportokban lemaradoztak a dombok között, a hajlatokban.

Amikor a harckocsik már egészen eltűntek, a gyalogosok megálltak, majd ismét megindultak, eljutottak egészen Seseñáig, ahol meglehetősen gyönge tűz fogadta őket. És visszafordultak.

Ugyanakkor Mena oszlopa szétverte a lázadókat Torrejónnál, és elfoglalta a falut.

A páncélosoknak gratuláltak, sebeiket bekötözték, enni adtak nekik. A fiúk bágyadt hangon kérdezgették, miért maradt el a gyalogság. Miguel mogorván válaszolt: – Még nem tanultak meg együttműködni. – José Díaz, Dolores, Mije, Pedro Checa megérkezett, körülfogták Listert. Egész napjukat a fronton töltötték.

A fasiszták ma nem·támadnak, megzavarta őket a tegnapi harckocsi-portyázás. Úgy számítanak, hogy ez kezdetét jelenti egy nagyarányú ellentámadásnak, melyet jelentős köztársasági tartalékok és gépesített erők hajtanak majd végre. A valóságban szerény és félek, hogy egyelőre utolsó fellobbanás volt csupán.

A lapok világgá kürtölték a győzelmet. Ragyogó ellentámadásról írnak, majdhogynem a Madrid elleni fasiszta hadjárat szétzúzásáról és végleges összeomlásáról.

A harckocsi-század egy olajligetben húzódott meg az Angeles-hegy lábánál. A harcosok rendbehozzák magukat, pihennek. Nagyon lelkesednek a gépeikért. A páncélzat ellenállónak bizonyult mind a kézigránátokkal, mind pedig a könnyű tüzérség lövedékeivel szemben. A páncéltörő lövedékek még csak sebet sem ütöttek rajta, csak a festék pattogott le. A toronyban elhelyezett gyorstüzelő ágyú nagyon mozgékony. Kitűnően vannak elhelyezve a géppuskák. Egyetlen motor sem mondta fel a szolgálatot.

Ketten súlyosan megsebesültek. Egyikük már meg is halt. A könnyebb sebesültek nem dőltek ki a sorból. Itt van például Simon – fejéről hatalmas darabon horzsolódott le a bőr, most kötéssel a fején a harckocsi alatt mászkál.

Morognak a gyalogságra, de készek akár ma újból harcba menni. Megígérik, hogy nem követnek el többé esztelenségeket, nem ugrálnak ki a tankból géppuskatűzben csak azért, hogy letépjék egy házról a monarchista zászlót.

Este a Calderón színházban a Szovjetunió tiszteletére nagygyűlést rendeztek, melyet a moszkvai rádió is közvetített. A mikrofonnál én mutattam be a spanyol szónokokat, és röviden ismertettem beszédeiket. Hát valóban hallják most a hangomat hazámban, az otthonokban, klubokban, pályaudvarokon? Gondolatban magam előtt láttam barátaimat, az ismerős és ismeretlen szovjet embereket a rádiókészüléknél. Az igazgatói páholyban megjelent Largo Caballero két piperkőc hadsegédjével. Őt is bemutattam a rádióhallgatóknak... Alighogy véget ért a gyűlés,

megjelentek a repülőgépek, két bomba pontosan a színház bejáratánál robbant, és több embert megölt. Egy másik a Capitol mozinál esett le, egy harmadik a tejbolt előtt sorbanállók közé; több asszony meghalt, sokan megsebesültek.

Mikor hazamentünk, a tűzoltók homokkal szórták fel a vértócsákat az aszfalton. Aztán megeredt a langyos eső.

OKTÓBER 31

A lázadók ma az estremadurai úton, Navalcarnero irányából támadtak a legerősebben. Lovassággal, gyalogsággal és a megmaradt könnyű harckocsikkal nyomulnak előre.

A megmaradtakkal – mert tegnap Griñonnál a köztársasági tüzérség közvetlen irányzással lőve, négy harckocsit megsemmisített, ötöt pedig harcképtelenné tett.

Ez egy fiatal tüzér, Enrique Bollanos őrnagy, ütegparancsnok érdeme.

Megsebesült. Miguel meglátogatta a carabancheli kórházban, hogy köszönetet mondjon neki a főbiztos nevében. A kis termetű, vézna, sápadt Bollanos mosolyogva feküdt a kórházi ágyon. Félő, hogy amputálni kell a lábát.

Bátor tettet vitt véghez, felrúgta a spanyol tüzérség összes nehézkes és terjedelmes előírását: írásbeli parancs nélkül, szóbeli parancs nélkül, mindenféle parancs nélkül, telefonon kapott hozzájárulás nélkül, pusztán a maga iniciatívájából, a harc közben kialakult új feltételek alapján egy olasz gépesített egységre irányította a tüzet, és visszavetette a támadókat.

– Hogy jutott eszébe, hogy ilyen önkényeskedésre vetemedjék? – kérdezte tőle tréfásan Miguel.

– Bevallom őszintén, főleg azért tettem, mert sajnáltam elveszíteni az ágyúinkat. Az olaszok annak a falunak az irányában nyomultak előre, ahol az ütegem felszerelése állt. Sajnáltam nagyon, így hát nem törődtem semmivel . . .

Valdemorót feladták, Lister harcban vonul vissza Getafe, Madrid utolsó déli elővárosa felé. Egységei fogynak, szétesőben vannak.

Foglyul ejtettek egy olaszt. Amikor Miguel, aki ki akarta kérdezni, megérintette a vállát, egész testében megremegett: minden percben várta a leszámolást. Végül, mikor látta, hogy emberségesen bánnak vele, kissé magához tért, és beszélni kezdett. Neve Luigi Corsi, az idegenlégió első banderájában (ezredében) szolgál mint káplár. Paraszt, Brindisi tartományban született, s a római 10. tüzérezred 3. századában teljesített szolgálatot.

Vallomása szerint Perico tábornok, az ezred parancsnoka szeptember végén választotta ki őt és negyvenkilenc társát valamilyen titkos feladatra. Tizenöt löveggel együtt egy kisebb hajón Genovából Vigo kikötőbe irányították őket. Onnan teherautókon a talaverai frontra, Cáceresbe. Csak itt cserélték ki olasz egyenruhájukat spanyolra. Cáceresben olasz páncélos alakulat állomásozik, Talaverában német géppuskás-kiképző központ van.

Seseñánál Corsi a vele együtt érkezett ágyúkból álló üteg parancsnoka volt. Ezeket az ágyúkat zúzták szét a köztársasági harckocsik. Luigi Corsi szipog és kéri, higgyék el minden szavát, mert ő az olasz fasiszta ifjúsági szervezet tagja, és így nem hazudik.

Lehet hinni a halálra rémült Luiginak. Valóban nem vétkes ő semmi többen, mint amit maga elmondott. A többiért magas római főnöksége felelős.

Aki csak teheti, elutazik a városból, ki hogyan tud. Elszaporodtak a lopott kocsikat vezető vad sofőrök: jómódú embereket visznek ki őrült összegekért Cuencába vagy még tovább a valenciai úton. Jómódú, de nem nagyon gazdag embereket. A nagyon gazdagok inkább Madridban maradnak – várják Francót.

A sofőrség általában minden szempontból elit szakmává lépett elő. A vezetők és magas beosztású hivatalnokok között gyakori téma, kinek milyen a sofőrje, mennyire hűséges, főnöke mellett marad-e, vagy pedig otthagyja és inkább a saját családját evakuálja.

Az én Dámasómnak valami elromlott a motorjában, az autót javítják, én a főbiztosság ócska Mercedesén utazgatok hol ezzel, hol azzal az ügyeletes gépkocsivezetővel.

A Hotel Capitol teljesen kiürült. Az egész személyzet a frontra

ment és szétszéledt. Mi, az utolsó mohikánok, átköltöztünk a Palace-ba, ebbe a hatalmas, Európának talán legnagyobb szállodájába, amely egyébként szintén kong az ürességtől. Itt még adnak valamit enni.

NOVEMBER 1

Varela tábornok kijelentette, hogy a fasiszta hadsereg öt oszlopban támad Madridra: az estremadurai úton, a toledói úton, Ávilán (Guadarrama) és Sigüenzán (Guadalajara) keresztül; az ötödik hadoszlop bent van magában a fővárosban: az illegalitásban megbúvó fasiszták. Meghívja a külföldi tudósítókat, vegyenek részt a meghódított Madridba való diadalmas bevonulásban.

Ma sokkal szívósabban folynak a harcok. Minél közelebb vannak a város falaihoz, annál elszántabban állnak ellen a népi milícia harcosai, annál inkább növekszik harci kedvük. Sokuknak e falak között él az anyja, felesége, gyermeke.

A tisztek azonban menekülnek. Váratlanul eltünedeznek. A dolog már odáig fajult, hogy egyes osztagokban a katonák őrséget állítottak mellékjük. Másutt félreértések támadtak; néhány embert agyonlőttek.

Parancsnokok, összeköttetés, határozott és világos parancsok hiányában összevisszaság, zűrzavar támadt, saját embereikre lövöldöztek. Egy provokátor tiszt utasította a tüzérséget, nyisson tüzet Torrejónra, kijelentvén, hogy a falut ismét elfoglalták a lázadók. A valóságban ott még köztársaságiak voltak. Saját tüzérségük tüzében hagyták el Torrejónt!

A harckocsi-század szakaszokra, sőt különálló harckocsikra oszlott. Egész napon át, a végső kimerülésig járnak frontszakaszról frontszakaszra, feltartóztatják a rohamokat. Betöltik a tüzérség szerepét, azt a látszatot keltik, hogy nagy erőkkel folyik a védekezés. Ez a taktika általában furcsa, sőt értelmetlennek tűnik, de mit lehet tenni ilyen helyzetben!

Két sebesült páncélos haldoklik a kórházban. Simon, a lenyúzott fejével, már ott ül ismét a harckocsiban és harcol.

A kormány semmit sem tesz az evakuálás, legalább a legfonto-

sabb állami intézmények és a vezérkar evakuálása érdekében. Helyükön maradtak a fegyver-, töltény-, lőszer-, gyógyszer-, kötözőanyag-raktárak.

A madridi börtönökben nyolcezer fasisztát tartanak fogva; háromezer közülük törzstiszt, illetve tartalékos tiszt. Ha az ellenség benyomul vagy lázadás tör ki a városban, itt áll készen a kiképzett tiszti különítmény. Haladéktalanul el kell távolítani őket a városból, ha másképp nem megy, akkor gyalog, csoportosan. De ezzel a kutya sem törődik.

Nagyon éles hangon beszéltek erről a főbiztosság ülésén. Hangsúlyozták, hogy a főbiztosságban és a kormányban képviselt összes pártok felelősséggel tartoznak a népnek azért, ha a legveszedelmesebb időpontban Madridban hagynak egy nyolcezer főnyi fasiszta hadoszlopot, melyet lényegében a köztársasági hatóságok gyűjtöttek össze és szerveztek meg, még ha történetesen a börtönben is.

A politikai biztosok ráébredtek, hogy ennek már fele sem tréfa. Del Vayo megszakította az ülést, és átment a tér túloldalára a miniszterhez. Húsz perc múlva megnyugodva tért vissza – Caballero elismeri a probléma fontosságát, és megbízza Galarza belügyminisztert a letartóztatottak evakuálásával.

. . . A szállodába egyszer csak berontott két moszkvai fiú, Misa Rozenfeld és Jurij Korolkov, a *Komszomolszkaja Pravda* tudósítói. Leadtak egy meglehetően zavaros mesét: egy élelmiszerszállító szovjet hajón érkeztek Alicantéba, valami falvakat akartak megnézni a város környékén, de mivel nem tudtak spanyolul, a sofőr összetévesztette a címet, és Madridba hozta őket. Bár ez a kis tévedés négyszáz kilométert és másfél napot jelentett, nem szálltam velük vitába. Világos, hogy a fiúk borzasztóan vágytak Madridba, engedélyük pedig nem volt, nem is lehetett – már másfél hete életbelépett a beutazási tilalom. Most már csak az a kérdés, hogyan és milyen közlekedési eszközökkel lehet visszaküldeni őket.

Szerencsére a dolog megoldódott. Az alicantei sofőr, miután meglátogatta Madridban a rokonait, elunta magát és sietett vissza. Jól megebédeltünk a komszomolista újságírókkal, rengeteg újságot meséltek. Aztán megtekintették a várost és a spanyol

főváros legfőbb nevezetességét: a légitámadásokat. A támadások most naponta három-négyszer ismétlődnek, az áldozatok megtöltik a hullaházakat. Tudósításaimban már nem írom le, sőt meg sem említem az összes bombázásokat: túlságosan sok, túlságosan borzalmas, azonkívül mind egyforma.

A komszomolisták kocsijában sikerült evakuálni három madridi nőt.

Most a Madridot elhagyó gépkocsikban minden egyes hely egy-egy emberi sors, fordulat egy ember életében.

NOVEMBER 2

Növekszik a lázadók győzelmi örömmámora, barátaik körében egyre hangosabb az ujjongás. A rádión át óriási hangzavar árad Németországból, Olaszországból, Portugáliából, részben Angliából. Ott úgy vélik, hogy Madrid már agonizál. Az újságok és a rádióadók felsorolják Franco tábornok dekrétumait és reformjait, melyeket a fővárosba való bevonulása után léptet majd életbe. Már megalakította rendőrségét, a büntetőtörvényszékeket, elkészíttette az összes „vörösök" jegyzékét, kinevezte embereit a legfőbb pontokra.

Franciaországból valami erőtlen vinnyogás hallatszik át. Blum mondott valamit valakinek, de aztán megcáfolta. Delbos kijelentette, de megcáfolta. Pierre Cot-t támadják a képviselőházban, azzal vádolják, hogy segíti a köztársaságiakat, hogy néhány Potez-bombázót és Dewoitine-vadászgépet adott át nekik. Ő cáfolja.

Angliában semmit sem cáfolnak. A londoni lapok versenyeznek, hogy melyik találja el pontosan a fasiszták madridi bevonulásának napját. Egyesek úgy vélik, hogy ez holnapután lesz, mások szerint szerdán, november 5-én. Német források a pénteket, november hetedikét jelölik meg, „azt a napot, melyet Franco tábornok, néhány barátjának tanácsára, speciálisan azért választott ki, hogy árnyat vessen a marxisták évente megtartott ünnepére, a bolsevik forradalom évfordulójára".

A köztársasági kormány hallgat. Largo Caballero a világért sem akar közzétenni semmiféle dokumentumot – sem nemzet-

közi jellegű nyilatkozatot, sem a néphez intézett kiáltványt. A kommunista miniszterek több ízben követeltek ilyen nyilvános kormányfelhívást, de ő mereven elzárkózik, azt mondja, nem kell pánikot kelteni. Magyarázzák neki, hogy éppen ellenkezőleg, a pánikot még csak fokozza az, hogy a kormány hallgat, a nép nem ismeri szándékait, nem látja tisztán, mennyire szánta el magát a további védekezésre, különösen Madrid védelmére.

Meg kell mondani a népnek a teljes igazságot. A tömegekben még hatalmas erők és harci lehetőségek szunnyadnak, ezeket egyenes, világos, bátor felhívással felszínre kell hozni. Ezt külön-külön már a népfront valamennyi pártja megtette – a kormány azonban mélyen hallgat.

Mire jó a fecsegés, a Petrográd védelmével való összehasonlítgatás, hiszen akkor a szovjet kormány nyíltan beszélt a Petrográdot és Moszkvát fenyegető veszélyről, már akkor, amikor az ellenség Tula előtt állt! Itt viszont nincs a kormányfőben elég elszántság és becsület ahhoz, hogy tájékoztassa a népet a katasztrofális katonai helyzetről.

Saját személyének lejáratását látja ebben, fél a szemrehányásoktól, hogy rosszul vezette a háborút ebben a két hónapban. De hát számítanak most a szemrehányások?! A nép megbocsát, talpraáll, még megmentheti a helyzetet, ebben hisz a kommunista párt. Largo Caballero azonban fél az általános spontán népi mozgósítástól, nem engedheti meg, hogy megjelenjenek holmi őrmesterek és századosok, akiket nem ő személyesen nevezett ki, hogy az ő láttamozása nélkül hordjanak szét puskákat vagy takarókat.

Irodájának ajtajában hadsegédei visszatartják a seregestül érkező parancsnokokat, politikai biztosokat, hadbiztosokat, hivatalnokokat. Ő maga bezárkózott kedvencével, Asensio tábornokkal.

A kommunista párt teljesen a maga szakállára dolgozik, gyűjti az emberi és anyagi erőket Madrid védelméhez. Dobjai peregnek az utcán. Kétszázezer madridi nő, munkásnő, alkalmazott, háziasszony vesz részt, élén Dolloresszel, a Madrid proletár védelmét követelő tüntetésen.

A Monumental moziban José Díaz hatezer munkás előtt követeli, hogy bármi áron is tartsák a fővárost. A teremben fojtó, feszült a légkör, a hatalmas nézőtérről hatezer kitágult szempár szegeződik José törékeny alakjára.

Mindenki tudja, hogy nemrég vesztette el imádott leányát, hogy ő maga is csak ma kelt föl az ágyból, alig épült fel újabb súlyos rohamából.

De most José mosolyog. Gondolata, melyet elmélyülten magyaráz hallgatóinak, mosolyt csal az arcára.

Szenvedélyes, koncentrált beszédének drámai feszültsége egyre nő. Hallgatósága átéli minden egyes mondatát. Hol lélegzetállító, dermedt csöndben figyel, hol pedig lelkesedésben tör ki. Amikor José a szovjet nép üdvözletét tolmácsolja a spanyol népnek, a hatezres tömeg egy emberként áll fel, és ünnepélyesen, mint valami esküt, énekli az Internacionálét.

A munkásnegyedekben, a Szovjetunió barátainak kerületi szervezeteiben az októberi évfordulóra készülnek. Felkeresnek és kérdésekkel árasztanak el, felvilágosítást, tanácsokat kérnek, hogyan készítsék el a plakátokat, faliújságokat, elég hűek-e a Sztálinról és Vorosilovról készült portrék, pontosan rajzolták-e a szovjet címert. Volt nálam néhány szám az *Épülő Szovjetunió* című folyóiratból, ezeket valósággal széjjelszedték, a fényképeket hevesen szétosztották egymás között.

Jómagam megkértem Dolorest, írjon egy cikket, akármilyen rövidet a *Pravda* ünnepi számába. Nem válaszolt rögtön, csak nézett és szomorúan hallgatott. Aztán hirtelen felkapta a fejét.

– Persze! Persze hogy írok! Méghozzá most azonnal, ne is menj el, kérlek!

Behúzta maga mögött az ajtót, és egy óra múlva kijött néhány gondos, szép kézírással teleírt papírlappal.

„Mint spanyol nő és anya, aki, mint minden anya a világon, mindennél jobban szereti gyermekeit, szívem mélyéből küldöm a fájdalom és a tiltakozás kiáltását felétek, az orosz nők és az egész világ asszonyai felé. Minden spanyol nő és anya ugyanúgy érez most, ahogyan én, azok is, akik férjüket bocsátották el a véres csatába, s azok is, akik maguk harcolnak a fasiszta háborús

provokátorok ellen, a spanyol nép szabadságáért, boldogságáért, a világbékéért.

Szovjet asszonyok és anyák, világ asszonyai és anyái! A spanyol nők elétek tárják bánatukat, haragjukat, gyászukat, melyet az ártatlanul kiontott vér miatt éreznek. A szocializmus országának boldog ünnepnapjain ne feledkezzetek meg rólunk, kasztíliai, asturiai, bizcayai, katalóniai nőkről, mint ahogy nem feledkeztetek meg rólunk és segítségünkre siettetek ezekben a súlyos harcokkal terhes hónapokban. Gondoljatok ezer sebből vérző népünkre, reánk, nővéreitekre, akik felőrlődnek az életükért és becsületükért vívott egyenlőtlen küzdelemben.

Még hangosabban tiltakozzatok a spanyolországi fasiszta intervenció ellen. Még élesebben bélyegezzétek meg az aljas gyilkosokat, ti – erősek, boldogak, nyugodtak – segítsetek nekünk győzni, segítsetek visszaverni és szétzúzni az ellenséget, amely betör házainkba, szétrombolja otthonainkat. Nem akarom elrontani az ünnepeteket, de beszélnem kellett erről nektek, drága testvéreim, szovjet nők . . ."

Masa helyet kapott az autóban és ma elutazott. Az utolsó pillanatban egy apró, kétesztendős emberkét hozott be a karján a szobába. A kicsinek ovális, elgondolkodó, álmodozó, kedvesen mosolygó arca volt, szőke haja hosszú, lágy fürtökben omlott alá. Neki is csak volt apja, anyja – spanyolok.

Talán még idejében megérkeznek a moszkvai ünnepre.

NOVEMBER 3

A népi milícia maradványai egész napon át szívós harcban állnak a lázadók nagy erőivel, erős tüzérségével és légikötelékeivel.

A toledói úton a köztársaságiak öt zászlóaljat gyűjtöttek össze, hat harckocsi kíséretében előrenyomultak, és áttörték a fasiszták vonalait. Burillo egységei behatoltak Valdemoróba. Folytatni akarták még előrenyomulásukat, de a lázadók villámgyorsan erősítést kaptak, rárontottak a köztársaságiakra, és kiverték őket a faluból.

A harckocsikat ebben az időben a szomszédos frontszakaszra

hívták. Urribari osztagát segítették, hogy harmadszor is benyomuljon Torrejónba. A heves küzdelem mintegy öt óra hosszat tartott.

A harcosok jól tartották magukat, már megtanulták, hogyan kell takarékoskodni a tölténnyel, kihasználni a terep adta lehetőségeket, nyugodtan feküdni a repülőgépek alatt. Nem, hogy nyugodtan, ezt nem lehet mondani, talán inkább állhatatosan. Háromszor repültek be a Junkersek a torrejóni romok fölé, háromszor borították nagy robajok közepette tűzbe és füstbe az egész vidéket – és a harcosok tartották magukat.

Fél órával azután azonban, hogy a harckocsik elmentek, a gyalogság elhagyta Torrejónt.

A harckocsik Leganés felé vonultak. Itt sokkal rosszabbul álltak a dolgok. Navalcarnerótól a fasiszták fenyegető lavinaként zúdultak előre, elérték Móstolest és elfoglalták. Fedezni kellett a teljesen védtelen Leganést.

Lister és Bueno ellentámadást intézett Pinto ellen, de nem sikerült bevenniük a helységet.

A nap nem hozott sikereket, mindenki kimerült. de a hangulat valahogy jobb lett. Megjelent a harci düh, ami annyira hiányzott az utóbbi hetekben.

A gyalogos parancsnokok még örülnek is veszteségeiknek. A halottak és sebesültek száma nagyon megnövekedett ebben a két napban. A carabancheli katonai kórház és az 5. ezred kórháza zsúfolásig megtelt. „Tehát mégis van harc! Tehát verekszünk, és nem futamodunk meg! Ej, ha tíz nappal előbb tartottunk volna itt! Ha most volna egy kis tartalékunk!"

De tartalék még nincs, amit kezdtek kialakítani, azt nyers állapotban vetették be ide, a húsdarálóba, a madridi visszavonulásba. Valahol útban vannak a katalánok Duruttival az élükön. Az anarchisták elhatározták, hogy egy hadoszlopot küldenek Madrid segítségére. Négy anarchista belépett a kormányba, García Oliver lett az igazságügyminiszter . . .

Miguel Martínez egész napját a harckocsi-szakasszal töltötte. A szakaszt kilencszer dobták át egyik helyről a másikra, mindig oda, ahol recsegtek, szakadoztak a köztársasági vonalak.

A fogadtatás mindenütt megható volt, a gyalogosok örömükben magasra dobálták a sapkájukat, tapsoltak, összeölelkeztek, még fel is ültek a harckocsikra, amikor azok rohamra indultak. De alighogy megérkezett a motoros összekötő, hogy más frontszakaszra hívja a páncélosokat, a hangulat egyszeriben gyászossá és elkeseredetté vált. A katonák lehorgasztott fővel, puskájukat a földön vonszolva vánszorogtak hátra, Madrid felé.

A harckocsizók reggel élénkek voltak, aztán elfáradtak, mogorvák, hallgatagok lettek. Hányadik nap telik már el pihenés nélkül, négyórai alvással! És mégis újra meg újra kimentek a dombokra, tüzeltek megállás nélkül, szétkergették a nagyobb csoportokba verődött ellenséges gyalogságot. Az ágyúk csöve, a géppuskák szerkezete áttüzesedett. Ivóvíz nem volt. Az ellenséges tűz kevéssé aggasztotta őket. A golyók úgy doboltak a vastetőn, mint a záporeső, de veszélyt csupán a nagy kaliberű lövedékek telitalálata jelentett. A harckocsik áttörtek a tüzérség tűzfüggönyén, nekimentek a lövegeknek és elhallgattatták őket.

Csupán azt kérdezgették:

– Harcol még valaki rajtunk kívül?

Miguel biztosította őket:

– Hát persze! Fokozatosan! Mindent a maga idejében! Még nem alakult ki az együttműködés. Majd megtanulják.

A harckocsizók elmosolyodtak és semmit sem válaszoltak. Nagyon álmosak voltak. Lesoványodtak és olyan feketék lettek, mint a kéményseprők. Állandóan hideg víz és egy kis alvás után vágyakoztak. Nagyon megváltoztak ez alatt a hat nap alatt.

Simon állandóan fejfájásról panaszkodik:

– Nemcsak szaggat, hanem zakatol is. Szörnyű lárma van az agyamban, mintha kagyló búgna benne. Hihetetlen lárma. Mint amikor a telefonkagylót a fülemhez illesztem. Gondoljanak rólam amit akarnak, egy óra múlva, amikor besötétedik, átadom a szakaszt és lefekszem néhány órára. Úgy zúg itt, mint a távíróoszlop a mezőn. A százados már háromszor mondta, hogy menjek lefeküdni, hát szótfogadok és lefekszem... Na fiúk, még egyszer közibük csördítünk, nézzétek, ezek a bitangok már megint füstöt okádnak!

A robbanások közeledtek, egy fekete füstfelhő egészen közel,

vagy negyven méternyire csapott a magasba. Simon előrement gépével, és megállt egy dombon. A harckocsiknak nem szabad így a dombra állniuk. Egyáltalán nem szabad állniuk a harcban.

Miguel semmit sem látott, csak két egymást követő robbanást hallott. Rendkívül erősek voltak. Azt gondolta, hogy átlövés.

– Átlövés! – kiáltotta ostobán.

Nem az volt. Telitalálat volt. Simon élen haladó harckocsiját érte. A másik lövedék közvetlenül Pedro harckocsija előtt robbant.

Miguel kiugrott gépéből, és Simon tankjához futott. Ez is ostobaság volt. A többiek követték a példáját, mind Simonhoz akartak rohanni.

– Vissza! – kiáltotta Simon tankjának vezetője.

A motor működött. A tank nagyot ugrott előre, megfordult és félreállt. A vezetőnek természetesen igaza volt. Alig telt bele néhány másodperc, és pontosan azon a helyen, ahol az előbb a harckocsi állt, még egy lövedék robbant.

Négy harckocsi előrement, hogy bosszút álljon Simonért. Simon úgy lógott a torony szegélyén, mint valami agyonütött bábu a bábszínházban. A másik két katona sértetlen volt, de mindketten telefröcskölődtek Simon vérével.

Óvatosan megfogták Simont, hogy kihúzzák, aztán hirtelen visszatántorodtak. Simon lába a toronyban maradt. Féllába a térdétől, másik fele tőből hiányzott.

Borzalmas volt a maga érthetetlenségében. A robbanás valószínűleg nem a tornyon, hanem a torony belsejében következett be. A harckocsi állapotából nehezen lehetett bármit is megállapítani, a szegélynél kissé elgörbült a fém.

Miután kicsit összeszedték magukat, ismét nekiláttak, hogy kihúzzák Simont. Lefektették egy takaróra. A kötés lecsúszott a fejéről. Megigazították, habár ez igazán nem volt fontos. Egyáltalán nem lélegzett, de egyszerre oldalt fordult széles testével. Megint valamennyien megborzadtak, de aztán néhánynak felragyogott az arca: tehát Simon él.

Visszafordították a hátára, és szorosan bekötötték lábcsonkjait. Lehetetlen volt megállítani ezt a hatalmas mennyiségű vért.

A takaró pillanatok alatt megfeketedett, teleszívta magát vérrel. Mégis, Simon élt. Az ilyenekre mondják: hatalmas szervezet.

A motorost Leganésba küldték mentőkocsiért. Nagyon gyorsan visszajött: Leganésban nincs mentőkocsi. Vagyis van kocsi, de nem akar jönni. A sofőr azt mondja, hogy ide már lehetetlen eljutni. A szanitécek hajlandók lettek volna jönni, de a sofőr nem akart.

Minden szem a motorosra szegeződött. Keskeny válla és nagy füle gyűlöletesnek tűnt.

– Miért nem lőtted agyon a sofőrt és jöttél el magad a mentőkocsival?

A motoros válaszolt, de ezzel csak rontott a helyzetén:

– Úgyis sok már az áldozat.

A vérrel telefröcskölt Timoteo, Simon harckocsijának vezetője odalépett hozzá, és kezét ütésre emelte. Mindenki tudta, hogy nem üti meg, a motoros mégis elfutott. Ezzel aztán végleg elrontotta a dolgát.

– Tudod te, mi az, hogy parancsnok? – mondta keserűen Timoteo. – Honnan is tudnád, mit jelent az, ha a parancsnok elesik a harcban!

Szemét rávetette Simon testére, és kijavította magát:

– Ha súlyosan megsebesül.

A motorost elkergették; ott állt távol a többiektől egészen alkonyatig, és nézett, de már csak messziről, kívülről, mint valami bámészkodó idegen. A motorkerékpáron két harckocsizó ment el Leganésba. Hamarosan visszatértek a mentőkocsival. A sofőr esküdözött, hogy álmában sem jutott eszébe megtagadni a szolgálatot. De mindenki látta rajta, hogy hazudik.

NOVEMBER 4

Lisszabonból, Rómából már azt jelenti a rádió, hogy Varela tábornok csapatai bevonultak a fővárosba és elfoglalták a központi épületeket. Én a következő táviratot küldtem a *Pravdának*:

„Madrid ma teljes egészében a dolgozók kezében van. A kormányszervek és a munkásszervezetek dolgoznak, az utcákon

rend van, a város szélén barikádokat emeltek, és ezeket a barikádokat még senki sem támadta meg; amint látják, a madridi rádió is működik."

Éjszaka a lázadók benyomultak Getaféba. A repülőtér melletti városrészben másfél órán át feltartotta őket a köztársaságiak egyetlen lövészárka. A marokkóiak és a „regularesek" vérfürdőt rendeztek.

A getafei kerületi telefonközpont egyik telefonos-lánykája nem akarta elhagyni a helyét, azt mondta, még ráér elmenni. Tartotta a kapcsolatot az utolsó pillanatig. Az utolsó félórában már maga számolt be arról, amit az ablakon keresztül látott.

Utolsó szavai ezek voltak:

– Hallom a mórok üvöltését.

Tíz perccel később a hívásra férfihang válaszolt.

Erősítés és tartalék nincs, a meglevő egységek ezen az éjszakán még jobban felbomlottak, még csak nem is futnak, szervezetlen csoportokban, közömbösen menetelnek a város felé. Ott, ahol a katonák még megőrzik a szervezettség némi látszatát, órák hosszat várnak, nem érkezik-e valamilyen parancs, nem kerül-e elő eltűnt tisztjük. Parancsok nem érkeznek, tisztek nem kerülnek elő. És az osztag szép csöndben elhagyja a frontot, a katonák fáradtan, csoportokban elindulnak valamerre, ahol ennivalót lehet találni, vagy csak úgy cél nélkül.

A legjobb a helyzet Guadarramában. Itt csaknem minden egység a helyén maradt. Igaz, hogy a nyomás sem túlságosan nagy; nincs semmi értelme, hogy a fasiszták most a hegyekben harcoljanak, amikor a völgyeken át is benyomulhatnak a városba.

Viszonylag csend van még délkeleti irányban is. Egy fasiszta hadosztály egycsapásra elvághatja a Valencia, Alicante és Albacete felé vivő utakat. Lehetséges, hogy ez holnap megtörténik, bár a lehallgatott rádiójelentések szerint az ellenséges parancsnokság elhatározta, hogy szabadon hagyja ezeket az utakat, „hadd fussanak a nyulak". Ugyanaz a „réshagyó" módszer, mint Oviedóban, csak ezúttal a fasiszták alkalmazzák. Arra számítanak, hogyha lesz egy nyílás a visszavonulásra, a madridiak odatódulnak, és nem fogják védeni a várost.

A fasiszták rádión közölték ünnepélyes bevonulásuk rendjét.

Mola tábornok, Franco helyettese a navarrai területi Requeté-szervezet által erre a célra ajándékozott fehér lovon vonul be a városba, megáll a központi fekvésű Puerta del Sol téren, mikrofont adnak neki, és csak ennyit mond: Itt vagyok. Aztán meghívja egy csésze kávéra a külföldi újságírókat a téren levő régi kávéházba.

Ez egyébként praktikus megoldás. A Puerta del Sol, habár a központban van, nagyon közel esik a város széléhez. Madrid határa délnyugaton mélyen betüremlik. Csak át kell menni a Segoviai-hídon vagy elmenni az Északi Pályaudvar mellett – és már ott vagyunk a Puerta del Soltól néhány utcányira.

A francia, angol és szovjet sajtóban kampány indult a védtelen madridi lakosságnak a fasiszta kegyetlenkedésektől való megmentése érdekében. Mindenütt emlékeznek a badajozi, toledói véres pogromokra. Franco, hogy moshassa kezeit az újabb mészárlással kapcsolatban, parancsot adott ki, melyben mértékletességre szólítja fel katonáit:

„A madridi bevonulás alkalmával minden csapattisztnek és a szolgálati ágak minden tisztjének komoly intézkedéseket kell foganatosítania a fegyelem megőrzésére, s meg kell tiltania minden egyéni akciót, amely csorbát ejthet jó hírünkön. Ha ezek az akciók széles körűvé válnak, előidézhetik azt a veszélyt, hogy csapataink szétzüllenek és elvesztik harcképességüket. Ajánlatos az egységeket kézbentartani és elkerülni, hogy egyes katonák a parancsnokok engedélye nélkül behatoljanak üzletekbe és más épületekbe."

Hát a kormány? Mit csinál a kormány? Mindenki ezt kérdezi, senki sem tudja. Caballero továbbra is elzárkózik minden néven nevezendő döntés elől. Nem hajlandó kiáltványt intézni a néphez. Semmit sem enged evakuálni Madridból. És, mint környezetében beszélik, hajlik Asensio elmélete felé, mely szerint a dolog nem Madridon múlik, Madridot nincs is értelme védeni, el kell vonulni a hadsereggel, és a főváros elhagyása után kell folytatni a harcot.

A nyolcezer fasiszta továbbra is a madridi börtönökben van. Nyíltan beszélnek hamarosan bekövetkező szabadulásukról. A börtön személyzete már azt lesi, hogyan járhatna kedvükben.

Már most minden nehézség nélkül el tudnának illanni a börtönökből, de úgy vélik, hogy ez nem volna előnyös számukra – veszedelmes az utcán mutatkozniuk.

Tíz harckocsi kering egész nap Madrid körül, szinte szakadatlan tüzeléssel, rövid ellentámadásokkal fékezi az ellenfél előrenyomulását. A fasiszták meg vannak róla győződve, hogy egész harckocsi-dandár tevékenykedik itt.

Dél körül Miguel Martínez az estremadurai úton találta őket. A tankok az országút szélén álltak, a harcosok mellettük üldögéltek a földön és cigarettáztak.

– Malmozunk – mondta a százados. – Nincs lőszerünk, már kétnapi lőszerellátmányt elhasználtunk ma. Most sehogy sem tudunk összeköttetést teremteni a bázissal. Malmozunk.

Miguel vállalkozott rá, hogy szerez lőszert, s ez igen fáradságos vállalkozásnak bizonyult.

A bázis még mindig az olajfaligetben volt, az Ángeles hegynél, Vallecas mellett. Végig a fronttal párhuzamosan kellett haladni, a nagy főútvonalak közötti kis utakon tekeregve. A gépkocsivezető értelmetlen, ostoba ember volt, még annyira sem ismerte a vidéket, mint Miguel. Kénytelenek voltak visszafelé menni, be a városba, és a valenciai sugárúton át megközelíteni az Ángeles hegyet.

A ligetben már ott állt a teherautó lőszerrel megrakva, de nem azzal a fajta lőszerrel, amelyre a tankoknak szükségük volt. Ki kellett rakni és újra megrakni az egészet. Erre ráment még tizenöt perc.

Miguel megmakacsolta magát, elhatározta, hogy időnyerés céljából mégis toronyiránt vág neki az útnak, nem megy a városon keresztül. Később aztán alaposan megbánta ezt. Az utazás valóságos kínszenvedéssé vált.

Senki sem tudta, hová és hogyan kell menni. A járókelők minden útkereszteződésnél másképp beszéltek: vagy azt mondták, hogy odébb már fasiszták vannak, vagy hogy az út teljesen szabad. Sem az egyiknek, sem a másiknak nem lehetett hinni: tévedés is lehetett, provokáció is. Miguel elhatározta, hogy az ellenséges tüzérségi tűz irányát figyelve fog haladni. Tehát tulajdon-

képpen a lázadók vezették végig az egész front mentén. De így sem volt túlságosan könnyű dolog eligazodni.

A teherautó és a személykocsi sofőrje vitatkozott egymással. Elvesztették egymást szem elől. Erősen úgy látszott, hogy a lőszert szállító sofőr el akar tűnni a városban. Miguel elhatározta, hogy átül a teherautóra.

De a kocsi éppen az országút legszabadabb, a tűznek legjobban kitett szakaszán elakadt. Valami történt a motorjával. Az ördög tudja, miféle ember ez! Jól kiválasztotta, hol kell elakadnia! A lövedékek mind közelebb robbantak. Egyetlen találat – és az egész teherautó lőszerestül, mindenestül a levegőbe repül. Hogy valaki ilyen idióta legyen! Állt volna meg másutt, akár közelebb, akár messzebb. Micsoda félkegyelmű! Miguel és a másik sofőr a teherautónál állt és ordítozott. Mégiscsak jobb lett volna a városon át menni. Miguel arra gondolt, hogy a tankok már két órája lőszer nélkül vannak. Jól kifogta ezzel az ostoba sofőrrel. Ha legalább valahol egy ház mögött állt volna meg, ott nem látnák ...

Már el akart menni egy másik teherautóért, de a kocsi hirtelen megindult.

Két és fél óra telt el, mire elvergődtek a tankokig.

– Kicsit soká tartott! – mondta a százados. – Mi meg itt malmozunk.

Elnyomta a cigarettáját és utasította a katonákat, hogy osszák el a lőszert.

Körülbelül ugyanazon a helyen álltak, mint két és fél órával ezelőtt, csak eltávolodtak egymástól. Az ellenséges tüzérség megtalálta őket, és lőni kezdett rájuk.

– Indulunk – mondta a százados.

És a harckocsik ismét elindultak.

Délután öt órakor, mint rendesen, összeült a főbiztosság. Miguel beszámolt a dezertálás elleni harcról. Javasolta, hogy alakítsanak ebből a célból egy központi bizottságot, tartományi bizottságokat, brigádbizottságokat. Büntetés: az agyonlövéstől a nyilvános dorgálásig, a távolmaradás indítóokait szem előtt tartva. Az alguacilok (rendőrtisztviselők) hirdessék ki a falusi tereken a falubeli hazaáruló katonaszökevények nevét. Ragasszák ki a katonaszökevények feketelistáját. Röplapokra is szükség van.

Senki se figyelt rá. Del Vayo súlyos betegen feküdt a díványon. Bilbao iratok között lapozgatott. Roldán írt valamit. Ángel Pestaña a falat nézte, a szeme tele volt könnyel. Mije nem volt jelen.

– Röplapok! – mondta del Vayo.

Erőt véve fájdalmán, nagy nehezen elvonszolta magát az asztalhoz. Vastag kék ceruzát vett a kezébe.

– Főbiztos elvtárs – mondta Miguel. – Tudja, tegnap óta már van néhány vadászgépünk. Holnap megjelennek a főváros fölött. A repülőraj parancsnoka kérte, készítsünk számára röplapokat, megnyugtató hangú felhívásokat Madrid lakosságához.

– Nagyszerű! – mondta del Vayo. – Azonnal megírom. Kitűnő ötlet volt ez a repülőraj parancsnokától. Nagyon helyes, hogy ezt csináljuk. Kérem, ne menjenek el, azonnal megírom. Igazán remek ötlet! Ne menjenek el, kérem!

Senki sem szándékozott elmenni. Nem volt hová. Mindenki irigyelte Vayót, hogy ő írja meg a röplapot. Vastag kék ceruzája gyorsan szántotta a papirost. A teleírt papírszeleteket félretette. Nagyon nagy betűkkel írt, egy-egy papírlapra legfeljebb tíz szó jutott.

– Mi lesz a foglyokkal? – kérdezte Miguel. – Galarza semmit sem csinált. Nyolcezer ember. Komoly fasiszta hadoszlop.

– Mindent a maga idejében – mondta szelíden Vayo. – Mindjárt befejezem a röplapot. Kérem, ne menjenek el. Azt hiszem, a hosszú szöveg ebben az esetben nem helyénvaló.

– A hosszú szöveg még káros is lenne – mondta Pestaña. – Ráadásul a szedők... Igyekszem egyszerre több nyomdában leadni. Hány példány kell?

Nem vette észre, hogy a szeme könnyben úszik.

– Egymillió – mondta találomra Miguel. – Egymilliótól egymillió-kétszázezerig. Ez nem olyan sok. Egy újságlapból kitelik harminckét darab.

– Olyan kicsik legyenek? – mondta Vayo elkeseredetten. – Nem egyezem bele.

– Minden a betűtípustól függ – mondta Bilbao. – Kis betűtípussal is lehet szedni.

Valamennyien szerettek volna minél tovább beszélni a röplapról.

A lázadók elhagyták Getafét, és benyomultak a Felső-Carabanchel nevű munkásnegyedbe, az első városi negyedbe. Megkezdődött a pogrom. A telefonösszeköttetés nem szakadt meg, az emberek Carabanchelben, Getafében egyszerűen feltárcsázzák a kívánt madridi számot, és szörnyű dolgokat mesélnek. Ők már a barikád túloldalán vannak, a fasiszta oldalon, de városi telefonon beszélgetnek velünk! A lázadók felhívják rokonaikat és szeretőiket, üdvözlik őket: – Pepita, már itt vagyok Madridban. De ma még nem tudok eljönni hozzád. Ölellek. A viszontlátásra holnap!

A kommunista párt és az 5. ezred kerületi és utcai osztagokat szervez a barikádharcokra. A párt jelszava: harc minden utcáért, minden házért.

Amikor késő este visszatértem, nem ismertem rá a szállodára. Közben sebtében átköltözött ide Carabanchelből az 1. sz. katonai kórház. A folyosók zsúfolva vannak ágyakkal, sebészeti szekrényekkel, kötszerrel, éjjeliedényekkel, kartotékos ládákkal. A kreozot átható szaga átjárja az egész épületet. Az ajtókról leszerelik a függönyöket, a padlóról felszedik a szőnyegeket és futószőnyegeket. A portás közölte, hogy a szálloda megszűnik, már majdnem minden vendég elutazott, a señor ma még itt alhat – még nem foglaltak el minden szobát a sebesültek –, holnapra majd elkészíti a señornak a számlát.

Simont a kórházzal a Palace szállóba vitték. Vérmérgezés lépett fel nála, a szállítástól rosszabbodott az állapota. Miguel Martínez megtalálta, eszméleténél volt, arra kérte Miguelt, lője agyon, de ne engedje a fehérek kezére jutni.

Az utcák ijesztően kihaltak. Az emberek bizalmatlanul méregetik egymást. Itt-ott már lövöldöznek a felső emeletekről, az utcasarkok mögül.

Ma napközben még négy légitámadás volt. Sok gyerek meghalt. Éppen most hoztak be és tettek az asztalra húsz fényképet. Nagy alakú, szép felvételek. Olyanok rajta a gyerekek, mint a babák.

Összetört babák. Homlokukon, nyakukon, a fülüknél nagy fe-

kete lyukak tátonganak. Ha nem volnának ezek a halálos fekete lyukak, azt hinné az ember, hogy élnek. Néhányuknak még a szeme is nyitva van, mintha csodálkozna. Fürtjeik kócosak, ajkuk mosolyra nyílik, előcsillannak apró fehér fogacskáik.

Pusztulnak a gyerekek, mert egész napjukat az utcán töltik. Mindenütt ott lábatlankodnak, nyüzsögnek. A munkásnegyedekben, a Toledói-hídnál, Atochában. Segítenek a felnőtteknek barikádokat építeni. A pöttömnyi emberkék hosszas munkával kikaparnak az útburkolatból egy nagy követ, fonott kosárba rakják, s a kosarat két fülénél fogva méltóságteljesen cipelik a barikádhoz. Az öreg kőműves magához inti őket, berakja a követ a felső sorba, és beszórja homokkal. A gyerekek önérzetesen mennek újabb kőért.

NOVEMBER 5

Ma reggel, nem éppen időszerűen, mindenhová kiragasztották a Largo Caballerót dicsőítő plakátokat.

Két függőlegesen elhelyezett ágyúcső között Caballero hatalmas feje látható; a művész kissé Mussolini képmására mintázta meg, csupán tíz évvel öregebb kiadásban. Az aláírás: „Gobierno de la victoria". A győzelem kormánya.

Reggel ismét megjelentek a repülőgépek, és meg akarták kezdeni a bombázást, de hirtelen egy csoport nagyon fürge kis vadászgépbe ütköztek. A város nyugati része fölött harc kezdődött. A fasiszta bombavetők megfutamodtak. A lakosság lelkesedése minden képzeletet felülmúlt. A madridiak tapsoltak, kezüket az ég felé emelték, a magasba dobálták a sapkájukat, a nők pedig a sáljukat.

Az összes külföldiek, akik közvetlenül vagy közvetve támogatták a köztársasági kormányt, elutaztak Madridból. Egy részük a követségekre költözött. A diplomáciai missziók a követség épületén kívül sérthetetlennek nyilvánítottak több, magánszemélyek, idegen állampolgárok tulajdonában levő házat, zászlókat és címereket akasztottak ki rájuk. Ezekben a házakban közös szállásokat rendeztek be a Francót váró fasiszták számára.

Félnek, hogy a Madrid elestét megelőző utolsó órákban a „városi csőcselék", különösen az anarchisták leszámolnak velük.

Ma megszólalt a telefon, és a központból a telefonoskisasszony közölte, hogy Moszkva jelentkezik.

Izgatottan vártam. Madrid, Barcelona, Párizs összevissza kiabált és vitatkozott egymással, aztán egyszerre egy távoli, de jól érthető, vidám hang nevemen szólított. Az Össz-szövetségi Rádióbizottság munkatársa beszélt, gratulált a közvetlen rádiótelefonösszeköttetés megteremtése alkalmából, kellemes ünnepet kívánt, majd miután meggyőződött róla, hogy jól hallom, megkért, mondjak néhány szót a november 7-i Vörös téri ünnepi közvetítés számára.

– Hetedikén estefelé ismét hívni fogjuk, majd megkérjük, mondja el, hogyan töltötte Madrid ezt a napot.

Hallgattam.

– Halló, halló! – hallatszott a kagylóból.

– Jól van! – kiabáltam. – Hívjanak csak! Jól van!

Sohasem volt olyan szép Madrid, mint most, ezeken az utolsó nappalokon és éjszakákon, amikor halálos öleléssel szorította az ellenség.

Azelőtt nem szerettem ezt a várost, de most szinte elviselhetetlenül fáj itthagyni. Száraz, tiszta ősz, lágy alkonyat, áttetsző, tiszta égbolt a régi cseréptetők fölött. Az ember úgy érzi, hogy a sztratoszférát látja mögötte.

Sohasem ismertük ezt a népet, távoli volt és idegen. Sohasem kereskedtünk, nem hadakoztunk vele, nem tanultunk tőle és nem tanítottuk.

Azért azelőtt is utaztak ide Oroszországból egyesek – különcök, akik kedvelték a vad, kesernyés egzotikumot.

A spanyol polc még a művelt orosz fejében is szinte teljesen üres, porlepte volt. Meg lehetett rajta találni Don Quijotét és Don Juant (akinek nevét franciásan Don Zsuánnak ejtették), Sevillát és a seguidillát, Carment a torreádorral, néhány versszort és egy-két könyvcímet.

A régi Róma, az olasz reneszánsz kultúrája nagyszerű kultúra. Megtermékenyítette az egész világ művészetét, benne a mi országunkét is. De nem tudni, miért, közben elfedte előlünk

Spanyolországot, a spanyol irodalmat, festészetet, muzsikát, az ország viharos történelmét, kimagasló férfiait. És a legfontosabbat: a népet, ezt a színes, bővérű, eredeti, közvetlen népet, amely – és talán ez a legmeglepőbb – sok vonásában bámulatosan emlékeztet egyes szovjet népekre.

És most egyszerre a száraz kasztíliai fennsíkoknak, a csapadékos asturiai hegyeknek, a rideg aragóniai domboknak ez a népe, mely sokáig tengette életét a kontinens bal alsó csücskében anélkül, hogy amúgy alaposan bárki is ismerte volna – most egyszerre ez a nép a maga teljes nagyságában áll a világ előtt.

Ez a nép az első, amely századunk harmincas éveiben felvette a fasizmus kihívó kesztyűjét, amely nem volt hajlandó térdre ereszkedni Hitler és Mussolini előtt, amely elsőnek szállt szembe fegyveresen a fasizmussal.

A látszólag érzéketlenül közömbös, valójában azonban halálra rémült nézők hatalmas amfiteátruma előtt a fasiszta gyilkosok, mint gyakorlott torerók a falusi bikát, le akarják szúrni ezt a népet, végezni akarnak vele, ki akarnak ölni belőle minden méltóságérzetet, büszkeséget, becsületet, és csupán azokat szándékoznak életben hagyni, akik hajlandók visszatérni a rabszolgasorba, alázatosan megcsókolni gazdáik kezét.

A hóhérok tévednek: a nép nem állat, melyet le lehet mészárolni. Ha ezer sebből vérzik is, előbb-utóbb elsajátítja a harc művészetét, és széttapossa, eltiporja az esztelen hóhérokat.

Késő éjjel egy páncélos százados jött a kórház-szállodába három katonával. Simont keresték, beszéltek a sebésszel, megkérdezték, nem lehet-e elszállítani a sebesültet. A magas, elegáns, arisztokratikus külsejű, idős sebészorvos kijelentette, hogy Simon a legkisebb lökéstől meghal. – Van remény? – kérdezték a páncélosok. A sebész azt felelte, hogy semmi remény sincs, vérmérgezés lépett fel. – Nem lehetne megmérgezni? – kérdezték a páncélosok. A sebész kijelentette, hogy nem lehet, nincs joga hozzá, ez bűncselekmény. Hosszan, némán néztek egymásra. Miguel megkérdezte, nem lehetne-e megsemmisíteni Simon kórházi lapját. A sebésznek ellágyult és átforrósodott a tekintete. Azt válaszolta, hogy a lapot meg lehet semmisíteni, s hogy egyáltalán jó lenne elvinni és elégetni a sebesültek kartotékjait. El-

hallgatott, majd hozzátette, hogy sebesültjei között még száztíz ugyanolyan reménytelen eset van, mint Simon; végeredményben nem válhat tömeggyilkossá.

A páncélosok elbúcsúztak az orvostól. Hosszan nézték bajtársukat. Simon aludt, arcát géz borította. Fején a seb szabadon volt, behegedt. A többit elfedte a takaró.

NOVEMBER 6

A városon meglehetősen sok menekült vonul keresztül. De nem madridiak, hanem a környező falvak és külvárosok lakói. Zsúfolásig megtöltik a fővárost. A Palace előtt, a parlament épülete előtt, a Castelar téren nagy juhnyáj vonult el. A juhok palaszíne teljes összhangban volt az aszfalttal. Senki sem lepődött meg, hogy juhok sétálnak a madridi sugárutakon és tereken, a város már kivetkőzött korábbi formájából, elvesztette régi, megszokott arculatát.

A madridi lakosok zöme – a munkások, alkalmazottak és családjaik – egyelőre sehová sem mennek. Valamennyien várják, mit mond majd a kormány, hogyan és mikor közli elhatározását: evakuálni vagy „maradni a végsőkig", ahogy Largo Caballero mondotta. Döntés még nincs – nyilván a tartalékokat várják, vagy valamilyen más lehetőség van.

Öt óráig a Casa del Campóban, ebben a nagy külvárosi parkban voltam. A munkások a fegyveresekkel karöltve árkokat ástak. A hangulat elég jó. A közeli házakból az asszonyok korsókban vizet és bort hordtak nekik. Kenyér volt a katonáknál.

A Toledói-hídon túl, a második vagy harmadik carabancheli útkereszteződésnél, az alacsony, középen nyitott barikád mögött utcahosszat folyt a harc. A golyók pattogtak a házak falán. Kapualjról kapualjra futottunk, mint amikor esik az eső. Az utcán ágyúval felszerelt páncélautó cirkált ide-oda, keresztülment a barikádokon és tüzelt. Egy kis mellékutcában sebesültek feküdtek hordágyakon a járdán – fiatal munkások. Egy öreg szanitéc és asszonyok sürgölődtek körülöttük.

A híd alá volt aknázva, a padozatból dinamittöltetek fekete farkocskái meredeztek elő. A Manzanares jelentéktelen folyócs-

ka, csaknem mindig ki van száradva, nem nehéz keresztülgázolni rajta.

Visszatértem a szállodába, egymagam ebédeltem az üres étteremben. A camarero felszolgálta az ebédet, és közölte, hogy ezzel az étterem bezár.

A portás átadta a számlát, kifizettem november 6-ig bezárólag. Kifizettem a reggelit és az ebédet, s az ebédutáni kávét is. Borravalót is adtam. Megkérdezte, ne küldje-e a szobapincért a holmimért... Nem, még nem kell. Megkérdeztem, hová lehet átköltözni. Gondolkozott. Talán a Floridába. Bár nem biztos, hogy nyitva van. Az utóbbi napokban sok szálloda bezárt. Rendben van, megkértem, hogy egyelőre ne telefonáljon a Floridába. Hadd maradjon még itt a holmim. Nem sok: egy bőrönd, egy nagy, összehajtható térkép, egy írógép és egy rádió. Hadd maradjanak még. A portás udvariasan beleegyezett: természetes, maradhatnak. Végeredményben elhelyezhetik a ruhatárban.

Elmentem a Hadügyminisztériumba, a főbiztosságra. Két gépírónőn kívül senki sem volt ott. Azt mondták, del Vayo a miniszteri tanács ülésén van.

Elindultam Largo Caballero szobái felé. A fogadószobában kisemberek várakoztak. Türelmesen és nyugodtan vártak. Senki sem tessékelte ki őket. Ülés itt nyilvánvalóan nem volt.

Átmentem a miniszterelnökségre. A ház zárva, körülötte sehol egy lélek. Amikor ülés van, itt rendszerint sok gépkocsi áll, újságírók és fotoriporterek tolonganak.

Sötétedett. Elmentem a Külügyminisztériumba. Üres, őrök sétálnak fel-alá. A külföldi cenzúraosztályon egy ismerős előadót találtam hisztériás roham közepette. Zokogva, indulattól remegő hangon mesélte, hogy a kormány két órával ezelőtt reménytelennek nyilvánította Madrid helyzetét, elrendelte a kiürítést és evakuált. Largo Caballero megtiltotta, hogy közzétegyék a kiürítésről szóló közleményt, „nehogy pánikot keltsenek". A sürgősség miatt úgy döntöttek, hogy a kiürítést decentralizáltan hajtják végre, vagyis minden hivatal intézi a saját evakuálását, és úgy költözik el, ahogy tud. Úgy hallotta, egyes miniszterek tiltakoztak, de a döntés hatályba lépett. A vezetők már mind elmentek. Mindez a hivatalos idő vége előtt történt – az alkalmazottak mit

sem sejtve mentek haza, holnap bejönnek dolgozni, a kormány pedig már nincs itt.

Sírt és tördelte a kezét, fel akarta hívni telefonon a társait, hogy valamennyien együtt keressenek egy teherautót és szerezzenek kiutazási engedélyt. Azt mondják, valami engedélyre van szükség...

– Hagyja a fenébe az engedélyt – tanácsoltam. – Ha szereznek teherautót, az lesz az engedély.

Átmentem a Belügyminisztériumba – itt ugyanaz a kép fogadott. Az épület csaknem teljesen üres, csak a segédszemélyzet maradt itt. Kívülről minden olyan volt, mint rendesen. A Puerta del Solon csilingeltek a villamosok és tülköltek az autók a Belügyminisztérium homlokzata előtt.

Elmentem a Kommunista Párt Központi Bizottságába. A Politikai Bizottság éppen ülésezett, a létszám teljes volt, csupán Mije hiányzott: az 5. ezrednél tartózkodott.

Itt elmondták, Largo Caballero ma valóban váratlanul elhatározta az evakuálást, és ezt a döntést a minisztertanács többsége elfogadta. Már el is ment; a legtöbben elmentek. A kommunista miniszterek maradni akartak, mire közölték velük, hogy ez a kormány diszkreditálását jelentené, kötelesek a többiekkel együtt elhagyni a fővárost. A népfront valamennyi pártjának vezetősége is köteles ma elutazni.

Mindezt korábban, idejében lehetett és kellett volna megtenni, nem ebben a formában, de hát idevezetett az öreg makacssága, csökönyössége és demagógiája.

Mindmostanáig még a szervezetek, hivatalok és intézmények legtekintélyesebb vezetői sem értesültek a kormány elutazásáról. A vezérkari főnöknek a miniszter az utolsó pillanatban mondta meg, hogy a kormány elhagyja a fővárost, de nem mondta meg, mikor és hova költözik. A vezérkari főnök néhány tiszttel együtt a környékre utazott, hogy alkalmas menedékhely után nézzen. Galarza belügyminiszter és helyettese, Muñoz állambiztonsági főigazgató mindenkit megelőzve hagyta el a fővárost. A nyolcezer bebörtönzött fasiszta közül egyetlenegyet sem szállítottak el. A város sem kívülről, sem belülről nem védekezik. A központi front parancsnoka, Pozas tábornok törzskara szétszéledt.

Caballero aláírt egy iratot, amelynek értelmében Madrid védelmét egy külön juntára ruházzák át. A junta élén José Miaja brigádtábornok, egy alig ismert, idős ember áll. A tábornokot mindenütt keresik, hogy átnyújtsák neki a parancsot – de senki sem tudja, hol van. A Központi Bizottság határozatban kimondta: Madrid minden utcáját, minden házát védeni kell a munkások és valamennyi becsületes állampolgár segítségével. A fasisztáknak csak romokat engednek át, harcolnak az utolsó töltényig, az utolsó emberig. A madridi szervezet részéről a Központi Bizottság megbízottjává Pedro Checát, a KB titkárát nevezik ki azzal, hogy abban a pillanatban, amint szükségessé válik, illegalitásba vonul. Ezenkívül Antonio Mije belép a madridi Védelmi Junta tagjai sorába, és magára vállalja a katonai részleg vezetését.

Az udvarban becsomagolták az irattárat. Pedro Checához sorban jöttek a kerületi pártbizottságok, üzemi pártsejtek titkárai, s ő, mint mindig, nyugodtan megbeszélte velük a teendőket, közölte az illegális lakások és találkozóhelyek címét. Elmosolyodott és rámkacsintott: – Ideje lenne már elkocsikázni . . .

Tíz óra húsz perc. Moszkvában már éjjel egy óra húsz perc az idő. Az utcákon lázas sietséggel helyezik el az utolsó ünnepi dekorációkat, plakátokat, arcképeket. A házmesterek a járdát tisztítják. Lehet, hogy még véget sem ért a hangverseny a Nagy Színházban – ezek az ünnepi hangversenyek rendszerint késő éjszakáig elhúzódnak. Jó volna tudni, vajon milyen az idő, nagy-e már a hó, lesz-e holnap reggel köd?

Még egyszer elmentem a Hadügyminisztériumba. A kertkapu zárva volt. Senki sem jelentkezett a dudálásra, sem a reflektorjelzésekre. Magamnak kellett odamenni és kinyitni a kaput. A bejáratnál nincs őrség, az ablakok pedig mind világosak, nincsenek elfüggönyözve.

Felmentem az előcsarnok lépcsőjén – sehol egy lélek. A kis előtérben, ott, ahol egyik oldalon a miniszterhez, a másikon a főbiztoshoz kell bemenni, mint két viaszbábu ül két öreg altiszt livrében, simára borotvált képpel. Ülnek, kezüket a térdükre fektetik és várják, mikor hívja őket csengővel a főnökség – a régi vagy az új, mindegy.

Minden ajtó sarkig kitárva, a csillárok ontják a fényt, az asztalokon térképek, okmányok, jelentések hevernek, ceruzák, teleírt noteszok fekszenek. Ez a hadügyminiszter dolgozószobája, ez az íróasztala. A kandallón ketyeg az óra. Tíz óra negyven perc. Sehol egy lélek.

Tovább megyek: a vezérkar és osztályai, a központi front törzskara és osztályai, a hadsereg gazdasági hivatala és osztályai, a személyügyi parancsnokság és osztályai – az ajtók kitárva, a csillárok ontják a fényt, az asztalokon térképek, okmányok, jelentések hevernek, ceruzák, teleírt noteszok fekszenek. Sehol egy lélek.

Visszamegyek a lépcsőhöz. Elöl, a kerten túl, az Alcalá utcában vaksötétség. Lövések dörrennek, szörnyű jajveszékelés, majd nevetés. A sofőr nyugtalan, ő az ügyeletes gépkocsivezető, ma még nem váltották le, nem is evett, kérdezi, nem tudnám-e elengedni, hogy valami vacsora után nézzen. Karórámon világítanak a mutatók: tíz óra negyvenöt perc. Egy és negyed óra múlva november 7. Nem, ezen az éjszakán nem lehet elhagyni téged, kedves Madrid.

MÁSODIK RÉSZ

NOVEMBER 7

Éjszaka két óra tájban Miaja tábornok megérkezett a parancsnokságra. Madrid védelmére irányuló tevékenységét mindjárt azzal kezdte, hogy szolgálati bűncselekményt követett el.

Tegnap este hat órakor ugyanis Asensio tábornok, a hadügyminiszter helyettese, mielőtt elhagyta a fővárost, magához hivatta Miaját, és átnyújtott neki egy lepecsételt borítékot a következő felirattal: „Nem bontható fel 1936. november 7-én reggel 6 óráig."

Miaja hazament. A boríték égette a kezét. Telefonon megtudta barátaitól, hogy a kormány és a legfelsőbb parancsnokság elhagyta a várost. Barátai azt is közölték vele, hogy a hírek szerint őt bízták meg azzal, hogy átadja Madridot a fasisztáknak.

Ez nem volt messze az igazságtól. Miaja tábornok olyan egyszerű, provinciális ember hírében áll, akinek semmi sem sikerül, aki előkelő katonai pozícióra törekszik, de hasztalan. A fiatal tábornokok, különösen Franco, Queipo de Llano, Varela, mindig gúnyolódtak vele ügyefogyottsága, faragatlansága miatt, kinevették, hogy nem tudja semmire sem vinni. Már a neve is (miaja = morzsa) tréfálkozásra adott alkalmat. Júliusban, a lázadás idején sokan mulattak Miaja hadügyminiszteri kinevezésén. A madridi szalonokban nagy komolyan mondogatták: – Hát bizony, nem is állhat más egy ilyen méretű hadsereg élén, csak Miaja! – A szerencsétlennek mindössze néhány óra hosszat tartott a minisztersége. Megpróbált telefonon megkeresni egyes

egységeket, megpróbálta valahol megfogni a dolgot, megpróbált felhívni egyes parancsnokokat – hasztalan. Senki sem volt otthon, néhány lakásban nyíltan belenevettek a kagylóba, amikor meghallották, hogy Miaja tábornok, hadügyminiszter beszél. Miután semmi sem sikerült neki, teljesen megzavarodott, és még aznap beadta lemondását.

Ez a mostani eset, hogy Miaját hagyták itt, az elhagyott, védtelen Madrid katonai vezetőjének, ugyancsak bizonyos fajta gúnyolódásnak tekinthető. Nem kétséges, hogy ezt az ötletet Asensio sugallta, ez a papíron köztársasági tábornok, aki azonban gyakorlatilag Francóval, Varelával, Yagüével pendül egy húron, nevelését, stílusát és ízlését tekintve velük egyívású.

Néhány órai ingadozás után Miaja elhatározta, hogy felbontja a borítékot anélkül, hogy bevárná a reggelt.

A boríték a hadügyminiszter rendeletét tartalmazta:

„A kormány, hogy teljesíthesse legfontosabb feladatát, a köztársaság védelmét, elhatározta, hogy elhagyja Madridot és megbízza Excellenciádat a főváros bármi áron való védelmével. Nehéz munkájának támogatására a rendes közigazgatási apparátuson kívül megalakul Madridban a Védelmi Junta, melynek tagjai a kormányban résztvevő összes politikai pártok képviselői, mégpedig ugyanabban az arányban, amilyenben a kormányban részt vesznek. A Junta elnökségével Excellenciádat bízzuk meg. A Védelmi Junta felhatalmazást kap a kormánytól, hogy igénybe vegyen minden eszközt, amely Madrid védelméhez szükséges. A védekezést a végsőkig kell folytatni. Ha a fővárost minden erőfeszítés ellenére is el kell hagyni, ugyanez a szerv lesz köteles megmenteni minden katonai jellegű vagyont és minden egyebet, ami értéket jelenthet az ellenség számára. Ebben az esetben a csapatoknak Cuenca irányában kell visszavonulniuk, hogy védelmi vonalat teremtsenek azon a helyen, melyet a központi front parancsnoka jelöl majd ki. Excellenciád a központi front parancsnokának van alárendelve, állandó kapcsolatot kell tartania vele a hadműveleti kérdéseket illetően. Ugyancsak tőle kapja majd meg a védelemre vonatkozó parancsokat és az ellátással kapcsolatos kiutalásokat. A törzsnek és a Védelmi Juntának a Hadügyminisztériumban kell berendezkednie. Törzs gya-

nánt rendelkezésére bocsátjuk a vezérkart annak a résznek kivételével, amelyet a kormány szükségesnek tart magával vinni."

Miaja lázasan hozzáfogott, hogy megkeresse a rendelkezésére bocsátott törzset és a központi front törzsét. Nem találta sem ezt, sem azt. Mindenki futott, amerre látott. A Hadügyminisztériumban egy lélek sem volt. Feltárcsázta az otthoni számokat. Senki sem jelentkezett. Egyes lakásokban, amikor meghallották, hogy „Miaja tábornok, Madrid Védelmi Juntájának elnöke" beszél, válasz helyett óvatosan letették a kagylót.

Megpróbálta megkeresni a Védelmi Juntát – semmit sem talált. A pártoknak a Juntába kinevezett képviselői a kommunista Mije kivételével önkényesen elhagyták Madridot. Mindez kísértetiesen hasonlított ahhoz a megaláztatáshoz, amely Miaját júliusban, hadügyminiszteri kinevezése során érte.

Végül a népi milícia 5. ezredéhez fordult. Itt azt a választ kapta, hogy az 5. ezred teljes mértékben rendelkezésére bocsátja nemcsak egységeit, tartalékait, lőszerét, hanem törzsének egész apparátusát, a parancsnokokat, politikai biztosokat is. Checa és Mije a Központi Bizottság nevében teremtett vele kapcsolatot. Késő éjjel megjelent néhány tiszt, hogy munkát vállaljon a törzsben: Rojo alezredes, Fontán alezredes, Matallana őrnagy. Az 5. ezred Ortegát, a KB tagját, a vezérkar egyik osztályának vezetőjét küldte a törzsbe.

Mindezt a hatalmas miniszteri fogadószoba közepén állva, maga Miaja meséli el az elhagyott épületbe lassanként gyülekező embereknek. Miaja magas, pirospozsgás, teljesen kopasz öreg ember, arca petyhüdt és duzzadt, nagy, szarukeretes szemüveget visel. Olyan, mint egy bagoly. Idegeskedik, bosszankodik, a mellét meg a gyomrát csapkodja.

A törzs tisztjei megpróbálják felvenni a kapcsolatot azokkal az osztagokkal, amelyek tegnap a város belsejébe vonultak. Próbálkozásuk teljesen eredménytelen. Senkit sem lehet felkutatni. Rojo alezredes, aki magára vállalta a törzsparancsnok funkcióit, elküld néhány tisztet és politikai biztost, hogy nézzenek szét a városban, a kaszárnyákban, a barikádokon, keressék meg az egységeket és hozzák magukkal a parancsnokokat meg az összekötőket.

A rendelkezésre álló tüzérségi lövedék négy órai tűzhöz elegendő. Egész Madrid tölténykészlete százhuszonkét láda. A valóságban lövedék is, töltény is sokkal több van, talán tízszer ennyi, de nem tudni hol, s ez annyi, mintha nem is volna.

A Manzanares partján, a város hídjainál bizonyos egységek helyezkedtek el és tüzelnek saját kockázatukra. Rojo mindenekelőtt ezekkel igyekszik kapcsolatot teremteni. Lőszert, géppuskákat kell adni nekik, és ellenőrizni kell, vajon előkészítették-e a hidakat arra, hogy bármely pillanatban felrobbanthassák. Alá kell aknázni a közeli házakat és irányítani a robbantásokat. Ez utóbbi feladatot Xanti, egy mindenre elszánt kommunista önkéntes vállalja el.

A harckocsik is még mindig a város körül cirkálnak. Tegnap, miután megszakadt kapcsolatuk a parancsnoksággal, önálló működésbe kezdtek. Parancsnokuk saját kezdeményezésére vagy a védekező egységek kérésére rövid ellentámadásokat hajt végre a Casa del Campóban és a Nyugati Parknál. Éjszaka, a jól megérdemelt pihenő helyett, a katonák kérésére azt a látszatot keltették, mintha nagyerejű tüzérség segítené a város védelmét, és egyszerűen vaktában lövöldöztek a sötétbe, a fasiszták irányában. A harckocsizók kapitánya három óra tájt elcsigázottan, sápadtan, holtfáradtan megjelent a Hadügyminisztériumban.

– Hol vagy, munkavédelem? Azt hiszem, így mondják önöknél Moszkvában. A dicső köztársasági csapatok november 6-án este benyomultak a szeretett Madridba ...

Keserű tréfálkozással próbálta elűzni fáradságát:

– Ilyen esetekben Clausewitz és Nagy Sándor is konyakot ajánlott.

Konyak akadt a minisztériumban. Két üveg állt Asensio elhagyott lakosztályának fürdőszobaablakában. Általános derültséget keltett, amikor azt javasoltam, hogy a borítékon talált felirat értelmében reggel hat óráig ne nyissuk ki az üvegeket. Ittunk a jó Asensio egészségére, aki konyakkal biztosította Madrid védelmét. Szívünket összeszorította valami ...

Miguel Martínez elment a Központi Bizottságba.

Kívülről a ház elhagyottnak és halottnak tűnt, belül, a szorosan összehúzott függönyök mögött pezsgett az élet. Checa szünet

nélkül intézkedett. A kerületi pártbizottságok titkáraival együttműködve megszervezte a harcképes és munkaképes antifasiszta lakosság általános mozgósítását. A pártmunkások a megbízható elemekkel karöltve, lakásról lakásra végigjárják a házakat, összeírják az önkénteseket, megalakítják a házak katonai bizottságait, melyeknek feladata a végsőkig védeni minden egyes épületet és csak akkor elhagyni, amikor már romokban hever. A dolgozó lakosság egy része a közvetlen fegyveres harcban vesz majd részt, másokat az erődítési munkákhoz osztanak be, a többiek pedig az ellátás és haditermelés folyamatosságát fogják biztosítani.

A kerületi pártbizottságokon kívül öt körleti katonai pártbizottságot alakítottak. Ezek tisztán katonai jellegű funkciót töltenek be, és politikailag biztosítják a négy városi körlet védelmét. A rendes kerületi pártbizottságok szervezik meg a polgári lakosság védelmi munkáját. A munkaképtelen öregeket és a családanyákat a gyerekekkel együtt haladéktalanul el kell szállítani a városból.

Miguel megkérdezte, mi lesz a bebörtönzött fasiszták evakuálásával. Checa azt válaszolta, hogy mindeddig semmi sem történt, és most már késő. Nyolcezer ember elszállításához rengeteg szállítóeszköz, nagy létszámú őrség, egész apparátus szükséges – honnan vegyék mindezt ezekben a nehéz napokban?

Nincs is értelme, hogy mind a nyolcezret eltávolítsák – jegyezte meg Miguel –, van köztük sok jelentéktelen és ártatlan fogoly is. Ki kell válogatni a legveszedelmesebb elemeket, és ezeket is legfeljebb kétszázas csoportokban, gyalog kell a hátországba irányítani.

– Megszöknek.

– Nem szöknek meg. Parasztokat kell megbízni az őrzésükkel, azok valószínűleg megbízhatóbbak lesznek a börtönőröknél, akik eléggé korruptak. Ha pedig egy részük meg is szökik, egye meg a fene, később el lehet fogni őket. Csak Francóhoz ne kerüljenek. Akármennyit sikerül is útnak indítani, kétezret, ezret, ötszázat, tiszta haszon. Valenciáig kell hajtani őket.

Checa elgondolkozott, majd helyeslően bólintott. A dolog le-

bonyolításával három elvtársat bíztak meg, akik nyomban el is mentek a két nagy börtönbe.

A foglyok kitűnő hangulatban voltak. Mosolyogva mondogatták a börtönszemélyzetnek: – Ez az utolsó éjszakánk, amit itt töltünk. Holnap már más klienseik lesznek. – Nem fenyegették a börtön személyzetét. Spanyolországban a börtönök alkalmazottai mint nélkülözhetetlen szakemberek minden rezsimben a helyükön maradnak. Csupán a foglyok változnak.

A fasisztákat kivezették az udvarra, egyenként szólították őket. Meghökkentek és megrémültek. Azt hitték, agyonlövetés vár rájuk. Arganda felé irányították őket. Az első csoporttal elment egy felügyelő is, hogy megszervezze az ideiglenes állomáshelyet...

Öt óra után a hidakhoz mentünk. A fegyverropogás kissé elcsendesült. Az emberek szenderegnek. Minden megmerevedett a komor, elkeseredett várakozásban. De hát tulajdonképpen mire várnak? Madridot megmenteni lehetetlen, feladni nem szabad. Márpedig éppen a feladását készítették elő, és semmit sem tettek a megmentése érdekében. A történelem megbélyegzi azokat, akik ezt a szerencsétlenséget előidézték. Szegény történelem, mennyi dolgot adunk neki!

Nem szabad feladni Madridot. Küzdeni kell a végsőkig, az utolsó töltényig, majd az utolsó csipetnyi dinamitig, azután szuronyokkal, majd útburkoló kövekkel, majd ököllel, végül pedig, a fasiszták kezei között, foggal-körömmel. Tudják meg, mi az, elfoglalni egy ilyen várost. Carabanchelbe túlságosan gyorsan nyomultak be, most másszanak egy kicsit – minden utca húsdaráló lesz számukra. Lehet így küzdeni két hétig, egy hónapig – míg elfoglalják az egész várost.

Az egyik mellékutcában sor áll: csak nők és serdülő lányok. Még sötét van, de már állnak. Lepényre várnak. A sor nagyon lassan halad előre, mert a lepényt meg kell sütni. Az elárusító nénike maroknyi kukoricapépet vesz ki egy cseréptálból, tenyerével lepényt formál belőle, majd egy sörösüvegből olívaolajat önt a serpenyőbe, a lepényt pedig az olajba dobja. A serpenyőben három nagy és egy kisebb lepény fér el. A nénike ügyes mozdulattal ránt egyet a serpenyőn, a lepények bukfencet vetnek a

levegőben, a hátukra esnek és tovább sülnek. A kis lepényt a nénike elrakja magának egy tálba, a többi hármat eladja. Egy kis darab újságpapírral megfogja a lepényt és kiadja az ablakon. Egy lepény ára egy real, igazán nem drága. Az öregasszonyt nem lehet spekulációval vádolni. A vevők hármasával jönnek. A lepényt hazaviszik, megeszik a kávé mellé. A néni egynek csak egy lepényt ad. Mi is beálltunk a sorba a sofőrrel – két férfi a sok nő között. Nagyon megkívántam a lepényt, sofőröm pedig már egy álló napja nem evett...

Ahhoz azonban, hogy harcoljanak, hogy utolsó leheletükig harcoljanak az emberek, hinniük kell valamiben, érezniük kell, hogy van értelme a harcnak. Hogy Madridot meg lehet tartani. Talán valóban meg lehet tartani... Ha, tegyük fel, kitartanak addig, míg megérkeznek a tartalékok. Ördög tudja, talán egyszer valóban megérkeznek... Azt mondják, útban vannak már, hat teljes brigád. Valahol a főváros körül lehetnek. Egy brigád állítólag már eljutott Vallecasba. Fedezi a visszavonulást a valenciai úton. Minek a visszavonulást fedezni?! Fedezzék maguk a visszavonulók! Össze kellene vonni a hat brigádot, ha többet nem lehet, hátbatámadni a lázadókat, bekeríteni őket, Madrid falaihoz szorítani, csapdába ejteni, szétverni... Volt már „csoda a Marneon". Mi kell ahhoz, hogy csoda történjen a Manzanaresen? Ó, bárcsak történne! Történnie kell...

Már egészen világos van, az utcák benépesülnek, a forgalom fokozatosan nő, míg végül a város déli és délnyugati része felől poggyászokkal, mindenféle cókmókkal és állatokkal megrakott emberek egyre félelmetesebb áradata hömpölyög végig.

Csak most, reggel tudta meg a főváros, hogy a kormány elköltözött, hogy a város igazi védelmét nem szervezték meg, hogy az ellenség a kapukat döngeti, már be is törte őket, átlépte a küszöböt.

Az áradat két óra leforgása alatt eltorlaszolja a főútvonalakat, majd a mellékutcákat, a sikátorokat is. A sűrű embermassza forr, sistereg, jajveszékel. Itt is, ott is elakadt gépkocsik, teherautók, üres villamoskocsik, mindenféle limlomokkal megrakott kétkerekű kocsik emelkednek ki a tömegből. Amott egy páncélkocsi, melynek tetejéhez szemérmetlenül matracokat, vánkosokat, dé-

zsákat, fehérneműs bugyrokat kötöztek. Amott meg egy halottaskocsi, melyet mindenki elhagyott, még a kocsisa is.

A pánik most elemi erővel tör ki. Az emberek ide-oda szaladgálnak, zokognak, beszédbe elegyednek ismeretlenekkel, az anyák gyermekeik nevét kiabálják, mint a földrengések idején. Egy kapzsi kereskedő egész raktárát felpakolta egy kétkerekű kocsira; a különféle színű kelmék közül egy vég selyem legombolyodott, beleakadt valamibe. A kereskedő kiabál, valaki pedig egykedvűen leszakít egy csíkot a fényes, csillogó selyemből, mintha csak papírszalag volna.

Özönvíz, világvége, Pompeji pusztulása, páni tömegőrület. Mellesleg, az őrületnek is megvan a maga törvényszerűsége. A mérhetetlen embertömeg eltorlaszolja ugyan az utcákat, mégis, ha lassan is, de keleti irányban mozog.

Otthagytam a kocsit és a sofőrömet, s meghagytam neki, hogy ha ritkul a tömeg, hajtson a Hadügyminisztériumhoz, jómagam pedig, könyökömmel utat törve, a Palace felé indultam. Simont szerettem volna meglátogatni.

Több mint egy órába tellett, míg elvergődtem a Plaza de las Cortesig. A szálloda bejáratánál rengeteg mentőkocsi állt, bennük sebesültek – senki sem rakta ki őket. Egyáltalán, szükség van a kirakásukra? Hiszen mindenekelőtt a sebesülteket kell evakuálni.

Beszaladtam abba a kórterembe, ahol Simon feküdt. Az ágyak között az utcáról bejött emberek tolongtak, beszélgettek a sebesültekkel, meghányták-vetették, mitévők legyenek. Egyesek maguk-készítette hordágyakkal jöttek, és hazavitték a sebesült rokonokat, madridiakat, hogy elrejtsék őket a fasiszták elől.

Simon nem volt a helyén. Szomszédai közölték, hogy egy órával ezelőtt meghalt, rögtön levitték a hullakamrába.

A hullakamra bejárata a mellékutcából nyílik – azelőtt garázsként szolgált a gazdag turisták számára. Rengeteg a holttest, már két sorba rakják őket. Simon a falnál feküdt, fölötte nagy gépkocsikerék függött. Arca nyugodt volt.

Az utcán felbúgott a sziréna. Megjelentek a Junkersek. Messziről tompa robbanás zaja hallatszott. Kisvártatva azonban az

emberek ahelyett, hogy szétfutottak volna, érdeklődve és örömtől csillogó szemmel kémlelték az eget.

A bombavetők irányt változtattak, nyugatnak fordultak és gyorsan eltávolodtak. A bombavetők helyén köröző vadászgépekre oldalról, zárt rendben, nagyon gyors és mozgékony kis gépek támadtak.

A Heinkelek megfutamodtak, a harc csoportos jelleget öltött. Az egyik repülőgép lángbaborulva lezuhant, fekete füstvonalat húzva az égen. Az emberek lent lelkesen éljeneztek, tapsoltak, sapkájukat a levegőbe dobálták.

– .Chatos! – kiabáltak. – Viva los chatos!

Madrid népe alig két nappal az új köztársasági vadászgépek megjelenése után már igen találó nevet adott nekik: chatos – vagyis piszék. Valóban, a gépnek az a része, ahol a légcsavar van, kissé kiemelkedik a szárnyak előtt.

A Heinkelek megfutamodtak. A „piszék", hogy nagyobb nyomatékot adjanak ennek a ténynek, két kört írtak le a főváros fölött, közben gyönyörű zuhanórepülést végeztek, bukfenceket vetettek, és alacsonyan repülve mutatták háromszínű köztársasági jelzésüket. Az utcákon a tömeg boldog izgalommal figyelte a baráti motorok hangos zúgását. A nők zsebkendőjükkel integettek, és lábujjhegyre állva, nyakukat nyújtogatva, csókokat dobáltak a levegőbe, mintha legalábbis ezt észrevehették volna ott fönt.

Moszkvában most javában folyik a novemberi díszszemle. Éppen most vonulnak vagy talán már el is vonultak a katonai akadémiák. Azután jön a Proletár-hadosztály, a Honvédelmi Sportszövetség, a lovasság, a tüzérség. A Hadtörténeti Múzeum két oldaláról talán most gördülnek ki nagy dübörgéssel a harckocsik. És ugyanebben a pillanatban megjelennek az égen a repülőgépek első csoportjai. A közönség tapsol, tekintetét hol fölfelé, hol a súlyos és gyors acél-teknősökre fordítja . . .

A Palace bejáratánál tegnap óta ott áll egy vadonatúj, ötüléses Buick. Kértem, keressék meg a sofőrjét. A sofőr alacsony, középkorú, gondosan öltözött ember, még nyakkendő is van rajta.

– Mi van a kocsijával? Rendben van?

– Igen. A főnökömet várom. – Megnevezte a hadmérnöki hivatal egyik magasrangú tisztviselőjét.

– A főnöke tegnap egy másik autón Valenciába utazott.

– Lehetetlen. Megmondta volna nekem.

– Azt nem tudom. De az biztos, hogy láttam a feleségével meg a gyerekeivel. A feleségén kék kalap volt, nagyobbik fia húszéves lehet, nyakában fényképezőgép. A kocsi, azt hiszem, nagyobb a magáénál.

Elkomorodva hallgatta szavaimat.

– Lehet, hogy igaza van. Van még egy hétüléses Packardja is. Kék kalap, fényképezőgép... pontosan így van. A Packarddal bizonyára sok poggyászt tudtak magukkal vinni... Nekem is van családom. Egyes gépkocsivezetők otthagyták a főnöküket, és elvitték a családjukat. Én nem. Három napja elbúcsúztam a családomtól, bár itt van Madridban...

– Hogy hívják?

– Dorado.

– Legyen a gépkocsivezetőm. Jó?

Nagyon lassan körüljárta az autót, mintha először látná. Megnézte a kerekeket, a hűtőt, a rajta levő kis figurát, az ajtó fogantyúját, a hátsó csomagtartót. Minden új volt, takaros és tiszta. Kinyitotta az első ajtót, leült a volánhoz, begyújtotta a motort, és egyszerűen azt kérdezte:

– Hová megyünk?

Délután Miguel Martínez megpróbált elintézni valamit a főbiztosságban. A vezetőségből senki sem maradt itt, csak Mije, ő pedig a Védelmi Juntában van elfoglalva. Három gépírónő, akiket tegnap nem értesítettek az evakuálásról, bejött dolgozni az üres szobákba. Egyiküket titkárnővé léptették elő, beült a dolgozószobába az íróasztal mellé. Megjelent Gómez politikai biztos és még két-három ember. Folytatták a munkát, mintha mi sem történt volna. Telefonáltak Checának, s arra kérték, küldjön vagy negyven embert politikai munkára a hidakat védő alakulatokhoz. Checa azt válaszolta, hogy nincs egyetlen szabad kommunistája sem – de félóra sem telt bele, küldött öt embert. Adtak nekik megbízólevelet, fejenként egy jegyzetfüzetet, három tintaceruzát, egy-egy csomag cigarettát, ellátták őket Madrid

színes térképével, és megadták nekik a telefonszámokat: minden két órában tegyenek jelentést telefonon a frontszakasz helyzetéről. Az egyik osztagból motoros küldönc érkezett, írást hozott a parancsnoktól: haladéktalanul adjanak neki egy politikai biztost, a motoros vigye magával az oldalkocsijában. Ez mindenkinek tetszett, jobb lett a hangulat. Gómez és Martínez komolyan sétált fel-alá; jobban érezték magukat felettesek nélkül, most ők voltak a gazdák. Nem lehet tudni, meddig tart ez a helyzet... Checa még kilenc embert küldött. Milyen derék fiú! – Mit csináljunk, mivel foglalkozzunk? – kérdezték az újonnan kinevezett politikai biztosok. Jobbára építőmunkások voltak. Hát ez nem éppen a legalkalmasabb pillanat arra, hogy előadást tartsanak nekik a politikai munkáról. Miguel röviden beszélt: – Először: javítsátok meg a katonák harci szellemét. Egy lépést sem hátra. Másodszor: javítsátok meg a parancsnokok harci szellemét. Harmadszor: szervezzetek robbantó és tankelhárító osztagokat. Negyedszer: erősítsétek meg a második és harmadik védelmi vonalat, a házak lakói is építsenek barikádokat. Ötödször... – A politikai biztosok szorgalmasan jegyeztek új ceruzájukkal új jegyzetfüzetükbe. – Mi az ötödik? – kérdezték. Miguel nem tudta, mi legyen az ötödik. – Ötödször – mondta némi gondolkozás után –: erősen tartsátok magatokat, egy lépést sem hátra, míg meg nem érkeznek a hatalmas erősítések, és Francót ízzé-porrá nem zúzzuk Madrid kapui előtt. – „... míg meg nem érkeznek a hatalmas erősítések" – írták örömmel a politikai biztosok az új jegyzetfüzetekbe. És ha nem érkeznek meg? – futott át Miguel agyán. – Ha túlságosan későn érkeznek?

Az Alcalá utcán azt mondtam új sofőrömnek, hogy forduljon be abba az utcába, ahol az Alianza székháza van. Az öreg villa nehéz kapuja sarkig tárva.

– Mind elmentek? – kérdeztem a portástól.

– Nem, nem mind...

– Hogyhogy?

Belül üresség, csönd. A márvány mellszobor kísértetiesen fehérlett a félhomályban. A télikertben senki, a szalonban senki, az ebédlőben senki.

Felmentem az első emeletre. Egymás után nyitottam ki és

csuktam be egy sereg ajtót; senkivel sem találkoztam. Biztos tévedett az öreg.

Még egy emelettel feljebb mentem. Itt a márki-család fiatal nemzedékének tagjai laktak azelőtt. Most itt sem volt senki.

– Halló! – kiáltottam el magam.

Gyönge hang válaszolt messziről.

A legutolsó szobához siettem.

A vetetlen ágyon ott ült Rafael Alberti és María Teresa León. Előttük egy kis asztalon két csésze kávé maradványai meg egy kis ezüst pisztoly, melyet még a talaverai útról ismertem: ezzel a pisztollyal állította meg María Teresa szeptemberben a szertefutó katonákat. Megállította őket és könyörgött, hogy térjenek vissza a tűzvonalba.

Felálltak. Rafael a pisztoly után nyúlt, de keze megállt a levegőben, mikor rám ismert.

– Nicsak! Te itt?! Mit jelent ez?

– Ti még itt vagytok? Miért nem mentetek el?

– Nem megyünk el. Maradunk.

– Miféle ostobaság ez?

– Ez nem ostobaság!

Sohasem láttam őket ilyennek. Rafael arca beesett. Szeme, mellyel mindig úgy nézte a világot, mint valami színjátékot, most megmerevedett, és nem akart többé semmit sem látni. María Teresa meglepetten nézett – megijesztették, kizökkentették dermedtségéből. Két kis gödröcskét rejtő kedves, kerek arca most kellemetlenül gipsz-szerű volt, mint az a maszk, melyet Moszkvában készítettek róla. A moszkvai írókongresszuson ugyanis valakinek eszébe jutott, hogy gipszmaszkot készít az összes íróvendégről. Az ötlet nagyon mulatságos volt, mindenki a szobrász-műterem felé tódult, de a maszkok valahogy hátborzongatóak voltak, senkinek sem tetszettek. Összetörték és eldobálták őket.

– Mi az ördögnek maradtok itt?

– Nekünk már nincs hová mennünk. A saját városunkban vagyunk, a saját házunkban. Védekezni fogunk, ha majd ránk kerül a sor. Igaz, a védekezés nem fog soká tartani. – Halványan

elmosolyodott, s az ezüst pisztolyra mutatott. – Három golyó nekik, a többi kettő nekünk.

– Esztelenség!

– Mi spanyolok vagyunk, antifasiszták, forradalmárok. Agitáltunk Madrid védelméért, vezettük az írók antifasiszta szövetségét, együtt kell tehát pusztulnunk a várossal. Mi ítéltük erre önmagunkat, s az ítéletet végre kell hajtani.

– És az Alianza többi tagja?

– A legtöbben szintén a városban maradtak, ugyanilyen elhatározással.

– De hiszen ez őrültség! Elképesztő ostobaság! Nagyképű értelmiségi álromantika! Madrid még nem védekezik... El kell mennetek, amíg nem késő. Elmenni és elvinni magatokkal, megmenteni az egész becsületes madridi értelmiséget, megmenteni a lemészárlástól, a pogromtól, a fasiszta gyalázattól.

– Mi úgy gondoltuk, helyesebb, ha demonstratíve meghalunk, hogy példát mutassunk a világnak a tömeges önfeláldozásból...

– Őrültség! Ostobaság! Szép kis önfeláldozás! A marokkói mészáros lemészárol téged meg María Teresát porlepte könyvek, vacak márvány mellszobrok és egy öreg, impotens márki nadrágtartói között. A forradalmár nem vágómarha, nem alázatos fanatikus, nem öngyilkos. Amíg lehet, harcol, támad, ellenáll. Amikor nem lehet, visszavonul, megőrizve erőit, elrejtőzik, elmenekül. És a legelső adandó alkalommal megint felveszi a harcot, folytatja a küzdelmet, megint támad. Nagyon tragikus ez, amit ti itt elgondoltatok, de a legkevésbé sem szép. Ami pedig elvtársaitokat, az Alianza többi tagját illeti, velük szemben egyenesen bűncselekmény.

Elégedetlenül, szinte ellenségesen néztek rám, majd egymásra. Elhatározásuk sírontúli harmóniája megbomlott. Alberti bizonytalanul mondta:

– Ezt különféleképpen lehet értelmezni.

Dühbe jöttem:

– Miért különféleképpen? Ha úgy tetszik nektek, hogy golyót eresztetek a fejetekbe ebből a szánalmas kis lövőalkalmatosságból, ám tegyétek, én nem parancsolhatok nektek. De legyetek szívesek és teljesítsétek előbb vezetői kötelességteket: anti-

fasiszta fegyelemmel és egyáltalán teljes rendben szállíttassátok el a madridi Alianza egész tagságát, írókat, képzőművészeket, zeneszerzőket, feleségükkel és gyermekeikkel egyetemben. Bocsássatok meg a tapintatlanságomért, de a baj, ami a nyakunkba szakadhat, nem merül ki az antifasiszta értelmiség meggyilkolásában és megkínzásában. Akadhatnak olyanok, akiknek akaratát a fasiszták megtörik, akiket térdre kényszerítenek, akik hajlandók lesznek csúszni-mászni előttük, bűnbocsánatért esdekelni, kiszolgálni őket – hol van rá garancia, hogy nem akadnak majd ilyenek? És ennek oka az lesz, hogy nem segítettek nekik eltávozni Madridból. Ki felel ezért?

Most mindketten hallatlanul izgatottan járkáltak fel-alá a szobában. María Teresa a kezét tördelte.

– Na és te? Tőlünk megköveteled, hogy menjünk el, te pedig orosz létedre itt maradsz...

– Szó sincs róla! Én azért vagyok még itt, mert... nos, mert még él bennem valami remény. Lehet, hogy a város talán mégis védekezni fog. Ha csak rövid ideig is... Ha pedig mindennek vége lesz, ha az utolsó barikád is elesik, bizonyosak lehettek benne, nem fogok itt maradni, elmegyek én is. Egyetlen porcikám sem kívánja Franco tábornok fizimiskáját látni.

– És mi... Mi is mehetünk az utolsók között?

– Hát persze. Senki sem sürget benneteket. De először irányítsátok el a többieket. Szállítsátok el az öregeket, a testben vagy lélekben gyöngéket, hogy kit, azt döntsétek el magatok.

Merevségük kezdett felengedni.

– Csak egyetlen kis teherautónk van...

– Találunk még két kocsit a főbiztosságon. És harmadiknak itt az enyém. Kitűnő Buick, ma kaptam ajándékba, bele lehet ültetni négy akadémikust vagy egy Nobel-díjast...

María Teresa könnyein keresztül mosolygott:

– Még most is tréfálkozik.

– Egyáltalán nem fontos, hogy mindenkit Valenciába vagy Cuencába vigyenek. Alcalá de Henaresbe kell szállítani az embereket, ez huszonöt kilométernyire van. A kocsik egy óra alatt fordulhatnak. A kérdés, hány óra áll még rendelkezésünkre... Na mindegy, majd meglátjuk.

Rafael a telefon felé indult, félúton kétkedve megfordult, aztán mégis felvette a kagylót és tárcsázott. Amikor megszólalt, hangja már szinte hivatalosan csengett:

– Elhatároztuk, hogy az értelmiség jelentős részét evakuáljuk... Hogy?.. Igen. Mondd meg, hogy a kormány biztosít minden kényelmet, rendelkezésre bocsátja a legjobb autókat, mindenki utazhat a családjával együtt... Hogy? Szó sem lehet róla!

Összeráncolta homlokát, és most már a főnök kemény hangján folytatta:

– Írók és művészek megmentéséről van szó. Hozz egy darab papírt és írd a neveket, majd én diktálom.

... Délután ötkor fasiszta alakulatok megkísérelték bekeríteni a Casa del Campót. Igen erélyes géppuska- és tüzérségi tűz fogadta őket (a „tüzérséget" négy harckocsi képviselte). Carabanchelben marokkói lovasság jelent meg. Két páncélos a Vágóhíd tér felől erős tüzet nyitott az utca hosszában. A lovasság visszavonult.

Sőt a Toledói-hidat fedező egységek elhatározták, hogy ellentámadást hajtanak végre, és meg is tették. Alkonyatkor a katonák az udvarokon keresztül Carabanchel déli részéhez lopóztak, és kézigránátokkal felrobbantottak egy kis olasz harckocsit. A harckocsi legénysége szörnyethalt. Magát a harckocsit a katonák csak úgy kézzel eltolták vagy száz lépésnyire, majd hoztak egy teherautót, és átvontatták a zsákmányt a Toledói-hídon. A szétroncsolt olasz gépet lelkes üdvrivalgások közepette hurcolták végig a főváros utcáin.

Az ellenség többfelől támadott, de egyelőre még nem nagy erőkkel, szemmel láthatóan tapogatózott, mennyire szánta el magát és egyáltalán elszánta-e magát az ellenállásra a madridi helyőrség, létezik-e ilyen helyőrség.

A köztársasági katonák mindenütt a helyükön maradtak a barikádoknál. Rojo kinevezte a város különböző szakaszaira az osztagparancsnokokat: Barceló, Galán, Escobar, Lister, Prada, Clairac, Bueno. Ezek részint hivatásos tisztek, részint pedig milíciaparancsnokok az 5. ezredből.

Olyan támadást, amelyet Madrid megrohanásának lehetett

volna nevezni, a fasiszták egészen estig nem indítottak. Nyilván összevonják fő erőiket, hogy holnap határozott lökéssel behatoljanak a város központjába.

A menekültek hatalmas áradata lassan keresztülvonul a városon. Egy kevéssel már el is hagyta a város keleti részét. A valenciai műúton az anarchisták járőröket szerveztek, akit akarnak, átengednek, akit nem akarnak, nem. Nagyon tetszik nekik ez az útelzáró szolgálat. Mesélik, hogy tegnap feltartóztattak néhány magas rangú hivatalnokot a felsőbb kormányszervekből, gúnyolódtak rajtuk, és kis híján agyonlőtték őket. Madrid város polgármesterét, a kövérségéről híres Pedro Ricót arra kényszerítették, hogy visszatérjen a fővárosba. A megrémült Rico valamelyik külföldi követség épületében búját meg – micsoda szégyen!

A Castellana sétányra nyíló utcákon több véres összetűzésre került sor. Az „ötödik hadoszlop" fasisztái a padlásokról lövöldöznek a katonákra vagy egyszerűen a járókelőkre. Magányosokra puskából lőnek, csoportokra géppuskából. Kisebb bombákat dobnak, néha csak kézigránátokat. Meg kell vallani, ennek a harci módszernek nagyon demoralizáló hatása van. A Goya utcában mentünk, és néhány házzal előttünk felvillant egy becsapódó lövedék, többen nyögve, jajveszékelve terültek el a kövezeten. Kinn a harcmezőn mindez sokkal egyszerűbb. Itt az emberek elvesztik a fejüket, félnek kimenni az utcára, ha pedig kimennek, nagyon félénken, a házfalakhoz lapulva haladnak előre. De az „ötödik hadoszlop" tevékenysége szörnyű haragra gerjesztette a lakosságot. Az emberek behatoltak azokba a házakba, amelyekből lőttek, házkutatást tartottak az összes lakásokban, s közben sokakat megöltek, ártatlanokat és bűnösöket egyaránt, törtek-zúztak mindent, ami a kezük ügyébe került. Egy házat fel is gyújtottak. Valakinek eszébe jutott, hogy mindezt hírül adja a rádió útján, és figyelmeztesse a lakosságot, hogy ugyanígy járnak majd el minden házzal és lakóival, ahol fasiszta terroristákat és diverzánsokat találnak. Hadd nézzen körül mindenki a maga portáján: mindenki felel önmagáért is, meg a többiekért is.

Egyik óráról a másikra kialakult a városban a belső front. A front mögötti negyedekben amolyan lakóbizottság-féléket, helyesebben: antifasiszta bizottság-féléket szerveznek. Ezek ők-

szolgálatot teljesítenek, szemmel tartják a lakókat, kapcsolatot tartanak a kerületi hatóságokkal. Mintha valamilyen görcs rángatná az egész várost, méghozzá nem is rossz görcs – talán mégis derekasan fog küzdeni Madrid, lakónegyedről lakónegyedre. A rettegés és a kiszolgáltatottság dermesztő érzése lassan felenged, s helyét elfoglalja a dac, az engesztelhetetlen harag, a harci elszántság.

Hét óra tájban egy kis szürke lapon megjelent a *Mundo Obrero*. A szerkesztőség közleménye: „Ma rajtunk kívül álló okokból kénytelenek voltunk csökkenteni lapunk terjedelmét. Amint a madridi frontokon tisztázódik a helyzet, a *Mundo Obrero* újra a rendes formátumban fog megjelenni."

Egy vastagbetűs cím: „Harcosok! Szívós ellenállással ünnepeljétek meg a dicső orosz forradalom 19. évfordulóját!"

Távirat Moszkvából: „A Szovjetunió nagy pompával és vidáman ünnepli a forradalom 19. évfordulóját. A városok és a kolhozok szerte az országban ünnepi díszbe öltöztek. Este mindenütt ünnepi gyűléseken emlékeztek meg a forradalom évfordulójáról. A moszkvai Nagy Színházban a fővárosi szovjet a párt- és a szakszervezetekkel karöltve ünnepi ülést tartott. Az elnökségben megjelent párt- és kormányvezetőket lelkes tapsvihar fogadta. Kalinyin, a Központi Végrehajtó Bizottság elnöke részletesen beszámolt a Szovjetuniónak az élet valamennyi területén elért sikereiről. (Fabra Hírügynökség)"

Még egy távirat:

„Fasiszta veszély Brazíliában."

Más: a Hadügyminisztérium tegnapi tájékoztatója az északi és az aragóniai fronton történt kisebb összetűzésekről.

Még egy távirat: Barcelonából közli Sandino ezredes, az ottani katonai tanácsadó, hogy Bujaraloznál három katona átállt a mi oldalunkra.

Hirdetések: „Látogassa meg a Gutierrez-divattermet"; „Casa Donato: bor, likőr, vermut. Galilei utca 18"; „Benito-bár: tejeskávé, eszpresszókávé."

Értesítések: „A polgári minisztériumok őreinek és portásainak szakszervezete holnap reggel tíz órakor tartja közgyűlését, Abada utca 9."; „Egy aktatáska és két Timoteo Luna névre szóló

igazolvány átvehető a Bank- és Tőzsdealkalmazottak Szakszervezetében."

Jól van, nincs még veszve minden... Jó, hogy mégis megjelent a lap. Egyidejűleg árusítják az utcákon a *Mundo Obrero* egy másik, korábban kinyomtatott, harminckét oldalas illusztrált külön számát is, mely a szovjethatalom 19. évfordulója alkalmából jelent meg.

Hát rólunk mit tudnak Moszkvában? A fasiszták világgá kürtölték, hogy november 7-én behatoltak Madridba. Innen Madridból semmiféle hírt nem kapott a világ. Elmentem a távíróhivatalhoz – a kaput zárva találtam. A főbiztosságról felhívtam az interurbán telefonközpontot. Megkérdeztem, kivel van kapcsolatunk. Csak Barcelonával. Nagyszerű! Kérem kapcsolni! A Hotel Majesticet kértem, jelentkezett. Liza Kolcovát hívattam a telefonhoz, a napokban érkezett Barcelonába.

– Te még ott vagy Madridban?

– Igen. És köszöntelek az ünnep alkalmából.

Nem kérdezett többet.

– Kezemben a ceruza, diktálj.

Röviden, időrendi sorrendben tudósítást adtam az elmúlt tizennyolc óráról.

Semmit sem kérdezett vissza.

– Máris továbbítom Moszkvába – mondta, amikor befejeztem a diktálást.

A szerkesztőség nem dolgozik, ünnep van. De vannak ügyeletesek. Aki akarja, felhívja az ügyeleteseket, és megtudja, hogy Madrid november 7-én a nép kezében volt.

Ismét a hidakhoz mentem. Elszórt tüzérségi tűz. A harcosok száma minden barikádnál jelentősen növekedett. Pánik nem érződik. Ellenkezőleg, az emberek hozzáértően és nyugodtan géppuskafészkeket építenek, homokzsákokat hordanak. Megjelent néhány ágyú, ezeknek fedezékeket építenek. A katonák egy része takarójába burkolózva a járdán alszik.

A törzset hihetetlen izgalomban találtam. Kiderült, hogy a zsákmányolt olasz harckocsi parancsnoki gép volt. Az elesett spanyol fasiszta tisztnél megtalálták Varela tábornoknak Madrid elfoglalására vonatkozó operatív parancsát. Rojo alezredes ki-

mért hangon olvasta fel a parancsot már másodízben, közben meg-megállt, és piros meg kék ceruzával kipipált minden pontot. Az asztalokon és székeken ülő osztagparancsnokok szinte habzsolták minden szavát.

Varela megjelöli a feladatot a „D-napra": „elfoglalni a kiinduló állást Madrid megtámadásához, elfoglalni és tartani a balszárnyunkat fedező vonalat."

Így fogalmazza meg a hadművelet koncepcióját: „Megtámadni az ellenséget a Segoviai- és az Andalúziai-híd közötti fronton, hogy lekössük erőit. Egy rohamcsoportot északnyugat felé irányítani azzal a feladattal, hogy elfoglalja az Egyetemi Városrész és az España tér közti területet, amely kiindulópontja lesz a Madrid szívébe való további előnyomulásnak."

Ehhez Varela a következő feladatokat tűzi ki:

A balszárny, „az idegenlégió ezredesének közvetlen parancsnoksága alatt", biztosítsa a hadműveleti szárnyat „a vörös egységek észak és északnyugat felől történő esetleges támadása ellen", a következő irányban haladva előre: Mérnöktábor – Rodajoskapu – Garabitas-magaslat – Új híd (átkelés) – Körtér – Egyetemi Város klinikája. Indulás hat órakor.

A rohamcsoport indítson frontális támadást a város központi része ellen. Ennek érdekében:

Az 1. osztag, a falat áttörve, hatoljon be a Casa del Campóba, nyomuljon előre a 4. (balszárnyi) osztag fedezete mellett, gázoljon át a folyón, folytassa az előrenyomulást a Nyugati Parkon át, foglalja el a Carcel Modelót és a kaszárnyákat. Ezután folytassa az előrenyomulást a Marqués de Urquijo utcáig. Biztosítsa a börtönből a tüzelési együttműködést a balszárnnyal, amikor az eléri az Egyetemi Várost. Tartsa tűz alatt a hatókörébe eső összes utcákat.

A 3. osztag a Négy Szél repülőtér felől nyomuljon be a Casa del Campóba. Géppuskás századdal kutassa át a parkot a déli falig, foglalja el a Puerta del Angelt és a Puerta del Reyt. Pontonhidat építve keljen át a Manzanaresen. Intézzen támadást a Montaña-kaszárnya ellen, foglalja el a karmeliták templomát az España téren, tartsa géppuska- és tüzérségi tűz alatt a Királyi Palotát és a Gran Viát.

A 2. osztag rohamozza meg Carabanchel Bajót, hogy elvonja az ellenség figyelmét. Carabanchel Bajo elfoglalása után haladjon előre a Segoviai-híd irányában, de parancs nélkül ne menjen át rajta. A nagyobb veszteségek elkerülése végett ne bocsátkozzék döntő küzdelembe, hanem csupán vonja el az ellenség figyelmét, hogy megkönnyítse az első három osztag támadását.

Az 5. osztag rohamozza meg a Toledói-hidat a 2. osztaghoz hasonló (demonstratív) feladattal.

A 9. és a 6. osztagot, amely marokkói lövészekből és ifni géppuskásokból áll és a polgárőrséget Varela közvetlenül neki alárendelt tartaléknak hagyja meg.

A parancsnak ez a része sok topográfiai részletet tartalmaz, ezeket nem tudtam olyan gyorsan feljegyezni, ahogyan Rojo a szöveget olvasta.

A kísérő és a támogató tüzérségre vonatkozóan utalás történik egy külön parancsra. A tüzérség központosított csoportja azt a feladatot kapja, hogy tartsa tűz alatt az ellenséges ütegeket, vegye zárótűz alá a Madridból kiinduló országutakat és az Andalúziai-hídtól kiinduló utakat, fokozza a rohamosztagok közvetlen támogatását, és tüzeljen később megnevezendő, előre nem látható célpontokra.

A csoport elhelyezési körletei: Villaverde, a Garabitas-magaslatok és a Négy Szél repülőtér. A százötven milliméteres lövegek csoportjai Varela vagy Yagüe ezredes parancsára nyitnak tüzet, a többiek az osztagparancsnokok közvetlen parancsára.

A légierőre, harckocsikra és páncélosokra vonatkozóan a parancs külön parancsokra utal.

Minden tüzérségi csoport légvédelmi géppuskás-szakaszt kap.

A továbbiakban részletes hírközlési utasítások következnek: tüzérségi és egyéb lőszerek utánpótlási központjainak címei, gazdasági hivatalok, egészségügyi központok címei és más részletek.

Félelmetes parancs. Nincs benne semmiféle ingadozás, nincsenek variánsok. Madrid megrohanásáról és teljes bevételéről van szó – még az az épület is, melyben tartózkodunk, szerepel a nap harci feladatai között. És ezzel az acélfergeteggel úgyszólván semmit sem tudunk szembeállítani. Néhány elszigetelt, tarkabarka, nem teljes létszámú, rongyos osztag. Különösen a Casa del

Campo irányában. Itt Escobar osztaga tevékenykedik, a főváros felé menekülők soraiból verbuvált csoportok együttese.

És mégis, az ellenséges hadparancs megszerzése megjavította a hangulatot. Most legalább tudjuk, mi vár ránk.

Valami fennakadás történhetett az ellenség táborában. Mindössze a 2. és az 5. osztag teljesítette ma feladatát: a Segoviai- és a Toledói-hídnál indított lekötő támadást. De még ezt is csak ímmel-ámmal. Túl buzgón hajtották végre a parancsnak azt a pontját, hogy „nagyobb veszteségek elkerülése végett ne bocsátkozzanak döntő küzdelembe". Mitől ijedtek meg? Két páncélautónktól és három harckocsinktól?... A többi osztagnál úgyszólván semmi mozgás sem volt észlelhető.

Igaz, hogy Varela parancsában szó sincs arról, hogy a rohamot éppen november 7-én kell végrehajtani. A „D-napra" kitűzött feladatról beszél. A „D-napot" bizonyára holnapra helyezték át.

Rojo kérte, hogy ne zavarják. Leült a kis asztalhoz, arccal a fal felé fordulva, és alaposan átgondolta a parancsot. Időnként odahívott egy-egy osztagparancsnokot, és tanácskozott velük. Ceruzájával néha Varela tábornok parancsa felé bökött. Mindenkit kellemes érzéssel töltött el, hogy a munkásosztagok kidöntöttek a sorból egy olasz harckocsit és kezükbe került ez a pimasz napiparancs, amely már sajátjaként rendelkezik a madridi utcákkal.

Kimentem, elindultam felfelé, az España térhez. A Gran Via még nem állt a 3. osztag tüzérségi és géppuskatüze alatt, amint azt Varela parancsa előirányozta. Az utca végén, a Capitol mozi bejáratánál kék festékkel bemázolt lámpa égett, emberek álldogáltak.

– Mi van ott?

– A *Csapajev*et vetítik.

Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, bementem. A hatalmas nézőtér zsúfolásig megtelt. Sok a nő, de még több a katona. Tulajdonképpen a barikádokon kellene most lenniök – no de mindegy...

A feszültség elérte tetőfokát. Vaszilij Ivanovicsot éppen most érték utol. Kelepelni kezd a géppuska, a nézőtéren ülők megszokásból a fegyverükhöz kapnak – annyira reflexszerűvé vált

már náluk ez a mozdulat... Az égő házat ágyúval lövik, még a bátor Petyka is kezdi magát kényelmetlenül érezni.

– Megette a fene, Vaszilivanics... Vissza kell vonulni!

– Csapajev sohasem vonult vissza.

És válaszul háromezer torok kiáltja:

– Viva Rusia, viva!

Ugyanígy kiabáltak az aragóniai szegényparasztok három hónapja, amikor Tardienta faluban a *Csapajev*et nézték. Az orosz partizánok, az orosz tengerészek haláluk után is lelkesítik a világ népeit az elnyomók elleni harcra.

A főbiztosságról újra felhívtam Barcelonát, és beolvastam mai utolsó telefonogrammomat Moszkva számára:

„Húsz perc múlva éjfélt üt az óra. Jogosan mondhatjuk, hogy Madridban is ünnepnapot ültek ma. A fasiszta bandák ma behatoltak a fővárosba, de a madridi munkások keresztülhúzták a fasiszta tábornokok terveit. Ha véráldozatok árán is, de megvédték Madridot. Nem borult árnyék a világ dolgozóinak ünnepére! Bizonyos értesülések szerint holnap az ellenség számos osztagával, erős tüzérségi támogatással, nagy rohamra készül. De Madrid védelmi képessége is óráról órára növekszik."

Rojo már elkészítette a parancsot. Elhatározták, hogy a kormány által ígért többi tartalék megérkezésének bevárása nélkül bevetik a Nemzetközi Brigádot. Lehet, hogy ez nem elég körültekintő lépés, és keresztülhúzza azt a számítást, hogy valahol hatalmas erőt kell összpontosítani a főváros megmentésére, de akár így van, akár nem, várni tovább nem lehet.

A madridi parancsnokság holnapra szóló parancsa sokkal rövidebb és szerényebb Varela tábornok parancsánál:

„Tájékoztatás az ellenségről. Az ellenség ma demonstratív támadásokat hajtott végre Madrid általános megrohanásának előkészítése jegyében.

A hadmozdulat terve: a központi és a Casa del Campó-i osztagok minden erejükkel tartják az általuk elfoglalt frontot, hogy visszatartsák az ellenséges támadást.

A jobbszárny legszélén levő osztag (Barceló) és a balszárny legszélén levő osztagok (Bueno és Lister) oldalba és hátbatámadják az ellenséget.

A tartalékosztagok (Nemzetközi Brigád és Álvarez Cove) elzárják az ellenség útját, hogy ne juthasson fel az Egyetemi Város, a Nyugati Park és a Rosales magaslatára.

Az osztagok feladatai:

Barceló: Oldalba és hátbatámadni a Casa del Campo felé előnyomuló ellenséges osztagot. Az osztagparancsnok rendelkezésére bocsátjuk a 3. egyesített brigádot (Galán).

Clairac: Hajnalban harci rendben felvonultatni az osztagot a Pozuelo állomás és a Carabanchel közti szakaszon, mégpedig úgy, hogy a jobbszárny az országút Pozuelo de Alarcóntól Carabanchel felé vezető elágazásán helyezkedjék el. A balszárny tartson kapcsolatot Escobar osztagával. Ha visszavonulás válik szükségessé, az egységek rendben vonuljanak át a Rodajos-kapun a Köztársaság-hídhoz, melyet szívósan védeni kell.

Escobar, Mena, Prada: A három osztag Alzugaray ezredes parancsnoksága alatt egyesül. Mindenáron tartani az elfoglalt frontszakaszt, és feltartóztatni az ellenség előrenyomulását.

Lister: A Vallecasi-híd körzetének keleti részéről megrohamozni Villaverdét.

Bueno: A Vallecasi-híd körzetének nyugati részéről megrohamozni Carabanchel Bajót.

Enciso: A Casa del Campo belsejében helyezkedik el; feladata megsemmisíteni a Casa del Campóba behatoló ellenséget.

Nemzetközi Brigád: Fedezi az Egyetemi Város és a Nyugati Park magaslataihoz vezető utakat.

Álvarez Cove: A rohamgárda egyik zászlóaljával fedezi a Rosales-sétányt és a Montaña-kaszárnyákat.

Harckocsik: Barceló osztagához csatlakoznak.

Tüzérség: Tizenöt perces előkészítés hat óra negyvenöt perctől kezdődően. Közvetlen támogatás az osztagparancsnokok utasítására, a tüzérség parancsnoka útján. Parancsnoki harcállás-pont a telefonközpont épületében."

... Utána kell nézni, hogy valahol ledőljünk aludni. Legalább három-négy órára. Különben végleg le fogunk esni a lábunkról. Talán itt, a törzsben vagy a főbiztosságon, a díványon. Új sofőröm, Dorado felajánlja, hogy elvisz a lakására, a város szélére. Kissé kényelmetlen lesz, de tiszta.

– Nincs értelme, Dorado elvtárs, hogy nyugtalanítsuk és felizgassuk a családját. Ellenben megpróbálhatnánk talán megint a Palace-ban.

Elmegyünk a Palace-ba.

A portás mint egy kivert kutya szomorkodott a pult mögött, a hallban felhalmozott hordágyak, köpőcsészék és éjjeliedények káoszában. Kínosan elmosolyodik, tekintete mintha azt mondaná: Hát ez lett a fényűző szállodából . . .

– Alhatnánk itt ma éjjel?

Úgy kérdezem, mintha életemben először járnék itt.

– Azt hiszem, lehet . . . Meghagyták nekünk a második emelet balsarkát, minden eshetőségre. Néhány lakosztály . . .

Mit ért azon, hogy minden eshetőségre? Na de most ne firtassuk ezt.

– Rendben van, kérünk egyet. Mi az ára?

– Nem tudnám most pontosan megmondani. Már nincs igazgatóság . . . Azt sem tudom, kell-e most egyáltalán fizetni, s ha igen, kinek.

Kiválasztottam a száztízes lakosztályt: dolgozószoba, ebédlő, szalon és hálószoba két hatalmas ággyal.

– Együtt fogunk aludni, Dorado elvtárs. Az ajtót székekkel eltorlaszoljuk. Az ágyakat összetoljuk. A fegyvert az ágyra tesszük, kettőnk közé. Csak el ne aludjunk, ötkor ismét a hidaknál kell lennünk. Remélem, ötig békén hagynak bennünket.

– Én éber alvó vagyok, bármikor fel tudom kelteni, ha szükséges.

Valaki óvatosan bekopogott az ajtón. A portás cipelte fel a bőröndömet, melyet tegnap, november 6-án adtam le megőrzésre. Valóban tegnap volt ez? Mintha egy évvel ezelőtt történt volna. Szép kis nap volt, az ördög vinné el!

– Fölösleges, egyelőre nincs szükségem a bőröndre . . . Különben nem bánom, hagyja itt.

Hozzáláttunk a vetkőzéshez, aztán meggondoltuk, csak a cipőnket húztuk le és kigomboltuk a gallérunkat. Jobb felöltözve aludni.

– Ön még nem tudja – szólalt meg Dorado –, nem mondtam

még, hogy kommunista vagyok, párttag. Azelőtt szocialista voltam, de nemrég beléptem a kommunista pártba.

– Nagyszerű! Igazán nagyon örülök, Dorado elvtárs! Kellemes meglepetés. Erre innunk kell!

Udvariasan elmosolyodott.

– Ne nevessen, valóban iszunk, méghozzá olyasvalamit, ami még álmában sem jutna eszébe! Nekem se!

Kinyitottam a bőröndöt, és kivettem a gondosan becsomagolt, 1821-es évjáratú burgundit, az Alba hercegek, a spanyol Bourbon királyi háznál is nemesebb és híresebb dinasztia pincéjéből való értékes palackot.

Megígértem az Alba-palota munkásőrségének, hogy a köztársasági csapatok első győzelmére iszom ki ezt a bort. Vajon nem lesz korai?... Nem. Igyunk! Ne hívjuk ki magunk ellen a sorsot.

Bementünk a fürdőszobába, és leemeltünk a polcról két fogmosópoharat.

– Igyunk, Dorado elvtárs, mi, két kommunista, november 7. tiszteletére. És arra is, hogy ez a nap nem lett „D-nap".

Nem értette. Hozzáfűztem.

– Arra iszunk, hogy ezt a napot mégis Madridban töltöttük, hogy nem félünk sem a holnapi, sem a holnaputáni, sem más jövendő harcoktól.

Koccintottunk a fogmosópoharakkal; a sofőr barátságosan mondta:

– Nagyon örülök, hogy megismertem.

NOVEMBER 8

Nem bombarobbanásra ébredtünk és nem is arra, hogy puskatussal verik az ajtót a városba betört fasiszták, akik elől elbarikádoztuk magunkat, hanem – kakaskukorékolásra. Eleinte azt hittem, álmodom. Egy pillanatra megjelent előttem a kolhoz, a Pugacsov-kerület, a gabonabegyűjtés, a falusi szovjet elnökének házikója. Aztán változott a kép: Rosszost láttam magam előtt, a baromfigazdaságot, a kis állatgondozó-nőt – hogy is hívták

csak? Polikarpova vagy Polikanova? Sírt, mert a tyúkok diftériát kaptak, s a kerületi állattenyésztési felügyelő nem csinált semmit... A kakas kukorékolt torkaszakadtából... Ez itt Spanyolország. Miért Spanyolország? Lakosztály... Budoár, milyen buta szó. Kakas a budoárban... abszurdum. De hát hol az a kakas?

Dorado már felkelt, nesztelenül mozgott a nagy hálószobában, fésűjének maradványával igyekezett rendbehozni ritka haját.

A kakas valóban itt kukorékolt, a fényűző Hotel Palace-ban, méghozzá nem is egy. A kórház ugyanis magával hozta élelmiszer-raktárát, hogy diétásan táplálhassa a sebesülteket. A tyúkketrecet ideiglenesen a földszinti szalonban helyezték el.

A bejáratnál már álltak mentőkocsik újabb sebesültekkel – a harc tehát újra fellángolt, s hetedik órája folyik.

A Toledói- és a Segoviai-hídon túl nagy a csetepaté. A köztársaságiak jól tartják magukat, szilárdan megvetették lábukat az épületekben. Egy gondolatnyit még előre is nyomulnak; szökkellve, kézigránátokat dobálva, beépítetlen telkeket, kis épületeket és csűröket foglalnak el. Az osztagok szokásos összetétele némileg megváltozott. Eddig főleg katonasapkás fiatalokból álltak. Most vannak már az ifjak között középkorú és idősebb munkások is. Kissé esetlenül mozognak, de komolyak és igyekvők. Úgy jöttek a barikádokra, ahogyan tüzet oltani mennek az emberek, vagy ahogyan nálunk a munkások a „szubbotnyikok" keretében fát rakodni jártak – nem ténferegni, nem az időt tölteni jöttek, hanem megfogni a dolog végét. Így aztán a veszteségek is erősen megnövekedtek reggel óta. A halottak és sebesültek ma többnyire éppen azok közül az idősebb munkások közül kerültek ki, akik tegnap álltak be harcolni. De a harci szellem sokkal jobb lett. A fiatalság követi az idősebb nemzedéket, és mindinkább tudatosodik benne, hogy igenis van értelme és célja a harcnak. Hiszen ez a csomó ifjú mind ez ideig csak a szüntelen visszavonulások keserűségét érezte, ostoba és ellentmondó parancsoknak, a tapasztalatlan vagy gyanús parancsnokokkal való nézeteltéréseknek és konfliktusoknak volt tanúja. Most ellenben már minden világossá vált előttük. Menekülni nincs hová: ha

feladják ezt az utcát, aztán azt, aztán még azt a kettőt – mindennek vége.

Még egy szempontból előnyös lett a madridiak helyzete: itthon vannak, ismernek – különösen itt, a munkáslakta külvárosokban – minden kis utcát, minden házat, minden padlást, míg az ostromlók – navarrai kulákok, galíciai földbirtokos-csemeték, afrikaiak, idegenlégiósok – idegenül és nem túlságosan ésszerűen döngetik a számukra lényegében idegen, ismeretlen város falait. Hiszen csupán a magasabb fasiszta parancsnokság és a tisztek egy része élt a fővárosban és ismeri ki magát az utcák labirintusában.

Itt azonban, Varela napiparancsa értelmében (aligha változtatta meg ezt a parancsot) csak lekötő és demonstrációs csoport tevékenykedik ellenünk. A fő csapást a Casa del Campón át irányítják. Odahajtatok – a helyzet ott sem rossz. A tüzérség – négy, ócska lövegekből álló üteg – kiinduló állásaikban tartja a fasisztákat. Egységeink mindenütt beássák magukat, a fasorokat és ösvényeket géppuskatűz alatt tartják. Két frontszakaszon találkoztam a Nemzetközi Brigád harcosaival. Jól festenek új zubbonyukban, terepszínű barettjükben; mindegyiken lábszártekercs vagy lábszárvédő, mindegyiknél új puska. Nagy részük német és francia. Az első lépcső itt helyezkedett el, a második hátul, a Nyugati Parkban és az Egyetemi Város déli csücskén. Egy zászlóaljat Villaverdébe irányítottak Lister támogatására. Látszatra koránt sincs köztük annyi világháborús tapasztalattal rendelkező katona, mint mondották. Nagyrészt huszonöt-harmincöt közötti emberekből áll a brigád. Egyesek eléggé ügyefogyottan bánnak a fegyverrel; még a legegyszerűbb hiba esetén is zavartan nézegetik géppuskájukat.

Déltájban sikerült itt egy kisebbfajta ellentámadást indítani. Spanyolok és külföldi önkéntesek tüzérségi előkészítés után két csoportban előretörtek a fák között, és bekerítettek két pavilont, melyben marokkóiak voltak. Természetesen könnyű lett volna fogságba ejteni vagy megsemmisíteni őket, de a köztársaságiak nem ismerték fel a helyzetet. A mórok hátborzongató ordítozással, minden irányba kézigránátokat hajigálva, kiugráltak a pavi-

lonokból, és áttörtek övéikhez. Mégis, az ellenség megtorpant, sőt némileg hátrált is.

A törzshöz egyelőre minden frontszakaszról kielégítő hírek érkeznek. A köztársaságiak tartják magukat. Csak Barceló nem lendült még neki az oldaltámadásnak. Hirtelen felbúg a sziréna. Vadászgépek kíséretében két Junkers tűnik fel a város fölött. A „piszéket" nem látni. A fasiszta gépek nyugodtan, akadálytalanul szelik a levegőt. Aha, most a város központját püfölik. Fülsiketítő robbanások. A háztetők fölött körös-körül füstoszlopok. Erre jönnek, a Hadügyminisztérium felé. Igen, erre igyekszenek. Újabb robbanás, egészen közel, valószínűleg a Recoletos sétányon... Az ablakok remegnek, egy részük nagy csörömpöléssel zuhan az úttestre. A Hadügyminisztériumban nincs óvóhely... Miaját és Rojót rábeszélik, hogy menjenek le a pincébe, ahol az archívum van. De a Junkersek már eltávolodtak. Az égen megjelentek a köztársasági vadászgépek – későn. Öt perccel később értesítették őket a kelleténél, és ez az öt perc döntő – hiszen a fasiszta gépek pillanatok alatt eliszkolhatnak saját területükre. Övék a légvédelmi tüzérség által támogatott getafei repülőtér. A „piszéknek" egyelőre tiltja a parancsnokság, hogy messzire repüljenek, hiszen oly kevés van belőlük, drága minden ember, minden gép.

Ez alkalommal a bombázás nagy pusztítást vitt véghez, súlyos áldozatokat követelt. Sok nő, gyermek, fegyvertelen, ártatlan ember pusztult el. Váratlanul, mindennapi munkájuk végzése közben érte őket a halál. Egy öregasszony a fehérneműt aggatta fel éppen a szárítókötélre, úgy találták kinyúlva, megpörkölődött lepedők és pelenkák között, a kötéllel a kezében, fej nélkül. A robbanás, melyet annyira közel hallottunk, egy nagy garázsban történt. A bomba átütötte az üvegtetőt, lángralobbantott egy csomó tehergépkocsit és személyautót. Az egészet elborította a benzin perzselő lángja.

A Junkersek által okozott zűrzavar kellős közepén telefonhoz hívtak: Moszkvából keresnek! A főbiztosság telefonján hívtak, a védelmi parancsnokság utasítására minden más telefont kikapcsoltak, hogy ne lehessen érintkezni a fasiszták által elfoglalt negyedekkel.

Ismét a Rádióbizottság volt a telefonnál. Köszöntöttek az ünnep alkalmából, beszámoltak a díszszemléről és a felvonulásról, majd kérték, hogy mondjam el én is a benyomásaimat.

Benyomásaimat!...

Röviden elmondtam, hogyan tartja magát Madrid, beszámoltam a folyónál és a Casa del Campóban látott mai harcokról, a most lezajlott légitámadásról. Igaz, hogy bevették Toledót? – kérdezték a drót másik végén. Ki vette be? Hát a köztársaságiak. Hogy Toledót bevették volna a köztársaságiak? Nem, nem igaz. Hogy tudják ezt ott elképzelni, nem értem...

A kommunista párt bámulatra méltóan dolgozik. A legkevésbé sem vagyok elfogult, ha azt mondom, hogy a népfront valamennyi pártja közül egyedül ennek a pártnak a létezése érezhető most Madridban. Az összes antifasiszták, egészen a legmérsékeltebb, legkispolgáribb csoportokig, készséggel vetik alá magukat vezetésének, elfogadják a Madrid védelmére vonatkozó utasításait, sőt kérnek ilyen utasításokat. A párt Központi Bizottságának és madridi Tartományi Bizottságának tagjai egész napjukat a frontszakaszokon, az egységek között töltik, részt vesznek az ellentámadásokban, újabb barikádokat és erődítéseket építenek.

Estefelé a hangszórók és a nem kevésbé hangos rikkancsok, a *Mundo Obrero* terjesztői, „nagyszabású, szenzációs, csodálatos" nagygyűlésre hívják a népet a Monumental moziba.

A mozi zsúfolásig megtelt, a termet zászlók, a Nagy Szocialista Forradalom 19. évfordulóját éltető feliratok, Marx, Lenin, Sztálin, José Díaz, Thälmann arcképei díszítik.

Az elnökségben megjelennek a Madridi Bizottság tagjai, majd Pedro Checa és Antonio Mije, aztán – mindenki feláll és lelkesen tapsol – Dolores!

A gyűlés elnöke bejelenti, hogy ezt az összejövetelt a Nagy Szocialista Forradalom 19. évfordulója alkalmából és Madrid védelme jegyében tartják meg. Éljenzés, zene – ó, de jólesik a fülnek! Ez az, ami hiányzott! Ezekben a napokban, amikor a lélek megtelt valami magasztos, keserűen ünnepélyes érzéssel, valahogy kiszáradt a fülünk, mint ahogy az ember torka szokott kiszáradni. És most, amikor a zenekar – vannak még

zenekarok Madridban! – csengő rézfúvóival rázendített az Internacionálé fenséges dallamára, felszabadultan – hosszú idő óta először felszabadultan – szakadt ki az emberek melléből a harci dal. S ha ezzel véget ért volna az egész nagygyűlés, már akkor is jogosan nevezhetnénk „nagyszabásúnak, szenzációsnak, csodálatosnak". A szemekben ülő könnyek, a munkások, katonák, fiatalok, nők lelkesedéstől sugárzó tekintete arról beszél, hogy mindannyiuk számára hatalmas támogatást jelent ez az ünnepi ajándék, az, hogy életük legsúlyosabb pillanatában, ezekben a katasztrofális, sorsdöntő órákban összegyűlhetnek itt mint egy nagy, harcos pártkollektíva, és énekelhetik együtt, szinte eggyé olvadva, mohón, zenekari kísérettel a proletárharc, a proletárgyőzelem félelmetes dalát.

Antonio Mije mond beszédet. Egyébként is jó szónok, s ez alkalommal gyönyörűen, megrázó erővel és őszinteséggel írja le Madrid válságos helyzetét. Megmondja, hogy pillanatnyilag semmiféle segítség sem várható kívülről, hangsúlyozza, hogy most életbevágó, elengedhetetlen szükségszerűség és forradalmi kötelesség küzdeni, tartani magunkat, míg meg nem érkeznek az erősítések. Röviden, pontosan felsorolja mindazokat a feltételeket, melyek nélkül Madrid védelme még rövid időre sem lehetséges: újabb és újabb harcképes osztagok alakítása, szívós ellenállás, harc minden házért, erődítések, lövészárkok, barikádok, a legszigorúbb katonai fegyelem, rend a város köztársasági részében, könyörtelen leszámolás az „ötödik hadoszloppal", minden terroristával, provokátorral, kémmel, minden fegyver összegyűjtése, lőszergyártás, szigorú takarékosság az élelmiszerrel. A gyűlés figyelmesen hallgatja a szónokot, s csak időnként szakítja félbe tapsokkal és „muy bien!" kiáltásokkal. Beszédének második részében Mije a Szovjetunióról, az Októberi Forradalomról, az oroszországi polgárháborúról, a szocializmus győzelmeiről, a trockisták és a jobboldaliak elleni harcról, az ötéves tervekről, a pártvezetésről, a Komintern politikájáról beszél. Felhívja a madridi bolsevikokat, legyenek méltók erre a megtisztelő névre, ne engedjék át a fasisztáknak Madridot se ma, se holnap, se holnapután, soha, mint ahogy nem engedték át tegnap sem, november 7. napján!

Ezután Dolores emelkedik szólásra.

Lefogyott, nagyon sápadt; mintha most még magasabb, parancsolóbb és valahogy fiatalabb volna. Mint mindig, most is feketében van, ruhája egyszerű. de takaros.

– Elvtársak, Madrid munkásai! Szinte nem akarunk hinni a szemünknek, hogy ebben a pillanatban, amikor az ellenséges lövedékek már rombolják fővárosunk épületeit, amikor Madrid egén fasiszta repülőgépek cirkálnak, halált hozva a védtelen asszonyokra és gyermekekre, hogy most összejöttünk erre a gyűlésre. Pedig összejöttünk, és korántsem azért, hogy növeljük harci kedvünket. Hiszen amúgy is töretlen a mi harci szellemünk a súlyos megpróbáltatásoknak ezekben a napjaiban. Azért gyűltünk itt össze, hogy hódoljunk kedves szokásunknak, hogy megadjuk a tiszteletet annak a csodálatos országnak, melynek neve Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége; hogy leróju hálánkat azért a nagylelkű segítségért, melyet ez az ország nyújtott a spanyol népnek, Genfben elfoglalt szilárd álláspontjáért és cselekedeteiért, melyekkel lehetővé teszi a spanyol nép számára, hogy összegyűjtse erőit az ellentámadásra, az ellenség visszaverésére és kiűzésére.

– Ez a nép, mely le tudta győzni mind belső, mind külső ellenségeit, most azt mondja nekünk: „Spanyol testvéreink, kövessétek példánkat!" Az összes népek közül az orosz nép igája volt a legsúlyosabb. De megteremtette a bolsevik pártot, Lenin pártját, mely bámulatra méltó művészettel győzte le a forradalom nehézségeit, tisztította meg az utat a kommunizmus harcosai számára, és diadalmaskodott minden akadály ellenére.

– A mi spanyol kommunista pártunk mindig azt követelte tagjaitól, hogy az első sorokban küzdjenek az ellenség ellen. Most is azt követeljük, hogy a kommunista, akár vezető, akár szervező vagy politikai biztos, mindig az első legyen!

– Elvtársak! Ellen kell állnunk az ellenséges rohamnak még két, három, négy vagy nyolc napig, addig, ameddig csak szükséges lesz! És ellen fogunk állni! A fasizmus nem találna mást Madridban, csak romokat, csak holttesteket. De nem éri meg ezt sem. Madrid sok-sok fasisztának lesz a sírja!

Amíg a teremben zúg a tapsvihar, tekintete a nőket keresi –

sok nő jött el. Hozzájuk fordul, kezét tenyerével fölfelé tartja, mintha valami értékeset tartana, amit nem szabad kiönteni...

– Madrid asszonyai! Ti itt vagytok! Látom, még nem haltak ki a Felszabadító Háború hősnői, azoknak a bátor spanyol nőknek az unokái, akik harcoltak Bonaparte Napoleon csapatai ellen, és kiűzték őket az országból! Tudom, készek vagytok rá, hogy megismételjétek a felszabadítás hőstettét, és meg is tudjátok ezt tenni! Madridi barátnőim! Tizenhétben egy elszánt nép gazdájává lett országának. Mutassuk meg mi is, hogy elszántak vagyunk, védjük meg fővárosunkat, küzdjünk úgy, hogy a „No pasarán!" jelszó valósággá váljék. Kövessünk el mindent, hogy Madrid dolgozó férfiai és asszonyai szabadok maradjanak, s megmutassák az egész világnak, hogyan kell harcolni és győzedelmeskedni.

Más pártok és szervezetek képviselői is eljöttek erre a kommunista nagygyűlésre, hogy üdvözöljék a szovjet évfordulót. Felszólal Ariel, az anarchisták szónoka, Regulo Martínez a baloldali köztársaságiak részéről. Az elnökség megkér, hogy továbbítsam a gyűlésnek az októberi évforduló alkalmából a *Pravdá*hoz intézett üdvözletét; az üdvözlet szövegét viharos tapsok közepette elfogadják:

„Madrid népe üdvözli a bátor szovjet munkásokat, a szocializmus építőit. Mi elszántan küzdünk, védünk minden talpalatnyi földet a fasizmus zsoldos-hordáival szemben. A ti példátokat, Petrográd hősi védelmének példáját követve, nem hagyjuk el a lövészárkokat, tartani fogjuk magunkat az utolsó emberig, utolsó csepp vérünkig. Nem mondunk le arról a vágyunkról, hogy boldog életet, a ti népetek életéhez hasonló boldog életet éljünk. Hathatós és lelkes támogatástok növelte harci kedvünket. Veletek együtt a mi oldalunkon állnak a világ összes demokratikus és haladó erői, és ez a tudat erőt, energiát önt belénk. Ezekben a tragikus órákban a fasiszta ágyúkkal körülvett Madrid testvéri üdvözletét küldi a szovjet munkásoknak. Esküvel fogadjuk nektek, hogy nem törnek át! Éljen a szovjet nép!"

A nagygyűlés véget ért. Az emberek óvatosan szétoszlanak a sötétben – ki haza, ki a frontra. Nincsen messze a front, néhány utca csupán. Elszórt lövések. A központi szakaszon, a hidaknál

ezekben az órákban semmi sem változott. Balszárnyunkon Barceló osztagának a hozzá beosztott hat harckocsival sikerült ha nem is előnyomulnia, de legalább mozgást mutatnia. Mindenesetre az ellenség itt megzavarodott, és nem hajtotta végre a maga átkaroló hadmozdulatát. A Casa del Campóban ellenben a fasiszták este a szárnynál áttörték a köztársasági vonalakat, és kereken másfél kilométert haladtak előre a parkban.

És mégis – bár az ellenség másfél kilométerrel közelebb van – igen-igen boldog vagyok ma éjjel. Most már világos: Madrid ellenáll. Nem hajtja fejét a mészáros bárdja alá. Küzdeni fog „még két, három, négy vagy nyolc napig, addig, ameddig csak szükséges lesz", ahogy Dolores mondta. Madridot nem fogják harc nélkül feladni. Nagyon halkan azt mondom magamban: talán egyáltalán nem fogják feladni.

NOVEMBER 9

Az egész nap súlyos harcokkal telt el. A fasiszták, ha lassúbb ütemben is, de folytatják a város ostromát Varela tábornok napiparancsának paragrafusai szerint. A „D-nap" már csaknem hetven órával eltolódott ugyan, de az 1., 4. és 3. fasiszta osztag makacsul folytatja bekerítő hadmozdulatait, és a parkokon át igyekeznek behatolni a városba. A Nemzetközi Brigád nagy veszteségekkel tartja a frontot az Egyetemi Város magaslatához vezető utakon.

De hát hol vannak a tartalékok? Senki sem tud róluk semmi bizonyosat. Öt brigádnak hátba kell támadnia az ellenséget, együttműködve a városban levő egységekkel. Öt brigád és még egy – a 2. nemzetközi. Erről nincs semmiféle hír. Nincs kapcsolat a központi front törzsével, Pozas tábornokkal. Időről időre különös telefonhívások vagy különös összekötő tisztek futnak be onnan, hogy megtudják, kinek a kezén van Madrid. Valenciából, a hadügyminiszterről, a vezérkarról semmi hír – mintha a föld nyelte volna el őket.

Ez így nem mehet tovább. A védőknek tudniuk kell, milyen hosszú védelemre rendezkedjenek be, míg megérkeznek a tartalékok vagy általában valamilyen segítség érkezik. Ettől függ a

védelem taktikája. Ha a segítség holnap érkezik, akkor ma bátrabban lehet ellentámadásokat indítani, határozottabban lehet védelmezni minden négyzetméternyi területet, egy talpalatnyi földet sem szabad átengedni az ellenségnek. Ha a segítség csak négy-öt nap múlva érhet ide... hát akkor sokkal gazdaságosabban kell bánni az erővel és a lőszerrel egyaránt, akkor lassan, harc közben vissza kell húzódni, naponta egy utcányit; időt kell nyerni, el kell húzni a harcot, akkor majd megvetjük a lábunkat a városnak legalább egy részében, s nem adunk alkalmat a fasisztáknak arra, hogy azt mondják: meghódították a fővárost. Most még minden egyik napról a másikra történik, minden perspektíva nélkül. Azt sem lehet tudni, mi lesz két óra múlva. Dél tájban Carabanchelben, a Toledói-hídnál, ahol mindeddig sikerült az ellenséget visszatartani, valami megroppant. A páncélkocsik éppen elmentek, hogy üzemanyagot vegyenek föl, a barikádokon evéshez készülődtek, és ekkor hirtelen egy koncentrált, legyezőszerűen irányított géppuskatűz elsodorta az előőrsöket. A pánik egyszeriben átterjedt az España térre, onnan valaki fellármázta telefonon az Alcalá utcát, és a törzsből egymást legázolva, máris hanyatt-homlok menekültek az emberek. Miaját és Rojót szinte erőszakkal tuszkolták a gépkocsikba, hogy minél előbb elérjék a város keleti szélét... Egy óra múltán elült a zűrzavar, a rohamot visszaverték, méghozzá anélkül, hogy egy másik frontszakaszról erősítést kértek volna.

Egyelőre csak egy kis egységgel bővültek Madrid védőinek sorai. Mellesleg, ebben nem volt semmi szerepe sem a frontparancsnokságnak, sem a legfelsőbb parancsnokságnak. Egy partizán-zászlóalj érkezett, bátor, elszánt fiúk, az utóbbi hónapokban a Guadarramában harcoltak. Nemrég még ez volt a legközelebbi madridi front, most a várostól legtávolabb eső front lett.

A zászlóalj katonái nagyobbrészt parasztok, kitűnő lövészek és gránátvetők. A parancsnok egyenként válogatta ki őket, próbára téve külön-külön mindegyiknek a bátorságát. A büntetési rendszer nem túlságosan bonyolult: kisebb botlásokért a nyakuk közé sóznak, az igazi katonai bűncselekmények elkövetőit pedig az erdőbe kísérik és főbelövik. Ugyanakkor féltő gonddal veszik körül a katonákat, gondoskodnak róla, hogy mindig annyit ehes-

senek-ihassanak, amennyit jólesik, mindig legyen rendes cipő a lábukon, és jó hangulatban legyenek. A parancsnok alacsony, zömök, sűrű fekete szakállú, cigányképű ember – csöppet sem vonzó jelenség. Hófehér, kamaszosan vidám fogai és huncut, pajkos szemei azonban meghazudtolják. A zászlóaljjal együtt az 5. ezredhez tartozik, tagja a kommunista pártnak. A KB-ban sopánkodtak igen mérsékelt marxista felkészültsége és a zászlóaljban uralkodó túlságosan „közönséges" szokások miatt. De a fiúk annyira becsületesen, oly odaadóan, oly bátran küzdenek a fasizmus ellen, oly fegyelmezetten hajtják végre az összes parancsot, hogy végül is belátták, ráérnek később is vörös professzorokat faragni belőlük.

Nem sokkal a Toledói-hídnál támadt zűrzavar és az áttörés felszámolása után nagyon poros autó állt meg a törzs bejárata előtt. Egy tiszt szállt ki belőle, és menet közben mindenfelé tisztelegve, felszaladt a főlépcsőn. Felismertük benne a Largo Caballero kíséretéhez tartozó egyik hadsegédet. Végre-valahára! Valamennyien örömmel siettünk a Védelmi Junta elnökének tágas szobájába. A törzs parancsnoka kijött a szomszédos teremből, és érdeklődéssel állt meg az ajtónál. A küldött tisztelgett a Junta elnökének, és széles mozdulattal kihúzott kabátja hajtókája alól egy nagy borítékot.

– A kormány fejétől, a hadügyminisztertől.

Az elnök, mielőtt felszakította a borítékot, szívélyesen és erősen megszorította a Valenciából az ostromlott Madridba érkezett első hírnök kezét.

Leült az asztalhoz, és szemével a miniszter elefántcsont papírvágó kését kereste. A kés nem volt ott. Vártunk. Egy gemkapocscsal felbontotta a vaskos borítékot, és kivette belőle a levelet. Elolvasta. Ránézett a tisztre, majd újra elolvasta a levelet.

Aztán kezében a levéllel felállt az asztaltól, lassan, nehézkes léptekkel, vérvörösen elindult a kijárat felé, majd hirtelen visszafordult, odament az asztalhoz, kihúzta alóla a papírkosarat, beledobta a levelet, és gyors léptekkel eltávozott.

A papírkosárra vetettük magunkat, kivettük belőle a levelet. Senki sem próbálta meggátolni.

Largo Caballero, kormányfő és hadügyminiszter, sürgős ké-

réssel fordult levelében a tábornokhoz, Madrid Védelmi Juntájának elnökéhez: tekintettel arra, hogy a Hadügyminisztérium és a vezérkar az elutazáskor nem tudta magával vinni az edényeket és az asztalneműt, ami most némi fennakadást okoz, adja ki e levél kézbesítőjének a Hadügyminisztérium asztali és teáskészletét, valamint a hozzátartozó terítőket és szalvétákat, s bocsássa rendelkezésére a szükséges gépkocsikat, hogy a fent nevezett tárgyakat haladéktalanul Valenciába lehessen szállítani.

... Estére a helyzet lényegesen súlyosbodott. Heves harc lángolt fel a Princesa-hídnál. Két ízben hatoltak a mórok a folyóhoz, és csak a csodával határos módon sikerült őket elűzni. A fasiszták újabb légitámadást intéztek a főváros ellen, és igen nagy károkat okoztak; vadászgépeink utolérték ugyan őket, de már a város légiterén kívül, amikor már ledobták bombáikat. Egy Heinkelt lelőttek. Az egyik „pisze" könnyebben megsérült, kényszerleszállást hajtott végre Vicálvarónál, a mi területünkön. Aztán felszállt néhány köztársasági bombavető, bombázta a Casa del Campo nyugati részét, amely a fasiszták kezén volt. Ugyancsak bombáztak egy olasz harckocsioszlopot, melyet az Húmera felől vezető úton pillantottak meg. A Carcel Modelo környékén a köztársaságiak kilőtték minden töltényüket, és valaki elkezdte agitálni őket, hogy vonuljanak vissza. Ez kis híján meg is történt. A lázadók nehéztüzérsége valahol előrenyomult, és lőni kezdte az España tér mögötti házakat. Carabanchel Bajóból átvergődött hozzánk két nő. Elmondták, hogy ott már harmadik napja folyik a munkások borzalmas lemészárlása. Nem, nemcsak agyonlövésről van szó – a fasiszták azt mondják, takarékoskodni kell a tölténnyel –, a szó szoros értelmében mészárlás folyik. A mórok és a falangisták azt gyakorolják, hogyan lehet egy suhintással átvágni a megkötözött munkások torkát.

Moszkvának megint sikerült telefonösszeköttetést teremtenie velem. Meghallottam a *Pravda* munkatársának hangját:

– Milyen a helyzet?

– A fasiszták közelebb jöttek a folyóhoz. Csatlakozott hozzájuk a tüzérség. A tüzérségi tűz megnehezíti a hidak védelmét. Ehhez hozzájárulnak még a légitámadások is. Az elfoglalt negyedekben mészárolják a munkásokat. De ez csak növelte a harci

elszántságot. Katonáink keményen fognak harcolni. Várjuk az erősítéseket.

– Nagy erősítések vannak útban Madrid felé?

– Nem azt mondtam, hogy „nagy erősítések vannak útban Madrid felé". Csak azt mondtam, hogy „várjuk az erősítéseket".

A hang ismét nyomatékosan, szinte szuggerálva kérdezte:

– Nagy erősítések vannak útban Madrid felé?

A hang és a kérdés eszembe juttatott valamit. Mi itt megfeledkeztünk arról, hogy az ellenség által ostromlott, elszigetelt és ma még tehetetlen Madridon kívül van még egy egész világ, hogy van két, egymással halálos ellenségként szemben álló tábor, hogy mindkettő meghúzódva várja, hogyan alakul ez az élethalálharc, hogy e harc lefolyásától és kimenetelétől sok minden függhet messze Madrid határain túl is. Hangosan, tagoltan kétszer egymás után mondtam a kagylóba:

– Igen, nagy és jelentős erősítések vannak útban Madrid felé! Erős köztársasági csapatok sietnek Madrid segítségére!

– Tehát az erősítések jelentősek lesznek?

Most már nemcsak egy elvtársat éreztem a képzelt rádiótelefonvonal másik végén, hanem mintha millió fül tapadna a hallgatóhoz, éreztem az összes hivatásos lehallgatókat a bennünket elválasztó hat országban, az ellenségeket és a barátokat, akik mohón állítják be készüléküket a köztársasági Madrid hullámhosszára, s belekiáltottam a kagylóba, hogy van erőnk:

– Igen, tekintélyes erősítések érkeznek! Hamarosan itt lesznek, mindennap várhatók! És minden körülmények között tartani tudjuk magunkat, míg megérkeznek!

Az elvtárs még gyorsan feltett néhány kérdést a helyzetre vonatkozóan. Megkérdezte, miért nem mentem el Valenciába.

– Vigyázz magadra – mondta.

– Vigyázok.

– Itt van nálunk, a *Pravdánál* a novemberi spanyol küldöttség.

– Add át nekik meleg üdvözletemet.

Ezután egy gyorsírónő vette át a kagylót. Lediktáltam neki egy tudósítást arról, hogyan folyt le a mai nap. Moszkvában az ünnep utáni lapok csak holnap jelennek meg. De ezeket a híreket már közvetíti a rádió, országunk tudja, hogy Madrid nem esett el 7-én, tartotta magát 8-án, tartotta magát ma is.

Eltelt még egy nap, s Madrid változatlanul a mi kezünkön van. A védők erői nem lankadtak. Igaz, a harc heve sem csökkent. Hajnalban a köztársaságiak három zászlóaljának a légierő támogatásával sikerült előrenyomulnia a Casa del Campóban. Dél felől Lister brigádja elfoglalt néhány utcát Villaverdében.

Ragyogóan küzdenek a Nemzetközi Brigád katonái. Nagy kár, hogy ezt az egységet, amely a harckocsikkal együtt jó faltörő kos lehetne a támadások során, itt vetették be, és nagyon előnytelenül használják fel a városi negyedek védelmében. Hiába, nincs mit tenni. Tartani kell magukat. Ez most a világon mindennél fontosabb. Javakorabeli emberek, tiszteletre méltó veteránok és vezetők, akik két, három forradalmat is átéltek már, éveket töltöttek börtönben és koncentrációs táborban, egy sorban küzdenek a fiatalokkal mint egyszerű katonák, testükkel torlaszolják el a fasizmus Madridba vezető útját.

A légitámadások szünet nélkül kínozzák a várost. A Junkersek úgyszólván minden két-három órában megjelennek. A köztársasági légierő nem tud nagy figyelmet fordítani a légvédelemre – a lázadók támadó alakulatai fölött köröz.

Az „ötödik hadoszlop" nem nyugszik. Az illegalitásba vonult fasiszták, különösen éjszakánként, továbbra is hajigálják a bombákat a járókelőkre. Fegyveresekre nem mernek támadni. Céljuk, hogy pánikot keltsenek a polgári lakosság körében. Egy bomba megölt két kisgyereket, akik egy ház kapujánál játszottak.

A Védelmi Junta új rendeletet adott ki a fegyverek összeírásáról. Az illegális fasiszták közé sorolnak mindenkit, akinél nyilvántartásba nem vett fegyvert találnak. A Junta egyesítette az összes kisebb önvédelmi fegyveres osztagot – az ilyenek nagyon elszaporodtak a városban. Az intézményeknek és szervezeteknek külön engedéllyel joguk van őrséget alakítani, de csak saját épületükön belül. A külső védelmet központosították. Az utcákon viszonylag rend van.

Estefelé egy kellemes eset hozta lázba a várost. A Madridtól nem messze levő Alcalá de Henares repülőtere fölött megjelent

egy Junkers-bombázó. Nem törődve a felszálló vadászgépekkel, kikapcsolta a motort, és tüntetően leszálláshoz készülődött. A gépben nem volt személyzet, csak a pilóta szállt ki belőle, egy spanyol tiszt. Kijelentette, hogy már régen fel akarta ajánlani szolgálatait a köztársasági parancsnokságnak, és felhasználta erre az első kínálkozó alkalmat – amikor a német géppuskások és bombavetők vacsorázni mentek.

Az emberek kezdenek visszaszállingózni Madridba. Egyesek csak nappalra jönnek, az éjszakát pedig Alcalában vagy a fővárostól keletre eső más kisvárosokban töltik. A Palace-ba költözött Roman Karmen, a filmoperatőr és Georges Soria, az *Humanité* tudósítója. Egy miniatűr kolóniát alkotunk így együtt.

Kicsomagoltam a bőröndömet, fehérneműt váltottam, aztán újra becsomagoltam. Dorado látta ezt, s amikor végeztem, fogta a bőröndöt, levitte és betette az autó csomagtartójába.

Szobám ablakánál állva beszélgettünk Karmennel és Soriával. Szemben velünk, az út túlsó oldalán, szemünk láttára becsapott a képviselőház épületébe egy tüzérségi lövedék. Elképesztő látvány volt. Bent robbant fel, a légnyomás bennünket is meglegyintett.

Lerohantunk, gyorsan át a túloldalra, az oldalbejáraton át beszaladtunk az épületbe. Az altisztek és az őrök pánikba estek, de lassan magukhoz térnek. Egy öreg takarítónőt teljesen elborított a vakolat: olyan, mint valami lisztesmolnár. Képtelen felfogni, hogy mi történt, de semmi baja. Megnézzük, hol robbant fel a lövedék. Mint kiderül, a nagyterem mellett törte át a tetőt, és azt a szobát tette tönkre, ahol az újságírók szoktak dolgozni. Egyes tárgyak és egy kép a falon épségben maradtak. Az öreg óra ketyeg, mintha mi sem történt volna.

Ma jár le a végső határideje az ellentámadáshoz ígért tartalékok megérkezésének. A tartalékoknak azonban se hírük, se hamvuk; bizonyára szervezik és újjászervezik őket valahol. Az emberek ereje, a lőszer fogytán. Szörnyű lesz, ha éppen most kell átengedni a várost, négy ilyen keserves nap után, amikor a főváros védői már megszerezték azt, ami a legfontosabb, a legértékesebb: a harci szellemet, az ellenállásra való eltökéltséget, az ellenséggel szembeni rettenthetetlenséget! Márpedig lehetséges,

hogy sor fog rá kerülni. A gyűlésekről és szakszervezetektől érkező, együttérzést nyilvánító táviratokon kívül Madrid egyelőre semmit sem kap.

A főbiztosság telefonján keresnek. Egy hang oroszul szól hozzám:

– Mihail Jefimovics, egy jó barátja beszél, nagyon jó barátja, biztos megismeri majd, amikor meglátja . . .

A hang valamilyen külvárosi telefonhuzalon át jöhetett, mert nagyon messziről hallatszott, de én rögtön válaszoltam:

– Jónapot, Zalka! Hát maga hol van? Jöjjön ide gyorsan!

Hangokra és kezekre talán jobban emlékszem, mint arcokra. Nem kétséges, hogy ez Zalka. Megismerem elnyújtott, éneklő beszédmódjáról, nyugati „l"-jéről, ukrán „h"-járól, ropogós „r"-jéről, a hangsúlynak magyar szokás szerint az első szótagra helyezéséről, az egyes szavak közötti apró szünetekről. A kezére is emlékszem: tenyere kicsi, de széles, erős körmökben végződő ujjai rövidek, puhák; egész kezét, még az ujjait is sűrű, szőke szőrszálak borítják.

Partnerem elnevette magát, majd érezhetően nagyon elégedetten mondta:

– Nem Zalka beszél, kedves Mihail Jefimovics, más valaki, de azért nem tévedett nagyot. Rövidesen látni fogom, addig is örülök, hogy hallhattam a hangját, kedves barátom!

Emil Kleber, a Nemzetközi Brigád parancsnoka és helyettese, Hans a feladatok megbeszélése végett Rojo alezredeshez érkezett. Tőlük tudtam meg, hogy már megalakult a második brigád, melynek parancsnokául Lukács Pált szemelték ki.

– Magyar ember, író – mondta Kleber. – Kell hogy ismerje, sokáig élt Moszkvában. Előbb azt akarták, hogy a második brigád csupán tartaléka, kiegészítője legyen az elsőnek. Most azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy sürgősen önálló operatív egységet kell alakítani belőle.

Ez alatt a négy nap alatt a parancsnokok, a politikai biztosok és a törzs alaposan megismerték egymást és összebarátkoztak. Most nincsenek viták, összezördülések, ami Madrid ostroma előtt napirenden volt a Hadügyminisztériumban. Mindenki hangsúlyozottan aláveti magát a parancsoknak, nem vitáznak fölöt-

tük, bár nem mindig hajtják végre az utasításokat. Félredobták a katonai hiúságot, kezd kialakulni a munkában a kollektív szellem. Miaja nagyon kevéssé avatkozik bele az operatív részletekbe, nem is nagyon ért hozzá, inkább rábízza a törzs parancsnokára, az osztagok és frontszakaszok parancsnokaira.

Rojo nagy, konkrét tudást rejtő szerény modorával és rendkívüli munkabírásával szinte vonzza az embereket. Most is negyedik napja görnyed Madrid térképe fölé. A parancsnokok, politikai biztosok egymásnak adják a kilincset, s ő, mintha csak egy pályaudvar tudakozó irodájában ülne, halkan, nyugodtan, türelmesen, néha hússzor is elismételve magyaráz, útmutatásokat ad szóban, írásban, sőt gyakran rajzokkal is.

Most, késő éjszaka, hirtelen újra teljes erővel lángolt fel a harc a Casa del Campóban. A lázadók elhatározták, hogy visszafoglalják a parknak azt a részét, melyet napközben elhódítottak tőlük. Szörnyűséges égzengés. A sötétben nehéz eligazodni, mi hol van, az emberek minduntalan egymásba ütköznek, pillanatonként jönnek kérdezősködni, azután ismét szétszaladnak. A lövedékek felgyújtottak néhány fát, s ettől még nagyobb lett a sötétség körös-körül. Egy repeszgránát becsapódott abba a mélyedésbe, amelyben ültünk - senkinek nem lett semmi baja, de engem valaki futtában úgy halántékon rúgott a cipősarkával, hogy elsötétedett előttem a világ. Nyomban rá egy másik ördögfajzat mellbe rúgott a megvasalt csizmájával. Ezután még sokáig lövöldöztek a fejem fölött, ordítoztak és rohangáltak körülöttem, én mozdulatlanul feküdtem az árokban a homlokomon nőtt hatalmas dudorral, megmoccanni sem volt kedvem, mélységesen megbántva éreztem magam, és halálosan haragudtam mindenkire, a fasisztákra és a köztársaságiakra egyaránt. Jól van, a háború az háború, de hát azért az mégiscsak sok, hogy az embert így halántékon rúgják!

Este a következő táviratot küldtem a *Pravdának*:

„Az éjszakai és a ma reggeli harcokban a köztársaságiak sok foglyot ejtettek. Ma reggel a köztársasági légierő ragyogó légitámadást intézett az ávilai fasiszta repülőtér ellen, és tizenkét repülőgépet megsemmisített.

A Casa del Campóban végrehajtott tegnapi köztársasági ellentámadás visszavonulásra kényszerítette a fasisztákat. Láthattuk, hogy a marokkóiak legalább úgy tudnak iszkolni, mint mások, ha alaposan megszorongatják őket puska- és géppuskatűzzel, repülőgépekkel és váratlan szuronyrohammal. Ahhoz is értenek, hogyan kell fogságba esni. Készségesen beismerik hibáikat, s ígérik; hogy legközelebb nem fognak harcolni, még akkor sem, ha erőszakkal mozgósítják őket.

Az ellenség, miután erős ellenállásra talált, némi átcsoportosítást hajtott végre, és megismételte a fő támadást Carabanchel felől. Itt tegnap és ma megint elkeseredett utcai harcok folynak. Minden egyes házat harccal, szurony- és gránátrohamokkal kell elfoglalni.

Tizennégy órakor a fasiszták erős tüzérségi tűz alá vették a Toledói-hidat. Ebben az időben Carabanchel Bajóban, a híddal szomszédos negyedben tartózkodtam; a negyed a támadás alatt el volt szakítva a hídtól. A harcosok az elsöprő erejű tüzérségi tűzben csak nagyon nehezen tudják tartani a barikádokat. Mégis mind ez ideig, tizennyolc óráig a híd és az előtte fekvő néhány utca a köztársaságiak kezén van. Egy gyújtólövedék lángra lobbantotta a Capitanía General hatalmas épületét, mely a múltban a madridi katonai körzet parancsnoksága volt.

Itt tombol a harc, néhány méterrel arrébb pedig, egy kis téren röpgyűlés folyik. Agitátorok és politikai munkatársak, gyakran női munkatársak buzdítják a katonákat.

Az ostromlott Madrid siratja Antonio Colt, akit »kronstadti tengerésznek« neveztek... Antonio Col, a spanyol köztársasági flotta tengerésze, aki átjött a szárazföldre harcolni, a híres szovjet film hatására elhatározta, hogy gránátokkal állítja meg és teszi harcképtelenné a fasiszta harckocsikat. Célját el is érte:

öt olasz tankot felrobbantott. Odakúszott hozzájuk, övén egy tucat gránáttal. Egy szerencsétlen véletlen folytán sebesült meg, s az utolsó pillanatig reménykedett a gyógyulásban, hogy folytathassa munkáját.

A Junkers típusú nehézbombázót, amely tegnap átállt a köztársaságiak oldalára, ma már ellátták a köztársasági légierő számával. A gép, fedélzetén új személyzettel, felszállt, hogy bombázza a fasiszta egységeket. Nem kellett bombákat magához vennie, teljes készlet volt belőlük a repülőgépen. Most az idegenlégió tisztjei a saját bőrükön érezhetik a német bombák kellemes érintését."

(Nem említettem meg a táviratban, hogy ezekkel a bombákkal rengeteg vesződség volt. Valaki kigondolta, hogy a földön hatástalanítja őket, belegabalyodott az elektromos gyújtószerkezet bonyolult hálózatába, és majdnem elrontotta az egészet. A pilóta nem tudta, hogyan kell hatástalanítani a bombákat. A repülők hosszan tanácskoztak, míg végül a legegyszerűbb következtetésre jutottak: az ellenség fölé repülnek, és a fasiszta állások fölött gombnyomással szabadulnak meg terhüktől.)

„Estefelé ellenséges csapatösszevonásokat figyeltek meg Villaverde körzetében. A fasiszták a harmadik átkaroló csapást nyilvánvalóan délkelet felől akarják Madridra mérni, hogy elvágják a Valenciába vezető egyetlen szabad utat, és lényegében teljesen bekerítsék a várost.

A köztársasági alakulatok, a népi milícia és Madrid munkásai valóban hősies ellenállást tanúsítanak, és egyre erősebb ellencsapásokat mérnek az ellenségre. A legközelebbi két-három nap eldöntheti Madrid és talán az egész polgárháború sorsát."

Az utóbbi szavakkal a tartalékokra céloztam, amelyek azonban mindeddig nem kapcsolódtak be a harcokba, nincsenek megfelelő összeköttetésben a madridi parancsnoksággal, s ha minden jól megy is, csak holnap koncentrálódnak.

A különálló madridi osztagok, melyeket a hadügyminiszter kiszolgáltatott a sors kényének-kedvének, hála néhány parancsnok odaadásának, hála a madridi munkások bátorságának és energiájának, hála a madridi kommunisták politikai vezetésének, fel tudták tartóztatni az ellenség első rohamát, meg tudták fékez-

ni a főváros ellen intézett támadást, rendet tudtak teremteni saját soraikban, s úgyszólván fegyvertelenül öt nap óta védik Madridot. Valóban csoda ez, de vajon meddig tarthat még ez a csoda külső segítség nélkül?

Az ellenség nyomása növekszik, és holnap még erősebb lesz. Mikor aludni térek, semmi másra nem tudok gondolni, csak erre.

NOVEMBER 12

Ködös, nyirkos idő. Ez nagyon jó - talán tevékenységének beszüntetésére kényszeríti a légierőt.

A fasiszták elsöprő erejű rohamot intéztek a Manzanares csaknem valamennyi hídja ellen. A lázadók tűz alatt tartják az egész folyópartot. Valóságos tűzorkán. Gyakran magam is fölöttébb kényelmetlenül érzem magam. De a harcosok tartják magukat, tartják magukat ma is - szinte hihetetlen, hogy nagyrészt ugyanazok az emberek, akik már a géppuskaropogás hallatára is hanyatt-homlok futottak el Talaverából Toledóba.

A Segoviai-hídnál a Velázquez őrmester parancsnoksága alatt álló század ellentámadásba ment át. Itt harcolnak az asturiai dinamitvetők. Az Internacionálet énekelve, golyózáporban előretörtek az estremadurai útra, és csaknem másfél kilométert hódítottak el az ellenségtől! A Princesa-hídnál rohamra indultak a fasiszta Ansaldo-harckocsik. Ezek kisebbek és gyöngébbek a köztársasági tankoknál, de városi viszonylatban eléggé mozgékonyak. A Szocialista Ifjúság tagjai azonban gránátokkal fogadták őket.

Nem tudom, vajon Varela tábornok tartja-e még magát a „D-napra" vonatkozó parancsához. A fasiszta parancsnokság most állandóan változtatja, kombinálja a Madrid elleni támadások irányát. A gyalogos és harckocsi-támadások sikertelenségét állandó hatalmas tüzérségi tűzzel ellensúlyozza. A robbanások zaja szinte egy percre sem ül el. Állandóan remegnek az ablaküvegek. A tűzoltóság alig tudja lokalizálni a tüzeket.

... Asztalomon három rádiógramm fekszik. A madridi távíróállomás vette fel, és a főbiztosságnak továbbította őket.

„Madrid. Franco tábornoknak. Lelkes elragadtatással és mély-

séges hálával hajlunk meg a győző előtt, aki áldott seregeivel bevonult Spanyolország fővárosába. Imáinkat küldjük a szentegyház lovagjainak, a haza felszabadítóinak. Adella, Burgos polgármestere – válasz fizetve, tizenöt szó."

A másik „Madrid. Franco tábornoknak. Ave Caesar, imperator! Antonio Aranvero."

A harmadik: „Madrid. Varela tábornoknak. Gratulálok a Madridba való diadalmas bevonulás alkalmából. A történelem önökre tekint. Bolivaro."

Madrid hősi ellenállása nemcsak a fasiszták számára volt meglepetés. Tegnap és ma felbukkant itt néhány arc, amely nyomtalanul eltűnt november 5-én és 6-án. A „visszatérők" hanyagul benéznek volt dolgozószobáikba és hivatalaikba. Íróasztaluk mellett a Védelmi Junta dolgozóit látják. Úgy tesznek, mintha közömbös turisták, átutazók volnának. Reggel, amikor sofőrömmel, Doradóval kiléptünk a Palace-ból, belebotlottunk volt főnökébe. Nekem udvariasan köszönt, Doradóra és a Buickra azonban úgy nézett, mintha most látná őket életében először. Dorado sem hajtotta meg magát felé, hanem sötéten beült a volán mellé... Délután, amikor a városban nagy lett a csetepaté, a valenciai turisták ismét eltűntek.

A Védelmi Junta új rendet vezetett be a városba való beutazás és a város elhagyása engedélyezésében. Ezzel megakadályozza a rendszertelen menekülést és azoknak a személyeknek fölösleges visszatérését, akik már egyszer elhagyták a várost.

A Junta igen erélyesen dolgozik. Szabályozza a városban a kiskereskedelem, az élelmiszerellátás rendjét, szervezi a kiürítést. A bebörtönzött fasisztákat november 7-étől kezdődően fokozatosan eltávolították Madridból...

Estére végre kirajzolódott a holnapi ellentámadás perspektívája. A törzsben ellentámadásról beszélnek, de szerintem ez végleges formájában csupán ellencsapás. Eredetileg az volt a terv, hogy hat brigáddal nagyarányú hadmozdulatot hajtanak végre Arganda körzetéből Pinto Parla ellen, miközben négy másik brigád segítségképpen Leganés és Illescas irányában támad. Ezek a nagyszabású tervek nagyon összezsugorodtak. A brigádok egy részét Rojo magának követelte a védekező városrészekbe – „biz-

tos ami biztos!". Marad egy négy brigádból, egy tucat lövegből és egy tucat harckocsiból álló, rendkívül kis támadó egység. Ennek a feladata, hogy holnap a front mögül lecsapjon a fasisztákra az Ángeles-hegy és Getafe irányában. Madrid védői egész jobbszárnyukkal és centrumukkal támadnak.

Persze ez minden, csak nem Marne, de . . .

NOVEMBER 13

A csalódások és a keserűség napja. Az ellentámadásból a jelek szerint nem lesz semmi. A fő támadócsoport nagyon későn lépett akcióba. A tüzérségi előkészítés szánalmas volt. A gyengén kiképzett újoncok erőtlenül nyomultak előre, az Ángeles-hegyhez közeledve pedig megzavarodtak az ellentűztől, és fedezéket keresve lehasaltak. Még most is ott fekszenek.

A madridi egységek eleinte szintén támadásba lendültek, de nem jutottak messzire. Nehéz a fasisztáknak Madrid belsejébe nyomulni. De még nehezebb kikaparni őket azokról a helyekről, ahová már befészkelték magukat. A mai napra lehetetlennek bizonyult az a feladat, hogy a lázadókat egyetlen csapással messzire visszavessék a folyótól.

A Nemzetközi Brigád bátran rohant előre a Casa del Campo fala mentén. Ügyesen, csoportosan és egyenként szökellve, kihasználva a dombokat és a köveket, előredobva a géppuskás rajokat, két zászlóalj több mint egy kilométert nyomult előre. Még sokkal tovább mehettek volna, de a szárnyak, Galán osztaga és az anarchista osztag elmaradt és nem is törekedett utolérni őket. A csoport rendelkezésére bocsátott harckocsik előrenyomulás közben néhányszor elszakadtak a gyalogosoktól, de mindannyiszor visszamentek értük, és maguk után vonták őket. A harckocsizók a katonák lelkére beszéltek, hogy ne veszítsenek időt, törjenek előre, foglalják el ezt az igen gyenge tűz alatt álló jelentős területet – mindhiába. – Malmozunk – mondta szokása szerint a harckocsi-százados. A harckocsizók dühbe gurultak, két tankszakasz még egyszer előretört. A tankok behatoltak a drótakadályok közé, eltaposták a géppuskafészkeket, megsemmisítettek különféle tüzérfelszereléseket, összeroncsoltak néhány fasiszta gép-

kocsit. Kicsit könnyítettek a lelkükön – hiszen egész héten a hidaknál álltak, a százados kifejezésével élve: „mint madárijesztők a veteményeskertben".

Ez a balsiker nagyon súlyos, de nem hat olyan elszomorítóan, mint gondoltuk. Nyilvánvalóan még nem jött el az ideje annak, hogy szétzúzzák Francót Madrid alatt, viszont a tartalékok megérkezésével a város védelme, egyelőre még passzív, de kemény védelme megbízhatóbbá válik.

Akárcsak az előző napokon, délután két órakor vadászgépeik kíséretében megjelentek a város fölött a Junkersek. Miaja elvörösödött a haragtól, párnás öklével rávágott az ebédlőasztalra.

– Hát ezek mikor ebédelnek? Ők sem esznek, ráadásul másokat sem hagynak. Kérem, ne álljanak fel az asztaltól.

Ő maga azonban nem tudott ellenállni a kísértésnek, és amikor közölték vele, hogy a harc pontosan a Hadügyminisztérium épülete fölött folyik, nyakában a szalvétával kiszaladt az erkélyre.

A Junkersek már elmenekültek, a „piszék" támadták a Heinkeleket. Az éles kanyarok és a zuhanórepülések közben csillogtak festett pillangószárnyaik; ez a látvány valósággal lázba hozta a földről mohón figyelő közönséget.

Aztán a harc színtere a ház mögé került, és semmit sem lehetett látni többé. Leültünk, hogy folytassuk az ebédet. Öt perccel ezután telefonon jelentették, hogy több gépet lelőttek, egy pilótát, aki ejtőernyővel kiugrott, foglyul ejtettek. Miaja meghagyta, hogy hozzák ide. Vagy tíz perc múlva éktelen lárma és jajgatás hallatszott fel. Az erkélyről látni lehetett, amint lassan közeledett a kerítéshez egy gépkocsi, melyet az emberek minden oldalról körülfogtak, még a tetejét is ellepték. A kocsi ajtaja kinyílt, belsejéből kihúztak valakit, majd keresztülvonszolták a minisztérium kertjén.

A kísérők és bámészkodók egy csoportja betódult az épületbe. Kimentem a lépcsőházba – a széles lépcsőn félig vezettek, félig hoztak felfelé egy atléta termetű fiatalembert. Arca eltorzult a fájdalomtól. Mindkét karját a hasára szorította, mint akinek elszakadt a nadrágtartója és fél, hogy leesik a nadrágja.

Nem fasiszta repülőt hoztak. Az első pillanatban megismertem: Antonio százados volt, a „piszék" vadászgép-osztagának parancsnoka.

Miért vonszolják így? Nagyon sápadt, verejtékezik, mindun-talan megbotlik. A nagy szobában, ahol Rojo és helyettesei dol-goznak, lezuhan a díványra, mely recseg-ropog hatalmas testé-nek súlya alatt.

– Antonio, hát te ugrottál ki az ejtőernyővel? Téged támad-tak?

Nehezen lélegzik.

– Adj vizet. Haslövést kaptam.

– Antonio!

– Tiszta őrültek háza! Minek lőnek a sajátjaikra? Gyorsan adj vizet! Tüzel a hasam. Sok golyó van a beleimben. Adj vizet, azután elmondom, hogy történt.

– Nem kell elmondani, Antonio. Nem szabad innod, ha has-lövést kaptál. Rögtön lefektetnek, elvisznek a Palace-ba.

– Inkább a kórházba, és egy kis vizet! El kell oltani a golyók tüzét. Kérlek, ne menj el!... Hat briganti támadt rám. Felhő alá repültem, és egyszerre hat Heinkel, minden oldalról, mind-egyik rám! Nagyon kérlek, ne menj el!

– Nem megyek el. Veled megyek a Palace-ba. Az most kórház. Én is ott lakom melletted. Antonio, kedves, ne beszélj, megtil-tom, hogy beszélj!

Az egész szoba rémülten hallgat. Minek hozták ide a sebesült köztársasági repülőt, miért nem a kórházba vitték? Parázs vita támad, mind egymást vádolják. Valamennyien megegyeznek abban, hogy az egésznek Miaja parancsa az oka. Megparancsolta, hogy a repülőt hozzák ide, hát idehozták. De a parancs téves információn alapult, úgy tudták, hogy egy fasiszta repülő eresz-kedett le ejtőernyővel. Szükség volt arra, hogy ostoba vagy pro-vokatív módon végrehajtsanak egy téves információn alapuló parancsot? Mind megegyeznek abban, hogy nem kellett volna végrehajtani. Senki sem megy szanitécekért és hordágyért. Mind megegyeznek abban, hogy szanitécért és hordágyért kell menni. Antonio kezd lecsúszni a díványról, szemhéja lecsukódik. Végre megjönnek a szanitécek a hordággyal. Antoniót nagyon ügyetle-nül leemelik a díványról, ráteszik a hordágyra – ferdén. Az egyik szanitécet meglökik, elengedi a hordágyat. Antonio lezu-han a földre. Mindenki felordít a rémülettől és a fájdalomtól –

csak Antonio nem. Ismét felemelik, felrakják, lemegyünk a mentőkocsihoz, három perc alatt a Palace-ban vagyunk. Beviszik a műtőbe. Itt nagy a jövés-menés, a cigarettafüstöt szinte vágni lehet, egy nagy tálban szennyes vattahalmaz, amputált kézujjak, lábfejek és valami felismerhetetlen, térdhez hasonló testrész. A falon táncoló párt ábrázoló plakát: „Töltse a nyarat Santanderben". Antoniót a műtőasztalra fektetik, itt egyszeriben olyan lesz, mint egy gyerek, de milyen nagy gyerek...

Két óra múltán Gomezulla doktor közölte, hogy Antoniót megoperálták, itt fekszik a mellettünk levő szobában, hív és idegeskedik. Beleiből négy golyót távolítottak el, még kettő bennmaradt a belső szerveiben, nagyon veszélyes hozzájuk nyúlni. A lényeg, hogy a sebesült teljesen mozdulatlanul feküdjön, mert különben hashártyagyulladás lép fel, és akkor mindennek vége. Szervezete olyan erős, mint a vas, van rá remény, hogy felépül, feltéve, hogy sikerül biztosítani a teljes mozdulatlanságot. De sajnos nagyon nyugtalan. Idegeskedik és hív. Valamit meg akar magyarázni.

Bementem Antonióhoz. Valóban nagyon ideges. Mindenekelőtt egy darab papírt kell elővennem, hogy jegyezzem a jelentését.

– Nincs írás, érted? Meg kell csinálni az írást...

– Minek neked írás? Harcoltál, bátran, hősiesen harcoltál, megsebesültél, felgyógyulsz; az írásról majd gondoskodnak mások.

– Nem megy írás nélkül. A repülőtéri naplóban be van jegyezve, mikor szálltunk fel a riasztásra. Írd be, kérlek, a dátumot. Pontosan emlékszem rá, tizenöt óra negyvennyolc perc, de azért nézz utána a repülőtéri naplóban, elvégre ez hivatalos okmány!

– Azt akarod mondani, hogy tizenhárom-negyvennyolc? Tizenöt-negyvennyolckor már meg is operáltak...

– Várj csak, várj csak! Nem lehet! Én pontosan emlékszem rá, tegnap, tizenöt-negyvennyolckor...

– Nem tegnap, hanem ma, hiszen ma volt a harc, három órával ezelőtt!

Riadtan nézett rám.

– Ma? Azt mondod, ma?! Lehet, hogy elvesztettem az emlékezetemet? Nem, te tréfálsz! Hányadika van ma?

– Ma volt a harc. Narkózisban voltál. De mindez nem fontos. A fő, hogy ne mozogj és hogy meggyógyulj.

Egészen kétségbe van esve, hogy összezavarta a napokat.

– A fejemmel nem történt semmi baj? Mondd meg őszintén.

– Nincs semmi baj a fejeddel, te hólyag! Feküdj nyugodtan.

– És a fiúkkal mi van? Nem történt semmi bajuk?

– A világon semmi. A fiókáid öt gépet lőttek le, te is egyet, az összesen hat.

– Micsoda sasok! Az én fiókáim! Hatot közülük a Junkersek ellen irányítottam, magam pedig, két tapasztaltabbal, harcba szálltam a vadászgépekkel... Jól verekedtünk mi is, meg a hat is. Mindegyikünk lelőtt egy brigantit... Egyszer csak látom, hogy a jobboldali társam eltűnt, és eltűntek a fasiszták is. Világos, hogy a felhő alá mentek. Aggódom a fiúkért. Nagyszerű gyerekek, csak még nem elég tapasztaltak. Zuhanórepülésbe megyek át... De mondd, nem zavarok össze semmit? Mondd meg nyugodtan.

– Nem zavarsz össze semmit. De hallgass, kérlek. Értsd meg, nem szabad beszélned!

– Aggódom a fiúkért. Zuhanórepülésbe megyek át... S akkor egyszer csak ismét hat Heinkel, másik hat, minden oldalról rám rontanak, mint a vérebek! Nem volt időm tájékozódni, géppuskasorozattal nyomban levágták a bal szárnyamat és a harántkormányt. Dugóhúzóba mentem át. Időnként megpróbálom a gépet a motorral egyenesbe hozni... nem sikerül. Nem sikerül, érted?!

– Értem. Hallgass, barátom, majd később elmondod.

– Érted? Sajnálom a gépet. De nem sikerül. Kevés a gépünk, érted? Akkor kioldottam magam, lábammal ellöktem a gépet, és kiugrottam. Kiugrottam és elkezdtem gondolkodni: a szél dél felé fúj, a fasiszták irányában, ezért gyorsabban kell esni, zuhanóugrással... Négyszáz méter körül nyitottam ki az ejtőernyőt, közeledem egy utca, nem tudom, melyik utca kövezetéhez... Rongyos húsz méter dönti el a sorsomat. Érted ezt? El tudod képzelni, mit gondoltam ezekben a pillanatokban?... Ráadásul

lőni kezdenek a földről... nem is tudom, a repülőgépekre-e vagy rám. És azt sem tudom, ki lő. Aztán egyszerre valami meggyullad a hasamban. Az is lehet, hogy a mieink közül lőtt valaki ostobaságból... De senkinek ne beszélj erről. A fiúknak semmi esetre sem szabad megtudniuk. Erkölcsi és politikai fejlődésük szempontjából nem volna hasznos, ha megtudnák. Ilyen hibák előfordulhatnak, ezek nem jellemzők. Nem kell, hogy ilyesmivel megzavarjuk őket. Érted? Hallgass erről a dologról.

– Mi az, hogy én hallgassak? Te hallgass, hallod? Most azonnal elmegyek, ha tovább beszélsz. Értsd meg, hogy csak az menthet meg, ha nem mozogsz, fekszel és hallgatsz.

– Csak az menthet meg? Tehát rosszul áll a szénám, igaz?

Elhallgatott, de rövidesen újra rákezdte:

– Minthogy megsebesültem a hasam tájékán, már nem tudtam szabályszerűen leereszkedni. Nagyon erősen nekiütődtem a földnek. Világosan emlékszem, csupa ismeretlen ember szaladt oda hozzám. Kifélék, mifélék, megint csak nem tudom...

– Nem hallgatsz rám. Elmegyek...

– Jól van, abbahagyom. Nagyon bánt, hogy lövést kaptam. Szerencsésen földet értem volna, és ma újra harcba mennék... A fasiszták ellen. A fasiszták ellen! A fasiszták ellen!

– Kérlek szépen, sőt könyörgök, hagyd abba. Akkor hamarább felgyógyulsz és újra csatasorba állhatsz.

– Gondolod?

Olyan mindent egycsapásra felfedező, átható tekintettel nézett a szemembe, hogy megijedtem, kiolvassa belőle a „hashártyagyulladás" szót. De nem olvasta ki. Ernyedten lehunyta a szemét, és rögtön elszenderedett.

Antonio százados osztaga ma másodszor is harcba szállt, néhány perccel tizenhat óra után. Még négy vadászgépet lőttek le, három Heinkelt és egy Fiatot.

A mai nap eredménye tehát: Madrid fölött tíz fasiszta repülőgépet lőttek le, nyolc németet és két olaszt. Vesztettünk egy Bréguet-típusú, elavult konstrukciójú bombázót és Antonio gépét.

A *Mundo Obrero* ma esti száma ilyen címekkel jelent meg: „Légiharc Madrid tetői fölött".

„Dicsőség a levegő hőseinek! A szabadság repülői által lelőtt

fasiszta repülőgépek tanúsítják a világ előtt, hogy a fasizmus vereséget szenved Madrid kapuinál!"

„Éljenek a köztársaság pilótái!"

Éjszaka bejártam a külvárosi frontszakaszokat. A támadás már elcsöndesült. Az egységek nagy része visszatért kiinduló állásába, kivéve a Casa del Campót, ahol a nemzetközi gyalogság és Galán 3. brigádja a harckocsik segítségével végül mégis négy teljes kilométert tört előre a fal mentén. A rohamcsoport katonái még mindig az Ángeles-hegy lábánál fekszenek, nem mentek se előre, se hátra. Mégis a mai nap, mindent egybevetve, sok hasznot hozott. A fasiszták látják, hogy Madrid nemcsak védekezik, hanem támad is, hogy már nincs olyan egyedül, hogy segítségére sietnek. Ez zavarba hozza az ellenséget, arra kényszeríti, hogy átrendezze, megerősítse sorait, ami időt vesz el tőle. Az időre pedig nagy szükség van itt, Madridban. Minden nap erősíti a köztársaságiakat, még akkor is, ha közben az ellenség erői is gyarapodnak.

NOVEMBER 14

Ma aránylag csendes nap van. A városban némileg csökkent a feszültség. A Toledói-hídnál lövöldözés folyik. Két gépkocsit eltalált egy lövedék – véres roncsok hevernek az úttesten. A barikádoknál nyugodtan, türelmesen ülnek a harcosok, módszeresen válaszolnak a tűzre, nem lövöldöznek fölöslegesen.

A Segoviai-híd kora reggel a levegőbe repült. Egy Junkers bombája rombolta le anélkül, hogy szándékában állt volna. A hídnál álló köztársasági egységeket vette célba.

Az Atocha Pályaudvarnál a bombák megrongálták a Közmunkaügyi Minisztérium épületének homlokzatát. A két hatalmas márványoszlop úgy szétmorzsolódott, mintha cukorból lett volna. A minisztérium mellett mély bombatölcsér tátong, ha belenéz az ember, látja a metró síneit. Igaz, a metró itt nem épült mélyen.

A bombák ereje óriási. Féltonnásokat dobálnak a városra.

Megérkeztek a katalán csapatok, élükön Duruttival. Háromezer ember, igen jól felfegyverezve és felszerelve, egyáltalán

nem hasonlítanak azokra a fantasztikus külsejű haramiákra, akik Duruttit Bujaralozban körülvették.

Örömmel ölelt magához mint régi barátját. És rögtön tréfálkozni kezdett:

– Na látod, nem vettem be Zaragozát, nem gyilkoltak meg és nem lettem marxista. Mindez még előttem van.

Lefogyott, szigorúbb, katonásabb lett a külseje, hadsegédei vannak, és nem szónokiasan, hanem parancsnoki hangon beszél velük. Kért maga mellé egy tanácsadó tisztet. Xantit ajánlották fel neki. Informálódott róla és elfogadta. Xanti az első kommunista Durutti egységeiben. Amikor megérkezett, Durutti így szólt hozzá:

– Te kommunista vagy. Rendben van, meglátjuk. Mindig mellettem leszel. Együtt fogunk ebédelni, és egy szobában fogunk aludni. Meglátjuk.

– Mégis lesznek szabad óráim – válaszolta Xanti. – Háborúban mindig akadnak szabad órák. Kérek engedélyt, hogy ezekben a szabad órákban eltávozzam.

– Mit akarsz csinálni?

– Fel akarom használni a szabad órákat arra, hogy megtanítsam a katonáidat a géppuska helyes kezelésére. Nagyon rosszul lőnek vele. Szeretnék kiképezni néhány csoportot és géppuskás szakaszokat alakítani.

Durutti mosolygott:

– Én is szeretnék. Taníts meg engem is a géppuska kezelésére.

Ugyanakkor megérkezett Madridba García Oliver; most igazságügyminiszter. Mindig együtt látni őket.

A két híres anarchista beszélt Miajával és Rojóval. Elmondták, hogy az anarchista egységek azért jöttek Katalóniából, hogy megmentsék Madridot, és meg is mentik, de ez után nem maradnak itt, hanem visszatérnek Katalóniába és Zaragoza falaihoz. Továbbá kérik, hogy bízzanak Durutti csapataira egy önálló frontszakaszt, amelyen az anarchisták megmutathatják, mire képesek. Különben elképzelhetők még olyan félreértések is, hogy más pártok maguknak könyvelik el az anarchisták sikereit.

Rojo azt javasolta, hogy vessék be a hadoszlopot a Casa del Campóban. Holnapi feladatuk az lesz, hogy megrohamozzák és

délnyugati irányban kiverjék a parkból a fasisztákat. Durutti és Oliver beleegyezett. Később beszélgettem velük; meg vannak róla győződve, hogy a hadoszlop kiválóan végrehajtja majd a feladatot. Oliver megkérdezte tőlem, vannak-e a Vörös Hadseregben olyan különösen bátor gyalogos egységek, amelyeket speciálisan rohamokra vesznek igénybe, amelyeket oda lehet állítani a gyengébb csapatok elé, hogy magukkal ragadva őket, csapást mérjenek az ellenségre, majd a csata után ugyanezzel a funkcióval egy másik frontszakaszra mennek át.

Azt mondtam, hogy legjobb tudomásom szerint ilyen egységek nálunk nincsenek. A rohamegységeknek ez a taktikája igen helyes, de a parancsnokságnak meg kell teremtenie azt a lehetőséget, hogy bármely pillanatban, bármely helyen alakítson ilyen rohamegységeket a rendelkezésre álló friss, harcképes erőkből.

Oliver kijelentette, hogy Spanyolországban jelenleg ilyen egységekre nagyon nagy szükség van, és nem tudja elképzelni, hogy a közeljövőben hogyan lehet harcolni nélkülük.

Largo Caballero meglátogatott néhány Madrid környéki gyülekező központot, majd visszatért Valenciába anélkül, hogy bejött volna Madridba. Állítólag lebeszélték arról, hogy most meglátogassa a várost, mert a munkások nagyon fel vannak háborodva amiatt, hogy olyan váratlanul, pánikszerűen, lopva elhagyta Madridot november 6-án.

Az ilyen hangok általában nagyon kellemetlenek. Madridban, most persze nem alaptalanul, de anélkül, hogy bármiféle különbséget tennének, kezdenek szidni és ócsárolni mindenkit, aki elutazott és evakuált. Azok, akiknek 5-én és 6-án nem sikerült kikönyörögni maguknak egy helyet valamelyik Valenciába induló autóbuszon vagy teherautón, most megvetően nyilatkoznak a „gyáva kutyákról". Ami pedig a „valenciaiakat" illeti, azok ez alatt az egyetlen szörnyű hét alatt valóságos legendát agyaltak ki a fennhéjázó, kötekedő, öntelt madridiak arcátlanságáról és önfejűségéről, amely odáig fajul, hogy nem vetik alá magukat a központi kormánynak. Valenciát megrázta, hogy a *Politica* című tekintélyes madridi baloldali-köztársasági lap tüntetően, a legszembetűnőbb helyen, a címlapon a következő csipkelődő szöveget közölte: „Az enyhe tengeri éghajlat egyes kedvelői túlságo-

san sietősen utaztak el a tengerpartra. Hát csak próbáljanak ezek a turisták visszalopakodni Madridba!"

Ezek a hangok nyugtalanítják a kommunista pártot, mert ártanak a fegyelemnek és bizalmatlanságot keltenek. Az 5. ezred politikai biztosa cikket írt ezzel kapcsolatban:

„A kormány elköltözött Valenciába. A kormány nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy szentimentális meggondolásokból és funkcióinak hamis értelmezéséből Madridban maradjon, amikor Madrid most nem a legalkalmasabb hely a kormány nemzeti és nemzetközi jellegű funkcióinak betöltésére. A spanyol népnek szüksége van arra, hogy a kormány ott legyen, ahol a legelőnyösebben szervezheti a győzelmet. Ezért a harcosok üdvözlik a kormánynak ezt a lépését. Velünk a madridi Védelmi Junta, a népfront kormányának méltó képviselője rendelkezik.

Érthető, hogy az ellenség be akarja keríteni Madridot, be akarja zárni Madridban a spanyol kormányt, hogy ezzel megkönnyítse a fasiszta államok számára Franco és Mola »kormányának« elismerését, arra való hivatkozással, hogy a Madridban bezárt kormánynak nincsen kapcsolata az ország többi részével.

Mint katonák, mint spanyolok, így válaszolunk erre:

– Elvtársak! A kormány tagjai! Mi teljesen megbízunk Önökben, s azt akarjuk, hogy azon a helyen legyenek, ahol a legjobban irányíthatják az országot és a védelmet. Más elbírálás alá tartoznak azok a hivatalnokok és főtisztviselők, akik egyszerűen megijedtek, és otthagyva posztjukat, elmenekültek Madridból anélkül, hogy ez szükséges lett volna. Ezeket az embereket gyáváknak, semmirekellőknek tekintjük, és nem is érdemelnek mást.

Teljes mértékben és feltétel nélkül támogatjuk kormányunkat, Largo Caballero kormányát, melyet az összes antifasiszta pártok és szervezetek együtt alakítottak meg."

Antonio esete igen nyomasztó hatással volt a törzsre. Külön parancsot adtak ki, melynek értelmében óvni kell minden olyan pilóta életét, még az ellenséges pilótáét is, aki kényszerleszállást vagy ejtőernyős ugrást hajt végre köztársasági területen. Minden egészséges pilótát haladéktalanul a törzshöz kell irányítani, tilos őket akár szóban, akár tettleg bántalmazni. A sebesülteket

azonnal kórházba kell szállítani. A rendelet megszegői hadbíróság elé kerülnek.

A parancs többek közt a következőket mondja:

„Nagyon is megértjük, hogy a milícia harcosait elkeseredett harag fogja el a házainkat leromboló fasiszták láttán. De katonai természetű okok arra késztetnek bennünket, hogy valamennyi alakulatunktól megköveteljük a fogoly repülőkkel szembeni korrekt magatartást. A pilóta, aki ejtőernyős ugrást hajt végre, kiesik a harcból, ugyanakkor a tőle beszerezhető információk nagy értékeket képviselnek. A parancsnokság reméli, hogy nem a büntető rendszabályok, hanem a köztársasági harcosok öntudatossága segítségével szerez majd érvényt e parancsnak."

A parancsot valamennyi lap közölte, és felolvasták a rádióban is.

NOVEMBER 15

Ma Durutti megkísérelte a támadást. A harc előtt nagyon ideges volt, követelte, hogy adják neki az egész tüzérséget és az egész légierőt. És valóban összeszedték számára a lövegeket az egész városból, a köztársasági légierő pedig két légitámadást intézett a lázadók állásai ellen a Casa del Campóban, majd a „piszék" köröztek csapatai fölött, hogy megvédjék őket a fasiszta repülőktől.

Mégsem lett az egészből semmi, az anarchisták megijedtek a meglehetősen gyenge géppuskatűztől, és nem szálltak harcba. Szegény Durutti magánkívül volt, megparancsolta, hogy lőjenek agyon néhány gyávát, aztán visszavonta a parancsot, aztán tanácskozott Oliverrel, aztán kijelentette a törzsnek, hogy a rossz tüzérségi előkészítés az oka mindennek, végül elhatározta, hogy holnap megismétlik a támadást.

A lázadók heves rohamot intéztek a Francia-híd ellen. Ide irányították a tüzérségi és géppuskatüzet meg az Ansaldo-harckocsikat. Megjelent nyolc Junkers is. Majdnem egyidejűleg mintegy hetven bombát dobtak le a hidat védő osztagokra. Néhány percen át valósággal rengett a föld a százkilós bombák borzalmas erejű becsapódásaitól. Hatalmas tűz- és füstoszlopok

csaptak fel, homok, kő és mindenféle törmelék kavargott a levegőben. A köztársaságiak felrobbantották a hidat.

Mintegy válaszul a repülőkkel szembeni humánus bánásmódról szóló nagylelkű parancsra, a fasiszták szörnyű rakományt dobtak le a madridi Barajas-repülőtérre. Az ejtőernyő egy „Valladolid" feliratú faládát szállított a földre. Kinyitották a ládát – egy feldarabolt holttestet, szörnyű, véres húscafatokat és ruhafoszlányokat találtak benne. Bizonyos jelekből sikerült felismerni José Galarza köztársasági vadászrepülő holttestét, aki tegnap részt vett a légiharcban, és kényszerleszállást hajtott végre ellenséges terület fölött.

Jó sokat kellett bajlódniuk a fasisztáknak, hogy végrehajtsák szörnyű tettüket. Hentesek módjára fel kellett darabolniuk José Galarzát (holtan vagy élve?), majd a különböző részeket egy lepedőre rakni, összekötözni, elhelyezni a ládában, azt hozzákötni az ejtőernyőhöz, átadni a pilótának, aki felrepült vele és ledobta . . .

Antonio százados gyötrődik az ágyban. Nehezen bírja a mozdulatlan fekvést. Követeli, hogy látogassák meg a „fiókái" a „piszék" repülőrajából, meg is nevezi őket, köztük José Galarzát is. Egy lövedék megint közvetlenül a Palace előtt robbant. A falak megremegtek. A sebesültek kiugrottak az ágyból, és kiszaladtak a folyosóra. Felugrott és kiszaladt Antonio is. Nagy nehezen tudták csak visszafektetni az ágyba. Révetegen néz, félrebeszél. Az orvos azt mondta, hogy ez már a hashártyagyulladás jele . . .

Nagy baj történt. A fasisztáknak mégis sikerült áttörni a Manzanares innenső oldalára.

Durutti ma meg akarta ismételni támadását a Casa del Campóban, de amíg törzse és zászlóaljai arról tanakodtak, hogyan és ki menjen elsőnek, a lázadók maguk kezdtek ellentámadást. A mórok keresztülgázoltak a folyón, és behatoltak az Egyetemi Városba.

Azonnal idedobták a Nemzetközi Brigádot, de későn. A mórok elfoglaltak néhány épületet, és tovább szivárognak.

Több helyen kézitusára került sor. Az emberek szuronyokkal, sőt puskatussal harcolnak.

Egy francia, a Nemzetközi Brigád harcosa összeakaszkodott

egy hatalmas termetű marokkóival. Nem tudtak megbirkózni egymással. A francia kirántott a mór övéből egy kézigránátot, és a mór fejéhez vágta. A gránát felrobbant, mindketten elpusztultak.

Napnyugtáig sikerült kiverni a marokkóiakat a filozófiai tanszék épületéből. A többi épületben tartják magukat.

Ugyanebben az időben a fasiszták az egész vonalon fokozták támadásaik erejét. A madridiak csaknem tizenhat kilométer hosszú vonalon kénytelenek védekezni.

Egész nap, szinte megszakítás nélkül heves légiharcok folynak. A „piszék" vitézül küzdenek a csaknem háromszoros túlerőben levő fasiszta repülőgépek ellen. Tizenhat órakor, a negyedik légicsatában egy köztársasági vadászgép, mely elszakadt kötelékétől, egymaga bátran rátámadott egy csoport Junkersre. Egy egész falka Heinkel vetette rá magát, és lelőtték a gépet. A repülő kiugrott, és ejtőernyővel sértetlenül földet ért a Castellana sétányon, éppen a gyalogjárón. A tömeg vállra emelte, és lelkes éljenzés közepette vitte a gépkocsihoz. Öt perc múlva már a Hadügyminisztériumban van. A Védelmi Junta tagjai megtapsolják, megölelik a hőst. A pilótát, Pablo Palancar századost zavarba hozza ez a fogadtatás. Haja zilált, vakmerő szemében még nem hunyt ki a harc és a veszedelem keltette izgalom tüze. Röviden jelentést tesz, és engedélyt kér, hogy azonnal visszatérhessen egységéhez.

NOVEMBER 17

Lidércnyomásos éjszaka. A Junkersek este tizenegytől hajnali ötig tomboltak. Féltonnás bombákkal árasztották el a város egész központját. Különösen kijutott a kórházaknak.

Egyfolytában remegtek a falak, csörömpöltek a kitört ablaküvegek, hisztérikusan kiabáltak a sebesültek a Palace-ban. A kórház véres őrültekházává változott. Én sehová sem tudtam elmenni, hajnalig ott ültem Antonio ágyán, kezemben tartva nagy, de már gyönge, nyirkos kezét, és minden erőmet megfeszítettem, hogy ne rázkódjak össze vele együtt én is, amikor megremegtek a boltívek, amikor a koromsötétségbe vakítóan

belevillant a robbanások fénye, és a folyosóról behallatszó lábdobogás felkeltette bennem azt a csordaösztönt, hogy a többiekkel együtt én is leszaladjak és elrejtőzzem a pincében. De hát Antonio nem tud szaladni, és elvinni sem lehet sehová!

– Nem feledkeznek meg rólam? Nem hagynak itt? Úgy rémlik nekem, hogy mindenki elment már innen. Mi miért maradunk?

– Senki sem ment el, feküdj nyugodtan. Fölöttünk még négy emelet van. És én is itt vagyok melletted, tehát nincs semmi baj, igaz?

– Semmiképpen se menj el! Különben én is fölkelek és utánad megyek.

Öt óra tájt végre elaludt, jobban mondva elvesztette az eszméletét. Kimentem az utcára – körös-körül romok, törmelék, égő házak. A Palace nem nagyon sérült meg, viszont mellette tövig leégett a nagyvilági Hotel Savoy, Madrid egyik legjobb szállodája. A földszinti bárból, isten tudja, hogyan, megmaradt a bárpult az italokkal. A hajnali hidegtől meggémberedve néztem, amint két legény nevetgélve kóstolgatta az üvegek tartalmát.

A San Carlos kórház két felső emelete teljesen megsemmisült. Súlyosan megsérült az Egészségügyi Föderáció madridi tartományi kórháza és a madridi egyetem orvosi karának kórháza. A San Carlosban a bombák huszonhárom embert megöltek és kilencvenhármat megsebesítettek. Ezenfelül a kórház gyors éjszakai kiürítése következtében még kilencven sebesült meghalt.

Feltehető, hogy a bombák nem véletlenül estek a kórházakra. A bombázók előbb világítórakétákat dobtak le, tájékozódtak az épületek között, aztán kezdtek bombázni.

Az Egyetemi Városban elkeseredett harc folyik. A fasiszták még nem hatoltak be nagyon mélyen, de pokoli ügyességgel tudják pillanatok alatt megvetni a lábukat. A Nemzetközi Brigád és a spanyol harcosok a hősiesség csodáit művelik. A Thälmann- és az Edgar André-zászlóalj katonái hat ízben indultak rohamra. Nagyon sok a halott. A mórok szívósan tartják magukat.

Micsoda emberek ezek az antifasiszta önkéntesek! A Thälmann-zászlóalj politikai biztosa azt mondja nekem:

– Válaszd ki akármelyiket: mindegyik hús a forradalmi mun-

kásosztály húsából, vér a véréből. Karl, gyere ide egy kicsit, mesélj magadról.

– Harmincnégy éves vagyok – kezdi Karl Krein. – Azelőtt művezetőként dolgoztam a legnagyobb német kohászati üzemekben, a Siemensnél, a Borsignál. Nagyon jó fizetésem volt. Művezetői beosztásomban háromszor annyit kerestem, mint a brigádom egyszerű munkásai. Amikor Hitler jött, mint megbízhatatlant letartóztattak, majd valami tévedés folytán kiszabadultam, mire családommal együtt azonnal Franciaországba menekültem. Itt csak sokkal kisebb szakképzettséget igénylő munkát kaptam, mégis ötven frankot kerestem naponta. De amikor meghallottam, hogy ide, Spanyolországba német nácik jöttek, otthagytam csapot-papot, idesiettem, hogy lenyúzzam róluk a bőrt.

– Hány gyereke van?

– Kettő.

– És mit szólt a felesége, amikor elhatározta, hogy otthagyja őt és harcolni megy?

– Rendes ember az én feleségem. Elvtárs. Ugyanúgy gondolkodik, mint én. Menj, harcolj a fasizmus ellen, azt mondta. Segíts a spanyoloknak, én majd csak megleszek valahogy a gyerekekkel.

– Hogy sikerültek ezek az első napok?

– Hát, őszintén szólva, elég gyengén. Meg vagyok elégedve a zászlóaljjal is, az elvtársakkal is, a géppuskámmal is. De sehogy sem vagyok kibékülve a tüzérséggel. Azok ott tüzérséggel kaszabolnak bennünket. A lövedékeik mind német és olasz gyártmányúak. Felszedtem néhány ellenséges gránátot, K és E betűk vannak beléjük vésve, vagyis „Krupp", „Essen". Olasz gyártmányú dum-dum-golyókkal lőnek. Jelen voltam a foglyok kihallgatásánál, magam is kérdéseket intéztem hozzájuk. Nagyon fejlett odaát a technika, hogy az ördög bújjon beléjük!

– Hát a spanyolokkal milyen viszonyban van?

– Jó viszonyban vagyok velük. A mi nemzetközi zászlóaljunkban is elég sok a spanyol. Testvéreinknek tekintjük őket. Nem fogja elhinni: állandóan tanulok spanyolul!

Elővett és megmutatott egy viaszosvászon fedelű kis jegyzetfüzetet.

Ez a két nap minden eddiginél szörnyűbb megpróbáltatásokat zúdított erre a szerencsétlen városra.

Madrid lángokban áll. Az utcákon világos van, hőség van, pedig nem nappal, nem nyáron, hanem egy novemberi éjszakán róvom őket. Járom a várost – a tűzvész rőt fénye világítja meg az utat minden oldalról, ahová csak befordulok.

Madrid ég, felgyújtotta a német légierő.

Égnek a középületek, szállodák, kórházak. Ameddig a szem ellát, mindenfelé égnek a lakóházak.

Valamennyi tüzet eloltani lehetetlenség, ez a feladat sokszorosan meghaladja a tűzoltóság erejét. Akkor sem tudnának megbirkózni vele, ha ötször annyian volnának. Csupán arra törekszenek, hogy az önkéntesek segítségével megakadályozzák a robbanásokat és emberek pusztulását. Elvágják a gázvezetékeket, kihordják a benzint, elszigetelik a szomszédos házakat.

Madrid ellenállása eszeveszett haragra gerjesztette a fasisztákat. Elhatározták, hogy eltörlik a föld színéről Spanyolország fővárosát, kiirtják lakóit vagy legalábbis arra kényszerítik Madrid védőit, hogy a milliónyi emberélet megőrzése érdekében adják fel a várost. Az, ami most történik, még a legkeményebb embert is kizökkentheti lelki egyensúlyából. Nem tudom, lehet-e kezeskedni akár a felnőtt madridiak lelki egyensúlyáért is. A városban egyre több az elmebeteg.

És a megpróbáltatások még nem értek véget. A fasiszta parancsnokság egyre növekvő erővel bombázza Madridot. A lázadók lényegében egész légierejüket ide összpontosították. Ma napközben húsz Junkers bombázta a fővárost harminc vadászgép kíséretében – egyszerre ötven gép a levegőben! A köztársasági légierő számszerűleg összehasonlíthatatlanul kisebb. Vakmerőségével nem mindig tudja ellensúlyozni az ellenség erőfölényét. Mégis a „piszék" ma két Junkerst és két vadászgépet lőttek le.

A bombázás minden három-négy órában megismétlődik. És minden légitámadás után mind több a füstölgő rom, mind több a véres emberhús. Eszüket vesztett emberek sírása, zokogása, jajveszékelése hallatszik mindenfelé az utcákon. Az éles szemű,

hidegvérű gyilkosok sötétszürke gépmadarai újra meg újra ott köröznek a város fölött, újra meg újra ledobják halált hozó terhüket a védtelen emberekre. Eltelik három-négy óra. Az utcákat nagy nehezen sikerül megtisztítani az áldozatoktól; a szobákat keresztül-kasul járja a hideg léghuzat – alig van ép ablaküveg. Aztán minden kezdődik elölről. Ami eddig csak baljós utópiának, a jövendő háború csapongó fantáziával megírt ábrázolásának tűnt, most valósággá vált. Az 1937-es év küszöbén a fasiszta militarizmus az egész világ szeme láttára megsemmisít egy hatalmas európai fővárost.

Egy kétszázkilós bomba telitalálat esetén romba dönt egy négyemeletes házat. Néha még a pincébe is behatol. Ilyen találatok tucatjával voltak a városban. De a fasiszták háromszázkilós, sőt féltonnás bombákat is dobnak, és hétemeletes házakat döntenek romba. A törékeny, vékony falú házakból álló munkáskerületek megsemmisítéséhez még ilyen robbanóanyagokat sem kell a fasisztáknak felhasználniuk. Néhány gyújtóbomba tíz perc alatt tűzvészt okoz bármely külvárosi negyedben.

Késő éjjel bukdácsolunk az utcákon. Tegnap a fasiszta légierőnek még világítórakétákra volt szüksége. Ma az égő város megvilágítja önmagát. A tűzvész látványától megittasult gyilkosok egyre jönnek és jönnek, s újabb bombákat dobnak újabb és újabb élő célpontokra.

A Carmen téri csarnokot forró és falánk tűz emészti. Fojtogató füst, olívaolaj, égett hal bűze terjeng. Oly nehezen tudták ideszállítani az élelmiszert... Holnap a város nagy része éhen marad. Recsegve-ropogva zuhannak le a gerendák. Hatalmas lángoszlop hevíti a házakat körös-körül. Ökölbe szorított kézzel, csendesen sírva nézi a tűzvészt María Teresa León. Rafael Alberti szeme mozdulatlan, üveges, mint a fényképezőgép lencséje. Madrid ég – hát valóban lehetséges, hogy ez a város porig leég, teljesen megsemmisül? Igen, ez most lehetségesnek látszik.

A dombon, a szép parkban könyvtárastul, képtárastul lángokban áll az Alba hercegek palotája, a művészeteknek ez a kincstára. Október végén jártam ott, a munkásmilícia büszkén mutatta, hogyan őrzi a műkincseket és régiségeket, a hatalmas szob-

roktól, festményektől és gobelinektől a legapróbb csecsebecsékig, a herceg régi kesztyűkészletéig. A ház ura Londonba szökött, onnan óbégat a vörösök vandalizmusáról, míg itthon a köztársasági katonák gondosan törölgették a port a könyvekről. Egy német bombázó gyújtóbombát dobott a palotára, sőt minden bizonnyal nem is egyet. Most minden a lángok martalékává lesz. És megint csak a köztársasági katonák azok, akik életük kockáztatásával kimentik a tűzből, lerakják a fűre a festményeket, a középkori lovagok vértezetét, az ősi fegyvereket, a könyvtár kincset érő fóliánsait. Tessék, ezt nézze meg mindenki, aki lelkiismeretesen akarja megítélni, hogy melyik osztály védelmezi és melyik pusztítja a kultúrát...

Ezalatt a lázadók dühödten ostromolják az Egyetemi Várost. Mind nagyobb erősítéseket, tüzérséget, aknavetőket vonultatnak fel. A rohamokat nagyon drágán fizetik meg, különösen a marokkóiak veszteségei hatalmasak. Az Egyetemi Város épületei közötti térségeket holttestek borítják.

Duruttit nagyon lehangolta, hogy éppen az ő csapatai engedték behatolni az ellenséget a városba. Ezt a balsikert újabb rohammal akarja jóvátenni, ugyanazon a helyen, ahol az anarchisták visszavonultak. A szakadatlan bombázások, a védtelen lakosok gyilkolása éktelen haragra gerjeszti. Nagy keze ökölbe szorul, magas alakja valahogy meggörbült, az egész ember az ókori Róma rabszolga-gladiátorára emlékeztet, aki szinte megfeszül bele, oly elkeseredetten törekszik a felszabadulásra.

A diplomáciai testület kezdi bizonyos jelét adni annak, hogy létezik. Nem lehet azt állítani, hogy a köztársasági kormány vagy a madridi nép iránt érzett szeretet készteti cselekvésre. Egyszerűen arról van szó, hogy a diplomata urak idegei felmondták a szolgálatot. A Junkers-bombák ugyanis nem nagyon válogatósak. Megsemmisítették az Egyetemi Városban a francia líceum épületét, amelyen vadonatúj, nagy nemzeti lobogó lengedezett. Néhány bomba az angol követség közelében esett le. Franciaország és Anglia képviselői megnézték a városban, különösen a kórházakban véghezvitt rombolást. Tiltakozó jegyzéket tettek közzé a bombázás ellen. Az összes ilyenkor használatos kifejezés meg-

található ebben a jegyzékben: „emberiesség", „védtelen lakosság", „a rombolás borzalmai", „a humanizmus elvei". Csak egy kis apróság hiányzik belőle: a címzés. A jegyzéket – miért, miért nem – csupán a madridi lapok szerkesztőségeinek küldték meg.

NOVEMBER 20

Reggel óta szakad az eső. Ez bizonyos könnyebbséget jelent: a repülőgépek nem jelentek meg. A köztársaságiak a Nemzetközi Brigád harcosaival együtt rohamozzák a klinika és a Santa Cristina szegényház épületét. Az eddigi három roham nem járt eredménnyel.

NOVEMBER 21

Ma is egész nap esik.

Dél felé a rohamozó köztársasági egységekkel együtt sikerült bejutnom a klinikába és a Santa Cristina szegényházba. Mindkét épületet frontális támadással, kézigránát- és szuronyrohammal vették be.

A marokkóiak és a regulárisok visszavonultak vagy kétszáz méterrel, nem többel. Tűz alatt tartják a köztársaságiak által visszafoglalt épületeket, kúszni kell vagy a falakhoz lapulva futni – a közlekedő árkok még nem készültek el.

A félig felépült téglaépület mellett valamilyen felismerhetetlenségig összerombolt egészségügyi épület látható. A mennyezet és a padló tele van ágyúgolyók ütötte lyukakkal, a berendezés ízzé-porrá törött. Az ágyak felborítva, a padlót teljesen elborítják az összetört edények cserepei.

Lent a hullakamrában az öreg őrbe ütköztem: csodálatosképpen sikerült itt épségben maradnia, miközben a ház három roham során háromszor cserélt gazdát. Kéri a harcoló feleket, adják oda a halottaikat megőrzésre a hullakamrába, s nagyon elkeseredik, amikor visszautasítják. A szegény öreg, úgy látszik, megháborodott. De hát igaz is, mikor álmodott a szerény egyetemi hullakamra a hullák ilyen bőségéről? Ki gondolhatta volna,

hogy a legcsöndesebb tudományos termek a legelkeseredettebb, legféktelenebb harcok színterévé válnak?

Szegény Madrid! Olyan gondtalan, olyan veszélytelen, olyan szerencsés városnak tartották. A világháború messze elkerülte. Most tizenöt nap alatt többet élt át, mint az összes európai főváros az egész háború alatt. A város maga vált csatatérré!

Amikor elcsigázottan, nedvesen, mocskosan, félig öntudatlanul, de elégedetten visszakúsztunk a klinikából a második vonalba, valaki odaszaladt hozzánk és elmondta, hogy itt, nem messze, a Nyugati Parkban elesett Durutti.

Kora reggel még láttam a Hadügyminisztériumban. Hívtam, jöjjön el ő is a Santa Cristina ostromára. Tagadóan rázta a fejét, azt mondta, hogy a maga részlegét megy előkészíteni, és mindenekelőtt oltalmat keres a katonák egy része számára az eső elől.

Tréfásan megjegyeztem:

– Talán cukorból vannak?

Mogorván válaszolt:

– Igen, cukorból vannak. Elolvadnak a vízben. Kettőből egy lesz. Tönkremennek itt Madridban.

Ezek voltak az utolsó szavak, melyeket hallottam tőle. Rossz hangulatban volt.

Egy eltévedt vagy talán valaki által irányított golyó halálra sebezte, amikor kiszállt az autóból az előtt az épület előtt, amelyből a hadműveletet irányította.

Nagy kár Duruttiért. Anarchista hibái és tévelygései ellenére kétségtelenül ő volt Katalónia és az egész spanyol munkásmozgalom egyik legragyogóbb egyénisége. Most, amikor eljött Madridot védelmezni, egészen más gondolatokat forgatott a fejében, mint amikor Zaragoza alatt állt.

Sajnálom Duruttit. A kommunista párt nevében José Díaz levélben fejezi ki részvétét García Olivernek.

A köd és a latyak tompítja a harcot. A küzdő felek gyéren tüzelnek. Carabanchelben egyes helyeken a vonalak legfeljebb harminc lépés távolságra vannak egymástól. A szürke félhomályban az ellenfelek átkiabálnak egymásnak:

– Hé, ti banditák! Németbarátok!

Csönd. Aztán jön a válasz:

– Le a bolsevizmussal!

Egész nap talpon vagyok, egész nap jövök-megyek, mégsem tudok mindenütt ott lenni. Pedig az élet összeszűkült. A fasiszta állások ellipszis alakban terpeszkednek a város körül. Ezen az ellipszisen belül vannak szektorok, rajtuk barikádok, mindegyiknél ennyi meg ennyi ágyú, gépfegyver, ennyi meg ennyi ember. A szektorok közötti rohangálás közben szinte repülnek a napok. Valószínűtlenül messze került, absztrakttá vált, kikapcsolódott majdnem minden. Valahonnan a messziségből rémlenek és irreálisnak tűnnek a kormány-kombinációk, az állami élet bonyodalmai és árnyalatai. Nincs történelem, irodalom, nincs földrajz Madrid térképén kívül; az egész földkerekségből csupán Moszkva maradt meg, különösen a Leningrádi út, a *Pravda* utcája, harmadik emelet... Magában Madridban az élő emberek mindenekelőtt sértetlenekre és sebesültekre oszlanak. A sértetlenek katonákra és civilekre. Civilek azok, akik nem hordanak maguknál fegyvert (ez azért van, mert a barikádokon is, a csapatoknál is, a törzsekben is nagyon sok az olyan harcos és parancsnok, aki úgy öltözött föl, ahogy éppen tudott, és nincs rajta semmi, ami arra mutatna, hogy katona). Pedig három héttel ezelőtt Madrid még normális nagyváros, bonyolult összetételű, ezerarcú főváros volt, számtalan kategória, formáció, embertípus és osztálytípus kavargott benne. Persze mindezek most is megvannak, de vagy Valenciába utaztak, vagy elbújtak, elrejtőztek, feszülten várakoznak. Minden az ovális tűzgyűrű mozgásának ritmusában lélegzik és lüktet, lesi minden órában, minden percben, hogyan hajlik a gyűrű. Elszakad, kiegyenesedik-e, vagy ellenkezőleg, megszorul a hurok, és megfojtja az antifasiszta Madridot?

Miguel Martínez a szektorokban végzett politikai munka rövid szüneteit a főbiztosságon és a törzsnél tölti. Kevés az új politikai biztos – ezeket legtöbbnyire a tartalék-egységekhez osztják be. Az „öregek", vagyis azok, akik már tizenöt-húsz napja komisszárkodnak, kihalásszák a megfelelő embereket, és a főbiztosságra küldik őket. Ezekben a forró napokban a politikai biztosok csakis optimizmusukkal és bátorságukkal tűnhettek ki – már amelyiknek volt. A többiek eltűntek, másodrangú kisegítő

szerepet kaptak az osztag- és szektorparancsnokok mellett, „géhások" lettek, akik a lőszer- és ruhaellátásban segédkeznek.

A rossz politikai biztos szánalmas, nyomorúságos látvány. Az ilyent mihamarabb el kell tüntetni szem elől. Inkább senki se legyen ezen a poszton. A jó, a harcos politikai biztos most ismét bebizonyította, hogy szükség van rá.

NOVEMBER 22

Megint eső és sár. A harc mégis egész nap folytatódott. A fasiszták megpróbálták visszafoglalni a klinika épületét. Nem sikerült nekik. Most csak egy keskeny, hosszú földnyelv köti össze a fasiszta egységeket a városrész belsejével.

A köztársasági harcosok elfoglalták a Casa Velázquez égő romjait. A felső emeleten rátaláltak néhány meggyilkolt elvtársukra. A fasiszták csupaszra vetkőztették, majd agyonlőtték őket.

Tüzérségünk kissé összeszedte magát. A telefonközpont felhőkarcolóján tüzérségi megfigyelőhelyet létesítettek. Innen sikerült felfedezni a Casa del Campóban egy ellenséges üteget, mely a köztársasági gyalogságra tüzelt. A madridi tüzérség tüzét telefonon azonnal erre az ütegre irányították, egy löveg rögtön megsemmisült, a másik elhallgatott. A köztársaságiak, felhasználva ezt a sikert, előretörtek, és egy újabb részt foglaltak el a parkból.

Ugyancsak ma a tüzérek felfedeztek egy nagy, mintegy másfélezer főnyi ellenséges oszlopot, amely a napon szárítkozott két eső közötti szünetben. Az idejében leadott lövések az osztag kellős közepébe találtak bele, és súlyos veszteséget okoztak.

Este – amikor kissé csöndesedik a lövöldözés, amikor a harc után az emberek nedves takarójukba burkolózva pihennek a fukar tűznél – megélénkül az éter Spanyolország fölött.

Egymást kergetik a láthatatlan hanghullámok. A Guadalquivir partjairól, Sevillából fél tízkor az éterbe röppennek a részeges Queipo de Llanónak, a kábítószerek rabjának, a szadista és trágár tábornoknak durva élcelődései és fenyegető szitkozódásai.

Háromnegyed tízkor a salamancai rádió rejtjeles adása kezdődik a madridi fasiszta földalatti mozgalom számára. A mad-

ridi zavaró állomások elnyomják ezt az adást, a milícia és a lakóbizottságok végigjárják a lakásokat és házkutatásokat tartanak, keresve az „ötödik hadoszlop" hallgatóit – helyesebben: lehallgatóit.

Tíz órakor a madridi Unión Radio harctéri tudósításokat és politikai híreket közöl. Rendszerint ugyanekkor valamelyik politikai biztos vagy képviselő beszédet mond.

Tíz után versengeni kezdenek Tetuán és Tenerife adóállomásai meg a lisszaboni „rádióklub".

Tetuán dobpergéssel kísért óbégatást és táncokat sugároz. Majd arab nyelven bőbeszédűen közlik, hogy Göring pasa szalem alejkumot adott át Franco pasának Hitler sejk nevében, hogy Mahomet ibn-Omar ezredes tegnap meg volt híva Varela pasa asztalához, és hogy minden igazhitűnek értékelnie kell ezt a nagy megtiszteltetést.

Tenerife a legképtelenebb kacsákkal traktálja hallgatóit. Még a fasiszták is úgy vélekednek, hogy ez az állomás nem sok vizet zavar.

Teneriféből mindenki megtudhatja, hogy Roosevelt megbukott az elnökválasztáson. Hogy az angol nagykövetet a köztársasági milícia felkoncolta Cartagena utcáján. Sőt azt is, hogy a Falange Española madridi bevonulása során tejet osztott a gyerekeknek, akiket a köztársaságiak éheztettek.

A portugál „rádióklub" rendszerint igyekszik mélyenszántóan és érzelmesen elemezni a katonai, politikai és nemzetközi helyzetet.

Például:

„A madridi hadművelet lelassulása korántsem lelassulás, hanem szünet, amely lehetővé teszi a nemzeti csapatoknak, hogy előkészítsék összes hatékony eszközeiket a támadáshoz, az ellenfélnek pedig, hogy újjászervezze védelmi eszközeit."

Vagy:

„A marxista vezetők kitartanak álláspontjuk mellett, és ragaszkodnak ahhoz a szándékukhoz, hogy Madridot Madridban védelmezzék."

A „rádióklub" katonai kommentátora a legkevésbé sem ért egyet ezzel a taktikával. Véleménye szerint Madrid védőinek el

kellene hagyniuk a várost, és valamilyen megállapodás szerinti más helyen kellene megütközniük a fasiszta hadsereggel.

Az előadó, miután kisajnálkozta magát a „madridi vezetők" ilyetén makacsságán, végül is eljut a tény szükségszerűségének elismeréséhez:

„Teljesen logikus, hogy védelmezik a fővárost. Végeredményben ez a kötelességük."

De a legjobb a végkövetkeztetés:

„Madrid mind ez ideig nem adta meg magát. A hadászat nagyon veszélyes és nehéz dolog. Most különösen világosan és alaposan meggyőződünk erről."

A burgosi rádió kezdi legkésőbb sugározni adását. Ez a legfelsőbb hadúr szerve, ezért megbízhatóságot és komolyságot vindikál magának:

„Japán és Németország már elhagyta a Népszövetséget. Olaszország csak igen felületes kapcsolatot tart vele. Ez a három fasiszta hatalom szent harcot indított a kommunizmus ellen. Az az ország, amely ezt leginkább megsínyli, kétségtelenül Nagy-Britannia lesz. Mi marad ebből a hatalmas gyarmatbirodalomból, ha Japán megszilárdítja fölényét Ázsiában, Olaszország pedig a Földközi-tengeren?"

Franco képviselője azt ajánlja Angliának a rádió hullámain, hogy óvakodjon az összeomlástól, és amíg nem késő, csatlakozzon a Berlin–Tokio–Róma–Burgos blokkhoz. Szegény Anglia, mit kellett megérned. Kik nem fenyegetnek téged!

Ennek az adásnak a keretében november 4-én új állandó műsor indult „Madrid utolsó órái" címmel. Közölték a Hadügyminisztérium épülete előtt tartandó fasiszta díszszemle rendjét, a katonazenekarok karmestereinek nevét, kijelölték a Falange Española büntetőosztagainak működési területeit, ismertették azt a tervet, melynek alapján a burgosi intézmények átköltöznek a madridi épületekbe.

Tizenöt nap elteltével a műsorszámot átkeresztelték. Most már nem „Madrid utolsó órái", hanem „utolsó napjai" a címe. „Az állam feje, Franco tábornok őexcellenciája kijelentette – mondta a bemondó –, hogy az Escorialnak és a San Lorenzo kolostornak, Spanyolország legfőbb történelmi és vallási központjainak kü-

szöbönálló bevétele egyenértékű lesz a főváros bevételével. Ami Madridot illeti, señor Franco nem tartja helyesnek a város tűzzel-vassal való meghódítását, így e hadművelet során el fogja kerülni a fölösleges vérontást."

Jól esik hallgatni az ilyen szép beszédet. Különösen akkor, amikor a szónok hárommotoros repülőgépei ugyanebben az időben robbanó- és gyújtóbombákat dobnak a főváros lakóházaira, kórházaira.

NOVEMBER 23

Reggel meghalt Antonio százados.

Életének utolsó órájáig nyugtalan lázálmai voltak: beült a vadászgépbe, támadta a fasiszta bombázókat, parancsokat osztogatott. Negyedórával a halála előtt egyszerre visszatért az öntudata.

Megkérdezte, hány óra van és hogyan küzd a repülőraja. A választ hallva elmosolyodott.

– Boldog vagyok, hogy legalább halálom előtt harcba vezethettem a gyerekeket... Hiszen ők az én tanítványaim, az én családom, az én vérem!

Most már nem harcol többé. Hatalmas teste mozdulatlanul, békésen fekszik, párnáján virág.

Előbb levitték a garázs-hullakamrába, ugyanoda, ahová Simont, a harckocsizót. Aztán kivittük a város keleti részén levő temetőbe. Szép temető. Szüntelenül hozzák ide az embereket. Most nem is igen lehet máshová temetni. Az a temető Carabanchel határában, amelyikbe azelőtt temettük a nemzetközi repülőraj pilótáit, most már az ellenség kezén van.

Csak öten mennek Antonio koporsója mögött, köztük az orvos és a nővér, akik ápolták. A „piszék" nem jöhettek el, hogy elkísérjék parancsnokukat utolsó útjára. Az idő tiszta, harcolnak. Éppen elrepültek nagyon-nagyon magasan a temető felett; a bátor kis csapat mindig új és új csatákba megy.

A koporsókat ebben a temetőben nem ássák a földbe, hanem betonfülkékbe helyezik, melyek két szinten sorakoznak egymás mellett.

Még egyszer megnéztük Antoniót.

A temető felügyelője ellenőrizte a kórházból küldött igazolást, becsukta a fedelet és ráfordította a kulcsot. Furcsa szokás ez Spanyolországban: kulcsra zárják a koporsót.

– Melyikük a legközelebbi hozzátartozója? – kérdezte.

– Én vagyok a legközelebbi hozzátartozója – mondtam.

Átadta a fekete szalagon lógó kis vaskulcsot. Felemeltük a koporsót a vállunk magasságáig, és elhelyeztük a felső sorban. Néztük, amint a munkás a vakolókanállal gyorsan, ügyesen befalazza a rést.

– Milyen feliratot csináljunk? – kérdezte a felügyelő.

– Nem kell semmilyen felirat – feleltem. – Egyelőre felirat nélkül fog itt feküdni. Majd írnak róla ott, ahol kell.

NOVEMBER 24

Éjfél után két óra tájban a csöndes sötétséget heves lövöldözés, ágyúdörgés törte meg, az égen tűzkígyók – nyomjelző lövedékek – cikáztak át. Úgy tűnt, mintha mindez a város központjában történne. Amikor utánanéztünk, kiderült, hogy valóban rohamról és éjszakai áttörési kísérletről van szó, de egyelőre a korábbi vonalakon.

Éjszaka általában úgy tűnik, mintha közvetlenül az ablak alatt folyna a harc. Nappal mégiscsak tompítja a lövöldözést a város zaja.

A fasiszták az egyik rohamot a város déli, a másikat pedig a délnyugati része felől indították. A támadást jól előkészítették. A gyalogság kézigránátokkal, világító rakétákkal tört előre a harckocsik nyomában.

A támadást két órai harc után visszaverték. A támadók nagy veszteségeket szenvedtek.

Az elesett marokkóiaknál német papírpénzt, 1923-as kibocsátású százezermárkásokat találtak. Egy ilyen „százezres" bankjegy reálértéke abban az időben egy skatulya gyufa árával volt egyenlő. Milyen takarékos emberek ezek a németek! Valahol a raktárakban őrizték ezeket a szeméthalmokat, hogy tizenhárom évvel később cinikusan kifizessék velük a bérgyilkosokat, a szerencsétlen, tudatlan, félrevezetett mórokat!

Az ellentámadások során a köztársaságiak egy fasiszta harckocsit zsákmányoltak. További három ellenséges harckocsi a harcvonalak között rekedt.

A harmadik támadást az ellenség az Egyetemi Városnál indította. Felvonultatta egységeit azon a keskeny sávon, amely itt átszeli a köztársasági állásokat, és megpróbált áttörni a belvárosba. Ezt a rohamot teljes mértékben visszaverte a 12. (második nemzetközi) brigád.

A harc egész nap rendkívül hevesen tombol. Az Egyetemi Városban minden tíz méterért folyik a küzdelem. A nemzetköziek életüket nem kímélve harcolnak, de a fasisztáknak veszteségei sokkal nagyobbak. Most Franco új taktikához folyamodott: ahelyett, hogy a vágóhídra küldené megritkult rohamcsapatait, a mórokat és az idegenlégiósokat, ezeket a legjobb harcosait rendes hivatásos és mozgósított katonákkal keveri. Így számbeli fölényhez jut.

Franco, miután Leganésben tanácskozott munkatársaival, bejelentette a rádióban, hogy holnap, 25-én véglegesen bevonul Madridba.

A második nemzetközi brigád parancsnokává Lukács Pált (azaz Zalka Mátét) nevezték ki. Ezt a nehéz feladatot elszántan és optimizmussal telve vállalta el. Néhány nap alatt kivívta a brigádban egyesült tizennyolcféle nemzetiségű harcosok rokonszenvét. Nincs benne sem különösebb könyörtelenség, sem különösebb úrhatnámság, mégis igen nagy tekintélye van: inkább afféle parancsnok-apa, parancsnok-fivér. Bátor, szívélyes, jó kedélyű, élénk. Mindenkihez van néhány szava az ő meghatározhatatlan spanyol–francia–német–magyar–orosz keveréknyelvén. De senki sem panaszkodik, hogy nem érti meg: ha valamit magyaráz, még a legnyakasabbak is, morogva bár, de megteszik, amit Lukács tábornok kíván. Az ilyen magyarázatok után hozzám fordul, és huncutul rám kacsint jóságos, nagy kék szemével.

– Menni fog a dolog! Menni fog, kedves Mihail Jefimovics!

A nagy emberveszteségek megrendítik. Idegenek jelenlétében még tartja magát, de amikor kettesben maradunk, fejét a karjára ejti, válla megrázkódik, melléből hol egy-egy átok, hol egy-egy sóhajtás szakad ki.

Franco hiába ígérte meg, ma sem vonult be a fővárosba. A madridiak ezt nagyon drágán fizették meg. Az összes frontszakaszon egyszerre kellett harcolni. Reggel különösen dél felől intéztek a lázadók dühödt támadásokat. Lister és Prada egységei hősiesen védekeztek. A második támadás a Carcel Modelo ellen irányult összpontosított tüzérségi tűz és kilenc harckocsi támogatásával. Ezt a támadást a köztársaságiak mesterien és bátran verték vissza. Előre merészkedtek egészen a tüzérségi állásokig, kézigránátokkal szétverték az ágyúkat, majd visszatértek. »Két német antifasiszta halt ma itt hősi halált: Willy Wille, a Thälmann-zászlóalj hadnagya és Gustav Kern. Ezekben a napokban rengeteg kitűnő parancsnok pusztult el, szocialisták, kommunisták, anarchisták, köztársaságiak. Harc közben esnek el, rohamozó egységeik élén haladva. Harcászati szemszögből ez esztelenség. De a helyzet megköveteli az önfeláldozásnak és a hősiességnek ezeket a példáit. Új harci morál alakul ki – Madrid védőinek morálja!

Este megpróbáltam a készülékemen Moszkvát fogni – sehogy sem sikerült.

„November 13-án Uhában a kultúrházban megnyílt a Baskír Autonóm Szovjetköztársaság 10. rendkívüli kongresszusa. A kongresszus megvitatta és egyhangúlag jóváhagyta a Baskír Junta elnökének az új alkotmánytervezetről szóló beszámolóját. A kongresszus üdvözletet küldött a hős Spanyol Demokratikus Köztársaságnak."

Ez a közlemény az *El Liberal* című itteni újságban jelent meg, annak egyetlen, homályosan nyomtatott lapján; egyetlen, mert a fasiszta blokád megfosztotta Madridot az újságpapírtól, a német repülők pedig egy százhúsz kilós bombát dobtak a Liberal nyomdára.

A hírben formailag nem minden pontos. De nem volt nehéz kitalálnom, hogy „Uha" az Ufa, a Baskír Junta pedig a baskíriai központi végrehajtó bizottság. Dehát végtére is honnan küldhetne most külföldi államhatalom üdvözletet a Spanyol Demokra-

tikus Köztársaságnak, ha nem Ufából, Nalcsikból vagy Moszkvából?

A madridi liberálisok nagyon jól tudják ezt. Lapjukban a külföldi információ úgyszólván nem is lépi túl a Szovjetunióból érkező táviratok kereteit. Volt valaha egy Európa, volt Londonban egy Lloyd George, Párizsban egy Delbos, küldöttségek utazgattak, dörgedelmes beszédek hangzottak el az interparlamentáris ebédeken, poharak csendültek össze a barátság és a hűség jegyében, de amikor Franco tábornok, berlini és római barátaival karöltve, zászlóaljakat indított Spanyolországba, hogy elhelyezze a parlamentben a maga embereit, akkor egyszerre eltűntek az összes híres barátok, mintha a föld nyelte volna el őket, eltűntek az asztalról a serlegek, elnémultak a demokratikus országok kölcsönös támogatásáról beszélő szónokok. Ezzel szemben a madridi liberálisok megtudták, hogy van egy Baskír Autonóm Köztársaság, amely melegen együttérez a Spanyol Demokratikus Köztársasággal, megtudták azt, amit a spanyol munkások már régen tudnak.

A kongresszus olyan időszakban ült össze, amikor a tőkés világban még azokat a szegényes demokratikus szabadságjogokat is megsemmisítik, melyeket másfél évszázad polgári forradalmai és parlamenti harcai vívtak ki.

Olyan korszakban, amikor a proletariátushoz és a parasztsághoz tartozó állampolgároknak még a papíron meglevő jogait is eltörlik.

Olyan korszakban, amikor számos országban teljes mértékben megvalósították Benjamin Constant-nak az állam lakóinak és tagjainak különbözőségéről szóló elméletét, mely szerint csupán azok tekinthetők az állam teljes jogú tagjainak, akik meghatározott műveltségi cenzussal, a képzésükhöz szükséges szabadidővel és e szabadidőt biztosító tulajdonnal, tőkével rendelkeznek.

Olyan korszakban, amikor a tőkés államok visszacsúsztak a demokratikus rendből a római patríciusok, lovagok, kliensek és rabszolgák rendjébe.

A polgári demokráciát néhány országban megdöntötte a fasizmus. A demokráciának most vagy öngyilkossággal kell vé-

geznie, mint Németországban, vagy igazi fegyveres harcot kell kezdenie, megtalálva szövetségeseit a proletariátusban és a parasztságban, mint ma Spanyolországban.

De a munkásosztály ebben a szövetségben nem szegény és hajléktalan rokon. Van ereje és bátorsága, sorai egységesek, megvan a demokratikus rendről alkotott ideálja, és ez az ideál már meg is valósult, tényként áll előtte Moszkvában, a Kreml palotájában, az új szovjet alkotmányban.

A szovjet világítótorony közelében világosság és meleg van, de mennyivel erősebb és vakítóbb ez a fény, mennyivel több örömet sugároz, amikor messziről, a sötét éjszaka kellős közepéből nézzük!

Nehéz sötétebb éjszakát elképzelni, mint itt ez a mai. Künn még az őrök is eltakarják kezükkel kis lámpásaikat, cigarettájukat a kabátujjukba rejtik. Leeresztett spaletták, sűrűn elfüggönyözött ablakok. Bent nyögnek a sebesültek. Ágyúk rombolják Madridot. Krupp ágyúi, a régi fegyvergyárosé, aki azelőtt Vilmos császár, most pedig utóda, Hitler Adolf szolgálatában áll. Bombázók zúgnak a fejünk fölött – Junkers-bombázók, a német imperializmus ragadozó madarai. Harckocsik törnek a hidakon át Madrid szíve felé – Olaszország fekete urának, Mussolininak a harckocsijai. A nemzetközi reakció összes erőivel rárontott erre a városra, s most fojtogatja acél- és tűzgyűrűjével. Miért? Csupán azért, mert ez a város és az egész ország szabadon akar élni, tiszteletben tartva az emberek egyéniségét és jogait, és nem akar megalázkodni sem saját elnyomói, sem más országok elnyomói előtt.

E szenvedélyes éjszakai bacchanália, a sötét erők vad orgiája láttán Európa megrémült és elhallgatott. A kormányok, az egyes államok és pártok vezetői, azok, akiket holnap ugyanez a fasiszta orkán fenyeget, nem harcolnak, nem vitatkoznak, nem tiltakoznak, gyáván a homokba dugják a fejüket abban a naiv reményben, hogy a fasizmust távol lehet tartani, meg lehet vásárolni apró engedményekkel, ajándékokkal. Csak a világ proletárjai jöttek el a sötét, hideg madridi éjszakába, ők virrasztanak és dideregnek a barikádokon, ők szorítják magukhoz fáradhatatlanul a nedves puskát, és néznek fáradhatatlanul a vaksötétség-

be. Számukra világos az, amit nem tudnak vagy nem akarnak megérteni hazájuk hírneves politikusai és miniszterei. Madrid védelmével Párizst, Londont, Koppenhágát, Genfet védik, mert a fasiszta rablók, ha ma leszámolnak a spanyol demokráciával, a spanyol néppel, holnap a francia, az angol, a csehszlovák és más népeket igyekeznek majd torkon ragadni Európában és az egész világon, mint ahogy tegnap az abesszin és a kínai népet.

A messzi távolból a sötétséget áttörve árasztja felénk fényét a hatalmas világítótorony, a csillogó fények nyakékével övezett Moszkva, felénk árasztják a fényt a Kreml magas tornyain tündöklő drágakő-csillagok, a palota fehér terme és benne az emberek. Csak ott, ebben a palotában, ebben a városban, ebben az országban nem ijedtek meg a fasiszta fergetegtől. Csak ott készülnek hidegvérrel és magabiztosan méltó fogadására. És ebben a palotában ma fogják ismertetni a dolgozó nép jogainak és szabadságjogainak chartáját.

Ez az okmány az egyetlen ma a földön, amely bátorságot és nyugalmat önthet az imperializmus ellen vívott harctól fáradt, reményüket vesztett emberekbe. És nem csupán azért, mert éles fénnyel világít rá azokra az eredményekre, melyekhez az elnyomás és a kizsákmányolás ellen az emberek szabadságáért, boldogságáért vívott következetes küzdelem vezet. Azért is, mert ez az okmány nemcsak a megvalósítandónak zászlaja és programja, hanem szilárd rögzítése annak, ami már megvalósult, ami van. Megvalósult, létezik mindaz, ami az új szovjet alkotmányban szerepel. A nép előbb kivívta és megszilárdította a szovjet polgár jogait, s csak azután szögezte le őket írásban. Igazának és erejének tudatában előbb megteremtette, kifejlesztette és ápolta a szovjet demokráciát, felvértezte az ellenséges támadásokkal szemben, s csak azután proklamálta teljes terjedelmében.

„Tehát lehet győzni – mondja magának a fasiszta szörnyeteggel párharcban álló munkás, paraszt, értelmiségi. – Tehát mindez létezik. Tehát nemcsak álom."

Igen, lehet győzni. Igen, mindez létezik – mégpedig Hitler és Mussolini engedélye nélkül. Él és lélegzik mindaz, amit rögzítettek az új szovjet alkotmányban. Él és virágzik a legyőzhetetlen erő, a szovjet demokrácia. Ott van mindenkinek a szeme

előtt, oda lehet utazni, meg lehet nézni, hallgatni, lehet tanulmányozni, meg lehet fogni kézzel. Ez a demokrácia nemcsak saját magára gondol. A baskírok kongresszusukon nemcsak a maguk dolgairól beszéltek, hanem a spanyolokéról is. Üdvözletet küldtek Madridba, sőt többet is annál. Madridi anyák és gyermekek eszik azt a kenyeret, azt a húst és azt a tejet, amelyet a baskír nép és a többi szovjet nép küldött. Két esztendővel ezelőtt, amikor az asturiai bányászok a reakciós katonai klikk miatt kénytelenek voltak elhagyni hazájukat, új hazát, kenyeret, munkát találtak a szovjet demokrácia védőszárnyai alatt. Azt mondják, ez nem tetszik a hitlereknek és a francóknak. Lehet...

Csak egy öröme van a spanyol, a német, a kínai munkásnak, de ez nagy öröm. Van a földön egy szovjet ország, van szovjet demokrácia, amelyet nem lehet megfélemlíteni, amelynek oldalán nem kell félni, s amelyet nem lehet megsemmisíteni. Tehát lehet és érdemes küzdeni, van már hely, ahol megvalósult a győzelem, és élvezik gyümölcseit. Egyetlen fénysugár hatol be a vaksötét, halált hozó madridi éjszakába. De ez a fénysugár nem halványodik el, ezt senki és semmi soha nem tudja kioltani.

NOVEMBER 26

Ma teljes a csönd. A tegnapi nap szemmelláthatóan nagyon kimerítette a fasisztákat. Nagy veszteségeik vannak.

Ma a repülőgépek is békében hagynak bennünket. Ez bizonyára annak köszönhető, hogy tegnap a köztársasági repülők megtámadták és tönkretették a talaverai repülőteret.

A fasiszta és a fasisztákkal rokonszenvező hírügynökségek szívettépő híreket kürtölnek világgá arról, hogy az anarchisták vagy a népi milicisták állítólag elfoglalták a német követséget.

A valóságban egészen más történt.

Azután, hogy a német kormány hivatalosan elismerte a burgosi lázadó juntát, a köztársaságiak meghatározott időt állapítottak meg a madridi német követségnek az elutazásra.

Amikor a határidő letelt, a minisztérium képviselői figyelmeztették erre a követséget. Ekkor a követségi tisztviselők egész

autó- és teherautókaraván kíséretében elhagyták a várost. Nem motozták meg őket, nem vizsgálták át a csomagjaikat, csak az igazolványaikat ellenőrizték.

A követségi személyzet eltávozása után megjelentek az épületnél a Belügyminisztérium és a rendőrség képviselői, hogy lepecsételjék a bejáratokat. Legnagyobb csodálkozásukra látták, hogy a követség épülete még korántsem üres.

A rendőrök kiáltásaira egész sereg ember jött ki a házból felemelt karokkal. Harminc veszedelmes és közismert fasiszta került elő, akiknek egy részét állandóan keresték, másik részükről pedig azt hitték, hogy régen átszöktek a fasiszták táborába. Ma nyilvánosságra hozták a nevüket.

A kiürítés előtt a követség tagjai a diplomáciai autókon nagy sietve elhelyezték a városban, más diplomáciai képviseleteknél néhány leghírhedtebb bérencüket, köztük Avia alezredest, Urquijo márkit, de los Moriles grófnőt és más tekintélyes személyiségeket. A többiek itt rekedtek.

A követség épületében valóságos erődítmény tárult a fasiszták nyomában betóduló madridiak szeme elé. A bejáratokat, átjárókat, lépcsőket homokzsákokkal, cementes zsákokkal elbarikádozták, rajtuk lőrések és mellvédek a puskák és géppuskák számára.

A fegyverek nagy részét a követség magával vitte, de egy s más azért itt maradt: huszonegy revolver, három golyószóró és még hét golyószóró-tusa, géppisztolyok, hét puska, tizenkét vadászfegyver, egy légvédelmi puska, egy bombavető, három láda kézigránát, gázálarcok, négy tőr, egy spanyol monarchista zászló és egy halom különféle spanyol fasiszta jelvény. Miguel Martínez, aki a rendőrökkel együtt járta végig a szobákat, elkérte a pisztolyokat és a golyószórókat politikai biztosai számára.

A követség udvarán hét kocsi és egy teherautó maradt. Ezekben a kocsikban a rendőrség egy sor ismertetőjel alapján felismerte azokat a „kísértet-autókat", amelyek éjszakánként a járókelőkre és a milícia járőreire lövöldöztek, s pánikot keltettek a városban.

A német követség volt a motorizált éjszakai banditák menedékhelye!

A letartóztatottak vallomásából kiderült, hogy Mayer és Alesz tartalékos tisztek, a követség tisztviselői szabályos harci egységet alakítottak belőlük. Mindegyiküknek adtak fegyvert, meghatározták katonai funkciójukat és pontos helyüket. A német parancsnokok hadgyakorlatokat és riadókat rendeztek itt!

Még egy miniatűr koncentrációs tábort is berendezett a német követség, hogy hű másolata legyen a „harmadik birodalomnak". A tábor egészen kicsi, egyszemélyes. Egy zsidót tartottak fogva benne. Az öreg Jacob Voos húst szállított a követségnek. Egy alkalommal azt mondta a konyhán, hogy rokonszenvez a Spanyol Köztársasággal. Másnap lefogták, bezárták a követség raktárába, és ott tartották két spanyol fasiszta őrizete alatt, kihallgatás nélkül, gúnyolódásokkal fűszerezett verések közepette negyvenhárom napon át, egészen a kiürítésig. Szakasztott Dachau! Most kiszabadult, és magánkívül van örömében. Miguel fejében egymást kergették a gondolatok, hosszan nézegette ezt az egyszerű, őszes-vörös szakállú, sovány, tönkrement dvinszk-mogiljov-madridi öregembert, akivel sehogy sem tud egy bolygón megférni Hitler Adolf vezér és kancellár.

NOVEMBER 27

Rafael Albertival és María Teresa Leónnal folytatott november 7-i beszélgetésünk megismétlődött, most már szélesebb alapon. Az 5. ezred székházában összegyűltek a spanyol főváros legnevesebb tudósai. Itt van dr. Río Ortega, Enrique Moles, a madridi egyetem professzora, Antonio Machado író, dr. Sánchez Covisa, don Antonio Madinaveitia, dr. Sacristán, Arturo Duperier és még sokan mások. Az ősz fejeket fiatal arcok veszik körül – kommunisták, a népi milícia harcosai és parancsnokai. A Kommunista Párt Központi Bizottsága rendezte ezt a találkozót. A párt igyekszik rábeszélni a madridi értelmiség legjobbjait – neves tudósokat, írókat, művészeket –, hogy hagyják el ideiglenesen Madridot, és a hátországban nyugodtabb körülmények között folytassák munkájukat.

A javaslat nagyon felkavarta a vendégeket. Vita indult arról, hogy mi a helyesebb és a fontosabb: Madridban maradni vagy

evakuálni, míg el nem múlnak a bombázások és tűzvészek szörnyűségei?

Sokáig vitatkoztak.

– Én nem akartam elmenni – mondta például Antonio Machado. – Öreg vagyok és beteg. De együtt akarok küzdeni önökkel, utolsó percemig folytatva munkámat, méltóképpen akarom befejezni az életemet, méltóképpen akarok meghalni. Éppen ez késztet arra, hogy egyetértsek önökkel. Elmegyek hát, és együtt fogok harcolni önökkel közös ügyünkért.

Az 5. ezred magára vállalta a tudósok evakuálásának minden gondját; személykocsikat szerez a családok, teherautókat a könyvtárak és laboratóriumok számára.

A beszélgetés a késő esti órákba nyúlt. Mindenki izgatott volt. Az akadémikusok könnyes szemmel ölelgették a munkásokat, és köszönetet mondtak a munkásosztálynak a spanyol kultúra védelméért.

A gyűlés után Rafael Albertival és María Teresával lakásukra, az Alianzába mentünk. Az őr sokáig nem akarta kinyitni a kaput.

– Ki az? – kiáltott.

Válaszképpen énekelni kezdtük a *Vidám fiúk*at.

– Ide senki se teheti be a lábát! – zsörtölődött az őr az ajtó mögött. – Alberti elvtárs azt mondta, ne engedjek be idegeneket, különösen fasisztákat.

– Hazudsz! „Ameddig dalra fog nyílni az ajkunk, miénk a föld, s a világ se bír velünk!"

Végre megismert és beeresztett bennünket. A hideg ebédlőben María Teresa megterített de Duero márki családi ezüst- és kristályszervizével. A márki tányérjaira garbanzast, avas, hideg olívaolajjal leöntött babot tálalt. Hozzá kenyeret és narancsot. Ezt is az 5. ezredtől szereztük. Elég ízletes vacsora lett belőle.

Most már más a légkör az Alianzában. Az öregeket, a betegeket és a siránkozókat elküldték Valenciába és Barcelonába. Itt maradt a fiatalság. Napközben kint vannak a harcolók között, beszédeket mondanak, előadásokat tartanak nekik, este pedig összejönnek, hogy verseket olvassanak és együtt álmodozzanak.

Az őr is velünk tartott szegényes, de arisztokratikus külsőségek között, a legelőkelőbb grandok arcképei alatt elfogyasztott vacsoránkban. Elmondta, hogy a márki valamilyen távoli rokonai titokban érdeklődnek, vajon teljes-e még az ezüstkészlet, nem hurcolták-e szét az írók, nem fogják-e széthurcolni, amíg a márki visszatér.

– Csak lassan azzal a visszatéréssel – mondta megvetően Rafael, miközben ecettel öntözött meg és sóval hintett be minden egyes babszemet. – Arra ugyan várhat!

Én is azt gondoltam: arra ugyan várhat, az anyja úristenit!

NOVEMBER 28

A front vonala délnyugati irányban erősen kiszögellik, csaknem egészen Talaveráig. Ez az a hely, ahol Miguel Martínez szeptemberben megrekedt és majdnem a fehérek fogságába esett. Ide indultak Burillo és Urribari osztagai tüzérséggel és páncélosokkal. A terv az volt, hogy váratlanul átkelnek a Tajón, elvágják a lázadók összeköttetési vonalait, és ha lehet, elfoglalják Talaverát.

Az osztagok jól haladtak, de a parancsnokságnak nem volt türelme kivárni az éjszakát, hogy maga is előrenyomuljon. Napközben, már majdnem a célnál, észrevették őket a fasiszta légi felderítők, s ezután a repülőgépek hét vagy nyolc óra hosszat egyfolytában bombázták a támadókat. Ez nagyon felidegesítette a csoportot, de nem állította meg a hadmozdulatot. A köztársaságiak egészen a folyóig nyomultak előre, tüzérségi tűz alá vették a repülőteret, a temetőt és magát Talaverát. A lázadók között hihetetlen pánik tört ki, nagy sietve elvontak Madrid alól mintegy nyolc zászlóaljat, és bevetették őket Talavera védelmére. Ha a köztársaságiak csak egy kicsit is határozottabbak és tapasztaltabbak, kétségtelenül bevehették volna a várost! De a hadmozdulat még így is igen hasznos volt – elvonta a fasiszta erők egy részét Madrid alól, csökkentette a fővárosra gyakorolt nyomást.

Azért mégiscsak bosszantó, hogy maguknak a madridiaknak kell az elvonó hadmozdulatokat végrehajtaniuk! Az ember el-

olvas néhány jelentést, és ökölbe szorul a keze. Az egyik front parancsnoksága nem átallja beleírni jelentésébe, hogy „tegnap csapatainknál szemle és lövegtisztítás volt". Most, amikor pattanásig feszült a helyzet a főváros falainál! Ugyanezek a parancsnokok elárasztják a madridi távirdát üdvözleteikkel és nyilatkozataikkal, melyek szerint „elragadtatva figyelik Madrid példátlan hősi védelmét".

Ma húsz napja folyik ez a védelem. Húsz nap telt el azóta, hogy a fegyveres fasizmus Spanyolország szívéig hatolt és ostromolni kezdte a fővárost. Húsz napja áll ellent a köztársasági, népi Madrid. Húsz napja! Kevesen hitték volna, hogy Madrid így fog védekezni. Megvallom őszintén: magam se nagyon hittem.

Húsz nap és húsz éjjel óta folyik az elkeseredett küzdelem, az ágyúzás, a bombázás, húsz napja tartanak a barikádharcok, a harckocsi-támadások és ellentámadások, a tűzvészek, a szuronyrohamok és kézitusák.

A harcosok ezrei haltak meg a bátrak halálával Madrid kapujánál. Nagyszerű parancsnokok és politikai biztosok, vezetők és hős sorkatonák estek el. Nem él már Durutti, Heredia, Willy Wille, Antonio, a repülő, Simon, a harckocsizó, Col, a tankelhárító és még hányan és hányan... De Madrid kitartott, védekezik, sőt itt-ott már támad is!

Amikor olyan gyors iramban törtek előre, amikor megjelentek a főváros falainál a fasiszta csapatok, a fasiszta, sőt még a köztársasági parancsnokság is elkerülhetetlennek tartotta Madrid elestét. Ezt mindkét fél inkább politikai, mint katonai ténynek tekintette, mert hát milyen harcról lehet beszélni itt, a meg nem erősített, védtelen város kapuinál! Mindkét fél úgy vélte, hogy a két hadsereg döntő összecsapására már Madrid eleste után fog sor kerülni. A történelmi párhuzamok kedvelői Borogyinót emlegették. A spanyol gyász-Kutuzovok elfelejtették, hogy az orosz hadvezérnek rendelkezésére állt mindaz, amiért érdemes volt átmenetileg feláldozni a fővárost. Moszkva kiürítése után nagyszámú, jól szervezett, hazafias érzelmektől fűtött, eggyéforrt hadseregével szabadon hajthatott végre bármilyen nagyszabású hadmozdulatot, itt viszont Madrid elvesztésével el-

vesztek volna a köztársasági hadsereg összes valamelyest is harcképes és morálisan szilárd erői, s csak az egységek szétszórt maradványai, plusz öt-hat új, sebtében megalakított, a tűzkeresztségen még át nem ment brigád maradt volna meg.

De a nép, a munkásosztály, élén a kommunistákkal, maga avatkozott bele a harcba, elszántságával és világosan kifejezett akaratával kijavította a parancsnokság pánikban elkövetett hibáit. Az első tény, amit leszögezhetünk, hogy Madrid védelme megvalósult. Ezt ma már aligha próbálja bárki is tagadni. A második, hogy ez a védelem a polgárháború legfőbb, sőt talán döntő ütközetévé növekedett. És az ütközet egyelőre kedvezően alakul a köztársaságiak szempontjából.

A november 7-ét megelőző húsz nap alatt a fasiszták mintegy százhúsz kilométert, tehát naponta átlag hat kilométert haladtak előre a Madridhoz vezető utakon. A következő húsz nap alatt Franco két kilométert, tehát gyakorlatilag semmit sem nyomult előre. Madrid megállította a fasiszta hadsereget, sőt többet is tett ennél. A madridi egységek városuk védelmezése során fokozatosan magukra vonták az ellenség katonai erejének zömét. Franco úgyszólván egész hadseregével áll itt. A harc logikájának megfelelően egyre újabb tartalékokat, sőt új alakulatokat is kénytelen ide összpontosítani. Madrid védőinek, akik magukra vállalták az ostromlók rohamainak feltartóztatását, még arra is maradt erejük, hogy érezhetően vissza-visszavágjanak az ellenségnek.

Sehol sem szenvedett Franco olyan nagy, olyan érzékeny veszteségeket, mint Madrid alatt. A Casa del Campo valóságos malom, ezer meg ezer fasiszta őrlődött meg itt a köztársaságiak tüzében. A lázadók kénytelenek állandóan váltogatni a parkba küldött csapataikat – három napnál tovább senki sem tart ki itt.

Madrid azáltal, hogy magára vonja, állandó feszültségben tartja az ellenség fő erőit, gúzsba köti őket, nem engedi érvényesülni korábbi mozgékonyságukat, elszakítja őket minden más szektortól és fronttól, s ezzel támogatja a többi köztársasági frontot. Ezért olyan bosszantó, hogy egyes helyeken üdülnek, szemléket tartanak ahelyett, hogy harcolnának, segítenék Madridot és önmagukat!

Itt a tűzben, a harcban újjászületnek a köztársasági csapatok. Most már jogosan mondhatjuk róluk, hogy bátor, kitartó, harcedzett egységek. Ellátogat az ember az ismerős osztagokba, és ámulva tapasztalja, mennyire megváltoztak mind a katonák, mind pedig a parancsnokok. Az egyik anarchista zászlóalj nagyszerűen küzd Villaverdében. Négy nap alatt húsz halottja és ötven sebesültje van. S ez ugyanaz a zászlóalj, melynek tagjai úgy betyárkodtak és szökdöstek csapatostul Aranjuezban, melynek katonái el akartak foglalni egy vonatot, hogy megléphessenek a frontról! A harcosok ma már nyugodtak, kitartanak a tűzben, kezdeményezők és vállalkozó szelleműek. Még éjszaka is kutatják az ellenséget, felderítő tevékenységet folytatnak – ami azelőtt elképzelhetetlen volt –, és visszatérve, rendszerint nemcsak benyomásokat hoznak magukkal, hanem valami kézzelfogható dolgot is: ellenséges géppuskát, puskát, foglyot.

Madrid alatt a köztársaságiak számukra új fegyverekkel ismerkedtek meg, a vadászgépektől és a harckocsiktól kezdve az egyszerű aknavetőig és a farkasvermekig. Itt tanulták meg azt is, hogyan kell védekezni ellenük, ha az ellenség alkalmazza őket. November 25-i táviratomban öt sorban számoltam be a börtön ellen intézett fasiszta támadásról – pedig ez nagyszabású roham volt, alapos tüzérségi előkészítés előzte meg, tíz harckocsi, géppuskák és kézigránátok segítségével hajtották végre! A támadást bátran és nagy szakértelemmel verte vissza a szocialista ifjúsági osztag egymaga, még erősítést sem kért. Azelőtt ilyen csata óriási eseményszámba ment volna. Most egészen magától értetődő dolognak tartják.

Madrid ellenállását látva, egyeseknek fejükbe szállt a siker. Nem a madridiaknak, akik minden percben érzik az ellenség kardjának hideg érintését, hanem olyanoknak, akik távolról figyelik a harcot. Egyes lapok kijelentik, hogy Madrid már nincs veszélyben. Ez ostobaság. Védekezhet a város akár két évig is, lehet akár félmilliós hadserege is, akkor sem lehet azt mondani, hogy nem fenyegeti veszedelem, mindaddig, míg az ellenséget száz-százötven kilométerrel vissza nem vetik.

Nagyon szép, de helytelen hipotéziseket állítanak fel egyes katonai megfigyelők. Az egyik olyan meggondolatlan hazárdjá-

tékosnak tünteti fel Francót, aki csak úgy hűbelebalázs módjára vágott bele hadműveletébe. „Az éket, amely már nem mozog előre – írja a szemleíró –, mindig és könnyen el lehet vágni egy bármely irányból mért oldalcsapással."

Nem mindig és nem könnyen! A cikkíró szilárd meggyőződése szerint „az erőviszonyok olyanok, hogy Franco legjobb egységeit Madrid környékén és nyugati peremvidékén csapdába lehet szorítani". Ezeket az erőviszonyokat azonban ő maga is nagyon zavarosan képzeli el. Azt gondolja, mint sokan mások is, hogy a fasiszták erői Madridnál számbelileg elenyészők a köztársasági erőkhöz viszonyítva. Ez nem igaz. A gyalogság nagyjából azonos erejű a két oldalon. A tüzérség és a légierő tekintetében a fasiszták jelentős számbeli fölényben vannak. Kockázatról, méghozzá „hatalmas" kockázatról semmiképpen sem lehet beszélni Franco esetében. És az sem igaz, hogy okvetlenül csapdába kell esnie. Persze volt már példa rá a háborúk történetében, nem is kevés, hogy a támadó hadsereget váratlanul bekerítették és teljesen megsemmisítették. De a katonai helyzetet nem akkor fogjuk megérteni, ha sémákba skatulyázzuk a hadtörténeti példákat, hanem akkor, ha megkeressük és megtaláljuk minden helyzetben mindazt, ami új és tanulságos. A mi esetünkben Franco és német tanácsadói, akik szintén ismerik a hadtörténelmet, éberen, sőt mondhatnám idegesen figyelik a szárnyakat, tüzérséggel, géppuskákkal, drótakadályokkal erősítették meg őket és közlekedési vonalaikat. Igyekeznek semmit sem kockáztatni, elkerülni a kudarcokat, és éppen ez, éppen a bekerítéstől való félelem fékezi a Madridot támadó sereget. Éppen ez az egyik oka annak, hogy a madridi csata elhúzódott. A köztársaságiak próbálkoznak itt-ott oldalcsapásokkal, de naivitás volna azt gondolni, hogy Franco húsz napig megadóan fog várni arra a csapásra, mely a hadtörténelem tankönyvében meg van írva számára.

Mindamellett Madrid védelme máris nagy győzelmet jelent a fasizmus ellen folyó harcban. Nehéz volna ítéletet mondani a harc összes visszhangjairól. Némelyik bejárja a világot, majd mint valami ismétlődő visszhang, visszatér hozzánk. Barátaink, akik már elsiratták Madridot, örülnek a szívós ellenállásnak. Az

ellenség, amely már szinte látta, hogy a fasiszta diktátor diadalmasan bevonul a leigázott fővárosba, kiábrándult és lehangolt.

Csökkent a fővárost fenyegető veszedelem? Nem, a legkevésbé sem csökkent. De másfelől jogosan mondhatjuk, hogy Madrid bevétele most nem könnyebb, hanem sokkal nehezebb feladat a fasiszták számára, mint ezelőtt volt. És még ha sikerülne is most valahogy előrenyomulniuk, még az eddiginél is keservesebb árat kellene fizetniük minden negyedért, minden utcáért, minden házért.

Húsz nap, húsz véres, kínzó, feszültséggel teli nap. Sok örömünk volt benne. Sohasem felejtjük el!

NOVEMBER 29

A városban csönd van. Csak ágyúdörgés hallik – a barikádoknál és a lövészárkoknál csaknem teljesen abbamaradt a lövöldözés. A bombázók is sokkal ritkábban jelennek meg a város fölött. A „piszék" – a köztársasági vadászgépek – mind jobban kiszorítják a fasisztákat Madrid egéről.

Eleinte ez pihenőnek, lélegzetvételi szünetnek tűnt. De estére fény derült a szélcsend titkára. Tüzérség és harckocsik kíséretében nagy lázadó erők rohanták meg Madrid északnyugati külvárosát, áttörték Barceló osztagának gyönge, laza biztosításait, és most az El Prado királyi park körzetét támadják.

A cél világos: a frontális támadásokban kudarcot szenvedő lázadók elhatározták, hogy átkarolják Madridot a szárnyak felől, és mindenekelőtt elvágják a Guadarramától, megfojtják, megadásra kényszerítik a hegyi osztagokat, megfosztják Madridot ivóvíz-tartályaitól és legfőbb villamosenergia-forrásaitól.

Ezenkívül ki akarják csalni a madridiakat a város falai alól a nyílt terepre, ahol eddig ők, a fasiszták bizonyultak tapasztaltabbnak és erősebbnek.

A harc új formát ölt, újabb erőkre, újabb kitartásra, újabb vérre, újabb idegekre van szükség.

Ez aztán a harc! Senki sem tagadhatja, ez harc a javából. Védekezve is lehet úgy küzdeni, hogy az ellenségnek forró legyen a talaj a lába alatt.

A 3. brigád a csata elején elvesztette a fejét és megfutamodott. Ez a brigád a jobbszárny legszélén helyezkedett el, és szörnyűmód büszke volt arra, hogy két héttel ezelőtt három kilométerrel nyomult előre. Az azóta eltelt két hét alatt azonban nem igyekezett megvetni itt a lábát. A fasiszták egycsapásra szinte letaglózták a brigádot. Harminc Junkers – harci repülőgépek kíséretében – fenekestől felforgatta az egész körzetet, rombadöntötte a nyaralókat, tönkretette az országutat, a hidakat, no meg persze a könnyű, hanyagul készített sáncokat. Aztán a tüzérség támogatásával előretörtek a harckocsik. A 3. brigád megfutamodott. Parancsnoka, Francisco Galán szálanként tépdeste gyönge szakállát, mely körben borította középkori kasztíliai lovagra emlékeztető, hosszúkás, rézvörös arcát. Francisco és Jose Galán annak a Fermín Galán századosnak a fivérei, akit 1930-ban a Bourbonok monarchiája elleni lázadás miatt agyonlőttek. Mindketten kommunisták, mindketten az 5. ezred egy-egy egységének parancsnokai voltak az ezred megalakulásától kezdve.

A 3. brigád egyetlen nap alatt elvesztette november 13-i támadásának minden gyümölcsét. Húmera és Pozuelo de Alarcón üdülőhelyek határában, a temető mögött a feldühödött Galán végül is megállította a brigádot, amely ekkor elkezdett harcolni, és úgy harcolt, mint Napóleon gránátosai.

A fasiszták nem gondolták, hogy itt feltartóztatják őket. Az ellenállást átmeneti akadálynak tekintették. Saját hadmozdulatuktól megszédülve, mind újabb harckocsikat, mind újabb gyalogságot, mind újabb repülőgépeket vetettek be, és súlyos veszteségeket szenvedtek. A repülőgépeket a „piszék" fogadták, üldözték, tűzzel árasztották el, felgyújtották a Junkerseket, megfélemlítették, dezorganizálták őket, úgyhogy végül kénytelenek voltak elhordani az irhájukat, s bombáikat vagy egyáltalán nem tudták ledobni, vagy csak vaktában, minden célzás nélkül.

A német géppuskás harckocsikkal köztársasági löveges harc-

kocsik szálltak szembe. Ezenkívül páncélkocsik is tevékenykednek, méghozzá jól. Miguel Martínez szinte mámorosan ül a páncélkocsiban, sohasem hitte volna, hogy ez a gép ilyen derekasan tud működni. A páncélkocsi végképp elavult, gondolta, a tank kiszorította. Pedig dehogy! Egy kis domb mögé, egy cserjésbe vagy egy ház mögé rejtőzve meglesi a harckocsit, nagy sebességgel kirobog, s keresztezi az útját, közvetlen közelről belelő a tankba, majd elkotródik, amilyen gyorsan csak tud. A páncélkocsik természetesen nem tudnak itt egységben, alakulatban működni, hiszen utakra vagy legalábbis száraz, enyhén hullámos terepre van szükségük. De a tankelhárító harcnak ez a fél-partizán formája nagyszerűen bevált ezeken a helyeken.

Miguelnek szinte fájt az orra és a pofacsontja, annyira odaszorította arcát a figyelőnyíláshoz. Hiába, figyelni kell, kár elszalasztani azt az izgalmasan vonzó pillanatot, amikor közel kerülhet az ellenséghez. Két lövés csaknem egyidejűleg – az egyiket ő adta le, a másikat az ellenséges harckocsi. Aztán egy másodpercnyi várakozás. Mi az eredmény, melyik lövés talált célba? Természetellenes várakozás, melyet meghosszabbít a fülsiketítő dörej. Hiábavaló várakozás – hiszen az eredmény már megvan. Ha a dolog számunkra végződött volna rosszul, már éreznénk – itt feküdnénk oldalra dőlve vagy hanyatt esve, sebesülten. A gép, a technika megelőzi az ember érzéseit. Ez különösen a haditechnikában elképesztő. Az ember alkotta eszközök, még a legegyszerűbbek is, néha túlélik gazdáikat. A napokban egy elpusztult pilóta szétlőtt, megcsonkított kezén teljesen ép karórát láttam. A pilóta másfélezer méter magasból zuhant le. Az óra ketyegett. Az óra élt.

A kettős lövés és a várakozás után Miguel minden alkalommal szótlanul összenéz a másik kettővel, akikkel össze van zárva a szűk skatulyában. Tekintetükben megelégedettség, hazárd mosoly: Élünk, tüzelünk tovább! És a vaskocsi máris újra bukdácsol a gödrökben és a zsombékokon, a benne ülők feje pedig minduntalan odakoccan a kemény tetőhöz.

A gyalogosok – a 3. brigád harcosai – vidáman integetnek, amikor a páncélkocsi előtűnik a forduló mögül. De nemcsak integetnek, hanem maguk is verekszenek, szökellve változtatják

helyüket, fedezékeket keresnek a géppuskafészek számára, sűrű tűz alatt tartják az ellenséges átjáróhelyeket, odalopóznak az ellenséges harckocsikhoz, és öt-hat kézigránátból álló kötegeket vagdosnak a hernyótalpakhoz. A szabályzatok ezt merev védelemnek nevezik, de ebben a merevségben van jócskán rugalmasság, hajlékonyság, a védekezőben itt megvan az a törekvés, hogy előretörjön, s mintha rugó mozgatná, támadásra támadással válaszol az ellenségnek.

A két falu egész környéke csak úgy visszhangzik a gépfegyverropogástól, a lövedékek és a gránátok tompa robbanásaitól, a golyók éles fütyülésétől; a fasiszták mind több erőt vetnek be a harcba, egyre erősebben tüzelnek, de a helyzet vílágos: a 3. brigád most már nem enged, megmakacsolta magát – megmakacsolta magát a parancsnok és minden egyes harcos –, megmakacsolták magukat, ennyi az egész, s most hallásuk, látásuk kifinomult, pontosabban céloznak, jobban törődnek szomszédukkal, a szakaszok segítik egymást, a századok és zászlóaljak kezdenek eredményesen együttműködni, a sebesültek már nem kiáltoznak vadul, nem akadályozzák a sértetleneket a tüzelésben, s a sértetlenek nem visznek hátra ötösével egy-egy sebesültet, amint az ideges hangulatban történni szokott: bekötözik sebesült bajtársukat, és hagyják feküdni, míg oda nem kúsznak a szanitécek, a szanitécek pedig nem rejtőznek el, hanem nyugodtan előrekúsznak az első vonalakig, az összekötők nem maradnak el félnapokat, amikor húsz percre küldik el őket, a tiszthelyettesek kezdeményező javaslatokkal fordulnak a század- és zászlóaljparancsnokokhoz – vonuljanak el ott, a mögött a ház mögött, egyesítsék ezt a négy géppuskát egy üteggé... Mindez együttvéve más és más formában jelentkező kifejezése a makacsságnak, az ellenállásnak, a nyugalomnak és a komolyságnak; mindez együttvéve jelenti azt, amit „makacs védelmi harcnak" lehet nevezni.

Ma, a harmadik nap vége felé a nekibátorodott Galán nagy vállalkozásba kezd. Némi erősítést kér, mert vissza akarja szerezni az elvesztett pozuelói temetőt. A temetőt kőfal veszi körül – itt van szemközt, egy beépítetlen telek túloldalán, vagy ötszáz lépésnyire. – Menjenek csak odább a dolgukat végezni – mondja Galán. – Gyerünk, fiúk. – Hat harckocsi indult el balról, a vas-

úttól, a gyalogság utánuk; a páncélkocsik a telken keresztül fognak lőni. A roham szabályszerűen indul, de hiába, nem megy. Kiderül, hogy a temetőt teletömték géppuskával és tankelhárító ágyúval, elsöprő, megfélemlítő tűzzel fogadják a rohamot. Most már a temető makacsolta meg magát. Ezt egy pillanat alatt megérzik a harmadik brigád katonái, s emelkedett hangulatuk egyik percről a másikra akkorát zuhan, mint a jeges vízbe mártott hőmérő higanyszála. Most egyszerre fáradtak, panaszkodnak, hogy nem ettek négy napja (nem igaz, egész idő alatt rendesen táplálkoztak), hogy túlságosan sok a veszteség (nem igaz, kevés a veszteség), hogy bekeríthetik és elvághatják őket a szárnytól (ostobaság, fizikailag lehetetlen), hogy a légierő támogatása nélkül nincs értelme támadni (a repülőgépek már két ízben felszálltak), hogy alkonyatig már csak másfél óra van hátra, nincs értelme elkezdeni, hogy aztán sötétben harcoljanak.

Galán beszünteti a rohamot. Hiába, nem elég szilárdak még a csapatok, nagyon gyorsan változik a hangulatuk! Ha a lázadók most gondolnának egyet és viszonttámadnának, megint messzire visszavethetnék a harmadik brigádot, mint november 29-én... Este Rojo parancsot ad: ássanak lövészárkokat, s tartsák szilárdan Pozuelót és Húmerát anélkül, hogy ellentámadásba mennének át. A 3. brigádot tartalékba helyezik. Miguel feje tele van dudorokkal, homloka véraláfutással, mégis sajnálkozva válik meg a páncélkocsitól. – Ha hazatérsz, vegyél magadnak egyet – mondja a vezető. – A lányokat is megkocsikáztathatod, meg az ágyúval is belelőhetsz abba, aki nem tetszik neked.

DECEMBER 3

A parancsnokság természetesen nagyobb tartalékkal is segíthette volna Galánt, de amikor látta, hogy a 3. brigád egymaga is tartja magát, úgy döntött, hogy nem mond le arról a nagyszabású ellentámadásról, melyet a Casa del Campón át a Garabitas-magaslat ellen tervezett, s melynek az volt a célja, hogy bekerítsék a lázadókat az Egyetemi Városban. Ehhez a hadművelethez gyűjtötték össze az összes szabad erőket, harckocsikat, repülőgépeket.

Ennek a támadásnak sem volt sok haszna. Az egyetlen ered-

mény talán az, hogy a fasiszták megijedtek, összevonták tartalékaikat, s így békén hagyták Galánt.

Nagyban-egészben mindent helyesen csináltak: először a repülőgépek bombázták a Garabitast, azután következett a tüzérségi előkészítés, majd jöttek a harckocsik és nyomukban a gyalogság, a Durutti halála után itt maradt katalán egységek. De a magaslatot a fasiszták valóságos erődítménnyé változtatták. Német mintára erős tüzérséggel és tankelhárító fegyverekkel ellátott betonozott erődök fogadták a köztársaságiakat. Csak most kezdjük látni, milyen veszedelmes fegyver az a kis tankelhárító ágyú... Mégis a harckocsik messze előrenyomultak. De a katalán gyalogság nem követte őket, csak mímelte a támadást azzal, hogy hihetetlen erejű tüzet nyitott kiinduló állásából. Védekezni már tudunk, de támadni még nem.

Zalka-Lukács fáradtan és megkínzottan jár-kel. A 11. és a 12. brigád hosszú napokon át rendkívül súlyos harcokat vívott az Egyetemi Városban, és súlyos veszteségeket szenvedett. A harmadik napon meghalt Hans Beimler, a Német Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja. – Micsoda emberek pusztulnak el, micsoda emberek! – kiált fel Lukács. Nem tudja megszokni, hogy az emberek elesnek, jóllehet ő maga viszi őket a harcba. Amundsen emlékirataiban van egy egyszerű mondat, amely egész könyvvel ér fel: „Az ember nem tud hozzászokni a hideghez." Ezt Amundsen mondja – ő csak tudja. Életének nagyobbik részét a sarkvidéken, jég között, az Északi- és Déli-sarkon töltötte. Ott is végezte életét, mikor egy számára ellenszenves ember megmentésére sietett. Északon, a Spitzbergákon, Grönlandban az emberek szenet bányásznak az örök jég alól. Fagyoskodunk a melegért. Éhezünk a jóllakottságért. Évekig ülünk börtönben a szabadságért. Harcolunk, életet oltunk, meghalunk az életért, a boldogságért. Az emberi nem természeténél fogva forradalmi. Lukács féltő aggodalommal és szenvedélyesen szereti az embereket. Nincs nagyobb öröme, mint ha közöttük van, tréfálkozik velük, kellemes, kedves dolgokról beszél nekik, felmelegszik körükben, és maga is meleget áraszt. Nem szeret veszekedni, és nem szeret egyedül lenni a szobában. Moszkvában elkeserítették és nyomasztóan hatottak rá az irodalmi viták, viszont imádta az

ünnepeket, jubileumokat, ünnepléseket, banketteket, baráti esteket. Magyarországon távollétében halálra ítélték mint a rendszer engesztelhetetlen ellenségét. Az ismeretlen Oroszországba került, s mint önkéntes harcolt Kolcsak ellen Szibériában, Vrangel ellen a Krímben. Spanyolországban együtt küzd a spanyolokkal a számára ismeretlen nép ellenségei ellen. Fagyoskodik a melegért.

Körülötte már kialakult a törzs és a politikai osztály baráti kollektívája. Az olasz Nicoletti, a német Gustav Regler, a bolgár Belov és Petrov, a francia Dumont: különböző típusok, különböző jellemek, különböző temperamentumok. Különböző országokból jöttek, megtalálták egymást és összeszoktak.

Arról ábrándoznak, milyen jó volna, ha legalább tíz napra tartalékba helyeznék a brigádot – kipihennék, kialudnák, rendbehoznák magukat a katonák. – Adjatok két hetet – mondja Lukács tábornok –, és nem ismertek rá a brigádra. Olyanok lesznek a fiúk, mintha skatulyából húzták volna elő őket!

DECEMBER 4

A külföldi követségek továbbra is minden elképzelhető és elképzelhetetlen módon pimaszkodnak Madridban. A lakosság, a város védői, a hatóságok fel vannak háborodva, és már sokszor meg akarták zabolázni a fékevesztett kémeket. A kormány azonban megakadályozza ezt Valenciából. Spanyolország nemzetközi helyzete nagyon súlyos, minden újabb konfliktus csak ronthatna rajta.

Ma aztán végeszakadt a madridiak türelmének. Benyomultak az egyik, külföldi zászlók védelme alatt álló házba. A finn zászló ellen követték el ezt a merényletet.

Hány finn él Madridban? Sokak fejében megfordul mostanában ez a kérdés. Finnországnak soha semmi dolga nem volt Spanyolországgal. Nem kereskedtek egymással, nem volt köztük se kulturális csere, se levelezés.

És most egyszerre divatba jött Madridban a finn követség. Se vége, se hossza a vele kapcsolatos elemzéseknek, vitáknak, találgatásoknak.

Az érdeklődés főként egy témára összpontosul. A finn követségnek hat, lakókkal zsúfolásig megtöltött, többemeletes háza van Madridban, és mind a hat a követség zászlaja és védnöksége alatt áll. Se nem több, se nem kevesebb. Lakói nagyon furcsák. Szinte beteges szenvedélyük az otthonülő életmód, olyannyira, hogy három hónap óta egyikük sem mozdult ki otthonról egyetlen egyszer sem.

Az utóbbi három napban a finn házak lakói, nyilván rádión kapott utasításra, vagy talán csak a városszéli ágyúzástól felbátorodva, támadásba mentek át. A Fernando el Santo utcai házból tüzeltek a milícia éjszakai járőrére. Másnap kora reggel ugyanabból a házból kihajítottak egy kisebb bombát, amely súlyosan megsebesített egy kisfiút. Ezzel aztán végképp elfogyott a madridiak birkatürelme.

Tegnap este a közrendészeti hivatal jegyzéket küldött az összes követségeknek és külképviseleteknek, melyben tájékoztatja őket arról, hogy lázadók és terroristák gyűltek össze a finn zászló oltalma alatt, és figyelmezteti őket, hogy a közfelháborodás megnyilvánulásainak elkerülése végett kénytelen lesz intézkedéseket foganatosítani a fasiszta fészkek felszámolására.

A Fernando el Santo utcai épület pontosan az angol követséggel szemben van. A rendőrség emberei figyelmeztették az angolokat, hogy be akarnak hatolni a finn házba, és hogy számítani lehet az ellenállásra. Az angolok flegmatikusan azt válaszolták, hogy nincs kifogásuk ellene.

A közbiztonsági hivatal vezetője zörgetett a nehéz kapun, és bebocsátást követelt. Belülről azt felelték, hogy a közbiztonsági hivatal vezetőjének írásbeli parancsa nélkül senkinek sem hajlandók kaput nyitni. A vezető kacsintott egyet, kihúzta a zsebéből saját, előre elkészített és aláírt parancsát, és átcsúsztatta a kapu alatt.

Odabent nyilván meglepődtek ettől a váratlanul gyors „ügyintézéstől", felmentek, majd visszatértek – és kijelentették, hogy a kaput nem nyitják ki, és semmiféle parancsnak nem engedelmeskednek.

A vezető pödört egyet pöttömnyi bajuszán, és megparancsolta a kíséretében levő rendőröknek, hogy törjék be az ajtót.

A házból géppuska- és puskatüzet nyitottak.

Egy rendőr elesett, elborította a vér.

Ez a végsőkig felbőszítette társait. Egy köztársasági gárdista intett a többieknek, hogy menjenek kissé hátrább, s egy kézigránátot vágott a nehéz kapuhoz. A robbanás nem sok kárt tett a kapuban, de a lövöldözés belülről egycsapásra abbamaradt. A rendőrség betörte az ajtót. A rendőrökkel együtt Miguel Martínez is bement a ház udvarára. Valóságos megerősített kaszárnya tárult a szemük elé.

A földszinten sok nőt találtak. Hős férjeik otthagyták őket, hogy könyörületet ébresszenek és első fedezékül szolgáljanak kellemetlenség esetén. A köztársaságiak nem törődtek az asszonyokkal, otthagyták őket a földszinti lakásokban, és elindultak a lépcsőn fölfelé. Fent újabb lövések fogadták őket. Még egy harcos súlyosan megsebesült. Bajtársai összeszorítják a fogukat, de nem lőnek. Tartják magukat a parancshoz, és nem alkalmaznak semmiféle erőszakot, nehogy véletlenül kárt tegyenek valamelyik finn állampolgár becses szervezetében. Életük kockáztatásával sorra betörik a három emelet ajtóit – és mit látnak?

Ezerszáz férfi, ezerszáz fasiszta! Ezerszáz spanyol fasiszta!

Hasztalan kiáltanak ötször vagy hatszor egymás után: – Aki finn vagy bármiféle külföldi, lépjen elő! – A tömeg komoran hallgat. Nincsenek itt se finnek, se más külföldiek. Közönséges spanyol fasiszta mind.

A ház pontosan olyan volt, mint egy kaszárnya. A magánlakásokat katonai hálótermekké alakították át, az elegáns női budoárokban vagy harminc-negyven szalmazsák hevert a padlón. Közös ebédlő, nagy élelmiszerraktár, a falon fejadag- és dohányjárandósági táblázat. Könyvtár fasiszta könyvekből.

S mindennek a teteje: egy halom fegyver és speciális kézigránátok új, még be nem forrasztott tejkonzerves dobozokba csomagolva.

Végeláthatatlan sorban kísérik le a lépcsőn a fasisztákat, autóbuszokba ültetik és börtönbe viszik őket. Ezerszáz felfegyverzett terrorista – és ez csak egy a finn zászló oltalma alatt álló hat ház közül! (A követség és a konzulátus épületét nem számítva.) Ha arra gondolunk, hogy Madridban minden lépésnél belebotlik az

ember egy külföldi zászlókkal fellobogózott és menlevelekkel teleragasztott házba, ha becslésekbe és számítgatásokba kezdünk, akkor a föld alatti fasiszta „ötödik hadoszlop" létszámával kapcsolatos minden eddigi számításunk felborul. Nem kétséges, hogy ez a létszám többszöröse az eddig elképzeltnek.

Mindenki azt várta, hogy most majd a finn követség erélyesen tiltakozni fog a védnöksége alatt álló házba történt behatolás miatt. Ám ezúttal a tiltakozás elmaradt. Sőt a finn követ, amikor értesült a Fernando el Santo 17. számban történtekről, felhívta a közbiztonsági hivatalt, érdeklődött a vizsgálat eredménye felől, ámult-bámult, amikor tájékoztatták a ház lakóinak kilétéről és magatartásáról, kijelentette, hogy teljes mértékben egyetért a rendőrség intézkedéseivel, és még a közreműködését is felajánlotta a nyomozás lefolytatásában. Hogy ezek a diplomaták milyen előzékenyek!

DECEMBER 6

Szinte teljes a nyugalom. Ilyen napokon úgy érezzük magunkat, mintha valami áttelelő helyen lennénk: este nincs hová menni, legföljebb a törzshöz vagy a főbiztosságra; dolgozunk, olvasunk vagy rádiót hallgatunk – ez minden, amit tehetünk. Soria kerített magának valami szörnyűséges hegedűt, s most azon cincog. Kijelentettük, hogy ez felülmúlja Madrid ostromának összes borzalmait, és ha nem hagyja abba, kitesszük a szűrét. Soria megsértődött, közölte, hogy a zeneművészeti főiskolán tanult, és mindennek a hegedű silánysága az oka.

Be-bejár hozzánk a hórihorgas Frank Pitcairn, az angol *Daily Worker* tudósítója. Különcködő, de igen éles eszű ember. A kanadai vér-monopólium helyiségében lakik. Igen, ilyen is van. A kanadai véradó társaság teljesen felszerelt külön expedíciót küldött Spanyolországba. Még az orvosokat, az összes berendezési tárgyakat, az edényeket is ők hozták magukkal. A kanadaiak kijelentették, hogy hajlandók megszervezni a véradást a sebesültek számára az összes frontokon, de csak abban az esetben, ha kizárólagos jogot kapnak erre. A kormány elfogadta az ajánlatot.

Az expedíció egy régi villában rendezkedett be. A szobák meg-

lehetősen mocskosak. A stílbútorokon, a fűtetlen kandallókon konzervdobozokhoz hasonló, vérrel tele fémedények sorakoznak. Itt gyűjtik össze a véradóktól a vért és osztják el a kórházak és tábori kórházak között.

Frank mesél a brit követségen uralkodó szokásokról. Rengeteg angol útlevéllel ellátott menekült gyűlt itt össze, közös szállást és ebédlőt rendeztek be számukra. Külsejét és modorát tekintve korántsem mindegyik menekült felel meg a Brit Birodalom alattvalóiról alkotott elképzeléseknek. Legtöbbjük gibraltári spanyol; zajosak és nem valami tiszták. De még a született angolok sem állnak valamennyien annak a nagyvilági arisztokratizmusnak a színvonalán, amelyről régóta híres a madridi brit követség. A nagykövet elrendelte az ebéd előtti imát – ez tréfálkozásra és tiszteletlen megjegyzésekre ad alkalmat. A közös szállásra került egy bizonyos Jack Robinson is, egy volt autószerelő, most nagy korhely és otromba tréfacsináló. Sehogy sem volt ínyére a közös szálláson bevezetett rítus. Az asztalnál unalmában azzal szórakozott, hogy feldobott egy kenyérgalacsint úgy, hogy az pontosan a levesestányérjába essen. A kenyér valóban belepottyant a levesbe, de telefröcskölte a mellette ülőket. Robinsont ünnepélyesen kilakoltatták a közös szállásról, mert „megengedhetetlen magasságból kenyeret dobált a levesbe", ahogy a parancs megállapította. Frank szörnyen megörült, dörgedelmes leleplező tárcát írt a madridi brit követségről. A cikk a következő, hatalmas betűkkel nyomtatott cím alatt jelent meg: „Jack Robinson, a hontalan ember. Megengedhetetlen magasságból kenyeret dobált a levesbe..." Maga a nagykövet, Mr. Ogilvie Forbes egyre öregszik és egyre fogy ezektől a hallatlan izgalmaktól. Egyetlen vigasza kedvenc foglalatossága, a dudálás. Skót dudán játszik. A nagykövet ajtaja mögül mélabús hangok szűrődnek ki – a követség lakói sóhajtanak, és lábujjhegyen tobábblopóznak.

Madridban alig egy tucat külföldi tudósító maradt, a kommunistákat is beleértve. Még a legnagyobb világlapok is lemondanak az ostromlott Madridból közölt szenzációs tudósításokról, és suba alatt vagy különféle ürügyekkel visszahívják kiküldött tudósítóikat. Az információ jellege ugyanis nem felel meg nekik: az újságírók, még a legmérsékeltebbek és a legjobboldalibbak is,

képtelenek úgy írni a mai Madridról, hogy ne dicsőítsék a munkások hősiességét és elszántságát, ne hangsúlyozzák a kommunisták vezető, szervező szerepét, hogy ne ítéljék el az intervenciósok gaztetteit, a fasiszta elemeket rejtegető külföldi követségek álnokságát és cinizmusát.

Nemrég Madridba érkezett Pierre Herbart, André Gide titkára és rokona. Barátian fogadtuk, hiszen ő kísérte el az öreget Szovjetunióbeli útjára, és osztotta a kommunizmus iránti lelkesedését. Herbart azonban eléggé különösen viselkedett. Vagy két nap elteltével óvatos és körmönfont szavaiból több mint váratlan dolgok derültek ki. Mint megtudtuk, André Gide egy kis könyvet írt a Szovjetunióról, amely, Herbart szavai szerint, lényegesen eltér azoktól a kijelentésektől és nyilatkozatoktól, amelyeket a szerző utazása idején tett. Ennek a váratlan pálfordulásnak az okait Herbart nem tudja megmagyarázni, helyesebben tisztán lélektani okokra vezeti vissza: az öreg, mondja, mindenre kétszer reagál, és a második reagálás gyakran ellentmond az elsőnek; hogy a kettő közül melyik az igazi, azt környezetének magának kell eldöntenie. Ez a hirtelen változás azonban nagyon megrémítette Herbart-t, aki André Gide-nek a „baloldaliságot" sugalmazza. Ő, Herbart ezért azt tervelte ki, hogy a könyvet főnöke spanyolországi utazásával fogja „fedezni", és most azért jött, hogy ehhez előkészítse a talajt. Ám a talaj alkalmatlannak bizonyult. A spanyolok, különösen a madridiak, kereken kijelentették, hogy ha André Gide valóban szovjetellenes könyvet írt, jobb lesz, ha nem mutatkozik itt: az értelmiség, a nép megvetése és bojkottja venné körül. Mindenkinél inkább megdöbbent Gide egy másik igen közeli barátja, a holland Jef Last, aki itt dolgozik a nemzetközi brigádoknál. Kétségbeesetten rontott be hozzám azzal, hogy André Gide örökre lejáratja magát, ha a Szovjetunió ellen foglal állást, különösen most, a fasizmus elleni harc kellős közepén. Otthagyta nekem az öreghez intézett táviratának másolatát:

„Teljesen alkalmatlannak tartom a pillanatot könyved kiadására. Könyörögve kérlek, tartsd vissza a kiadást madridi beszélgetésünkig. Levél megy. Jef Last."

Herbart sürgősen visszatért Párizsba, hogy „mindent elköves-

sen, hogy megmentse André Gide-et esztelenségétől". Ma megtudtam, hogy a könyv mégis megjelent. Én nem érzek ebben „esztelenséget". Egészen más okokról van itt szó.

Eljött Soriához elbúcsúzni de la Pré, a *Paris Soir* különtudósítója, egy fiatal, elegáns francia. Elmondta, hogy azért utazik el, mert lapja beszüntette cikkeinek közlését azzal az indokolással, hogy túlságosan „vörösek". Sohasem tartotta magát se kommunistának, se a kommunizmushoz közelállónak. Egyszerűen úgy viselkedett, ahogy egy becsületes újságíróhoz illik: naponta közölt tudósításokat arról, hogyan gyilkolják a fasiszta repülők a védtelen nőket és gyermekeket. Elvégre azért küldték ide, hogy tájékoztasson! Az anyagot nem közlik, és ő elhatározta, hogy Párizsba megy, tisztázza a dolgokat, megmagyarázza a szerkesztőségnek, hogy most minden más madridi tudósítás hazugság volna.

DECEMBER 7

A város képe alaposan megváltozott. Először is megszűnt főváros lenni. Ehhez elég volt annyi, hogy háromezer ember elhagyja Madridot. A megmaradt egymillió másként kezdett élni. Madrid sohasem volt ipari város. Lüktető, vidám élete mindig az állami központ körül, a köztársaság idején a kormány körül forgott. Az egész főváros – a hivatalnoksereg, a parlament és a politikai csoportok, az értelmiség, az akadémiai, a sajtó- és az irodalmi körök, a bankok, a nyugdíjasok, a vidékről fel-feljáró kereskedők – mind abból élt, hogy igazgatta az országot, gazdálkodott, kereskedett, s tanította, oktatta a vidéki népet. A madridi munkások nagyobbrészt építőmunkások, a közművek dolgozói, közlekedési alkalmazottak és nyomdászok.

A tizenkét minisztérium átköltözött Valenciába. Nem sok embert és iratot vittek magukkal. De az az apparátus, amely itt maradt, vagy hiábavaló dolgokkal kezdett foglalkozni, vagy teljesen abbahagyta a munkát. A hatalmas kormányépületeket vagy lepecsételték, vagy a helyiségek tizedrészét elfoglaló területi hivatalok, irodák, törzsek vették igénybe. Az óriási irattárak mellett öreg, vaksi felügyelők maradtak. A városban ezerszámra ürültek

meg a lakások. Ezeket eltávozott tulajdonosaik szegény rokonai vagy szolgálói őrizték, de suttyomban azért eladogattak egyet s mást a gazda holmijából. Az ajtókra hivatalos okmányokat ragasztottak, amelyek részletesen felsorolják a lakás távollevő tulajdonosának hazafiúi érdemeit.

A madridi utca demokratikus jelleget öltött, az egyszerű nép vette birtokába. A járdákat milicisták és külvárosi kedveseik foglalják el. A katonák négyesével-ötösével, egymásba karolva, dalolva sétálnak. Nézegetik a kirakatokat, amelyekben a szegényes áruk között kis nyomtatott kartonlap látható. „Ez az üzlet hű a rendszerhez" ... Hosszan turkálnak az antikváriusok kocsijain tornyosuló könyvek közt: van itt Lope de Vega és Alexandre Dumas, Antonio Csehov és Valle Inclán, a *Decameron*, a *Tarasz Bulba*, *Nyugat-India felfedezése*, *A vasbetonszerkezetek számítása*, *Fehér és fekete mágia*. Amott tarka kötésben Ramón Sender *Madrid–Moszkva* című könyvecskéje. Nézzük csak! Felütjük a hatvanegyedik oldalon. „A Nagy Színház előadása fényűzően monumentális. Dekoráció, játék, zene és politika. Igen, a *Petruska* színeinek és árnyalatainak szépségében politika van! ... Az előadás tizenegy óra körül ér véget. A színház bejáratánál vagy tizenkét hatalmas, kényelmes autóbusz várakozik. Madridban az ilyenek gazdag turistákat szállítanak. Néhány száz munkás jön ki a színházból, vidáman elhelyezkednek az autóbuszokban, amelyek hazaszállítják őket. Magam villamosra ülök. Ez tíz kopejkáért felvisz majdnem egészen addig a térig, ahol a Puskin-szobor áll – ott lakom a közelben. A város élénk, a forgalom úgyszólván egész éjjel nem csendesül el. Moszkva nem alszik, Moszkva él és dolgozik éjjel és nappal ..."

A katonák válogatnak a könyvek között, nem tudják, melyiket vigyék magukkal a lövészárokba. Rengeteg az erotikus könyv. Az irodalomnak ez a fajtája mindig burjánzott Spanyolországban. Pornográf rajzokkal illusztrált vékonyka brosúrák és kétes hírű professzorok vaskos kötetei. „Teljes leírása mindazoknak a női lélek leigázására szolgáló ősi és modern módszereknek, melyeket a tudomány és a társadalom ismer, s melyeket minden idők és népek leghíresebb lovagjai próbáltak ki és ellenőriztek" ... Egy fiatal kasztíliai homlokát ráncolva forgatja a csá-

bító könyvet. Tíz pesetába kerül. Tíz pesetáért a szerelem ezeréves tapasztalata! Közben egy kifestett nőcske kitartóan hívogatja. A falhoz támaszkodva keresztbe rakja a lábát; vastag lábikráját fekete selyemharisnya fedi, arca kiélt; kesztyűs kezével mutatja: öt! A kiskatona kicsit ingadozik, majd csendben leteszi a szerelemről szóló tudományos munkát, és elmegy a nővel.

A mozibejáratoknál hatalmas sorok állnak. A Védelmi Junta jelentősen leszállította a jegyárakat, a mozik és színházak zsúfoltak, délután háromtól este kilencig tartanak előadásokat. Nagyrészt régi filmeket vetítenek – honnan is vennének újakat itt az ostromlott, elhagyott Madridban? Falragaszok jelentek meg: „A legközelebbi napokban tekintse meg a *Makszim ifjúsága* című új, igazi antifasiszta orosz filmet!" Tegnap este, mialatt a Goya filmszínházban folyt az előadás, repülőgépek jelentek meg a város fölött. A vetítés abbamaradt, a teremben sötét volt, csak a kijáratot mutató kis vörös lámpák égtek. Az igazgató felszólította a nézőket, hogy menjenek le a pincébe. Válaszképpen a terem ordítva és lábdobogással követelte a vetítés folytatását. A *Terror Chicagóban* című gengszterfilmet játszották. A banditák és a rendőrök autókon üldözték egymást, belelövöldöztek az üzletek kirakataiba, és valami milliárdos holttestét rejtegették egymás elől. A nézőtér tombolt, a katonák azzal fenyegetőztek, hogy végeznek az igazgatóval, ha nem folytatja a vetítést. A vásznon ismét megjelent a kép. A gengszterek a koporsóval együtt bezárták a pincébe a detektív gyönyörű menyasszonyát; ott ült báli ruhában egy söröshordón, szeméből patakzottak a könnyek, s egyszer csak lassan-lassan emelkedni kezdett a koporsó fedele – ez valóban hátborzongató volt. Fülsiketítő robbanás rázta meg az épületet. Egészen közel csaphatott be a bomba. A mozi falai remegtek, üvegcsörömpölés hallatszott, a vászon megint elsötétült. Egy percig valamennyien dermedt csöndben hallgatózva ültünk, aztán újra repültek a szidalmak a mozi igazgatója felé. – Gyerünk azzal a képpel, különben palacsintává lapítunk, átkozott fasiszta! Rohadt disznó! – A vetítést ismét folytatták, a kép vibrált, ugrált – úgy látszik, a gépész is idegeskedett –, de a lényeg azért világos volt: a halott a koporsóban nem más, mint maga a fiatal detektív. Megölelte menyasszonyát és nekiállt, hogy kife-

szítse az ajtót, de a gengszterek mérgesgázzal árasztották el a pincét; a menyasszony kezdett már lágy mozdulatokkal, önkívületben vonaglani, amikor végre megérkezett a rendőrség. A közönség jólesően nyújtózkodott, majd kitódult az utcára.

Itt mindjárt az első utcasarkon, az egyiptomi sötétségben, a járókelők körülvesznek egy vak muzsikust, pénzt dobnak a kalapjába, és arra biztatják, játssza el az Internacionálét. A muzsikus játszik, a körülötte állók pedig énekelnek. Nem valamilyen szervezet, katonai alakulat vagy társaság, csak egyszerűen a tömeg énekli kórusban a sötét madridi utcán az Internacionálét és az Ifjú Gárdát.

Madrid éhezik. A piacok csaknem üresek, bár különösebb spekuláció nem tapasztalható. A kereskedők, főleg a kiskereskedők igyekeznek tanúbizonyságot tenni honpolgári kötelességtudásukról, és változatlan áron árulják szegényes készleteiket, méghozzá úgy, hogy lehetőleg minél több embernek jusson. A kávézókban az első csésze kávét (ez ma már nem egészen kávé, de annak hívják) cukorral adják (ez sem egészen cukor, hanem egy csipetnyi édeskés, barna kása apró papirosba csomagolva), a második csészét – bocsánatkérések közepette – cukor nélkül, a harmadikat pedig – még sűrűbb bocsánatkérések közepette – már egyáltalán nem szolgálják fel. A büfés becsületbeli ügyének érzi, hogy ha kisebb adagokkal is, de minél több vendéget szolgáljon ki. A legrosszabb a helyzet a dohánnyal.

Új barátom és segítőtársam akadt. Xaviernek hívják. Sápadt, kerek képű spanyol fiúcska, nagy szemét még nagyobb kék karikák árkolják. Kilenc éves, de tréfán kívül igen jó segítőtárs. Este hat óráig, amikor visszatérek a városba, mindennap végigjárja az esti lapok szerkesztőségeit, és elhozza egyenesen a rotációs gépből az első példányokat. Leadja a már megjelent lapokat, és világosan, értelmesen, röviden jelenti, miért késik a többi: a *Claridad*ban a cenzúra kihúzott három címet, ezeket levágják a matricáról. Az *Informaciones* még nem tért vissza a robbanástól megrongálódott saját nyomdájába, az idegen nyomdában pedig nem tudnak idejében elkészülni a lappal. A *Heraldo de Madrid* áramra vár, pokoli sötétség van ott a nyomdában ...

De ez csak mellékfoglalkozása Xaviernek. Egy perc múlva

kiáltásai betöltik a hatalmas kórház-szálloda minden emeletét és folyosóját. Mint a szélvész ront be a kórtermekbe és árulja az újságait. Még a műtő ajtaja is nyitva áll előtte – a kórházi rend itt nem valami szigorú; a műtőasztalra és a fehérsapkás orvosokra sandítva, csendben lerakja az újságot az ablakdeszkára. Ha kifelejti valamelyik kórtermet, a sebesültek nyöszörögve hívják; mentegetőzve az éjjeliszekrényre teszi az újságot, és bőrtárcájába söpri a pénzérméket. A megmaradt lapokat az utcán adja el, közben az eget kémleli és fülel, nem hallani-e a Junkersek motorjának zúgását.

Xavier keresetét apjának, egy haragos, örökké éhes és néha részeg Santa Olalla-i cipésznek adja. Az apa bánatában iszik: népes családjával Madridba kellett menekülnie a fasiszták elől, most meg a hatóságok Madridból is evakuálni akarják a családot. Munka nincs, a menekült-menzán sovány kosztot adnak, a háborúnak meg nem látni a végét...

Xavier, miután kiveszekedte magát az apjával, befejezettnek tekinti munkanapját, és visszajön hozzám a szobámba. Ez a büszke kisfiú szinte sohasem fogad el ennivalót – se kenyeret, se konzervet, se almát. Ellenben szeret a villanykályha mellett a karosszékben üldögélni – oly hideg a tél, és sehol sem fűtenek. Arcát barna kis öklével megtámasztva, előbb sokáig ül mozdulatlanul, lehunyt szemmel, mint a fáradt háziasszony, aki egész nap lótott-futott a piacon, a konyhában és vesződött a gyerekekkel. Aztán egy kicsit felenged, és akkor kiveszi elnyűtt kabátkája zsebéből az ő saját újságját. Ez egy kis formátumú, rosszul nyomtatott, nyolcoldalas kiadvány, Barcelonában jelenik meg, a címe *Ha-ha!*

Xavier belemélyed a versikékbe meg a rajzokba. Vidám bogárkák utaznak kocsikon, virágot visznek egymásnak, összemérik a kardjukat, kisegerek ugrálnak hol lisztesdobozba, hol kormos zsákba, s amikor kimásznak belőle, pontosan olyanok, mint a farkincás négerek. Xavier csendben nevetgél. Aztán kérdezgetni kezd a szovjet gyerekekről, majd megkapja az aznapra előirányzott orosz szómennyiséget. Megállapodásunk szerint ugyanis mindennap nyolc szót kell közölnöm vele, vasárnap pedig, amikor nincsenek esti lapok, tizenkettőt. Xavier mohón szív magába

mindent, mindenre kíváncsi; a háború miatt egyelőre nem járhat iskolába. Hátradőlve a karosszékben, ábrándozva néz a levegőbe, és fennhangon ismételgeti a már megszerzett szókincset: „Buma-ga ... ka-ran-dacs ... i-zdrasz-tuj-tye ... i-szpics-ki" ...

Éppen ma van egy hónapja, hogy megkezdődött Madrid védelme. Most már más szemmel nézem az egész háborút. A háború nyilvánvalóan még sokáig fog tartani, és nagyon nehéz lesz. Mindkét oldalon folyik az erőgyűjtés. Az ország új, jelentős tartalékokat alakít ki. Francónak sok technikai felszerelése, de kevés embere van. Olaszokat és németeket hozat be – „árja mórokat", ahogy a köztársaságiak elnevezték őket.

DECEMBER 9

Tegnap fasiszta vadászgépek megtámadták és lelőtték az Air France utasszállító repülőgépét. A repülőgép fedélzetén utazott de la Pré és Château. Mindkettőjüket sebesülten Guadalajarába szállították. Ma Georges Soriával meglátogattuk őket.

Guadalajara az utóbbi napokban nagyon sokat szenvedett a bombázásoktól. Füstölögnek a gyönyörű Infantado palota romjai. Néhány bomba a kórházra esett; negyven sebesült meghalt, illetőleg nyomorékká lett. Telitalálatokat kapott a gyermekotthon is – egymás hegyén-hátán feküdtek a kis holttestek. A városka két nap alatt száznegyven embert veszített. Többségük békés, védtelen lakos volt.

A felbőszült tömeg a helybeli börtön épületéhez vonult, lefegyverezte az őrséget, kirángatott a cellákból száz fasisztát, és agyonlőtte őket. Ugyanaznap a helyi milícia osztagai letartóztattak egy sor gyanús és ellenséges elemet, s újabb száz túszt ültettek a börtönbe. – Újabb bombázás esetére – mondják komoran Guadalajarában.

A sebesült újságírók a katonai kórház egyik kis szobájában fekszenek két egymás melletti ágyon. Állapotuk nagyon súlyos. Châteaunak egy robbanógolyó szétroncsolta a sípcsontját. Tegnap úgy volt, hogy amputálni kell a lábát, mára valamit javult az állapota. De la Prének a lágyékába fúródott a golyó, és hátul

jött ki, szétroncsolva a belső szerveket. Operálni csak Madridban lehet. Szép, halvány arca eltorzul a fájdalomtól.

– Valószínűleg elpatkolok. Az az érzésem.

Köszöni, hogy meglátogattuk, hogy idehivattuk a feleségét Párizsból és általában hogy gondoskodtunk róla.

– Még fel sem tudtunk emelkedni a kellő magasságig, hogy átrepüljük a Madridot környező hegyeket. Legfeljebb tíz percig voltunk a levegőben. Hirtelen feltűnt fölöttünk egy vadászgép. Kört írt le – nyilván alaposan szemügyre vett bennünket. Okvetlenül látnia kellett a felségjeleket... Teljesen lehetetlen volt nem látnia. A gép néhány percre eltűnt, aztán egyszer csak tüzet kaptunk. A kabinon keresztül, alulról, a padlón át repültek be a golyók. Már az első golyóktól megsebesültünk. A pilótának nem lett semi baja. Meredeken lefelé vezette a gépet a leszálláshoz. Lent a talaj dombos volt... A gép nagyon erősen nekiütődött a földnek, függőlegesen az orrára állt. Súlyos sebeinkkel, vérben ázva, egymásra estünk. Homályosan rémlik, mintha tűz is keletkezett volna... pontosan már nem emlékszem rá. Néhány perc múltán parasztok jöttek, felszakították az ajtókat, és óvatosan kihúztak bennünket...

Azt kérdi, milyen újabb lépéseket tett kormánya a francia polgári repülőgép ellen intézett kalóztámadás ügyében. Valaki azt mondta neki, hogy Párizsból ultimátumot intéztek a lázadókhoz. Ez örömmel tölti el. Pedig semmiféle ultimátumot nem küldtek. A francia kormány semmilyen intézkedést nem tett, sőt hivatalosan tudomást sem vett a történtekről. Nem akarom elkeseríteni a súlyosan, talán halálosan sebesült de la Prét. Azt mondom hát neki, hogy remélhetőleg a francia kormány most már megtanítja Francót kesztyűben dudálni. Ezt remélik a sebesültek is.

– Legalább most tennének valamit! Különben egyszerűen szégyellni fogom, hogy a lágyékomban hordom ezt az ocsmány golyót.

Már a város peremén elővillan a kékesen csillogó hó a Guadarrama napsütötte csúcsain. Mintha közelebb jöttek volna a hegyek, körvonalaik élesen, tisztán rajzolódnak ki. A fel-le kígyózó hegyszorosokban húzódik meg a frontvonal, hébe-hóba lövések dörrennek. Az emberek óvatosan közlekednek, sítalpakon, kocsikon, öszvérháton.

Azelőtt ez szinte kísérteties közelségnek tűnt. És valóban, ezt a harminc-negyven kilométert csak nem lehet távolságnak nevezni! De most, amikor az arcvonal a madridi egyetem orvostudományi és filológiai kara között húzódik, ez a hegyvidéki front valahogyan távolivá, nyugalmassá, másodrangúvá vált. De persze, ez csak illúzió. A guadarramai szélcsend nagyon is relatív. Ingatag egyensúly, amely minden nap megbomolhat.

Az Escorial bevételének, a híres San Lorenzo kolostor birtoklásának a spanyol fasizmus táborában különös, misztikus jelentőséget tulajdonítanak. Franco, hogy valamiképpen megmagyarázza, miért állnak a fasiszta csapatok oly sokáig Madrid alatt, egyebek között kijelentette, hogy az Escorialnak, Spanyolország legnagyobb vallási és történelmi központjának bevétele politikailag annyit jelent majd, sőt még többet is, mint Madrid bevétele. Most rajongó szeretete jeléül bombákat dobott az Escorialra.

Elfogódottan közeledem az Escorialhoz, akár a kisdiák a vizsgabizottság elé. Mennyi bölcs ítélet és vélemény hangzott már el évszázadokon át az itt megfordult írók szájából, mennyi szemrehányással illették II. Fülöpöt, mennyit gúnyolódtak alkotásán, mennyi megsemmisítő bírálatot mondtak erről az ormótlan kőládáról – mit lehet ehhez még hozzátenni?

Mikor azonban az útkanyarulat mögül fenségesen, monumentálisan, de korántsem komor ünnepélyességgel elénk tárul a sziklafallal körülvett gigászi gránit-amfiteátrum és a sziklák lábánál a belőlük kivésett, kétezerhatszáz ablakos, nemesen egyszerű dór gránitnégyszög – az ember egyszeriben elfelejti a pszichológiai alapon álló, dilettáns értékítéletek minden esztétikai nyavalygását. Az Escorial eszmei tartalmát és kivitelezését tekintve egyaránt szép és igaz: ilyennek kellett lennie egy erő-

dítmény-kolostornak, egy hivatal-palotának a XVI. század nagy, erős, katolikus gyarmatbirodalmában, a birodalom virágzásának csúcspontján és hanyatlásának kezdetén. Harmonikusan testesíti meg a korszakot, az uralkodók szellemét, a nép felmérhetetlen munkáját, a mesterek tisztaságában és nemességében nagyszerű művészetét.

Az Escorial öreg felügyelőjének kellemetlen meglepetést okoznak a váratlan látogatók. Dörmög valamit az orra alatt, feltűnően sokáig keresi a kulcsokat, de végül megbékül velünk, és már bent is vagyunk az üresség től kongó, elvarázsolt kastélyban, az Escorial városában, az udvarok, boltíves folyosók, szürke gránitcsarnokok, titkos bejáratok és sötét, megrepedezett ajtók labirintusában. Hát igen, a kurta lábú fasiszta tábornok minden bizonnyal örömest sétálgatna itt a német őrnagy oldalán, otthonosan koppintgatna lovaglópálcájával a képekre, kinyittatná a spalettákat Fülöp alacsony szobáiban, érezné, hogy ő is valaki...

Megkérdem, hullottak-e ide bombák. Ide nem. Vagy száz méterre innen robbantak, a kolostort szegélyező melléképületeknél; ott most kórház van. Egy kisfiú súlyosan megsebesült.

– De még ha itt robannának is – mondja a felügyelő, és megvetően legyint kulcscsomójával –, nem tehetnek kárt semmiben: ezek a falak és boltívek erősebbek még a sziklánál is.

A kisöreg nem hisz a német hadiipar erejében és lehetőségeiben. Bár adná a sors, hogy ne legyen kénytelen később belátni tévedését...

A hatalmas székesegyház csendjében konganak a lépteink. A mellékoltár mélyén, egy sötét sarokban, a leghátsó közös pad szélén volt Fülöp helye. Ezzel akarta demonstrálni szerénységét a katolikus király, aki Isten előtt a legalázatosabb a bűnösök között. De nemcsak erről van szó. A pad mögött titkos ajtó volt, sőt még egy olyan kis ablak is, amilyen a hivatalokban szokott lenni; ezen keresztül nyújtották át a királynak a hosszú misék alatt a katonai jelentéseket, hogy ráírja határozatát. Itt állt természetesen a testőrség is.

Ez a keresztényi alázatosság és erény leple alatt megbúvó utilitárius, gyakorlatias szellem oly mértékben uralkodik az Es-

corialban, mint sehol másutt az egyházi épületekben. Ez a kormányzati-monarchikus kombinát már építése idején ragyogóan volt megszervezve, és úgyszólván semmiféle modernizálásra sem szorult. A szerzetesek cellái tágas, kényelmes lakosztályok: jókora dolgozószoba, kis hálószoba, imafülke és mosdófülke. Egyébként megőrizték az inkvizíció korának szigorát: kőpadló (rajta puha gyékény), vaskályha (beleépített Siemens villanykályhával), egyszerű bronz csengettyű (mellette telefon). Az asztalokon különféle nyelvű könyvek, új folyóiratok, politikai kiadványok tornyosulnak. Az Escorial remetéi, akik egészen közel álltak a fasiszta körökhöz, óriási propagandamunkát végeztek innen a köztársaság, a népfront ellen. Vagy egy hónappal a lázadás kezdete után lefülelték és elkergették őket. Az Escorial lakói közül jónéhányan dolgoznak a burgosi törzs mellett, és természetesen ők azok, akik sürgetik a San Lorenzo kolostor mielőbbi bevételét.

Márvánnyal kirakott lépcső visz le egy bombabiztos helyiségbe, a királyi sírboltba. Körös-körül négy rétegben egymás fölé helyezett márványkoporsókban királyok és királynék fekszenek, V. Károlytól Mária Krisztináig és XII. Alfonzig bezárólag. Huszonhárom koporsó foglalt és felirattal van ellátva, a huszonnegyedik üres, és felirat sincs rajta.

Ezt XIII. Alfonz számára készítették elő. Igaz, hogy a városmányos már hajlott korban van, de detronizálták, s most valahol külföldön tőzsdézik.

Sokáig állok itt, tűnődöm, mit lehetne tenni, de semmi sem jut az eszembe. Mást nem lehet ide temetni. Mégiscsak kárbavész ez a szép márványkoporsó.

Odakint a hegyek felől fúvó jeges szél tépi-cibálja a bokrokat. A népi milicisták a kis tábortűz mellett próbálnak melegedni. Becsülettel védik az Escorialt, a távoli borzalmas múltnak ezt a kőből faragott ritka emlékét. Tudják, hogy az ellenség be akar ide törni, de mindarról, ami e szándék mögött rejlik, aligha tudnak fogalmat alkotni maguknak. A XX. században, annak harminchatodik esztendejében, Spanyolország letűnt kínzóinak elfajzott epigonjai ismét kormányzó központtá, az ország szimbólumává akarják tenni az Escorialt. Oda akarják dobni falaihoz

a bilincsbevert, az ezer sebből vérző, a fasiszta inkvizíciótól agyonkínzott népet.

... Ma a madridi francia kórházban, átszállítása után meghalt de la Pré.

DECEMBER 14

Lukács tábornoknak, úgy látszik, ezúttal nem sikerül elérnie, hogy brigádja újjászülessen, s olyanok legyenek a fiúk, mintha skatulyából húzták volna elő őket. Alig tudta kiverekedni, hogy december 11-én pihenés és újjászervezés végett hátravonhassa alakulatait. Szabadságolták a 11. (nemzetközi) brigádot is. Mindkét brigád több mint egy hónapja – mióta megérkezett Madridba – szakadatlanul harcolt. A katonák egyetlen éjszakát sem töltöttek fedél alatt. Csaknem negyven százalékuk elesett. Az életbenmaradottak nyakig sárosak, ujjaik kérgesek a závártól. Cipőjük elnyűve, ruhájuk rongyokban, arcuk megnyúlt, ajkuk kicserepesedett.

Csupán három napig pihentek a brigádok; a 11.-et holnap már újra harcba vetik, legközelebb nyilván a 12.-re is rákerül a sor. Az ellenség Brunete térségéből újabb heves támadást indított a Boadilla del Monte ellen.

Ma a lázadók erős tüzérségi támogatással több harckocsirohamot intéztek a falu ellen, de bevenniük egyelőre nem sikerült.

DECEMBER 15

Szívós harc Boadilla del Montéért. A 11. brigád előretolt zászlóaljai kezükben tartják a faluhoz vezető utakat. A helyzet mégis nagyon súlyos. A 12. brigád éjszaka indul.

DECEMBER 16

Ma délután három órakor a fasiszta légierő – öt Junkers, huszonhárom vadászgép kíséretében – hosszabb szünet után megint betört Madrid légiterébe. A „piszék" kissé megkéstek, s így a Junkersek le tudták dobni bombáikat. Ádáz légicsata alakult

ki, a köztársaságiak csaknem a városi házak fölött lőttek le három Heinkelt. A bombázók és a többi vadász kénytelen volt elmenekülni. Milyen kár, hogy volt idejük bombáik kioldására!

Katonai haszontalanságánál, ostoba kegyetlenségénél és az objektum megválasztásánál fogva ez volt az egyik legaljasabb az eddigi bombázások közül. Mintegy húsz darab százkilós bombát dobtak Tetuánra, a bikaviadalok arénájához közel fekvő munkásnegyedre. Rengeteg ház vált romhalmazzá, még emeletes, sőt kétemeletes házak is.

Eddig száz halott és sebesült került elő a romok alól. Sokan nem is a bombáktól, hanem a leomló falaktól és födémektől haltak meg.

Óriási tömeg nyüzsög a romok között. Általános zokogás és jajveszékelés közepette milicisták, önkéntesek és hozzátartozók húzzák ki a romok alól felnőttek és gyermekek holttestét.

Mindez elviselhetetlenül sokáig tart, és borzalmas nézni. Ötösével, tízesével rakják kis kosarakba és hordják félre a téglákat. Lábak, vállak, piciny gyerekkezek bukkannak elő. A zokogó anyák várnak, várakoznak, amíg az egész kis test kiszabadul, egyik-másik félrelöki az előtte állókat, ráveti magát a romhalmazra, s mint az őrült, körmével kaparja ki a törmelék közül a csöppnyi holttestet.

A sértetlen házakban, ha ugyan sértetlennek lehet nevezni őket, az emberek kábán, dermedten álldogálnak vagy ődöngenek a repedt falak, betört ablakok, vérfoltos bútorok között, s nem tudják, merre menjenek, mit tegyenek. Madrid szegényei, rongyosai, nyomorgó építőmunkás, kézműves családok ...

Egy idős háziasszony meséli, hogy öreg édesanyja súlyos beteg, a mellében fájdalmai vannak. Éppen vetkőztette anyját, s kezdte jódozni a mellét, amikor becsapott a bomba. A ház úgy dőlt össze, mint a kártyavár. Anyja súlyosan megsebesült, éppen most vitték el a kórházba.

Az út túloldalán a földalatti lejárója. Lent a peronon, a síneken szerencsétlen, hajléktalan menekültek óriási tábora. Egyszerűen letelepedtek az aszfaltra, sőt a sínekre, a sínek közé. Az alagút félhomályában a gyerekek sírnak, játszadoznak. Hamarosan elnyomja őket az álom a piszkos rongycsomókon. Vala-

hányszor befut egy szerelvény (ez a végállomás), az embereket sokáig kell nógatni, hogy menjenek el a sínekről, nehogy valaki a kerekek alá kerüljön. A földalatti állomásokat minden bombázás után elárasztják ilyen hajléktalan tömegek. A Védelmi Junta próbál küzdeni ez ellen, de nem tehet semmit. Kellő mennyiségű bombabiztos óvóhelyre volna szükség, de Madridban nincsenek ilyenek. Jaj azoknak a városoknak, amelyek nem gondoskodtak óvóhelyekről.

A nap második felében a védelem jobbszárnyán harcoló csapatok kiürítették Boadilla del Montét. A fasiszták megpróbálták folytatni előrenyomulásukat a Guadarrama folyó mentén, de a 11. és a 12. brigád feltartóztatta őket. Az internacionalisták – miután Perea osztagából némi utánpótláshoz jutottak – ellenlökéssel vissza akarták vetni az ellenséget, de nagyon megkéstek az előkészületekkel. Az ellenség kifulladt és szintén megállt. A fasiszták beásták magukat. Fokozatosan minden elcsendesedett.

DECEMBER 20

Miért, miért nem, mindeddig se a madridi, se más spanyol újságok nem írtak egyetlen sort sem Vicente Rojóról. Egyre-másra cikkeznek parancsnokokról, komisszárokról, gazdasági és egészségügyi tisztekről, lepedőnyi plakátokon népszerűsítik a kórházakban fellépő énekesnőket és táncosnőket, de arról az emberről, aki tulajdonképpen Madrid egész védelmét irányítja, egyetlen szót sem írnak.

Azt hiszem, ennek nem ellenséges érzület vagy ellenszenv az oka, hanem egyszerűen az, hogy nem jut az eszükbe. Itt néha a legfeltűnőbb dolgokat sem veszik észre.

Pedig Rojót nehéz nem észrevenni. Minden túlzás nélkül a napnak mind a huszonnégy órájában látható és elérhető a védelmi parancsnokságon, kerek huszonnégy órán át ül ott kétcsillagos, köztársasági jelvényes kabátjában, térképekkel teli asztala fölé hajolva, színes ceruzával rajzol és jegyez, szolgálati feljegyzéseket készít, százakkal beszél, mindig egyenlete-

sen, halkan, meg-megköszörülve gyulladásos torkát, figyelmes, nyugodt szemmel méregetve partnerét.

Mint Madrid védelmének törzsparancsnoka, Rojo alezredes tartja kezében az alakulatokból, csoportokból, ütegekből, különálló barikádokból, utászegységekből és repülőrajokból álló bonyolult szövevény valamennyi szálát. Egy percnyi pihenés, egy percnyi alvás nélkül figyeli az ellenség minden mozdulatát a száz és száz szétszórt, egymással össze nem függő frontszakaszon, azonnal reagál rájuk, és konkrét tervet dolgoz ki és javasol a parancsnokságnak.

Rojo törzstiszt, hivatásos katona, de nem a kiváltságosak, hanem a „mostohagyerekek" közül való.

Késő éjszaka van. Fekete dohányából cigarettát sodor, és keserűen mosolyogva mondja:

– Családomban se tisztek, se katonai tradíciók nem voltak. Apám se vitte többre őrmesteri rangnál. Nagyon szegények voltunk, különösen apám halála után. Lehet, hogy ez magának furcsán hangzik, de én katonai pályámat anyám halálának „köszönhetem". Igen, ennek köszönhetem, hogy felvettek a hadiárvák közé, és bejutottam az árvák katonai tanintézetébe; innen mint kitűnő tanuló a kadét hadtestbe, a toledói Alcázarba kerültem... Mint minden spanyol tiszt, Marokkóban szolgáltam. Kezdetben egy rohambrigádban, később a ceutai gyarmati alakulatokban. De engem inkább az elmélet vonzott. Mindent elkövettem, hogy visszatérhessek az Alcázarba előadónak a kadét hadtesthez. Tíz évig dolgoztam ott. Stratégiát, taktikát, hadtörténetet tanítottam. Magam is elég sokat írtam ezekről a témákról, és alapítottam egy katonai-bibliográfiai folyóiratot, amely egészen a lázadás kirobbanásáig rendszeresen megjelent.

Rojo elmondja, melyek a legkedvesebb témái. Napoleon spanyolországi hadjáratai, de mindenekelőtt a „Nagy Kapitány" – Gonzalo Fernández de Córdoba – háborúi. Nagyon érdekli ez a XV. századi csodálatos hadvezér-őstehetség, aki már a reneszánsz előtt elsőként szervezett regulárisnak nevezhető hadsereget. Vicente Rojo teljesen elmerült a „Nagy Kapitány" taktikájáról szóló történeti munkájában, amikor a fasiszta lázadás kitört.

Elmúlt néhány nap, és Rojo nemesi származású növendékei fegyvert fogtak a köztársaság ellen, csatlakoztak a Tetuánban és Sevillában kitört tábornoki lázadáshoz. Köztársasági érzelmű szerény tanítójuk ezzel szemben nyomban felajánlotta szolgálatait a kormánynak.

A Hadügyminisztérium tudta, hogy Rojo népszerű a kadétok között, s hogy a kadétok tisztelik tanárukat, ezért őt küldte el parlamenterként az Alcázarba. A küldetés természetesen eredménytelen maradt. Az Alcázar kadétjai szíves-örömest lelkesedtek a „Nagy Kapitány" tehetségéért, de eszük ágában sem volt követni őt és a franciákkal összefogva Nápoly ellen támadni, hanem alig várták, hogy az olaszokkal együtt bevonuljanak a maguk Madridjába, a spanyol Madridba.

Rojo, az egyszerű, kiképzetlen, de a hazához a tiszti csemeténél hűségesebb madridi munkásokból álló népi milícia hadoszlopának élére állt. Parancsnoka volt a somosierrai frontszakasznak, s tartotta a lázadók északi csoportjának nyomását. A seseñai köztársasági ellentámadásban hadoszlop-parancsnok volt. Azután a vezérkari főnök mellett dolgozott, majd a Madridi Junta megalakításakor a törzs élére került.

– Nagyon kevés katonai szakemberünk van. A legtöbb a lázadók oldalára állt. De az ittlevők egytől egyig öt helyett dolgoznak. S ami a fő, feladatunk napról napra könnyebb lesz. Szemünk láttára fejlődnek és válnak mind szakképzettebbé az alsóbb törzsek, fejlődnek és tanulnak a nagyobb és kisebb katonai egységek derék parancsnokai. Ez a hónap kitűnő iskola volt számukra. Nappal az állásokban „tanultak", este ebben a szobában, velem együtt. Büszke vagyok új tanítványaimra. De megvallom, magam is sokat tanultam tőlük. Különösen kitartást, lendületet, határozottságot...

– Nem könnyű ilyen gyorsan szert tenni a katonai tudásra. A „Nagy Kapitány"-nak hosszú esztendőkre, két háborúra volt szüksége, hogy megszervezze a gyalogság, a lovasság és a tüzérség együttműködését. A mi milicista „kis kapitányainknak" néhány hét alatt kell megbirkózniuk ezzel a feladattal. Ráadásul velük repülőgépek és harckocsik állnak szemben. Ilyesmikkel Gonzalo Fernándeznek nem volt dolga. Higgye el, ez a tanfo-

lyam kutyanehéz. Én azonban bízom sikerében. Bízom benne, hogy a madridi gyárakból kikerült parancsnokok kétvállra fektetik a toledói Alcázarból kikerült parancsnokokat. A magam részéről minden erőmet ennek szolgálatába állítom.

– És mi lesz az ön történelmi tárgyú munkájával?

– Ne is kérdezze. A fasiszták teljesen kirabolták a lakásomat. Minden odaveszett: gazdag hadtörténeti könyvtáram, térképeim, kéziratai, a dokumentumok, az én holmim, a feleségem, a gyerekeim minden holmija. Látja ezt a köpenyt a fogason? Ez minden földi vagyonom. Figyelmeztettek ugyan, hogy szállítsak el mindent, de valahogy kellemetlen lett volna harcosokat igénybe venni személyes dolgaim elszállítására ...

A parancsnokságon hideg van, de Rojo úgy tesz, mintha nem fázna a rövid kabátban és sálban. Egy falmélyedésből szigorúan és gőgösen tekint le ránk egy páncélban feszítő bronzlovag. A talapzatra régies betűkkel van rávésve: „Gran Capitán". Mellette, egy padon munkaruhás, holtfáradt emberek alszanak; ruhájukon sebtiben felvarrt tiszti rangjelzések.

Rojóról azt mondják, hogy túlságosan zárkózott, nem szívesen beszél politikai témákról, hallgatásba burkolózik, ha kényes kérdésekről van szó, s hogy úgy látszik, titkol valamit. Én ezt nem hiszem. Eddig Madrid védelmének sikere jórészt az ő érdeme. Ez pedig többet nyom a latban, mint a felső tábornoki körök egyes újsütetű forradalmárainak lángoló és gyakran semmitmondó kinyilatkoztatásai.

Rojo tanítja az embereket, tiszteket nevel a nép egyszerű gyermekeiből. A kis munkáskapitányokból nagy kapitányok lesznek. Könyvek íródnak majd a spanyol nép új hadművészetéről, a szabadságharcban sarjadt új tudományról. Vicente Rojo írja meg őket. De írnak majd róla is.

DECEMBER 21

Mostanában ritkán fordulok meg a városban, éjszakáimat sem igen töltöm bent. Az egész harci tevékenység a külvárosokhoz, a lövészárkokhoz, a futóárkokhoz rögződött. Miguel Martínez most a vonalakban ellenőriz, szilárd politikai munkatársakat ke-

res, hogy oda ossza be őket, ahol a legnagyobb szükség van rájuk.

A lövészárkok hosszan, tekervényesen húzódnak, helyenként befutnak a városnegyedekbe, a barikádokig, a megerősített épületek és utcák közé, majd újra kikanyarodnak, és úgy veszik körül Madridot, mint valami sok-sok kilométeres, óriási patkó, melynek két vége a védelmet nyújtó északi hegyláncon a Guadarramára és a Somosierrára támaszkodik.

A lövészárkok most már megbízhatók, egy méter nyolcvankét centi mélyek, egy-másfél méter szélesek. A legtöbb helyen mellvédekkel, lőrésekkel és jól álcázott géppuskafészkekkel vannak ellátva.

Helyenként a lövészárkokba padlófélét is raknak szétütött ládákból, meg mindenféle hulladékanyagból. Máshol a lövészárkok alján nincs más, csak a nedves, agyagos föld. Esős napokon az állandó járás-keléstől az egész lövészárok csupa sár.

Minden nyolc-tíz lépésre kisebb-nagyobb bemélyedéseket vágtak a lövészárkok külső falába. Itt tartják a lőszert, az egyéb holmikat, a ruhákat. Ezenkívül ezek a mélyedések megbízható fedezékül szolgálnak a pihenéshez és az alváshoz is.

A lövészárkok meglehetősen zsúfoltak és bizony elég rendetlenek. Az ember hol kenyérre, hol rongyos sapkára, hol könyvre, vagy ami még rosszabb, teli tölténytárra vagy sárba tiport kézigránátra lép. Pedig a fényezett fekete acélból készült „narancs"-gránát vadonatúj, nyoma sincs rajta semmiféle sérülésnek. Mellesleg, ezek a gránátok kitűnő jószágok, különösen védelemben. Jól hajíthatók, mindig robbannak, és nagy pusztító erejük van. A palacktípusú, fanyeles kézigránátok inkább a támadásban használhatók jobban.

A negyedik, harmadik, második lövészárok-vonalat 60–80 cm mély átjárók kötik össze az első vonallal.

Az átjárókban gyakori a sebesülés, de nem annyira azért, mert ez a mélység nem elegendő, hanem azért, mert a harcosok lusták (vagy restellnek egymás előtt) hosszabb ideig meggörnyedve menni vagy kúszni. Valósággal sétafikálnak ezekben a csupán derékig védett átjárókban, így aztán gyakran áldozatul esnek a marokkóiak biztos kézzel irányított golyóinak. Megnéz-

tem sok sebesültet; az utóbbi időben kapott sebeknek csaknem 70 százaléka a fejen vagy a test felső részén van.

A fasiszták egészen közel vannak, háromszáz, kétszáz, néhol meg éppenséggel csak ötven méternyire. Tisztán látható, ahogyan mozognak az első vonalakban, láthatók a gépkocsijaik és hátul a tábortüzeik fénye. Néha, csendes órákban idáig hallatszanak a mélabús mór dalok.

A védelmi vonal tűz alatt áll. Hogyan viselik el ezt a harcosok? Ma borús, ezért nyugodt nap van, a repülőgépek elmaradtak. Délelőtt tíz óra. Azon a frontszakaszon, amelyen tartózkodom, a katonákkal együtt megpróbáljuk valahogyan megszámolni, milyen gyakoriak a lövések. Tíz perc alatt az ellenség ötször lőtt ágyúból (az öt golyó közül négy robbant), négyszer aknavetőből; harminckét, átlag hat lövésből álló gépfegyversorozatot, tizenöt sortüzet (négy-öt puskából), s végül kétszáznyolcvan puskalövést adott le. Ugyanez alatt a tíz perc alatt másfél percig csaknem teljes csend volt.

A tüzelés melyik fajtája okozza a legérzékenyebb veszteségeket?

A madridi harcosok általában a tüzelés valamennyi fajtáját megszokták: megedződtek. A gépfegyvertől nem félnek, a tüzérségi lövedékek csaknem egészen hidegen hagyják őket. De például az aknavető, ez az egyszerű jószág sok gondot okoz. Az aknavető ívelt lövéssel háromszáz méterre lő, az akna függőlegesen esik le, s ha egyenesen beletalál az árokba, nagy pusztítást visz véghez. Persze az ilyen telitalálat igen ritka. Állóharcban azonban elegendő idő van arra, hogy az aknavetőket bárhol felállítsák és pontosan beirányozzák.

Egyelőre a repülőgép, a légibomba a legijesztőbb fegyverfajta. De már ebben a tekintetben is sokat változtak a harcosok. Felismerték, hogy a légiharcnak nemcsak lehetőségei, hanem korlátai is vannak. Ma már nem futkosnak fejvesztetten, ha egy repülőgép közeledik. Ellenkezőleg, maradnak, ahol éppen voltak, levágódnak a földre, és nyugodtan néznek felfelé. Tudják, hogy csak telitalálat esetén van baj, egyébként fekvő helyzetben a harcos haja szála sem görbül meg még a robbanástól 12 méterre sem, mert a szilánkok fölfelé szélesedő tölcsérformában repülnek

szét. A Junkersek legutóbbi támadásai közül egyetlenegy sem demoralizálta, bontotta meg a köztársasági egységek sorait. Nem jártak lényeges veszteségekkel sem.

A népi hadsereg harcosai az ellenség tüzében gyökeresen megváltoznak. (Ez a változás még nem ért véget, most van folyamatban.) Eddig nem tudtak szabadulni a halál gondolatától, és ólomsúlyként nehezedett rájuk az az érzés, hogy bármikor készek életüket áldozni. Most kezdenek kikerülni ebből a feszült állapotból, melyet a legtalálóbban páni hősiességnek lehetne nevezni, s magatartásukban egyre több lesz az igazi katonai jellemvonás: nagy hidegvér és kitartás, a helyzethez és a terephez való alkalmazkodás. Ez a folyamat egyre gyorsul, de természetesen még nem fejeződött be: ehhez túlságosan rövid volt az idő.

DECEMBER 22

A köztársaságiak ma már egészen másképpen tüzelnek, mint azelőtt. A Madrid alatti lövészárkokban kezdik megérteni, hogy a ravaszt nem a dörrenés, hanem elsősorban és csakis a találat kedvéért kell meghúzni. Látszólag ez olyan, mint a kétszerkettő. Ebben a háborúban azonban a kétszerkettőt is újra meg kellett tanulni. Két hónappal ezelőtt még mindkét oldalon nagy divat volt, hogy - itteni kifejezéssel - „tűzzel támadtak". Nem a tűz segítségével, hanem magával a tűzzel. Ez azt jelentette, hogy egy hadseregcsoport milliónyi lövedéket, töltényt vételezett, és irgalmatlan tüzelésbe kezdett. Mikor kilőtték a legutolsó töltényt és lövedéket is, és az ellenség mégsem hátrált meg, a támadást befejezettnek és eredménytelennek minősítették. Ma ezen már csak mosolyognak, pedig nemrég egyáltalán nem volt tréfa!

Ma a köztársasági egységek csínján bánnak a tölténnyel, és kerülik a lövöldözést. Egymás után tűnnek fel a mesterlövészek, sőt egész mesterlövész-alakulatok. A géppuskákat sem vaktában, hanem alapos körültekintéssel helyezik el, vagy pedig azokat a helyeket tartják tűz alatt, amelyek a legalkalmasabbak az ellenségnek a mozgásra. Ugyanez vonatkozik a tüzérségre is; miután elsajátították a zárt állásokból, közvetett irányzással

való tüzelés művészetét, megtanulták azt is, hogyan kell az első vonalakból, közvetlen irányzással gyilkos tüzet zúdítani mozgó célpontokra, harckocsikra. A tüzéreknek szívügyükké vált a feladatuk, óvják a fegyvereiket. A mi részlegünkön egy támadás során a fasiszták felfedezték az egyik ágyút, és kézigránátokat hajigáltak rá. A tüzérszázados, bár súlyos fejsebet kapott, mindaddig a helyén maradt, míg az ágyút teljes biztonságba nem helyezték.

A köztársaságiak is nagyon megkedvelték az aknavetőket és gránátvetőket. Eleinte ezeknek az „árok-ágyúknak" nem volt becsületük, de ma már Madrid védelmi vonalának egész hosszában alkalmazzák őket.

A köztársasági katonának ma már a megjelenése is más, mint még nemrég volt. Hol van már a fantasztikus külsejű partizán, aki pávatollas köcsögkalapot vagy mexikói sombrerót, jobb oldalán mauzert, bal oldalán ősrégi toledói kardot viselt? A tél, s ami a fő, a háború súlyosabbá válása ráncbaszedte a katonákat és a parancsnokokat. Ha egyenruhájuk nem is egészen felel meg az előírásnak, általában egyformán vannak öltözve: kétsoros rövid posztókabát, posztónadrág alul bakancsba gyűrve, posztóból, bőrből vagy prémből készült, fülre húzható sapka, amilyet a mi síelőink hordanak (a baszkok megtartották a saját sapkájukat).

És természetesen a takaró. A spanyol katona a világ minden kincséért sem válik meg a takarójától, mindenüvé magával viszi. Nekünk ez talán komikusnak tűnik, de tudni kell, hogy itt a köpenyt jóformán nem is ismerik. A tisztek körgallért hordanak, de tulajdonképpen ez is takaró (manta), csak a közepén nyílás van a fej számára, csat van rajta, hosszú végei pedig szabadon libegnek. Nincs az életnek olyan megnyilvánulása, amelyben a katona ne használná a takarót. Ebben alszik, ebben áll őrséget, ebbe burkolózik, ha esik az eső, ebbe csavarja a cókmókját, élelmét. Takarót terít maga alá, ha fekvő helyzetből lő. A sebesültet, a halottat is takaróba csavarva vagy takarón szállítják el.

Persze minden népnek, sőt minden embernek megvannak a maga szokásai. A lövészárok-élet azonban elmossa a különböző nemzetiségű katonák közti különbséget. A spanyol katona, akárcsak angol vagy török bajtársa, unatkozik a lövészárokban,

ugyanakkor úgy ragaszkodik hozzá, mint a házához. Ha elál az eső, kifekszik a napocskára, jóllehet ez talán az életébe kerül. Hangulata igen változékony, s ez bizony kihat harcképességére. Abból a futóárokból, ahol ma voltam, tegnap este a fiúk odakúsztak az ellenséges lövészárkokhoz, és vagy száz méteres szakaszon röpcédulákat szórtak szét. Mondanom sem kell, hogy ezzel mekkora kockázatot vállaltak. Reggel viszont ugyanők alaposan begyulladtak, amikor a fasiszták tűz alá vették a szomszédos futóárkot. A katona itt – de így van ez mindenütt – biztosabban érzi magát az állásban, és könnyen elveszti a fejét, ha mozgó harcra kerül sor. Itt aztán nyomban megmutatkozik, milyen nagy szerepe van a tapasztalt parancsnoknak. A nyílt harcban járatos marokkóiak és idegenlégiósok élén szakképzett tisztikar áll, s ez rákényszerítette a tapasztalatlan városi munkáscsoportokat s ugyancsak kezdő munkás-parancsnokaikat, hogy felzárkózzanak ellenfeleikhez.

Fölösleges hangsúlyozni, milyen nagy szerepe van a politikai apparátus munkájának a katonák harcos szellemének formálásában. Madrid alatt ez a munka igen nagy eredményeket ért el, ha nincs is még minden rendben. A lövészárkokban több is van a politikai és felvilágosító munkát végzőkből, mint kellene, de az igazi katonai komisszárok száma még kevés. Ráadásul a csapatparancsnokok nagyon gyakran arra használják fel a komisszárokat és a politikai megbízottakat, hogy a különféle ellátási intézményeknél kilincseljenek, pedig a harcosok mellett lenne a helyük.

Miguel Martínez sokat vesződött a komisszárokkal, amikor kötelezővé tette nekik a rendszeres politikai jelentések írását, hogy a parancsnokság és a felsőbb politikai szervek világos képet kapjanak az alakulatok harcképességéről, politikai és erkölcsi magatartásáról, s hogy egyúttal maguk a komisszárok is hozzászokjanak a fegyelemhez. Ez nagy nehézségekbe ütközött. A politikai jelentések vagy a parancsnok jelentését szajkózva, bürokratikus megállapításokat tartalmaztak az állítólagos teljes rendről és magas fokú erkölcsi öntudatról, vagy az ellenkező végletbe estek, s minden bírálat nélkül egyszerűen leszögezték, hogy az alakulatokon és a parancsnokokon egyaránt

pánikhangulat és tehetetlenség lett úrrá. Nagyon nehéz volt leszoktatni íróikat a túlzásokról.

Nézzük meg, milyen politikai jelentést írt október 26-án Virgilio Llanos, a brunetei alakulatok komisszárja:

„Veszteség: egy sebesült, nyolc beteg. Az alakulatok morális hangulata kitűnő, a támadási kedv igen nagy. Fegyverzet: puska 5026, gépfegyver 32, golyószóró 4, löveg 9. A helyzet változatlan. Napi események: demonstratív mozdulatok Navalcarnero irányában. Az ellenség gépfegyvertüzére alakulataink erélyesen válaszoltak. Légierő: ellenséges repülőgépek 17 órakor támadást intéztek ellenünk. Szökések: 1 őrmester, 4 tizedes és 31 nemzeti gárdista, aki a chapineriai útkereszteződést védte, a fegyverekkel és lőszerrel együtt eltűnt."

Ugyanennek a komisszárnak november 2-i jelentése:

„Veszteség: nincs. Az alakulatok morális hangulata: nagyon nyomott, mint rendesen. Az este megszökött egységek továbbra is hiányoznak. A körükben keletkezett pánik oka az, hogy nem kapták meg a megígért lőszert. Elhelyezkedés: pillanatnyilag Boadilla del Monte. Lehetséges, hogy ma Majadahonda felé vissza kell vonulnunk."

Virgilio Llanos igen derék, értelmes komisszár (szocialista). Mindkét jelentése azt tükrözi, hogy munkájának első napjaiban, a Madrid alatti általános visszavonulás közepette még tapasztalatlan, zavart volt. Tudjuk, hogy Boadillát se november 2-án, se 3-án nem ürítették ki, még két hónapig tartották.

Nézzük meg Pedro Alcorcon komisszárnak a valóságot kendőző november 5-i jelentését:

„Veszteség: 11 beteg. Morális hangulat: kitűnő, csak az rontja, hogy a harcosok fáradtak, kérik a rég megígért pihenést. Az alakulat elhelyezkedése: a tegnapi. Kultúrmunka: felolvastuk a kormányhatározatokat, és ismertettük az újságok tartalmát. Esemény: nem volt."

Valójában az alakulat otthagyta állásait, s a harcosok fele kereket oldott. A komisszárt leváltották, bíróság elé akarták állítani, de – nyomtalanul eltűnt.

Itt van viszont Miguel november 2-i politikai jelentése az estremadurai útról:

„Ellentámadásban levő csapatunkon ellenséges repülőgépek rajtaütöttek. A harcosok gyorsan szétszóródtak és lehasaltak, ezzel sikerült elkerülni a veszteségeket. Az ellentámadás fogyatékosságai:

1. Csaknem egy órás késéssel kezdtük.

2. Az egységek mozgása hihetetlenül lassú volt, jóllehet a tankok megtisztították előttünk az utat.

3. Az egységek támadáskor túlságosan szétforgácsolódnak. Nagyobb csoportokban és sokkal gyorsabban kell haladni. A parancsnokoknak, különösen a szakasz- és századparancsnokoknak nem szabad elveszteniük szem elől embereiket. Kisebb rohamcsoportokat kell alakítani, amelyek elsőként veszik fel az érintkezést az ellenséggel, különben az ellenséges tűz megállít bennünket a nyílt terepen anélkül, hogy elértük volna az ellenséges állásokat, s így a támadás teljesen haszontalanná és értelmetlenné válik.

4. Az alakulatnak csak ellenséges légitámadás esetén szabad szétszóródnia, minden más esetben tömörebben, csoportosan, nem pedig egyenként kell mozognia; előrehaladás közben ki kell használnia a terep nyújtotta fedezékeket.

5. Gyalázatosan van megszervezve a harcosok élelmezése, pontosabban: sehogy sincs megszervezve. A támadást késleltette a reggelire való várakozás. A harcosoknak végül üres gyomorral kellett elindulniuk, mert a reggeli egyáltalán nem érkezett meg. Csak 2 óra tájban hoztak egy kevés kenyeret, paradicsomot és bort. A parancsnokok és a komisszárok szardíniát kaptak, mi azonban egy kondérban összekevertük hagymával. A parancsnokok csak akkor tarthatnak igényt jobb élelmezésre, ha az egész alakulat megkapja az őt megillető ellátást.

6. Bátrabban kell elemezni és bírálni a hibákat, ez a győzelem egyik útja.

7. Az újságok későn érkeztek meg, amikor egyetlen katonának sem volt már se kedve, se ereje olvasni. Az újságokat szállító gépkocsi 15 perc alatt ér ide a város központjából – ki az, aki feltartóztatja? A politikai biztosságon kell lennie egy felelős személynek, akinek semmi más dolga nincs, csak az, hogy az

újságokat eljuttassa a harcoló egységekhez, s az átvételt, az időpont megjelölésével, aláírással nyugtáztassa."

Novemberben és decemberben a komolyabb és gyakorlatiasabb jelentések már nem mennek kivételszámba. Nézzük meg például egy komisszár december 19-i jelentését.

„Veszteség: egy halott, egy sebesült. Tegnap este egységünk kétszáz méter szélességben megrohanta és elfoglalta az ellenség lövészárkait. Virradatig az elfoglalt szakaszt megerősítettük, felkészültünk az esetleges ellentámadásra, gépfegyverfészket építettünk ki. A lövészárkok közvetlen megközelítéséig a támadás egyetlen lövés nélkül zajlott le. A harcosok lelkesen és bátran küzdöttek. A harcban kitűnt Bartolomé Tur gyalogos őrmester, előterjesztettük hadnagyi rangra. Az ellenségtől lőszert, takarókat, ásókat és a sáncmunkához szükséges egyéb felszerelést zsákmányoltunk. A sikeres éjszakai támadás eredményeképpen a harcosok és a parancsnokok hangulata nagyon megjavult."

Az egyik frontszakaszon a lövészárkokban valóságos nagyüzemre rendezkedtek be, kulturális és felvilágosító munka folyik, tanfolyamot indítottak az analfabéták számára, filmeket vetítenek. A fedezékekben iskolai padok, földgömbök és táblák. Szerintem ez túlzás. Ilyesmit messze a hátországban kell csinálni. A brigádot ez a berendezés nagyon erősen odaköti körletéhez, nem szívesen adja át majd a helyét vagy az ott levő holmit egy másik alakulatnak. De még rosszabb, ha a brigád mindezt magával akarja hurcolni. Ha a harcoló katonának és katonai egységnek mindenféle cókmókkal kell törődnie, abból csak baj lehet. Emilio Jiménez estremadurai paraszt magával cipelt a lövészárokba egy gitárt, sőt még egy töröttet is, két vánkost, egy Kropotkin-arcképet aranyozott fakeretben, egy szép falovacskát (a fiának), egy ébresztőórát, egy szalmakalapot, két hatalmas, srapnelből csinált poharat, egy zsák vetőmagot, egy címeres markolatú régi toledói kardot. A kardot nekem ajándékozta.

– És a háború után mit fogsz csinálni?
Erre a kérdésre mindenki először felkapja a fejét, aztán mélyen elgondolkodik rajta.

A mi lövészárkunkban bizony nem sok ember akar a háború után is katonáskodni. Csak verjék le a fasisztákat, űzzék ki a németeket és az olaszokat, s Juan Fernández megint tisztviselő lesz a San Sebastián-i vámhivatalban, Valentino López újra kinyitja valenciai újságos bódéját. Emilio Jiménez pedig újra szántani fog kemény, fukar estremadurai földecskéjén. Természetesen mindegyik hozzáteszi, hogy ennek a háborúnak meg kell változtatnia az életet, ha nem is teljes egészében, de sok tekintetben. Egyszer s mindenkorra ki kell űzni a vámhivatalokból a korrupt és reakciós elemeket. Nem lesznek többé spekulánsok és fasiszták Valenciában, a fennhéjázó nemes nem fog többé gúnyt űzni Emilio Jiménezből. Amikor a fiatal Paco Domingóhoz fordulok kérdésemmel, a fiú barátai felelet helyett indiszkréten lekapják Paco fejéről a milicista sapkát. Paco tarkóján titokban ott göndörödik a jellegzetes torreádorhaj. Kissé meg van kurtítva, de csak annyira, hogy ne látsszon ki a sapka alól. Ha majd kell, két hét alatt utána nő. Ha majd kell! Hát persze hogy kell. Paco Domingo sikersorozatát a kellős közepén szakították félbe a lázadók. A fiatal torreádor már ötven bikát küldött rendkívül érdekes, egyéni módon a másvilágra. Igen szépen kezdtek írni róla a legszigorúbb kritikusok is. Az újságkivágásokat még itt a lövészárokban is őrzi. Paco bizonygatja, hogy a háború után azonnal államosítani kell minden olyan spanyol bikatenyészetet, amely viadalokra szánt állatokat nevel. És ugyan nem lehetne-e turnét szervezni Oroszországban? Spanyolországban a bikaviadal-szezon októberben befejeződik, télre el lehetne utazni Moszkvába... Elképzelem Domingót, amint orosz nemezcsizmában, a Dinamo stadion jegén leszúrja az állattenyésztő tröszt legjobb tenyészbikáját, s a hideg végigfut a hátamon. Vajon érdemes kiábrándítanom Pacót, aki ennyire szilárd elhatározásában? Érdemes rombadöntenem szép terveit? Nem, nem érdemes.

Ezek az emberek csak egy időre fogtak fegyvert, hogy visszaverjék a fasiszta inváziót. De vannak a madridi lövészárkokban olyanok, akikből új hivatásos katonák formálódnak, akikből kialakul majd a köztársaság reguláris hadseregének magva. Ángel Blanco kőműves nagyszerűen verekedett az Egyetemi Városban. Golyózáporban vitte hátra egy elesett német antifasiszta tetemét, hogy az ellenség ne gyalázhassa meg a holttestet. Most már őrmester, ő vezeti a katonákat minden rohamban és támadásban, egyszer már meg is sebesült, hamarosan katonai iskolára kerül; egyetlen vágya a katonai szaktudás, a katonai hivatás. Ariz kapitány katonás megjelenésű, parancsoláshoz szokott ember; az acélsisak alól energikus, akaraterőt sugárzó arc tekint ránk, talpig parancsnok, nagy tekintélye van katonái körében. Pedig a régi spanyol hadseregnek még a közelében sem járt. Öt hónappal ezelőtt még békésen tanítóskodott egy asturiai falucskában, s háborúkkal csak a történelemkönyvben volt dolga. Most ízig-vérig tiszt, s akadémiáról álmodozik, de nem pedagógiai, hanem katonai akadémiáról.

– Annál is inkább, mert az én tanítói pályafutásomnak fuccs: mint milicista beosztottam lett az Oktatásügyi Minisztérium elemi iskolai ügyosztályának igazgatója. Viszonyunk a lehető legrosszabb.

Az igazgató, aki ott áll mellettünk, és a zokniját stoppolja, komoran bólint:

– Csak kerüljön a kezem közé a minisztériumban, majd adok én neki!

DECEMBER 24

„Három napon át tombolt a vihar. Úgy tépett, cibált mindent, hogy egy betűt sem lehetett leírni. Fregattunk, az Északi Sas Gibraltáron túl jár. A kormány eltört, a vitorlák cafatokban, az áramlat délnyugat felé sodorja a hajót. Merre vetődünk, mi lesz velünk? Éjszaka van. A szél elcsendesedett, a hullámok elsimulnak. Ülök a kajütben és írok. Amit sikerült leírnom a látottakból és tapasztaltakból, palackba zárom és a tengerbe dobom. Téged pedig, aki megtalálod, kérlek, küldd el a megadott címre.

Mindenható Isten! Erősítsd meg emlékezetemet, élesítsd meg eszemet, könnyíts fájó, kétségektől elkínzott lelkemen. Pavel Jevsztafjevics Koncov tengerész vagyok, II. Katalin őfelségének, minden oroszok cárnőjének hajóstisztje. Őt évvel ezelőtt Isten kegyelméből kitüntetést kaptam a csesmei ütközetben. Én voltam az, akinek sikerült akkor a sötétségben rávetnem az ellenségre az első izzó gyújtógolyót. Ettől a golyótól, mely a lőporos kamrába talált, lángralobbant és levegőbe repült a török vezérhajó, gyújtónaszádjainktól pedig kigyulladt az egész ellenséges hajóhad . . ."

Kék kötésű nyitott könyv fekszik a térdemen, vastag lapjai kissé megsárgultak. Grigorij Petrovics Danyilevszkij műve, a *Tarakanova hercegnő*. II. kötet, hatodik, bővített kiadás, a szerző fényképével, nyomatott Szentpétervárott, a Vaszilij-szigeten, Sztaszulevics nyomdájában. Mellettem, az úttestből kiemelt kövön egy szelet Suchard csokoládé, egy rézöngyújtó – hosszú sárga kanóc lóg belőle –, egy szőlőfürt az *El Sol*ba csomagolva s egy külföldi ritkaság, egy doboz Kazbek cigaretta. A dobozon délceg hegyi lakó vágtat gyors lován, előtte kék árnyékok a Kaukázus hófödte csúcsain, melyek magasabbak, nyugodtabbak, mint itt ezek a lejtők, a Guadarrama fehér lejtői.

Ma ünnep van, karácsony előestéje. Nincs benne semmi egyházi vonás. Az ünnep vallási értelme elmosódott, megmaradt az igény a pihenésre, a szórakozásra, egy nyugodt, dús este eltöltésére. A harcosok kibontják a Katalóniából, Valenciából kapott csomagokat, megosztják egymással a szalonnát, keménytojást, szőlőt. Az én Kazbek-dobozomat is többször meglátogatták már a megbarnult, fáradt katonaujjak.

Grigorij Danyilevszkij könyvét leányától, Alekszandra Grigorjevnától, Rodríguez tábornok feleségétől kaptam. A *Tarakanova hercegnő* és a *Mirovics* szerzőjének romantikus szellemét örökölte a leánya: Alekszandra Danyilevszkaja európai vándorútra indult, eljutott a Pireneusokon túlra, s a harkovi szépség meghódította egy spanyol tiszt szívét. Férjhez ment hozzá, egész életére itt maradt ebben az idegen, ismeretlen országban, de fogadalmat tett, hogy gyermekeit legalább félig orosznak neveli. Nagy-nagy türelemmel és szeretettel foglalkozott két leányká-

jával, megtanította őket írni, olvasni, megismertette velük az irodalmat, egész kis orosz könyvtárat rendezett be házában, és lányaival kórusban szavalta az orosz verseket, kiváltva ezzel a jó Rodríguez csodálatát és naiv elragadtatását. Rodríguez, mint mondják, baloldali ember volt, a rajongásig szerette családját, néhány évvel ezelőtt halt meg hosszas betegeskedés után. Rodríguez mama egy szép napon megjelent a Palace-ban. Gyönyörű ősz asszony. Lányai, Julia és Elena – teljesen spanyol típusok – felajánlották, hogy minden erejüket és tudásukat a Szovjetunió és új hazájuk barátságának szolgálatába állítják. Ez éppen a legkritikusabb pillanatban történt, akkor, amikor az ellenség eljutott Madrid falaihoz. Valamennyiüket beültették egy gépkocsiba a *Komszomolszkaja Pravda* tudósítóival együtt, és Alicantéba szállították. A kereskedelmi képviseletnél kezdtek dolgozni tolmácsként. A könyvtárban található *Tarakanova hercegnő*, az ősi orosz mondák, Tyutcsev felbecsülhetetlen segítséget jelentett a madridi lövészárkokban eltöltött hosszú-hosszú órák alatt.

A hadseregparancsnokság karácsonyi hadparancsot adott ki. Mindenkinek kellemes ünnepeket kíván, de a katonák figyelmébe ajánlja, hogy az ünnep előestéjén ne merüljenek bele túlságosan az ünneplésbe, mert a fasiszták – ki tudja, hányadszor már! – újabb napot jelöltek meg a fővárosba való bevonulásra: Krisztus születésének napját. Franco tábornok tegnap látogatást tett Boadilla del Monte körzetében. Mindenféle meglepetés lehetséges.

Az első vonalakban megkettőzték az őrszemeket és az elővédeket. Hol itt, hol ott dördül el egy-egy óvatos lövés, hangzik fel egy-egy rövid gépfegyversorozat. És mégis jóleső érzés ünnepelni, jó elüldögélni csak így, semmittevéssel a lövészárok mélyedésében, cigarettázni és torkoskodni a kiterített takarón. Valaki hozott még egy darabka kitűnő sajtot; élvezet nézni, ahogyan a vékony borostyánsárga szeleteket vágják belőle. Öt-tíz percenként lehet csipegetni egy kis szőlőt, sajtot vagy csokoládét, vagy jót szívni a cigarettából. De különösen a könyv jön nagyon jól: „A derék, napbarnított, jóképű francia, a schooner parancsnoka sietett igazolni nagylelkű nemzetének hírnevét. Amikor felismerte bennem az orosz tengerészt, alaposan szemügyre

vett, egy darabig hallgatott, aztán csendesen kérdezte: »Nem Koncovhoz van szerencsém?« »Miből gondolja?« – kérdeztem riadtan. »Ó, csak szeretném – válaszolta –, ha így volna! A bátor Koncovot valamennyien sajnáltuk, és érdeklődtünk, mi történt vele... Boldog lennék, ha szolgálatot tehetnék neki...«"

Az alkonyat téliesen gyorsan ereszkedik le az állásokra, és egycsapásra megváltoztatja a környezetet. A kiégett páncélkocsi roncsa és a mellette fekvő négy holttest belevész a sötétségbe. Már tizenöt napja hevernek a vonalak között, a „senki földjén". Hozzájuk férni nem lehet, mert mindkét fél belőtte a terepet. Elcsendesednek a gépfegyverek, megerősödik a tüzérségi tűz. A robbanások hol hátulról, a madridi utcák felől, hol egészen közelről hallatszanak. Mindkét fél részéről gyakran lőnek fel világító rakétákat az esetleges váratlan támadás megelőzésére. Az ellenség oldalán egyszer csak pislákoló jelzőtüzet figyelünk meg. Ezzel helyettesítik a nappali jelzőszolgálatot, amely régi szokás szerint integetéssel irányítja a tüzelést. A köztársasági tüzérség már áttért a telefonra. A jelzőtüzet golyózápor oltja ki.

Hirtelen ádáz gépfegyver- és puskatűz hallatszik. Senki sem tudja, ki kezdte el. Sebesültet hoznak. – A kapitány írjon a kórháznak – kiáltozza –, hogy ne vágják le a lábamat, mert különben el sem megyek!

A zűrzavar fokozatosan elcsendesedik.

Kilenckor hozzák a vacsorát. A nyugalom és a fegyverszünet szent órái ezek. Spanyolországban ebéd- és vacsoraidőben nem harcolnak. Különösen karácsony estéjén!

A köztársasági alakulatoknál sokkal jobb az élelmezés, mint a hátországuktól elszakított lázadóknál. A köztársaságiak húst, rizst, forró levest, a lázadók nap nap után hideg babot, paradicsomot esznek. Ez mindkét táborban állandó beszédtéma. A harcosok, akiknek a vacsorától jó hangulatuk kerekedett, előszedik a maguk készítette bádogtölcsért, és hívogatni kezdik ellenfeleiket egy kis kóstolóra. Agyba-főbe dicsérik a sült bárányhúst, a finom mártást, a narancslekvárt. A másik oldal felől elég béketűrően kiabálnak vissza: – Hazudtok! – A kormányhű légierő az egész frontvonalon röpcédulákat szórt, amelyek meghívják az

ellenség katonáit karácsonyra a köztársasági lövészárkokba. Az átjövőknek megígérik, hogy kitűnő vacsorát és minden puskáért 100 pesetát kapnak. Az átállók száma egyre növekszik. A főparancsnokság azonban parancsban figyelmeztette a csapatokat, hogy karácsony éjszakáján különösen éberen őrködjenek. A fasiszták beállíthatnak vacsorára meghívó nélkül is.

A zárt fedezékben parányi gyertyacsonk fénye mellett gitároznak. Benito Vargas fiatal andalúziai béres fandangót jár. Óriási bakancsával a töltényláda deszkáján veri ki a taktust, ujjaival pedig oly ügyesen csettint, hogy pontosan úgy hangzik, mintha kasztanyetta volna a kezében. Benito dobbantásaitól pislákol a gyertya lángja, fekete árnyak futkároznak. Eszembe jut egy másik fandango a sevillai kiállítási parkban – a sok fehérruhás amerikai turista, a zenekar harsogó rézfúvói, Cabanellas tábornok, a katonai kormányzó nem tudja levenni szemét a táncosnők selyemharisnyás, karcsú lábáról... A napokban ez az öreg képmutató Burgosban kijelentette, hogy Spanyolországnak tizenkét évig kellene bőjtölnie és imádkoznia, hogy levezekelje a népfront bűneit. Pedig a népfront egyetlen bűne éppen az, hogy nem figyelt fel a Cabanellas tábornokokra, és időt hagyott nekik a békés spanyol haza felgyújtására. De sebaj, látjuk mi még Spanyolországot virágpompában, látjuk még diadalmas népét örömujjongásban dalolni, táncolni! Ismerünk olyan országot, amely a szabadságáért vívott harcában néha terméketlen, jeges pusztaságnak látszott. A „pusztulás" megszokott, mindennapos szó volt. Ki emlékszik ma erre a szóra a szovjet országban?

A tüzérségi tűz nem hagy alább, de a lövészárkokban alváshoz készülődnek. Az ügyeletes egység elfoglalja az őrhelyeket, a többiek takaróba burkolóznak. Itt mindenki saját szemével láthatja, mennyire tud aludni a fáradt ember. „Ágyút sütögethetsz a füle mellett." Erről magam is meggyőződöm, amikor csak egyetlen pillanatra lefekszem a virrasztó Ariz kapitány takarójára. Csupán a szememet kellett lehunynom, máris minden mindegy. Sütögethetnek ágyút, gépfegyvert, amit és ahol jólesik – csak aludni, aludni, aludni.

A hideg ébreszt fel. Nyomasztóan, alattomban és egyre erősebben csípi a lábamat. A nap még nem kelt fel, de a látóhatár már kivilágosodott. A páncélkocsi roncsai és a körülöttük heverő holttestek megint premier plánba kerültek. Felrobbant egy gránát, darabokra tört két hagymásládát. Egyesek nagy, édes hagymafejet rágcsálnak. Mások még alszanak szétvetett lábbal, és kiabálnak vagy mosolyognak álmukban. Egy milicista elindul a század újságaiért, a többiektől különféle megbízásokat kap, hogy ezt vagy azt intézze el Madridban.

Hát mi nem Madridban vagyunk? Hiszen mögöttünk, a beépítetlen telken túl már városi házak állnak, valamivel odább pedig már a Gran Vía felhőkarcolói láthatók. Mellettünk villamossínek szelik át a frontvonalat, és bevisznek a parkba, a lázadókhoz, Francóhoz, a marokkóiakhoz, Hitlerhez...

Nem, mindezt másképpen kell érteni.

Amikor az ember az első lövészárok-vonalból átmegy a másodikba, már a hátországban érzi magát. A negyedik vonal csendes menedék. A nyolcszáz lépésnyire levő parancsnoki harcálláspont valóságos üdülő. Amikor pedig az ember betéved a központba, ahol véletlenül nincsenek romos házak, kételkedni kezd: vajon tényleg háború van? És megfordítva: a valenciaiak, még csak közelednek kelet felől Madridhoz, máris hősöknek és frontharcosoknak érzik magukat. A maguk szempontjából nekik is igazuk van: Madridban meg lehet halni egy légibombától, de egy ágyúlövedéktől is a trafikban, cigarettavásárlás közben.

Múlt vasárnap elhatároztam, hogy amolyan igazi egyéni életet fogok élni, s elmentem sétálni a Puerta del Solra. A téren nyüzsgött a nép, ezernyi párocska sétált kart karba öltve, utcai árusok dicsérték a haza védői számára nélkülözhetetlen áruikat: talpbetétet, zsebtükröt, öngyújtót, hozzá kanócot és tűzkövet, az összes létező pártok jelvényeit, revolvertáskát, levélpapírt, rovarirtószert, pipát, fésűt, szappant, ilyen-olyan-amolyan sipkákat. Feltettem a csizmámat egy cipőpucoló ládikájára. A fiú bezsírozta, majd egy ócska bársonydarabbal dörzsölte az összevissza repedezett bőrt, aztán keféjével könnyedén koppintott

egyet a csizmám orrára, hogy most a másik lábamat tegyem fel – s ebben a pillanatban irtózatos robbanás hasított bele a fülünkbe. A tömeg futásnak eredt, én jobbra futottam, a cipőpucoló balra; néhány pillanattal később kibontakozott a robbanás helye: egy trafikot talált telibe egy tüzérségi lövedék, kiröpítve mindent, ami a trafikban volt. Darabokra tört üres polcok, üvegcserepek hevertek az utcán – köztük a trafikos holtteste. Öt perc múlva a téren újra nyugalom honolt, a hullát elvitték. Én is megkerestem a cipőpucolót. Vidám szemrehányással néztünk egymásra. A második csizma még hátra volt; valamilyen alkoholos folyadékkal benedvesítette, egy ócska vattadarabbal letörölte róla a porréteget, lekefélte egy durva kefével, majd egy fadarabbal szűknyakú üvegből zsíros kenőcsöt kent rá. Ezután következett volna a kenőcs szétdörzsölése egy másik, puhább kefével, de most becsapott a második lövedék. Megint futás és tolongás; többen kiáltják: – Halott nincs! – A lövedék a földalatti feljárójába vágott be, éppen abba, amelyet javítás miatt lezártak és deszkával elkerítettek. Fellélegeztünk, a cipőpucoló vette a puha kefét, és ismét nekiesett a csizmámnak. A közönség kezdett szétszéledni, nem rémülten, inkább mérgesen: még vasárnap sem hagyják sétálni az embert!

De mégis van valami belső logika abban, hogy a harcosok úgy érzik, Madridon kívül vannak. Ahol a fasiszta vadállat morzsolja az útjában álló akadályokat, ahol éjjel-nappal dörögnek a fegyverek, ahol állandó golyózáporban heteken át hevernek az eltakarítatlan tetemek, ott nincs Madrid. Madrid ott van, ahol a gyerekek iskolába járnak, ahol a köztársasági zászlók, a munkások zászlói lengenek, ahol kis kölykök kiáltozzák az újságok címét, s rokonok járnak látogatóba a sebesültekhez.

Gaston Doré figyeli, amint a harcosok leveleket írnak Madridba. Elgondolkodva kérdezi:

– Szép ez a város, amelyet védünk?

Gastonnak senkije sincs Madridban, sohasem járt a városban. Gaston párizsi pék, 19 éves. A Grand Boulevard-on csapott össze először a fasisztákkal, amikor pedig megtudta, hogy meg akarják kaparintani Spanyolországot, otthagyta az állását és ideutazott. A Nemzetközi Brigádból egy spanyol egységbe ment át.

Ezzel az egységgel került ide, ebbe a lövészárokba anélkül, hogy Madridot látta volna. Más nemzetiségű, de a párizsiakkal tökéletesen egy húron pendülő fasiszták akarnak betörni a fővárosba, hogy lekaszabolják a munkásokat, asszonyaikat és gyermekeiket, vérbefojtsák mindazt, ami él és szabad. Gaston Doré nem hajlandó ezt ölbetett kézzel nézni. Eljött, hogy fiatal testével védje meg Madridot. Ez a város, melyet még sohasem látott, kedves lett számára, mint mindazok számára, akik gyűlölik a fasiszta sötétséget – mint a mi számunkra.

DECEMBER 28

A védelem jobb szárnyán folyó harcok bebizonyították, hogy a csapatok újjászervezésével egyetlen napig sem lehet már késlekedni. A „hadoszlop"-rendszer – ha ezt egyáltalán rendszernek lehet nevezni – tönkreteszi még a legegyszerűbb hadműveletet is. Ez legjobban Barceló hadoszlopának példáján látható. Barceló hadoszlopa nem más, mint különféle alakulatok zavaros vezetéssel összefogott laza, nehézkes, tarkabarka tömege. Huszonegy osztag, összesen 4403 fő tartozik hozzá: Nevelés zászlóalj: 120 fő, Asalto-gárda: 110 fő, köztársasági gárda: 201 fő, gyalogosan harcoló lovasság: 84, Dimitrov-zászlóalj: 419, Madrid-század: 213, Pestaña zászlóalja: 617, Castus zászlóalja: 300, baszk alakulatok: 320, repülőszázad: 90, az 1. ezred 1. százada: 130, az 1. ezred 2. százada: 94, España-zászlóalj: 350, Acél-zászlóalj: 280, parasztfiatalok szakasza: 40, Toll-osztag: 60, parasztosztag: 180, a parasztfiatalok második osztaga: 300, partizán-zászlóalj: 200, Szabadság Sasai: 120, Acél-század: 100 fő, parancsnokság és hadtáp: 75 fő.

Escobar hadoszlopa 25 osztagból áll. Az egyes osztagok létszáma 11-től 548 főig terjed. Mena oszlopa 51 osztagból áll, ezeknek létszáma 34 (Colonia Popular-zászlóalj) és 1185 (córdobai zászlóalj) között mozog. Itt is vannak sasok, sólymok, vörös oroszlánok, gyalogosan harcoló lovasság, motorizált gyalogság. Arra a kérdésre, hogy milyen járművön utazik a motorizált gyalogság, halálos komolyan válaszolták, hogy – lóháton. A gyalogosan harcoló lovasság pedig gyalogol.

Most a hadoszlopokat végérvényesen átszervezték, és olyan, nagyjából egyenlő létszámú brigádokat alakítottak belőlük, amilyent még október végén állapított meg a Hadügyminisztérium az 5. ezred tervezete alapján.

Maga az 5. ezred is feloszlik; ez a Kommunista Párt Központi Bizottságának döntése. Zömében beolvad a reguláris köztársasági hadsereg 1. brigádjába. A kommunista párt ezzel a döntéssel példát kíván mutatni más politikai szervezeteknek, amelyek saját irányításuk alatt milicista alakulatokat szerveztek, s azokat mindmáig fenntartják.

Villaverdében, egy tüzérségi tűztől alaposan megtépázott kis ligetben, a tűzvonaltól háromszáz méternyire rövid ceremónia játszódott le. Carlos Contreras, az 5. ezred komisszárja átadta az ezredzászlót új tulajdonosának, az 1. hadseregbrigádnak. Elmondta a zászló történetét. Valamikor ez a zászló a római és milánói antifasiszta barikádokon lengett. Az Olasz Kommunista Párt hosszú éveken át illegalitásban rejtegette, és nemrég adta át a spanyol harcosoknak. Most ismét hatvanezer ember egyesült e zászló alatt, s ismét ez a zászló lelkesíti az antifasisztákat harcra a reakció és az elnyomás ellen.

Enrique Lister, az 5. ezred volt parancsnoka, most az 1. brigád parancsnoka veszi át és adja tovább a zászlót egységeinek.

– A madridi védelem lövészárkaiból – mondja – nagyon hamar előretör majd ez a zászló, s nyomában a mi brigádunk. A Spanyol Kommunista Párt, mely megteremtette az 5. ezredet, most majd azzal büszkélkedhet, hogy vezető szerepe volt a spanyol köztársaság reguláris néphadseregének megteremtésében.

Csak ki kellett lendíteni ezt a dolgot a holtpontról, le kellett küzdeni a maradiságot, az ellenállást, s most már mindenki nagy lelkesedéssel és odaadással dolgozik az átszervezésen. Minden brigád arra törekszik, hogy állandó káderei legyenek, pontosan számbaveszik a fegyvereket, maguk gondoskodnak ellátásukról, szállító eszközeikről. A tapasztaltabb és ügyesebb parancsnokok találékonysága és kezdeményezőkészsége most alaposan megmutatkozik. A legelső természetesen a ravaszdi Lukács tábornok. Ő már pompásan kiismeri magát az egyébként ismeretlen helyzetben, merész gazdasági vezetőkkel vette körül magát, buz-

gón tevékenykedik. A brigád csaknem állandóan harcban áll, de Lukács mégis talál időt arra, hogy fegyverjavító műhelyt, kitűnően felszerelt kórházat, varrodát, mosodát, könyvtárat rendezzen be, s olyan gépkocsiparkot szervezzen, amelynek nagyságáról legendák keringenek. Rojo időről időre magához hívatja. Ilyenkor Lukács hosszas magyarázkodás után kissé izgatottan távozik a törzsparancsnoktól, és fennhangon, de egyébként nem nagyon határozottan tiltakozik.

– Levetkőztetnek, kedves Mihail Jefimovics! Pucérra vetkőztetnek. Megint elvettek 15 teherautót és 3 személygépkocsit. Más brigádok számára vették el, akik nem gondoskodnak magukról. Bennünket pedig azért, amiért gondoskodunk magunkról, megbüntetnek. No de Lukács becsületes spanyol katona, engedelmeskedik az egységes parancsnokságnak.

– Azért valami csak maradt magának, nem?

– Valami, de éppen csak valami, kedves Mihail Jefimovics. Ha tudná, hogyan kell mindent megszerezni. Minden egyes teherautónak, minden kályhának mennyi veríték, mennyi vér és kínlódás . . . mennyi szajrézás az ára!

Szeme hamiskásan csillog.

– Kedves Mihail Jefimovics, a főbiztosságon szörnyű sok kocsi van, az én politikai munkatársaim meg lejárják a lábukat. Van ott egy ócska Packard és egy öreg Ford, úgysem jók ott már semmire . . .

DECEMBER 30

A madridiak tegnap és ma támadó hadműveletet indítottak Brunete és Villanueva de la Cañada elfoglalására. A hadműveletben Barceló régi hadoszlopának egységei és a 11. (nemzetközi) brigád két zászlóalja vett részt. A parancs úgy szólt, hogy éjszaka kell megtámadni a fasisztákat. Az egységek azonban irányt tévesztve, egész éjszaka barangoltak az erdőben, s csak reggel 9-kor vették fel a harcot, amikor már alaposan kimerültek. Mindamellett betörtek Villanueva de la Cañadába, és csaknem az egész falut elfoglalták. Ha tovább folytatják a harcot, elfoglalhatták volna Brunetét is. De miért, miért nem, ma parancs érkezett, hogy

hagyják abba a hadműveletet. Az összes szabad egységeket egészen más irányba, Guadalajarához vezénylik át. Meg vagyok győződve róla, hogy ha még egy-két napig folytatják a harcot, minden különösebb nehézség nélkül elfoglalhatták volna Brunetét. Ennek az összevisszaságnak a kettős hatalom az oka. A központi front parancsnoksága és a madridi parancsnokság sehogyan sem tudja rendezni viszonyát. A központi front parancsnoksága gyakorlatilag Madrid fölösleges felépítménye lett. Nehéz és kritikus pillanatokban visszahúzódik, s rábízza a madridiakra, hogy keveredjenek ki a csávából, ahogy tudnak, nyugodtabb időszakokban viszont Pozas tábornok parancsnoksága érezteti hatalmát. A leghelyesebb természetesen az volna, ha eggyé olvasztanák a két parancsnokságot, és a két tábornokból csak egyet hagynának meg a helyén. Akadna munka a másik számára is, nem Madridból áll a világ. Itt azonban még nagyon tekintettel vannak a tábornokok önérzetére és sértődékenységére.

Egyébként Guadalajara irányában most lehetséges a támadás. A fasisztáknak itt teljesen fedezetlenül áll a balszárnyuk. Erélyes nyomással egészen Sigüenzáig is előretörhetünk. Mégis mindez nagyon ésszerűtlen: vad hegyek közt kell harcolni, könnyen megrekedhetnek a csapatok, amelyekre pedig Madridnál van szükség, mert a felderítők szerint Franco újabb támadó hadmozdulatra készül.

1937 JANUÁR 1

Az újesztendőt a „piszékkel" köszöntöttük. Hosszú asztalok mellett ültek a vadászrepülők, rövidre nyírt szőke hajuk, kerek arcuk, vidám szemük, vakítóan fehér fogaik felismerhetetlenné tették a ferencrendi kolostor komor ebédlőjét. Miajával és Rojóval együtt érkeztem. A repülők olyan dörgő éljenzéssel fogadták őket, amilyet még sohasem hallottak ezek a régi falak. A tábornok és az alezredes szemmelláthatóan meghatódott, különösen Rojo, hiszen ő mindig olyan zárkózott, hivatalos, ki sem mozdul dolgozószobájából. A légierőt csak mint számításainak, parancsainak, hadműveleti terveinek alkotó elemét ismerte. Íróasztalánál a térképek és a jelentések fölé hajolva örült a vadászok si-

kereinek vagy dühöngött, amikor elkéstek. Itt találkozott most első ízben szemtől szembe az eleven „piszékkel", ezekkel a rendkívül szerény hősökkel, akik nap nap után nyugodtan és egyszerűen kockára teszik ifjú életüket, hogy megmentsék Madrid lakóit a repülő fekete haláltól. Mohó pillantásokat vet az ifjú, kissé félszeg arcokra, hallgatja a hangos beszélgetést, a nótákat, igyekszik elkapni az érdeklődő és nyugodtan figyelő tekinteteket... Búcsúzáskor szokatlanul élénken mondja: – Végtelenül hálás vagyok ezért az estéért.

Tavaly újévkor, Barvihóban doni pezsgőt ittunk, a Moszkva-folyó jegén szánkóztunk, vidáman kiáltoztunk az erdőben. A kolhozból komszomol-lányok jöttek ki az országútra. „Hó roppan... Jönnek... Férfi... Rebben, és arra fut lábujjhegyen. S hangja megcsendül kedvesen, furulyaszónál édesebben: »Hogy hívják?« Az csak néz s fülel és »Agafon« szóval felel." A *Pravdá*ban megjelent tréfás újesztendei horoszkópom. Megjósoltam, hogy a 36-os esztendő a Mars jegyében telik el, hogy az olaszok, pirulva a Népszövetség szemrehányásai miatt, sűrű bocsánatkérések közepette kivonulnak Abesszíniából. Hogy Németországban, a Skorpió csillagkép jegyében, végérvényesen kivonják a forgalomból az összes nem árja élelmiszereket: a vajat, a húst, a darát és a burgonyát. Hogy Mandzsukuo, Hopejkuo és Pejpingkuo után következik Csaharkuo és Sanghajkuo. Hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság szakít a Rák csillagképpel, és végre valahára az iskolai oktatás helyes megszervezésével fog foglalkozni. Hogy ragyogóan abszolválják majd a távot Szuhumi és Odessza között lóháton, Leningrád és Moszkva között kalocsni nélkül s Orenburg és Poltava között lábujjhegyen. Hogy Smidt és Usakov elvtársak végigkajakozzák az északi-tengeri utat, s útközben felszámolják a jegesmedvék analfabétizmusát. Nyomatékosan felhívtam a figyelmet egy ifjú csillagra, mely a régi csillagászok könyveiben sehol sem szerepel: az úgynevezett Vörös Csillagra. Megjegyeztem, hogy ez szerencsés csillag.

Nem volt sem elég fantáziám, sem elég humorom ahhoz, hogy megjósoljam, hogy a következő újévet nyúlkonzervvel és sörrel fogom ünnepelni a kasztíliai hegyek között, egy ferencrendi kolostorban, jobb és bal oldalamon „pisze" vadászrepülőkkel, és

hogy az olaszok bombázni fogják a madridi Nemzeti Könyvtárt. Most csináljon valaki horoszkópot 1937-re!...

A repülőraj parancsnokának szóbeli parancsára az ebédlőben titokban 80 perccel előretolták az órákat, hogy a „piszék" korábban menjenek aludni. Hiszen mint mindig, holnap is vár rájuk a légiharc.

JANUÁR 2

1937. Ragyogó szépségében tündököl az új esztendő ege. Világhírű ez az ég. Madrid ege. Áttetszősége, óriási fényereje bámulatos, mélysége szinte megfogható, plasztikus érzést kelt. Úgy nézhet bele az ember, mint egy nyugodt, kristálytiszta tóba, mint egy kivilágított színpad belsejébe, megkülönböztethet benne előteret és hátteret, felhőkulisszákat, lassan, ünnepélyesen változó finom színárnyalatokat. Ezt az eget dicsőítette a színek himnuszaival Velázquez és Ribera, ezt az eget rajzolta a haragos Goya, erre az égre küldte az inkvizíció imáit, átkait, az égő emberi hús bűzét és füstjét. Ezután Madrid ege 300 évre közönyössé, mozdulatlanná, megingathatatlanná dermedt. Most gyűlöletes lett. Ha a madridi utcán ma valaki az eget kezdi kémlelni, mindenki nyomban a kapualjak alá rohan, a gépkocsivezetők pedig gázt adnak.

Most nincs annál jobb, mintha a pompás madridi égboltot téli fellegek szennyes ponyvája takarja. A mikroszkopikus esőcseppecskék zavaros rétege jobban óvja az emberi életeket, mint bármely vasbeton fedezék és óvóhely, mert a fasiszták esőben nem bombáznak. Itt azonban ritkán borítják el felhők az eget. Az itteni ég napsugaras és halált hozó. Aki az 1936–1937-es telet Madridban töltötte, gondolatban, amíg csak él, még Velázquez és Ribera régi festményeire is rá fogja rajzolni a bombázókat, a vadászgépeket.

Ezek a művészi érzések egyik pillanatról a másikra tovaszállnak, mihelyt az ember villámgyors repülőgépen elszakad a földtől, és a főváros fölött, a főváros körül repül. A szél süvít, a cseréptetők sűrű erdeje és a felhőkarcolók hegyes csúcsai ferdén suhannak el a repülőgépek alatt. Itt fent már nem égbolt van, hanem légitér, méghozzá meglehetősen nyugtalan légitér. A pi-

lóta és a megfigyelő szüntelenül tekinget mindenfelé; mind a három dimenzióból várható a veszély. Az ellenség ránk törhet bármely irányból, jöhet felülről, jöhet alulról, bármilyen szögben.

A „légszűkét" csak fokozza, hogy a frontvonal nagyon töredezett, a küzdő felek az egész vonalon elképesztően közel vannak egymáshoz. A két fél légelhárító tüzérségének hatóköre gyakran egybeesik, s a rosszul felismerhető repülőgép könnyen kereszttűzbe kerülhet. Következtetés: Madrid nem a legalkalmasabb hely arra, hogy légi megfigyelők sétálgassanak fölötte. Kötött léggömbbel sem lehet semmire sem menni.

Átkozott nehéz tájékozódni Közép-Kasztília hegyeinek, völgykatlanainak, hasadékainak és fennsíkjainak egyhangú, hamuszürke halmaza fölött. A ritka tájékozódási pontok, házak, régi várak mind terméskőből vannak, s egybefolynak a sziklákkal. Már a legritkább köd is elegendő ahhoz, hogy eltüntesse a repülő szeme elől a tájékozódási pontokat.

A hegyek közt, a völgykatlanban alig lehet észrevenni a repülőtér ismertetőjeleit. Amikor a gép lejjebb ereszkedik, szétszórt repülőgépek válnak láthatóvá a mezőn – bombatámadás miatti óvatosság. A repülőgépek körül teherautók, tartálykocsik, személygépkocsik állnak, munkaruhás emberek járnak-kelnek.

De akinek a kezében nincs pontos cím, aznap reggel kapott pontos cím, annak nem ajánlatos leszállni erre a repülőtérre. Kellemetlen meglepetés érné. A feltűnő köztársasági csíkokkal ellátott vadonatúj repülőgépekről kiderül, hogy makettek, azaz csak fából készült ál-repülőgépek. A teherautók és a személyautók csak roncsok, melyeket külön ebből a célból, valamelyik autótemetőből szállítottak ide. Az emberek – azok igazi emberek. De ők sem azért jönnek-mennek a mezőn, mert dolguk van, hanem azért, hogy eleven, önfeláldozó csalétekül szolgáljanak a fasiszta bombavetők számára. Az egész repülőtér hamis – igazi benne csak a légelhárító üteg, amely csendben rejtőzködik a hívatlan, de szerfölött kívánatos vendégek fogadására. Az álrepülőtereknek parancsnokságuk van, időnként áthelyezik őket, szabályszerűen gondoskodnak róluk.

A köztársasági repülőkhöz ténylegesen csak az juthat el, aki-

nek pontos meghívása és kísérője van. Akkor aztán a legváratlanabb helyen ereszkedik le a gép, s az ember mindennel felszerelt, komplett repülőalakulatot talál ott, ahol azt hitte, még a madár sem jár.

A pilóták jól elrejtőzve egész nap üldögélnek, újságot vagy könyvet olvasnak, egy-két lépésnyire gépüktől vagy bent a gépben.

Harci napjuk hajnalban kezdődik, csak a műszakiak és a fegyvermesterek kelnek korábban. Ők ellenőrzik a gépeket, a motorokat, kipróbálják a gépfegyvereket és a bombavető szerkezeteket. Mindezt rendkívül gondosan, lelkiismeretesen végzik. A pilóta mégis még egyszer megvizsgálja utánuk a gépet és a fegyvereket.

A felszállási parancs várása – s ebben valamennyi harcos egyetért – talán a legkínzóbb mozzanata életüknek. Borús időben nyugodtabb napra rendezkedik be a pilóta. A derűs nap bevetés nélkül valóságos kínszenvedés. A légiraj parancsnoka két-három különösen nyughatatlan repülőnek gyakran engedélyt ad arra, hogy hívójel nélkül is felszálljon „látható ellenfélre". A szenvedélyes vadászok zsákmányt keresve röpködnek az égen, s vagy légi zsákmányra, legalább egy „ici-pici" felderítőre, vagy földi zsákmányra, lőszert szállító teherautóra, marokkói lovasszakaszra, tábornoki gépkocsira vadásznak.

A „pisze" vadászok valóságos ezermesterek. Felderítő tevékenységet folytatnak, kisebb méretű bombákat dobálnak az ellenséges alakulatokra, versenyeznek a harci repülőgépekkel földi célok nyírásában és borotválásában, röpcédulákat szórnak a fasiszták által elfoglalt városokra. Mindezt azonban csak úgy mellesleg teszik. A madridi front vadászalakulatainak fő feladata: küzdeni a német–olasz légierő zöme ellen, megakadályozni a főváros elleni gaz légitámadásokat, megvédeni a békés, védtelen lakosságot. S ezt a feladatot a vadászok ma kitűnően teljesítik.

Mindez azonban nem máról holnapra ment. Douglas tábornok – fekete hajú, hosszúkás, fiatalos arcú férfi – gondolatban újra átéli a légitérért folytatott kétségbeesett élethalálharc két hónapját, a tapasztalt és arcátlan ellenséggel vívott harc két hónapját.

– Képzelje el, mi voltunk az elsők a világon, akiknek fel kellett fogniok a fegyveres fasizmus csapásait, a legújabb, korszerű német technikával felfegyverzett fasizmus csapásait. Emlékezzék csak, micsoda kiugró eredményeket értek el a német hadsereg légierői az első világháborúban. Göring „légitábornok", aki maga is Richthofen vadászalakulatában szolgált, teliharsogja az egész világot ennek a repülőrajnak dicső hagyományaival. Az 1936-os típusú német repülőgépeken száguldó Göring-féle pilótáktól reszket a párizsi és a londoni kormány. Az olasz légierő is a legjobbak közé tartozik Európában. Röviden, mindazzal, amit különféle jósok regényeikben a jövő háborújáról írtak, mi találkoztunk Madrid fölött. De sebaj, mint látja, odasózunk Göring szeme közé . . .

Az első nagy légicsatákban a köztársaságiak csekély, de érzékeny veszteségeket szenvedtek. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy nem használták ki kitűnő repülőgépeik valamennyi lehetőségét, másrészt és elsősorban pedig az, hogy felvonultatták minden merészségüket az ellenséggel szemben, de nem számoltak az alattomosságával.

A hősi halált halt köztársasági pilóták közül egyetlenegy sem esett el egyenlő és becsületes küzdelemben. Ugyan miféle becsületességről lehet szó a fasisztáknál? Antonio kapitányra hat vadászgép vetette rá magát, s gépfegyvertűzzel levágták gépének szárnyait. José Galarzát messze a frontvonal mögé kényszerítették, s öten bántak el vele, majd Madrid fölött lehajították feldarabolt tetemét. Enrique Lópezt éppen egy tucat repülő – nyolc Heinkel és négy Fiat – vette üldözőbe, s addig hajszolták, mint a vérebek, míg fergeteges tüzükkel lángba nem borították a gépét.

A német repülők köztársasági támadás esetén agyafúrt módon vonják ki magukat a harcból. Holtnak tettetik magukat, saját tengelyük körül forogva, reménytelennek látszóan zuhannak lefelé, vagy égnek meredő kerekekkel, a hátukon siklanak, hogy minél inkább olyan látszatot keltsenek, mintha már kidőltek volna a csatasorból; a köztársasági gép eltávolodik abban a hiszemben, hogy ártalmatlanná tette ellenfelét, s ebben a pillanat-

ban a német, a földhöz egészen közel, egyensúlyba hozza gépét, és alacsonyrepüléssel kereket old.

De már az első összecsapások után gyökeresen megváltozott a helyzet. A harc jellege és kimenetele egyre inkább csakis attól függött, hogy megjelennek-e idejében a köztársasági repülők. A megjelenés viszont attól, hogy mennyire éberek és éles szeműek a megfigyelők, s hogy a megfigyelő pontok leadják-e idejében a hívójeleket; a felszállást és a célrarepülést a köztársaságiak rekordidő alatt teljesítik. Ilyenformán egy-két perc késés azt jelenti, hogy a Junkersek le tudják hajigálni bombáikat és sietősen eltakarodnak, mégpedig úgy, hogy a védelmükkel megbízott vadászgépek rohannak elöl. Egy-két percnyi időnyerés, s a kormány vadászgépei kellő fogadtatásban részesítik a légi bandát, útját állják, s harcba bocsátkoznak a fasisztákkal, helyesebben: rájuk kényszerítik a harcot. A Heinkelek menekülnek, a Junkerseken a megfigyelők, megfeledkezve a bombakioldó gombról, a gépfegyver után kapnak. A gépek elszáguldanak Madrid egéről, s a földön emberi életek százai menekültek meg, a madridiak megkönnyebbülten és hálásan lélegzenek fel.

A légiharc gyakran különböző magasságokban, több lépcsőben folyik egyidejűleg. Alul köztársasági pilóta szorítja a föld felé a fasisztát, most már nem hisz a zuhanásnak, csak akkor hagyja ott ellenfelét, amikor az nekiütközik a földnek. A köztársasági gép fölött három Heinkel kering. Fölöttük, már a negyedik lépcsőfokon négy fasiszta és négy kormányhű gép küzdelme folyik. Sokszor a legfelső lépcsőfokon vívott harc kimenetelétől függ az alsó összecsapások sorsa.

Kurtán, nyugodtan, mosolyogva mesélik el a „piszék" harci életük számtalan részletét. Nincs bennük semmi kérkedés. Olyan harcosoknak a magabiztossága és fölénye ez, akik összemérték erejüket az ellenséggel, és most ismerik az ellenség értékét és a magukét is.

– A napokban rajunk öt ellenséges géppel találkozott. Nem tértünk ki a harc elől, nem kerestünk megfelelő szöget a támadáshoz, hanem egyenest nekik mentünk. Ki akartuk próbálni, kinek erősebbek az idegei. A fasiszták voltak a gyengébb idegzetűek. Fele úton hirtelen alábuktak, aztán usgyi! Csodálatos.

mennyire hiányzik náluk a szolidaritás és az összeforrottság a harcban. Ha nálunk valaki elbámészkodik, egész falkában támadnak rá és szorítják a lelket belőle. Ha pedig rájuk támadnak, a „meneküljön aki tud" elvet alkalmazzák. Mi viszont, ha észrevesszük, hogy valamelyikünk bajba keveredett, semmi mással nem törődünk, rávetjük magunkat az ellenségre, s nem tágítunk tőle mindaddig, míg bajtársunkat ki nem szabadítjuk. Ha nem tévedünk, ez a különbség a fasiszta erkölcs és a mi közösségi erkölcsünk között.

Nem tévednek.

Két raj kísérte a fasiszta állások légi fényképezésére kiküldött köztársasági Potezt. Nyolc fasiszta vadászgép lopakodott a köztársaságiak mögé, s nyomban rájuk támadtak. A köztársasági pilótáknak nem lett volna nehéz rákapcsolni s nyomban odébbállni, mert gépeik rendkívül gyorsak. Feladatuk azonban az volt, hogy a lassú Potezt kísérjék, s még csak eszükbe sem jutott, hogy magára hagyják. A rajok nyomban kis kört írtak le, s a szó szoros értelmében néhány méterről ellentámadásba lendültek. Egyenest a fasiszta gépmadarakra vetették magukat. A gyújtógolyók szikrázva ugráltak a szárnyakon. A csodával volt határos, hogy egyetlen golyó sem ütötte át a benzintartályokat. Az ellenség azonban megzavarodott, visszahőkölt, s abbahagyta a támadást, amelyet pedig kitűnően előkészített. Mind a hét gép, a Potez is hazatért, ha nem is sértetlenül, húsz golyóütötte sebbel, de elevenen. A kollektíva egybeforrottsága és merészsége elrettentette az ellenséget.

JANUÁR 3

A pilóták szeretik ugratni Jorge Garmiát:

– Majd ő elmeséli magának, hogyan tévesztette el a házszámot.

Jorge készségesen elmondja kínos esetét:

– Kilencen szálltunk fel a riasztásra Madrid fölé. Az ellenséget nem találtuk meg a két rétegben elhelyezkedő sűrű felhőzet miatt. Amikor már visszafordultunk és áthaladtunk az első rétegen, valahogy elszakadtam társaimtól. Kerestem őket, re-

pülök fölfelé, átmegyek a második rétegen, s azonnal rátalálok az alakulatra. Beálltam a hátsó sorba, és szerfölött elégedett voltam, hogy ilyen hamar felzárkóztam. Nyugodtan repülök, de hirtelen kiüt rajtam a forró veríték. Német kötelékbe kerültem. Azaz más szavakkal: az ördöghöz repülök, egyenesen a pokolban fogok földet érni. Mit tegyek? Ékalakban repülünk, tizennégyen, én a hátsó sorban középen. Igaz, már sötétedett, a látási viszonyok rosszak voltak. Egy szó, mint száz, hirtelen zuhanni kezdtem, száznyolcvan fokos szögben megfordultam, s csak már valahol messze, a felhők alatt tértem magamhoz, ismeretlen helyen. Kiderült, hogy ellenséges terület fölött vagyok. Közben csaknem teljesen sötét lett, s én, egyedül, alig találtam vissza a saját repülőterünkre!

A parancsnok minden harc után még aznap megbeszélést szervez, melyen részletesen elemzik a történteket. A harc eredményeit és körülményeit négy oldalról ellenőrzik: minden egyes pilóta jelentéséből, társainak közléseiből, a megfigyelő állomás adataiból és a földi alakulatok, őrszemek, esetleges szemtanúk közléseiből. A bírálat bajtársias, de aprólékos és szigorú.

Julio ezredes, a madridi front valamennyi vadászgépének parancsnoka, új taktikai módszereket dolgozott ki a légiharc színterének elhagyására. Végül egy módszernél kötött ki. Nem tudom, mennyire spanyol ez a módszer, de bizonyos, hogy bármely más nemzetnek is nagyon megfelel: a harcból csak akkor szabad távozni, amikor az ellenség már átengedte a légiteret. Amíg ezt a szabályt megtartják, az ellenség nem fogja túlságosan elbízni magát. Ha csak egyetlenegyszer is elhagyjuk a légicsata színterét, ha a légiteret egyszer is átengedjük az ellenségnek, ne várjunk semmi jót, bármennyire megfelelt is eljárásunk a hadtudomány előírásainak. Természetesen nem olyan esetekről van szó, amikor az ellenség többszörös számbeli és tűzerő-fölényben van.

A köztársasági vadászok szigorúan tartják magukat a szabályhoz. Ez arra kényszerítette a fasisztákat, hogy jóval kevesebb légitámadást intézzenek a főváros ellen, és változtassanak taktikájukon. Most már három vagy hét Junkersből álló kötelék még fedezet mellett sem meri megkockáztatni a megjelenést

Madrid felett. Ha mégis rászánják magukat a látogatásra, akkor 18–20 gép jön egyszerre, egész sereg Heinkellel körülvéve – valóságos körmenet. Rendezett sorokban, méltóságteljesen közelednek, de amikor rájuk ront a sötétzöld, vörös csíkos viharos fergeteg, menekül mind, ki merre lát. Franco tábornok minden Madrid fölötti körmenet után megállapítja, hogy ez vagy az hiányzik. Douglas egyszerű csíkos kabátjának felső zsebében kis noteszt tart. Ide könyveli el a nyereségeket és veszteségeket. A mérleg több mint aktív, egyenesen meglepő. A híres Richthofen-alakulat a világháborúban másfél esztendő alatt 147 gépet lőtt le. Ebből maga Richthofen és még öt kitűnő vadász 120-at. Spanyolország köztársasági repülői két hónap alatt csupán Madrid térségében 70 német és olasz gépet lőttek le (pedig egy modern, villámgyors vadászgép lelövése és egy 1916-os típusú repülő koporsó lelövése között óriási a különbség). Itt nincs egyetlen pilóta sem, akinek 40 levegőben töltött óránál több jut egy lelőtt ellenséges gépre. A legjobb harcosoknak 7, Palancarnak, a hős repülőparancsnoknak pedig, akinek alakulatánál jelenleg tartózkodunk, csak 6,5 levegőben töltött órára volt szüksége egy-egy Heinkel lelövéséhez.

– Hát az ugrást a madridi utcára? Azt hogyan értékeljük?

Az alacsony, zömök, huncut szemű Palancar hadnagy csendesen felel:

– Ahogy akarja, úgy értékeli. Természetesen az összetört gép terheli a számlámat. Én felelek érte. Az igazat megvallva, alig tudtam eldönteni, ugorjak vagy ne ugorjak. A jó katonának nem válik becsületére, ha a repülőgépből kiugrik, amíg az legalább valamelyest használható. Ez az olaszoknál van divatban: alighogy az ember odaér hozzájuk, alighogy lőni kezdi őket, már minden a fejetetején áll, minden füstöl, és egymás után nyílnak ki az ejtőernyők. Az én esetemben azonban nagy harc folyt, drótköteleimet keresztüllőtték. A gép teljesen kormányozhatatlanná vált. Mégis megkíséreltem a megmentését. Még kétszázötven méter magasságban is megpróbáltam felemelkedni, balra fordultam, s igyekeztem valahogyan oldalrepüléssel az egyensúlyt tartani. De sehogy sem ment. Akkor aztán, a földtől már csak 80 méternyire elhatároztam, hogy elhagyom a gépet.

Ha életben maradok, gondoltam, majd elszámolunk valahogy. Kiugrottam, és zuhanok egyenesen a tetők felé. Ha kemény is a kobakom, a madridi kőházaknál nem keményebb. Még az a szerencse, hogy a szél felénk fúj: ilyen zsúfoltságban könnyen a fasisztákhoz szállíthatja az embert. Ereszkedem lefelé, és azt gondolom: mi lenne, ha olyan szerencsém volna, hogy tegyük föl, éppen egy bikaviadal-arénába pottyannék... Természetesen ilyesmi nem szokott előfordulni. De hirtelen feltűnik alattam a Castellana-sétány. Szent ég, mennyit epekedtem itt a zeñoriták után!... No, egyszer csak ott találtam magamat a járdán. Akkor jött csak a haddelhadd. A madridiak majd szétszedtek örömükben. Kabátomat ronggyá tépték. A gépért pedig apránként megfizetek, méghozzá kamatostul: négy Heinkelt már lelőttem, s ha isten segít, lesz még folytatás.

– És hogy lőtte le a híres „fehér galambot"?

Palancar válasz helyett hirtelen futásnak ered, s már futás közben csatolja fel az övét. Beszélgetésünk alatt egyik fülével állandóan a sátor felé figyelt, s most megszólalt ott a telefon. A repülőtéri ügyeletes jelzést ad: „Mindenki Madrid fölé!" Hirtelen, mintha megannyi villám cikázna, minden megelevenedik. Négy perc tizenkét másodperc alatt az osztag indulásra kész, felszáll, s már a levegőben igazodik a vezető Palancar után. A motorok dübörgése még a fülemben zúg, de a vadászok már el is tűntek. Más repülőterekről felszálló alakulatokkal egyesülve, újabb 5 percen belül már harcba is szállnak az ellenséggel.

A várakozás elviselhetetlen. Már kerek 40 perc telt el. Az összecsapás tehát nagy és komoly.

Végre-valahára telefonálnak Madridból, a megfigyelő állomásról. Hatalmas győzelem. A köztársaságiak 6 német vadászgépet lőttek le. Valamennyien köztársasági területre zuhantak. A jelentés végét alig lehet hallani – a repülőtérre diadalmas zúgással tér vissza Pablo hadnagy raja, teljes létszámban.

A visszatérés örömébe gyakran üröm vegyül. A sátorban található hadműveleti napló november 13-áról keltezett oldalán ez áll: „Feladat: fedezni az ellenséges bombavetőkkel szemben a Casa del Campo és Carabanchel Bajo közötti frontsza-

kaszt. Végrehajtás: teljesítve. Ellenséges veszteség: 5 vadászgép. Saját veszteség: Antonio százados, a repülőraj parancsnoka."

Az új esztendő első napján a madridi bolsevikok lapja ezt írta: „Dicsőség nektek, repülő elvtársak! Olyan segítséget nyújtottatok fővárosunknak, mint senki más. Életetek állandó kockáztatásával felejthetetlen hőstetteket visztek véghez, hogy megvédjétek Madrid egét a véres kezű gyilkosoktól és hóhéroktól. A spanyol nép örök hálája övez benneteket." De nemcsak a spanyol nép, hanem az egész világ dolgozói, az egész világ becsületes emberei és természetesen a szovjetek országa is meghajol azoknak a hős köztársasági repülőknek a vitézsége előtt, akik elestek a harcban, és meghajol azok előtt is, akik jó egészségnek örvendenek, s mint népük első lovagjai harcba merték hívni és meg is futamították a fasiszta militarizmus halált osztó légi seregét.

JANUÁR 4

Első ízben láttunk nagyobb tömegben fasiszta foglyokat. Guadalajaránál fogták el őket, Algora és Mirabuena falvak elfoglalásakor. Négyszázan vannak, részben régi, hivatásos katonák, részben mozgósítottak. Belőlük állt a két falu helyőrsége. A köztársaságiak váratlanul törtek rájuk, mire megadták magukat. A madridiak öröme leírhatatlan. A támadást újévi támadásnak nevezik, s azt remélik, hogy most már az egész év így fog eltelni. A foglyokat jobbról-balról fényképezik, cigarettával kínálgatják, ők pedig készségesen felemelik az öklüket, kiabálják: „Salud", „Éljen a népfront!" Végigvezették őket Madrid utcáin a tömeg örömujjongása közepette. A fasiszták megpróbáltak ellentámadást intézni Algora ellen, a támadás azonban kudarcba fulladt, visszavonultak, s vagy másfélszáz halottat hagytak hátra a sziklás dombokon. A madridi katonák ott kószálnak a holttestek között, lehajolnak, elszedik az iratokat, a fasiszta röplapokat. Mindez új a számukra – az ellenség, bár eddig is szenvedett súlyos veszteségeket, de nem vonult vissza, a köztársaságiak így csak saját harcosaik holttestét láthatták.

Tegnap estére a lázadók egész itteni védelmi körzetét elfog-

lalták a köztársaságiak. A támadás továbbfejlesztésével el lehetne jutni Sigüenza falaihoz. A csapatok azonban már fáradtak, pihenni kívánnak, nem szokták meg a hegyvidéki harcot. Ráadásul Madrid védelmének jobbszárnyán a lázadók új, igen nagyszabású támadást indítottak. Ezért el kell vonni innen az alakulatokat, és ismét meg kell erősíteni velük a legsebezhetőbb pontokat. A lázadóknak eltökélt szándékuk, hogy elvágják az utat Madrid és az Escorial között. Így akarják elfoglalni az Escorialt és elszigetelni a Guadarramát.

A fasiszta támadás igen váratlanul indult meg, nyomban áttörték a köztársasági vonalakat, és túljutottak a Majadahondát dél felől fedező erdőségen.

A guadalajarai támadás értéke nullára csökkent. Pedig ennek a támadásnak a kedvéért leállították a brunetei hadműveletet. Valaki „odafönt" nagyon keveri a kártyát.

JANUÁR 11

Egész héten át csaknem szakadatlanul rendkívül kemény harcok folynak. A fasiszták elfoglalták Aravacát és Pozuelót. De mennyibe került ez nekik! Miután roppant veszteségeket szenvedtek, s teljesen kifulladtak, nem folytatták az előrenyomulást. Madridért indított újabb rohamuk ismét eredménytelen maradt.

A mi veszteségeink is igen nagyok. A csapatok, a 35. brigád kivételével, kitűnően verekedtek. De ebből a brigádból is egy század, melyet a fasiszták minden oldalról bekerítettek, hősiesen küzdött, s három ember kivételével az egész század elesett. Egy másik brigád egyik ugyancsak bekerített zászlóalja egész napon át harcolt, s éjszaka igen ügyesen átverekedte magát a köztársaságiakhoz. A 11. (nemzetközi) brigád egyik zászlóját a keresztútnál éjszakai támadás érte. A zászlóalj csendben meghúzta magát, egészen közel engedte az ellenséget, azután iszonyú gépfegyvertüzet nyitott. A fasiszták szétszaladtak, rengeteg halottat hagytak hátra. Most fordult elő első ízben, hogy a köztársaságiak bekerítve is ilyen nyugodtan és bátran harcoltak!

A fasiszták ebben az ütközetben igen sok tankot vetettek be,

egyébként különösebb eredmény nélkül. Mulatságos eset: a lázadók egyik harckocsi-szakasza üldözte a visszavonuló 35. brigádot, s abban a hiszemben, hogy Majadahonda már az övék, kirobogott az erdőből. Éppen szembe jött egy gépkocsi, benne egy köztársasági tiszt. A harckocsik láttán már menekülésre gondolt. A lázadók parancsnoka azonban kiszállt a harckocsiból, és fasisztának vélve a köztársaságit, megkérdezte tőle, hogy merre visz az út Majadahonda felé. A madridi némán, kézmozdulattal invitálta a fasisztát az autóba. Kettesben behajtottak a faluba, a harckocsik pedig mit sem sejtve követték őket. A faluban a milicisták tüzelni kezdtek a tankokra. A harckocsik vezetői azonnal lecsapták a tetőket, s megfutamodtak, sorsára hagyva parancsnokukat. A fasiszta tiszt – mi mást tehetett – felemelte a kezét, és megadta magát.

Alakulataink hősiesen harcolnak, de kegyetlenül szenvednek a zűrzavartól, az összevisszaságtól, a szervezetlenségtől és a parancsnokságokban feltehetően elkövetett árulástól. Éppen most derült ki véletlenül, hogy a remisi erdőben kitűnő erődítések – futóárkok, fedezékek, betonozott géppuskafészkek – vannak, melyeket még októberben építettek. Senki sem vette magának Madridban azt a fáradságot, hogy ezt közölje. A csapatok kétszáz lépésnyire harcoltak a kész futóárkoktól, mit sem sejtve létezésükről! A harcosok, minthogy nem tudták beásni magukat, kiürítették az erdőt.

A rés betömésére ide kellett helyezni Lukács brigádját, melynek mind ez ideig nem sikerült kipihennie magát, ide kellett rendelni Listert Villaverdéből, itt kellett összegyűjteni csaknem az egész köztársasági harckocsi-brigádot. Csak január 7-én, több ellencsapás után sikerült megállítani a fasisztákat. Ellentámadásunkat holnapra tűzték ki.

JANUÁR 13

Két napja támadunk. Nagystílűen támadunk, de eredményeink egyelőre kisstílűek.

De félre a tréfával: a támadás valóban jól halad. A csapatok nagy harci kedvvel, bátran indulnak a csatába, a katonák önfel-

áldozóak, óriási lelkesedés és az az őszinte óhaj tölti el őket, hogy végre bekövetkezzen a fordulat, hogy szerepet cseréljenek az ellenséggel.

A tankok minden elismerést megérdemelnek. A legnehezebb sziklás, dombos terepen, veszélyes árkokon és szakadékokon át, óvakodva a farkasvermektől, a tankelhárító lövegek tüzében betörnek a fasiszták állásaiba, elhallgattatják és megsemmisítik az ellenséges tűzfészkeket, legázolják a katonaságot, tönkreteszik a lövegeket. Három harckocsi útközben tizenkét, teherautón utazó, hatalmas fasiszta gépfegyveres alakulatra bukkant; lekaszálták a géppuskásokat, mielőtt még észbekaphattak volna.

De Pablo harckocsizó-tábornok állandóan az alakulatokat járja, sarkallja a századokat és a szakaszokat, ügyel arra, hogy a gépeket ne tartsák fel az üzemanyag felvétele során, hogy idejében megkapják a hadianyag-utánpótlást, s ami a legfontosabb: ne szakadjon meg a kapcsolat a gyalogsággal. Miguel Martínez állandóan vele van, beszélget a harckocsizókkal, hangulata felcsigázott, túlfűtött. Mindketten elégedettek, ma önmagukat múlták felül.

De Pablo ki akar menni egészen a tűzvonalba; ezért Miguellel együtt átül egy kis páncélkocsiba. Miguelnek ez könnyen megy, de a tábornok csak nagy üggyel-bajjal tudja bepréselni hatalmas atlétatermetét a szűk acélskatulyába. Az arannyal kivarrt sapka kétségtelenül megsínyli ezt a műveletet. A tábornok oda is adja a sapkát a sofőrjének: várja itt meg a sapkával és a Chevrolettel együtt.

Robognak Majadahonda felé. A hegyek közti széles völgyet fehér és fekete tüzérségi füst üli meg. A hegyek visszhangozzák a robbanásokat. Az út mentén álló házacskánál találkoznak a fasiszta és a köztársasági ütegek lövedékeinek pályái. Így nem is lehet tudni, melyik fél kezében van a ház. Gyalogságunk megkerüli, a harckocsik elrobognak mellette, mintha észre sem vennék.

Miguel és de Pablo kiszáll a páncélkocsiból, és egy dombra áll. Két pihenő harcos igyekszik rábeszélni őket, hogy hasaljanak le: öt perccel ezelőtt éppen itt, mellettük csapott be egy lövedék. De Pablo nem hajlandó rá. Pokolba azokkal a lövedékekkel! – neki saját szemével kell látnia, hogyan működnek a

harckocsik, a harckocsiknak meg látniuk kell őt. Nézeget körös-körül, a nap sugarai gonoszul táncolnak simára borotvált fején.

– Úgysem ismernek magára – mondja Miguel –, hiszen nincs sapka a fején. Spanyolországban azelőtt nem láttak tábornokot a fronttól még száz kilométernyire sem. Közelebb menni egyszerűen nem is illett egy tábornoknak.

– Nem láttak? Majd most látnak! – mondja haragosan de Pablo.

Utasítja a páncélkocsi vezetőjét, hogy hajtson vissza, és hozza el a tábornoki sapkát. A két kiskatona valamivel odébb kúszik – megint nagyon közel csapott be egy robbanó lövedék, láng, füst és fekete földcsomók röppennek a magasba.

A páncélkocsi visszaért, a tábornok most a mezőn mászkál, előre küldi a kisebb alakulatokat, rendezi a harckocsikat, irányítja a gépfegyvertüzet. A porlepte harcosok, altisztek a sapka arany pálmái láttán maguk is fontosabbnak érzik, kihúzzák magukat, megnyugodnak. A tüzérségi lövedékek robbanásában, a a magukéban és az ellenségében egyaránt kezdik meglátni a logikát és a rendszert, a sebesülésekben a szükséges rosszat, az egész harcban pedig a törvényszerűséget és az értelmet. Egy milicista bort kínál agyagkorsójából, nézi, amint de Pablo iszik, nézi a tábornok fiatalos, simára borotvált parasztképét, erős kezét, s elmosolyodik:

– Legény a talpán!

A tábornoknak tetszik, hogy legénynek nevezték. Jobban érzi magát itt, mint a parancsnoki harcállásponton. Többet is lehet tenni itt.

A köztársaságiaknál mind a mai napig csak a helyszínről lehet irányítani az egységeket. A parancsnokságok még nem találták meg az irányítás és összeköttetés megfelelő eszközeit.

Ha összehasonlítjuk a lázadók január 3-i támadását a mi mai támadásunkkal, kiderül, hogy a kormánycsapatok harcképessége sok tekintetben felveszi a versenyt a francóistákéval, különösen ami a gyalogosokat illeti. Hát még a repülők és a harckocsizók!

Franco csapatai a szervezettség, a katonai kockázatvállalás tekintetében vannak fölényben.

A fasiszta hadsereg él az egyszemélyi vezetés minden lehetőségével. Amit Franco tábornok német tanácsadóival együtt elhatároz, azt minden beosztott tisztnek feltétel nélkül végre kell hajtania. Senki sem meri vita tárgyává tenni vagy megmásítani a felülről kapott parancsokat. Ezt úgy érték el, hogy a fronton és a hátországban egyaránt keményen és irgalmatlanul elbántak a kellemetlenkedő és engedetlen parancsnokokkal, könyörtelenül kihajigálják a másként gondolkodókat, szigorú büntetéseket alkalmaztak, sokakat agyon is lőttek. Franco zsarnoksága óriási elégedetlenséget kelt. A kényszer és a terror azonban lehetővé teszi a fasiszta diktatúrának, hogy korlátlanul, ellentmondást nem tűrően rendelkezzen és manőverezzen a katonai alakulatokkal, könnyedén egyik helyről a másikra dobálja vagy hosszú ideig tartalékban tartsa őket. Legutóbbi támadásához Franco Cáceresben új hatalmas hadseregcsoportot gyűjtött össze. Német hivatásos katonákból, marokkóiakból és spanyol fasisztákból vegyes csapatokat alakított. Hat héten át megszakítás nélkül csupán egyetlen dologra: támadásra, rohamra oktatták a katonákat. A foglyok mesélik, hogy a cáceresi kiképzés során egyetlen szó sem esett védekezésről.

Mindezeket az új erőket Franco Majadahonda, Pozuelo, Aravaca és Las Rozas ellen vetette be. Egyetlen hatalmas, tömör támadó tömb formájában, egyszerre zúdította őket ezekre a falvakra, mint fát a tűzre. A fasiszták sűrű, összpontosított, tömör oszlopokban támadnak, a tüzérség az élvonalban halad, a tankelhárító ágyúk meg sem várják, amíg tankjaink közelednek, máris tüzelnek rájuk. Saját tankjaikat a lázadók két csoportban helyezik el, hogy a második csoport előtt haladó gyalogság visszavonulás, sőt még megállás esetén is saját tankjainak tüzébe kerüljön – s erről a gyalogságot nyíltan tájékoztatták.

Ilyen módon, az embereket nem kímélve Franco valóságos „lélektani támadásokat" szervezett ezekben a napokban: a lázadók oszlopai erős köztársasági tűzben, mit sem törődve a száz és ezer főnyi veszteséggel, megállás nélkül nyomultak előre. Csak nagy erőfeszítéssel, néhány falu feláldozásával sikerült megállítani ezt a falanxot.

A mi ellentámadásunk elgondolása helyes volt, de lagymata-

gon, vontatottan, csikorogva hajtották végre. A csapatok nagy késéssel gyülekeztek, elfecsérelték a legdrágább időt, az ütközet megindításának idejét, s ezzel elvesztették a váratlan rajtaütés lehetőségét, a helyesen támadó fél legnagyobb kincsét.

Az ütközet folyamán a csapatok két külön tevékenykedő csoportjának nem volt megfelelő összeköttetése egymással, nem volt közös gazdájuk. Nem volt összeköttetés, kapcsolat, megértés, összhang. Ez a kettősség a kettős parancsnokságig – a madridi parancsnokságig és a központi front parancsnokságáig – nyúlik vissza. A két parancsnokság tisztjei levelezgetnek, vitatkoznak egymással, sehogyan sem tudnak osztozni a csapatokon. Az ő nézeteltéréseikre spekulálnak a kalandorok és az árulók. Mikor szűnik már meg végre ez a lehetetlen állapot?!

JANUÁR 16

Végre valahára megtört a csend Rojo ezredes körül; a lapok, úgy látszik, felhagytak az összeesküvéssel. Írnak róla, a második helyen emlegetik Madrid védelmének vezetői és hősei között. Boldog vagyok, hogy ebben közreműködhettem, hiszen én voltam az első, aki írtam Rojóról a sajtóban. Az *El Socialista* írja vezércikkében: „Egy orosz újságírónak, »Miguel Coltsov«-nak kellett felhívnia figyelmünket Vicente Rojo személyére, neki kellett megtörnie azt a régi rossz szokásunkat, hogy elhanyagoljuk, észre sem vesszük saját embereinket. Egy külföldi hívja fel rájuk a figyelmünket, s mi kénytelenek vagyunk elismerni: »Ejnye, bizony mi elmentünk mellette!«. A rossz emlékű, úgynevezett »európaizálás« óta nem vesszük észre nemzeti és kulturális értékeinket, nem vesszük észre a tehetséges spanyolokat, akik pedig itt vannak saját sorainkban. Köszönjük »Miguel Coltsov«-nak a figyelmeztetést, köszönjük, hogy megmutatta nekünk azt az embert, aki szerény szobájának csendjében minden erejét Madrid megmentésének szenteli. S vajon hány ember van még, akit nem veszünk észre a parancsnokságokon és a lövészárkokban? Vicente Rojo esete korántsem egyedülálló. A harc rengeteg új kiváló egyéniséget hozott felszínre, akiket mindeddig sikerült észre sem vennünk. Ebben mutatkoznak meg

régi szokásaink maradványai: örökké csak ugyanazokat a neveket ismételgetjük, s alig tudjuk megtalálni, megszokni az újakat. Legyen ez számunkra tanulság és figyelmeztetés, fontos tanulság és figyelmeztetés háborús viszonyok közepette."

JANUÁR 18

A sarkon négy tábla függ, rajtuk négy utca neve.
A mérnök zseblámpája végigsiklik a táblákon. Ez tulajdonképpen egy madridi utcakereszteződés. Mi azonban nem rajta állunk, hanem alatta, egy szűk, ovális alakú kanálisban, kilenc méterrel a föld felszíne alatt. A magas mérnöknek hétrét kell görnyednie, nekem csak le kell hajtanom a fejemet, mintha gondolkodnék. Így haladunk előre, meglehetősen sokáig.

Madridban kitűnőek a közművek, nagyszerű a vízvezeték és a csatornázás. A gyűjtőcsatornák, az alagutak, a csapok, a tartályok – mind a legnagyobb rendben. Most a föld alatti csöveknek és csatornáknak ezt a rendszerét is bevonták a hadműveletek körébe. Bevonták mint eszközt a köztársaságiak támadásához. De majd hogy nem megfordítva történt. Madrid megrohanásának első napjaiban a lázadók megkaparintották a csatornahálózat végét, s kezdtek benne előrenyomulni. Akkor, novemberben nem került volna nagy fáradságukba „partra tenni" a város központjában egy egész föld alatti különítményt, amely ha nem is döntő, de mindenesetre nagyon is drámai szerepet játszhatott volna a madridi eposzban. Csakhogy Francóban akkor túltengett az önbizalom, egyszerűbbnek és könnyebbnek tűnt számára, ha közönséges frontális támadással, az Egyetemi Városon át veszik be a fővárost.

Madrid védői gyorsan észrevették a föld alól fenyegető veszélyt. Részben kézigránátokkal semmisítették meg a föld alatti fasiszta osztagokat, részben néhány robbantással elevenen temették el őket. Az egész föld alatti berendezést állandó ellenőrzés és őrizet alá helyezték, aláaknázták.

Csaknem minden harminc lépésnél megálltunk, a mérnök megnézi a tervrajzon a jelzéseket, s mi rendkívül óvatosan kerülgetjük az aknákhoz vezető észrevehetetlen elektromos veze-

tékeket. Most már a fasiszták nem juthatnak be ide. A köztársaságiak magukhoz ragadták a kezdeményezést a föld alatti harcban.

A sima és cementezett vízlevezető végéhez értünk. Most már kúszva haladunk tovább a nedves földben frissen ásott alacsony átjárón. A mérnök eloltja lámpáját: itt nem lehet eltévedni. Fölöttünk elmarad a madridi védelem utolsó barikádja: a „senki földje" alatt kúszunk, amelyet mindkét küzdő fél géppuska- és gránátvető-tűz alatt tart. A „senki földjének" szélessége körülbelül 100 méter.

Úgy látszik, a kúszásnak már sohasem lesz vége. Számításaim s a térdemben érzett fáradtság alapján már akár Sevillában is lehetnénk. Előttünk egyszerre csak sápadt folt tűnik fel, mind világosabbá válik, és fokozatosan – alig hiszek a szememnek – nappali fény lesz belőle. Lehetséges, hogy itt már az öreg Queipo de Llano tárja ölelésre karjait?

A mérnök megfordul, és suttogva, nyugodtan magyarázza:

– Ez itt egy szellőzőnyílás. Itt hatol be a friss levegő az alagútba.

– Hogyan?! Szellőzőnyílás?! Hiszen közvetlenül a lázadók vonalai előtt vagyunk!

– Nem, nem előtte. Már a fasiszta övezet alatt vagyunk. Mit lehet tenni, lélegzeni mégiscsak kell...

– De hiszen felülről észrevehetnek! És egyáltalán, hogy jutott eszükbe kifúrni magukat a felszínre? Hiszen ez őrültség!

A mérnöknek nem egészen ez a véleménye:

– Éjszaka, esőben fúrtuk a szellőzőnyílást. Nemigen lehet észrevenni fentről. De még ha észrevehető is, a kövezet amúgy is csupa lyuk meg bombatölcsér – eszükbe sem jut megvizsgálni minden lyukat. De próbálják csak idedugni az orrukat, majd néhány gépfegyversorozattal fogadjuk őket.

A feleletben az a katonai lelkület tükröződik, amely itt nagyon sokakat jellemez: a kényelem fontosabb a biztonságnál. Jobb az életet kockáztatni, mint tűrni a rossz levegőt. Jobb napokon át kacérkodni a halállal, mint néhány órát bíbelődni és tömlőn át bevezetni a friss levegőt.

Tovább mászunk. Most már messze benn járunk a fasiszta te-

rület alatt. Még húsz-harminc méter, és elérjük azt az épületet, amelyet fel kell robbantani. Hirtelen azonban emberi hangokra leszünk figyelmesek. Most már a mérnök hökkent meg.

– Állj! Ezek nem lehetnek a mieink. Itt már végeztünk a munkával, mindenki felment.

Lélegzetünket visszafojtva, sokáig hallgatózunk. Egyetlen hangot hallunk csupán. De kivel beszélhet? Nem, úgy látszik énekel. A mérnök előveszi revolverét.

– Próbáljunk közelebb menni hozzá. Tisztázni kell, mi történt.

Tovább mászunk.

– Mit énekel? Úgy hallom a Cucarachát.

– Én is úgy hallom.

Megkönnyebbülten sóhajtottunk fel. A fasiszta hadseregben szigorúan tilos a Cucaracha: Franco forradalmi dalnak tartja. Lehetséges volna, hogy az illető mégiscsak a köztársaságiak közül való? De miért énekel? Elment az esze? Az is meglehet. A fordulón túl aztán látjuk, hogy egy bányászlámpa éles fénye mellett valaki foglalatoskodik.

– Pedro! Te itt vagy? Hiszen én mindenkit felküldtem.

– Igen, comandante, de úgy gondoltam, hogy még egyszer leereszkedem, kiegyengetni az aknakamrát. Kicsit szűk ez a kamra a töltethez.

Pedro öreg vájár a Rio Tintó-i bányákból. Maszatos arca fénylik a verítéktől, ősz hajtincsek kandikálnak ki barettje alól.

– De miért énekelsz? Ha már az életedet nem sajnálod, legalább az aknára gondolnál.

– Énekeltem? Észre sem vettem. Megszoktam, hogy munka közben dúdolgatok. Persze, persze, ez ostobaság. A földben a hang igen messze terjed, de hát elfelejtettem, hogy nem a bányában vagyok. Akarják hallani a fasisztákat?

Madrid peremén, egy nagy, többemeletes épület alatt vagyunk. A ház erődítésül szolgál a fasiszták számára. Tisztán halljuk a katonák hangját, nevetését. Alattuk az ásás akkor halad legjobban, amikor gépfegyverből tüzelnek, és megsiketíti őket a tulajdon tüzelésük zaja. A mérnök utoljára ellenőrzi a töltetet. A töltet méreteit lényegében a gH^3-képlet alapján szá-

mítják ki, ahol a g a talaj tömörségétől és összetételétől függő együtthatót, a H pedig a legkisebb ellenállás vonalának hosszát jelenti. A g méretei jelentősen változhatnak attól függően, hogy milyen mennyiségben vannak a talajban látszólag közömbös, nem robbanékony elemek. Például a talajban levő viz nyolctízszeresére növeli a robbanás erejét, még akkor is, ha a mennyisége meg sem haladja a föld nedvességi fokát. A H (a legkisebb ellenállás vonala) méreteit rendszerint a föld felszínéig, a levegőig terjedő legkisebb távolság alapján számítják ki. A robbanási hullám hossza azonban mindig hosszabb a pusztítás rádiuszánál. A hullám terjedése során fokozatosan csillapodik: kezdetén, a középpontjában összemorzsolja a gránitot és az acélt is, a végén már csak mint hang észlelhető.

A mérnök kesernyésen elmosolyodik:

– Tudja, én építettem ezt a házat. Hát gondolhattam arra, hogy négy esztendővel később itt fekszem majd alatta, s azt számítgatom, hogyan lehet a levegőbe röpíteni?... Az ötödik emeleten van a lakásom, az irodám, ott vannak a terveim, a rajzszereim, a régi épületek adatai... De hát mit lehet tenni? Eleven emberi testekkel torlaszoljuk el a fasiszta vandálok útját, sajnálhatjuk-e akkor a kezünk munkáját? Ha majd kiűzzük az ellenséget, tízszer ekkora épületeket emelünk, de nem ám olyanokat, mint a bankházak felhőkarcolói, ezek az agyonaranyozott ízléstelenségek! Mi építészek örülünk neki, hogy a népfrontkormány éppen a főváros ostroma idején emelte ki a levéltárból s hagyta jóvá Madrid újjáépítési tervét, a Castellana sétány meghosszabbítását, egy lakóházakkal, iskolákkal, színházakkal beépített, teljesen új főútvonal kialakítását...

Hármasban térünk vissza. Útközben hallgatózunk, nem fúr-e az ellenség is. Ez gyakran előfordul. A föld alatti munkák igen gyakran egyidejűleg és párhuzamosan folynak, néha tudnak is egymásról a felek. Egy-egy szakaszon az győz, aki hamarabb robbantja fel az aknáját. De aki idő előtt robbant, az nem ér el hatást, és még fel is fedi magát. Most két hazárdjátékos fekszik itt a föld alatt, csaknem egymás mellett, állandóan növelik a tételeket – a tétek pedig emberéletek százai meg egy állás a hosszúra nyúló harcban. Jelen voltunk néhány robbantásnál. Nagy-

részt késő éjszaka, virradat felé kerül sor rájuk. A dörej és a kitörő lángnyelvek után óriási fekete füst-, korom-, por- és homokfelhő lepi el az épületet. Ez az a pillanat, amikor a jó előre felkészült egységek rohamra indulnak. Ha az aknát nagyon pontosan helyezték el, géppuskafészkeket és olyan helyeket robbant fel, ahol a megfigyelés és a felderítés adatai szerint a fasiszta katonák alszanak. Akik épségben maradtak, nyomban lőni kezdenek, de ez csaknem teljesen hiábavaló, míg a porfelhő le nem ülepedik. A rohamozó alakulat ügyességén múlik, hogy ki tudja-e használni ezt az időt (a por 8–20 perc alatt ülepszik le), s be tud-e törni az épületbe. A legkisebb késedelmeskedés is azzal jár, hogy a roham veszít eredményességéből vagy teljesen eredménytelen marad, illetőleg az eredmény csak az elpusztított ellenséges katonák és erődítmények mennyiségén mérhető le.

Mióta Madrid védelme tart, a fasiszták hat aknarobbantást hajtottak végre, de nem sok eredménnyel – elhagyott épületek és üres lövészárkok estek áldozatul a robbantásoknak. A köztársaságiak viszont több tucat aknát robbantottak, így sikerült visszaszorítani a lázadókat Carabanchelben, az Egyetemi Városban és a Carcel Modelónál. A köztársaságiaknak könnyebb a föld alatti harc, mert sokkal több szakképzett munkaerő áll rendelkezésükre, s az ő kezükben van valamennyi épület tervrajza.

Mindez igen ósdinak tűnik. Ugyan miféle jelentősége lehet a szélsebes bombavetők, a száguldó tankok és a vegyi bombák korszakában ennek a heteken át tartó ásásnak, ennek a vakondokoskodásnak, annak a tízezernyi munkaórának, melyet arra fordítanak, hogy száz katonát és egy házat a levegőbe röpítsenek? Hát érdemes ilyen dolgokkal foglalkozni, amikor már kibontakozóban van a jövő szédületes sebességű, irtózatos pusztító hatású haditechnikája? Igen, nagyon is érdemes. A háború szeszélyei kiszámíthatatlanok. Mindegyikre készen kell állni. És egyáltalán, hol van az megírva, hogy csak az olyan háború tekinthető igazi háborúnak, amilyent a teoretikusok a maguk mélységesen tudományos és mélységesen fiktív elméleteiben elképzeltek maguknak, a valóságban zajló háborút pedig „nem igazi" háborúnak kell tekinteni? Szent meggyőződésem, hogy a

jövőbeli „szabályszerű" háború bebizonyítja majd a legkülönfélébb fegyverfajták és hadműveleti formák életképességét.

A korszerű hadseregnek manapság természetesen mozgékonynak, rugalmasnak, gépesítettnek kell lennie, s elsőrendű követelmény, hogy fejlett légiereje legyen. De nem mondhat le a lövészárokról, a lövészárkot pedig korántsem mindig fogja árokásó gép vagy a hadosztály saját exkavátora készíteni. A szerény, becsületes ásó még sok életet fog megmenteni. Még az ég lakóinak, az ejtőernyősöknek sem árt, ha megtanulnak vele bánni. Az ellenség nem finnyás, ugyanúgy kihasználja az apró, ártalmatlannak tűnő gyengeségeket, mint a nagy, alapvető hibákat. Neki mindegy, hol üt sebet. Achilles is jobban tette volna, ha nem virtuskodik, hanem fémbetétet hord a jobb csizmája sarkában.

JANUÁR 21

Az első szoba teljesen üres, még bútor sincs benne.

A másodikban két íróasztal, a sarokban egy halom takaró meg egy kosár. A falon, üveg alatt, valamilyen más fényképről levett aránytalanul nagy keretben Trockijnak egy külföldi lapból kivágott arcképe. Mi tagadás, kissé különösen hat manapság ez az arckép Madridban.

Miguel Martínez és ismerőse, José Quesada argentin újságíró bement a harmadik, az utolsó szobába. Itt a fal mellett, egy hosszú heverőn két fiatalember feküdt egymás felé fordulva.

Igaz, hogy az idő már jócskán előrehaladt: fél kettőre jár, ám a földön heverő ánizslikőrös üveg megmagyarázta, miért fekszenek ezek a derék fiúk. Miguel felkelti őket, bocsánatot kér a háborgatásért, s megkérdezi, hol található a madridi POUM vezetősége. A fiatalemberek, miután kissé magukhoz térnek, megadják a felvilágosítást:

– Itt csak a propagandairoda van. A POUM madridi bizottsága a Goya utca 17-ben található.

Így hát Miguel és Quesada elballagott a Goya utca 17-be.

Itt már egészen más kép fogadta őket. A gazdag nagypolgári lakásban kacér kisasszonyok futkároztak, írógép kattogott, rádió

szólt. Az ajtó mögül tányércsörömpölés hallatszott, ínycsiklandó ételszag lopakodott be a szobába.

Miguel és Quesada közölte, hogy beszélni szeretnének valakivel a vezetőségből. Egy apró termetű emberke jött ki az ebédlőből, bemutatkozott, hogy ő Enrique Rodríguez, a POUM madridi bizottságának titkára. Készségesen vállalkozott rá, hogy megad minden információt a két dél-amerikai látogatónak. Többnyire Quesada kérdezett, Miguel sötét arccal jegyezgetett a noteszába. Persze jobb lett volna, ha gyorsírót hoznak magukkal, akár kettőt is: Enrique beszédes volt, mint a hegyi patak, mint a csintalan tengelicefióka, mint egy vénasszony. Pillanatok alatt egész csomó újságot mondott. Kiderült szavaiból, hogy Spanyolországban polgárháború folyik. Az ellenség nagyon erős. Madrid hősiesen védekezik immáron... Rodríguez hirtelen elakadt: tulajdonképpen hány napja is védekezik hősiesen Madrid?

– Hetvennégy – mondta komoran Miguel.

– Úgy van, pontosan hetvennégy.

A továbbiakban közölte, hogy a németek és az olaszok támogatják Francót, a nemzetközi forradalmi mozgalom viszont a spanyol munkásosztályt támogatja.

Quesada megjegyezte, hogy mindez voltaképpen már ismeretes. Őt és kollégáját inkább érdekelné néhány adat annak a politikai szervezetnek a tevékenységéről, melynek helyiségében jelenleg tartózkodnak.

A szószátyár Rodríguez egycsapásra tartózkodóvá vált. Most már minden szót harapófogóval kellett kihúzni belőle.

– Mivel foglalkozik a POUM Madridban és környékén?

– Különféle munkákat végzünk.

– Például?

– Például szakszervezeti, szervezési, katonai és propagandamunkát. Külön propagandairodánk van. Ez egy másik épületben található.

– Mi az önök katonai munkája?

– Jelenleg jelentősen csökkent. Korábban saját alakulataink voltak Sigüenzánál, Katalóniában és egyebütt. A kormány azonban elhatározta, hogy kezébe veszi a hadsereget, s pártál-

lásra való tekintet nélkül egyesíti az alakulatokat. Ezért inkább fokozott kulturális és politikai munkát végzünk a katonák között. *Vörös Bajtárs* címmel újságot adunk ki, agitátorokat küldünk. Ez is a propagandairodán át történik. Propagandairodánk igen nagy munkát végez.

– No és milyen propaganda-jelszavakat ad ki a POUM?

– Forradalmiakat, természetesen. Leleplezzük a népfront igazi értelmét. Általában a legkülönbözőbb dolgokat leplezzük le.

Rodríguez jelentőségteljes arcot vágott.

– Milyen dolgokat lepleznek le? És mi az ön véleménye szerint a népfront igazi értelme?

– Erről sokat lehetne beszélni. Alapjában véve a népfront természetesen azt jelenti, hogy a proletariátus minden forradalmi pozícióját feladja.

– Ne mondja! Ez igazán érdekes!

Rodríguez mint valami betanult leckét folytatja:

– Spanyolországot a népfront-politika eredményeképpen fel fogják osztani a francia és a szovjet imperialisták között.

– Ez szörnyen érdekes! De hát akkor a francia imperialisták miért nem segítik a köztársasági Spanyolországot? Egyesek közülük, szerintem, még arra is hajlandók, hogy átengedjék Spanyolországot Francónak és a németeknek.

– Játék, játék! Diplomáciai játék! S aztán, ne felejtsék el, a franciák nagyon félnek Hitlertől. Ezért annyira semlegesek...

Rodríguez ügyetlenül elhallgat. Érzi, hogy belegabalyodott a dologba. Ennek az oly tartalmas beszélgetésnek a folytatása meghaladja erejét. Egyébként is, úgy látszik, Rodríguez csupán bábfigura itt. Nem ő intézi az ügyeket a madridi POUM-ban. A fáradhatatlan argentin tovább kérdezgeti:

– Amit most ön mondott, az Trockij véleménye?

– Igen... De hát azért úgy általában meg kell önöknek mondanom, hogy mi nem mindenben értünk egyet vele. Indokolatlanul tartanak bennünket feltétlen trockistáknak. Figyelembe vesszük a véleményét nemzetközi kérdésekben, de megköveteljük, hogy ő viszont vegyen figyelembe minket a spanyol ügyekben. Éppen ezért kellett visszaküldeni azt a katonai missziót, amelyet ő küldött ide. Őszintén szólva... de kérem, ezt ne

írják meg, a POUM nélkül Trockijnak nem lesz semmiféle negyedik internacionáléja. Hiszen rajtunk kívül senki sem áll mögötte.

– És jelenleg hány tagja van Madridban a POUM-nak?

– Ősszel a másfélezret is elérte. Most persze kevesebb. Ne felejtsék el, evakuáció van.

Rodríguez megígéri, hogy a dél-amerikaiak legközelebbi látogatásáig összegyűjti a POUM valamennyi kiadványát. Továbbra is szívélyes, de arca szemmel láthatóan elsötétül, amikor Miguel, jegyzetfüzetébe pillantva, megkérdezi, hogy Florencio López, Mariano Salas és Fernando Salvadores bent van-e a madridi POUM jelenlegi vezetőségében.

– Igen, bent vannak. Helyesebben: bent voltak. De miért kérdi?

– Csak úgy. A pontosság kedvéért.

Ez az utolsó kérdés végtelenül nyomasztóvá teszi a légkört. Rodríguez ellenségesen és zavartan búcsúzik.

Miguel és Quesada az utcán nyomban megnézik azokat az 1935. december 17-i madridi újságokat, amelyeket már előzőleg nagy nehezen megszereztek. Igen, így van. Florencio López, Mariano Salas és Fernando Salvadores fő részesei voltak annak a betöréses lopásnak, melynek során eltűnt a madridi közművek munkásainak fizetésére szánt másfélmillió peseta. A lapokban olvashatók a letartóztatáskor tett vallomásaik, s látható néhány fénykép, amint a nagy halom papírpénz alatt roskadozó asztal mellett állnak.

A POUM rengeteg gyönyörű lakást és elhagyott villát foglalt le, különös tekintettel a borpincékre. Kinézte magának a legjobb gépkocsikat, politikai ellenőrzése alá vette a színházakat, a szórakozóhelyeket és vendéglőket és a papírkereskedéseket. A szervezet köré egész sereg olyan ember csoportosult, akiket züllött erkölcsi élet, csalás vagy lopás miatt más pártokból kizártak.

Még hadsereget is szerveztek maguknak. Barcelonában és Léridában nagyon gyakran lehetett találkozni gépkocsikkal, melyek félelmetes külsejű fiatalembereket és szíjakkal, revolverek-

kel, jelvényekkel tetőtől talpig teleaggatott ifjú hölgyeket szállítottak.

A POUM-isták kezdtek mind nagyvonalúbban dolgozni. Lapjaik hasábjain dagályos határozatok jelentek meg fölöttébb gyanús aláírásokkal, mint például: „Barbastro kerület marxista parasztjai".

Általában úgy éltek, mint hal a vízben.

Később azonban rosszabbra fordult a helyzet. A három POUM-ista hadoszlop parancsnoka rendszert csinált abból, hogy mindig éppen akkor hagyja ott csapatait a fronton, amikor meg kellene kezdeni a harcot. Egy nyolcszáz főnyi osztaguk közvetlenül az ütközet előtt hagyta el az aragóniai front egyik szakaszának kulcspozícióját. A kicsiny Thälmann-osztagnak kellett lóhalálában átvennie a szökevények helyét, és visszavernie az ellenséges támadást, létszáma felének elvesztése árán. Ugyanannak a frontnak egy másik szakaszán egy induló köztársasági támadást is meghiúsított a POUM-ista alakulat eltávozása. A központi fronton is, Sigüenzánál váratlanul otthagytak csapot-papot, ügyet sem vetve a milicisták tiltakozására. Helyükbe a vasutaszászlóalj állt, amely, megvetve lábát a székesegyházban, hősiesen fedezte a visszavonulást.

A POUM *Vörös Bajtárs* című kiadványában (nem tudni, hol adják ki) azt állítja, hogy a trockisták a Nemzetközi Brigád soraiban harcolnak a köztársaságért. A 11. és a 12. brigád parancsnokai, Hans és Lukács kategorikusan cáfolják, hogy bármilyen effajta harcostárs akad alakulataikban.

Ezek az esetek katonai körökben természetesen bizalmatlanságot keltettek minden iránt, ami trockista cégér alatt történik. A POUM-ista alakulatok széthullottak. Parancsnokaikat elkergették a frontról. Ez rendkívül kínosan egybe esett azzal, hogy konspiratív körülmények között Barcelonába érkezett három személy, akik kijelentették, hogy Trockij küldte őket mint „katonai missziót" a POUM segítségére. A „misszió" egy hetet töltött Barcelonában, majd szép csendben eltűnt Spanyolországból.

Mindez még csak hagyján, ebből még nem lett volna semmi baj. A hihetetlen összevisszaságban, a háborgó spanyol politikai

helyzetben a POUM még sokáig tarthatta volna magát. Saját főnökük szedte rá és tette tönkre őket azzal, hogy fantasztikus és teljesíthetetlen feladatokat rótt rájuk. Abban az országban, ahol a népfront irányítja a szabadságért és a függetlenségért folyó fegyveres harcot, ahol a Szovjetunió nevét a szó szoros értelmében mindenki a legnagyobb tisztelettel és szeretettel ejti ki, Trockij hívei két utasítást kaptak uruktól: szálljanak szembe a népfronttal, és lépjenek fel a Szovjetunió ellen.

Ettől kezdve a POUM, a szokásos trockista mintára, két sorba fejlődött. Az élén Nin (Trockij volt titkára, a POUM jelenlegi titkára) és még néhány személy gyűléseken támadja és provokálja a népfrontot, rágalmazza a köztársasági kormányt, ellenzi, hogy a népi miliciát reguláris haderővé változtassák. A léridai trockista gyűlésen Nin, aki akkor még tagja volt a katalán kormánynak, kirohanasokat intézett a kormányhatározatok ellen, amelyeket maga is megszavazott. Ennek aztán rossz vége lett. Valamennyi katalóniai párt és szervezet követelésére Nint kétkulacsossága miatt eltávolították az új katalán kormányból.

A *Batalla*, a POUM lapja egyetlen célpontot talált csak, melyre gyűlöletét és mindennapos támadásait zúdíthatja. Nem Franco tábornok, nem Mola tábornok, nem az olasz és nem a német fasizmus ez a célpont, hanem a Szovjetunió. A lap a legrosszindulatúbb, a legelképesztőbb hazugságokat írja a Szovjetunióról. Mindennap közli, hogy Moszkvában lázadás tört ki, hogy a Kominternt megszüntették, Dimitrovot letartóztatták és Szibériába száműzték, hogy a szovjet sajtó szidja a népfrontot, hogy Leningrádban éhínség dühöng... A lázadók egyetlen lapja sem mulasztja el, hogy kivonatokat közöljön a *Batallá*ból.

JANUÁR 28

Valóságos elvarázsolt erdő ez. Különösen éjjel. Éjnek idején eltévedni a Casa del Campóban – csúf história. Eltévedni természetesen emberi dolog, de nem tanácsos a Casa del Campóban 1937 tavaszán. Ez a park-erdő, mely azelőtt a madridiak kirándulóhelye volt, most tömve van a legkülönfélébb emberekkel. Ha Piroska itt letér a helyes útról, ötven lépést sem kell tennie, s

könnyen beleütközhet a német acélsisakos farkasba vagy egy szép fezt viselő, kissé ázott, golyószórós marokkóiba.

Ezért a parancsnok sűrűn pillantgat a fák közé, sűrűn ellenőrzi az utat a kanyaroknál. Az eső feláztatta az utakat, a tájékozódási pontok ködbe burkolóztak, a ritkán felhangzó dörrenésekből nem lehet megállapítani, honnan lőnek. Kiváltképpen megtévesztők a lázadók robbanógolyói: a mi oldalunkon robbannak, ami úgy hangzik, mintha a mieink lőnének. Egy ilyen alattomos golyó ölte meg tegnap éjjel a bátor, kedves, fiatal Ariz kapitányt, az asturiai tanítót.

Végre meglátjuk a dombon, a fák között a nappal ideszállított kis hangszórós kocsit. Pótmotor táplálja az erősítőt. A kis Gabriela Abad, a katonai főbiztosság propagandistája lép először a mikrofonhoz. Belekiált a sötétségbe:

– Katonák, akik Franco, Mola, Cabanellas parancsára harcoltok, figyelem, figyelem!

Gabriela gyorsan, szabatosan beszél. Szenvedélyesen szól az asszonyokról, akik segítenek férjüknek Madrid védelmében, felszólítja a becsapott katonákat, hogy hagyják ott lövészárkaikat, jöjjenek át a törvényes köztársasági kormány táborába, térjenek vissza családjukhoz, mely várja őket.

Utána a parancsnok, a régi hadsereg tisztje beszél. Hangsúlyozza, hogy mindig hű marad hazájához és népéhez, s hogy bizonyos a nép győzelmében.

Gabriela felolvassa a Los Ángeles-magaslat megrohamozása során foglyul ejtett don Ricardo Belda López őrnagynak, a nagyhírű fasiszta parancsnoknak, Franco szemefényének felhívását, melyben rábeszéli a tiszteket és a katonákat, hogy szüntessék be a harcot és adják meg magukat a köztársaságnak.

A hallgatók háromszáz méternyire innen, a lövészárkokban ülnek. Kétszer lőttek aknavetőből, de egyik lövés sem talált – a hang nagyon szétszóródik. Feszülten figyelünk a sötétségben, nem jön-e valaki. Egyelőre senki... Harmadnapra azonban az átszököttek éppen az adás időpontjában érkeztek. Sikerült eljutniuk a mikrofonhoz.

– Mi már itt vagyunk – mondták, és meg is nevezték magu-

kat –, cigarettázunk a köztársaságiakkal, szívesen fogadtak bennünket. Gyertek ide hozzánk!

Egyre több a fogoly és a szökevény. Áradatnak ugyan nem lehet nevezni, de a tény kétségtelen: rendszeresen, mindennap, a madridi frontnak csaknem valamennyi szakaszán fognak el a köztársaságiak egyszerű katonákat, altiszteket, tiszteket a lázadó hadseregből. A Los Ángeles-magaslat rohamánál csaknem egy egész zászlóaljat ejtettek foglyul a parancsnokkal együtt. És mindennap, minden éjszaka felbukkannak a lövészárok előtt felemelt kezű emberek, lefelé fordított csövű puskával, hangosan kiáltva : – Ne lőjetek, hozzátok megyek!

Borzasztó nézni, hogyan viselkednek, pontosabban: hogyan érzik magukat az első órákban. A halál várása tudatukat és lelküket egyaránt súlyos, tompa görcsbe meréviti. Szemhéjuk elkékül, lábuk, kezük rogyadozik, még vállban is reszket. A kérdésekre úgy válaszolnak, mintha álmukban beszélnének: Si, señor, no, señor ... A gyomruk kavarog, egyik-másik öklendezik az izgalomtól. Ez egy csöppet sem nevetséges. A halál még ott lebeg fölöttük.

A lázadók nem ejtenek foglyokat. Lemészárolják a köztársaságiakat a lövészárkokban, vagy nyomban a harc után agyonlövik őket. A kormány-hadsereg humánusan bánik a foglyokkal. De nem szabad megfeledkeznünk a fogságbaejtés pillanatáról. A harcos fegyveres ellenséget lát maga előtt, aki, ha rajtaütöttek is, védekezik és még veszedelmes. A harc hevében könnyebb, biztonságosabb, sőt kellemesebb is tüzelni az ellenséges katonára, mint nekilátni a lefegyverzéséhez és a front mögé kísérni. Ehhez óriási lélekjelenlét, kitartás, fölényérzet szükséges. Az ellenséges katonát még akkor is nehéz és kockázatos dolog kivonni a harcolók közül, ha már megadta magát, még akkor is, ha már átadta fegyverét. Hiszen ha segítség érkezik a foglyok számára, egyik pillanatról a másikra megváltoztathatják magatartásukat, és megölhetik kísérőjüket. Nyilvánvaló, hogy ilyenkor a kísérők sem sokat teketóriáznak a foglyokkal, és nem is kötelesek erre. Mindez igen izgalmassá teszi a fogságbaejtés procedúráját. Majadahondánál láttunk egy csoportot, mely a harcban először részt vevő fiatal köztársasági har-

cosokból állt. A katonák ellentámadásba mentek át, és három lázadót elfogtak, de ők maguk legalább olyan izgatottak voltak, mint foglyaik.

A zászlóalj- vagy a brigádparancsnokságon a foglyokat először kihallgatják. Ezt még nem valami nagy hozzáértéssel végzik. Hosszadalmasan kérdezgetik az ellenséges katonát, hol született, mikor mozgósították, milyen a hangulat Marokkóban vagy Galíciában, ahelyett, hogy mindjárt aziránt érdeklődnének, hol állnak a gépfegyverek, mi a feladata az illető fasiszta banderának és hol rejtőzik a parancsnoksága. Az utóbbi időben a hadsereg felderítő szolgálata már valamelyest rendezte ezt a dolgot. A csapatokat instrukciókkal látták el, hogyan hallgassák ki a foglyokat. Mégis a felderítés egyelőre meglehetősen sántít a köztársasági hadseregben.

A szökevények nagyrészt éjszaka, a sötétség leple alatt jönnek át. A legkülönbözőbb alakulatokból jönnek, főként attól függően, hogy milyenek a helyi viszonyok, vannak-e rések, ösvények, melyeken észrevétlenül át lehet jutni. Ugyanazon a frontszakaszon különböző, egymást váltó alakulatok katonái szöktek át a köztársaságiakhoz. Jöttek a szomszédos csapatokból is, miután megtudták, hogy itt van átszökési lehetőség. A legutóbb jött szökevények azt mondják, hogy a fasiszták egyes állásoknál drótsövénnyel vették körül magukat, de nem védekezés végett, hanem kizárólag azért, hogy megakadályozzák katonáik átszökését. Vigasztaló hír, csak sajnos nincs megerősítve.

Egyáltalában, ha hihetünk a szökevényeknek, a lázadók eljutottak a bomlás és a demoralizáltság legutolsó fokáig, csak egy ujjheggyel kell meglökni őket, s valamennyien egy emberként adják meg magukat. Ám ezeket a tájékoztatásokat fenntartással kell fogadni, néha méginkább, mint a foglyokét. A szökevény mindent egyfajta megvilágításban lát, ő az ellenségnek csak a gyenge oldalairól beszél, s nem veszi észre vagy elhallgatja a támadási és védekezési lehetőségeit. Gyakran a legjobb szándékból teszi ezt, de különösebb haszon nem származik belőle.

Akadnak a szökevények között egészen kiváló típusok is. Nagyrészt munkások, következetes forradalmárok, akik előre megfontolt szándékból, csakis azért léptek a lázadók hadsere-

gébe, hogy ily módon jussanak át a köztársasági táborba. Ilyen például a tegnapi két szökevény. Alaposan előkészítették átjövetelüket, s nem üres kézzel jöttek. Egész sor, igen jelentős, igen pontos és friss katonai értesülést hoztak magukkal, ezenkívül átcipeltek még egy legújabb típusú német légelhárító gépfegyvert is állvánnyal, tartaléktárokkal, töltényekkel együtt. A derék fiúkat természetesen kitüntették, elküldték a köztársasági területen élő családjukhoz, s egy havi szabadságot biztosítottak számukra.

A foglyok rendszerint kevesebbet, de lényegében szintén a valóságnak megfelelően vallanak. Ez a rangtól és a beosztástól függ. Az őrmesterek és a tisztek nagyobb jelentőségű adatokat szolgáltatnak, de sokkal tartózkodóbbak, mint a közkatonák. Bár például Belda López őrnagy a kihallgatáson rendkívül beszédes volt. Pontos képet legjobban úgy kapunk az ellenségről, ha egybevetjük nagyon sok, körülbelül egy időben, de külön-külön kihallgatott fogoly és szökevény vallomását. Mit mondanak az így kapott adatok?

Franco legközelebbi hadműveleti szándéka az, hogy új támadást indít a madridi fronton, ez alkalommal a fasiszták jobbszárnyán, hogy elvágja Madridot Valenciától, s így végérvényesen elszigetelje és kiéheztetéssel megadásra kényszerítse a fővárost. Az új hadművelet parancsnokává Asensio alezredest, Franco egyik legjobb emberét nevezték ki. A tisztek és a katonák nagyon helyeslik az új támadás irányát, mert úgy vélik, hogy Madridot másképp lehetetlen bevenni, valamennyi előző támadás keserű tapasztalata ezt bizonyítja.

Igen nagy figyelmet fordítanak mostanában a lázadók a tankelhárításra és a légvédelemre. Az egész madridi frontot a legújabb német tankelhárító tüzérséggel látták el. Két-háromszáz méteres távközökben állították fel az ágyúkat.

A lőszerellátás teljesen normális, de azért a katonákat erélyesen szorítják a takarékosságra, csak akkor szabad lőniük, amikor harci érintkezésben vannak az ellenséggel.

Franco néha csak nagy erőfeszítéssel tudja összegyűjteni az erőket az új támadáshoz, de az összegyűjtött erők jelentősek. A német egységeken és az újonnan átszervezett marokkói csapatokon kívül a fasiszták újabb erőkkel gyarapodtak, mert az

elfoglalt területeken újoncozást hajtottak végre. A fasiszta morál szempontjából ezek az újoncok sokkal rosszabbak a korábbiaknál. A súlyos emberhiány miatt a lázadók kénytelenek bevenni a hadseregbe számukra nyilvánvalóan megbízhatatlan elemeket is – köztársaságiakat, szocialistákat, néha egyenesen a börtönből. Ezeket választás elé állítják: vagy golyó a börtönben, vagy szolgálat a fasiszta hadseregben. Sok szökevény ezek közül a volt foglyok közül kerül ki.

Azt a hanyatlást, amely a hadseregben politikai-morális szempontból bekövetkezett, a fasiszták azzal igyekeznek ellensúlyozni, hogy még kíméletlenebb szigort vezetnek be, és tűzzel-vassal tartják a fegyelmet a fronton. A katonáknak szigorú büntetés terhe mellett tilos bármiféle politikai beszélgetést folytatni. Minden részleg és minden lövészárok teljesen el van szigetelve a többitől. A napokban a Casa del Campóban egy katona átment a szomszédos lövészárokba, hogy elbeszélgessen a barátjával, de az egyik tiszt észrevette, véresre verte, sőt agyon is lőtte volna, ha a többi tiszt le nem beszéli róla.

A katonák élelmezése rendszertelen és rossz. A madridi front némely szakaszán emiatt lázongások kezdődtek. Ezután az élelmezés javult, de csak néhány napra. Ruhájukat és lábbelijüket a katonák teljesen elhordták, de újakat nem kapnak. Ez látható a foglyokon és az átszökötteken is. Rongyos nyári ruhájukban, spárgával körültekert vászoncipőjükben úgy festenek, akár a csavargók – még takarójuk sincs. Gyakran a köztársasági katonák szednek össze egymás között foglyaik számára dohányt, újságot, narancsot, harisnyát, sálat. A fasiszta hadvezetőség megengedte katonáinak, hogy a falvakban kifosszák a parasztokat, s elvegyék tőlük a ruhájukat és cipőjüket. A városokban ez tilos.

A fáradtság, a hideg, az éhség, a rossz táplálkozás, a Madrid körüli kudarcok és a háború általános elhúzódása meglehetősen rossz hangulatot keltett a lázadó csapatokban. Az az örökös marakodás, amely a fasiszta táborban a burzsoá spanyol Falange és a navarrai falu fanatikusan vallásos kulákjai között folyik, alássa a fasiszta frontot.

Ebből azonban semmi esetre sem szabad azt a következtetést levonni, hogy Franco hadserege már nem harcképes.

Megkérdeztem egy katonát, egy szocialista munkást, aki egyenesen a börtönből került a frontra és három hét múlva átszökött hozzánk:

– És lőttél a köztársaságiakra?

– Lőttem.

– Sokszor?

– Sokszor . . .

– No és lehetséges, hogy megöltél valakit a sajátjaid közül?

– Lehetséges. Lőnöm kellett. Az őrmester minden lépésünkre ügyelt. Ahogy egyet fordultunk, mindenütt és mindig pisztolyos őrmesterbe ütköztünk. Úgy tűnik, mintha annyian volnának, mint égen a csillag. S őszintén szólva, ezektől jobban féltünk, mint magától Francótól.

Ez színigazság. A továbbszolgáló altiszteknek nagy szerepük van a lázadók hadseregében. Egyelőre még összetartják ezt a hadsereget, ők biztosítják a század és a századnál kisebb alakulatok harcképességét. A fasiszta altiszt született spanyol vagy idegen földről vetődött ide. Gyarmati kalandor, faragatlan zupás, goromba pokróc, vasmarokkal tartja kezében a szakaszát, mint valami börtönőr. Gyűlölik, de félnek tőle és engedelmeskednek neki. Rugdos, botoz, belelő a lemaradókba – így hajtja harcba katonáit. Amikor viszont a fasiszta alakulatot olyan mindent elsöprő támadás éri, amelynek sikere egy percig sem kétséges, amikor az altiszt befolyása, ha csak egy pillanatra is, megszűnik, akkor néma megadással engedelmeskedő katonái puskát, ágyút, mindent feledve, hanyatt-homlok menekülnek, s nincs az a hatalom, amely megállíthatja őket. Így volt ez a majadahondai és a Las Rozas-i köztársasági ellentámadás során, így volt Guadalajarában, s így volt a Los Ángeles-magaslat megrohamozásakor.

FEBRUÁR 2

Minden elcsendesedett. A köztársaságiak új, most aztán igazán nagy támadást készítenek elő. A hadművelet célja: messzire visszavetni a fasisztákat Madridtól. Ehhez új, hatalmas tartalékokat, a brigádok egész sorát vonják össze. A vezérkar tervét maga Largo Caballero hagyta jóvá. Madridban erről a tervről még semmit sem tudnak, bár a madridi csapatoknak is támadást kell indítaniuk.

Az ütközet előkészületeihez még egy hétre van szükség. Elhatároztam végül, hogy néhány napra elutazom Madridból. Október 17-e óta ki sem tettem innen a lábamat. Most talán lesz rá lehetőségem. Ha valami mégis történnék, még vissza tudok jönni.

Elindultam Doradóval a valenciai úton, s Tarancón mellett délre fordultunk La Mancha felé.

Madrid eltűnt mögöttünk, s csak ebben a pillanatban értettem meg igazán, mekkora veszélyben forog ez a város, mennyire elszakadt a világtól, milyen furcsa, milyen szomorú és fájdalmasan dicsőséges sorsot választottak maguknak azok a százezrek, akik ezek között a falak között, ezeken az utcákon, e futóárkok és barikádok között élnek.

FEBRUÁR 3

Már sötétedett, amikor a tönkrement, elhanyagolt országúton elértük a falut. A kerületi bizottság titkára egész úton kínálgatta táskájából az almát; közben a nemesített vetőmagvakról, az igaerőről, a felszerelés javításáról beszélt, elmondta, hogy a terület ígért egy traktort, de nem küldött, hogy az újságok hihetetlen késéssel érkeznek meg, hogy nagyon akadozik a katonai előképzés, s hogy ennek a káderek az okai.

A mezőn egymást követik a hullámos dombvonulatok, a távolban házak fehérlenek. Ez azt jelenti, hogy lefekhetek, fájós vállamat pihentethetem, alhatok egy kicsit. Az úton két fejkendős parasztlány haladt előttünk hímzett ingben. Egy harmadik, szintén fejkendős, szembe jött velünk szamárháton. Erről jutott

eszembe, hogy a leány talán maga Dulcinea, Don Quijote de la Mancha, a furfangos és boldogtalan hidalgó istenített Dulcinea del Tobosója; hogy mi nem a Tyereknél, nem a Kubánban vagyunk, hanem La Manchában, s hogy az előttünk levő falu Toledo terület Quintanar kerületének El Toboso nevű falva. A titkárt Gregorio Gallegónak hívták. Soha életében nem volt még La Manchán túl; nem is igen tudja elképzelni a Kubánt, és szörnyen csodálkozna, ha ott is látna fejkendős leányzókat, szakasztott olyanokat, amilyenek itt, Quintanarban vannak.

El Toboso komoran fogadott bennünket. A házak úgy álltak, mint kicsiny, sötét, megközelíthetetlen egy- és kétemeletes erődök. A súlyos templomkapun középkori lakat és egy kartontábla függött: „Antifasiszta népi gabonaraktár". Feketekendős asszonyok hosszú sora, az utcasarkon derékszögben megtörve, bekígyózott a fűszerüzletbe. Kakaót vásároltak, fejenként fél fontot. A falu szinte ragyogott a tisztaságtól. Madridra hirtelen úgy emlékeztem, mint valami roppant nagy, agyonszemetelt katonai táborra.

Az alcalde udvariasan és tartózkodóan fogadott bennünket. Hatalmas parazsastál mellett melegedett; a szén könnyű füstje fölszállt és megtelepedett a mennyezet már amúgy is alaposan befüstölt gerendáin; a sivár, alacsony szoba végén levő kőpadon, régi, megsárgult iratokkal teli polc alatt pipázó parasztok üldögéltek, s némán hallgatták beszélgetésünket.

Eleinte általános és politikai témákról esett szó. Az alcalde elmondta, hogy bár nehéz időket élünk, El Toboso minden elégedetlenkedés nélkül viseli sorsát, s a falu egy emberként áll a jelenlegi törvényes kormány mögött. Ő maga mindent elkövet, hogy El Toboso a hatóságok iránti lojalitás és engedelmesség példaképe legyen. Magáról kijelentette, hogy hivatalosan köztársasági, de meggyőződését tekintve kommunista, bár nem idegenek tőle az anarchista eszmék sem. Arra a kérdésre, hogy mi a véleménye a szocialista pártról, hangsúlyozta, hogy ezért a pártért is mindig rajongott. Ugyan lehet-e kommunista az, aki egyidejűleg nem szocialista és köztársasági is? El Toboso két és félezer lakosából csak ezeregyszáz vett részt a tavalyi februári választásokon. Ezek közül kétszáz szavazott a népfront pártjaira,

kilencszáz pedig – s itt az alcalde mélyet sóhajtott – jobboldali és fasiszta pártokra szavazott. A lázadás és a polgárháború kitörése után 15 embert letartóztattak, 11 pedig eltűnt. A többiek az alcalde véleménye szerint belátták hibájukat, s ma – az ő kifejezésével élve – ugyanaz a szív dobog bennük, mint az államban.

A beszélgetésnek ez a része szemmelláthatólag igen kényelmetlen és igen kényes volt az alcaldénak. Hol fázósan dörzsölte kezeit a parázs fölött, hol a verítéket törölgette homlokáról, hol sokatmondóan összehúzta a szemöldökét, hol ravaszul nevetgélt, s nagyon megörült, amikor egy nagyon fiatal, nagyon magas és nagyon szomorú leány megjelenése elvonta a társaságtól.

– Nézzük csak – mondta élénken –, itt áll önök előtt a híres tobosói Dulcineák egyik példánya! Azelőtt jártak mifelénk turisták, de most nincs, aki gyönyörködjön az itteni szépségekben.

Én igyekeztem gáláns, művelt lovagnak látszani, s megmondtam a leánynak, hogy már régóta szerettem volna látni őt, Cervantes halhatatlan alkotásának dicső alakját. A falu szépe azonban engem éppúgy nem értett meg, mint ahogy nem értette meg az alcaldét sem. Írástudatlan volt, mint El Toboso lakosainak 90%-a, mint Spanyolország egész lakosságának 40%-a. Azért jött, hogy beteg apja, a falu ácsa részére engedélyt kérjen egy kiló húsra.

Az alcalde lágyan elmosolyodott.

– De hiszen tudod, hogy én nem vagyok orvos, márpedig csak az orvos állapíthatja meg apád betegségét s mondhatja meg, hogy jót tesznek-e annak a betegségnek azok az elemek, amelyeket a háziállatok húsa tartalmaz vagy nem, hiszen a hús súlyosbíthatja is a betegséget, sőt tragédiát is okozhat. Hozzál nekem, gyermekem, írást az orvostól, akkor intézkedem, hogy adják ki neked a húst.

A leányka bánatosan meghajtotta magát, s eltávozott. Az alcalde megjegyezte, hogy a lakosság még nem egészen öntudatos, s neki a legegyszerűbb dolgokat is magyaráznia kell. Ezután gazdasági kérdésekre tértünk át.

Az El Toboso körüli földek nagyrészt gazdag parasztokéi és kis földesurakéi. Kevés olyan gazdaság van errefelé, ahol öt,

három vagy legalább két béres ne volna. Volt néhány nagy földesúr is, de valamennyien átszöktek a fasisztákhoz; összesen körülbelül 2000 hektár területű birtokaikat a közösség elkobozta. Ezeken a földeken, jelentette ki ünnepélyesen az alcalde, kolhozt létesítettek.

– Hány gazdaságból áll ez a kolhoz?

Ezt nem tudta megmondani.

– És ki tudja? Ki vezeti a kolhozt?

A választ úgy kellett értenünk, hogy az elkobzott föld felett a helyi pártok képviselőiből álló népfront-bizottság rendelkezik. Ami a különféle részletkérdéseket, mint például a mezei munkákat, a munkamegosztást, a lovak igénybevételét és a többi hasonlókat illeti, ezeknek intézésére működik a bizottság mellett egy technikai vezető, de a nevére az alcalde nem emlékezett.

Csaknem egy teljes órát vesztegettünk el, míg végre megtaláltuk a technikai vezetőt. Alacsony termetű, nagyon intelligens ember, szavaiból látszik, hogy hozzászokott a parancsoláshoz. Alig váltottunk néhány szót, máris világossá vált, hogy nem a népfront-bizottság, hanem ő a teljhatalmú gazdája annak a valaminek, amit El Tobosóban kolhoznak neveznek. Béresek és szegényparasztok segítségével – felhasználva az elkobzott ószvéreket, felszereléseket és vetőmagot – még decemberben és januárban elvégeztette a szántást, elvettette a búzát, a zabot és az árpát, most pedig a gyomlálást készíti elő. Ő gondoskodik, szerfölött szűkmarkúan, a munkások és családjaik élelmezéséről. Eleinte mindenki egyforma fejadagot kapott, nemrég azonban valami munkaegység-félét vezetett be, pontosabban: minden munkát darabszám, természetben fizet meg. Most a szőlők metszéséről és az olajligetek kapálásáról tárgyal a néppel.

– Milyen időközönként van a kolhozban közgyűlés? Van-e önöknél valamilyen vezetőség vagy igazgatóság?

A technikai vezető elmondta, hogy gyűléseket csak politikai kérdésekben tartottak, ami pedig a technikai kérdéseket illeti (ebbe a fogalomba nála a szó szoros értelmében minden belefér), ezekben a népfront-bizottság felhatalmazása értelmében az egyszemélyi vezetés elve alapján intézkedik ... Nagyon csodál-

kozik, amikor azt hallja, hogy a Szovjetunióban kolhozon valami egészen mást értenek.

– És nem volna jobb az elkobzott föld egy részét egyelőre a kevés földű parasztoknak és béreseknek átadni, akár egyéni, akár csoportos megművelésre?

Nem, ezt sem az alcalde, sem a technikai vezető nem tartja helyesnek.

Véleményük szerint a béresek és az egyénileg gazdálkodó parasztok egymagukban nem tudnak megbirkózni a földdel. Ehhez sem erejük, sem eszközük nincs. És ami a legfontosabb: az alcalde fél, hogy összezavarják a dolgokat a föld felosztása során. A földet odaadni könnyű, de visszavenni – ez aligha sikerülhet bárkinek is. Ezért El Toboso vezetői elhatározták, hogy egyelőre nem nyúlnak hozzá az elkobzott birtokokhoz, egy kézben tartják őket, és majd a háború után, amikor minden tisztázódik, meglátják, mitévők legyenek a földdel.

Kérésemre megmutatták a közös gazdaság lóistállóját. Jóféle kőistálló. Harminc öszvér van az állásokban. Sohasem hittem volna, hogy ilyen nagy darab öszvérek is léteznek. Ugyanott ekék is hevertek – ősrégiek, ekevasuk tompa, rövid. Ilyen ócska szerszámokat Oroszországban már sehol sem lehet látni. A lovászok, akik éppen friss vizet adtak az öszvéreknek, megemelték a sapkájukat, amikor meglátták a „technikai vezetőt". Mindez együttvéve azt a benyomást keltette bennünk, hogy kitűnően rendbentartott földesúri gazdaságot láttunk, melyet serény intéző vezet, míg a gazda külföldön tartózkodik.

Kiléptünk az utcára – koromsötétség. Ilyen sötétségben nem kell sem képzelődőnek, sem Don Quijoténak lenni ahhoz, hogy a szél zúgásában meghallja az ember az ellenséges hordák üvöltését, a kertajtók csapódásában pedig az álnok ellenség lövéseit. Hajléktalan fasisztákból álló kisebb csoportok és bandák csavarognak a köztársasági hátország útjain. Nappal elrejtőznek a szakadékokban és barlangokban, éjjel belopóznak a falvakba, hogy raboljanak és kegyetlenkedjenek.

– És hogy él ez a falu munka után? Mivel töltik az időt, milyen szórakozásaik vannak?

Az alcalde zavarba jött:

– Nézzék, nálunk azelőtt nagyon sokan jártak templomba. A fiatalok is. Nem is annyira vallásos meggyőződésből, inkább csak szórakozásból. A templomban és a templom körül mustrálhatták egymást, a fiúk a lányokat, a lányok a fiúkat, titokban megismerkedhettek... Most ez megszűnt, no és így nincs hol találkozniuk, otthon ülnek vagy összegyűlnek valamelyik señoritánál, akinek van petróleumja. Ha nincs világosság, tilos az összejövetel: könnyű kísértésbe esni. Az öregek meg, persze, alszanak.

Az alcalde elvezetett bennünket a vendégfogadóba. Az eresz alatt, egy kőből kivájt itató mellett, amelyből bizonyára Rocinante is ivott, már gondosan elhelyezték a gépkocsit. Az étkezőben, hideg kályha mellett, egy nyomorúságos mécs világánál, savanyú képpel üldögélt az éhes Dorado. Az alcalde félrehívta a fogadóst, valamit a fülébe súgott, mire a vigasztalan hideg kalyiba, mintegy varázsütésre, megváltozott. A kályhában fellobogott a tűz, a tűzön pirulni kezdett az ínycsiklandó bárány-comb. No lám! Kiderül, hogy El Tobosóban orvosi recept nélkül is lehet húst kapni, méghozzá annyit, amennyi bele se fér az ember gyomrába.

A bárányhúson kívül feltálaltak oleát, ezt a különféle gyökerekből készült, gazdagon fűszerezett spanyol ételt, azután csodálatos quintanari levest, sőt még morteruelót is, a híres, libamájból készült la manchai pástétomot, amely felveszi a versenyt a strasbourg-i pástétommal. A hatalmas korsó idevalósi karcos, erős bort már meg sem kell említenem. Ezért is, az alvásért is, a fűtésért is, a tobosói fogadós reggel jóval többet számított fel, mint a legdrágább fővárosi szálloda. De az igazat megvallva, ilyen vacsorám még nem volt a Spanyolországban eltöltött fél év alatt. Éjszaka a nagybélű Camachóról, a falu gazdagjáról álmodtam. A haragos Don Quijote a beteg Dulcinea részére kiutalást kért tőle egy kiló bárányhúsra, Camacho azonban kinevette a papír vértezetű búsképű lovagot, s azt követelte tőle, hogy hozzon receptet a szabótól.

El Tobosótól Villa de Don Fadriquéig gépkocsin egy óra az út. Don Quijoténak ellenkező irányban ugyanerre az útra egy teljes nap kellett. A Cervantes-kutatók, akik szorgalmukat tekintve jóval felülmúlják a mi puskinistáinkat, Don Quijote gebéjének naponta megtett útját 25 kilométerre becsülik, és Villa de Don Fadriquét abba az öt faluba sorolják, ahol a nagy nemzeti regény hőse élhetett. Turisták azonban sohasem keresik fel Don Fadriquét. Számukra itt nincs látnivaló: az egyik falu olyan, mint a másik – házak, parasztok, egy malom, kutak, állatok. De azért Don Fadriquének neve van az országban. A falu parasztjai a királyi reakció éveiben és Gil Robles diktatúrájának napjaiban harcoltak a fasiszta földbirtokosok ellen. Amikor megpróbálták betiltani politikai gyűléseiket, bezárni a népházat, egyszerűen elkergették a csendőröket, s utána két hétig, az ország feszült figyelme közepette, fegyveresen álltak ellen két büntető-zászlóaljnak. A fasiszta hatóságok kénytelenek voltak tárgyalásba bocsátkozni és kompromisszumot kötni: engedélyezték a népház kinyitását. A falu mindig megvédelmezte jogait, de segített szomszédainak is. Az egész quintanari körzetben és magában Quintanarban is, ha a csendőrök vagy a földesurak vagy a földesúr magánőrsége tenni próbált valamit a parasztok ellen, azok nyomban üzentek Don Fadriquébe. A Don Fadrique-i legények el is jöttek, megmutatták, hogyan kell elbánni a fasisztákkal, s maguk jártak elöl jó példával.

Az ayuntamientóban (községi tanács) nagy csoportban vettek körül bennünket öregek, fiatalok, nők. Kérdezgettek a Szovjetunióról, milyen ott az élet, hogyan vélekednek a spanyolországi háborúról, a háború kimeneteléről, de közben-közben meséltek a saját dolgaikról, gondjaikról, eredményeikről is.

Don Fadriquének ugyanannyi lakosa van, mint El Tobosónak. Ebből a faluból azonban négyszázan álltak be a köztársasági hadseregbe. Húszan életüket vesztették a köztársaságért vívott harcokban – nevük, sorszámmal ellátva, ott látható egy zölddel díszített fekete emléktáblán. Még harminc sorszám követ-

kezik utánuk, mintegy mutatva, hogy a falu számít újabb áldozatokra.

A Don Fadrique-i parasztok nemcsak fegyverrel harcolnak a fasizmus ellen. A falu hatvan kilométerre van Toledótól, százötven kilométerre Madridtól. Az alcalde és a népfront-bizottság megszervezte, hogy rendszeresen küldenek élelmiszert az ostromlott fővárosnak. Nincs olyan nap, hogy ne indítanának Madridba két-három teherautót kenyérrel, sajttal, takarmánnyal, borral, főzelékfélékkel, hússal megrakva.

– Hát hogyan, maguknál hús is van? El Tobosóban még a betegek számára sincs elegendő.

A Don Fadrique-iek elkomorodnak.

– Dehogyis nincs! Becsületből nincs ott elegendő! Tobosóban legalább annyi hús van, mint nálunk, csak a bizottság hagyja elrejteni, vagy ha eladják, akkor suba alatt, s nem Madridban, hanem keleten, ott többet fizetnek. Nálunk viszont törvény az, hogy ha keletről jönnek, azt mondjuk, hogy élelmiszerünk van ugyan, de eladni nem tudunk, mert Madridot látjuk el. Bennünket semmiféle papírral nem lehet megfélemlíteni, még kevésbé erővel. Mikor viszont madridiak jönnek, őket már ismerjük, megpúpozzuk a gépkocsit, s az áron nem vitatkozunk. Itt pedig, Don Fadriquéban üzletben kapható a hús.

Valóban, a főutcán van egy tiszta kis húsbolt, cégtábláján „Parasztszövetség" felirat. Bárki vásárolhat két kiló bárányhúst. Sorbanállás nincs. Parasztszövetségnek nevezik az itteni fogyasztási szövetkezetet. Ez árusítja a mezőgazdasági termékeket vagy cseréli be őket (nagyon szűken vannak készpénzzel) cukorra, kávéra, gyufára, petróleumra. Több üzlete is van a faluban. A szövetség, mely tagja az Országos Parasztföderációnak, az utóbbi időben vállalta azt is, hogy tagjai számára kölcsönöket, hiteleket vesz fel az Állami Parasztbanktól.

A másik nagy szövetség a faluban a mezőgazdasági munkások szövetsége. Ide tartoznak a béresek és a falusi kisiparosok is. A két szövetség használatba vette a lázadók elkobzott földjének egy részét: 300–300 hektárt. A fennmaradó 700 hektárt az ayuntamiento a népfront pártjaival együttműködve kiosztotta

egyéni használatra a földet igénylő szegényparasztok és zsellérek között.

– Erre az esztendőre egyelőre csak egy szabályt léptettünk életbe: mindazok, akik vállalkoznak egy darab föld megművelésére, műveljenek meg annyit, amennyit tudnak, és adják el munkájuk termékeit. Ebből csak haszna lesz a hadseregnek. Úgyis ott dől el, hogy kié a föld. Mindenesetre egyelőre mi vagyunk itt.

Mindössze huszonöt kilométer – és micsoda óriási különbség a két falu között!

El Tobosóban alig leplezett ellenséges hangulat, szabotázshangulat érezhető a köztársasággal és a köztársaság szabadságharcával szemben, közszemlére kitett álnyomorral tüntetnek ebben a mindenkor gazdag faluban. Elrejtik az élelmiszereket és spekulálnak velük, kizsákmányolják a béreseket és a szegényparasztokat olyan álbaloldali kollektív forma ürügyén, amely bizonyos körülmények között úgy is feltüntethető, hogy csupán a földesúri földek ideiglenes megóvását szolgálta a földesurak visszatéréséig.

Don Fadriquéban a parasztság aktívan, önfeláldozóan harcol a fasizmus ellen. Hathatós segítséget nyújt az antifasiszta város munkásainak és kispolgárságának. A parasztok szabadon kereskednek munkájuk termékeivel, s ez a szabadkereskedelem az újtípusú demokratikus állam segítésének jellegét öltötte.

Honnan ez a különbség? Vajon csak annak tulajdoníthatjuk ezt, hogy Toboso kulákfalu, Don Fadrique pedig szegényparaszti falu?

Szerintem nemcsak erről van szó. Don Fadriquében a gazdag, jómódú parasztok jelentős rétege él. Egy-egy gazdának tizenöt, harminc, sőt negyven hektár földje, öt-hat öszvére, öt tehene van, bérmunkát alkalmaz és nagy árukészletekkel rendelkezik. Két ilyen gazdával összeültem, hogy kiszámítsuk alaptőkéjüket; mindkettőnél több mint ötvenezer peseta volt az eredmény. De ők is, akárcsak valamennyi középparaszt, szívvel-lélekkel a népfront-kormány oldalán állnak, búzát, burgonyát szállítanak a kormánynak, de elküldik fiaikat is a lövészárkokba. Tobosóban viszont sok zsellér van, akik ma még lényegében szervezetlenek

és csupán gazdát cseréltek – a földesúr helyett bizottság hatalmaskodik rajtuk, sőt még csak nem is bizottság, hanem „technikai vezető".

Nagy szerepe van ebben annak a különbségnek, amely a politikai pártok munkájában tapasztalható.

Don Fadriquéban a szocialisták, a kommunisták, a köztársaságiak régóta, de különösen az utóbbi időben aktívak, mozgékonyak. Megmagyarázták a parasztoknak, hogy mik az igazi érdekeik, megtanították őket arra, hogy védjék meg jogaikat a fasiszta földbirtokosok merényleteivel, de ugyanannyira a különféle baloldaliaskodó kalandorok felelőtlen kísérleteivel szemben. A parasztok ma már tudják, mit adhat nekik a demokratikus köztársaság, mit követelhetnek ők a köztársaságtól, tudják, mit vehet el tőlük Franco, s miért kell harcolni ellene.

Tobosóban a népfront-bizottság csak a látogatók becsapására szolgál. A falu egész életét szűk szindikalista keretek közé szorították, a politikai munkát pedig a bezárt templom körül, a sötét, néma házakban a fasiszták végzik, akiknek a hajuk szála sem görbült meg. Toboso és Don Fadrique két pólus, két véglet a jelenlegi spanyol faluban uralkodó állapotok tekintetében. E két pólus között helyezkedik el a spanyol falu bonyolult, felzaklatott és mélyen megrendített életének valamennyi válfaja és árnyalata.

Egyszer, még Madridban Vicente Uribe földművelésügyi miniszter mutatott nekem egy géppel teleírt lapokból összefűzött vaskos kötetet: csupa táblázat arról a rengeteg formáról, melyek között jelenleg a lázadóktól elkobzott óriási földterületek használata folyik. Van itt állami gazdaság, közösségi, szakszervezeti, kollektív, egyéni és van itt mindenféle szövetkezeti forma – kereskedelmi, hitel- és termelőszövetkezet stb. stb. Vannak itt osztatlan anarchista kommunák is, melyekben egészen a fehérneműig mindent társadalmasítottak, eltörölték a pénzt, s cigarettadobozokból kivágott bonokkal helyettesítik. Szabályozni mindezt vagy akárcsak eligazodni benne ma még, a polgárháború kellős közepén nagyon nehéz. A kormány helyesen jár el, amikor a mezőgazdaság valamennyi formáját – az egyéni és a kollektív formákat egyaránt – egyetlen ismérv – a termelékenysé-

gük – alapján látja el hitellel és támogatja. Megművelni, bevetni, learatni minden talpalatnyi földet – ez az első és a legfőbb követelmény, melyet a kormány a faluval szemben támaszt.

Másképpen nem is lehet. Az élelmiszertartalék eldöntheti a háború és az egész demokratikus rendszer sorsát. Szívből örülhetünk, mert az egész köztársasági Spanyolországban egyetlen darabka felszántatlan, bevetetlen földet sem lehet találni. Még a frontvonalon, tüzérségi tűzben, bombázások közepette is nyugodtan teljesítette a paraszt állampolgári kötelességét.

A többi, minden egyéb a politikai pártoktól függ. Jó vagy rossz munkájuk, gyenge, erős vagy semmilyen, hasznos vagy káros munkájuk gyümölcsét minden faluban, minden tanyán, minden parasztházban megláthatjuk.

Ahol a pártok törődnek a faluval, ahol vigyáztak a rendre, a törvényességre, a falu lakóinak érdekeire, ahol erősítették a várossal való antifasiszta szövetséget, ott a parasztság a hősiesség és az önfeláldozás csodálatos példáit mutatta, párt-osztagokat alakított, helyet szorított a városból jött menekültek számára, s igazi spanyol nemeslelkűséggel osztja meg velük mindazt, amije van. Ahol a politikai munka csupán adminisztrálgatásból, rekvirálásból és plakátragasztásból áll, az emberek mogorván üldögélnek házaikban, s várják, hogyan alakulnak a dolgok. Pedig rendes, sőt gyakran nagyszerű emberek ezek, olyanok, akik fegyverrel és szerszámmal egyaránt segíthetnék a köztársaságot.

FEBRUÁR 6

Vendégszerető házigazdáim nem akarnak elengedni Don Fadriquéból. Végigvisznek a falun – vagy negyven főnyi embertömeg kíséretében –, s mindent megmutatnak, mindent elmondanak. Nézze csak, itt állt az a barikád, melyet Gil Robles csendőrei ellen építettünk; itt esett el harc közben Ángel Cabrera, a kovács, ez a remek fickó. No de ebbe a házba okvetlenül be kell jönnie: ennek a parasztnak tegnap fia született, s José Díaz tiszteletére Josénak keresztelte. Itt meg, ebben a házban nappal semmi sincs, de este írás-olvasás-tanfolyamot vezet egy köztár-

saságpárti señora. Milyen kár, hogy reggel elutazott Quintanarba, s így elkerülték egymást!

– Nagy a csönd itt maguknál esténként? Unalmas?

– Maradjon itt nálunk, töltsön el egy estét Don Fadriquéban, és nézze meg, hogy élünk! Két népházunk, mozink, tánchelyiségünk, saját színjátszó együttesünk, olvasótermünk és igen sok körünk van; önként jelentkező nők esténként fehérneműt varrnak a harcosok és a sebesültek részére.

Ebben az isten háta mögötti fészekben az emberek látták már a legjobb világfilmeket s csaknem valamennyi nagyobb szovjet filmet. Nem tudni miért, de különösen megtetszett nekik a *Kék expressz:* már negyedszer rendelték meg.

Don Fadrique fő büszkesége a régi népház, az az épület, amely mögül a falu a két zászlóalj ellen harcolt. Még a monarchia idejében épült. Építésében részt vett az egész falu: minden férfi és nő hozott egy-egy követ, egy-egy gerendát, egy-egy ablaküveget. Az épület kicsi, barakkszerű, és hideg belsejében fapadok sorakoznak. Van egy másik, új, csinos épület is, a volt földbirtokos klub épülete, melynek kárpitozott bútorokkal pompásan berendezett, kényelmes helyiségeiben megtalálható minden, amit csak a vidéki señorok ki tudtak gondolni. De a politikai gyűléseket változatlanul a régi épületben tartják.

– Miért?

– Mert nálunk a régi házat nagyobb tisztelet veszi körül.

A Don Fadrique-iek nevetnek:

– Ne feledje el, mi mégiscsak valahogyan Don Quijoték vagyunk.

Don Quijoténak tartják magukat, bár származásukat, vérüket, társadalmi helyzetüket tekintve inkább Sancho Panza utódai.

A tegnapig uralkodó Spanyolország, a földesurak és szerzetesek, bankárok és misztikus filozófusok Spanyolországa hagyományból ápolta ugyan a nagy Cervantes hivatalos kultuszát, de könyvét úgy magyarázta, mint tragikus, megoldhatatlan dilemmát az eszményi lovag, az arisztokrata Don Quijote és a közönséges, hétköznapi, plebejus Sancho – a költészet és a próza, a csodálatos álom és a vulgáris valóság között. Ez hazugság volt, mindenekelőtt Cervantes meghazudtolása. Spanyolország nagy

írójának mindkét hős kedves volt: egyforma szeretettel írta meg mindkettőjüket. Cervantesnál Don Quijote és Sancho nem ellentmondás, hanem szintézis, nem tragédia, hanem a spanyol nép szellemi és alkotó erőinek apoteózisa.

Elkövetkeztek a nagy megpróbáltatások napjai. A búsképű lovag és barátja, fegyverhordozója már nem a szélmalmok, nem mesebeli varázslók ellen szállt harcba.

A XX. század legkegyetlenebb, legsötétebb fegyveres erői rontottak rá a békés, felkészületlen Spanyolországra.

A világ szemtanúja Don Quijote dicső párviadalának. Don Quijote az egész emberiségért, az egész emberiség ellenségei ellen csatázik. Buzogánya nemcsak a földet, a házat, a családot védi - védi a spanyol kultúrát, könyveket, eszméket, a gondolkodás és az alkotás szabadságát is.

FEBRUÁR 7

Valencia! Simogató napfény, a tenger, a virágok, gyümölcsök részegítő illata fogad. A hegyek között épült rideg, háborús Madrid után valóságos felüdülés ez. A narancs - ameddig a szem ellát - aranyszőnyegként hever a város körül, nincs hova szállítani, nincs kinek eladni Gyümölcstől roskadozó narancsfák nőnek a főutcákon, az aszfalt kellős közepén, lámpaoszlopok és villamosvezetékek között. Ez ugyanolyan természetellenesen hat, mintha például a fürdőkád csapjából a vízzel együtt halak is ömlenének. A járdákat valósággal ellepi a tétlen tömeg. Hadköteles fiatalemberek egész légiója csavarog, üldögél elterpeszkedve a kis asztalkák mellett. A Castelar téren óriási plakát: „Ne feledd, hogy a front 140 kilométerre van innen!" Az ellátás egészen rosszul van megszervezve, a piacokon kevés az élelmiszer, de az éttermekben korlátlanul kapható hús, baromfi, hal, felvágott, főzelék. A város zsúfolt, a lakások tömve, a minisztériumok mind a mai napig verekszenek az épületekért, a miniszterek szállodákban laknak és étkeznek, s mindegyikük után az újságírók egész falkája lohol. Esténként a szállodai éttermekben közös kávé mellett, hangosan vitatják a katonai és államügyeket.

Largo Caballerót mindenki szidja: ellenségei fennhangon, hí-

vei csak úgy csendesen. De tartanak tőle: az „öregnek" rossz szokásai vannak, ordít, nem tűr ellentmondást, a katonai kérdéseket egymaga dönti el mint hadügyminiszter, a többi kérdést egymaga mint kormányfő. Csak legalább döntene, de nem dönt. Hadműveletekre vonatkozó igen fontos iratok nagy halomban hevernek az asztalán, a kutya se néz feléjük, senki sem hajtja végre a bennük foglaltakat. Történhet bármi – Caballero este kilenckor aludni tér, és senki sem meri felébreszteni az „öreget". Ha Madrid éjfélkor elesne, a kormány feje ezt is csak reggel tudná meg. Csöndes harc folyik ellene, de egyelőre mindenkit elhallgattat azzal fenyegetőzve, hogy lemond s ezzel megfosztja a népfrontot vezetőjétől. Még a kommunisták is, akik másoknál világosabban látják Caballero politikájának végzetességét, időelőttinek és károsnak tartják lemondását, abból az elgondolásból kiindulva, hogy ez ártana a kormány külső tekintélyének. Az „öreg" érzi ezt, ezért mindenkit terrorizál: vagy feltétel nélkül engedelmeskednek neki, vagy itthagy csapot-papot.

Az új támadást rettenetes lassan készítik elő; az alakulatokat még nem egészítették ki, s bár fegyver van, mind ez ideig nem fegyverezték fel teljesen őket. Caballero egyetlen puskát sem ad ki aláírása nélkül. Azt hiszi, hogy minél később adja ki a fegyvert, annál jobban megóvja. Valójában éppen fordítva van. A katonák botokkal gyakorlatoznak, s mivel közvetlenül a harc előtt kapják meg a fegyvert, nem tudnak bánni vele: eltörik vagy elhajítják. A közelgő támadásról mindenki tud a városban, természetesen az ellenség is, és itt tudják, hogy az ellenség tudja, s az ellenség is tudja, hogy mi ezt tudjuk. A kávéházban, a parancsnokságokon, a villamoson vitáznak arról, hogy vajon sikerül-e a lázadóknak megelőzni bennünket, vagy nekünk sikerül megelőznünk őket.

Madrid után mindez szokatlan, bántó és nyugtalanító. Madridban, két kilométerre a fronttól, az emberek jobban bíznak a sikerben, mint itt a hátországban.

A köztársasági támadás hadműveleti tervének lényege (ezt a titkos tervet természetesen én is ismerem; mennyivel vagyok én rosszabb a többinél?!). hogy mintegy 15 brigádból álló rohamcsoport – egy egész hadsereg – védelmünk balszárnyán, a Ma-

rañosa–San Martín de la Vega szakaszról csapást mér a fasisztákra, s az első nap kijut a toledói országútra. Egy kisegítő csoport Brunete irányában támad. Egy másik csoport dél felől fedezi a fő csoportot. A madridiaknak az a feladatuk, hogy kiegészítő támadásokat hajtsanak végre: az egyiket az El Prado parkból, a másikat Villaverdéből, Lister korábbi megerősített állásaiból.

Az edzett, súlyos harcokban kipróbált madridi hadtestnek másodrangú szerepet osztottak ki. Ez nem véletlen, ebben politika van. Largo Caballero és Cabrera tábornok, a vezérkar főnöke fejébe vette, hogy teljesen új hadsereggel szabadítja fel Madridot, olyan hadsereggel, amelyet ők alakítottak meg, s amelyhez a madridiaknak semmi közük. Caballero így akarja kiköszörülni a csorbát: hiszen novemberben sorsára hagyta Madridot, sőt nyíltan kijelentette, hogy stratégiailag értelmetlen időnek előtte védeni a fővárost. Most bebizonyítja a maga igazát, s mint Madrid felszabadítója jelenik meg!

Vontatottan, minden eresztékében recsegve-ropogva dolgozik a vezérkari gépezet. A tisztek ide-oda utaznak – Valenciából a központi front parancsnokságára, a központi front parancsnokságáról Madridba. Jönnek-mennek a levelek, a jelentések, a feljegyzések, útközben elkerülik egymást, elavulnak, visszavonják őket. Vég nélküli telefonbeszélgetések folynak. A kémelhárító már több ízben felhívta a figyelmet arra, hogy a fasiszták mindent lehallgatnak, hogy nem szabad bízni a telefonvezetékben. Ezért aztán a parancsnokok szörnyen konspiratív nyelven társalognak:

– Hola ezredes, a madárkák már megérkeztek?

– Igen, tábornokom. Ma 9 óra 30-kor megérkeztek.

– Sok madárka?

– Tizennégy könnyű és négy nehéz. Két madárkának a leszálláskor eltört a futóműve.

– Caramba! Miféle marha vezette őket?!

– Erről már ment jelentés a kövér légügyishez. Ő azonban nem sokat törődött vele.

– Egy miniszter számára ez túlságosan jelentéktelen esemény.

Ő úgyis úgy tartja majd számon, hogy négy nehéz madárkánk van... Hát a teknősbékák? Valamennyi úton van már?

– Nem mind, tábornokom. Két szakasz teknősbékának javítják a hernyótalpait.

– De hiszen így sohasem fogjuk megkezdeni! Már másodszor halasztjuk el a lakodalmat. Esküszöm minden szentekre, hogy a fasiszták megelőznek benünket! A felderítés jelenti, hogy az ő lakodalmukhoz már minden készen áll.

– Semmit sem tehetek! Ön tudja, tábornokom, hogy mi a helyzet a vőlegénnyel: megharagszik, ha figyelmeztetjük.

– És a vőlegény helyettese már elutazott Valenciából?

– Azt hiszem, nem utazik. A vőlegény utazik a második helyettessel.

– A szakállassal?

– Úgy van, tábornokom.

– Ehhez nekem semmi közöm. Én erről nem tudok. Engem nem fog megtalálni.

– Mit kíván jelenteni a gyermekek egészségéről?

– A gyermekek teljesen egészségesek. A hőmérséklet emelkedik. Ne felejtse el: nem kaptam meg öntől 2800 játékot a legutóbbi szállítmányból. S ezekből az... izé... nincs elég... Kifogyóban vannak. Még csendes napokon is használunk ezekből az... izékből... mintegy 80 ezret naponta.

– Hát az ő madárkáik felröpültek-e?

– De még mennyire! Hét madárka. Diót dobáltak. Hét diót.

– Áldozatok nincsenek?

– Egy van. Egy dió közvetlenül a parancsnokság mellett robbant fel. Megölt egy botos embert.

– Milyet, tábornokom?

– Botosat, mondom!

– Bocsásson meg, tábornokom, milyet?

– Bo-to-sat! Vagy nem érti a rejtjeles beszédet? Nos hát gépfegyvereset, érti?!

– Értem, tábornokom!

A támadást január 27-ére tűzték ki, azután elhalasztották február 1-ére, majd 6-ára, most pedig 12-ére. Közben már nemcsak

a felderítés, hanem a védelem balszárnyán levő alakulatok maguk is jelentik, hogy a lázadók élénk tevékenységet fejtenek ki ezen a szakaszon. Úgy látszik, Franco mégiscsak megelőz bennünket.

FEBRUÁR 8

Pompásan ebédeltünk del Vayóval és feleségével egy tengerparti étteremben. Hatalmas, friss homárokat kaptunk, s éppen a nemzetközi helyzetről, Roosevelt álláspontjáról, a Vatikán álláspontjáról, Blum álláspontjáról meg még valakinek az álláspontjáról beszélgettünk, amikor odajött valaki s közölte, hogy a lázadók teljes erővel támadnak Madrid ellen, hogy már átvágták a valenciai utat, s hogy mindennek vége.

Nyomban ebéd után útnak indultam vissza Madridba. Késő este jutottam el Argandáig, aztán azt is elhagytam; az út szabad volt egészen a városig, de az ágyúdörgés nagyon közelről hallatszott, s az országút zsúfolva volt fejvesztett, halálra rémült csapatokkal. A sötétben madridiaknak gondoltam őket, de a parancsnokok közül senkit sem ismertem. Megtudtam, hogy ezek az új brigádok, amelyek a támadó hadműveletekhez fejlődtek fel, de megálltak, visszasomfordáltak, még a kiinduló állásukat sem foglalták el. A tisztek és a politikai biztosok arca döbbenetet, rémületet tükrözött, pusztulásról, vereségről, azonnali szükségszerű visszavonulásról folyt köztük a szó. Mindennek tetejébe a 21. brigádban szerencsétlenség történt. Az egyik zászlóaljparancsnok tisztjeivel együtt egy fogolytól elvett bombát vizsgálgatott. A bomba fölrobbant, s a zászlóaljnak mind a hét tisztjét megölte.

Éjszakára a lázadók erős rohamokkal előrenyomultak a Jarama folyó jobb partjáig, elfoglalták Vaciamadrid falut, ahonnan tűz alá vették s ezzel elvágták a valenciai országutat.

A városba kerülő úton be lehet jutni. Én azonban inkább egy országút menti kunyhóban töltöttem az éjszakát, hogy hajnalban tájékozódni tudjak majd az eseményekben.

FEBRUÁR 10

Többszöri próbálkozás után sem sikerült kiverni a lázadókat Vaciamadridból. A valenciai utat most már állandó tűz alatt tartják a fasiszták. Nyilvánvalóan új erőket hoznak ide. Megint csak a régi csapatokat kellett ideszállítani Madridból. Itt van ismét Modesto, Lister, Hans, Lukács, Márquez. Velük kell betömni a réseket. A tartalékhadsereg most érkezett alakulatait kaotikus állapotban visszavitték a hátországba, hogy ott rendbeszedjék őket.

FEBRUÁR 11

A marokkóiak éjjel odalopóztak a vasúti hidat őrző századhoz, megsemmisítették az egész századot, és átkeltek a Jaramán.

FEBRUÁR 14

A lázadók ezen az éjszakán indították meg első rohamaikat Arganda térségében. Szuronyrohamokra és kézitusákra került sor. A köztársaságiak visszaverték a lázadókat, és valamennyi állásukat megtartották. Reggel óta a harc ismét folyik, de kisebb erővel. A fasiszták támadó lendülete mintha alábbhagyott volna. Az ágyúdörgés és a gépfegyverropogás viszont egy percre sem szűnik meg. Különösen tombol a német légelhárító tüzérség. Ha egy gép megjelenik a láthatáron, az égen nyomban feltűnik az ágyútűz óriási, fekete, lángoló fényekkel tarkított halálos felhője.

A fasiszták elhatározták, hogy bombázni fogják a köztársasági alakulatokat. Tizennégy órakor Arganda légiterében megjelent hat Junkers harminchat vadászgép kíséretében. Egy szempillantás sem telt bele, máris szembetalálkoztak negyven köztársasági vadászgéppel. A harcban egyidejűleg összesen hetvenkét repülőgép vett részt. Mindkét fél földi csapatai izgatottan figyelték a légiharc látványát. A rengeteg motor fülsiketítő zúgása az egész környéket betöltötte.

Háromszor próbáltak a Junkersek átjutni a köztársasági vo-

nalakon, hogy ledobják bombáikat, és háromszor voltak kénytelenek menekülni a köztársasági vadászok elől. Így a Junkerseknek vissza kellett fordulniok anélkül, hogy bombáikat ledobhatták volna.

FEBRUÁR 16

Derék fickó ez a Dorado, csak néha kissé gyáva, ami bizony nem nagyon illik egy kommunistához. De ma hőst csináltunk belőle.

Vallescason át, a valenciai országúton hagytuk el Madridot. Dorado nyugodtan és biztos kézzel vezetett. Ezekben az utóbbi napokban többször mentünk vele errefelé, Modesto és Márquez frontszakaszára. A folyó messze volt tőlünk. Doradót mint afféle sofőrt nem érdekelte a térkép, azt tartotta, hogy az csak az utasok szórakozására szolgál, nem tudta, hogy odább a folyó éles kanyart ír le, kijön egészen az országútig, s hogy éppen ez az a hely, ahol az út a lázadók tüze alatt áll. Nyugodtan hajtott 80 kilométeres sebességgel. Magunk mögött hagytuk a 16., 17., 18. kilométerkövet – itt hirtelen lenyomtam a sofőr fejét, és rákiáltottam: – Hajts, ahogy csak tudsz! – Kocsironcsok, lövedékektől leszaggatott távíróvezetékek hevertek az országúton. Magam is mélyen lehajoltam, egyik szememmel láttam a sofőr rongyos bakancsát, amint teljes erőből nyomja a gázpedált. A golyók mint a záporeső kezdtek el kopogni az országúton, de csak vaktában lőttek ránk, és el is késtek a tüzeléssel, csak egyetlenegy golyó súrolta Buickunk hűtőjét, a többi mind célt tévesztett. Másként nem is lehetett. A fasiszták már egy hete tűz alatt tartják az országutat, eszükbe sem juthatott, hogy akadnak olyan őrültek, akik itt autóznak. Éppen erre számítottunk. Mint a szélvész száguldottunk az argandai hídhoz. Ott franciák ugrottak elibénk a 12. brigádból, s kis híján lekaszaboltak bennünket; azt gondolták, hogy lázadók törtek át. – Bravó, komám! – kiáltottam. – Ez volt a tűzkeresztséged. – Dorado, büszkén feszítve a volánnál, győztesként vezette a kocsit a parancsnokság elé. Lukács nagy jelenetet rendezett. Még azzal is megfenyegetett, hogy az öngyilkossági kísérlet miatt megvonja az ebédet. De nem vonta meg. Este, mikor visszatértünk Madridba, becsületszavamat ad-

tam a külföldi újságíróknak, hogy a valenciai út, a lázadók rádiójának hazug meséivel szemben, mind ez ideig bármilyen jármű számára járható, s hogy erről magam győződtem meg. Két tudósító táviratot is küldött lapjának. Én azért mégsem küldtem. Nem kell túlzásba vinni a dolgokat.

FEBRUAR 17

A madridi csapatok egyik csoportja a szárny felől és hátulról szorongatja a Jarama mentén tevékenykedő lázadó csapatokat.

Reggel 7 óra óta a köztársaságiak harckocsi- és tüzérségi támogatással támadást indítottak a Cerro de Los Ángeles-magaslattól délkeletre fekvő Marañosa település irányában. A harckocsizó alakulat mesterien átkelt a folyón, s maga után vonta a gyalogságot. A köztársasági tüzérségnek sikerült elhallgattatnia a lázadók légelhárító ütegeit, éppen akkor, amikor a köztársasági harci repülőgépek megjelentek.

Dél felé a harctér felett fasiszta gépek tűntek fel. Tizenöt Junkers közeledett rengeteg vadászgép kíséretében. Ez az armada eredménytelen bombatámadást intézett az ellen a körzet ellen, amelyben a köztársasági tüzérséget sejtette. A második hullámban ugyanezek a gépek Argandát próbálták támadni, de a köztársasági légelhárítók tüzébe ütköztek, s bombáik ledobása nélkül voltak kénytelenek visszafordulni.

A február 18-ára virradó éjjel és a nap folyamán a lázadók ellentámadást indítottak Marañosánál; ez aztán meggyengítette őket a Jaramánál, Argandánál.

A lázadókat felbőszítette a madridi csoport támadó hadművelete, s elhatározták, hogy éjszakai bombázással nyomban megbüntetik a madridiakat. Azért éjszakaival, mert ez biztonságosabb a légi banditák számára. Így aztán több mint egyhónapi szünet után ismét remegnek az ablakok a robbanásoktól, ismét halljuk a sebesültek jajkiáltásait, a központi utcákat ismét elborította a törmelék, a városi hullaházakba ismét hordják a halott asszonyokat és gyerekeket.

Mindössze két héttel ezelőtt jelentette ki Franco, hogy már rég elfoglalta volna Madridot, ha nem sajnálná rászabadítani a fő-

város békés lakosságára a tüzérségi és légi bombázás borzalmait. „Humanizmus", melyet meteorológiai jelentések, felázott talajú repülőterek sugallanak! Elpárolgott a nedvesség a repülőterekről – elpárolgott Franco és Göring emberszeretete is.

Egy órával ezelőtt újabb kegyetlen légiharc folyt le a Jarama fölött. Ez alkalommal a fasiszta repülők nagyon szívósan harcoltak. Nyilvanvalóan parancsot kaptak, hogy mindenáron tartsák magukat, mindenáron kényszerítsék meghátrálásra az ellenséget. Hét fasiszta repülőgép semmisült meg. A köztársaságiak három vadászgépet veszítettek, az egyik repülő megsebesült, a második sértetlen, a harmadik sorsa ismeretlen. De – bár három repülőgép elveszett – ez alkalommal is elűzték az ellenséget, ők maradtak a csatatér urai.

Mind hevesebben tombol az ütközet Madrid körül. Tíz meg tízezrek harcolnak mind a két oldalon. A kis háború nagy háborúvá fejlődött.

FEBRUÁR 18

Az utóbbi három nap harcaiban sok vonás és epizód mutatja, mennyire kíméletlenné vált a háború, milyen messze maga mögött hagyta már a kezdeti partizánkodó időszakot.

A jaramai front rendkívül zsúfolt. Mindkét fél jelentős erőket összpontosít ezen a viszonylag kicsiny frontszakaszon. Szinte megszakítás nélkül dörögnek az ágyúk, kelepelnek a gépfegyverek, egymást követik a gyalogsági, páncélkocsi- és légitámadások s a velük járó éjszakai kitörések, szuronyrohamok, lovassági felderítések a szárnyakon.

A lázadók az utóbbi harcokban megint nagyon súlyos veszteségeket szenvedtek. A megfigyelő pontokról jól látni, hogy a sebesültszállító buszok egész karavánokban robognak hátra a vonalak felől. Sok halott marad a csatatéren. Jelentősek a köztársaságiak veszteségei is.

Az egyik brigád harcosai hihetetlen merészséggel két fasiszta harckocsit és egy tankelhárító löveget lőttek ki és zsákmányoltak. Teljesen nyílt terepen rohamoztak, csak az elszántság és a

halálmegvetés segítette a fiatal „tankelhárítókat" a győzelemben.

A harcoló felek vonalai annyira közel kerültek egymáshoz, hogy néha szinte egymásba fonódnak. Tegnap egy köztársasági harckocsi nyugodtan, mit sem sejtve kisétált egy tisztásra, ahol a fasiszta idegenlégió katonái tartózkodtak. A lázadók szintén egészen nyugodtan fogadták a harckocsit, abban a hitben, hogy a sajátjuk. A parancsnok kiszállt a gépből, hogy tájékozódjon, s csak akkor ébredt rá, hogy hová került. A hidegvér és a gyors elhatározás mentette meg. Villámgyorsan visszaült a tankba és tüzet nyitott. A marokkóiak megpróbáltak rátámadni kedvenc tankelhárító fegyverükkel, a benzinpalackkal, de a tank lekaszálta, legázolta az egész egységet, majd visszatért. (Körülbelül ugyanilyen eset történt januárban Majadahondánál egy fasiszta harckocsival, de ott a legénység cserbenhagyta tisztjét, aki fogságba is került.)

De nem mindig végződik ilyen szerencsésen a harckocsizók harca. Bátran és tragikusan pusztult el egy harckocsiszakasz parancsnoka, Fritz elvtárs, a nagyszerű német antifasiszta, forradalmár munkás. Gépét telitalálat érte. Ő maga csak könnyebben sebesült meg, lefeküdt a tank alá abban a reményben, hogy később majd valahogy elkúszik. A második lövedék leszakította a lábát. Elborította a vér, de revolveréből tüzelt az őt körülvevő fasisztákra, utolsó golyóját pedig saját fejébe röpítette.

Fritz társai, vállalva újabb áldozatok kockázatát, ellentámadásra indultak, s megmentették parancsnokuk testét, nehogy az ellenség meggyalázza. Ott nyomban esküt tettek, hogy megfizetnek parancsnokuk pusztulásáért: a német munkások tovább küzdenek Spanyolország harcmezőin a Hitler-fasizmus ellen!

A köztársaságiak egyre gyakrabban intéznek támadásokat a város közvetlen védelmi vonalain. Az elmúlt éjjel a fasiszták megpróbálták visszaszerezni az előző napon elveszített épületcsoportot. Madrid védői visszaverték ezt a támadást, sőt az ellenség üldözése során felfedeztek két oldalzó géppuskát, bombát dobtak rájuk, és megsemmisítették őket a géppuskásokkal együtt.

A madridiak ezekkel a mind gyakoribb kitörésekkel nyugtalanítják az ostromló csapatokat, s ezzel segítik a Jaramánál küzdő társaikat. A legfelsőbb parancsnokság tegnap végre egységes vezetés alatt egyesítette a Madridnál és a Madriddal szomszédos frontszakaszokon – Las Rozastól Aranjuezig – működő erőket. Ez a döntés megfelel a központi front csapataiban uralkodó hangulatnak.

A csapatokban mind nagyobb a készség a támadó hadműveletekre. A harcban nevelődött új káderek küzdenek, hogy rend és fegyelem legyen a hadseregben, hogy ne a rábeszélés, hanem a parancsadás módszere érvényesüljön, s hogy teljesítsék is a parancsokat; küzdenek a vezetésben mutatkozó kapkodás és tétovázás ellen. Örömmel üdvözlik, hogy a parancsnokságokat és a front körüli intézményeket megtisztítják a bürokratáktól, szabotálóktól és árulóktól, az álcázott fasisztáktól, s hogy olyan bátor, erélyes parancsnokokkal váltják fel őket, akik a gyakorlatban, a harcban bizonyították be hűségüket a köztársaság iránt.

FEBRUÁR 20

A szürkésbarna dombok napsütötte oldalán zsenge, zöld foltok jelennek meg. Az útkanyarnál, a dombon egymagában, védtelenül, meghatóan virágzik egy mandulafa. Ez a tarka, mohó virágzás a szürke, hullámos síkságon egy kicsit panasznak, egy kicsit könnyed kihívásnak tűnik. A mandulafa alatt, hátát a fa törzsének vetve, átvágott torkú ember ül. Vére mint valami élénk színű nyakkendő csurog le az övéig, s lenn a földön nagy tócsát képez.

Kezében fasiszta újságot tart. Az éjjel itt támadtak a fasiszták. Az őrszem elaludt, a lázadók elvágták a torkát, s a halottnak gúnyból fasiszta újságot nyomtak a kezébe. A tetemet még nem szállították el, mert először a sebesültekkel kell törődni.

A köztársaságiak most ellentámadásban vannak. Visszaszerezték azt a dombot, amelyen a mandulafa áll, s vagy másfél kilométert nyomultak előre. Ez persze nem ment áldozatok nélkül. Minden három-öt percben elvisznek valakit hordágyon, vagy

megjelenik egy-egy öszvér két sebesülttel; a sebesültek az öszvérek hátán átvetett kettős fonott székben ülnek, egyensúlyban tartva egymást.

Minél előbbre megyünk, annál erősebben hallatszik a vad csatazaj. A rengeteg gépfegyver kelepelése egyetlen hangban olvad össze, az ágyúdörgés egy percre sem csitul. A köztársasági ütegek tisztítják az utat a támadó gyalogság előtt. A fasiszta lövegek tüzelnek a gyalogságra és a mi ütegeinkre. De nem tudják megtalálni az üteget, jó 500 méterrel odább lőnek. A mi tüzünket a megfigyelő pontról irányítják, megdicsérnek a pontosságért, de már szól is a parancs: gördítsük előre az ágyúkat, és vegyük tűz alá a fehér házikót.

A hegy lankáján elterülő köves mező teljesen elhagyatottnak látszik. Csak közelebb érve látjuk, hogy a mező él. A robbanó lövedékek vájta nagy, több méter átmérőjű tölcsérek mindegyikében néhány katona húzza meg magát. Egész zászlóalj rejtőzködik a mezőn, s minden percben várja a rohamra hívó jeladást.

Éjszaka s ma reggel a halál kutatott itt zsákmány után. Most az emberek maguk jöttek ide, s nyugodtan elrejtőznek azokban a sírokban, amelyeket az ellenség ásott nekik. Van, aki ágakból s levelekből puha ágyat vetett magának, takarójába burkolózva a csupasz földön szunyókál, s van aki levelet ír az otthoniaknak.

Esztelenségnek látszik ez az élet két lépésnyire a tűzvonaltól — helyesebben: a tűz kellős közepén, hiszen a tüzérség nem teljesen vaktában lő, s bármely pillanatban ideirányíthatja a tüzet. Pedig ezek a katonák nem vesztették el az eszüket, ellenkezőleg: az edzett harcosok józan esze vezérli őket. E pillanatban a tüzérség más objektummal van elfoglalva: hol robbanó lövedékkel lövi az üteget, hol srapnellel az üteg katonáit. A hegy lejtője most nem érdekli. Ezért ez a lejtő jól felhasználható a támadás kiinduló pontjául. A roham megindulásakor persze ideirányítják majd a tüzet. Akkor azonban a zászlóalj már tovább megy, közelebb az ellenséghez. Hiába, több kényelmet már nem kívánhatunk az ellenségtől.

Az egyik tölcsérben megszólalt a tábori telefon. A parancsnok

felvette a kagylót, a rövid beszélgetés után néhány másodpercig gondolkodott, aztán riasztotta a harcosokat. A mező megelevenedett. Az emberek kimásztak a gödrökből. Egyik-másik befejezetlen levelet gyűrt a zsebébe. Később talán majd befejezi.

FEBRUÁR 21

Morata de Tajuña szakaszán hirtelen súlyosra fordult a helyzet. Mintegy ezer fasiszta gyalogos jelent meg váratlanul, a lázadók tüzérségi előkészítés után rohamot indítottak. Itt küzdött Lister zászlóalja és a lengyel zászlóalj. Miguel is velük volt. Keményen tartották magukat, pontos gépfegyvertűzzel tartották vissza az ellenséget. Mégis kénytelenek voltak valamilyen segítséget kérni, akár csak két szál harckocsit meg vizet. A lengyelek kora reggel óta nem ittak, hőség és szomjúság kínozta őket. Három harcost elküldtek vízért, de még nem érkeztek vissza.

Miguel elfutott a domb mögé, beült a kocsiba, s elszáguldott, hogy valamilyen erősítést szerezzen. Másfél kilométerrel arrább, az útelágazásnál egy teljesen ép páncélautó állt. A sofőr a felhágón nyújtózkodott és cigarettázott.

– Mire vársz? – ordított rá Miguel. – Gyorsan előre, oda a domb mögé! Ott szükség van rád! A lövész hol van?

– Lövész nincs, a gép elromlott. A motor nem működik.

– Mi romlott el? Mutasd csak, majd kijavítom, szerelő vagyok.

Semmit sem tudott volna kijavítani a motorban, de a vezető hitt neki és megijedt. Azért nem működik a motor, mert a hűtőből kifogyott a víz.

Miguel lecsavarta a tetőt. Valóban nem volt víz.

– Te eresztetted ki a vizet, te áruló. Két lépésre innen Spanyolország legjobb fiai és külföldi munkások áldozzák életüket a te országodért, te pedig a bőrödet félted, ezért harcképtelenné teszed a gépedet.

Miguel reszkető kézzel kihúzta övéből a pisztolyát. Minden elsötétült előtte a dühtől. A nagy darab, göndör hajú, birkaszemű sofőr az égnek emelte mindkét kezét. A két ujja között még most is füstölgött a cigaretta. Néhány ember verődött össze kö-

rülöttük, de egy szóval sem akadályozták Miguelt. Ő azonban megis erőt vett magán.

Hátulról lengyel beszéd hallatszott. Két legény egy vízzel telt kis hordót húzó szamarat kísért. Miguel kérte őket, hogy adják oda a vizet a hűtőhöz. Azok először haboztak, de aztán beleegyeztek. A katonák szenvednek, de pillanatnyilag a páncélautó jobban oltja a szomjukat.

Miguel a volánhoz ült, a motor tökéletesen működött. A lengyelek beszálltak. A kocsi megindult, Miguel pedig leszólt a sofőrnek, aki könnyezve állt az út közepén:

– Fogd a szamarat, s egy órán belül hozz nekünk vizet, oda a domb mögé, ahol lőnek. Ha hozol, visszaültetlek a helyedre, ha nem, akkor szökevény vagy, s mi megtalálunk a világ végén is.

A zászlóalj hurrázással fogadta a gépet. A két fiú elmondta, miért nincs víz, a katonák helyeselték a döntést. A páncélos ágyúja tüzelni kezdett.

Eltelt egy óra – se sofőr, se víz. Húsz percre ki kellett vonni a páncélkocsit a harcból, hogy vizet hozzon. Egy további óra múlva mégiscsak megérkezett a vezető a szamárral. Esküdözött égre-földre, hogy nem tudott előbb jönni. Nem bántották, de a páncélautóra nem mehetett vissza.

Mire a nap lebukott, a harc elcsendesedett. A fasiszták nyertek néhány száz métert, de nem tudtak áttörni Morata felé.

FEBRUÁR 22

A Pingarrón-csúcs már több ízben cserélt gazdát. Mindkét félnek jó néhány ezer emberébe került. Öt-hat ház és egy lankás, sima, köves, kopár hegyorom – ez minden, amiért annyi emberélet esett áldozatul. A háborúnak azonban semmi sem drága. A Pingarrón a jaramai frontszakasz egész keleti részének kulcspozíciója. Akié a Pingarrón, azé a döntő szó a folyó hosszú szakaszán. Ezért csap össze ezernyi lövedék, százezernyi golyó ezen az egy négyzetkilométernél kisebb földdarabkán. A házak és a kődomb között kicsiny lövészárok, már senki sem emlékszik, ki ásta. Hol a fasiszták, hol a köztársaságiak szállják meg. A lövészárkot vérnyomok tarkítják, szanaszét hevernek a hullák, a

robbanásoktól szétszaggatott testrészek. A holttestek felismerhetetlenek, csupán egy félig épen maradt fejen a fülbevaló tanúskodik Afrikáról.

A lázadók, amikor elfoglalják a Pingarrónt, különös, mondhatnám tipikusan fasiszta módszerrel tartják a csúcsot. Időről időre idedobnak egy századot. Amikor a század már csaknem teljesen megsemmisült, egy másikat küldenek. Amikor a második is az első sorsára jutott, küldik a harmadikat. Ha a köztársaságiak túlerővel támadnak, a lázadók visszavonulnak, és több zászlóaljjal indítanak támadást. Amikor aztán elfoglalták a csúcsot, egyetlen zászlóaljat hagynak rajta, és megint századonként dobálják az embereket a húsdarálóba.

Egyelőre tombol a harc a Pingarrónért. A köztársaságiak és a fasiszták egyaránt igyekeznek bekeríteni egymást a szárnyakon. Meglehetősen élénk ütemű mozgóharc folyik, nagy a véröntás. Az utóbbi napokban gyakori volt a kettős átkarolás, melynek során az ellenfelek csapatai úgy helyezkedtek el, mint a tészta meg a töltelék a mákostekercsben.

A köztársasági gyalogság és a harckocsik valamelyest már megtanultak harmonikusan együttműködni. Néhányszor a gyalogság a harckocsik előtt haladt, és nagy egységekkel végzett harci felderítést. A harckocsizók energiája és vakmerősége újra meg újra lelket önt a csapatokba. A Jarama mentén mindenütt beszélnek Santiago harckocsizó parancsnok hőstettéről. Egy telitalálat megölte a vezetőt, és őt is súlyosan megsebesítette. Elvesztette az eszméletét. A harckocsi a két tűz között maradt. Estefelé a fasiszták, látva a köztársaságiakat, amint közelednek a harckocsihoz, hogy elvontassák, ismét tüzelni kezdtek, s egy újabb lövedékkel lángba borították a tankot. A sebesült Santiago ettől magához tért, kimászott a tankból, beásta magát a földbe, s megvárta, míg elcsitulnak a lángok. Azután visszament a tankba, s néha egy-egy lövést megeresztve, várta a segítséget. Eszméletlen volt, amikor órák múlva érte mentek. Csak a komisszár és a szanitécek körében tért magához. Első kérdése az volt hozzájuk: – Mi van a géppel?

Az utóbbi napokban, nem tudom, miért, leginkább Manolónak, a fiatal motoros összekötőnek a halála rázott meg. Mint a se-

besség istene száguldott az utakon és az ösvényeken. Hol itt, hol ott tűnt fel kerek, porlepte, kedves arca. Szemöldöke és szempillája mindig fehér volt az út porától. A harc kellős közepén, tűzzuhatagban is odahajtott a harckocsikhoz, kopogtatott, s a résen átadta a parancsnok üzenetét. Éppen tegnap mondott neki nyilvánosan köszönetet és tüntette ki őt de Pablo tábornok. Még most is előttem van, ahogy zavartan áll egyik lábáról a másikra, mint valami kisgyerek. Ma hajnalban pedig nekiment egy fának, s néhány óra múlva meghalt ugyanazzal a fáradt, kisfiús mosollyal az ajkán . . .

FEBRUÁR 23

A jaramai harcok még nem csendesedtek el végérvényesen, de a harckocsizók ma ünnepséget rendeztek. Még vendégeket is hívtak.

Az est a városszéli Cucaracha moziban ünnepéllyel kezdődött. A mozi épülete – vidám elnevezésével ellentétben – nedves, szűk és barátságtalan, padlója cement, székek helyett padok vannak, színpada rozoga deszkából van összetákolva. A termet zöld növényekkel és arcképekkel díszítették fel.

A közönséget nemzetiség szerint akarták ültetni, hogy könnyebb legyen az előadás és a műsor fordítása. Ez azonban nem sikerült. A harckocsizók egységenként foglaltak helyet – a vezetők a harckocsi parancsnokával és a toronyparancsnokkal együtt. Annyira megszokták harc közben és a munkában, hogy félszavakkal, félmozdulatokkal értetik meg magukat, hogy minden nehézség nélkül tudnak társalogni. Ahogy együtt harcolnak, együtt akartak ünnepelni is.

Az első sorba a sebesülteket ültették. Sok baj volt velük. Minden sebesült részt akart venni az előadáson, s ekörül óriási lármát csaptak. A parancsnok csak az ülő sebesülteknek adott engedélyt. Erre jónéhány fekvőbeteg sürgősen átminősítette magát ülőbeteggé. Az orvosok tiltakoztak. Bizottságot állítottak fel, se vége, se hossza nem volt a vitának.

Most a sebesültek új, tiszta kötéseikkel békésen üldögélnek az első két sorban. De Pablo tábornok közöttük foglal helyet.

Az egység politikai biztosa, egy vékony, sovány spanyol nyitotta meg az ülést. Látási zavarokkal küzdött, s emiatt sötét szemüveget hordott. Meglepően erős, dörgő hangja volt.

Beszélt arról az állhatatos, bátor harcról, melyet a köztársasági harckocsizók folytattak a spanyol nép szabad fővárosa, Madrid és a hozzá vezető utak védelmében. Beszélt arról, hogy a harckocsizó alakulatokban a spanyolokkal vállvetve, bátran, önfeláldozóan, odaadóan küzdenek más országok munkásosztályának legjobbjai, akik segítségére siettek a spanyol népnek, hogy megvédje hazáját a fasiszta invázióval szemben.

– Átadják nekünk tapasztalataikat, tudásukat, nem kímélik vérüket, gyakran életüket sem – mondta. – Ezt nem felejtjük el. Eljön az idő, amikor Spanyolország dolgozói leróják adósságukat a nemzetközi munkásosztállyal szemben. Segíteni fognak minden olyan népnek, amely harcba száll a fasiszta szörnyeteg ellen.

– Felnőttek és gyerekek, férfiak és nők meghajlanak előttünk, harckocsizók előtt! – kiáltotta szenvedélyesen. – Felnőttek és gyerekek, férfiak és nők megosztják velünk a háborús élet veszedelmeit és nélkülözéseit!

E szavaknál mindenki ösztönösen a nőkre és a gyerekekre nézett.

A gyerekeket a szép arcú, borzas hajú, tizenöt éves Primitivo, az ötödik szakasz egyik toronyparancsnoka képviselte. Primitivo azóta nem tágít a tankoktól, amióta áthaladtak Galapagar falun. Eleinte csak kávét töltögetett, később motoros hírvivővé lépett elő, majd egyszer csak kiderült, hogy kitűnő lövész. A parancsnok utasítást adott, hogy tanítsák meg a gépfegyver és a tankágyú kezelésére. A tanítás eredményes volt. Most a gyerekek emlegetésekor Primitivo fülig pirult, fejét félrehajtotta, s anélkül, hogy ajkai szétnyíltak volna, elmosolyodott.

A négy nő egymás mellett ült. Felicidad, a mosogatólányok főnöke nyomban szipogni kezdett, mihelyt a politikai biztos kinyitotta a száját. A másik két asszony is törölgette a szemét. Csak a katonaruhás Lisa, a hosszú, botegyenes szanitéc ült gőgösen; arca azt fejezte ki, hogy a szentimentális érzések számára ismeretlenek.

A politikai biztos ezután áttért a politikai munka kérdéseire.

Beszélt arról is, hogy mennyire fontos a lélek és a test összhangja, az ésszerű pihenés, sőt – tette hozzá kissé bátortalanul – a szórakozás is.

Nyugtalanította az a tátongó mélység, melyhez közeledett. A szakaszok küldötteinek tanácskozása – egyetlen ellenszavazattal, az ő szavazatával szemben – elhatározta, hogy csak egy hivatalos beszéd lesz, azután nyomban megkezdik a gazdag műsort. Tehát a beszéd után minden átmenet nélkül énekelni kezdenek.

Mégis igen emelkedetten fejezte be beszédét. Az egész terem állva tapsolt. A sovány, kimerült ember boldogan mosolygott, levette kék szemüvegét, zsebkendőjével törölgette verejtékező homlokát.

Ezután egyszerre három konferanszié – egy spanyol, egy német és egy szerb – ment fel lépést tartva a színpadra. Tisztelegtek és bejelentették, hogy a műsor énekszámokból és mutatványokból fog állni, s valamennyit a harckocsizók adják elő. A dalok a hazáról szólnak. Minden harckocsizónak van hazája, s mindegyik szereti a hazáját, bár a dolgozó nép korántsem él minden országban egyformán. Tehát dalok következnek a hazáról, majd utána mutatványok — ez lesz a műsor.

Spanyol kórus lépett a dobogóra. A fiúk sokáig és lelkesen énekeltek, a karéneket szólószámokkal váltogatva.

Voltak a kórus műsorában csengő asturiai és melankolikus katalán dalok, eleven madridi kuplék, majd hetyke andalúziai csicsergés következett. De legtöbbet mégis a flamenco szerepelt. Déli, félarab románcok ezek, gyakoriak bennük a hihetetlenül magas és hosszan tartó hangok, melyek hallatán a hallgatóság még a lélegzetét is visszafojtja, akárcsak az akrobata mutatványoknál, s tapsviharban tör ki, amikor az énekesek jó hosszú idő után végül mégiscsak abbahagyják egy-egy hang tartását.

Felicidad arcán nyomban felszáradtak a könnyek. Párnás tenyerével akkorákat tapsolt, mintha felfújt papírzacskót pukkasztgattak volna, s közben kiabált: – Olé!

A franciák tartózkodóbban énekeltek. Nem táncoltak hozzá, mint a spanyolok, csak könnyedén összeütögették a bokájukat, koppantottak a sarkukkal, páronként kézenfogták egymást, és

finoman forogtak. Közben olyan változatosan, pajkosan fintorgatták az arcukat, hogy a harsogó kacagás egy percre sem csendesedett el a teremben. Normandiai, szavojai, majd languedoci dalokat énekeltek. Ez utóbbiak nyelvileg nagyon hasonlítanak a katalán dalokra. Aztán vidám párizsi sanzonokba kezdtek. Befejezésül közkívánatra elénekelték a Carmagnole-t, s az egész terem együtt énekelt velük.

A németek szavalókórussal kezdték műsorukat. A kórusvezető, Klaus bejelentette, hogy az előadásban lesznek némi zökkenők, mert Fritz szakaszparancsnok, az egyik szólista a napokban elesett, amikor kiszállt a tankból, hogy rendbehozza a lánctalpat. Fritzet Ernst fogja helyettesíteni, de ő nem tudott kellően felkészülni, s olvasni fogja a szöveget.

A szavalás nagy sikert aratott, csak valahányszor Ernst, papírral a kezében, előlépett, mindenkinek az jutott eszébe, hogy milyen bátor és becsületes ember volt Fritz, akit a szó szoros értelmében szitává lőttek; mellette – több golyótól átlyuggatva – megtalálták *A leninizmus kérdései* német nyelvű kiadását. Ernst a ráirányított tekintetek láttán zavarba jött és dadogni kezdett; tudta, miért nézik úgy.

A szerbek és a bolgárok is a maguk dalait énekelték. A szláv dalok éneklése közben nyugodtan álltak, elgondolkozón, kissé álmodozón. A terem velük dúdolt, dalaik nagy részét mindenki ismerte. Nagyon egyszerűen, de bizonyos ünnepélyességgel énekeltek. Egyszer aztán hirtelen mindez féktelen, viharos táncba csapott át; a táncosok pörögtek, mint a búgócsiga, harsogott a harmonika, de a kurjongatás még azt is túlharsogta, a Cucaracha ócska színpada recsegett-ropogott az erős, ifjú lábak dobogása alatt.

A mutatványok közben a közönség rendkívül lelkes és aktív volt. Ernst súlyzókat emelgetett. Kiderült, hogy nagyszerű izomzata van. – Honnan vetted a súlyzókat? – kérdezgették a teremből. Ernst bűntudatos hallgatásba burkolózott. A konferanszié a háta mögött jelekkel magyarázta, hogy a súlyzókkal minden a legnagyobb rendben van.

Ezután a franciák a németekkel együtt dzsessz-zenekart imi-

táltak. Zenei teljesítménynek nem nagyon lehetett nevezni, de nagy lármát csaptak, és a közönség tombolt.

A valenciai Ricardo, az egykori torreádor igen kacagtatóan mutatta be a bikaviadalt, majd a birkózást. Hempergett a padlón, torkonragadta magát, hörgött, „hidat" csinált, két vállra fektette magát, diadalmasan hajlongott, s gentleman módra megszorította a saját kezét. A közönség elragadtatva újrázott, lábdobogással követelte az ismétlést.

Utolsó számként a hangutánzó Victor, a harmadik század katonája, egy genfi órás lépett fel. Először kukorékolt, azután csattogott és énekelt, mint a fülemüle, majd veszekedő kutyákat utánzott. Után áttért a ravaszabb hangokra: imitálta például a méhkirálynő zümmögését és a sivatagi hiéna üvöltését. Végezetül felszólította a közönséget, nevezzenek meg bármely állatot, s ő azonnal utánozni fogja a hangját. A művésznek ezt a nemes gesztusát azonban nem értékelték kellőképpen. A nézők egy része ugyanis csendben átsompolygott a szomszédos helyiségbe, s már csak az ünnepség következő, befejező része érdekelte. Ettől aztán kialakult a teremben egy különösen lármás csoport.

– Milyen állatokat kíván hallani a tisztelt közönség? – kérdezte udvariasan Victor.

– Ichtiosaurust! – ordították a lármás csoportból.

– Öreg csigát!

– Légelhárító ágyút!

– Olajos szardíniát!

– Májrákot!

– Anyaméhet!

– Franco tábornokot!

– Galandférget!

A német konferanszié megpróbálta lecsillapítani a mókázókat, de a terem már kizökkent a koncert-hangulatból. Ismét megszólalt a dzsessz. Victor sértődötten megvonta a vállát, leugrott a színpadról, megragadta a kövér Felicidadot, és keringőzni kezdett vele.

Negyedóra múlva kezdődött a lakoma. Az asztalok roskadoztak a konzervhússal teli nagy tálak, a sok sajt, édes valenciai hagyma, paradicsom, főtt tojás, a rengeteg bor és sör alatt. Ezer

nyelvű zsivaj töltötte be a szűk barakkot. Az ablakokat teljesen elfüggönyözték, nehogy a repülőgépek észrevegyék a fényt. A fasiszta felderítők már két ízben megjelentek a harckocsibázis fölött, holnap más helyet kell keresni.

Hamarosan ismét felcsendültek a dalok, az egész műsort megismételték az asztalok mellett. Kiderült, hogy a különböző nemzetek népdalai, hazájukról szóló dalai közül nagyon sokat ismernek más népek. Manapság az orosz, a szovjet dalok a legelterjedtebbek a világon. Lelkesedéssel éneklik őket olyan emberek, akik sohasem voltak a Szovjetunióban, és aligha jutnak el oda valaha is.

Néhányan kijöttünk a fülledt, vidám barakkból. Leheveredtünk egy zsákra, és csendben nézegettük a csillagokat.

– Fukar a föld itt Kasztíliában – mondta Alfred, a szerelő. – Kő, szárazság. Szívesen verekszem érte, de élni nem volnék hajlandó itt. Provence-i vagyok, micsoda növények, micsoda folyók, micsoda szőlők vannak ott!

– Nálunk is jó a föld – mondta némi szünet után a saar-vidéki Heinrich Adams. – Jó volt a föld, rossz lett. Hitler kezébe került. Sebaj, eljön a nap, megtisztul, ismét jó földdé válik.

– Rossz föld nincs – mondta elgondolkozva Boriszlav szakaszparancsnok, egy fiatal, daliás szerb. – Tudjátok, jártam valamikor a Távol-Keleten. Micsoda vidék! Tajgának nevezik. Cserjések, mocsarak, szakadékok, olykor kóborló vadállatok, megint cserjések, megint szakadékok, és ez így megy ezer meg ezer kilométeren át. De az ott élő emberek nem cserélnék el ezt a földet semmiféle más földért. Nem hagyják el soha, és nem engedik át senkinek. Ez a szülőföldjük és punktum.

– És a Don ott tifelétek, az miféle folyó? – kérdezte tőlem Adams. – Sokat olvastam róla, a Donról. A Rajnára vagy a Dunára hasonlít? Miért nevezik csendesnek?

Mesélni kezdtem a saar-vidéki Adamsnak a Donról, a sztyeppéről, a falvakról, a kozákokról. Figyelmesen, csendesen hallgatott. Megkérdezte, milyen színű a folyó, milyen halak élnek benne, s hol szebb, a felső folyásánál vagy a torkolat felé.

Azt mondtam, hogy lent, Rosztovon túl nekem jobban tet-

szik. Ha elhajókázunk a Don torkolatához, az Azovi-tengerhez, egyszer csak elénk tárul a hegyen épült ősi városka, Azov...

– Szépen énekelnek ott a lányok. Különösen egy – szólt közbe hirtelen Boriszlav.

– Hát ott is jártál, te csirkefogó? – nevette el magát a saarvidéki Adams. – Nézd csak a szerbjét!

– Mi közöd hozzá! Ott jár az ember, ahol kell...

Sokáig nézegettük a fekete kasztíliai égboltot, tiszta, ragyogó fényű csillagait. Bizonyos, hogy mindenki ugyanarra gondolt. Azokra, akik messze vannak innen, a világ különböző tájain, s akik most ugyanezt az eget nézik, ugyanennek az égnek éjszakai feketeségét vagy tündöklő nappali kékségét.

– Mi az, hogy nézd csak a szerbjét? – dörmögött Boriszlav. – Akkor is szépen énekelnek. Különösen egy.

FEBRUÁR 28

Már három hete folynak megszakítás nélkül a heves, véres csaták Madridtól délkeletre. Ezek az egymást követő csaták egyetlen hatalmas ütközetben, a spanyolországi polgárháború eddigi legnagyobb ütközetében olvadtak össze.

A Jaramánál a spanyol fasiszták és az idegen intervenciósok fő erői a fiatal köztársasági hadsereg legjobb, legharcképesebb erőivel csaptak össze. A fasiszta hadvezetőség abban reménykedett, hogy ha hatalmas erőkkel ráront a harcokban eddig jóformán részt sem vevő új szektorra, könnyen áttörheti a frontot, s végre-valahára elszigetelheti Madridot. Ehelyett azonban rendkívül aktív védelembe, a megsemmisítő ellentámadások és ellenlökések egész sorába ütközött. A lázadók támadó hadműveletet terveztek és indítottak, de hamarosan védekezésbe szorultak.

A köztársaságiak csaknem mindenütt megtartották állásaikat a védelmezett folyó szemközti partján. Néhány szakaszon azonban visszahúzódtak az innenső partra, és itt építették ki védelmi állásaikat. A fasiszták csak egyetlen kis szakaszon tudtak átkelni a folyón, de tovább egy lépést sem tudtak tenni, mert a köztársaságiak a parthoz szorítják őket. A mieink a szárnyak felől bekerítik a lázadókat, frontális támadásokat intéznek el-

lenük, a földről tüzérségi és gépfegyvertűz, a levegőből harci repülőgépeink tizedelik soraikat.

Húsz nap – és nincs egy órai pihenő se éjjel, se nappal.

Húsz nap a mezőn, a szabad ég alatt, szakadatlan mozgásban, srapnelzáporban, kézitusák közepette – mindez egészen új dolog a köztársaságiak számára a madridi állóharcok után. A reguláris hadsereg nemrég megalakított hadosztályai, brigádjai és zászlóaljai, a harcosok, a parancsnokok, a politikai biztosok mégis kiállták ezt a nehéz próbát.

A Jarama menti harcok aligha döntik el a polgárháború vagy akár a madridi front sorsát. Most szűnőfélben vannak anélkül, hogy bármelyik fél döntő fölényt harcolt volna ki magának. De a jaramai ütközet minden bizonnyal úgy vonul majd be a hadtörténelembe, mint nagy, bonyolult csata, amelyben részt vett minden fegyvernem, mindenfajta alakulat.

Csak aztán nehogy a hadtörténészek túlságosan belemerüljenek a csapatok elhelyezési sémáiba. Gondoljanak arra, kik küzdöttek ezekben a csapatokban: az egyik oldalon hivatásos katonák német kiképzők és tisztek parancsnoksága alatt, velük szemben pedig a felfegyverzett nép fiatal alakulatai a népből származó parancsnokok, olyan hadosztályparancsnokok vezetése alatt, akik fél évvel azelőtt vettek először fegyvert a kezükbe mint egyszerű önkéntes milicisták.

MÁRCIUS 3

Ismét csend van a Madrid körüli frontokon. S a város ismét éli a maga megszokottá vált, csaknem hétköznapi, kísértetiesen reális, nyugodtan nyugtalan életét.

Megnézem, hogyan dolgozik a kommunista pártapparátus az ostromlott városban. Íme egy sejt.

Ha valaki megkérdezi, hol van a sejt irodája, okvetlenül hozzá kell tennie, hogy melyik sejté. Ebben az üzemben, mint minden más vállalatnál, több sejt van. Van kommunista, szocialista sejt, vannak anarchista csoportok, baloldali köztársasági csoportok. Valamennyien ugyanazt a szobát használják az értekezletekre: azt, ahol azelőtt a megrendelőket fogadták.

Ma a fogadószobában a kommunista sejt vezetősége értekezik. Jelen van: a titkár, a műszaki titkár, a párt szakszervezeti megbizottja, a pénztáros, az ifjúság két képviselője és néhány munkás a szabad műszakból.

Napirend: 1. evakuálás, 2. a termelés kiterjesztése, 3. a faliújság.

Az evakulálásról egy anarchista gyári szerelő tart beszámolót. Ő kísérte keletre, a tengerpartra a munkások családjait. Valamennyit együtt, egy kis faluban helyezte el. Az út gyorsan, jól és minden különösebb esemény nélkül telt el. Kétségtelenül azért, mert az üzemi bizottság kiegészítette azt az összeget, melyet a Madridi Védelmi Bizottság az evakuáláshoz ad.

Az anarchista beszámolójának végeztével távozni akar, de meghivják, hogy maradjon ott és vegyen részt a vitában. Az evakuálás újabb kérdést vetett fel: hogyan szervezzék meg az asszony nélkül maradt munkások élelmezését. Valaki azt javasolja, hogy létesítsenek üzemi étkezdét. Leszavazzák: túlságosan bonyolult és rengeteg gonddal jár. Heves vita után úgy döntenek, hogy érintkezésbe lépnek a szomszédos kocsma tulajdonosával, és elintézik, hogy a magukra maradt munkások méltányos áron nála étkezhessenek. Szereznek majd neki erre a célra húst, olivaolajat, burgonyát, szenet. Ezzel kapcsolatban vita kerekedik afölött, helyes-e elvenni abból a szénből, amelyet a kormány haditermelésre adott. A többség úgy dönt, hogy egy kevés szenet el lehet venni.

A következő kérdés vitája az értekezletnek csaknem az egész hátralevő idejét kitölti. Az üzem azelőtt szerszámgépeket gyártott. Most ideiglenesen lefoglalta az állam, és rendkívül fontos hadianyagot gyártat vele. Az üzemi gyűlésen egyhangúlag elhatározták két tízórás műszak bevezetését, hogy fokozzák a termelést. Három műszakhoz nincsen elegendő munkaerő: az emberek kimentek és még most is mennek a frontra, alig lehet visszatartani őket. Így dolgoznak már két hónapja. A kommunista munkások most a következő javaslatot tették: állítsák vissza minden műszakban a normális, negyvennégy órás munkahetet, csökkentsék a termelés napi időtartamát, hogy ilyen módon fűtőanyagmegtakarítást érjenek el, a teljesítményt pedig

ésszerűsítés útján növeljék. A köztársasági érzelmű mérnökök lelkes örömmel fogadták és teljes mértékben támogatják a javaslatot... A pártvezetőség a terv beható megvitatása után úgy határoz, hogy előbb az üzemi bizottság, majd a kormánybiztos elé terjeszti.

Az utolsó ponttal, a faliújsággal kapcsolatban felmerül egy nehézség. Ki legyen a gazdája? Üzemi lap legyen? Akkor a szerkesztőséget több párt képviselőiből kell összeállítani. Az üzemi bizottság sajtóorgánuma legyen? Ott a kommunisták többségben vannak, ezért a faliújság megindítása olyan benyomást kelthet, mintha a kommunisták politikai célokra használnák ki helyzetüket. Pedig a faliújság kezdeményezői a lap feladatát a termelés növelésének és a minőség javításának propagandájában látják. Végül is a vezetőség úgy dönt, hogy a faliújság a kommunista sejt szerve lesz, de már a legelső szám vezércikkében javasolni fogják minden munkásnak és műszakinak, hogy politikai meggyőződéstől függetlenül vegyenek részt a faliújság munkájában, és szabadon írják meg véleményüket az üzemi állapotokról, a munkában észlelt fogyatékosságokról és a munka javításának lehetőségeiről.

A madridi kommunistáknak roppant tapintatosan és finom érzékkel kell végezniük napi munkájukat, hogy a párt arculatának megőrzése mellett barátian, szorosan együttműködhessenek a népfront más pártjaihoz tartozó munkatársaikkal, s elérjék, hogy ezek a pártok és csoportok még jobban összefogjanak a fasizmus ellen.

Az üzemben jelenleg negyven kommunista van, s nyolcvanan kérik felvételüket a pártba. A sejttitkár a szektorbizottsággal tárgyalja meg felvételük rendjét.

A madridi pártszervezet a legutóbbi időkig tizenkét kerületre oszlott. Madrid közvetlen védelmének megkezdése után két kerületi bizottság – a carabancheli és a Segoviai-híd melletti – illegalitásba ment, mert területük a fasiszták kezére került. A többi tíz kerület négy szektorrá olvadt össze. Erre azért volt szükség, mert a legtöbb kommunista beállt a hadseregbe. A legkritikusabb napokban, november 7. és 10. között egész Madridban legfeljebb kétszáz párttag maradt, a többiek mind a bari-

kádokon és a lövészárkokban harcoltak. A legjobbak – proletárok, értelmiségiek – az életüket is áldozták a köztársasági főváros védelmében. De az elesettek helyére ezrével özönlöttek a pártba új fegyvertársak.

A szektorbizottságnak albizottságai vannak: szervezési, szakszervezeti, propaganda, nőmozgalmi és tömegszervezeti albizottsága, amely utóbbi a lakóbizottságokkal, az evakuálással és élelmezési ügyekkel foglalkozik. Mindegyik albizottság rendszeresen összehívja a pártaktívát. Hetenként egyszer nyilvános szektorértekezletet tartanak. Ugyanilyen rendszer szerint dolgozik a madridi pártbizottság is. A különbség csak annyi, hogy ott albizottságok helyett osztályok vannak, s a városi értekezletet havonta kétszer hívják össze.

Könnyű megérteni, hogy mi a munka, de hogy mi van mögötte, azt már sokkal nehezebb elképzelni és érzékelni. Mi mindent vittek véghez ez alatt az idő alatt a madridi kommunisták! A munkásmilícia első önkéntes osztagaitól a reguláris hadsereg első hadosztályáig – mindenütt és mindenhol a madridi bolsevikok voltak az első sorokban, s közben tanultak és tanítottak harcolni. Az egyszerű, gyakran még írni-olvasni is alig tudó proletárokból, akik először vettek fegyvert a kezükbe, magabiztos, hozzáértő harcosok, parancsnokok és politikai biztosok, tüzérek, lovasok, harckocsizók és stratégák lettek. Megismerték őket mint az ipar szervezőit, mint a kultúra védelmezőit és építőit, mint a nép önzetlen barátait, akik készek mindent feláldozni a szabadságért és a függetlenségért.

A spanyol kommunisták és különösen a madridi aktíva legfőbb érdeme azonban az, hogy hihetetlenül szívósan és kitartóan harcol a népfront sértetlenségéért és épségéért, az összes antifasiszta erők egyesítéséért és együttműködéséért. Megmutatják, hogy tudnak őszintén és eredményesen együtt dolgozni az anarchistákkal, szocialistákkal, köztársaságiakkal, összekovácsolják, összetartják ezt a szövetséget, s ezzel bebizonyítják jóakaratukat, a nép iránti hűségüket.

Bármennyire erőlködött is az ellenség, hogy megbontsa az antifasiszta egységet, bármennyire igyekeztek is a trockisták rágalmakat szórni rá, a népfront eszméje kiállta a próbát, és az

egyetlen helyes, az egyetlen ésszerű eszmének bizonyult. Nagy érdemük van ebben a spanyol bolsevikoknak, lelkesedésüknek és hidegvérüknek. A spanyol kommunisták megmutatták a szkeptikusoknak, a spanyol kommunista pártot lenéző s azt fiatal, felvilágosulatlan és tapasztalatlan pártnak nevezőknek, mit tehet bármely országban, bármely nép nagy harcában a forradalmi marxizmus pártja.

MÁRCIUS 7

Vége a szélcsendnek. A fasiszták Guadalajara felől támadnak. De nemcsak erről van szó. Olasz csapatok tűntek fel. Egy feketeinges hadosztály. Egy őrmestert és néhány katonát foglyul ejtettek belőle. A foglyok a kihallgatás során elmondták, hogy hadosztályuk február 22-én szállt partra Cádizban, onnan irányították őket a guadalajarai frontra.

Ez a reguláris olasz hadseregnek már a második hadosztálya Spanyolországban.

A támadás nagyon komolynak látszik. Az ellenséges csapatok motorizálva és gépesítve vannak, méghozzá kitűnően. A köztársaságiaknak Guadalajaránál jóformán egyáltalán nem voltak harcképes alakulataik. A lázadók egycsapásra visszaszerezték Algora és Mirabuena falvakat, melyeket januárban elvesztettek. A fasiszták Brihuegához közelednek. Elterelő támadást fejlesztenek ki Cifuentes felé.

Megjelentek nagy számban a lázadók repülőgépei is, de a rossz időjárás akadályozza őket tevékenységükben.

Valenciában nagy a pánik, az ottani stratégák szerint Madrid most már nem tudja tartani magát. De itt is nagy a riadalom. A csapatok nagyon fáradtak Jarama után, megtépázottak, kimerültek; már régen megígérték nekik a pihenőt.

MÁRCIUS 10

... Végtelenül egyszerű az egész. Három fogoly olasz katona áll előttünk összes rangjelzésükkel és jelvényeikkel, a rendes olasz egyenruhában, amelyben otthon és Abesszíniában járkáltak. Az egyszerű kérdésekre egyszerűen válaszolnak.

Abesszíniából úgyszólván egyenesen szállították őket Spanyolországba. Az egyik egyhavi szabadságot kapott, hogy hazautazzon, a másik kettő két-két hónapot. Elutazásuk előtt, január végén a hadosztályt az avellinói kaszárnyában gyűjtötték össze. Itt csatlakoztak a hivatásos hadseregzászlóaljakhoz a fasiszta hadosztály tartalékos zászlóaljai. Ezeket a tartalékosokat az olasz hatóságok szintén igen egyszerűen szedték össze: állítási adót vetettek ki az ország közigazgatási egységeire. A fasiszta párt helyi bizottságai megengedték a mozgósítottaknak, hogy meghatározott pénzösszeggel megváltsák magukat. Ennek eredményeképpen a szegényebb rétegeket vitték az új gyarmati háborúba, amint az általában lenni szokott.

A Spanyolországba küldött két hadosztály törzse és parancsnoki állománya ugyanaz maradt, amelyik Abesszíniában volt. Csupán új elnevezést kapott mind a két hadosztály: az április 21-ről elnevezett hadosztályt Bátornak keresztelték át, a második hadosztályt pedig Fekete Szárnyaknak. A zászlóaljakat megszámozták: 751., 530., 636., 638., 730. stb. A tüzérség, a könnyű harckocsik és a többi fegyvernem ugyancsak megtartotta korábbi, abesszíniai összetételét. A hadosztályok magukkal hozták Spanyolországba olasz zászlóikat. Mondanom sem kell, hogy a Spanyolországba vezényelt olasz csapatok élén olasz tábornok áll, Zoppinak hívják, ő volt a gyalogság főfelügyelője, szerfölött ravasz kópé.

Csak azt felejtettem el megkérdezni, vajon nem ugyanaz a Lombardia nevű gőzös szállította-e őket Abesszíniába, amelyen az olasz hadosztályok most Cádizba érkeztek.

Amint a katonák elbeszélik, teljesen nyíltan jöttek a tengeren. Útközben több hajóval találkoztak. Nem volt valami kellemes újabb háborúba jönni... Bár a foglyok előszeretettel siránkoznak, most az egyszer hihetünk nekik. Megérthetjük, milyen érzés volt Pasquale Speranza falusi borbélynak és Marrone kőművesnek ismét beállnia a golyózáporba Kasztíliában, amikor alighogy megmentették a bőrüket Kelet-Afrikában. Mario Stopini bele akart ugrani a hajó fedélzetéről a tengerbe. Neki is hiszünk.

Megkérdem egy foglyul ejtett olasz katonától, mi a különb-

ség az abesszíniai és a spanyolországi háború között. Nagyon komolyan, nagyon egyszerűen válaszol:

– Az éghajlat itt sokkal jobb. Viszont az élelmezés rosszabb. Tisztjeink itt többet lopnak el az élelmezésre kiutalt pénzből, mint Afrikában.

– És az éghajlaton kívül van valami különbség Mussolini abesszíniai és spanyolországi hadjárata között?

A katonák hosszasan, erőlködve gondolkodnak. Nem, semmiféle különbséget sem tudnak felfedezni.

És ez érthető is, ha elgondoljuk, nem olyan könnyű dolog egy egyszerű embernek eligazodni ebben a rablóvilágban. Az egyszerű embert elküldik rabolni és gyilkolni egy országba, azután egy másikba. Kényszerítik, hogy gyarmatokat szerezzen fasiszta urai számára. Ha nem engedelmeskedik, agyonlövik. Mi a különbség? Vagy a fronton, vagy otthon.

Afrikában, Kínában, a Pireneusi-félszigeten, az egész világon portyáznak a fasiszta martalócok és a fasiszták által mozgósított emberek bandái. S a magukat nagyhatalomnak nevező nyugati demokratikus hatalmak nem merik megfékezni a rablókat.

Mussolini hadosztályai megrohanták Addisz-Abebát, és senki sem avatkozott be, senki sem akadályozta meg. Miért csodálkozzunk hát azon, ha e hadosztályokat Addisz-Abeba alól átdobják Madrid alá? Senki sem gátolta meg az olasz–abesszín háborút, senki sem akadályozza az olasz–spanyol, a német–spanyol háborút...

MÁRCIUS 12

Nem, ez korántsem hadosztály, nem is két hadosztály, amint tegnap véltük. Ez hadtest.

Egy teljes olasz expedíciós hadtestet és két német–spanyol vegyesdandárt összpontosítottak Guadalajaránál, s azok most gondosan előkészített támadással rohanják meg Madridot!

Az olaszok és a németek első próbálkozása kudarcot vallott. A köztársasági alakulatok, miután magukhoz tértek a váratlan támadás okozta meglepetésből, ellentámadásba mentek át, legalább huszonöt olasz tankot harcképtelenné tettek, több, gyalog-

ságot szállító gépkocsit megsemmisítettek, s harminchét foglyot ejtettek, köztük egy őrnagyot, egy századost és két hadnagyot. Tőlük és három átszökött olasztól pontos adatokat szereztünk a hadtest és a hozzá tartozó négy hadosztály összetételéről.

A hadtestet ellátták mindennel, amire egy rövid frontszakaszon végrehajtandó korszerű támadó hadműveletehez szükség van: tüzérezreddel, több mint száz harckocsival, külön tankelhárító és légelhárító hadosztállyal, híradós, műszaki és végül vegyi alakulatokkal. Igen, az intervenciósok minden eshetőségre felkészülve vegyi alakulatokat is szállítottak Madrid alá! A hadtest élén Manzini tábornok áll. A negyedik hadosztály parancsnoka Bergonzoli tábornok, aki az Addisz-Abeba bevételéért indított gépesített hadműveletet is vezette. Tegnap Addisz-Abeba, ma Madrid.

Az egész világ szeme láttára törtek be Spanyolországba és közelednek fővárosához a fasiszta csapatok. Senki sem áll az útjukban. A Népszövetség hallgat. A bürokraták nyugodtan, sőt büszkén üléseznek a Londoni Bizottságban.

Fél esztendeje harcol vérét ontva az ártatlan, tapasztalatlan spanyol nép a háború véres kezű mesterei ellen. Négy hónapja védekezik a köztársasági Madrid a hódítókkal szemben. S amikor a kegyetlen jaramai harcokban óriási erőfeszítések árán éppen hogy visszavetették a fasiszta hordákat, máris, mintha csak a föld alól bújna ki, friss expedíciós hadtest bukkan elő! Honnan vegyünk új erőket a védekezéshez, hogyan harcoljunk a hidra ellen, melynek éjszaka újra kinő valamennyi levágott feje?

MÁRCIUS 13

Szakad az eső egész nap. Az alacsonyan szálló felhők elfedik a völgyeket és a hegyszorosokat, eltakarják az eget. A föld csupa tócsa, sár, az emberek bőrig áztak. Mindenki takaróba burkolózik, de a takarók is olyanok, mint megannyi óriási vízzel tele szivacs.

Három napon át térdig sárban; se meleg étel, se száraz éjszakai szállás. De az elmúlt hónapokban még egyszer sem láttam ilyen lelkes köztársasági csapatokat.

Valami készül itt, valami történik! Félek kimondani, pedig akárhogy nézzük is, ez a győzelem!

Győzelem, akármi legyek!

Torija falut elhagyva, meglehetősen szokatlan menet közeledik felénk. Üzemanyagért bázisuk felé zakatoló köztársasági harckocsik nagy szakértelemmel vontatnak különféle kaliberű és rendszerű, vadonatúj ágyúkat. Nehéz Vickerseket, középméretű tankelhárító lövegeket és könnyű gyalogsági lövegeket. Minden darabon friss olasz feliratok.

Azután nyolc egymáshoz kötözött könnyű tankkal találkozunk. Madridi fiúk heverésznek és cigarettáznak rajtuk hanyag pózban, mint akik egész életükben mást sem csináltak, csak olasz harckocsikat ejtettek fogságba.

Három kilométerrel odább, az úttól balra fekszik Trijueque falu. Egy órával ezelőtt került köztársasági kézre. A faluban még ropognak a fegyverek, a katonák kipiszkálják a pincékben, vermekben megbúvó fasisztákat. Hol itt, hol ott hangzik fel kétségbeesett üvöltés, aztán felemelt kézzel jön elő valaki halálsápadt arccal, vadonatúj egyenruháján a savoyai királyi dinasztia jelvényével.

– Fratelli!

A spanyolok már megtanulták az utóbbi három napban, hogy a „fratelli" azt jelenti olaszul: testvérek. Akkor bezzeg nem hangzott fel ez a szó Mussolini legényeinek ajkán, amikor betörtek Mallorcára, amikor repülőgépről gépfegyverezték a menekülőket, felnőtteket és gyerekeket egyaránt! Csak akkor jut eszükbe a testvériség, amikor üt a veszély órája, amikor komoly ellenféllel kerülnek szembe. Biztos, hogy a nemes rómaiak az abesszin fogságban is fennhangon kiáltották: – Testvérek!

Távolabb, Trijuequénél vége felé jár a harc az esős alkonyatban. A köztársasági tüzérség áthelyezte a tüzet az útkereszteződésre, amerre az olaszok visszavonulnak. A harckocsik ma már negyedszer nyújtanak segítséget a fasisztákat üldöző gyalogságnak. Egy olasz üteg ernyedten viszonozza a tüzet egy ágyúból. Nyilvánvalóan a többiek visszavonulását fedezi.

Itt, az országúton hihetetlen állapotok uralkodnak. Kidőlt

távíróoszlopok, összegabalyodott vezetékek, gránáttölcsérek, száz és száz olasz hulla, vízzel és sárral elborítva.

Trijuequében egy kis téren gesztikuláló emberekből álló tömeg verődik össze. Ebben a pillanatban áll meg itt egy sárral teljesen összefröcsköli motorkerékpár, s az összekötő közli a parancsnokkal, hogy az erdő fölött, az egyik köztársasági brigád körzetében lelőttek három Fiat vadászgépet. A köztársasági parancsnok elkiáltja magát:

– Le a fasizmussal!

Nyomában olasz egyenruhába öltözött egész katonakórus kiáltja a mikrofon előtt:

– Abbasso il fascismo!

Aligha gondolta volna Mussolini, hogy spanyolországi katonai expedíciója ilyen hatást kelt.

Beesteledett. Szinte vágni lehet a sötétséget. Esik. A fasiszták tüzérségi és gépfegyvertűz alatt tartják az utat. Fedezik a visszavonulást. Hej, ha még egy árva zászlóaljunk lenne, csak egyetlen, csak egy utolsó – mennyi foglyot lehetne most ejteni üldözés közben!

De Pablo tábornok is látja ezt. Fel-alá rohangál, keresgél, hogy szerezzen valahonnan s bevessen valamilyen alakulatot. De nincs több alakulat, az utolsó szálig felhasználták mind. A harcosok erejük végén járnak, átázott, kifáradt valamennyi; most már nem reagálnak se az ellenség visszavonulására, se a zsákmányra, semmire.

A harckocsik mellett megyünk a szerb Kirillel csaknem egészen a következő útkereszteződésig. Nappal ez azt jelentette volna, hogy egyszerűen besétálunk az ellenséges állások közé, de most, ebben a förtelmes esős homályban aligha vesznek észre bennünket. A tűz erősödik. Hason fekve kellene kúszni, de csak nem akaródzik megint belefeküdni a vízbe, a sárba.

Az országúton Brihuegából csüggedt karavánban haladnak az olasz gépek. Itt, az orrunk előtt! Látjuk a vakító fényű reflektorokat, tompán idehallatszik az olasz beszéd. Sajnos, puszta kézzel semmire sem lehet menni. A harckocsik leadnak egy sorozatot – az országúton pánik tör ki, a lámpák kialszanak, kiáltozás, ordítozás, a gépkocsik egymás hegyén-hátán rohannak vissza.

Egyszerre felbukkan mellettünk de Pablo hatalmas, tagbaszakadt alakja.

– Hol mászkálnak maguk? Páncél nélküli gyalogjáróknak itt tilos a sétafikálás!

Szinte tajtékzik a dühtől. Senkit és semmit sem sikerült összekaparnia, még csak egy egészen rövid rohamra sem. Mindenki holtfáradt. Trijuequében ülnek vagy fekszenek, alig állnak a lábukon. Még a támadásban, az ellenség üldözése közben is kiütközik a tapasztalatlan csapatok gyenge állóképessége. De Pablo morog valamit arról, hogy a jó hadseregekben a katonákat sportszerűen edzik. De ő maga is szinte tántorog már a fáradtságtól. Nem marad más hátra, el kell menni a gépekhez és aludni egy kicsit bennük, míg meg nem virrad.

MÁRCIUS 14

Az olasz–német csapatok ezekben a napokban négy nagy támadást hajtottak végre az aragóniai úton. Lister és Lukács csapatai visszaverték őket. Egy órával ezelőtt, az utolsó, negyedik alkalommal is visszaverték, aztán üldözőbe vették az ellenséget, és csaknem két kilométert nyomultak előre.

A köztársasági légierő a rendkívül kedvezőtlen időjárás ellenére két támadást hajtott végre, és kegyetlenül megtizedelte a fasiszta gyalogságot. Sok gyalogosokat szállító teherautó és sok személygépkocsi semmisült meg.

Most érkezett meg a brigádparancsnokságra egy olasz gyalogezred iratanyaga – okmányok, könyvek, feljegyzések, parancsok.

A tegnapi és a mai siker nagy mértékben javította a köztársasági katonák és parancsnokok hangulatát, s növelte harckészségüket.

Mi mindent el nem hajigáltak a Trijueque felől rendetlenül visszaözönlő intervenciósok és lázadók! Az országút tele van lövegvontatásra szolgáló Fiat-traktorokkal, hatalmas Lancia teherkocsikkal, Isettà-Fraschini személyautókkal, kenyérzsákokkal, táskákkal, tárakkal és töltényekkel.

A teherautók zsúfolásig meg vannak rakva, egyszerűen elképesztő, mennyire felkészültek a harcos kedvű olaszok a madridi hadjáratra. Éjszaka a mieink mindezt hátraszállítják. Egyik-másik teherautóban és traktorban annyi benzin maradt, hogy egész Guadalajaráig elég. A halálra rémült vezetők még az indítókulcsokat is otthagyták. Egy felhevült ifjú igyekszik rábeszélni az arra haladókat, hogy vigyenek magukkal fél-féltucat kézigránátot és minél több kétszersültet. A katonák menet közben telirakják zsákjukat gránáttal és kétszersülttel.

– Caramba! Csakhogy Mussolininak is eszébe jutott gondoskodni rólunk!

Az olaszok több mint negyvenezer gránátot hagytak el. Igen könnyűek ezek a gránátok. Miért? Azért, mert nem szilárd robbanóanyaggal vannak töltve, hanem gázzal. Mindegyiket precízen és szépen zsírpapírba csomagolták, mint a csokoládétojást, olasz nyelvű felirattal és részletes, illusztrált használati utasítással látták el. A Garibaldi-zászlóalj olasz antifasisztái majd lefordítják bajtársaiknak ezt a használati utasítást.

Az olasz antifasiszták nagy ünnepet ülnek. Arcuk szinte sugárzik a boldogságtól. Véletlen vagy nem véletlen, de nekik, a forradalmi munkásoknak, akik a fekete appennini diktatúra elől menekültek külföldre, sikerült részt venniük az intervenciós hadtesttel való összecsapásban, és sikerült rámérniük az első és talán nem is az utolsó vereséget. Értékelnünk kell kitartásukat és öntudatosságukat: foglyul ejtett ellenségeikkel humánusan és nagylelkűen bánnak. Az olasz hadsereg katonái, különösen a fiatalok, a parasztok és a munkások, miután magukhoz térnek az első rémületből, nagyon szívesen és nagyon aprólékosan adnak felvilágosítást csapataik elrendezésének és szervezetének minden részletéről. Mohón vetik magukat az antifasiszta olasz sajtóra,

s igyekeznek megtudni belőle az igazságot országukról. Sőt ők maguk vállalkoznak arra, hogy beszélnek a rádión át a fasiszta hadosztályokban maradt barátaikhoz és bajtársaikhoz. Andrea Pipitoni szemünk láttára lép a tábori hangszóró mikrofonja elé, és határozott hangon mondja:

– Expedíciós hadtest katonái, ide figyeljetek! Bajtársatok, Andrea Pipitoni szól hozzátok. Olyanokhoz kerültem fogságba, akiket nálunk vörösöknek neveznek, s nagyon boldog vagyok, hogy közöttük lehetek. Nemes lelkű, becsületes és bátor emberek. Vannak köztük olaszok is, akik önkéntesen, nem pedig, mint mi, kényszerből és félrevezetve jöttek ide. Idejöttek, hogy harcoljanak a fasiszták és az idegen hódítók ellen. Bajtársak! Nem igaz, hogy a foglyokat itt agyonlövik! Ellenkezőleg, szívélyesen fogadják őket, a sebesülteket pedig gondosan ápolják! Barátaim! Dobjátok el a fegyvert, csatlakozzatok hozzánk! Mondjátok meg apámnak és anyámnak, hogy élek, egészséges vagyok, s mint becsületes munkás kötelességemnek tartom, hogy azt mondjam, amit mondok . . .

Mialatt beszél, a mikrofonnál rengetegen jelentkeznek, hogy ők is szólni akarnak. Mussolini katonái, miután túljutottak az első rémületen, és meggyőződtek róla, hogy életük nem forog veszélyben, lelkesedésben törnek ki, s ezt szerfölött viharosan juttatják kifejezésre. Különösen nagy az öröm, amikor a köztársaságiak a tőlük maguktól zsákmányolt cigarettával kínálják őket . . .

Az olasz expedíciós hadtestre azért sikerült már a legelső napokban olyan súlyos csapásokat mérni, mert a köztársaságiak valamennyi fegyverneme szorosan együttműködött. A külföldi csapatok tömeges beözönlése Spanyolországba rákényszerítette a guadalajarai frontszakasz parancsnokságát, hogy rendet teremtsen és megmutassa, milyen pontosan és összehangoltan tudnak működni a csapatok, amikor érzik a felelősséget és a pillanat komolyságát. Nehéz volna megmondani, kik harcoltak jobban ezekben a napokban, a harckocsizók-e, akik egymás után némították el az olaszok tűzfegyvereit, a repülők-e, akik az állandóan szakadó esőben támadták az ellenséget, vagy a gyalogos rohamzászlóaljak, amelyek, élükön parancsnokaikkal és politikai

biztosaikkal, önfeláldozóan rohamoztak. Érdekes, hogy a köztársaságiak Guadalajaránál csak jelentéktelen veszteségeket szenvedtek.

Természetesen könnyelműség volna a háromnapos guadalajarai harc tapasztalataiból messzemenő következtetéseket levonni. Az olasz parancsnokság és maga a római kormány mindent el fog követni, hogy rendbeszedje szétzüllött, köznevetség tárgyává lett csapatait. Az intervenciósoknak nagyon sok a tűzfegyverük, rengeteg az ütegük és a vegyi harceszközük.

Madrid továbbra is ostrom alatt van. Ám a Mussolini-féle hadsereg, mely olyan nagyra volt a Kelet-Afrikában aratott győzelmeivel, jókora pofont kapott.

MÁRCIUS 16

A tegnapi nap folyamán és ma reggel óta valamelyest nyugodtabb a helyzet a hegyek között. Az olaszok az utóbbi napok kudarcai és veszteségei után jónak látták beásni magukat, rendet teremteni soraikban, s bevárni az erősítéseket.

Az új foglyok – összesen ötvenkilencen vannak – elmondják, hogy az olasz parancsnokság marokkói rohamalakulatokat kért a maga szektorára. A tisztek tegnap így próbáltak lelket önteni a katonákba: – Hamarosan jönnek a mórok, ők lesznek elöl, mi mögöttük haladunk, majd akkor meglátjuk, ki húzza a rövidebbet!

Afrikai zászlóaljak mögött menetelni – ez aztán dicsőség a büszke római fasiszták és Hitler „tiszta vérű árja" harcosai számára!

Az olasz tankok egyelőre nem mutatkoznak. Nagy erejű tüzérségük azonban – csaknem száz különféle kaliberű lőveg – fokozottan működik, s mivel kitisztult az idő, működik a légierejük is. Hajnal óta az egész fronton pillanatra sem csitul a motorzúgás, szünet nélkül hangzanak a robbanások. Junkersek, Heinkelek, Fiatok jönnek-mennek hármasával, nyolcasával, kilencesével, szüntelenül bombázzák a falvakat, a tornyokat, az egyes házakat, az olajligeteket – itt keresik általában a katonai alakulatokat –, a gépkocsikat az utakon. A köztársasági légierő nem

nagyon törődik velük, maga is az olaszok háta mögött vadászik. Alig néhány perce húzott el fölöttünk egy egész repülőraj – hetven köztársasági repülőgép –, s máris halljuk a robbanásokat a fasiszta vonalak mögül.

A katonák cseppet sem bánják, hogy jobbra fordult az idő. Még azt sem bánják, ha Junkersek röpködnek fölöttük, csak végre leheveredhessenek a napon, megszáríthassák a ruhájukat és cipőjüket.

MÁRCIUS 17

A parancsnokságokon még mindig az ellenségtől zsákmányolt katonai holmikkal bajlódnak. Lövegeket, géppuskákat osztanak ki a brigádok közt, tanulmányozzák az okmányokat, a névjegyzékeket, az olasz tábornokok parancsait. Itt van egy találomra kiválasztott olasz katonakönyv:

„Olasz hadsereg, Bottini Francesco személyi igazolványa; született 1915-ben, anyakönyvi száma 1424 (63)."

Egy sokszorosított napiparancsban Manzini tábornok üdvözli a csapatokat Málaga bevétele alkalmából, s kijelenti:

„Hálámat és elragadtatásomat fejezem ki nemcsak a parancsnokság és a magam nevében, hanem *annak* nevében is, aki ideküldött benneteket."

MÁRCIUS 18

Éjjel, miután Trijuequéből visszatértem Guadalajarába, a rádióban hallottam Franco salamancai főhadiszállásának kijelentéseit, melyek szerint Trijueque változatlanul a francóista csapatok kezén van, és hogy a fronton semmiféle olaszok nincsenek.

Ma újra Trijuequében vagyok; igaz, nem valami kellemes itt az állandó ágyúzás miatt, de a fasisztákat távcső nélkül már nem lehet látni.

Ami az olaszokat illeti, csupán az utóbbi napokban ejtett foglyokból, saját kezdeményezésükre, teljes olasz antifasiszta zászlóalj alakul Madridban.

Éppen ma találkoztunk a foglyul ejtett Giuseppe Volpi kapitánnyal. Ez az érdemes tiszt letépte magáról a vállbojtot, és sokáig tagadta igazi rangját, váltig erősítgetve, hogy csak őrmester. A politikai biztos türelmesen végighallgatta, majd az orra alá dugta az irattárcájában talált fényképet. A fényképen Volpi kapitány teljes díszben kezét fasiszta köszöntésre lendíti, egyenruháján vállbojt, mögötte pedig egy fa, melyen egy abesszin holtteste lóg. A kapitány elsápadt. – Romantikus hajlamom okozza vesztemet – mondta.

Részt vettem azon az ünnepélyen, amely kicsiny volt ugyan és szerény, de szíve szerint való *„annak"*, aki távolról kíséri figyelemmel az expedíciós hadtestet. Enrique Lister hadosztályparancsnok és Carlos politikai biztos személyesen adott át a fronton Miaja tábornoknak egy olasz fasiszta zászlót, melyet a Madrid meghódítására küldött alakulattól zsákmányoltak.

MÁRCIUS 19

Ez már valóban nem egyszerűen siker, hanem a köztársasági hadsereg igazi, jelentős győzelme. Az éjszaka a köztársaságiak rövid tüzérségi és légi előkészítés után két oldalról megrohanták és elfoglalták Brihuega városát; több mint 200 foglyot ejtettek, majd a környező hegyek mögé vetették vissza az olasz expedíciós hadosztályokat.

Reggel, szakadó esőben értem be Brihuegába. Az országút most is, mint az előző napon, tele olasz ágyúkkal, mozsarakkal, teherautókkal (70 darab), szögesdróttal, lövedékeket, töltényeket és kézigránátokat tartalmazó ládákkal s egyéb hadfelszereléssel. Csupán benzinből százezer liter került a köztársaságiak kezére. A köztársaságiak most a gyakorlatban látják, mit jelent zsákmányolni: több brigádot teljesen felfegyvereztek és tetőtől talpig felöltöztettek az olaszok jóvoltából.

Nem messze a város bejáratától, az országút kanyarulatánál megrendítő kép tárul elénk. A köztársasági repülőgépekről elképesztő pontossággal ledobott bombák felrobbantottak négy lőszerrel megrakott teherautót. Az egész rakomány felrobbant, aztán magától lőtt minden irányba.

Brihuegában, ebben a költői hangulatú középkori városkában csak most kezdődik valami félénk mozgolódás. Az emberek előbújnak, óvatosan körülnéznek, s amikor meghallják a köztársasági katonák üdvözlő kiáltásait, felderül az arcuk. Két fekete szemöldökű, csupaszem anyóka szipogva, szenvedélyesen egymás szavába vágva mondja el, mi mindenen mentek keresztül a nyolcnapos fasiszta uralom alatt. Az olaszok kifosztottak minden raktárt, minden pincét, levágtak minden szarvasmarhát és baromfit, sok nőn erőszakot követtek el, 36 embert agyonlőttek, köztük két öreg tanítót, mert azzal vádolták őket, hogy rokonszenveznek a népfronttal. A városkában az olasz katonai parancsnok volt az úr, ő volt a felettese a helyi spanyol fasiszta szervezetnek is. A város elfoglalásakor néhány család, amely korábban köztársaságinak vallotta magát, kitűzte házára a monarchista zászlót, s virággal fogadta a hódítókat. Most persze eltakarodtak, de két erkélyen még mindig áztatja az eső a fasiszta zászlók foszlányait.

Az olaszok a szó szoros értelmében pánikszerűen menekültek el Brihuegából, csaknem mindenük ottmaradt. Még arról a tizenkét lóról is megfeledkeztek, amelyet a gyönyörű, korai román stílusú templomba kötöttek be.

Belépünk a kolostor szemináriumának épületébe: itt volt a II. olasz hadosztály parancsnoksága. Bútorok, papírok, térképek, ételmaradékok – minden a feje tetején áll.

A hadosztályparancsnokság okmányai között találtuk az alábbi parancsot, melyet pontosan, betűről betűre, minden kommentár nélkül közlünk:

„1937. március 13. A fasizmus 15. esztendeje.
Tárgy: a Duce távirata.
Közlöm a Ducétól kapott következő táviratot:

»Útban Líbia felé, a Pola cirkáló fedélzetén értesültem a Guadalajaránál indított nagy csatáról. Teljes bizalommal figyelem a harc egyes mozzanatait, mélyen meggyőződve, hogy légionáriusaink harci szelleme és bátorsága meg fogja törni az ellenség ellenállását. A nemzetközi erők összezúzása óriási jelentőségű

siker, elsősorban politikai siker lesz. Közölje a légionáriusokkal, hogy óráról órára követem hadműveleteiket, melyeket siker fog koronázni.

Mussolini«

Manzini hadosztályparancsnok."
(pecsét)

Az íróasztalon egy újság hever. A *Giornale d'Italia* ez év március 9-i száma. Az első oldalon, a legfeltűnőbb helyen ordító címek adnak hírt a guadalajarai „nemzeti" támadásról. A címek alatti közleményből nem derül ki, hogy miféle nemzeti alakulatok támadnak, spanyolok-e vagy olaszok. Azt viszont megtudjuk, hogy Brihuega száz löveg kegyetlen ágyútüzében áll.

A lap friss, mégis elavult. Az olaszok kénytelenek voltak a Brihuegát bombázó száz löveg közül sokat a veszteségszámlára könyvelni. Veszteségszámlára kellett könyvelniük magát Brihuegát is.

MÁRCIUS 20

Egyre újabb foglyokkal beszélek. Ebből soha sincs elegem.

Az olaszok megerősítik, hogy alakulataik reguláris jellegűek, hogy kötelező volt Spanyolországba jönni, hogy nyoma sem volt a legcsekélyebb önkéntességnek sem, vagyis pontosan az ellenkezőjét mondják annak, aminek elhitetésére a hazugságon ért olasz sajtó törekszik.

Egy foglyul ejtett olasz őrnagy, Luciano Silvia arra a kérdésre, hogy miért jött Spanyolországba, kereken kijelentette:

– Engedelmeskedem kormányom parancsainak, s harcolok a hazámért. Olasz vagyok, aki a maga Olaszországáért küzd.

– Tudta-e, hogy Spanyolországba jön, amikor elhagyta Olaszországot?

– Igen, tudtam. Ezt valamennyi elöljárónk, minden ezred- és zászlóaljparancsnok tudta. Ez hadparancs volt. Sabaudiában hajóztunk be, és Cádizban szálltunk partra.

– Mi a véleménye a spanyolországi háborúról? Kik vívják ezt a háborút?

– Spanyolok vívják spanyolok ellen.

– Akkor miért avatkoznak be önök ebbe a háborúba?

– Olaszország érdekében avatkoztunk be. Bennünket itt az érdekel, hogy az egyik oldalon fasiszták harcolnak, a másik oldalon antifasiszták. Bennünket Olaszország érdekei foglalkoztatnak.

– De miféle olasz érdekek miatt jöttek önök ide?

– Erről semmit sem mondhatok. Én a katonai fegyelem alapján, felsőbb parancsnak engedelmeskedve jöttem ide. Mindenekelőtt olasz vagyok és katona.

Egy másik fogoly, Sacci Achille alhadnagy ugyanilyen szellemben válaszol:

– Tudtam, hogy Spanyolországba jövök. De tilos volt erről a családomat értesítenem. Szüleim és menyasszonyom úgy tudja, hogy Afrikába kerültem.

– Ön fasiszta?

– Igen, fasiszta vagyok, mert Olaszországban mindenkinek, aki nyugodtan akar élni, a fasizmushoz kell tartoznia. Hivatásos katona vagyok, és az olasz kormány meg a király döntésének engedelmeskedve jöttem Spanyolországba.

– És hogyan hajtja végre ezeket a döntéseket? Lelkesedéssel?

– Azért jöttem ide, hogy védjem a hazámat s teljesítsem a kapott parancsot.

– De hogyan védi itt a hazáját? Spanyolország talán megtámadta Olaszországot?

Az alhadnagy hallgat, majd nemsokára kinyögi:

– Én parancsot hajtottam végre. Az olasz hadsereg katonája vagyok, aki köteles engedelmeskedni elöljáróinak. Nem vagyok és nem voltam tagja a fasiszta milíciának, csupán alhadnagya vagyok az olasz hadseregnek, s szolgálati kötelességemet teljesítettem.

Ugyanígy beszél Romano Salvatore, a hetvenötödik olasz gyalogosdandár közkatonája. Ő is mint katona, feletteseinek parancsára jött ide. Nem ismerte ki magát, nem gondolkodott rajta, ki kivel s miért harcol Spanyolországban. Csak azt tudja, hogy Olaszország érdekeiért küzdeni küldték Spanyolországba.

– Katona vagyok, akinek parancsolnak.

Mellesleg, az olasz hadsereg fegyelmezett katonái bizonyos kezdeményező készségnek is tanújelét adták a guadalajarai fronton: a foglyoknál régi pergameneket, miniatűröket s egyéb régiségeket és műtárgyakat találtak, melyeket a sigüenzai székesegyházból emeltek el.

Az egyik fogoly katonánál a következő írást találták:

„A király őfelsége parancsára Ön, Bessi Benzo, apja Giuseppe, 1910-es korosztály, bevonulni köteles. Jelentkezés a jelen parancs felmutatásával La Speziában, a 35. légió parancsnokságán 1936. november 25-én kora reggel. Ha a megjelölt időpontban elfogadható okok nélkül nem jelenik meg, a törvény értelmében haditörvényszék elé állíttatik.

Ciano Ferdinando"

A behívón a 90. légió parancsnokságának pecsétje és a hivatalos olasz állami címer látható.

MÁRCIUS 22

Az új parancsnoki helyen ültünk Lukácsnál, egy apró faluban, amely mint valami sasfészek függ a magas sziklák kiszögellésén. - Most saslikot fogunk enni, kedves Mihail Jefimovics - mondta otthonosan. Civil ruhában, kihajtott gallérú ingben járkált, az ürühús körül szorgoskodott, és fát rakott a tűzre. Amíg vártuk, hogy a hús megsüljön, Lukács bort készített az asztalra, feltette a gramofonra a „Kapitány, kapitány, fő a jókedv" kezdetű lemezt. Tűt is cserélt. Három német repülőgép körözött a falu fölött. A katonák elrejtőztek a barlangokban. A robbanások nagy visszhangot vertek a kősziklák között, de nem okoztak kárt.

- Haragszanak - mondta Lukács. - Nem tetszik nekik a dolog. Elpáholtuk őket. Mint a taknyos kölyköket. És még nincs vége. Kapnak még többet is. Még harcolunk, kedves Mihail Jefimovics!

Mi történt az olasz csapatokkal Guadalajaránál? Érdemes ezen elgondolkodni.

Manzini tábornok expedíciós hadtestét délről, Cádizból és Málagából vezényelték át az aragóniai frontra, onnan Sigüenzán át a guadalajarai frontszakaszra, hogy elfoglalja Guadalajarát, Alcalá de Henarest, és végül teljesen bezárja a gyűrűt Madrid körül. A csapatok hangulata kifogástalan volt – ez kitűnik a foglyok vallomásaiból, a törzsnél zsákmányolt iratokból, és világossá válik, ha megnézzük, milyen körülmények között harcoltak az olaszok a hadműveletek kezdetén. A csapatok remekül kipihenték magukat a „Málaga hősies bevételének" elkeresztelt hadművelet után, mely a valóságban nem volt egyéb, mint egy védtelen, pánikba esett város lerohanása.

Tudott dolog, hogy a málagai parancsnokság jelentős része kapcsolatban állt a fasisztákkal, sőt minden teketória nélkül a városban is maradt bejövetelükig. A szárazföldről és a tengerről indított tüzérségi előkészítés és az elsöprő erejű légitámadás után a gyalogságnak nem maradt más feladata, mint hogy harc nélkül bevonuljon a borostyánsárga boráról híres, napfényes Málagába. E paradicsomi napok emlékét megőrizte valamennyi olasz fogoly notesza. Harckocsival Málagánál nem találkoztak – a köztársaságiaknak a törzsben történt szabotázs miatt mindössze négy kis páncélkocsijuk volt az egész málagai frontszakaszon. Csupán vagy tíz köztársasági vadászgép nyugtalanította az olaszokat; a bombavetők a fasiszta flottával voltak elfoglalva.

Mindez valóságos diadalmámorral töltötte el a hódítókat. Az abesszin háborúra mindinkább úgy emlékeztek vissza, mint valami szörnyű lidércnyomásra. És valóban, mit ér az az afrikai sivatag a nyomorúságos sárkunyhóival, ha egy macskaugrásnyira ott egy másik Abesszínia, ahol csodás az éghajlat, bűbájosak a városok, vendégszeretők a fasiszták és nyájasak a señoriták? Három hét sem telt bele, és az olasz szoldateszka kezdett úgy viselkedni ennek a régi kultúrnépnek az országában, mint a legvadabb legázolt gyarmaton.

Guadalajarában sem várt az expedíciós hadtest komolyabb el-

lenállást. A felderítés azt jelentette – és értesülései meg is feleltek a valóságnak –, hogy a hegyekben nagyon kevés a köztársasági csapat, mert minden erőt a Jaramánál vontak össze. Egy váratlan támadás meglepetésszerűen érné Guadalajarát, és az olasz hadtest eljuthatna Madrid közvetlen közelébe. A katonákat megnyugtatták, hogy a köztársaságiaknak egyáltalán nincs légierejük, a harckocsik pedig, ha vannak is, nem járnak a hegyek között.

A gépesített hadosztályok fegyverzetük és hadfelszerelésük teljes pompájában kezdték meg az új hadjáratot. Több ezer géppuska- és puskatüzelésre alkalmassá tett teherautó, hatalmas, sok száz különféle kaliberű lövegből álló tüzérség, nagy harckocsiállomány, bőséges lövedék- és tölténykészlet, vegyi harceszközök – nehéz elképzelni jobban felszerelt európai hadsereget! Csak a hadtest egészségügyi szolgálata volt nagyon vérszegény. Ezzel nem sokat törődött a parancsnokság. Vagy talán úgy gondolta, hogy nem is lesz szükség rá . . .

Az invázió első napjai csak megerősítették a hódítók reményét! A motorizált hadtest, visszavetve a kisszámú hegyi osztagokat, akadálytalanul eljutott csaknem egészen Torijáig. A fasiszta hadijelentések, az eseményeket megelőzve, Taracena bevételéről, sőt Guadalajara külvárosainak elfoglalásáról adtak hírt – csaknem harminc kilométerrel szaladtak előre! Annál váratlanabbul és nyomasztóbban hatott rájuk a köztársaságiak nagyerejű ellencsapása.

– Mint valami égszakadás, zúdult ránk minden – mesélik a foglyok. – Gyalogos támadások harckocsikkal, szuronyharc, éjszakai csata szakadó esőben, lovasság a szárnyon, szakadatlan légitámadások!

– A harmadik bombázás után a századosunk elrejtőzött egy pincében. Úgy sírt, mint egy gyerek. Azt mondta: „Csináljatok, fiúk, amit akartok, nekem elegem volt!" Tanácskoztunk, mit tegyünk, ha elhagytak a tisztjeink. A többség úgy vélekedett, hogy legjobb lesz, ha a mezőn fekve megvárjuk, ki kap el bennünket, maguk vagy a mieink.

Különösen nyomasztóan hatott az olasz katonákra az, hogy a fasiszta parancsnokság nem szervezte meg a sebesültek elszállí-

tását. Most a guadalajarai kórházak tömve vannak a sebesült olaszok százaival. Amikor egy sebesült ágyához odamegy az orvos, a foglyok szeme könnyel telik meg. Mindenáron kezet akarnak csókolni a sebészeknek meg a nővéreknek, meghatottan hálálkodnak nekik.

Még most is egyre-másra ejtik a foglyokat, mégpedig nemcsak harcban. Sok katona egyszerűen kereket oldott, s most az erdőkben, kertekben, temetőkben kószálnak éhesen, nyomorultul, lesve, hogy valaki foglyul ejtse őket.

Ma tizenöten szöktek át a köztársaságiakhoz. Csaknem mind az iránt érdeklődtek, hol van a Garibaldi-zászlóalj. Ez már aktívabb társaság.

– Az olaszokkal együtt akarunk küzdeni a fasizmus ellen – jelentették ki.

De a foglyok többségére nem ez jellemző. A félelem szinte megbénította őket. Úgy megrémültek, mintha földrengést éltek volna át. Úgy viselkednek, mintha most ébredtek volna álmukból, mintha most látták volna meg a napvilágot.

Az a tény, hogy a kisebb létszámú és rosszabbul felszerelt ellenféllel való első komolyabb összecsapás során egész egységek demoralizálódtak, érdekesebb, mint a guadalajarai harcok kimenetele és közvetlen következményei. Ez a legtanulságosabb dolog a fasiszta hadsereg belső értékének megítélése szempontjából. Láttuk, hogyan pattan szét az első igazi veszélyben az a burok, amelybe a fasiszta imperializmus „harci egységét" oly gondosan begyömöszölték, hogyan bújik ki belőle az élő ember, akit a fasizmus tizenöt év alatt sem tudott céljaihoz idomítani.

Egyszerűen elképesztő látvány ez az emberi meztelenség, a büszke fasiszta birodalom tegnapi katonáinak – a spanyol néphadsereg mai hadifoglyainak – ez a naiv, együgyű jelentéktelensége.

Persze minden háborúban vannak foglyok. Nagyon gyakran előfordult, hogy az egyszerű közkatonákból, amikor elvesztették vezetőiket, valóságos birkanyáj lett, tehetetlen emberek amorf tömege, amelynek nem volt többé se katonai, se polgári erkölcse, amely már nem törődött katonai és nemzeti be-

csületével, hanem kész volt új gazdát szolgálni, új gazdája számára lövészárkokat ásni, és még attól sem riadt vissza, hogy fegyvert fogjon régi gazdájára. Ámde azok a fasizmust megelőző időszak kapitalista hadseregei voltak, amelyeket sebtében, politikai válogatás nélkül gyűjtöttek egybe, az általános mozgósítás módszerével. Csak zavaros elképzeléseik voltak arról, hogy miért harcolnak, ha pedig tudták, akkor vagy közömbösek voltak a háború célja iránt, vagy éppen ellenségesen álltak szemben vele... Itt ellenben válogatott feketeinges fiatalokkal van dolgunk, akik valamennyien a fasiszta párt tagjai, mondhatni, Mussolini harci élcsapata, reménysége és büszkesége, a legjobbak, akikhez a Duce lelkes hangú személyes üdvözleteket intéz.

Ezeket a legjobbakat a fasiszta vezérek másfél évtizeden át nevelték az iskolákban, ünnepi díszszemléken, másfél évtizeden át nevelték hangzatos frazeológiájukkal, individualista elméleteikkel és a „felsőbbrendű ember" kultuszával. Vannak a foglyok között olyan fiatalok, akiket már a bölcsőtől kezdve a fasiszta rendszer nevelt: háromévesek voltak, amikor Mussolini hatalomra jutott. Most, miután egyetlen éjszakát töltöttek egy fedél alatt ellenfeleikkel, elátkozzák a Ducét és egész birodalmát. Nem valami mély nyomot hagyott bennük a fasiszta nevelés tizenöt esztendeje!

A hadsereg felső rétegét természetesen szorosabb kapcsolat fűzi a fasiszta rendszerhez. De lényegében ez a réteg is nagyon rosszul állta ki a próbát. A pánikszerű visszavonulás, az ágyúk elvesztése, az emberek demoralizálódása mélyen megrázta a fasiszta parancsnoki kart. A köztársaságiak négy olyan olasz tiszt – egy alezredes és három százados – holttestét találták meg, akik önkezükkel vetettek véget életüknek. Az öngyilkosok csak elébe siettek az eseményeknek: az új foglyok elmondják, hogy március 19-én a legfelsőbb parancsnokság megfutamodás miatt agyonlövetett két zászlóalj-parancsnokot.

Néhány sor az egyik fogoly olasz százados naplójából:

„Az események fejlődésével párhuzamosan egyre csökken a lelkesedésem. Ami mindennél inkább lehangol, az a bürokrácia, az intrika, hadseregünk tehetetlensége. Körös-körül minden csupa hazugság és csalás. Mi becsapjuk egymást, a spanyolok

pedig becsapnak bennünket. A Falange Española csak zabál, iszik és várja, hogy a lába elé rakjuk Madridot. Ha tudtam volna, hogy minden ilyen undorító lesz, kibújtam volna ez alól a messziről annyira csábító háború alól."

A guadalajarai olasz hadosztályok az első kemény csapás után feltárták a fasiszta militarizmus belső rothadtságát, ürességét és a legfőbb bázisául szolgáló emberanyag végtelen gyengeségét. A hódítók nem voltak többé urai se önmaguknak, se hatalmas haditechnikájuknak, amely így hasonlíthatatlanul gyöngébben felfegyverzett csapatok zsákmányává lett.

De szükség volt egy elengedhetetlen feltételre: egy teljes határozottsággal és erőbevetéssel végrehajtott bátor ellencsapásra. Enélkül a talpig páncélba öltözött, gépesített olasz sereg megállás nélkül tört volna Madridig, és az olasz fegyver dicsősége mindinkább elhomályosította volna azoknak a látását, akik amúgy is hajlamosak a vakságra. Enélkül nem lett volna pánik, pánik nélkül nem lett volna hadizsákmány, nem csillogna könny a foglyok szemében.

A fasizmus határtalanul arcátlan, ha nem lát ellenállást. Gyáva, mint a sakál, ha szembeszegülnek vele. És ez az, amit nem értenek meg a nyugati kormányok gyáva politikusai. Ők meg akarják szelídíteni a fasiszta fenevadat, és ezzel csak fokozzák vérszomjas vakmerőségét.

MÁRCIUS 25

A guadalajarai forró napok után minden elcsendesült. A csapatok pihennek. A fronton látogatók jelentek meg – delegátusok, írók, újságírók Valenciából, Barcelonából, Párizsból, Londonból, sőt New Yorkból is. Beutazzák a tegnapi harctereket, megnézegetik a csaták nyomait, lefényképezik az olaszoktól zsákmányolt óriási lőszerhalmokat, beszélgetnek a foglyokkal, olasz emléktárgyakat gyűjtenek.

Megérkezett Ernest Hemingway is. A keménykötésű, tagbaszakadt óriás bejárta mindazokat a helyeket, ahol harcok folytak, megismerkedett és összebarátkozott Listerrel, Lukáccsal. Lassan, élvezettel forgatva a spanyol szavakat, mondta nekem:

– Ez igazi vereség. A fasizmus első komoly veresége ezekben az években. Ez a fasizmus legyőzésének kezdete.

– Igen – mondtam szerényen –, egyelőre még csak a kezdete.

Magam is mulattam szerénységemen, amely mögött jó adag hencegés húzódott meg. Mégiscsak elpáholtuk őket! Elpáholtuk, mint a taknyos kölyköket – ahogy Lukács mondja. És én tanúja voltam ennek. Kivártam. Kezdtem a talaverai autóbusz-históriával, átvészeltem Toledo gyászos napjait, Aranjuez szégyenét, a magára hagyott Madrid tragédiáját, a hidaknál folyó elkeseredett küzdelmet, Aravaca és Majadahonda keserves, véres iskoláját, az új hadsereg születésének kínjait Las Rozasnál, a nagy jaramai ütközetet, hogy tanúja lehessek a Mussolini katonái fölött aratott győzelemnek. És Miguel Martinez, aki régi, de ifjonti polgárháborús tapasztalatokkal felszerelve jött ide, újból mérlegre tette, megsokszorozta, gyümölcsöztette tapasztalatait a fasizmussal való világméretű összecsapásnak ezekben az első lövészárkaiban.

– Egyelőre még a kezdete – ismételtem meg. – Sok minden áll még előttünk, jó is meg rossz is.

– Magam is úgy gondolom – mondta Hemingway, és neheztelő pillantást vetett rám.

MÁRCIUS 27

Valenciában már nyári meleg van. A hadügyminisztériumi tisztviselők el-eltünedeznek a strandra. A milícia hajtóvadászatot rendez a fürdőző hivatalnokokra, és visszaviszi őket hivatali „harcállláspontjukra". Mindenütt nagyszabású terveket és reményeket szőnek.

A kommunisták és Largo Caballero között végképp kiéleződött a viszony. Az események fejlődése szakadást, kormányválságot helyez kilátásba. Ám legyen, minél előbb!

José Díaz súlyosan megbetegedett. Szinte összezsugorodva, hallgatagon, gondolataiba mélyedten fekszik ágyában.

Dolores megkérdezte tőlem:

– Igaz, hogy elutazol?

– Igaz.
– Visszajössz?
– Igen.
– De aztán nehogy becsapj! Tudod, nem szeretjük, ha a barátaink nem váltják be az adott szavukat.

Kettesben ebédeltünk. Dolores eleinte hallgatásba merült, komoran morzsolgatta a kenyerét, de aztán lassan felengedett, dúdolgatni kezdett, majd tréfásan egy csont-amulettel ajándékozott meg:

– Csak azért, hogy valóban visszagyere.

Ráfűztem Dolores ajándékát arra a fekete szalagra, amelyen Antonio kapitány sírjának kulcsa függött.

A téren szólt a verkli, forgott a körhinta, nagyokat kacagtak a gyerekek. A villamosok oldalán hatalmas plakátok: „Mindenki legyen ott a guadalajarai győzelmet ünneplő nagyszabású zenei és táncfesztiválon!"

MÁRCIUS 29

Barcelonát langyos eső áztatja. Egészen megváltozott ez a város. Eltűntek a jelmondatok, a zászlók, nincsenek már felvonulások. Ismét megjelentek a taxik – az anarchisták fekete-vörös színét mázolták rájuk. Barcelona rendes, polgári külsőt öltött. De a mélyben forr, bugyborékol valami. Egy hatalmas teremben, több ezer főnyi mohón figyelő hallgatóság előtt León Felipe, az idős, félig vak dél-amerikai költő és misztikus filozófus szenvedélyes szónoklatot tart:

– Diktatúra kell nekünk! Igen! Az összesség diktatúrája! Diktatúra mindenki számára! A csillagok diktatúrája! Álomdiktatúra!

Az emberek tekintete átforrósodik. Senki sem tudja, mi az a csillagok diktatúrája. Bizonyosan valami jó dolog. A frontról jövő hírek alig-alig érdekelnek valakit. Barcelona ég és föld között, a pokol és a paradicsom között él. Álomdiktatúra...

ÁPRILIS 2

A határőrbódénál egy testes francia állta utunkat, nem akarta átengedni a kocsit.

– Csak a cerbère-i pályaudvarig megyek, a kocsi nyomban visszatér a határhoz.

A francia kötötte az ebet a karóhoz, de végül egy rendőrtisztviselő kíséretében mégis továbbengedett bennünket.

A pályaudvaron megöleltem Doradót.

Az elárusítóbódéban korlátlan mennyiségben árultak újságot, cigarettát, gyümölcsöt, csokoládét. A *Jour* legújabb száma hírül adta: „A vörösök guadalajarai támadása végleg sikertelennek tekinthető." No lám, mik nem derülnek ki! Guadalajaránál a vörösök támadtak! És mi ezt nem is tudtuk . . .

Egyedül voltam a fülkében. Levetkőztem, lefeküdtem, eloltottam a villanyt. Nem tudom, mennyi idő telhetett el – egyszer csak szűnni nem akaró, szörnyű bombázás kezdődött. A gépek egészen alacsonyan, közvetlenül a fejem fölött repültek vad zúgással, vércsevijjogással, és mind engem vett célba. Egymást követték a robbanások, egyre hangosabban, egyre kíméletlenebbül. Végre kinyitottam a szememet. Nem volt bombázás. Csak a vonat zakatolt a sötétben. És akkor először hasított belém ilyen erősen, ilyen élesen a szomorúság, az aggodalom és a fájdalom e vérző nép miatt, először fogott el a félelem a sorsa miatt és a féktelen düh a kínszenvedések, az áldozatok, az igazságtalanság, az erők egyenlőtlensége, a hóhérok arcátlansága és szemérmetlensége miatt.

ÁPRILIS 10

Heverészem hanyatt fekve. Nem látok mást, csak nagy darab derült, üde égboltot; benne sudár fák csúcsai hajladoznak. Milyen szép fa a fenyő! Egyenes, szabályos oszlopként tör az ég felé ez a hatalmas növény. Törzse a föld közelében rideg: vastag, érdes, sötétszürke kéreg borítja. Fölfelé a kéreg egyre világosodik, majd rézvörössé, és simává szelídül. Szerény és büszke ez a fa, igénytelen, nincs szüksége sem melegre, sem nedves-

ségre. A szárazságot szereti. A fenyvesben nyugodtan megpihenhet az ember, itt sohasem nyirkos a talaj. A fenyveserdő a legjobb ír a beteg tüdőre. A fenyő szereti a fényt, gyorsan leveti hát alsó ágait, és zöld fejével fölfelé, a nap felé tör. A rézvörös törzsek, ha megvilágítja őket a nap, arany színben tündökölnek. Ennél szebb látványt nemigen nyújt a természet.

A fenyő a mi északi féltekénk pálmája. Asturiától az Amurig, Jakutiától a szubtropikus övezetig mindenütt megtalálható. Csupán az alacsonyan fekvő, nedves, mocsaras vidékeken, Dániában, Angliában, Írországban ismeretlen. Igazi hazája azonban Oroszország. Oroszország – medvék és fenyők... Vannak medvék a Himaláján is: feketék, aprók. Van fenyő a Balkánon is, Szicíliában is: fekete, sűrű lombozatú. Helyes medvék, szép fenyők, de mégsem az igaziak.

Áll egy fenyő magában,
zord északi bérclakó.
Csak szendereg és fehérbe
takarja a jég, a hó.

E sorokat Heine írta. Oroszra Lermontov fordította. A jég és a hó gyakran vesztét okozza a fenyőnek. Északon minden télen a fenyőfák százezreit fojtja meg, töri derékba a ránehezedő hótömeg.

Álmában messze Délen
egy pálma, akárcsak ő,
magában búsong némán
és lángol a sziklakő.

Tragikus téma. A válás, az örök távollét, a valóra nem vált álom témája ez, két baráté, akik soha, soha nem fognak találkozni. Mindkét költő szerelmese az életnek, az álomnak, és mindketten értelmetlenül pusztultak el, mindkettőjük halála égbekiáltó igazságtalanság. A számkivetésben élő Lermontovot egy mihaszna tisztecske lőtte le. A hazájából elűzött Heine lassan sorvadt el „matrac-sírjában" – ahogy betegágyát, szenvedéseinek

színterét nevezte. A német költő műveit halálának 80. évfordulóján csupán egyetlen városban adják ki német nyelven: Moszkvában.

De a fenyő és a pálma mégis találkozik. A pálma nem tud felkapaszkodni északra, elébe megy hát a fenyő, mely könnyedén ereszkedik le messze délre. Így együtt láthatjuk őket Szuhumiban, Novij Afonban, Katalóniában, Almeriában. A napsütötte tengerparton dús koronájú, karcsú pálmák hajladoznak a szélben. Fölöttük, a homokos, köves teraszon, a hőségtől lankadtan, száraz gyantaillatot árasztva, izmos fenyőóriások sorakoznak. Nincs varázslatosabb bájital, mint a légáramlatoknak és az illatoknak ez a keveréke.

Nekünk van fenyőnk is, pálmánk is. Mi gazdagok vagyunk. Gazdag és tágas otthonunkat végtelen sztyeppék övezik, s a világ teteje, a Pamír koronázza. Milyen nyugodt itt minden! Milyen biztonságos!

A fenyők alatt gyerekek játszadoznak. Idevalósi, ogyincovói falusi gyerkőcök. Öten vannak, egyik kisebb, másik nagyobb. Bújócskáznak, szaladgálnak a fenyőfák között, hol némán, hol hirtelen felkacagva, egyszeriben felverik zsivajgásukkal az erdőt. A gyerekek mindenütt gyerekek, mégis mindenütt mások. Az orosz kis kölyköt rögtön meg lehet ismerni arról, hogy övet visel (nagyon szereti az övet), sapkáját mélyen a szemébe húzza, rövidre nyírt sündisznó-frizurát hord, fürgén jár, szalad, mászik a fára, akár a medvebocs, nyílt, éles és vidám tekintet sugárzik világos szemöldöke alól.

Most abbahagyják a futkározást, beszélgetni kezdenek. Ezek a gyerekek már nem az evésről, a fejadagokról beszélgetnek. Ezek a gyerekek már jól vannak lakva, mindegyiken rendes ruha van, ha egyszerű is. Szórakozásról, utazásról, kalandokról, hőstettekről folyik a szó, és korántsem csak az ejtőernyősökről és a jégtörő hajókról, ahogy a receptre készült ifjúsági regényekben olvashatjuk. Arról vitatkoznak, lehet-e nevelni a mókust, de úgy, hogy teljesen meg legyen nevelve. Hogy senkit se harapjon meg, és hogy a gazdája mellett, a párnán aludjon. A legkisebbek úgy vélekednek, hogy lehet, de a tízesztendős Vászja szerint a mókus teljes átnevelése lehetetlen.

– A mókusnak nem lehet hinni. Alamuszi állat. Pása is hogy járt vele! Hitt neki, az meg fogta magát, leharapta az ujját!

– Nem is harapta le, csak beleharapott. Jobb, ha nem hazudozol annyit!

Pásának a gyerekek kérésére meg kell mutatnia a mókus álnokságának nyomát. De az bizony alig látható, így a dolog nem is érdekli őket tovább. Akkor a vadászokról kezdenek beszélgetni, majd a kerékpárról, azután a bélyegekről. Ez új dolog. Azelőtt a falusi gyerekek sohasem gyűjtöttek bélyeget. Végül természetesen Spanyolországra terelődik a szó.

– Mit csinálnak ott a gyerekek? Verik a fasisztákat?

– Miért vernék ők? A felnőttek verekszenek a fasisztákkal, a kicsik csak segítenek.

– Töltényeket hordanak?

– Azt is. Néha meg segítenek barikádokat építeni. De főleg odahaza dolgoznak, segítenek az édesanyjuknak, amíg apjuk a fronton harcol.

– És ha a bomba lerombolja a házukat? Akkor hova mennek?

– Hát bizony, akkor nincs hova menni szegénykéknek. Akkor hajléktalanok lesznek. Esetleg a metróban találnak menedéket.

– Szép a metró?

– Nem nagyon.

– Hát jöjjenek akkor mihozzánk. Mi majd adunk nekik házat. Vagy lakjanak a mi metrónkban, adunk nekik akár öt állomást is.

– És velünk mi lesz?

– Hát majd a többi állomáson utazunk. Elég az nekünk. Vagy újakat építünk. Beszélnek oroszul?

– Van, amelyik beszél.

A gyerekek tanácskozni kezdenek, hogyan lehetne idehozni a spanyol gyerekeket.

Természetesen repülőgépen kellene. Csak az a kérdés, hányan férnek egy-egy gépbe.

Vászja kifejti, hogy a repülőgép szárnyai néha üresek, oda is be lehet nyomni néhány gyereket. De lyukakat kell fúrni, hogy levegőhöz jussanak, mert hosszú az út.

Mesélek nekik kis barátomról, Xavierről, az újságárus fiúról, aki Madridban maradt.

Az ogyincovói gyerekek visszafojtott lélegzettel hallgatják, majd felsóhajtanak. Megértik, hogy nehéz helyzetben van ez a kisfiú.

– Misa bácsi, hozd ide őt Ogyincovóba.

– És mi lesz a többiekkel, a kisöccseivel meg a húgaival? Őket is kár lenne otthagyni. Mind ide kell őket hozni hozzánk.

– Télen meg a Kaukázusba küldjük őket. Ott meleg van, ott vannak pálmák is, tigrisek is, minden, amit szeretnek.

Fekete szemű spanyol gyerekek jelentek meg fővárosunkban. Csapatostul kószálnak az utcákon, tereken, ott láthatók a Lenin Mauzóleumnál, a Vörös Hadsereg Házában. Megindultan nézem őket. Egy Pirogov utcai hatalmas villa gyermekzsivajtól hangos. Kis asturiaiak, baszkok, andalúziaiak, madridiak tornásznak. Rövidre nyírt világosszőke hajú rjazanyi vezetőjük magas hangon, oroszul vezényel:

– Hosszabb lépést! Fernando, ne maradj el! Na gyerekek, még egyszer megismételjük ezt a gyakorlatot, hogy jól megtanuljuk. Ha majd visszatértek Spanyolországba, mindenki bámulni fog! Rajta!

A madridi „professora" – filigrán teremtés, szemöldökét mindig felhúzza, mintha csodálkoznék – az orosz dalokat gyakorolja velük:

– Három-négy!... „Ha jön a háború, ha mene-telni kell..."

A kis madridi tanítónő befejezi az órát, kiszalad az utcára, fürgén szedi a lábát, hamisítatlan moszkvai módon furakszik a villamoson.

Az asztalnál többször is a pincér lelkére köti:

– Simát! Simát!

Ez azt jelenti, hogy „sima" vizet kér, nem szénsavasat. Közönséges hideg, vízvezetéki vizet, amilyet a madridiak mindig nagy élvezettel isznak az ebédhez. A pincér sokáig értetlenül bámul, végül hoz egy pohár forró vizet...

Az ogyincovói gyerekeknek, mint minden szovjet gyereknek, mint valamennyiünknek, van otthonuk. Alig lehet felfogni ésszel, milyen sokat jelent ez ma, amikor az embereket szerte a

világon megfosztják otthonuktól, amikor tetők, falak omlanak össze, palánkok dőlnek le, rablók törnek át a határokon – a fasizmus földönfutóvá teszi a népeket saját országukban.

A mi otthon-fogalmunkba nemcsak a földrajz, nemcsak a föld, a fenyő és a pálma, a földi szeder és a citrom, a lazac és a bálna tartozik bele, hanem a biztonságérzet is. A mi otthonunkban mindenkinek van jövője. Az ogyincovói gyerekek előtt már születésük pillanatában nyitva az út, síneken gördülnek majd előre, maguk fogják a váltót állítani, s arra irányítják vonatukat, amerre akarják. És ezt érzik már most is. Mindegyikükből bármi lehet; „senki" nálunk senki sem maradhat. Odakint pedig ez a sorsa minden szegény embernek.

De ahol a munkásosztály, a dolgozók fegyvert ragadnak szabadságukért, vagy csupán lehetőségük nyílik arra, hogy népfrontba tömörülve, akár csak sebtében összeácsolt akadályt állítsanak a fasizmus útjába, ott mindenütt felébred a nemzeti érzés, erősödik az a tudat, hogy van haza, s a nép ezt a hazát, ha nem is teljesen, de mégiscsak a maga otthonának érzi. És ezekben az országokban, mint például Spanyolországban is, a trockista provokátorok nevetnek ezen az érzésen, gúnyt űznek belőle, azt bizonygatják a munkásoknak, hogy nekik nincs miért harcolniuk, nekik nincs és soha nem is lesz hazájuk. De a munkások kitaszítják maguk közül és a fasisztákhoz sorolják őket!

A szovjet hazaszeretetben nincs önzés. Milyen más ez, mint a reakciós országok bestiális sovinizmusa! Ott a nemzeti katekizmus első igéje: „Gyűlölj mindenkit, akiben más vér folyik, aki más nyelven beszél, rúgj ki minden idegent az országból." A szovjet hazafiság nagylelkű. Az ogyincovói gyerekek, ha tehetnék, mindenkinek menedéket adnának a szovjet tető alatt, minden szenvedőnek, minden kisemmizettnek, éhezőnek, megalázottnak. És ezek nemcsak szavak, ezt saját szemünkkel láthatjuk.

Saját szemünkkel láthatjuk Moszkvában, Odesszában, Alicantéban. Moszkvában a Pirogov utcában. Odesszában, amikor a fekete hajú csöppségek, akiket hajléktalan szüleik a szovjet ég védőszárnyai alá küldtek, tágranyílt szemmel és tátott szájjal nézik az első vajas kenyeret, a tágas úttörőpalotákat, a gyanta illatú fenyőerdőben megbúvó vidám játszótereket. Alicantéban,

amikor a pálmasétányon megjelennek és szerényen állnak a magas, szálfaegyenes szovjet tengerészek, arhangelszkiek, szarátoviak, uráliak...

A gyerekek már nincsenek itt. Elhívták őket. Most a ház körül foglalatoskodnak: tobozt gyűjtenek a szamovár alá. Jó tavalyi, kemény, ropogó fenyőtobozt.

A fenyő meg most kezd ismét virágzani. Persze a fenyő nem cseresznyefa, nem is akác, nagyon szerényen, szemérmesen, észrevétlenül virágzik. Finom, gyantás, illatos bimbók. Vékony barna hajtások, melyek majd lágy, hajlékony füzérekké fonódnak össze.

Még néhány hét, és a májusi fuvallat összeölelkezik a mi északi pálmánk kristálytiszta, üdítő illatával. Milyen jó is idehaza!

Ám újabb fasiszta hadosztályok kétszáz tökéletesített konstrukciójú bombavető kíséretében nagyszabású támadást indítottak a Baszkföld ellen. Eltörölték a föld színéről az ősi Guernica városkát, és Bilbao felé közelednek.

HARMADIK RÉSZ

MÁJUS 23

A kis pályaudvaron egy lélek sem volt. Még az egyetlen hordár is elment a restibe egy pohárkára. A gyorsvonat egy percig áll itt, de legtöbbször fölöslegesen. Frau Martha lehajolt a bőröndömért. Sőt még Feuchtwanger is utána nyúlt. Ezt már igazán nem lehetett szó nélkül hagyni.

– Könyörgök, hagyják! Majd viszem én magam.

– Ugyan, semmiség. Hiszen egész könnyű. Nagyon helyes kis bőrönd.

– Pedig nagyon olcsó volt. Disznóbőr-utánzat. Ugyanez valódi disznóbőrből négyszer annyiba kerül, és lényegében nincs is különbség a kettő között. Na de igazán adja már ide, hadd vigyem!

– Nem adom. Olyan könnyű, mint a pehely. És utóvégre sportlédi vagyok. Azért mondja meg őszintén, ugye nem valami híres vendéglátásban részesítettük. Milyen buta dolog, hogy éppen a megérkezése előtt küldtük szabadságra a szakácsnőnket! Képzelem, mit gondol a főztömről!

Milyen szép volt most ez az asszony! Magas, sudár termetéhez, bronzszínű bőréhez jól illett a fehér kosztüm.

– Ön a világ legjobb szakácsnője és gépkocsivezetője. Valóságos paradicsom volt számomra ez a két nap. Inkább nekem kellene bocsánatot kérnem a zavarásért. Hány oldalt jelent a *Josephus*ból látogatásom? – fordultam Feuchtwangerhez.

– Tizenhetet. Ne haragudjon az őszinteségemért. De ugyanilyen őszintén meg kell mondanom, hogy nagy örömömre szol-

gált ez a két nap. Valósággal felrázott. Mindjárt jobb hangulatban írhat az ember a jeruzsálemi erődítmény romjairól, ha tudja, hogy napjainkban a fasiszta Alcázart ostromolják.

– Ezek az ostromlók még nem érdemelték ki a „corona muralis"-t.

– Ami késik, nem múlik. Néha irigység és türelmetlenség fog el, hogy ebben a csendes kis fészekben kell ülnöm ...

– Ez a tüzér naiv irigykedése a gyalogosra. Pedig fedett ütegéből messzebbre és nagyobb erővel tud lőni, mint tíz lövész a puskájával.

– A harc sikerét mégiscsak a gyalogság dönti el, nem pedig ... nem pedig a könyvtári ágyú. De jön már a vonat. Két perc harminc másodpercet késett. És még húsz másodperc, amíg megáll. Szerencsés utat! Nagyon hálás vagyok önnek!

– Én tartozom köszönettel!

Még egy perc, és a Feuchtwanger házaspár eltűnt a szemem elől. Egyedül maradtam a kalauzzal az üres vagonban.

– Hendaye-ig szól a jegye. Burgosba utazik?

– Ó nem! Bilbaóba.

– Az kinek a kezén van, a kormánycsapatokén vagy a nemzetiekén?

– A kormánycsapatokén.

– Ezen a vonalon többnyire Burgosba utaznak. Ez a vonat Olaszországból jön. Persze azért máshová is lehet menni. Mindenki oda megy, ahol dolga van. Tulajdonképpen azért van a vasút. Nem igaz?

Kalauz-filozófia ... Na de most az a fő, hogy holnapután Bilbaóban leszek.

MÁJUS 24

Perpignan kábult némaságba dermedt a rekkenő hőségben. Az emberek üres tekintettel bámulnak a semmibe a kávéházak teraszain. Szamarak és öszvérek bandukolnak lassan, nehéz szekereket húzva. A piacon zöldség, gyümölcs, hús és hal kínálja magát nagy bőségben. Lehetséges-e egyáltalán, hogy valahol itt, a szomszédban háború dúl, éhínség van és arat a halál?

lgaz, a napokban megjelent itt egy olasz repülőraj. Az innen negyvenöt kilométerre levő Cerbère-t bombázta. Házak dőltek romba, emberek sebesültek meg, a Francia Köztársaság állampolgárai. Idegen repülők, olasz repülők sebesítették és gyilkolták meg őket.

Perpignanból Cerbère-be utazott a körzeti ügyész és a helyettese. Megtekintették a rombolást, részt vettek az áldozatok temetésén, beszélgettek a sebesültekkel és a szemtanúkkal. Ezután a perpignani ügyész nyomozást indított a Cerbère-t bombázó ismeretlen tettes ellen.

Az „ismeretlen tettesek" közelsége nagyon erősen érződik Franciaország legdélibb szélén. A közvélemény ezt a vidéket nemrég még úgy tartotta számon, mint a legbiztosabb mögöttes területet háború esetén. Most meg „ismeretlen tettesek" borítanak rá árnyékot szárnyaikkal.

A francia–spanyol határ hossza mintegy ötszáz kilométer. Itt, Perpignan közelében, a tengerpartnál kezdődik, felkapaszkodik a pöttömnyi Andorra köztársasághoz, áthalad a Keleti-Pireneusok és a Nagy-Pireneusok hófedte csúcsain, majd lefut a Kis-Pireneusok zöld lejtőin.

A béke és a háború, az andalító csend és az ágyúdörgés határa ez. Keleti fele a spanyol kormány, nyugati fele a lázadók kezén van.

Éppen középütt búvik meg Tarbes, ez a meghitt városka. A tarka virágok és híres helybéli borok között, a régi, de kitűnő állapotban levő várkastélyban rendezkedett be Lund dán ezredes, a nemzetközi ellenőrző záróövezet parancsnoka.

Igazi nagy vezérkar, legalábbis látszatra: katonai térképek, rajzok, gépírónők, küldöncök, telefonközpont, sürgős beszélgetések Londonnal, Párizzsal, Genffel, határ menti megfigyelőhelyekkel és tábori csendőrségekkel. Lund ezredes szívélyes, de szigorú, barátságos az újságírókkal, de túlontúl áthatja munkája fontosságának és felelősségének tudata. Tizenöt európai hadsereg százötven tisztjével rendelkezik; Napoleon kora óta aligha volt bárkinek is ilyen katonai garnitúra a keze alatt!

Az ezredes elmondja, hogy öt szakaszra osztotta az egész francia–spanyol határt: Perpignan, Foix, Saint-Gaudens, Tarbes

és Pau. Az egyes szakaszok élére svéd, norvég, finn, lett és holland tiszteket nevezett ki. Nekik van alárendelve a többi katonai ellenőr; ezek viszont a határőrséget ellenőrzik. A munka igen nehéz, és természetesen nem teljesen sikeres. Egyes személyek, önkéntesek, véli az ezredes, éjszaka minden bizonnyal – még fegyveresen is – belopakodhatnak Spanyolországba. De hogy nagyobb csoportok, fegyverszállítmányok is keresztüljuthassanak a határon – nem, erre az ezredes véleménye szerint most nincs lehetőség.

Igaz-e sok délfrancia lapnak az a megállapítása, hogy a nyugati részen, a lázadók táborával szemben a határt kevésbé szigorúan védik és ellenőrzik, mint a kormány fennhatósága alatt álló keleti részen?

Az ezredes ezt lehetetlennek tartja. Természetesen nehéz dolog egyenlő színvonalra hozni, de még pontosan megállapítani is az egyes ellenőrzési pontokon működő, különféle nemzetiségű tiszt urak szakképzettségét és munkaképességét. Lényegében azonban az ezredes kezeskedik érte, hogy az ellenőrzés a Londoni Bizottság álláspontjával teljes összhangban történik... Bizonyára a londoni stílust követi Lund úr akkor is, amikor a fasiszta lázadókat „spanyol nacionalistáknak" titulálja.

MÁJUS 25

A bayonne-i pályaudvaron beadtam a ruhatárba a bőröndömet, majd gyalogszerrel elindultam a hídon át a város központja felé. Meg kellett keresnem a baszkok képviseletét. Kérdezgettem a járókelőket – nem tudták. Végül egy férfi közömbös szívélyességgel megadta a felvilágosítást: – Menjen a Maréchal Foch avenue-re, ott egy nagy épület előtt hosszú sor áll. Az az a ház. – A nevezett utcán egy üzlethelyiség előtt feketeruhás nők álltak sorba. Szegényesebb és falusiasabb külsejük volt, mint a francia nőknek. Két ablak előtt sorakoztak: az egyiknél a menekült-segélyt adták ki, a másiknál pedig felvilágosítást kaptak férjükről és fiaikról. Oruezabala úr, a baszkok bayonne-i képviselője rokonszenves és tehetetlen fiatalember. Sehogy sem tudott a segítségemre lenni, hogy átjussak Bilbaóba, azt mondta,

neki nincs ebbe beleszólása. De egészen könnyen helyet kaphatok egy repülőgépen. Itt működik az Air Pyrénées társaság, rendszeres légijárata van Bayonne és Bilbao között.

Többre tulajdonképpen nem is volt szükségem. Oruezabala vállalkozott, hogy megmutatja, merre van az Air Pyrénées irodája. El akartam hárítani ezt a túlzott szívességet, de ő ragaszkodott hozzá, hogy elkísér. Nyilvánvalóan örült, hogy alkalma van rövid időre megszabadulni a menekültek könnyeitől, a feszültségtől, az évszázados időtartamra méretezett súlyos márványtáblától, melyen arany betűkkel áll: „A Baszk-föld autonóm kormányának missziója".

Több mint száz esztendeje, a napoleoni háborúk kora óta a világtól elfeledve szunnyadt ez a városka. Nemrég azonban felkavarta és a világ érdeklődésének középpontjába tolta először a Stavisky-ügy – hiszen éppen itt követte el a hírhedt kalandor utolsó és legnagyobb szélhámosságát –, most pedig a spanyol polgárháború és külföldi vonatkozásai miatt beszél róla a világ.

Bayonne a legfőbb útkereszteződés és nemzetközi megfigyelőhely. Amerikai és angol újságírók ütöttek itt tanyát, és immár tizedik hónapja küldözgetik innen napról napra a hadműveletekről szóló tudósításaikat. A tudósítók egyetlenegyszer sem lépték át a határt – igazi hősei a saját biztonságuknak!

A baszkok képviselőjén kívül van még spanyol konzul is: a köztársaság konzulja. De ez a két iroda csak apró szigetecske. Bayonne telis-tele van spanyol fasisztákkal. A szó szoros értelmében ők adják meg a város jellegét: elfoglalják a kávéházak minden asztalát, hangoskodnak a bulvárokon; amerre néz az ember mindenütt gőgös, degenerált pofák, kihívó pofaszakállak, vastag pecsétgyűrűk. Ott tolonganak az újságosbódék előtt, szétkapkodják a San Sebastián-i újság legújabb számát, és ott helyben, gátlástalanul, hangosan felolvassák. A lap hajmeresztő híreket közöl, üti, szúrja, vágja a köztársaságiakat... Német és olasz sajtószemle, berlini és lisszaboni sportkrónika. Queipo de Llano tábornok legújabb részeg fecsegése – de ez csak az utolsó oldalon kapott helyet; úgy látszik, unják már a dolgot. A lap első oldalán viszont, előkelő helyen Trockij nyilatkozata díszeleg, mely szerint a Komintern és a Szovjetunió napjai meg van-

nak számlálva A fasiszta újságok zenekarában Trockij nyekergő fagottja mind komolyabb szólószámokat ad elő.

Nem véletlen, hogy Bayonne-ban a spanyol lázadók olyan otthonosan érzik magukat. A város a francia fasiszta ligák hatalmában van. Bár formálisan feloszlatták őket, a valóságban korlátlan urak itt. Az ország egész délnyugati részét, a fürdőhelyek vidékét, ahol rengeteg a külföldi turista és a belőlük élő parazita, sűrűn bevonja a fasizmus hálója. A vezető közigazgatási tisztségek itt mind fasiszták kezében vannak. Ebben a kis városkában három fasiszta lap jelenik meg. Igaz, hogy a negyedik, a baloldali újság példányszáma meghaladja a másik három együttes példányszámát. Ezt a lapot szívesen olvassák a bayonne-i munkások, halászok, alkalmazottak. Hangja ellenzéki, harcos, elítéli a helyi állapotokat. És valóban – itt, Bayonne-ban, Biarritzban szinte hihetetlennek tűnik, hogy Franciaország élén olyan kormány áll, mely a népfront pártjaira támaszkodik. Itt már nem érvényesül a kormány befolyása.

... Az Air Pyrénées-re egy női kalapszalon meg egy trafik közötti csöpp kis üzlethelyiségben találtam rá. A pult mögött, egy mérleg mellett nem nagyon fiatal, de szép hölgy ült. Élénken sajnálkozott, hogy a menetrendszerű repülőgép éppen egy órával ezelőtt indult el Bilbaóba, s a következő csak holnap reggel megy. Ez valóban nagyon lehangolt, de hát nem volt mit tennem, vettem egy jegyet a holnapi repülőgépre. Szinte művészi kivitelű, szép, nagy alakú jegyet kaptam. A madame a pult mögé invitált és megmért. Kilóim számát rávezette a jegyemre, és feljegyezte magának is. Ígéretet tettem, hogy holnap reggel a bőröndömet is leméretem. Tíz kilón felül csomagilletéket kell fizetni. – A bombák nem nyomnak sokat, madame – tréfálkoztam. Udvariasan mosolygott. – Ez nem rám tartozik. Ez a benemavatkozási bizottság dolga. Ennek a bizottságnak a képviselője ellenőrzi majd a csomagját. – Aláírtam még egy nyilatkozatot, mely szerint szerencsétlenség esetén sem özvegyem, sem más rokonaim, sem végrendeletem végrehajtói nem támasztanak semmiféle anyagi követelést az Air Pyrénées társasággal szemben.

Nagyon bántott az egynapi időveszteség, de végül ez a hűvös,

csendes, magányos este megnyugtatott. Az üres kávéház teraszán egy kisebb társaság – külsejükről ítélve kisiparosok lehettek – sokáig dominózott. Amikor eltávoztak, körös-körül minden teljesen csöndes és néptelen lett. Én is elballagtam a szállodámba, és aludni tértem. Holnap búcsút mondok ennek a csöndnek. A holnapi napot füstfelhő, lángoszlopok és ágyúdörgés közepette töltöm majd Bilbao védelmi övezetében.

MÁJUS 26

Reggel kilenckor a megállapodás szerint ott álltam az Air Pyrénées ajtaja előtt. A helyiség zárva volt, a féltonnás furgon vezető nélkül állt. Nyugtalanul és dühösen vártam tizenegyig. Végre megjött a madame két férfi társaságában. Láthatóan aggasztotta őket valami. A szoba sarkába vonultak és sugdolóztak. A madame közölte velem, hogy a gép még nem tért vissza Bilbaóból, így hát várni kell.

– Hát ez az egyetlen repülőgépük?

– Nem, nem az egyetlen, de a többi mind javítás alatt van.

– Mind javítás alatt van?

– Igen, mind.

Azután megjelent egy ősz bajuszos úr talpig feketében. Fején fekete kalap. Kezében kesztyű és sétapálca, lábán fehér kamásli, mellén a francia becsületrend szalagja. Ő is susogott valamit a madame-mal, majd méltóságteljesen távozott, miközben úgy nézett rám, mint valami élettelen tárgyra. Pontosan ugyanilyen figurát láttam egyszer az asztrahanyi színházban egy francia tárgyú melodrámában.

– Mégis, mikor repülhetek, madame?

– Azt bajosan tudnám megmondani. Nézzen be estefelé vagy holnap reggel.

– Miért olyan későn? Hiszen a repülőgép minden percben visszatérhet, vagy nem?

Elnevette magát:

– Aligha. Elromlott az idő . . .

Nem volt mit tenni, elmentem reggelizni. A Papagáj étterem előtt vettem egy friss párizsi lapot, amely most érkezett a vo-

nattal, és egyszeriben világossá vált minden. A lap beszámolt arról, hogy tegnap ennyi és ennyi órakor az Air Pyrénées társaság polgári repülőgépét Bilbao és Franciaország között fasiszta vadászgépek megtámadták és lelőtték. A pilóta és az utasok súlyosan megsebesültek.

Reggeli után azonnal visszamentem a társaság irodájába. Az ajtót zárva találtam. Vártam, míg visszajött a madame. Megkérdeztem, mik a kilátások . . .

– Őszintén szólva nem tudom, monsieur . . . Az idő ma aligha fog megjavulni. Nyugodjék meg: társaságunk visszaszolgáltatja az utasnak a jegy árát, ha huszonnégy órán belül nem kerülhet sor az utazásra.

– Nem nyugtalankodom a pénzem miatt, madame. Hiszen látta: aláírtam a nyilatkozatot mind a magam, mind pedig özvegyem nevében. Az Air Pyrénées-nek sohasem volt még ilyen szerény utasa. Madame, beszéljünk mint férfi a férfival. Az a szegény pilóta remélhetőleg túléli a szerencsétlenséget, de gépre ülni nem fog egyhamar. Milyen kilátásaik vannak egy másik pilótára és egy másik gépre?

Egyszerre elvesztette a talajt lába alól, és elsírta magát. Igazán nagyon kedves és sajnálatra méltó volt ebben a pillanatban. Már azon voltam, hogy megsimogatom a vállát vagy a haját – ez minden síró nőnek jólesik.

– Ah, monsieur, oly nehéz az én helyzetem! A férjem Párizsban van, sehogy sem tudja elintézni a formaságokat, itt meg olyan szörnyű most minden! Amerre néz az ember, mindenütt spiclik, kémek, riporterek, provokatőrök, tűzkeresztesek. Elvesztem a fejemet!

Elmondta, hogy az Air Pyrénées tulajdonában levő légi flottára mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy nagy. A tegnap előtt jó, masszív gépen kívül csak egy öreg, egymotoros kis Lockheedjük van, pilótája Laporte. Kisegítő szolgálatot lát el Párizs és Bayonne között. Az igazgatóság, vagyis a férje most vesz egy új angol Air-Speedet, nem akarom-e megvárni, míg ideérkezik? Nagyszerű gép.

– Igen, madame, tudom, az Air-Speed kitűnő gép. – Nagyot sóhajtottam.

– Azt akarja mondani, hogy túlságosan sokáig kellene várni?
– Kitalálja a gondolataimat, madame.
– Hát mit lehetne tenni?
– Na és a Lockheed?
– Ez nagyon kockázatos. A tenger fölött kell repülni, a part majdnem egészen Bilbaóig a lázadók kezén van. A gép is öreg, meg Laporte-ról sem tudom, vállalkozik-e az útra. Szegény Galí, olyan bátran repült ezen a vonalon! A fasiszták többször figyelmeztették, hogy le fogják lőni. A gazemberek, meg is tették!
– Ne beszéljek én a maguk Laporte-jával?
– Ó, nem! Nem ismeri önt, nem bízna önben. Majd beszélek vele magam. Talán vállalkozik legalább egy fordulóra, amíg az Air-Speed megérkezik. Persze más feltételeket ajánlok majd neki, megkapja mindazt, amit Galí kapott. El kell hogy vállalja. A társaság nehéz helyzetben van, kötelessége segíteni, helyettesíteni sebesült bajtársát. A Galít megillető feltételeken felül még prémiumot is ígérhetünk neki, csak repüljön. Persze minden attól függ, van-e bátorsága. A fasiszták még mindig fenyegetőznek. De majd meglátjuk. Férjem távollétében én vagyok itt az igazgató, Laporte-nak teljesítenie kell a kívánságomat!

Most különösen kedves volt ez az asszony. Nem látszott többnek huszonöt évesnél. Nem is illene az arcához, ha fiatalabb volna.

– Szegény baszkok, annyi posta gyűlt össze nálam! Gyógyszer, kötszer a kórházak számára; mindez elszállításra vár. A sebesültek meg Bilbaóban várnak. Mindenképpen ráveszem Laporte-ot, hogy repüljön!
– Madame, ez nagyszerű. Nagyszerű mindaz, amit mond!
– Jöjjön el este hét óra felé. Ha addig történne valami, elküldöm önért a sofőrt a szállodába.
– Madame, ön igazi francia nő!
– Ó...

Még sok mindent szerettem volna mondani, de az ajtóban megjelent az asztrahanyi színpadról ismert öregúr. Most figyelme teljes mértékben rám irányult. Kitárta mindkét karját – az egyikben a sétapálca meg a kesztyű, a másikban a fekete kalap.
– Monsieur, már kerestem önt a szállodában! Ösztönöm és

szakmai tapasztalatom vezetett ide. Üdvözlöm önt szerencsés megmenekülése alkalmából!

Megjelenése kifogástalan volt, leszámítva a fekete zsakettjének hajtókájára hullott korpát.

– Hozzám beszél, monsieur?

– Igen, igen, monsieur, természetesen önhöz, éppen önhöz! Ki máshoz szólhatnék? Mint az Havas-hírügynökség tudósítója, örömmel köszöntöm mélyen tisztelt kollégámat a nagy veszedelemtől, talán a haláltól való megmenekülése alkalmából. Valóban a sors keze volt abban, hogy tegnap egy órával lekéste a repülőgép indulását, melyet azután oly tragikus körülmények között lelőttek. Azt hiszem, egy kis interjú az ön által átélt benyomásokról...

– Nem éltem át semmit. Nem repültem sehová. Ön téved, monsieur. Nincsenek semmiféle benyomásaim.

– Monsieur, ön túlságosan szerény. Ez becsületére válik, de engem, régi bayonne-i újságírót nem mentesít ama kellemes kötelességemtől, hogy papírra vessem azokat a gondolatokat és érzéseket, melyek egy külföldi kollégámban keletkeztek abban a drámai pillanatban, midőn...

– Bocsásson meg, monsiuer, de nagyon sietek. Viszontlátásra, madame. Monsieur...

Távozásom talán túl sietősnek tűnt, de mindannyiunknak hasznára vált. Az Air Pyrénées-nek is, nekem is, magának az öregúrnak is. Mit kapott volna a főnökeitől, ha megtáviratozza, hogy milyen gondolatok és érzések keletkeztek bennem abból az alkalomból, hogy a fasiszták megtámadtak egy francia polgári repülőgépet?!

MÁJUS 27

A madame derekasan kitett magáért. Szerelőket és munkásokat kutatott fel, akik megvizsgálták a Lockheedet, és meghúzták rajta a csavaranyákat, megkereste Laporte-ot és rábeszélte, hogy tegyen egy fordulót Bilbaóba és vissza. Nem tudom, mivel babonázta meg, lehet, hogy ötezer frank prémiummal. Egyébként Laporte kijelentette, hogy nem a pénzért vállalkozik az útra –

olyan veszélynek teszi ki magát, hogy azt semmilyen összeggel nem lehet megfizetni. Azért repül, mert francia és semmitől sem fél. Minthogy a fasiszták lelőtték a bajtársát, elvből és az Air Pyrénées társaság érdekében beáll a helyére.

A repülőgép rajtam kívül még a kötszert szállítja. Húsz bála kötszer, egyenként nyolc kiló, az én súlyom hatvanöt, a gyógyszeresláda húsz, a bőröndöm tizenkettő, az összesen kétszázötvenhét kiló.

A madame azt mondta, hogy ő maga jön majd értem sofőr nélkül, hajnali három órakor. A szállodából elmegyünk a benemavatkozási bizottságot képviselő finn tisztért, onnan a repülőtérre. Legkésőbb hajnali ötkor el kell indulni, még mielőtt a repülőtér főnöke felébred. Ne adj' isten, hogy akár csak egy fél órával előbb is tudomást szerezzen az útról!

– Miért, valami törvénybe ütköző dolgot követünk el? Vagy illegális szervezet az Air Pyrénées?

– Ó, monsieur! Nem erről van szó! A repülőtér főnöke fasiszta, a tűzkeresztesek ligájának tagja. Forma szerint nem akadályozhatja a működésünket, mert a mi társaságunk mindenhol be van jegyezve és törvényileg védett. De ott árt, ahol tud. A repülőtéren dolgozó munkások mind a köztársasági Spanyolországgal rokonszenveznek, és segítenek bennünket. Kétséget kizáróan megállapították, hogy Galí vesztét a repülőtér főnöke okozta. A repülőtér mellett lakik, és valahányszor a mi repülőgépünk elindult Bilbaóba, a cselédlánya beszaladt a repülőtéri büfébe, onnan áttelefonált Biarritzba, a Fregatt-villában lakó de los Andes spanyol grófnak. Ott van rádióadó, és a fasiszták mindig értesítették a vadászokat, hogy repüljenek a gépünk elé. Néhányszor sikerült elkerülni őket, de tegnapelőtt jól működött a jelzőberendezés. Hitvány áruló, francia repülők gyilkosa, és még ez nevezi magát franciának!... A repülőtéren van az úgynevezett baszk repülőklub, lényegében a spanyol fasiszták katonai repülőiskolája. De azt hiszem, ez alkalommal sikerül átcsúsznia. Ez a pimasz fráter azt gondolja, hogy megijedtünk, s most egy ideig nem repülünk. A Lockheed megjavítását azzal indokoltuk, hogy Párizsba kell repülnie. A startnál csak két munkás lesz jelen. Fedélzeti repülőgépszerelő nem lesz maguk-

kal... Persze felébredhet a motorzúgásra, de akkor már késő lesz. Nem kockáztatja meg, hogy éjnek idején elküldje a cseléd-jét telefonálni, no meg a büfé is zárva van olyankor.

– Egy naiv kérdés: nem telefonálhat a lakásáról?

– Nincs közvetlen vonala. A telefonoskisasszony a népfront híve, éjszaka pedig az ügyeletes szerelő kapcsol. Vidéken vagyunk, monsieur.

– Ravasz dolog. De még egy utolsó kérdés. A benemavatkozási bizottság képviselője fogja tudni?

– Már tudja is. Bejelentettem, hogy éjjel elmegyünk érte. Bejelentés nélkül nem törhetünk be hozzá. De nem... nem hiszem! Elvégre semleges! A finn hadsereg tisztje!

– A finn hadseregé?

– Igen.

Alig hallhatóan sóhajtottam.

– Azt hiszi, hogy mégis...

– Kitalálja a gondolataimat, madame!

A nap hátralevő részét gondtalan turista módjára töltöttem. Megnéztem a franciaországi baszkok múzeumát és az itteni születésű Bonnat festőművész múzeumát. Derék művész. Gazdag ember, építtetett egy gyönyörű épületet, összevásárolta a legjobb mesterek képeit, és mindezt odaajándékozta a szülőföldjének. A legjobb mesterek festményei közé felaggatta a maga nagyon középszerű képeit is. De ki akad fenn ilyen apróságon! A látogatók sokáig állnak a kiváló mesterek alkotásai előtt, de jóindulatúan vetnek egy pillantást Bonnat vásznaira is.

Kint a réten, a város szélén rengeteg sátor és málhakocsi jelzi, hogy itt ütötte fel tanyáját a híres Medrano Cirkusz. Műsorában Trubka, a nagyszerű cseh állatszelídítő, a Frantellini-fivérek, világhírű bohócok, Ladoumegue futóvilágbajnok. Kiabáló reklámok és plakátok egész Bayonne-ban és Biarritzban. A cirkusz a két város részére csupán két előadást tart, szombaton és vasárnap. Mégis félig üres a terem. Egy frakkos fiatalember kivezeti a félszeg Ladoumegue-et, és ismerteti érdemeit. A közönség gyér tapssal válaszol. A futó ledobja ruháját, majd rövid sportnadrágban és tornacipőben bemutatja reggeli testgyakorlatait.

A nézők közönyösen figyelik. Nálunk ez óriási érdeklődést keltene, vitatkoznának, bírálnának, lelkesednének... Ezután Ladoumegue felkapaszkodott egy bonyolult szerkezetre, és beállt egy forgatható kerék belsejébe. A konferanszié közölte, hogy milyen sebességgel forog a kerék: ez egyenlő azzal a rekordsebességgel, amelynek Ladoumegue a világbajnokságát köszönheti, így hát az igen tisztelt publikum anélkül, hogy a cirkuszt elhagyná, jelen lesz a stadionban a világbajnoki győzelemnél. A kerék megindult, s benne az ember gyors és ütemes mozgásba lendült. Fél perc elteltével a futót ellepte a veríték, és a reflektorfényben még jobban kidomborodott az elegánsan sovány férfitest minden idoma, minden izma. Gyorsan és mind gyorsabban jártak a hosszú, plasztikusan karcsú, tökéletes formájú lábak, a váll alig mozgott, az ostoba elektromos kerék belsejében hihetetlenül finoman beállított, szellemmel megtöltött gép működött – az ember. A sport bálványa, teljes fényében és varázsában, elfogva és kalitkába zárva. Mókus a kerékben! Ladoumegue ma már sehol sem versenyezhet, sporttevékenységét senki sem támogatja, senki sem fizeti meg, senki sem igényli Franciaországban. Csak úgy tud megélni, hogy cirkuszban lép fel, hogy kerékben fut. Nincs hová futnod, Ladoumegue? Fussál hozzánk!

A kerék megállt, a zenekar rázendített egy keringőre; a bajnok meglehetősen hűvös taps közepette a kulisszák mögé futott. Bolyhos törülközőt nyomtak a kezébe. Szemmelláthatóan elfáradt.

A repülőút titkosságára nem lehet számítani – a vidék csak úgy hemzseg a fasisztáktól, kémektől. Megérkezésemről tud az egész város, már maga ez a fekete madárijesztő is alaposan felkavart mindent. A finn hadsereg tisztje... A telefonközponti ügyeletes... A baszk repülőklub... A büfé... A cselédlány... Senkinek sem lehet itt hinni, kivéve a madame-ot és magát Laporte-ot.

Ha senkinek sem lehet hinni, nem kell repülni. Igenám, de én akarok repülni – és fogok is. Arcátlannak kell lenni, legalábbis háború idején. A világ teremtése óta még egyetlen há-

borúban sem győztek csendes, szívélyes, engedékeny emberek. Ilyesmi még sohasem fordult elő. Igen, ha törik, ha szakad, elutazom. Holnap Bilbaóban kell lennem, és holnap vagy Bilbaóban leszek, vagy sehol.

MÁJUS 28

A madame pontosan hajnali háromkor érkezett. Bőröndömet elhelyeztem kis Renault-jában. Ezután egy nagy kertben megbúvó, szép kis villához hajtottunk. A dudálásra kijött a finn tiszt. Szűk zakójában, orrcsíptetőjével inkább könyvelőre emlékeztetett. Az autóban udvariasan beszélgettünk Finnországról, a tavakról, a vízesésekről. Imatra vízesés Finnországban. Kivacs vízesés Oroszországban. Niagara vízesés Amerikában. Victoria vízesés, hol is? Afrikában. Igen, igen, az Egyenlítői-Afrikában.

A Parme repülőtér pontosan félúton van Bayonne és Biarritz között. Sötét hangárok, harmatos fű, a repülőgép körül néhány árnyék. Itt van Laporte: fiatal férfi, fedetlen fővel áll, hallgat; láthatóan rossz hangulatban van.

A Bizottság képviselője megvizsgálta a gépet, és beírta a jegyzőkönyvbe, hogy polgári. Átnézte az iratokat, a pilótáét meg az enyémeket. Zseblámpájával rávilágított a bőröndömre.

– Bocsásson meg, de a formaságok . . .

– Ó, kérem, kérem, tessék csak . . .

– Merci. Látom. Nem is kételkedtem. Be lehet csukni. Sohasem hittem volna, hogy valamikor vámhivatalnoki munkát fogok végezni. Nagyon helyes kis bőrönd.

– Pedig nem volt drága. Disznóbőr-utánzat. Ugyanez valódi disznóbőrből négyszer annyiba kerül, és lényegében nincs is különbség a kettő között.

Beültem a gépbe. Megkezdték a kötszer berakását. Nagy bálák minden csomagolás híján, már vékony porréteg borította őket. Három bálát már nem is lehetett berakni. Kár itt hagyni, azt mondják, Bilbaóban egyáltalán nincs kötszer a sebesültek ellátására. Azt mondtam, tegyék ki a bőrödömet, és rakjanak be helyette két bálát.

– Itt hagyom önnél megőrzésre, madame. Útban visszafelé majd érte jövök.

– Nyugodt lehet, teljes biztonságban lesz itt. Ön nagyon kedves. Vissza kell majd adnom önnek a befizetett csomagilletéket.

– Ó, semmiség!

Beindították a motort. Laporte beült a pilótaülésbe, és hosszan nézte a műszereket, mintha most látná őket először. Integetni akartam a madame-nak, de kísérőim belevesztek a sötétségbe.

A pilóta felnyúlt bal kezével, és megnyomott egy csontgombot. Morajlás hallatszott, a kapcsolótáblán kigyulladt a piros lámpa. Újból megpróbálta. Megint ugyanaz történt. Aztán megint, aztán megint.

A légcsavar kitűnően működött. Már lehetett volna indulni. De Laporte makacsul és végtelenül hosszú ideig próbálgatta a tartalék akkumulátort. Csóválta a fejét, és egyre a gombot nyomogatta. Az akkumulátor nem működött.

– Miért kell ez önnek?

Megfordult, mogorva tekintettel nézett rám, majd némi szünet után válaszolt:

– Hogy változtathassam a légcsavar fordulatszámát.

– Megleszünk anélkül is.

– Azzal fokozhatjuk a sebességet.

– Tudom, de hát legfeljebb másfél órát kell repülnünk, nem nagy a különbség.

– Ez különleges út.

– Igen, tudom. Különleges, éppen ezért jó volna, ha már indulnánk. Mi az ördögnek kell változtatnunk a fordulatszámot?! Gyerünk! Mindjárt világosodik.

Válasz helyett kimászott a gépből. Én magam tüntetően és reményt vesztetten ülve maradtam. Már világosan láttam, hogy ez a disznó nem hajlandó elindulni. Világosan láttam attól a perctől kezdve, hogy leült a kormányhoz. Micsoda gyáva kutya! Ráadásul milyen átlátszó ürügyet gondolt ki! A marha!

Valaki odajött a gép ajtajához, és megkért, hogy szálljak ki.

– A gép nem megy. Az akkumulátor kimerült, és a töltéshez 12 óra szükséges.

– De hát ez ostobaság! Kitűnően repülhetünk anélkül is, hogy változtatnánk a légcsavar fordulatszámát.

Ezzel valamennyien egyetértettek, de senki sem vállalkozott arra, hogy rábeszélje a pilótát. Utóvégre ez különleges út, Laporte-é a döntés joga. Ő pedig már döntött. Azt mondta, fel kell tölteni az akkumulátort. Este hétkor hajlandó indulni. Hát a konspiráció? A repülőtér főnöke, a kémek, a vadászgépek? A madame megkérdezte, nem akarom-e inkább holnap reggelre halasztani az utazást. Szegény teljesen elvesztette a fejét.

– Nem. Ha hétkor, hát hétkor. Bármikor indul is Laporte, vele megyek. Ha nappal, hát nappal, ha hétkor, hétkor, ha kilenckor, kilenckor. De nem hiszem, hogy elindul. Gyáva alak ez a maguk Laporte-ja. Gyáva disznó, még ha százszor francia is.

– Akadnak a franciák között is gyávák.

– Úgy látszik, akadnak, madame.

Egész nap a városban ténferegtem, villamoson elmentem Biarritzba, kószáltam az üres strandon, vettem az utcán valami szélhámostól egy távcsövet – „alkalmi vétel", ezer frank helyett négyszázért. A távcső vacak volt, még százötven frankot sem ért. Megjöttek a párizsi lapok – a kormány semmiféle lépést nem tett a francia polgári postarepülőgép ellen intézett rablótámadás ügyében. Sőt! A jobboldali lapoknak az a véleménye, hogy az Air Pyrénées gyanús szervezet, s hogy a kormánynak meg kell vizsgálnia és be kell tiltania működését.

Mint megtudtam, a bayonne-i spanyol fasiszták több ízben javasolták Galínak, hogy útban Bilbaó felé hajtson végre „kényszerleszállást" a San Sebastián-i repülőtéren. Megígérték, hogy csak az utasokat meg a postát távolítják el a gépből, őt magát továbbengedik. Ezért kétszázhuszonötezer frankot ajánlottak fel neki, azzal, hogy százezer frankot odaadnak előlegül még itt, Bayonne-ban, a többit pedig a San Sebastián-i repülőtéren kapja meg.

A francia légi útvonallal párhuzamosan, ugyancsak Franciaország területén halad keresztül a német stuttgart–burgosi vonal, melyet a látszat kedvéért stuttgart–lisszaboni vonalnak kereszteltek el. A Stuttgartból naponta induló német fasiszta repülőgépek leszállnak Marseille-ben, majd végigrepülnek Fran-

ciaország egész déli határán, elrepülnek Biarritz és Hendaye fölött, és nyugodtan leszállnak San Sebastiánban vagy egyenesen Burgosban. A legkisebb mértékben sem akadályozza őket senki. De ha meg is próbálná valaki, a német fasiszták jobban meg tudnák védeni érdekeiket, mint az Air Pyrénées. Nem volnának hajlandók eltűrni. Hat órakor saját elhatározásomból kimentem a repülőtérre. Mindenki együtt volt már: a madame, a finn tiszt, az Havas tudósítója, maga a repülőtér főnöke és még egy csomó ember. Csak egy valaki hiányzott: Laporte. Úgy álltam ott a repülőgép mellett ostoba fehér bőröndömmel, mint valami kötözni való bolond; egy percig sem volt kétséges, hogy Laporte nem jön el, de én azért csak ott álltam. Valaki telefonált és közölte, hogy Laporte Saint-Jean-de-Luzbe utazott a sebesült Galihoz, akit egy angol torpedónaszád vitt oda. Nyolckor szétszéledtünk. Laporte, miután Galival találkozott, végleg lemondta a bilbaói utat. Kész öngyilkosság volna, mondta neki Galí. Fegyvertelen vagy és védtelen. Saját kormányod nem véd meg, még csak nem is tiltakozik a meggyilkolásod ellen. Igaz, jól fizetnek, de az ember kobakja drágább. Minek tennéd kockára?

Ezt a beszélgetést a madame mondta el nekem később. Végeredményben a maguk szempontjából nekik is igazuk van – Galínak is, meg ennek a marha Laporte-nak is.

– Nincs több pilótám – mondta a madame. – A járat megszűnik. Elérték, amit akartak.

– Azt hiszem, fogok találni maguknak pilótát.

– Francia?

– Igen, francia. Vannak a franciák között bátor emberek, madame.

Elbúcsúztunk, most már talán utoljára. Nem repültem Bilbaóba. Aligha jutok oda, habár újra meg újra meg fogom kísérelni. Június 15-én Valenciában megnyílik a Nemzetközi Írókongresszus, néhány napon belül ott kell lennem. De hogy jutok el a baszkokhoz?! Bilbao már úgyszólván minden oldalról be van kerítve. Nehéz helyzetben vannak ott az emberek. És én nem vagyok ott. Nem jutottam el Bilbaóba . . . Nem vagyok arcátlan? Túlságosan sokat képzelek magamról.

Bayonne most a legfőbb központ, ahonnan Franco északi területeit segítik. Óriási folyamként hömpölyög Bayonne-ból az élelmiszer-, ember- és fegyveráradat. Persze Portugálián keresztül még kényelmesebb. Kényelmesebb, de hosszadalmasabb. A háború pedig nem tűr késlekedést. Vannak tárgyak, amelyeket lehetetlen sokáig, kerülő úton szállítani.

Bayonne-ban van a támaszpont. Biarritzban, Hendaye-ben, Béhobie-ban pedig az összekötőhelyek. Azonkívül ott van még a Nacho Enea. Mágikus szavak!

Minduntalan ezt a két szót hallja az ember az egész határövezetben, mihelyt a határ ellenőrzésére, az önkéntesekre, Franco fegyverellátására terelődik a szó, vagyis mindarra, ami a fasiszta spanyol területre vonatkozik.

– Ez az ember összeköttetésben áll a Nacho Eneával...
– Forduljon csak a Nacho Eneához...
– Ezek az értesülések a Nacho Eneától származnak...
– Vigyázzon, a Nacho Enea felfigyelt önre!...

Senki sem hiszi el, hogy nem hallottam még a Nacho Eneáról, és nem tudom, hol székel. Hát Saint-Jean-de-Luzben, természetesen!

Elindultam megkeresni a Nacho Eneát.

Saint-Jean napsütötte városka. Egyik oldalát a nép egyszerű fiai, halászok lakják. Az öbölben sok száz halászhajó, a szurok meg a kender illata átható halszaggal keveredik. A csónakokból nedves kosarakba szórják a súlyos, ezüstös halász-zsákmányt. Itt vannak Franciaország legfontosabb szardíniafeldolgozó telepei. A város másik végén, a strandnál elegáns villák sorakoznak. A révben hatalmas, szürke hadihajók ringatóznak csendesen – angolok, franciák, amerikaiak.

Az információs iroda tükrös ablakain csalogató feliratok: „Látogassa meg Spanyolországot, a csodálatos tájak és emberek hazáját, pihenjen nyári és téli üdülőhelyein!" Persze ezek a feliratok nem most készültek. Az információs irodában ülő kisasszony nyugodtan magyarázza: most nem lehet San Sebastiánba utazni. Nincs idény. A háború miatt. És három napra? Három napra

sem lehet. Háború, benemavatkozás, ellenőrzés. A turisztika átmenetileg szünetel. A monsieur, ugye, turista? Hát persze, hiszen most mindenki turista ...

Mindketten elmosolyodunk.

– Honnan is jött a monsieur?

– Hollandiából, természetesen.

A kisasszony nevet.

– Miért okvetlenül Hollandiából? Vannak olyanok is, akik egyenesen Németországból jönnek. De hiszen ön bizonyára úgyis tudja, hová kell fordulnia.

– Elfelejtettem ... Valami érthetetlen két szó.

A kisasszony kacéran szigorú:

– Ha elfelejtette, én nem fogom az emlékezetébe idézni. Fel kellett volna írnia. Arra jobbra kell menni, túl a Baszk Báron, aztán felfelé a fasorban, a park mellett.

A téren a biztonság kedvéért megkérdezem a rendőrt, merre van a Nacho Enea.

– A Baszk Bár után, a fasorban.

Egy kerékpáros, egy gyerekkocsit toló pesztonka és egy vastag szemöldökű hölgy nyájas hangon ugyanoda irányít. Egy spanyol pap kérdésemre röviden válaszol:

– Jöjjön utánam. Én is oda megyek.

A bejáratnál, bár az óra delet mutat és pokoli a hőség, nagy a sürgés-forgás. Öt gépkocsi áll egymás mögött, az egyikből éppen kiszállnak, a másikba beülnek. A kapun lakonikus felirat: „Nacho Enea". Baszk nyelven: otthon. A kőfal mögött, mélyen bent a kertben nagy ház rejtőzik, melyhez nyilak és feliratok vezetnek. A házban nem baszkok, hanem spanyol fasiszták laknak. De „otthon" vannak itt.

A ház belseje szakasztott olyan, mint valami követség vagy konzulátus. A fogadószobában várakozók ülnek, a falon fasiszta, monarchista plakátok és zászlók, perselyek a lázadó hadseregnek és a Falange Españolának szóló adományok részére, San Sebastián-i, sevillai, burgosi szállodák prospektusai. A kandalló fölött nyomtatott tájékoztató mutatja, hogy mi szükséges a határ átlépéséhez: 1. francia kiutazó vagy átutazó vízum, 2. a katonai

hatóságok engedélye, 3. a csomagok átvizsgálása a vámhivatalban, 4. gyalogos átkelés a hídon . . .

A titkár egy halom papirossal a hóna alatt járkál fel-alá. Egyes látogatókkal ő maga tárgyal, másokat beenged a hét lakattal elzárt ajtón, a magas főnökséghez . . . Nekem a titkár is elegendő.

– Mit óhajt?

– Néhány napra San Sebastiánba szeretnék menni. Hollandiából.

A titkár útlevelem után érdeklődik, azt azonban jobbnak láttam a szállodában felejteni.

– És a francia kiutazó vízum? Az már megvan?

– Még nincs.

A titkár gondolkodik.

– Akkor forduljon Berinville úrhoz. A Baszk Bárban fogja megtalálni, lent, a fasor végén. Vigyen magával egy kérdőívet, aztán majd juttassa vissza kitöltve.

A kérdőív az ilyenkor szokásos kérdéseket tartalmazza, és címzettje a burgosi 6. hadosztály parancsnoka.

Bizonyos kiábrándultsággal hagyom el a Nacho Eneát. Nincs itt semmiféle titokzatosság! Egész egyszerűen a fasiszta lázadók francia területen levő követsége.

A Baszk Bár ízléses francia mulatóhely. Az ilyenfajta intézmények rendesen csak éjjel tartanak nyitva. Itt azonban most is van közönség. Két asztalnál tagbaszakadt fiatalemberek söröznek, közben tereferélnek – berlini dialektusban. Hajuk körös-körül lenyírva, fejük búbján beolajozott választék – tipikus Reichswehr-frizura! Nem fér hozzá kétség: turisták, természetesen hollandok . . .

A pultnál álló pincér mindjárt tudja, hogy nem táncolni jöttem ide délben.

– Monsieur Berinville-et tetszik keresni, nemdebár? A Nacho Eneába ment, minden percben itt lehet. Ezek az urak szintén őt várják.

– Köszönöm, majd benézek máskor.

Berinville úr a helybeli fasiszták vezére, és ő irányítja az emberek Francóhoz való átszállítását. A Baszk Bár a fogadószobája. Ez még mind rendben volna. De van itt más, ami sokkal

nyugtalanítóbb. Háromszáz lépésnyire a Nacho Eneától, egy másik villában lakik a fasiszta lázadás kezdete óta megszakítás nélkul Jean Herbette, aki mind a mai napig Franciaországnak a köztársasági Spanyolországban akkreditált nagykövete.

... Nem messze van ide Béhobie. A folyón átívelő hidat itt nemzetközi hídnak nevezik. A hídnál francia vámhivatal, csendőrök, rendőrök és egy őrházikó. Olykor autók állnak meg, jómódúnak látszó urak szállnak ki belőlük, egy másodpercre benéznek a házikóba, és máris mennek tovább, át spanyol területre.

– Tegnapelőtt megint átszökött ide egy altiszt a fasiszta hadseregből – mesélik a határőrök. Azok meg tüzet nyitottak rá! Kész csoda, hogy senkit sem öltek meg közülünk!

– Ne mondja! Átlőttek francia területre?

– De még mennyire! Gépfegyverrel. Tessék, győződjön meg róla.

Valóban, a házaknak a határ felé néző falai tele vannak golyók nyomaival. Néhány golyó eltalálta a francia határjelzést, leverte róla a zománcot.

– És maguk nem válaszoltak erre?

– Nem kaptunk parancsot.

– Gépfegyverrel lövik magukat a határon túlról, és maguk egyszerűen nem reagálnak rá?

A határőrtiszt szomorúan tárja szét a karját:

– Higgye el, ha lett volna módunk rá, megmutattuk volna, hogy meg tudjuk védeni a francia határ becsületét.

– Na és a nemzetközi ellenőrző szervek?

– Ó, azokat ez a legkevésbé sem érinti! Az ő feladatuk biztosítani, hogy oda ne avatkozhasson be senki. Ami az idevaló beavatkozást illeti, igazuk van, amikor azt mondják, hogy attól Franciaország maga is megvédhetné magát.

... Hendaye a fő átkelőhely Franciaország és Franco tábora között. A határt átszelő hídon olyan nagy a forgalom, mint valami sétatéren. Az őrbódéban egy ellenőrző holland tisztnek kellene lennie. Kellene, de nincs. A határőrök felvilágosítanak: ebédel.

– Reggeltől késő estig ebédel. Megtalálhatja a vasúti restiben. Amíg a nemzetközi ellenőrzést fel nem állították, nem is tud-

tuk, mennyit képes naponta meginni egy hollandus. Minél tovább él az ember, annál több érdekes dolgot tud meg.

A híd másik végén mozdulatlanul állnak Franco tábornok csendőrei. Még most is a régi királyság idejéből ismert, fekete, lakkozott, kétcsúcsú kalapot, a régi citromsárga szíjakat viselik. Hirtelen kihúzzák magukat, fegyverrel tisztelegnek. Elegáns gépkocsi gördül át a hídon felénk. A hátsó ülésen termetes férfi terpeszkedik, leereszkedően int a francia őrnek, majd anélkül, hogy megállna, elrobog az országúton. Ki ez? Troncosco őrnagy, a lázadó Irún katonai parancsnoka.

– Gyakran jön ide?

– Többször napjában. Joga van szabadon utazgatni oda-vissza. Ugyanis rengeteg dolga van itt, Franciaországban.

Az állomáson megpróbálom megkeresni a nemzetközi ellenőrzés képviselőjét. Könnyű dolgom van: mindenki tudja, hol ebédel a hollandus. Ott van ni, asztalkendője a nyaka köré kötve csomóra, hogy le ne essen, előtte egy regiment üveg. Megpróbálok szóba elegyedni vele, de jaj, a holland hadsereg derék képviselője tökrészeg. Mi lesz itt az ellenőrzéssel, jó ha az asztaltól fel tud állni!

Hendaye-ben is tegnap készítettek jegyzőkönyvet arról, hogy spanyol területről ismeretlen személyek lőtték a határt.

Az „ismeretlen" több tonna robbanóanyagot dob le katonai repülőgépekről francia városokra. Az „ismeretlen" géppuskatűzzel megkopasztja a francia határjelzéseket. Az „ismeretlen" angol kereskedelmi hajókat süllyeszt el. Az „ismeretlen" hatalmas fegyveres erejével beleavatkozik Spanyolország belügyeibe, a spanyol népnek a fasiszta lázadók ellen vívott harcába. Nem ment már túlságosan messzire ez a minden gyerek által ismert „ismeretlen"? Nem lépte túl már a türelem végső határát is? Nem volt már elég ezekből a mind arcátlanabbá és vakmerőbbé váló büntetlen hajigálózásokból, merényletekből?

Késő este érkeztem Toulouse-ba. Azonnal telefonáltam ismerőseimnek Párizsba, és megkértem őket, hogy keressék meg Abel Guidez repülőt, ha Párizsban tartózkodik. Csak annyit mondjanak neki, hogy én kérem, utazzon sürgősen Toulouse-ba teniszezni és egyáltalán pihenni.

MÁJUS 30

Teljesen üres nap. Por, hőség, fülledtség. Itt még csak Medrano Cirkusz sincs. A *Dépêche* hosszú hasábokat közöl Bilbao védelméről. Az ostromlott baszkok legfőbb reménysége az erődítéseknek az az „acélöve", melyet fővárosuk körül kiépítettek. Guernica megsemmisülése nem félemlítette meg, hanem még elkeseredettebbé tette őket. Eltökélt szándékuk, hogy ellenállnak és megvetik a lábukat. A *Dépêche* itt és egész Franciaországban az egyetlen polgári lap, amely együttérzően és az igazságnak megfelelően ír a spanyol nép harcáról.

Este megint beszéltem Párizzsal. Hurrá, megtalálták Guidezt! Azt mondta, már ma utazna Toulouse-ba, de mivel teniszezésről és a természet lágy ölén való pihenésről van szó, előbb érvényesíttetnie kell a lejárt pilótaigazolványát. Erre rámegy két nap, a harmadikon Toulouse-ban lesz. Hiába, derék fiú ez a Guidez!

MÁJUS 31

Még Bayonne-ban a madame említést tett egy spanyol pilótáról, egy bizonyos Yanguazról. „Vad" pilóta, „maszek" légi fuvaros. Ott és oda repül, ahova mások nem mernek. Nem órára fuvaroz, az ár a megállapodástól függ. Kerestem Yanguazt Toulouse-ban – már két hete nem látták. A szállodában, ahol meg szokott szállni, megígérték, amint megjön, értesítenek. A biztonság kedvéért én is átköltöztem ebbe a szállodába.

Még egy értelmetlen, üres nap. Türelem, kitartás! Jó, jó, de mit csinálok, ha hiábavaló ez a kitartás? A valenciai kongresszusig tizenöt nap van hátra. Megkockáztathatom-e, hogy bevergődjem erre az időre Bilbaóba? Hogyan és mikor tudok majd kivergődni onnan?

Ma reggelre előkerült Yanguaz. Meghívtam reggelizni a legjobb vendéglőbe, a Lafayette-be. Elég furcsa ember. Alacsony növésű, vézna, nehézkes mozgású, szemét ravaszkásan összehunyorítja. Keveset beszél, hatalmas étvággyal eszik és iszik. A köztársaságiak teljes bizalommal vannak iránta. Aguirre, a baszkok elnöke személyes jóbarátja. Már vagy kétszázszor repült át teherrel, fegyverrel, emberekkel a fasiszták területe fölött. Félelmet nem ismerő vakmerőségéről tudnak a fasiszták is. Megpróbálták megvásárolni – nem sikerült. Queipo de Llano egyik rádióbeszédében kijelentette: – Elfogunk, Yanguaz, és felkötünk az első fára!

Yanguaz Bilbaóba repül. Hajlandó elvinni. Még ma. Ma este? És mi lesz Guidezzel? Nem fogom megvárni. Hagyok neki egy levelet, amelynek alapján összeköttetésbe léphet az Air Pyrénées-vel és ott dolgozhat – ha akar. Guidez akkor utazott el Spanyolországból, amikor megszűnt André nemzetközi repülőraja. Köszönő díszoklevelet kapott a kormánytól a spanyol nép érdekében végzett hősies harci munkájáért. Lelőtt négy fasiszta bombavetőt és hat vadászgépet, és még számos értékes szolgálatot tett az országnak.

Reggeli után már úgy ment minden, mint a karikacsapás. Leültem, hogy riportot írjak a francia–spanyol határról, de alig írtam le két és fél oldalt, amikor értem jött Yanguaz fedélzeti repülőgépszerelője. Levitte a taxiba fehér bőröndömet. Már itt is vagyunk a repülőtéren. Itt a repülőgép, egy kétmotoros Bloch, beülünk, felszállunk és már repülünk is nyugat felé. Yanguaz kifejtette, hogy Bayonne-ból repülni esztelenség. Ez a város fasiszta fészek, különösen a repülőtér. Toulouse-ból az út másfél órával hosszabb, de a fasiszták kémkedési lehetőségei jóval korlátozottabbak.

Már alkonyodott, amikor Cap Breton fölött kiértünk a Biscayai-öbölhöz. A mindig háborgó tenger ma szokatlanul csöndes volt. A vezető mellett, a másodpilóta ülésén sokáig néztem hol jobbra, a végtelen messzeségbe vesző Atlanti-óceánt, hol pedig balra, a sziklákkal tagolt, előbb francia, majd spanyol partot. Yanguaz bal felé kacsintott és hanyagul elmosolyodott:

– Fascistas...

Bólintottam és olyan naiv elragadtatást színleltem, mintha legalábbis az északi fényt mutatta volna. A fasiszták kezén van itt már az egész tengerpart, csaknem egészen Bilbaóig.

Yanguaz nagy kanyart írt le a tenger felé, hogy elkerülje a partnak ezt a részét. Ez további egy órát jelentett; most egészen egyedül voltunk a végtelen tenger fölött. Már majdnem teljesen besötétedett. A pilóta óvatosan, merőlegesen közeledni kezdett a part felé. Arról szó sem lehetett, hogy a bilbaói repülőtéren szálljunk le. A legkisebb, akár csak néhány kilométernyi eltérés kelet felé, és egyenesen a fasiszták karjaiba repülnénk. Túlságosan jobbra, nyugatra, Santander felé nincs semmiféle leszállási lehetőség. Yanguaz megkétszerezte figyelmét, erősen koncentrált, gyakran a kormánykerék fölé hajolt, a vezető éles szemével kémlelte a homályos körvonalakat, a sötétségbe vesző kiszögelléseket és szirteket. Még néhány perc – csökkentette a gázt. Egy szikláktól övezett kis öböl mélyén homok fehérlett. A gép kört írt le, meredeken ereszkedett lefelé, még egy perc és már a nedves homokon gördültünk, nyomunkban szerteszét fröcskölt a víz.

A motor elhallgatott. A távolban sziklák magasodnak. Közöttük húzódik meg a Santoña szigetbörtön, a spanyol If vára, ez a komor, baljós száműzetési hely. Ősi csend honol ebben az elhagyatott, néptelen zugban. Kisvártatva azonban távoli ágyúdörgés töri meg a csendet... Mohón, mélyet sóhajtva lélegzem be a tenger, az erdők és a hegyek üde, tiszta levegőjét... Újabb ágyúdörgés. Megint Spanyolország, megint a háború!

JÚNIUS 3

Két napja állandóan, szinte alvás nélkül a baszkokkal vagyok. Bilbao utcáin és kaszárnyáiban, az első védelmi vonalakban, a megerősített belső övezet lövészárkaiban.

Bilbao bevételével Franco minden bizonnyal Madrid bevételét akarja helyettesíteni. Katona-politikai szempontból erre alapos oka van. Bilbao feladása vagy elfoglalása, a baszk kormány foglyul ejtése vagy elmenekülése megbonthatná az amúgy is

ingatag nemzetközi egyensúlyt Spanyolország körül, és lehetővé tenné a lázadóknak, hogy külső erők segítségével előnyös fegyverszünetet kössenek, elérjék azt, amire Franco az utóbbi időben szívósan törekszik. Bilbao nélkül ez nehéz és kényelmetlen.

Itt, Bizcayában vetették be a fasiszták a legharcképesebb erőiket. Igaz, az utóbbi hónapok során ezek az erők erősen megritkultak. Franco elvesztette legjobb katonáit. Elestek az idősebb marokkóiak, akik nagyszerű harcosok voltak, hevesek a támadásban és szívósak a védekezésben. Erőszakkal vagy csalás útján vitték harcba őket, nem tudták, miért és kinek az érdekében verekszenek, de nagyszerűen verekedtek, mindig vak, ellentmondást nem ismerő, a fő erők előtt haladó faltörő kosként szolgáltak. Sok légionárius pusztult el, sok hivatásos katona és tiszthelyettes.

Bilbaónál fiatalabb, rendes szolgálati idejüket töltő korosztályok jelentek meg. Ezeket már a polgárháború idején képezték ki. Német instruktorok szervezték meg és szedték ráncba őket. A csapatok korszerűbbek, harcképesebbek, mint a régiek, kitartóak, míg a hadművelet fejlődő tendenciát mutat, és egészen lazák, ingatagok sikertelenség esetén, vagy ha a legcsekélyebb zavar mutatkozik a vezetésben. Nem tudnak csoportokra szakadva támadni vagy védekezni, mint a marokkóiak és a légionáriusok.

Itt, a fasiszta jobbszárnyon harcolnak azok az olasz expedíciós hadosztályok is, amelyek annak idején Guadalajarában szétzilálódtak. Később rendbeszedték őket, de jobbak nem lettek.

A baszk gyalogság, ellenfelével összehasonlítva, a legjobb oldaláról mutatkozott be. Bátor, szilárd katonák, fáradhatatlanok a nehéz hegyi harcokban, jóval szervezettebbek és kevésbé érzékenyek, mint, mondjuk, a kasztíliaiak. A harcok során felszínre kerültek a baszkok nemzeti sajátosságai: kiegyensúlyozottságuk, kitartásuk, hidegvérük, amely néha már a flegmatikussággal határos – mindaz, amiért itt az Ibériai-félsziget angoljainak nevezik őket. A baszk csapatok kiképzés és fegyverzet tekintetében is magas színvonalon állnak.

Bilbao védői úgynevezett cinturónt, vagyis övezetet építettek ki. Mondják erről azt is, hogy vasövezet, azt is, hogy acélövezet, a szenzációt kedvelő újságok pedig a „bizcayai Maginot-vonalnak" nevezték el.

Ezek a hangzatos nevek azonban vajmi kevés hasznot jelentettek a város védelme szempontjából. Csupán azt eredményezték, hogy helytelen elképzelések alakultak ki a Bilbaót körülvevő erődítmények hatalmas méreteiről, teljes, abszolút áthatolhatatlanságáról, hermetikus zártságáról. A lázadók szíves örömest működtek közre a cinturón fantasztikus leírásában, hiszen ezzel igazolhatták Bilbao ostromának lassú ütemét és hangoztathatták a világ előtt, hogy feladatuk milyen rendkívül nehéz. Bilbao bevétele esetén ezeknek a meséknek kell majd a „megközelíthetetlen erődítménnyel" is megbirkózó lázadó katonák félelmet nem ismerő bátorságának bizonyítékául szolgálniuk.

A cinturón mágikus sajátosságaiba vetett hit azt a nézetet alakította ki Bilbaóban - beleértve a katonák és parancsnokok egy részét is –, hogy a város közelében folyó harcok nem nagyon fontosak, s hogy az igazi védelem csupán akkor kezdődik, ha majd visszavonulnak a megerősített állásokba. Ez a nézet helytelen és módfelett káros. Nincs olyan övezet és erődítmény, amely egymaga garanciája lehet a védekezés sikerességének. Minden attól függ, hogyan használja ki őket a hadsereg a küzdelem során, és milyen körülmények között kezd védekezni bennük.

Ha az ellenségnek sikerül erős csapást mérnie a védőkre – még ha az erődítményektől kissé messzebb is –, sikerét kihasználva fizikai és erkölcsi rést üthet a megerősített övezeten belül védekezők soraiban, még mielőtt megkezdik ellenállásukat.

Másfelől viszont ha egy vagy több helyen áttörik is a cinturónt, ez még nem katasztrófa, nem jelenti Bilbao elestét. A fő az, hogy meg tudják őrizni a csapatok harci szellemét és szilárdságát, harci elszántságát, a vezetés szervezettségét.

A cinturón maga nem más, mint a természet nyújtotta fedezékekkel váltakozó futóárkok, lövészárkok, kiserődök, fedezékek és géppuskafészkek többé-kevésbé összefüggő láncolata.

Egyes szakaszokon a feladatot ragyogóan oldották meg, öt-

letesen használták ki a terep adta lehetőségeket. Másutt az erődítmények csupán értelmetlenül ismétlik azt, amit maga a természet épített: kiserődök hatalmas sziklák tetején, szembeötlő módon, szinte közszemlére téve, csalétekként az ellenséges repülők és tüzérség számára. Végigjártam a hegyekben mindezeket az építményeket. Patakokban csurgott rólam a veríték. Vannak helyek, ahol nincs elegendő vagy egyáltalán nincs erődítmény – teljesen védtelenül hagyott hegyszorosok, amelyeket csak katonák védhetnek, méghozzá igen kedvezőtlen körülmények között.

Mindez nem a véletlen műve. Az övezet építkezését irányító mérnök áruló, kártevő volt, nemrég át is szökött a fasisztákhoz. A lázadók kezébe adta a cinturón összes tervrajzát a hozzájuk tartozó magyarázatokkal együtt.

A mérnök szökése után a parancsnokság elég sokat változtatott az erődítéseken. Az övezetből hosszú szakaszokat építettek fel újra más helyeken. Az egészet azonban természetesen nem lehetett újraépíteni. Az ellenséges légierő figyelemmel kíséri a munkálatokat, és bombákkal szétzavarja az árkászokat.

Mégis sok ezer baszk munkás és paraszt dolgozik lelkesen az ostromlott Bilbao erődítményeinek felépítésén, illetve átalakításán. Az éjszaka leple alatt nap nap után lázas sürgés-forgás indul meg a hegyekben: építenek, ásnak, torlaszokat emelnek. Felszerelésük nem mondható nagyon jónak. Teherautó nem tud ide felkapaszkodni. Az apró termetű szamarak, a tróglik, a kosarak mind üzemben vannak, mind az erődítési munkát szolgálják, a harcot támogatják. Akárcsak a télen Madridban, a nők, a kamaszok, sőt a gyerekek is segítenek az építkezésben, a védelemben.

A Bilbao körül folyó harc azért cseppet sem hasonlít a madridi harchoz. Egyáltalán semmihez sem hasonlít.

Itt, az északi fronton a légierő harcol. Méghozzá csak a fasiszta légierő. Köztársasági repülőgépek alig vannak.

Amit itt most látunk és átélünk, nem szolgálhat a jövendő háborúk mintaképéül. Ha mindezt ábrázolni akarnánk, a kép alá ezt kellene írni: „Jaj annak az országnak, amely nem tud

a levegőben védekezni!" A fasiszta intervenciósok kihasználják a bizcayai fronton elsöprő légi fölényüket. Helyesebben: nem a maguk fölényét, hanem inkább azt, hogy köztársasági légierő úgyszólván nincs is, amiről a partvidék végigkutatása után világosan meggyőződhettek. A fasiszta parancsnokok a gyávákra jellemző pimaszsággal világgá kürtölték hadijelentéseikben, hogy északon szorongatják a levegőben az ellenséget. Pedig szinte nincs is kit szorongatniuk: alig néhány repülőgép, óriási nehézségek és nemzetközi bonyodalmak árán a központi frontról átdobott maroknyi légierő tevékenykedik itt. A fasisztáknak ezzel szemben nem is igen kellett változtatniuk légi támaszpontjaikat. Burgos körzetéből repülnek Guadalajara, Katalónia, Bilbao és Santander fölé. A San Sebastián körül folyó lázas repülőtérépítkezés már a jövőnek szól: ezek az első német támaszpontok a francia határon.

Az intervenciósok légiereje tízszerese a bizcayai köztársasági légierőnek. Gondolhatjuk hát, hogy nem sokat kockáztat. A németek valóságos gyakorlóteret építettek ki maguknak Bizcayában. Itt próbálják ki legújabb típusú gépeiket, a gyorsjáratú Heinkel–123-at, a kétmotoros Heinkel–111-es bombavetőt. A legkülönfélébb fajta bombákat dobják le, az egykilóstól (kötegenként tíz darab) a háromszáz- és ötszázkilósakig. Tüzérségi robbanótölteteket dobnak le, és figyelik hatásukat; tömeges kísérleteket folytatnak termit gyújtóbombákkal, ugyanazokkal, amelyeket még az imperialista háború végén készítettek Párizs számára, de amelyeknek alkalmazására akkor nem szánták rá magukat.

Ezekkel a bombákkal felgyújtják az erdőket és cserjéseket, bűzös füsttel fojtogatják az embereket és a jószágot, s így fokozatosan áttérnek a vegyi háborúra.

A bombázások után a völgyekben hatalmas bombatölcsérek éktelenkednek. A földből csomókban kitépve a fű, parázslanak a leégett fák csonkjai. És egyszer csak – honnan, honnan nem – kezdenek előmászni az emberek. Eleinte hallgatnak – nehezükre esik a beszéd. Mintha gondolatokba mélyednének, pedig csak kábultak. Eltelik egy kis idő – és már újra mozognak, tesznek-vesznek, tréfálkoznak, és ami a fő: újra harcolnak. A katonák-

nak még a légitámadások alatt sem megy el a kedvük a harctól. Már jó néhányszor, többek között ma is, amikor a légi kalózok egészen elszemtelenedtek, és alacsonyan repültek, a gyalogosok puskával lőttek le két fasiszta pilótát.

JÚNIUS 4

Nagyszerű emberek vannak itt: részint helybeliek, részint pedig a központi frontról repültek ide, hogy segítsék a baszkokat. Katonai és erkölcsi vonatkozásban a legjobb köztük Cristóbal és Nino Nanetti. Cristóbal annak az osztagnak a parancsnoka, mely oly hősiesen védelmezte San Sebastiánt az utolsó óráig. Nanetti olasz, a kommunista ifjúsági szövetség tagja, kitűnő katonai parancsnok, egy brigádot, majd egy hadosztályt vezetett Madrid alatt. Cristóbal most egy szektort irányít, Nino pedig már tíz napja koptatja a törzs küszöbét, várva, hogy beosztást kapjon, jóllehet ugyanez a törzs állandóan sürgette az idejövetelét. Szörnyű itt az összevisszaság! Nemzeti, politikai, területi érdekek és befolyások harca folyik. Veszekednek a baszkok a spanyolokkal, a nacionalisták a többi párttal, a többi párt egymás között és saját kebelükön belül. Nagyon különösen viselkedik Juan Astigarravia, a Baszk Kommunista Párt titkára. Diktátorkodik, méghozzá anélkül, hogy tehetsége volna hozzá; a fontosabb döntéseket egyedül hozza, gyakorlatilag mellőzve az itteni politikai bizottságot. A legnagyobb baj az, hogy ezek a döntések úgyszólván mindig helytelenek és ingatag, bizonytalan, felemás álláspontot tükröznek: a baszk kormányét, amelynek Astigarravia az uszályába került. Fennhéjázó, megközelíthetetlen a valenciai Központi Bizottsággal szemben, s olyan „elméletet" fabrikált, amely szerint a baszkok pártja nem része a Spanyol Kommunista Pártnak, hanem „testvéri" kapcsolatban van vele, vagyis egyenjogú és önálló. Ezek a tények és az egész helyzet nyugtalanította a Központi Bizottságot, s küldött egy különmegbízottat, aki csak nagy nehézségek és kockázat árán tudott idejutni. Astigarravia leplezetlenül ellenségesen fogadta, jobban mondva nem is fogadta, s az ellátásáról sem gondoskodott azzal a felkiáltással, hogy Bilbaóban nincs mit enni. A megbízott kénytelen kommu-

nista harcosoknál lakni és étkezni, s a pártszervezettel a titkár megkerülésével érintkezik.

A baszk nacionalisták esztelen és érthetetlen dolgokat követnek el ezekben a súlyos, sorsdöntő napokban. A magyarázatot talán csak a saját soraikban tapasztalható ellentmondásokban és harcban lehet megtalálni. Egyfelől kétségtelen, hogy eltökélt szándékuk harcolni Franco ellen, aki még a legcsekélyebb autonómiát sem volt hajlandó megígérni a baszkoknak. Teljesen a központi kormány mellett állnak, úgy érzik, hogy minden szál ehhez a kormányhoz fűzi őket, egyetlen barátjukhoz, melytől az autonómiát kapták. Ugyanakkor lépten-nyomon puccsokat, kicsinyes palotaforradalmakat, tüntetéseket rendeznek. A napokban a nacionalisták váratlanul letartóztatták az egész tengerésztiszti állományt, és a torpedóhajókon, tengeralattjárókon a maguk igen gyanús, a fasizmus elleni harcra alkalmatlan embereit helyezték el. Aguirre elnök, aki most egyben a baszk front főparancsnoka is, először haragra lobbant (vagy haragot színlelt) az önkényeskedés láttán, de aztán megbékült, sőt még jóvá is hagyta az intézkedést valamiféle megfontolások alapján.

Felkerestem az elnököt. Ugyanolyan elegáns és kedves, mint azelőtt, sőt még szívélyesebb. Hálás szavakkal szól a baszk gyermekeket befogadó Szovjetunióról. Különösen az hatotta meg, hogy Moszkvából üzentek: küldjenek tankönyveket a kis menekültek számára.

– Miért, ön talán azt gondolta, hogy el akarjuk őket oroszosítani? Vendégségben vannak nálunk, de baszkok, és azok is maradnak.

– Igen, igen, ez igazán megható, önök végtelenül figyelmesek!

Mohón érdeklődött a nemzetközi helyzetről, panaszkodott az egyedüllét és az elszigeteltség, a gazdasági, pénzügyi és valutáris nehézségek miatt. Mint mondotta, ezen a vonalon nincsenek segítői, szakemberek . . .

– Bocsásson meg, elnök úr, de ha valaki hibás ebben, akkor ön az. A központi kormányban a helyzet még sokkal nehezebb. Ott a pénzügyeket egy orvos, Negrin irányítja, a többi minisztériumban munkások, újságírók ülnek, míg az önök pártjában rendkívül tapasztalt kereskedők, régi üzletemberek is vannak.

Sok jómódú baszk tartózkodik külföldön; hol vannak most azok a híres nemzeti, hazafias érzelmeik? Most, amikor a Baszkföld végre önálló, hogyan tagadhatják meg a támogatásukat a kormányuktól? Miért nem segítik pénzzel, fegyverrel, kölcsönökkel? A proletariátus, a katolikus munkások most ingyen adják oda hazájuknak a munkájukat, életüket, mindenüket, amijük van. Hiszen oly szerények viszontköveteléseikben. Nem nyúltak hozzá a gyárakhoz, a bankokhoz. A háború érdekeit szem előtt tartva, még csak a munkabérük felemelését sem követelték, mellesleg, elég ostobán tették. Türelmesen várják a jobb időket. Hitelbe harcolnak.

Aguirre elmosolyodott.

– Jól mondta, szerkesztő úr, vagy pedig ráhibázott. Pontosan így van: hitelbe harcolnak. És éppen ettől a hiteltől félnek az én burzsoá kollégáim. Inkább naphosszat epekednek – osztalékaik birtokában – a baszkok autonómiája után, mint hogy megkapják ezt az autonómiát, és fizessenek a munkásoknak. Ami magamat és kormányomat illeti, szilárdan és a végsőkig fogjuk folytatni a harcot, megvédjük az egész nép, valamennyi osztály nemzeti érdekeit!...

A bilbaói sajtó ma tele van a hadititkok megőrzéséről szóló szenvedélyes vitacikkekkel. Erre a tegnapi újságíró-fogadáson tett kijelentésem szolgáltatta az okot. Megmondtam ugyanis a baráti kritika jegyében, hogy véleményem szerint a sajtó hihetetlenül sokat fecseg. Különösen káros és egyenesen az ellenségnek tesznek szolgálatot a lapok, ha felsorolják mindazokat az épületeket, ahová fasiszta bombák és lövedékek csaptak be. Hiszen ez nem más, mint útmutatás a fasisztáknak, melynek alapján legközelebb jobban célozhatnak. De mindennemű más fecsegés is ártalmas: a kaszárnyák címe, azoknak a harcosoknak és parancsnokoknak a felsorolása, akik dohányt kaptak, s a nevek mellett az egység száma és elhelyezkedése... Hasábokon keresztül vitatják ezt a több mint szerény gondolatot. Egyes lapok úgy vélekednek, hogy a megjegyzés helyes, és ideje abbahagyni a fecsegést, még akkor is, ha ezzel megfosztják az olvasót „olyan érdekfeszítő és értékes anyagtól, amely antifasiszta felháborodásának növelését szolgálja". Más sajtóorgánumok a „spiono-

mánia" példáját látják kijelentésemben. Jelentenek is valamit ezek a címek az ellenségnek! Mikor úgyis jól látja a levegőből, hová esnek a bombák. Jól nézne ki az ellenség, ha csak az újságokra építené felderítését! És különben is, a bilbaói lapok csak negyed-ötödnapra jutnak el Franco területére, addigra pedig a dolgok régen elavultak. Túlságosan aggályoskodó a mi szovjet kollégánk...

JÚNIUS 6

Az állások között itt csak bottal lehet közlekedni, de még jobb, ha szöges bakancsot húz az ember. Basilio hadmérnök, noha nem idevalósi, már ismer minden hegyet, minden hasadékot, minden kis tisztást. Reggelenként együtt hajtunk ki, a kocsit álcázva a hegyi út lehető legközelebbi pontján hagyjuk, majd onnan a gépkocsivezetővel hármasban felkapaszkodunk a hegyre.

A fasiszta repülőgépek már reggel óta a levegőben cirkálnak, éber figyelemmel kísérik és bombázással igyekeznek megakadályozni az árkászok munkáját.

A Bilbao elleni támadás nem egyéb, mint egy összpontosított légierő féktelen, ellenállásba nem ütköző terrorja. Az erről szóló cikkeknek se szeri, se száma. Mégis ahhoz, hogy teljes egészében átérezzük és megértsük, mit jelent ez, itt kell lenni.

A légierőnek elméletben és gyakorlatilag mindig az volt a feladata, hogy az ellenséges terület mélyén levő célpontokra tüzeljen. Oda megy pusztítani, ahová a gépfegyver- és a tüzérségi tűz nem jut el.

Itt a légierő jóval egyszerűbben jár el. Kiválaszt egy kis, egy-két kilométeres frontszakaszt, és a védelem első vonalát kezdi verni. S méghozzá hogyan!

Elhaladtunk egy sor kész, de még néptelen fedezék mellett, majd egy kis réten át a lövészárkok első vonala felé mentünk. Ebben a pillanatban Junkersek jelentek meg fölöttünk. Nem sok: négy. Az ásók nyomán keletkezett fehér foltok keltették fel a figyelmüket. Innen vitték ugyanis a homokot a fedezékekhez. A repülők erődítéseket gyanítottak itt. A földre vetettük magunkat.

– Kár, hogy nem tudtunk átszaladni ezen a tisztáson – mondta Basilio. – Na nem baj, vigye el őket az ördög, majd csak kivárjuk. Hadd bombázzák ezt az üres helyet, úgysem tehetnek sok kárt.

– Hát... nem egészen üres ez a hely.

– A jelenlevőkről nem szoktak beszélni.

Borzalmas zenebona volt. A bombák kettesével, hármasával összekötve hullottak és fülsiketítő dörrenéssel robbantak fel. Mintha az egész rét homok- és lángtengerré válva a magasba emelkedett volna. A mi rejtekhelyünk sértetlen maradt. A gépek végre elmentek. Vártunk néhány percet, míg leszállt a kavargó por és füst, majd felkeltünk, hogy továbbfussunk.

– Állj! – kiáltott Basilio. – Feküdj! Hátulról újak jönnek.

Ez volt a váltás. A gépek az első csoport nyomában repültek, és bombáikat ugyanide dobták, egyenest bele az első sorozattól támadt füstfelhő kellős közepébe. A robbanások majd széthasították a fülünket. Ez már túlságosan közel volt. Nagyon szerényen lapultunk a földön, semmi sem védett, csak a valószínűségelmélet.

Egyszer aztán ez a hullám is elvonult, a motorzúgás elcsendesedett. A gépeket nemigen láttuk szabad szemmel, a füst eltakarta az eget. Aztán lassan kitisztult a látóhatár. Elsőnek a sofőr kelt föl és eredt futásnak, mi ketten utána. És ekkor hirtelen zúgva-sivítva, majdnem függőleges zuhanórepüléssel három vadászgép vetette magát a rétre, és vad géppuskatüzet nyitottak. A sofőr artikulátlan hangot hallatva elterült a földön. Vagy meghalt, vagy halálos sebet kapott. A vadászgépek úgy vadásztak ránk, mint sirály a halra.

– Cudar egy história – mondta Basilio –, ezek legalábbis egy teljes hadosztálynak néznek bennünket. Mi pedig sehogy sem tudjuk nekik bebizonyítani, hogy hárman vagyunk. Se írásban, se szóban. Most ki tudja, meddig fognak itt hol bombázni, hol a terepet átfésülni vadászgépekkel.

– Segíteni kell a fiúnak, ha még van benne élet. Kússzunk oda hozzá.

De akkor már ő kúszott felénk. A nagy ijedtségen kívül semmi baja sem történt. Ennek ellenére eltemettük egy időre – bele-

nyomtuk egy kicsit a földbe, és beszórtuk fűvel a világító fehér ingét. A lelkére kötöttük, hogy ne moccanjon, amíg nem szólunk.

Már itt is volt a harmadik Junkers-raj. Helyzetünk most rosszabb lett: vagy tizenöt lépéssel közelebb kerültünk a bombázás középpontjához. Előző helyünk a kényelem és biztonság eszményképének tűnt.

Ugyanaz történt, mint az első két alkalommal. Megint jöttek a vadászgépek. Miért, miért nem, ezek jobban idegesítettek bennünket, mint a bombázók. Fekve rágyújtottam egy cigarettára, majd eldobtam anélkül, hogy elszívtam volna.

– Mégiscsak el kellene szaladni a fedezékig – mondtam.

– Akkor eláruljuk az ott levő katonákat, és rájuk uszítjuk ezt a falkát. Nézze csak, most a fedezéket észre sem lehet venni.

Még két és fél óra hosszat maradtunk ezen a helyen. A robbanások hol elhalkultak, hol megújultak, de a motorzúgás egy percre sem maradt abba. A vadászgépek a földhöz egészen közel bukfenceztek azokban a ritka időközökben, amikor néhány lépést futhattunk volna a mezőn. Tompa dermedtség fogott el bennünket.

Aztán egyszer mégiscsak vége szakadt a támadásnak. Lassan, nehézkesen feltápászkodtunk, és szótlanul ballagtunk a fedezékhez. Egy lélek sem volt ott.

– Nem tartottak ki a fiúk – mondta Basilio. – Próbálj csak itt kitartani! Repülőgépek ellen mit tehetsz, ha nincs hova bújni?

Későn tértem vissza a városba. Asztalomon egy írást találtam, az elnöki hivatalból érkezett. Arra kértek, hogy hívjam fel őket. Telefonáltam és a titkár közölte velem, hogy Yanguaz holnap készül visszarepülni. Helyemet a gépben biztosította, és azt ajánlja, éljek az alkalommal, mert ezen kívül egyelőre sem tengeri, sem légi útra nincs kilátás.

Yanguaz ma nem indult el. Vagy az idő nem tetszett neki, vagy valami más. Nem magyarázkodik, akkor jön és megy, amikor jólesik neki, még ha a legsürgősebb megbízatása is van. Azt tartja, hogy Aguirre elnök személyesen rendelkezik vele, de valójában még az elnök sem rendelkezik a légi útjai fölött. Yanguaz kijelentette, hogy csak akkor tudja ellátni veszedelmes feladatát, ha senki sem ellenőrzi.

Roman Karmen a gépkocsi volánja mellé ült, és hosszú körutat tettünk a városban. Derék fiú ez a Karmen, szeréncsés keveréke a filmoperatőrnek és az újságírónak: élénk, bátor, vidám. Minden fontosabb helyen megjelenik a kellő pillanatban. Nagyon örültünk a viszontlátásnak Madrid után itt, a nyugtalan, komor Bilbaóban.

Ez a megkínzott, kimerült város nyugtalanul, de csöndben, hallgatagon szenvedi át a kapuja előtt dúló harcot. Félóránként újra meg újra üvöltenek a légiveszélyt jelző szirénák, s az óvóhelyekre kergetik a lakosságot. De már senkinek sincs kedve és türelme a pincében ülni. A baszkok csoportokba verődve figyelik hol szomorúan, hol örömmel, hol reménységgel a külvárosok felől idehallatszó ágyúdörgést. Hosszú sorok állnak az üzletek előtt negyedkiló kenyérért vagy kásáért vagy fél liter olajért. Az asszonyok és a gyerekek sápadtak. Az emberek a saját árnyékukká lettek.

De ezek az árnyékok élni akarnak, örülni, nevetni. Esténként, ha csak egy órára elcsöndesedik az ágyúzás, a város igyekszik kifújni magát, békés arculatot ölteni. A házak elé, a járdára székeket hordanak ki; a családanyák mint a kotlóstyúkok ülnek kicsinyeik körében. A valaha fényes, nagy kávéházban szomorúan világít egy szál villanykörte. A félhomályban fáradt katonák pihennek egy pohár limonádé mellett, fejüket feleségük vagy babájuk vállára hajtva bóbiskolnak. És minden asztal fölött nyomtatott plakát: „Harcos, légy óvatos! A nő legjobb barátod és legnagyobb ellenséged lehet! Ne fecsegj!" A százados bejön a kávéházba, egy kézmozdulattal jelzi, hogy vége a pihe-

nőnek. A katonák röviden búcsúzkodnak, és a kijáratnál sorakoznak.

Hogy szenved ez a város! És miért? A köztársasági parlament, Spanyolország törvényes kormánya megadta a baszk népnek az autonómiát, amelyre mindig is joga volt.

Az én hazámban, ahol a népek az egyenlők szövetségében élnek, még a gyermek is természetesnek tartja a baszk autonómiát. Itt, a tőkés világban a külföldi intervenciósok hordája a spanyol fasiszta reakcióval együtt tűzcsóvát dobott a baszkok békés országára, el akarja törölni a föld színéről embereit, házait, kertjeit, sőt még templomait is csupán azért, mert a papság ápolta a nép lelkében a nemzeti és antifasiszta érzelmeket. A beavatkozók megsemmisítették Guernicát, a baszkok szent városát, és most Bilbaóból új, nagy Guernicát akarnak csinálni. És egyetlen kapitalista állam sem sietett az egyenlőtlen harc súlya alatt összeroppanó magányos baszk nép segítségére, még a legkeresztényibb államok sem.

JÚNIUS 8

Ma Franciaországban voltam, mégis Bilbaóban töltöm az éjszakát. Furcsa, de így van!

Reggel megjelent Guidez, vidáman, ragyogó hangulatban.

– Még ha a Szaharából küldtél volna egy rádiógramot, hogy hozzalak ki onnan, oda is elrepültem volna érted! – Ezek voltak az első szavai.

Válasz helyett megöleltem erős, testvéri öleléssel.

Elutazásom másnapján érkezett Toulouse-ba, összeköttetésbe lépett az Air Pyrénées társasággal, segített nekik vásárolni Párizsban egy alig használt kétmotoros repülőgépet, azzal nyomban Toulouse-ba repült, és lám, már ide is érkezett az első fordulóval. Nagyon elégedett, örül, hogy ismét bekapcsolódott a munkába.

– Igen, nagyon örülök, és még sokkal jobban örülnék, ha elhelyezhetnék legalább két gépfegyvert a gépben. Szörnyű érzés, ha az ember héjának érzi magát, de nyúlbőrbe bújtatják. Már mondtam a társaságnak: egy gépfegyverért lemondok az illet-

ményem feléről, a másodikért ingyen dolgozom. De ők csak nevetnek. Gondold el, milyen ostoba dolog: nekemjönnek, megölnek, én meg, aki bátrabb vagyok náluk, mert tudom, hogy bátrabb vagyok! – kénytelen leszek eliszkolni avagy golyóiktól eltalálva lezuhanni!

Leszállóhelynek ő is Laredót választotta, mint Yanguaz. Ez nem tetszett a spanyolnak. Amikor estefelé megérkeztünk a homokos partra, Yanguaz Guidez gépére sandított, és kijelentette, hogy többé nem fog itt leszállni, mert a hely elvesztette konspiratív jellegét. Talán igaza van.

Az idő alaposan elromlott. A Bizcayai-öblöt teljesen elborították a felhők, nagyon rosszak voltak a látási viszonyok. Yanguaz mégis rászánta magát az útra. Végiggördültünk a nedves homokon, majd felemelkedtünk a levegőbe. Néhány perces repülés után sűrű ködbe és esőbe kerültünk. Ellenszél nyomta vissza a gépet. Yanguaz rendületlenül repült előre. A másfél óra örökkévalóságnak tűnt. Körülbelül így repültünk harmincban Szpirinnel egy R–5-ösön a Fekete-tenger fölött... Végre-valahára felrémlettek a távolban a francia partvidék halvány körvonalai. Fellélegeztem. Még tíz perc – körülbelül a Cap Breton fölött elhagytuk a tengert, és már Franciaország fölött voltunk.

További három-négy perc elteltével teljesen megvakultunk. Úgynevezett „tejbe" kerültünk. Sűrű, fehér, mozdulatlan köd vette körül a gépet. Még a szárnyak végét sem láttuk. Yanguaz már nem tudott tájékozódni. A gép vergődött, mint lepke a hálóban. A pilóta éles fordulattal hol egyik, hol másik oldalára döntötte. Lejjebb ereszkedtünk, hogy legalább valamit lássunk. A ködtakaró egy kis hasadékán át dimbes-dombos tájat pillantottam meg, valamilyen várat, melynek palatetejét áztatta az eső, azután ez is eltűnt.

A gép ficánkolt, Yanguaz dühöngött, mintha valami vad lovat törne be. Egyszer még rá is csapott öklével a kormánykerékre, mintha csak a ló nyakára csapott volna. Egy éles fordulatnál rázuhantam. Nem voltunk odakötözve az üléshez. Yanguaz nevetve biztatott: – Ne féljen!

Végül is tucatnyi fordulat után visszabukfenceztünk a tenger fölé. A partot sűrű, áthatolhatatlan felhőfal takarta el. Még csak

gondolni sem lehetett rá, hogy még egyszer megkíséreljük áttörni. Franciaország kitaszított bennünket.

Most hová? Baloldalt a partvidék végig, egészen Bilbaóig a fasisztáké. Ezt az utat már ismerjük. Tehát vissza Bilbaóba? Vajon elég lesz-e a benzin? Yanguaz nem vett fel üzemanyagot Bilbaóban, nagyon nehéz lett volna kivinni a partra.

A pilóta, hogy megrövidítse az utat, csaknem a part mentén haladt. Igaz, hogy most egyetlen kutya fasiszta sem fog fölrepülni, hogy megtámadjon bennünket, még ha hallja is a motorzúgást. De ha kifogyunk a benzinből, fasiszta területen kell leszállnunk. Vagy ha bedöglik a motor. Már a legutóbbi utunkon, Bilbaóba menet is baj volt vele. Yanguaz akkor azt mondta, hogy ez a motor nincs rendben, meg kell majd nézetni Toulouseban.

A felhők leszorítottak bennünket csaknem a háborgó tengerig; kerekeinkkel a vizet súrolva repültünk a sötétben.

Végül, úgyszólván találomra, pontosan ugyanarra a nedves, néptelen partra szálltunk le. Zuhogó esőben indultunk el a faluba, hogy gépkocsit keressünk.

Már Franciaországban voltunk – és most mégis itt vagyunk! Olyan valószerűtlen az egész!

Késő este volt, mikor berontottam Bilbaóban abba a szobába, amelyet tegnap átadtam Guideznek. Abel aggodalommal vegyes csodálkozással fogadott. Alváshoz készülődtünk.

– Repülj holnap velem.

– Nem akarom megbántani a spanyolt. Azt gondolná, hogy a mai história után nem bízom többé pilóta-képességeiben. Márpedig azt meg kell hagyni, remek pilóta ez a Yanguaz.

– Miért, én talán rossz pilóta vagyok szerinted?

– Neked kis fizetés és két gépfegyver való.

Már-már elaludtunk, amikor egyszer csak felkacagott a sötétben.

– És a Pireneusok fölött ki állt a gépben pisztollyal a hátam mögött? Azt hiszed, nem vettem akkor észre semmit?

Kínosan feszengtem az ágyban.

– Aludj már, ne locsogj! Nem tudhatja az ember rögtön, kivel áll szemben.

JÚNIUS 9

Az időjárás nagyon kedvezőtlen, se Guidez, se Yanguaz nem repül.

A fasiszták egyre nagyobb nyomást gyakorolnak Bilbaóra. Közelednek a megerősített övezet felé. Félek, hogy a cinturón nem tart ki. De a város viszonylag nyugodt.

JÚNIUS 10

Guidez délre tervezte az indulást, Yanguaz este hat órára. Azt mondtam Abelnek, hogy ha délig nem érek ki a partra, induljon el nélkülem; este Toulouse-ban, a Hotel Lafayette-ben találkozunk . . . Magával vitte a csomagomat.

Három óra lett, mire visszatértem a harcolóktól.

Amikor Yanguazzal, Karmennel és a többi kísérőnkkel öt óra tájt Laredóba érkeztünk, olyan látvány tárult elénk, hogy megfagyott a vér ereinkben.

A parton, mereven maga elé nézve, mozdulatlanul, ziláltan állt Guidez. Mellette az én fehér bőröndöm hevert teljesen átázva, egyik zárja letörve.

A tengerben, vagy ötszáz méternyire, félig kiállt a vízből Guidez repülőgépe. Egyik motorja letörött és valami csövön lógott, mint a gödréből kiszakított szem. Egyik lába a kerékkel együtt szintén letörött. A repülőgép teteméhez egy halászcsónak volt hozzákötve.

– Mi történt, Abel?!

Lassan, tagoltan beszélt, mint az álmából ébredező gyermek: idejött, berakodott a gépbe, elhelyezte az utasokat, nem várt rám, megindította a motorokat, kitűnően működtek, nem próbálgatta sokáig, nehogy túlságosan felhevüljenek és fogyjon az üzemanyag, felszállt, a felszállás jól sikerült, már elhagyta a partot, amikor hirtelen bedöglött mind a két motor. Egyszerre, egy és ugyanabban a pillanatban. Ez pedig sohasem fordulhat elő, ugye? Mind a kettő ugyanabban a pillanatban. A gép zuhanni kezdett, ő óriási erőfeszítéssel, siklórepüléssel némiképpen gyengítette az ütést. Mindannyian a vízben találták magu-

kat, kikászálódtak a kabinból, a gép valami csoda folytán féligmeddig fennmaradt a hullámokon. Az emberek azért menekültek meg, mert a halászok, akik a partról látták a gép zuhanását, segítségükre siettek. Még két perc, és a magára maradt gép elpusztult volna.

– De hát mi történt a motorokkal? Miféle gazember mesterkedett velük?

– Nem tudom – felelte Guidez. – A gépet valami idevalósi emberek őrizték, ugyanazok, akik Yanguaz gépét is őrzik. Ki kell nyomozni. Ki kell vontatni a gépet a partra, és megvizsgálni a motorokat.

– Cukor – mondta Yanguaz.

– Mi az, hogy cukor?

– Cukrot szórtak a benzinbe.

– Honnan tudja?

– Nem tudom, de meg vagyok róla győződve. Cukrot szórtak a benzinbe. Ennek hatása nem azonnal jelentkezik, hanem néhány perccel a motorok beindítása után, amikor eltömődik az adagoló. Régi trükk.

Minden szem rá szegeződött. Yanguaz többet nem mondott, csak intett, hogy gördítsék ki gépét az induláshoz. Kisujjával a bőröndöm fogantyúja alá nyúlt, és könnyedén felemelte az átázott táskát. Különös ember!

– És a maga motorjaiban nem lehet cukor?

– Nem lehet. Az én szerelőm a kabinban töltötte az éjszakát.

Guidez és Karmen a Havanna gőzösre száll, amely baszk gyerekek újabb csoportját szállítja. Guidez még mindig ugyanazon a helyen áll tanácstalanul, elanyátlanodva.

– Ki fogom harcolni a legszigorúbb vizsgálatot! Majd én megmutatom nekik!

Úgy érzi, csorbát szenvedett pilóta-tekintélye. A fejébe vette, hogy kínos helyzetbe hozott engem is, mert én ajánlottam őt.

– Érdeklődhetnek felőlem mindenütt, ahol dolgoztam. Soha semmi, még csak valamelyest hasonló dolog sem történt velem. Gondold csak el: két motor egyszerre, ugyanabban a pillanatban!

– Ne izgasd magad. Nem rólad van itt szó. A dolog világos. Gyere minél előbb, szerezz másik gépet, és repülj tovább.

– Most már csak azért is repülni fogok! Majd én megmutatom nekik!

– Jobb lenne, ha ön is bevárná a Havannát – fordult hozzám hirtelen a kíséretünkben levő Basilio. Mindeddig szótlanul figyelte a jelenetet. – Az egyikben cukor, a másikban méz... tudja, ez nem tréfa, az ilyesmi csak a Szentpétervárott Pjotr Szojkin kiadásában megjelent *Kalandok világa* című könyvecskében végződik szerencsésen.

A magam részéről nem vagyok ellene a Havannának. De vajon mikor indul? És Yanguaz már a kormánykeréknél ül, a légcsavarok zúgnak. Beülök mellé.

Ismét ez a bizcayai tenger, immár negyedszer, legyen átkozott! De most úgy ment minden, mint a karikacsapás. A jobboldali motor ezúttal egészen jól viselkedett. Lent a tengeren nagy cirkáló tűnt fel. – A Baleares – intett a fejével Yanguaz. A pilóta most kitűnő hangulatban volt, állandóan fütyörészett. Udvariasan kikerültük a cirkálót, tisztes távolságban maradtunk légvédelmi ágyúitól.

A francia partvidék most vendéglátó volt. Utunk csendes ligetek, szőlők, kis városkák, a még Napoleon korabeli nyílegyenes utak mentén sorakozó évszázados fák fölött vitt. Toulouse fénytengere és színes világítótornyai fogadtak bennünket. Mindjárt ott, a repülőtéren jegyet váltottam reggelre Barcelonába.

JÚNIUS 11

Az Air France nagy gépe simán, könnyedén vált el a repülőtér zöld szőnyegétől. A négy hatalmas motor tompán és nyugodtan zúgott; a tágas kabin hatalmas ablakainál a kényelmes karosszékek szinte álomba ringatták az utasokat. A kis asztalokon tarka prospektusok és útikalauzok hevertek; a Toulouse–Alicante–Tanger–Rabat vonalon repültünk. A pilóta közönyösen nézett előre, mellette a fedélzeti repülőgépszerelő újságot olvasott. Eszembe jutott, hogyan jött át Miguel Martínez Barcelo-

nába ugyanezen az útvonalon. Azután eszembe jutott a „kalandok világa" Bayonne és Bilbao között... Mostani utunk csak szokványos légiút egy biztonságos légi expresszen.

Barcelonára fojtogatóan nehezedett rá a nyomasztó hőség. Az utcákról mindenki az árnyékba menekült. Kocsit rendeltem Valenciába. A Majesticben összefutottam Ehrenburggal. Borzasztóan szenvedett a hőségtől. Elmondta, hogy tegnap a köztársaságiak támadást indítottak Huesca ellen. A hadművelet rohamcsoportja a 45. hadosztály Lukács-Zalka parancsnoksága alatt. A frontról még nem érkeztek hírek.

Elhatároztuk, hogy együtt reggelizünk. Ehrenburg kiment valahova a közelbe, és egy perc múlva feldúltan tért vissza.

– Azt telefonálják – mondta –, hogy Lukács állítólag elesett.

– Ki telefonál?

– Léridából valaki. Állítólag Lukács és Regler együtt pusztult el, egy gépkocsiban. Lövedék vagy repülőbomba ölte meg őket.

Némán meredtünk egymásra.

– Biztos kacsa – nyögtem ki végül nagy nehezen. – Itt előszeretettel találnak ki mindenféle rémhíreket.

A reggelitől azonban elment a kedvünk, és az autó is várt már bennünket. Különböző helyekről különféle hírek és változatok érkeztek telefonon, de egyik sem jogosított fel sok reményre. Lukáccsal kétségkívül történt valami. Az egyik változat szerint Lukács meghalt, Regler pedig súlyosan megsebesült. A másik szerint mindketten megsebesültek. A harmadik szerint hárman haltak meg: Lukács, Regler és Heilbrunn, Lukács hadosztályának egészségügyi parancsnoka. A Huesca elleni támadás félbeszakadt.

Lukács, drága barátom, hát valóban lehetséges ez?

Utoljára Guadalajarában találkoztunk, egy sziklák között megbúvó apró falucskában. Az egyik szikla fokán ősi templom állt. Junkersek köröztek és zúgtak a fejünk fölött, szét akarták szaggatni a törzset, bombázták a sziklákat. Lukács parancsot adott: hozzák ki a képeket a templomból, nehogy ott pusztuljanak. Együtt gyönyörködtünk egy XV. századbeli ismeretlen művész naiv és szenvedélyes festményében: a szentek torreádorokra, egyben szerelmes caballerókra emlékeztettek. – Van

Moszkvában valami Zalka Máté nevű magyar író – mondtam neki –, ha az ide kerülne ebbe az eldugott fészekbe, ezekre a mesebeli helyekre, leírná, amit látott és beadná a kiadónak, alaposan leszidnák, amiért ennyire vonzódik az egzotikumokhoz! – Magával ragadóan nevetett, mint egy gyerek. – Bizony leszidnák, Mihail Jefimovics, mint egy taknyos kölyköt! – Irigyelt, hogy Moszkvába készülök, megkért, hogy okvetlenül keressem fel Vera Ivanovnát és Tálocskát, ezernyi üdvözletet küldött, aggódott a Nascsokinszkaja utcában levő szövetkezeti ház miatt...

A kocsiban kivettem az aktatáskámból két címzés nélküli borítékot. A két levelet személyesen kellett átadnom a 12. brigád, jelenleg 45. spanyol hadosztály parancsnokának. Az egyik borítékot, a leragasztottat visszatettem. A másikban, amelyik nem volt lezárva, a következőket olvastam:

„Kedves lakóbizottsági elnök elvtárs!

Jelentem, hogy a 3/5. sz. házban minden rendben van. A fűtést a tavasz beköszöntése következtében megszüntettük. A főhomlokzat tatarozása befejeződött, a többiek állapotában nincs változás... Én, elnök elvtárs, helyettesítem önt, ahogy tudom. Natalja Nyikolajevnával is dolgozom az ön megérkezéséig. A lakók nagyon elégedettek, azt mondják, hogy én semmivel sem dolgozom rosszabbul nálad, sőt inkább jobban. Így hát óriási perspektíva nyílik előttem. De félre a tréfával. Nagyon hiányzol nekem, és büszke vagyok, hogy ilyen barátom van. Mihail Jefimovics majd elmondja, hogy mennyire szeretnek téged. Tizenegyen átköltöztek a Lavrusinszkaja utcába. Pelik üdvözletét küldi. Csókollak, Matjusa, és büszke vagyok rád

Viktor"

Az autó szerpentineken kanyarogva kapaszkodott Tortosa felé. A nap kegyetlenül égetett. A Földközi-tenger ragyogó kéksége elmaradt mögöttünk. Egy éles kanyarnál csaknem összeütköztünk egy szembejövő kocsival. Megállt, Kleber tábornok lépett ki belőle. Levettük a napszemüveget, és kezet ráztunk.

– Lukács hadosztályát megyek átvenni – mondta. – Látogass majd meg.

JÚNIUS 15

Lukácsot ide szállították. A volt jezsuita szeminárium nagy, hűvös termében ravatalozták fel, ahol most a valenciai Parasztszövetség bizottsága rendezkedett be. A tarka délvidéki virágok valóságos orgiát ülnek sápadt, elsötétült arca körül. Csak északon lehet a virágokkal gyászos temetői hangulatot kelteni. Itt buján, szenvedélyesen hirdetik az életet és tagadják a halált.

Estefelé volt a temetés. A gyászgyűlést az utcán, a város központjában tartották, a pályaudvar és az aréna között. A forgalom elakadt. Villamoscsilingelés és autótülkölés zavarta a szónokok beszédét.

Juan Negrin, az új kormányfő és Rojo ezredes, az új vezérkari főnök állt a sírnál.

A szónokok arról beszéltek, hogy Lukács tábornok, a dicső antifasiszta felejthetetlen hősként vonult be a spanyol nép történetébe. A díszőrség fegyverrel tisztelgett. A hatalmas tömeg némán, lehajtott fejjel hallgatta a beszédeket.

JÚNIUS 16

Bilbao a jelek szerint utolsó óráit éli. Valencia és a baszkok között minduntalan megszakad az összeköttetés. A rádióállomást Santanderbe helyezték át. Még heves harcok folynak az ostromló olaszokkal, de a városban már nyilvánvalóan kitört a pánik, és terjed az árulás.

A fasiszták Las Arenas tengerparti fürdőhelyet támadják. A köztársaságiak a Nervión folyónál, a Deusto-, Begoñia-, Echébarri- és Galdacano-magaslaton még valahogy tartják magukat. A lázadók bőszen rohamozzák ezeket a pontokat, tervük az, hogy Bilbaótól északra és délre egyidejűleg törnek át, s minden oldalról bekerítik a várost. Nyomás alatt tartják Los Caminost is, hogy behatoljanak Bilbao déli negyedeibe.

Elviselhetetlen érzés innen, Valenciából figyelni mindezt. Figyelni és nyomon követni – tehetetlenül. Madridban akkor, novemberben, az utolsó pillanatban csoda történt. Egyesek remélik, várják, hiszik, hogy Bilbaóban is csoda történik. – Ön nem

ismeri a mi spanyoljainkat – mondják. – Olyanok azok, mint a gyerekek, mint a diákok. Nem készülnek a vizsgákra egészen a legutolsó napig, de amikor körmükre ég a dolog, egyszeriben felébrednek, és egyetlen éjszaka alatt mindent bepótolnak. Hát Madridban nem az utolsó éjszaka szerveztek meg mindent? Így lesz északon is.

Én nem hiszek ebben a csodában. Én nagyon is csodahivő vagyok általában, erősen hiszek, de Bilbaóban nem lesz csoda. Csak öt napja jöttem el onnan, láttam. A nép, a katonák, a munkások akarnak küzdeni szabadságukért, függetlenségükért, az olaszok ellen, de nincs aki megszervezze őket. Nincs gerinc. Nincs összekovácsolódott élcsapat. Nincs igazi harci egység. Nincs 5. ezred. A kommunisták ott nem tudják megszervezni a városi tömeget a védelemre, ahogyan ez Madridban történt. A baszk kommunisták vezetői nem ismerték fel a helyzetet, se ösztönösen, se tudatosan, és nem mutattak igazi harci elszántságot sem. Juan Astigarravia önimádó séma-lovag, felbőszült pártbürokrata, aki csalhatatlannak hiszi magát, amióta bekerült a koalíciós kormányba. Természetesen a kommunisták részt vehetnek, sőt bizonyos körülmények közt részt is kell venniük a népfront-kormányban. De a vegyes kormányokban működő kommunista miniszteréknek erős pártellenőrzés alatt kell állniuk. Bilbaóban ilyen ellenőrzés nem volt. Az egésznek szocdempolitika lett a vége, akárcsak Blum esetében.

JÚNIUS 17

A fasiszták elfoglalták Las Arenast. Már át is keltek a Nervión folyón. Bevonultak a külvárosokba. A kormány evakuált, és három tagú védelmi juntát hagyott hátra: Lerzaolát, Azañát és Astigarraviát. Néhány óra múlva azonban ez a triumvirátus is elhagyta a várost. Bilbao elesett. Franco tábornok eltörölte a baszkok autonómiáját. Nem történt csoda. Ez alkalommal nem történhetett.

Valencia levert, de nyugodt. Az utcákon újonnan szervezett egységek menetelnek. Az emberek tisztelettel vegyes kíváncsi-

sággal nézik őket. Amikor a menetoszlopban meglátnak egy ismerős könyvelőt vagy torreádort, összenevetnek.

A csapatok elég jól mutatnak, szépen, egyformán vannak felöltözve, fegyverzetük teljes; a géppuskás-szakaszokban megfelelő számú géppuska, az utászoknál szerszámok, az egészségügyieknél hordágyak és tábori gyógyszertárak. A katonák megjelenése szolidabb, a tisztek kicsit hivalkodnak új hivatásukkal, érzik a rájuk szegeződő tekinteteket és pózolnak. Az egység parancsnoka mellett, vele lépést tartva menetel a politikai biztos. Miért, miért nem, rá különleges kakaószínű egyenruhát és valami rendkívül furcsa, félig katonai, félig sportsapkát adtak. Így a politikai biztos, mint valami idegen test, kirí a többiek közül. Akik ezt az ötletet kiagyalták, nyilván arra gondoltak, hogy hangsúlyozni kell a komisszár különleges jogait és funkcióit. De más sült ki belőle: a politikai munkás elszakítása a harcosok tömegétől, a politikai biztos szembeállítása a parancsnokkal.

Nem rossz most a hangulat se a csapatok körében, se a törzsben, se a mögöttes területeken. Ezen még Bilbao elvesztése sem sokat rontott. Itt hamar hozzá tudnak szokni a vereségekhez, sőt el is tudják felejteni őket. Nagyon is hamar. A higgadt Prieto – akit, tekintve, hogy nem baszk, különösen keserűen kellene hogy érintsen Bizcaya elvesztése –, azt mondta egyik beszédében: – Egyik barátom nagyon szerette a feleségét, aki gyógyíthatatlan betegségben szenvedett. Barátom mindent elkövetett a megmentéséért, de csak enyhíteni tudta szenvedéseit. Amikor az asszony meghalt, barátom bevallotta, hogy megkönnyebbülést érez. Amellett most többet tud foglalkozni a családja többi tagjával.

Prieto lépten-nyomon hangsúlyozza, hogy most a család többi tagjával van elfoglalva. Újabb támadás készül, méghozzá igen heves támadás, Madrid térségében. A múlttól eltérően, erről keveset fecsegnek. Egy s más kiszivárog ugyan, de a készülő támadás irányáról úgyszólván senkinek sincs tudomása. Ebben a tekintetben Bilbao elvesztése még a vakokat is látóvá tette. Túlságosan sok az áruló!

A becsületes és bátor emberek kezdik megérteni, hogy az árulók nem tömörülnek valamilyen külön, áruló szektorba, hanem

közöttük, a becsületes és bátor emberek között vannak elszórva. A nedvesség rozsdát és penészt szül, de a rozsda- és penészfoltok a maguk törvényei szerint ütnek ki, néha távolabb, néha közelebb, mint várható. Idejében meg kell szüntetni a nedvességet, még mielőtt a penész jelentkezne. Bilbaóban is ezt kellett volna tenni. Nem tették. Valenciában csak most kezdik alaposan megnézni egymást az emberek, csak most kezdik új módon, kritikus szemmel figyelni még a jól dolgozókat is.

Nem lehet ehhez olyan egyszerűen és gyorsan hozzászokni. Élettapasztalatra van szükség. Itt volt valaki a körünkben, dolgozott, örült a sikereknek, elkeseredett a balsikerek miatt – és egyszerre kiderül, hogy áruló. Hogy lehetséges ez? Egész idő alatt, reggeltől estig állandóan álarcot hordott? Nem, nem okvetlenül kell állandóan álarcot hordania. Még a legmegrögzöttebb áruló is megfeledkezhet néhanapján a maga véka alá rejtett titkos gondolatairól, előfordulhat, hogy magával ragadja a munka, lehet okos, energikus, bátor.

Tizenkilenc augusztusában a délnyugati fronton visszavonultunk Gyenyikin elől, felfelé a Dnyeperen. A 12. hadsereg lapjának munkatársa voltam; egy bizonyos Szaharov intézte az expedíciót és kezelte a papírraktárt. Ez az ember valóságos anyagbeszerző-csoda volt. A föld alól is szerzett papírt. Eljuttatta a lapot az első vonalakban harcoló vöröskatonákhoz is. A szerkesztőség reménysége és támasza volt... Amikor hajóra szálltunk, az általános zűrzavarban elvesztettük egymást. Én az egyik hajóra ültem, Szaharov meg egy másikra, nyilván arra, amelyikbe a papírt berakta. Két álló napig szaladgáltam a kikötőben és érdeklődtem, nem látták-e Szaharovot a papírral. Sürgősen meg kellett indítani újból a lapot. Mogiljovszkij, a hadsereg forradalmi törvényszékének elnöke egy ideig figyelte, hogyan futkározok, majd ridegen így szólt:

– Mit szaladgál maga, mint akit besóztak? A maga Szaharovja bizonyára Kijevben maradt. A papír biztosítja számára a kedvező fogadtatást.

Mindenre gondoltam, csak erre nem. Még hogy Szaharov ott maradt! Ilyen munkatárs, ilyen ember! De Mogiljovszkij feltevése igaznak bizonyult. Ő volt az idősebb és az okosabb.

Largo Caballero távozása után elég erélyes tisztogatás kezdődött a hadseregben. Most már nemcsak azokat váltották le, akik ellen kompromittáló adatok szóltak, hanem azokat is, akik olyanféle menlevelekkel szaladgáltak, hogy „tehetségtelen, de ártalmatlan", „becsületes, de tehetetlen", „osztályidegen, de hozzáértő és felhasználható". A gyakorlat megmutatta, hogy az egyik mínusz csaknem mindig magában rejtette a másodikat. A „tehetségtelen, de ártalmatlan" nem sokkal elbocsátása után kísérletet tett, hogy átszökjön a fasisztákhoz. Az „osztályidegen, de hozzáértő és felhasználható", mint kiderült, igen nagy hozzáértéssel demoralizálta egységét és dolgozta meg a parancsnoki kart, hogy az első adandó alkalommal álljon át az ellenség oldalára. Az illető után egész sereg tisztet kellett még leváltani és letartóztatni egységében.

A tisztogatás, a hadsereg harcképességének fokozása nagy nehézségekkel jár. Nemcsak az ellenség nyílt ellenállását kell leküzdeni, hanem egy csomó előítéletet, családias-patriarkális szokást, a protekciót, a fellengzős donkihótkodást, vagy egyszerűen a nehézkességet és a kedélyeskedést.

A spanyol kommunisták mindig magukra vállalták az előharcos szerepét ezekben a nehéz feladatokban. Largo Caballero hajszát indított ellenük, azzal vádolta őket, hogy diktátori szándékaik vannak, hogy az egész népfrontot ők akarják irányítani, hogy megkísérlik megkaparintani a vezető posztokat, és mindenütt, mindennel ők akarnak rendelkezni. Ez hazugság volt. A kommunisták nem követeltek maguknak hatalmat. Ez egyszerűen értelmetlen lett volna, szöges ellentétben állt volna az összes antifasiszta pártok együttes, össznépi, nemzeti harcának eszméjével.

Annyi azonban igaz, hogy a kommunisták, szigorúan a kormányban vállalt munkájuk keretei között, saját kezdeményezésükből, a nehézkes államapparátus bevárása nélkül, rengeteg elfelejtett, halaszthatatlan problémát vesznek a kezükbe és harcolják ki megoldásukat. A sajtót, a gyűléseket, a személyes levelezést, a szakszervezeti munkát – mindent felhasználnak arra, hogy megszervezzék az antifasiszta hazafiakat. Mindenbe „beleütik az orrukat": a tölténygyártásba, a gyerekek evakuálásába,

a védelmi vonalak építésének irányításába, a katonaköpenyek szabásába, a rizsaratásba. Néha fejükbe száll a dicsőség, túlbecsülik szerepüket és befolyásukat a tömegre, a szakszervezetekre. Az élet alaposan az orrukra koppint minden hibáért, minden tévedésért. Megrázzák magukat, és tovább dolgoznak. Ez felingerelte és dühítette Caballerót, a bürokrata diktátort. Szálka volt a szemében az alulról jövő kezdeményezés, a társadalmi, a pártiniciatíva, kétségbevonta a néptömegnek azt a jogát, hogy maga szervezze meg sorait az ellenség ellen. Ebben a kérdésben nem engedett, megütközött és csatát vesztett – kénytelen volt távozni.

A Negrin-kormány szívesen veszi valamennyi párt segítségét, így a kommunistákét is a front és a hátország megszervezésében. – Ma már szabadabban lélegzünk – mondja Dolores. Most különösen sokat dolgozik ez az asszony – éjjel, nappal, mindig. Holnap lesz a Központi Bizottság plénuma, és ő tartja a beszámolót a fő kérdésről: az egységes proletárpártról. Mindenki féltő gondoskodással veszi körül, mindenki igyekszik lehetővé tenni neki, hogy pihenjen, koncentráljon, rendezze dolgait, és mégis állandóan zavarják: kérdésekkel, írásokkal zaklatják, s mind újabb emberekkel ismertetik meg. Néha ő maga nem bírja tovább. Engedélyt kér és otthagyja az értekezletet, lefekszik, pihen egy keveset valami üres, hűvös szobában. Ma én is kénytelen voltam éppen ilyenkor háborgatni. Kopogtam, s hogy nem jött válasz, csendesen benyitottam. Nem feküdt, az ablakmélyedésben ült a nyitott ablaknál, s nagyon elégedett, szinte gyermeki arckifejezéssel írt. Nagyon szeret írni, de isten tudja miért, kicsit szégyenkezik a cikkei miatt. Pedig igazi író, népi író. Sokat tud, mégpedig nemcsak a politikából, hanem az irodalomból, a történelemből is, elsősorban hazája történelméből. Írásait gyakran illusztrálja történelmi példákkal... Minduntalan zaklatják, cibálják, hogy beszéljen gyűléseken vagy a rádióban, de ő sokkal szívesebben ír. Szemmelláthatóan kedvére való dolog így egyedül üldögélni, összeszedni a gondolatait és csendesen papírra vetni őket.

– Emlékszel, Dolores, hogyan ismerkedtünk meg? Bilbaóban.

Hat esztendővel ezelőtt Bilbao külvárosában, egy Nervión-parti kiskocsmában bemutattak az elvtársak egy magas, sovány,

hallgatag asszonynak. Mint minden egyszerű spanyol nő, a perzselő hőség ellenére talpig feketében volt. Zárkózottan, kissé elfogódottan viselkedett, mohó érdeklődéssel figyelte a beszélgetést, de alig-alig szólt valamit, csak nézett ránk nagy, tiszta fekete szemével, és – amint ez tekintetéből látható volt – alaposan megrágta a beszélgetés minden mondatát.

Akkor csak ennyit mondtak róla:

– Az első spanyol kommunista nő.

A monarchia akkor már megdőlt Spanyolországban. A spanyol kerenszkijek és miljukovok voltak hatalmon. A kommunista párt, akár a királyság idején, illegális és üldözött párt maradt. De egyébként is gyenge volt, kevés hozzáértéssel dolgozott, s csak laza szálak fűzték a tömegekhez.

Harmincegyben ez az egyszerű, fekete ruhás asszony nagyon sokat jelentett a pártban. Burzsoá, parlamenti, világi körökben már megjelentek a női ügyvédek, professzorok, szónokok, sőt még képviselők is. A munkásnő, környezetének elmaradottsága folytán, remetesorban maradt, nem engedték érvényesülni; félénken, zavartan viselkedett, ritkán mutatkozott az emberek között, arra pedig, hogy hallgatóság előtt felszólaljon, beszédet mondjon, még csak gondolni sem mert.

Akkor alig tudtam megjegyezni a fekete ruhás, hallgatag spanyol asszony nevét. Csak később találkoztam Dolloresszel, amikor pártja küldöttei közt ült a Komintern VII. kongresszusának padsoraiban, hallgatta a szónokokat, gondos feljegyzéseket készített, és maga is szenvedélyes hangú, ragyogó beszédet mondott. Aztán még később, az idén, amikor milliók és milliók láthatták büszke fejét, haragos vagy nevető ajkait a szónoki emelvényen, a mikrofonnál, a mozivásznon, újságok és folyóiratok hasábjain, a Barcelona, Párizs, London, Kanton, Mexico City utcáin kifüggesztett hatalmas plakátokon mint a bátorság és nemeslelkűség, a proletár patriotizmus, a szenvedő és harcoló spanyol nép szimbólumát.

– Emlékszel Bilbaóra, Dolores?

– Bilbao! – Arca eltorzult a fájdalomtól. – Ó igen, emlékszem Bilbaóra. Ne beszéljünk most erről, Miguel. Beszámolót írok holnapra.

Ismét összeült a plénum a konzervatórium épületében. A fő kérdés: az egységes proletárpárt.

Az utóbbi hetekben különösen sokat beszélnek és vitáznak erről. A munkásosztályban óriási az egyesülés vágya. A lövészárkok összehozták, összeszoktatták a kommunistákat a szocialistákkal. A munkások, a katonák körében úgyszólván teljesen elmosódott a határ a két párt között. A vezető körökben is erős az egységtörekvés, jóllehet itt sokkal több az óvatoskodás és a bizalmatlanság. A kommunisták félnek egyes szocialista vezérek opportunizmusától, megalkuvó gondolkodásmódjától. A szocialisták viszont a kommunisták célratörő magatartásától, szervezeti aktivitásától és – az ő kifejezésükkel élve – diktátori tempóitól tartanak. Rémülten nézik, hogy a szocialista munkások egyremásra belépnek a kommunista pártba, a kommunista pártból viszont most senki sem lép át a szocialistákhoz. Attól tartanak, hogy felszívódnak. De vannak igen tekintélyes szocialisták, akik az egyesülés hívei. Mindenekelőtt Álvarez del Vayo és Ramón Lamoneda.

Del Vayo meg is jelent a kommunista KB plénumán. Éljenzéssel, tapssal fogadták. Del Vayo lágyszívű, jó ember, de politikai kérdésekben elvhű és szilárd. Bátran elfordult Largo Caballerótól, bár nem volt számára könnyű dolog sokévi barátság után szabadulni az öreg hatása alól. Del Vayo nem lépett be az új kormányba, csupán a hadsereg főbiztosa maradt. Elmesélte nekem, hogy Largo Caballero gúnyolódik vele: Szegény Vayo, mondja, semmiféle jutalmat sem kapott azért, hogy cserbenhagyott engem!... Caballero visszatért az Általános Munkásszövetség titkári irodájába. Onnan sző intrikákat az új kormány ellen, terjeszti a rémhíreket, ármánykodó memorandumokat, jelentéseket irkál és küldözget mindenfelé. A szabotázs és árulás miatt bíróság elé állított Asensio tábornokkal állandó és élénk kapcsolatot tart fenn.

Dolores nagy beszámolót tart.

A nemzetközi és katonai helyzet elemzésével kezdi. Létrejött a reguláris hadsereg. Ki gondolta volna a háború elején, hogy

több mint félmillió felfegyverzett katonánk lesz? És ez a szám állandóan nő.

A párt növekedéséről ezt mondja:

– Büszkén jelenthetjük ki, hogy sorainkban ma már 301 500 embert egyesítünk. Ezek valamennyien a köztársasági kormány kezében levő területen élnek. Nem számítottuk be az Egyesült Szocialista Párt 64 000 katalóniai és 22 000 bizcayai tagját.

A továbbiakban a proletárpolitika vezetésének két módszeréről szól: a proletárerőket szétforgácsoló II. Internacionálé módszeréről, szembeállítva vele a Kominternt, amelytől a népfront eszméje, a proletariátus politikai és szakszervezeti egyesítésének gondolata származik.

Ezután a Spanyol Kommunista Pártnak az egységért folyó harcát méltatja. Beszél az egység ellenségeiről. A trockistákról, a katalóniai trockista lázadásról, melynek célja a proletáregység megbontása volt. Az egység barátairól: – Vannak szocialisták, akik a baloldali mozgalomban kifejtett becsületes munkájukkal magasra tudták emelni az egység zászlaját, amelyet mások eldobtak! Az egység e bajnokai között kiemelkedő helyet foglal el Álvarez del Vayo, aki fáradhatatlanul küzd a szocialista és a kommunista párt szövetségéért. A proletariátus és a forradalom érdekeit mindenek fölé helyezi, s helyesen mondja, hogy az egység a mostani történelmi pillanat legfőbb törvénye.

Dolores részletesen ismerteti azokat a feltételeket, amelyek mellett a kommunisták hajlandók megalakítani az egységes pártot.

Demokratikus centralizmus. Proletárdemokrácia és fegyelem. Önbírálat. Ideológiai egység a marxizmus–leninizmus tanításai alapján.

– A szocializmus országának szolidaritása új erőt öntött hazánkba. Alig néhány napja jelentette ki Martínez Barrio, a képviselőház elnöke határozottan és egyértelműen, hogy a Szovjetunió szolidaritása nélkül Spanyolország megszűnt volna létezni mint köztársaság és mint nemzeti egység. Vajon nem elég ok ez arra, hogy az egységes proletárpárt az igazi proletár internacionalizmus alapján álljon?

Dolores élénk, meggyőző, bizonyító erejű beszámolója bizakodó, ünnepi hangulatot keltett – mintha legalábbis létrejött volna már az egységes párt. De igen sok még a nehézség. Nemcsak Largo Caballero frakciója áll ellenségesen a kommunistákkal szemben. A szocialista vezérek egy része, még azok is, akik meleg baráti magatartást tanúsítanak a kommunisták iránt, elfogultan és aggályoskodón foglalnak állást az egységes párt gondolatával kapcsolatban. Egyelőre még nem nyilatkoznak, de amikor majd a kérdés gyakorlati megvalósítására kerül sor, ki fogják mutatni a foguk fehérét.

JÚNIUS 20

José Díaz nincs jelen a plénumon. Állapota megint rosszabbra fordult, így egyelőre nem vesz részt az operatív munkában.

Ma ott voltam nála. Nem akar a környéken lakni, ahol kevesebb a zaj és frissebb a levegő; itt maradt a városban, néhány utcányira a Központi Bizottságtól. Felmentem a legfelső emeletre, csöngettem. Az előszobában őrséget találtam, két fegyveres ifjúkommunistát. Sakkoztak.

Keresztülmentem néhány üres szobán. Ízléstelenül berendezett lakás volt, melyet nyilván elhagytak a tulajdonosai. A falakon nagypapák és nagymamák képei. A legutolsó szobában, hatalmas ágyban, könnyű takaró alatt feküdt José. Egyedül volt.

– Hát mégis visszajöttél! Megtartottad a szavadat.
– Látod, visszajöttem.
– Kipihented magad?
– Nem nagyon.
– És május elsején Moszkvában voltál?
– Igen.
– Szép volt a díszszemle?
– Nagyon szép.

Néztük egymást és mosolyogtunk. Van néha úgy, hogy az embernek nem akaródzik semmi mást csinálni, csak mosolyogni. Nézni és mosolyogni. Nagyon jó érzés volt újra látni, ha párnák között is, ezt a rokonszenves arcot, egy spanyol munkás egyszerű, fiatalos, ráncoktól barázdált, erősen gondolkodó kifeje-

zésű arcát. Most, diadalmaskodva a betegség fölött, mosoly ragyogja be ezt az arcot. Mosolygott, mert visszajöttem Moszkvából.

– Van egy sürgős megbízatásom.

– Éspedig?

– Félek, hogy meg találom sérteni valami belső szervedet. Meghagyták nekem, hogy öleljelek és csókoljalak meg, amilyen erősen csak tudlak.

– Csak rajta. – Felült az ágyban, és ledobta a takarót. – Találkoztál mindenkivel? Minden barátunkkal?

– Mindenkivel.

– Miről kérdezősködtek?

– Mindenről. A spanyol népről, vezetőiről, a hadseregről, a pártról. Moszkvában el vannak ragadtatva a spanyol néptől, csodálják kitartását, állhatatosságát, szilárdságát, harci elszántságát. Felőled is érdeklődtek. Azt mondták, hogy a te számodra most a fő front: az egészséged.

– Azért vannak még más frontok is . . .

– Nem, most ez a legfontosabb. Csak akkor tudsz majd más frontokon küzdeni, ha itt már győztél.

Díaz most nem nézett rám. Továbbra is mosolygott, szeme a messzi távolba révedt, és nem volt kétséges, hová néz.

– És szidnak bennünket? Bírálnak?

– Bírálnak, de nem szidnak. Lelkesednek. Azt mondják, hogy minden áldozat, minden balsiker ellenére bámulatra méltó és lényegében győzelmes harc ez. Ha korábban, egy évvel ezelőtt megkérdeztek volna bárkit, mi történik, ha két európai fasiszta nagyhatalom váratlanul megtámadja Spanyolországot és rászabadítja egész hatalmas haditechnikáját, mindenki azt válaszolta volna, hogy Spanyolországot néhány hét alatt térdre kényszerítik. S lám, a fasiszta államok rárontottak Spanyolországra, Spanyolország reguláris hadserege a hódítók oldalára állt, és a minden oldalról elzárt, fegyvertelen spanyol nép, a tőkés államok ellenséges semlegességétől körülvéve, már csaknem egy éve védekezik, nem teszi le a fegyvert, hanem erős, eredményes csapásokat mér az ellenséges hordákra. Még területe felének elvesztése után is tovább küzd, kimeríti hóhérait, mind újabb

csatákba indul... hát lehet mást tenni, mint meghajolni ez előtt a harc előtt, ekkora bátorság előtt?

Most José Díaz mozdulatlanul feküdt hanyatt, fejét hátraszegte a párnán, arcvonásai élesebbé váltak, csupán a szemöldöke mozgott – hol összeszaladt, hol szétvált. Lassan, szinte szótagolva kezdett beszélni. Szavait nagy felindultság és szenvedély hevítette:

– Pontosan így van... Nem mi vagyunk az utolsók... Sokak szeméről lehull a hályog... A fasizmus ellenállásba ütközik... Valamivel előbb vagy valamivel utóbb... Szét fogják verni... De mi... a mi népünk... mi kezdtük... Mi válaszoltunk először csapásra csapással... Elsőként mentünk át ellentámadásba... Egyedül... Csak egy ország... egy nép... egy párt... nyújtotta felénk a kezét... És amikor már rendben lesz minden... emlékezzenek a spanyolokra... Hogyan küzdöttek... És azokra, akik elárulták őket... És azokra, akik segítségükre siettek...

Újra elhallgatott. Hosszú ideig csend volt a szobában.

Aztán ugyanúgy, ahogy három napja Dolorresszel Bilbaóra emlékeztünk, Díaz felidézte a harmincegyes Sevilla emlékét.

Szépséges Sevilla! Mintha most is látnám a karcsú Giraldatoronnyal ékesített várost, a mantillák, a fogak közül kacérkodó virágok vidám Sevilláját, a turisták kedvencét. Sevillában láttam először José Díazt.

– Hát Adatára emlékszel-e?

– Persze, hogy emlékszem. Arra is, hogy Amerikának nevezték.

– Nem Amerikának, hanem USÁ-nak. Mindent elfelejtettél.

Semmit sem felejtettem el. Emlékszem Adatára, a hajléktalan szegények nyomasztó táborára Sevilla külvárosában. Még a kifordult belű döglött kutyára is emlékszem Adata főutcájának kellős közepén. Ez a „sugárút" nyolc lépés széles, gidres-gödrös, poros sikátor volt két sor lakásnak nevezett valami között. A „sugárúton" mély kerékvágások és csaknem méteres gödrök feketélltek. A csodás sevillai utcák sima aszfaltja itt, egy kilométerrel arrább, elérhetetlen álomnak tűnt.

Vas- és bádoghulladékból összetákolt, visszataszító kutyaha-

zak. Négy oszlopra kifeszített, lyukacsos zsákdarabok. Néhány kőből álló primitív ősember-tűzhelyek. A fekvőhelyek: egy-egy ölnyi penészes széna. Mindenütt a rothadás fojtó bűze. Ki az, aki itt lakott és minden bizonnyal itt lakik ma is – ember, barom? A spanyol állam tízezer polgára. Az egyik közülük, egy nő odajött hozzám, amikor a találkozásra kijelölt helyet kerestem. A hajlott hátú, lassú járású, fekete rongyaiban ijesztő külsejű nő az első pillantásra megtört öregasszonynak látszott. Pedig nem volt öreg – fiatal lány volt. Valami csoda folytán megmaradt két gyönyörű fogsora, csak a sebek éktelenítették el arcát, marták ki szemét, bőrét. A „rossz vér" ütötte rá ezeket a sebeket, a hiányos táplálkozás krónikus betegsége, a napi néhány olajbogyóval, néhány korty vízzel enyhített sok évi szüntelen koplalás. Sevillai nő volt ő is. A gazdag amerikaiak áthajózták az óceánt, hogy megnézzék a híres sevillai nőket – de vajon tudták-e, hogy Sevillában van egy USÁ-nak elkeresztelt külváros, és ott ilyen „gyönyörű" nők élnek? Horpadt mellű emberek ebédet készítettek maguknak. Meggyújtottak néhány forgácsot két tégla között, s a tűz fölé tartottak egy üres konzervdobozt, melyet a városban szedtek fel, s amelynek fenekén volt némi olajmaradék. A dobozba néhány szem borsót és krumplit raktak, s ezzel kész is volt a menü. Hajlott hátú figurák nehézkes, paralitikus járással haladtak el a kalyibák és sátrak között. Minden lépés nehezükre esett, fájdalmat okozott nekik. Valóban spanyolok voltak ezek? A délceg, szép, táncos lábú andalúziaiak fajtájából valók?

Ki lakott ebben a borzalmas Adatában? Az emberiség alja és söpredéke? Deklasszált csavargók?

Nem. Munkások, proletárok, dolgozó emberek. Azelőtt siettek munkahelyükre, amikor megszólalt a gyári sziréna. Később azonban, a nyomorúságos kereset miatt, csak itt, a maguk eszkábálta deszkakalyibákban, zsák-tetők alatt tengődhettek még azok is, akik nem váltak munkanélkülivé. Ezt a sevillai nyomortanyát, a koldusoknak ezt a külön államát nevezték el a sevillaiak USÁ-nak. Itt, az egyik viskóban rejtőzött és ülésezett a kommunista párt sevillai bizottsága a rendőrség rajtaütése után. Itt dolgozott José Díaz.

– Hát Lucenára, Cinco Casasra emlékszel-e, José?

Elmosolyodott.

– Emlékszem. Akkor kezdődött csak az igazi munka falun. Micsoda idők voltak . . .

Egy vonaton utaztunk egészen Sevillától. Egy vonaton, de nem egy kocsiban. Amikor megérkeztünk Lucena állomásra, az ablakból figyeltem, nehogy elveszítsük egymást. Minden rendben ment. Az állomáson egy fiatalember leugrott a vonatról. Én utána.

Barna képű fiatalember volt. Vagy talán nem is volt olyan fiatal. Vannak, akiknek a korát nem lehet meghatározni. Az ember nem tudja, vajon két esztendővel ezelőtt még a kicsikkel golyózott-e, vagy talán neki magának is van már három gyereke.

A fiatalember leugrott a vonatról, odasietett a peronon álló izgatott tömeghez.

A tömeg Lucena állomásán várt valakit. Ennek a valakinek készült a vörösesbarna szalmaszállal átkötött, meleg színű szegfűcsokor.

A fiatalember odaért a tömeghez, s az állomás néptelen környéke egy csapásra megélénkült. A tömeg elindult. Éppen ezt a barna képű legényt várták az emberek. A csokrot is neki hozták.

A különös menet a lucenai állomásról egyenesen a mező felé tartott. Különös volt az idegen számára, de még a spanyol szemnek is. Különös volt akkor – és az most is.

Elöl tíz paraszt lépkedett hétköznapi öltözetben: rövid nadrágban, vastag, fehér kötött harisnyában, tarka fejkendőben. Nagy botot tartottak a kezükben, amellyel mintha az utat akarták volna megtisztítani, bár senki sem állt útjukban.

Utánuk a barna képű sevillai fiatalember haladt örvendező és tiszteletteljesen barátságos emberekkel körülvéve.

Mosolyogva lépkedett, kezében a virágcsokorral, mellette pedig egy hatalmas, nyakigláb ember áhítatosan vitt magasra emelt kezében egy közönséges sarlót meg egy égett nyelű közönséges kovácskalapácsot.

Ez helyettesítette a zászlót. De sokkal fenyegetőbb volt, mint a zászló.

A természetes környezetükből kiszakított, emblémaként használt tárgyak úgy hatottak, mint valami félelmetes szimbólum.

A parasztoknak még nem volt sarló-kalapácsos zászlójuk. Zászlóként emelték magasra a sarlót és a kalapácsot.

Az első sorok mögött elég rendetlen, de sűrű és némiképp szervezett tömeg haladt. A spanyol parasztok és béresek nem szoktak hozzá a meneteléshez. Az ország már egy évszázada nem vett részt nagyobb háborúban. A fiatalemberek, miután letöltik a katonaidejüket, pillanatok alatt elfelejtik az egész unalmas, lélektelen drillt.

Ez alkalommal azonban az emberek megpróbáltak katonásan lépkedni. Ez lefoglalta őket, és látszott, hogy nemcsak szórakozásnak tekintik a dolgot, hanem valamilyen csekély, de komoly feladatnak. Meg akarták mutatni a hozzájuk jött agitátornak, hogy tudnak lépést tartva menetelni.

Három csendőr, a guardia civil három katonája szaporázta lépteit a tömeg mögött. Citromsárga szíjaik kimozdultak helyükről, lakkozott háromszögletű kalapjuk a tarkójukra csúszott, karabélyuk jobbra-balra himbálózott.

Menet közben tanácskoztak. Volt miről. Úgyszólván teljesen nyíltan érkezett Lucenába egy kommunista agitátor Sevillából. Az állomáson úgyszólván teljesen nyíltan virágcsokorral fogadták, és most beszélni fog a falusi gyűlésen.

A menet letért az országútról a mezei útra. Végigkígyózott a dombokon, az olajfaligetek közt. Félmeztelen béresek kapával lazították a vörösesbarna, száraz, repedezett földet az olajfák körül. Sokan közülük, amint meglátták a menetet, meghallották a hívó szót, elhajították a kapájukat, és csatlakoztak a tömeghez.

Sokáig tartott az út, a menet valahová messze a földek közé igyekezett. A kanyarnál a csendőrök parancsnoka a városba küldte egyik társát. Az emberek észrevették ezt, és meggyorsították lépteiket.

Egy nagy, üres térségen, a puszta vörös földön rendezték a gyűlést. A szónoki emelvény két egymás mellé állított kő volt. Az első sorban haladó béres megállt, magasra emelte a sarlót meg a kalapácsot – az emberek gyűrűt alkottak körülötte.

Először egy öreg paraszt beszélt. Emlékszem: szegényesen öltözött, sápadt, magas öregember volt.

Arról beszélt, hogy a parasztok belefáradtak a tűrésbe. Végső erejüket adják bele ebbe az átkozott, idegen földbe. Cserébe még csak a reményét sem kapják annak, hogy megmenekülnek az éhhaláltól. A földesúr traktort rendelt magának, és harminc embert űzött el családostul, még csak utánuk sem nézett. A parasztok nyomorognak, ráadásul naponta jönnek munkanélküliek a városból, járják a birtokokat és lenyomják a napszámot. A szegényparasztok fulladoznak a vízben, és egymást nyomják lefelé. Pedig éppen az ellenkezőjét kellene tenni: tömörülni és kihúzni egymást a vízből. Lucenában néhány gyerekember jelentkezett a kommunisták közé. Idehívták Sevillából ezt a fiatal señort. Beszéljen hát a vendégünk. Mondja el, hogyan kell harcolni, hogy legyen eredménye, hogyan harcolnak a kommunisták Oroszországban, hiszen ott már van eredménye.

Az öreg félreállt, a tömeg a sevillai felé fordult, és barátságosan üdvözölte őt. A fiatalember komoly volt, már nem mosolygott. Arca, ez a rokonszenves arc, egy spanyol munkás egyszerű, fiatalos, erősen gondolkodó kifejezésű arca feszültséget árult el. El akarta kezdeni a beszédét.

– Elvtársak!

A megszólításra azonnal reagált a guardia civil káplárja. Odament a szónokhoz, és a gyengédség legcsekélyebb jele nélkül karon ragadta. Az agitátor kiszabadította a karját, megfordult, és folytatni akarta a beszédét. A csendőr nem tágított:

– A köztársaság védelméről szóló törvény nevében megtagadom a szót!

Az emberek dühbe gurultak.

– Cristóbal, te vén monarchista kutya, mikor csaptál föl a köztársaság védelmezőjének? Hiszen még a választások napján is felírtál mindenkit, aki szerinted nem a Bourbonokra szavazott! És ma megint fojtogatsz bennünket mint „köztársasági"!

A káplár jelt ad társának. A másik csendőr keresztülfurakodik a tömegen, és a szónok másik oldalán megáll. Minden jel arra mutat, hogy a sevillait már letartóztatottnak lehet tekinteni. De ő, két háromszögletű kalap és két puska közé szorítva, fel-

emeli a karját. Csendet kér. Egy szempillantás alatt elnémul mindenki

– Elvtársak! Fütyülök ezekre a láncos kutyákra. Nem félek tőlük. Azt se bánom, ha a börtönben fogok ma éjszakázni, de segítsetek elmondani a mondókámat. Tegyétek lehetővé, hogy elmondjam, amit akarok. Hogy elmondjak mindent, elejétől végig, aztán akár a fejemet is levághatják, akár rács mögé dughatnak és . . .

Hangja beleveszett az általános vad kiáltozásba. Az egy perccel előbb szinte álmos mozdulatlanságban álló tömeg lávaként tört előre, elválasztotta az agitátort a guardia civiltől, a csendőröket félreszorította a zsombékra, a porlepte kaktuszok közé.

A csendőrök ott maradtak állva, döbbenten, fenyegetően. A parasztok meg is feledkeztek róluk. Mohón, tágra nyílt szemmel hallgatták a sevillai kommunistát. Az pedig beszélt, az emberek meg habzsolták a szavait, s bánatosan rándították meg a vállukat mindannyiszor, mikor azt hitték, hogy a szónok elfáradt és befejezi a beszédét.

A sevillai kommunista pofonegyszerű dolgokat mondott.

Arról beszélt, hogy el kell venni a földesuraktól a földet, itt ni, ezt a földet, el kell venni, és fel kell osztani maguk között. Mégpedig nem száz év múlva, hanem most.

– Ki hallott már olyat, mondhatná valaki, hogy a parasztok és a béresek elveszik a földet a földesuraktól, elkergetik őket, és maguk lesznek a gazdák? De hiszen valamennyien tudjuk: tizenhárom esztendeje már, hogy Oroszországban a parasztok és a munkások elűzték a señorjaikat, kikergették őket az országból, és maguk vették kezükbe életük alakítását! Ott a traktorok nem fosztják meg a szegényparasztokat a kenyerüktől, ott maguk a parasztok kérnek traktorokat, hogy megkönnyítsék a munkájukat, és az állam gépekkel segíti a paraszti társulásokat. És a parasztfiatalok, a legények és leányok az egyetemeken tanulnak, semmivel sem rosszabbul, mint az itteni señorok. Tizenhárom éve rendíthetetlenül áll Szovjet-Oroszország, tizenhárom éve, mi pedig itt egyelőre csak azt értük el, hogy a guardia civil nem a király, hanem a köztársaság nevében kerget szét bennünket.

Cinco Casasban a parasztok jól elbántak uraikkal. Éjfélkor megjelentek az alcaldénál, ennél a potrohos léhűtőnél, felráncigálták a felesége mellől, és azt mondták neki: – Vedd magadhoz a bírói pálcádat, és vedd a nyakadba díszláncodat! – Az alcalde sárga lett, mint a kukoricaliszt, nem mert kérdezősködni. Magához vette bírói pálcáját, nyakába akasztotta az ezüstláncot, de nadrágot nem húzhatott. Így ment ki az utcára Cinco Casas község tekintélyes vezetője. Ezután az emberek a guardia civil vezetőjéhez is beszaladtak, és így szóltak hozzá: – Öltsd fel az egyenruhádat, tűzd ki az érdemrendjeidet! – Ez is megrémült, mint a kisegér, nem vitatkozott, felvette az egyenruháját, kitűzte az érdemrendjeit, a fegyveréért azonban nem mert benyúlni a szekrénybe, mert ott helyben végeztek volna vele a saját fegyverével. Kiment az emberekkel az utcára; már ott állt az egész falu, a nadrág nélküli alcaldéval együtt. A két hájas tarantellapókot végigvezették a főutcán, a templom és a kocsma mellett, ki a város kapuján. Ott pedig azt mondták nekik: – Menjetek, jó urak, ha kedves az életetek. Nekünk nincs szükségünk rátok.

A sevillai kommunista elemzi az esetet:

– Vajon helyesen jártak el Cinco Casasban? Helyesen, de nem egészen. Az alcalde és a csendőr eltávozott, ez igaz. Reggelre azonban visszatértek egy katonai alakulattal, és amikor visszatértek, a falu helyén megrémült tyúkólat találtak. A csendőrök puszta kézzel elfogták a vezetőket, ráadásul még egy csomó olyan embert is, aki nem vett részt semmiben. A falu nem tudott harcolni. Erejük és képességük csupán a dolog első részének végrehajtásához volt elég. Nem azt mondom, hogy nem kellett kiűzni ezeket az aljas parazitákat. De közben szervezkedni kellett volna, parasztbizottságokat kellett volna választani. Elfoglalni és felosztani a földet. Fegyvert kellett volna szerezni, és fegyverrel megvédeni ezt a földet. Fegyverrel! Mi, kommunisták azt javasoljuk nektek, hogy ne ököllel, hanem késsel és puskával verekedjetek. Ha pedig eljön az ideje, szerzünk géppuskát, ágyút, és géppuskával, ágyúval fogunk harcolni!

Szavait kitörő taps, éljenzés szakította félbe, száz meg száz szalmakalap repült a levegőbe.

Az öreg paraszt, aki az ülést megnyitotta, most ismét középre lépett, felmászott a kőemelvényre, és lassan, szinte minden szó után szünetet tartva, beszélni kezdett:

– Testvérek! Nem mondtam el nektek mindent, amikor először szóltam hozzátok. Azt mondtam, hogy minálunk a faluban van néhány kommunista. Pedig én magam is egyike vagyok e néhány embernek. Már elég régen. Eddig hallgattam, de most – az öreg felemeli a hangját –, most hangosan kimondom, hogy kommunista vagyok, hadd hallja mindenki. Cristóbal is, ez a hájas moszkitó! Hallja és tegyen velem, amit akar. Nem szégyen-e, testvérek, hogy nálunk a faluban mindössze féltucat kommunista van? Amikor kisgyerek voltam, hallottam az öregektől, hogyan küzdöttek valaha a földjeink a señorok és lakájaik ellen. És most, amikor szenvedéseink megsokszorozódtak, most ne lépjünk be abba a pártba, amely tudja, hogy kell torkon ragadni a hóhérainkat?

Az öreg magasra emelt egy tiszta fehér papírlapot, és lobogtatni kezdte a forró, mozdulatlan levegőben. Így hívta az embereket.

Különös hullámok futottak végig a tömegen. Az emberekben egymást kergették a gondolatok; valami vonzotta és valami visszatartotta őket. A tömeg feszítő, görcsös fájdalmakat érzett. Szülési görcsök voltak ezek.

A puszta, vörös földdarabon sötétségben tartott, tudatlan spanyol földmunkástömeg vajúdott. A tömeg felismerte magában a harcoló osztályt, és megszülte a pártot, megszülte a kommunistákat. José Díaz, a fiatal sevillai kommunista volt a keresztapa. Cristóbal, a csendőr elővette jegyzetfüzetét. Egymás után, végeláthatatlan sorban járultak az emberek a gránitkőhöz, farkasszemet néztek a megdermedt csendőrrel, majd a papírlap fölé hajoltak.

A jelentkezésre szólító öreg a falu minden lakosát ismerte. De most ünnepélyes volt, spanyolosan kimért, szinte szertartásos. Hangosan kérdezte a neveket, és mindenki hangosan megnevezte magát.

Azok is, akik már aláírták a papírlapot és azok is, akikre még nem került sor, minden idegszálukkal beleélték magukat a körü-

löttük állók helyzetébe. Szemükkel szinte tapogatták egymást. A gyávák e tekintetek súlya alatt igyekeztek csendesen odább állni. Mások emelt fővel, tüntetően csörtettek az emelvényhez. Az emberek alaposan kiélvezték azt a helyzetet, hogy nyíltan, a rendőrség szeme láttára jelentkeznek a pártba. A lista egyre bővült, mégpedig mind a kettő: az egyik az öreg papírlapján, a másik a csendőr jegyzetfüzetében.

Végül az öreg felállt.

– Száznégy – mondta jó hangosan.

A csendőr becsapta a füzetét. A gyűlés elégedetlen volt.

– Kevés!

– Nem, testvérek, nem kevés. Ez a szám majdnem egynyolcada az itt levőknek. Még ezt a száznégyet is megrostáljuk. Mindenkit megvizsgálunk külön-külön, hogy felvehetjük-e a kommunisták közé. Ha a falunkban csak ötvenen kezdik meg bátran a harcot a földesurak, uzsorások és csendőrök ellen, az az ötven ezret és tízezret von maga után. Csak arra ügyeljetek, hogy sohase mutassátok a hátatokat az ellenségnek, ne áruljátok el elvtársaitokat! Hiszen felesküdtetek – ravaszul elmosolyodott –, egészen hivatalosan, csendőr jelenlétében esküdtetek fel!

A menet visszafelé indult, és most már egészen másképp hatott. A száznégy kommunista földmunkás menetelt a nyurga zászlóvivő és a barna képű sevillai ifjú után. És másként hatott a mögöttük haladó tömeg is. Nem tömeg volt ez már, hanem osztag. Parasztosztag, harcra kész és győzelemre éhes. Az emberek más szemmel néztek az olajfaligetekre: nem az áldozatok, hanem a jövendő gazdák szemével.

Vajon hányan maradtak meg az akkori lucenai pártsejtből? Nehéz megmondani. Dél-Andalúziában most Queipo de Llano tábornok az úr. De a kommunisták százával és ezrével mentek délről Jaénba, Estremadurába, Madridhoz, hogy harcoljanak a fasizmus ellen. És még többen maradtak otthon, hogy szülőföldjüket védelmezzék. Ügyes, rugalmas partizánosztagokban portyáznak Sevilla körül, támadásokat intéznek a fasiszta csapatok ellen, ébren tartják a parasztok szívében a győzelem reményét, azt, hogy joguk van erre a forró, vörösesbarna andalúziai földre, az olajfaligetekre, a földesúri kúriákra.

A fiatal sevillai munkásagitátor azóta a spanyol kommunisták összességének vezetője lett. Milyen kár, hogy most ágyhoz van kötve! Természetesen meg fog gyógyulni. Minél előbb meg kell operálni... Felveszi az éjjeliszekrényről a poharat, és lassan kortyolgatja a vizet. Bezzeg akkor, Lucenában nem adtak neki módot rá, hogy a szomját oltsa...

Megbízható védelem alatt kísérték az állomásra. Ünnepélyesen és örömtől sugárzó arccal. A csendőrök még csak közeledni sem mertek hozzá. A vonaton visszafelé egy másik vagonból figyeltem a fejleményeket. A második megállónál leszállt vizet inni. Egész nap nem ivott. Hiszen Lucenában a rögtönzött szónoki emelvény nem volt kancsóval és poharakkal felszerelve. Egy fiúcska tíz céntimo ellenében átnyújtotta neki a porrónt. Az egyszerű spanyol emberek megszokott mozdulatával feje fölé emelte a korsót, majd megdöntötte, hogy a hideg vízsugár nyitott szájába ömöljön. Ebben a pillanatban vállon ragadta a guardia civil.

Ez a csendőr akkurátusan meg volt borotválva, és lila napszemüveget hordott. Éppen az imént lépett ki egy papírlappal a kezében az állomás telefonfülkéjéből. A peron másik végéről még két karabélyos csendőr sietett hozzá.

Míg az agitátor iratai bemutatásával volt elfoglalva, a fiúcska elszaladt a korsóval. Így az ivásból nem lett semmi. Két kísérője közt haladva, elővett a zsebéből egy csipetnyi hosszú szálú dohányt, s cigarettát sodort magának.

JÚNIUS 23

Zalka nagyon várta ezt a kongresszust. Izgatta a gondolat, vajon találkozhat-e majd a küldöttekkel. Nagyon szeretett volna találkozni velük.

– Miért ne találkozhatna velük? Micsoda kérdés! Még meg is hívhatja őket a frontra ebédre. Talán fel is kell majd szólalnia. Hogy úgy mondjam, mint az irodalmat kedvelő spanyol tábornoknak.

– Félek, hogy ez kényelmetlen lesz, Mihail Jefimovics. Inkább ültessen valahová a hallgatóság közé, szép csendben el-

üldögélek a hátsó sorokban. Vagy akár a kakasülőn. Csak láthassam őket. Hiszen jól ismerem én ezeket az embereket.

Nem érte meg a kongresszust, három héttel a megnyitása előtt kellett elpusztulnia . . .

Az írókongresszust, ha némi késedelemmel is, végül mégis csak megtartják. Nagyon nehéz volt ezt elérni. Sok „be nem avatkozó" ország kormánya akadályozza az átutazást, megtagadja az útlevelek kiadását, húzza-halogatja a dolgok intézését, ijesztget, lebeszél, óva int. De még az írók körében is akadtak olyanok, akik, miközben baloldalinak és antifasisztának nevezik magukat, kézzel-lábbal kapálóznak a kongresszus ellen.

Azt bizonygatják, hogy Spanyolországban, a háborús körülmények között nehéz lesz komoly vitát folytatni írói és irodalmi problémákról. (Nehéz? Nem is olyan nehéz. Mindenesetre lehet.) Hogy a kongresszus egy Spanyolország melletti rokonszenv-tüntetésbe fog átcsapni. (És miért ne?) Hogy az ötlet túlságosan hivalkodó és hangos. (Nem jobban, mint bármilyen más kongresszus vagy konferencia.) Hogy senkinek sincs joga arra, hogy az írókat a tűzbe taszítsa, s ezzel életüket veszélynek, családjukat pedig izgalmaknak tegye ki. (Ez talán valóban érv, csakhogy senki se taszigál senkit, aki jön, az önként jön; különben is mindent el fognak követni, hogy távol tartsák a küldötteket a veszélynek és a kockázatnak még az árnyékától is. Jöttek már ide mindenféle parlamenti és nőküldöttségek, még angol hercegnők is, és kutyabajuk sem történt!) Hogy ez a kongresszus felrázza a fasisztákat, és az lesz a vége, hogy Franco összehív egy másik kongresszust, más írókkal, s az övé esetleg még jobban is fog sikerülni a miénknél. (Erre már csak legyinteni lehet.)

Nincs olyan dolog a világon, amelynek végrehajtása közben ne akadnának aggályoskodók és lebeszélők. Ha Arkhimédész megtalálta volna azt a bizonyos fix pontot, amely a Föld kifordításához szükséges, még nem lett volna túl a nehezén. Még meg kellett volna küzdenie a második nagy nehézséggel, az aggályoskodók és lebeszélők hadával. Ezek ott lábatlankodtak volna Arkhimédész körül, s ráncigálták volna a tógáját: Hagyd

ezt a dolgot! Ne ártsd bele magad! Rajtavesztesz! Minek ez neked? Mi értelme van? Hiszen mi nem vagyunk az ellenségeid, jóakaratúan tanácsoljuk: hagyd az egészet, fütyülj rá!...

Aragon azt írja Párizsból, hogy trockista írók járják kollégáik lakását, és igyekeznek lebeszélni őket a spanyolországi útról.

JÚNIUS 25

A köztársasági rendőrség sokáig vacillált, sokáig alkudozott Irujo igazságügyminiszterrel, végül is elvesztette a türelmét, és megkezdte a POUM legjelentősebb fészkeinek felszámolását, a trockista vezérek letartóztatását. A köztársasági gárda osztagai lefoglaltak Barcelonában néhány házat és szállodát, ahol POUM-isták laktak. A házakat el is rekvirálták. Abban a villában, ahol a POUM Központi Bizottsága székelt, sok értéktárgyat és nyolcmillió peseta értékű ércpénzt koboztak el. (Barcelonában a lakosságot egy teljes hónap óta igen érzékenyen érinti a váltópénzhiány.) Az elrekvirált épületekre kitűzték a köztársasági lobogót. A zászlók előtt tapsoló emberek csoportosulnak.

Valenciában ez a tisztogatás jóval lassabban és vontatottabban halad. Bizonyos láthatatlan, de elég hatalmas kezek akadályozzák a munkát. A trockisták ezt hamarosan megszimatolták, s aki még szabadlábon volt, nagy sietve átköltözött Barcelonából Valenciába.

A trockisták letartóztatását különösen a madridi rendőrség sürgette. Az itt dolgozó szocialisták, köztársaságiak és pártonkívüliek, akik eddig a trockisták elleni harcot a kommunisták magánügyének tekintették, egyszerre olyan POUM-akcióknak bukkantak a nyomára, hogy teljesen kizökkentek lelki nyugalmukból.

Madridban újabb fasiszta felderítő szervet lepleztek le. A szálak ezúttal is Barcelonába vezettek. A letartóztatott kémeknek saját rádióállomásuk volt, amely titkos jelentéseket küldött Francónak a köztársasági csapatok elhelyezéséről és átcsoportosításairól.

Madridban a szervezetnek több mint kétszáz tagját tartóztatták le. Ezek közt vannak vezérkari tisztek, tüzértisztek, harc-

kocsizó tisztek és géhás tisztek. A szervezet beépítette ügynökeit a Hadügyminisztérium tájékoztatási osztályára is.

A kémszervezetben a régi reakciós arisztokrácia és a Falange Española képviselői mellett a POUM vezetői is részt vettek. A kémtevékenységen kívül olyasmik is szerepeltek a terveik közt, hogy meghatározott pillanatban fasiszta fegyveres felkelést robbantanak ki Madrid utcáin.

A kémeket sikerült elfogni. Leleplező dokumentumokat találtak náluk, s ez beismerő vallomásra kényszerítette őket. Egyiküknél megtalálták Madrid térképét, melynek másik oldalán a rendőrség felfedezett egy vegytintával írt dokumentumot. Megfelelő vegyi beavatkozás után a következő szöveg került napvilágra.

„A generalisszimusznak személyesen. Jelentem: most módunkban van tudomására hozni mindazt, amit a vörös egységek mozdulatairól tudunk. A leadónkon küldött legutóbbi értesülések tájékoztató szolgálatunk jelentős javulását bizonyítják."

A továbbiakban rejtjeles rész következett, s ezt sehogy sem sikerült megfejteni. A rendőrség a sötétben botorkált. A nyomozónak az az ötlete támadt, hogy a vezérkarhoz fordul. Itt akadt néhány Francóéktól elcsípett rejtjel-kulcs. Az egyik pontosan illett az íráshoz. A levél folytatása így hangzott:

„A hátországban az erők csoportosítása és összegyűjtése kissé vontatottan halad. Jelenleg mintegy 400 akcióképes emberünk van. Ezek, tekintve, hogy jól fel vannak fegyverezve, kedvező feltételek esetén a mozgalom rohamcsapataként szolgálhatnak. Parancsát, mely szerint embereinknek be kell szivárogni a szélsőségesek és a POUM soraiba, sikeresen teljesítjük. Nincs propagandavezetőnk, aki tőlünk függetlenül elkezdené ezt a munkát, hogy nagyobb biztonságban működhessünk. Parancsa értelmében Barcelonában voltam, és találkoztam N.-nel, a POUM vezető tagjával. Közöltem vele az ön utasításait. Az önök közti kapcsolat megszakadásának az az oka, hogy N. adókészüléke elromlott; akkor kezdett újra működni, amikor ott jártam. Bizonyára megkapta már válaszát a legtöbb kérdésre. N. a leghatározottabban kéri önt és külföldi barátait, hogy én legyek az egyetlen személy, aki tartja vele a kapcsolatot. Megígérte, hogy a POUM munkájá-

nak élénkítésére új embereket küld Madridba. Így a POUM Barcelona után Madridban is mozgalmunk reális támaszává válik. A B. útján küldött jelentések aktualitásukat vesztették. A közeljövőben újabb adatokat fogunk közölni. Az együttműködési csoportok szervezését meggyorsítjuk. A délen készülő hadműveletek kérdése továbbra sincs tisztázva."

JÚNIUS 27

A frontokon mindenütt teljes a csönd, csupán a Jaramánál folynak kisebb csatározások. A köztársaságiak nagy támadásra készülnek Madridnál. Itt összpontosítják a legjobb rohamegységeket, Lister és Walter hadosztályát, jelentős tüzérséget és légierőt vonnak össze. Ám az előkészítés nagyon lassan halad. A támadás legfeljebb július elején indul meg, ha az ellenség meg nem előzi őket.

Éjszaka képtelenség elaludni Valenciában. A hőségtől lélegzetet is alig lehet venni. A nyitott ablakon át a kakaskukorékolás valóságos orgiája hallatszik be. Valenciában ma mindenki kakasokat és tyúkokat tart, mégpedig az erkélyen, amelyet farácsokkal látnak el. A házak udvarán öt-nyolcemeletes tyúkólak díszelegnek.

Perello halászfaluban töltöm az éjszakákat. Öntöző csatornák, rizsföldek között vezet az út; a meleg pára rothadásszagot, maláriát áraszt. A hatalmas, valószerűtlen virágok, a kúp alakú szalmakalapot viselő emberek, a magas, félkör alakú hidacskák Kínát vagy talán Brazíliát juttatják az ember eszébe.

Perello egészen a tenger partjára épült. A hullámverés meleg cseppekkel permetezi be fehér és színes házacskáit, melyek közül igen sok be van szegezve. A többiben is öregek, nők, gyerekek laknak.

A helybeli kuláknak emeletes háza van az útkereszteződésnél. A falusi gazdagoknak az a szokványos „kombinátja" ez, amely a világ minden táján megtalálható. A földszinten a gazda lakása – két kisebb szoba –, az italmérés – pult, boroshordók, tűzhely, koromtól és zsírtól sötét asztalok –, a bolt – a polcokon vászoncipő, lámpaüveg, likőr, szalmakalap, madridi illatszer, cigaretta-

papír, filmcsillagok képei; a pultnál a gazda felesége és leánya szolgálja ki a vevőket.

Kelendőbb élelmiszerek már nincsenek, csupán olívaolaj kapható, az is csak sorbaállással, literenként. Az emeleten hat kis vendégszoba, szúnyoghálóval felszerelve. Az udvaron kukoricaraktár és egy kocsiszín, rajta a felirat: „Garázs a szállóvendég urak részére".

A gazda állandóan járja a házat, emeletre föl, emeletről le. Hihetetlenül kövér ember, hármas tarkója és hármas tokája van. Orosz ingre emlékeztető fekete szatén blúzban jár. Hasát széles, fekete öv fogja körül, akárcsak a földet az egyenlítő. Van ebben az övben gyufa, gyertya, szappan, notesz, kulcsok – talán egy egész bárányt is el tudna helyezni benne. Tegnap éjjel, amikor Soriával ideérkeztünk, elveszett a szobám kulcsa. A gazda sokáig bajlódott a zárral, közben asztmásan szuszogott. Aztán hirtelen megfordult, és hatalmas hátsójával lökött egyet az ajtón. Az ajtó kifordult a sarkából és eldőlt, mint a rend a kasza nyomán. Soria éktelen nevetésben tört ki, de nevettünk valamennyien úgy, hogy felvertük az egész házat. Legjobban maga a gazda: elégedett volt önmagával. Azóta valahányszor meglát bennünket, akár Soriát, akár engem, már messziről hahotázik, mindig eszébe jut az éjszakai eset.

A kulák szobáiban azonban nagyon fülledt a levegő. Dorado az utca túloldalán levő házban szerzett nekem éjszakai szállást, az itteni sofőrnél, Ramónnál. Ramón magas, esetlen, összenőtt szemöldökű fickó, fél szemére erősen kancsal. Jelenleg nem dolgozik. Nemrég nősült. Özvegy apja halász volt, a télen a tengerbe fulladt. Ramón apja házában lakik ifjú feleségével. A háznak egyetlen szobájában agyagpadló, tűzhely, nagy halom illatos fű. Gyékényterítőkkel elkerítettek nekem egy sarkot az ablaknál, odaállították Ramón legényágyát; ő maga a széles szülői ágyban alszik feleségével.

Jobban mondva nem alszik. És én sem tudok tőlük elaludni. A késő reggeli órákig nem csitul a suttogás és nyöszörgés.

– Ramón, gyönyörűségem! Ó, micsoda gyönyörűség ez, Ramón!

- Kicsit elfáradtam, Matilda.

- Ugye, csak egy icipicit fáradtál el, Ramón? Ne aludj el, Ramón. Nem hagylak aludni. Nézd, milyen erősen ölellek. Aludj, Ramón! Én nem fogok aludni, téged nézlek, szerelmem.

- Akkor én se alszom el.

- Ó, Ramón! Nem tudsz aludni, amikor itt vagyok melletted? Gyönyörűségem! Ugye őrültek vagyunk, Ramón?!...

Ramón reggel nehézkes, ernyedt mozdulatokkal feje fölé emeli a korsót, a szájába önt egy kis vizet, leöblíti az arcát meg a nyakát. Matilda az öreg, széles ágy szélén ül, lelógatja hosszú, vékony lábait. Látom az ócska gyékényen át. Tizenkilenc éves. Hosszú fekete haja van, sápadt teste még egészen kislányos. De mégsem ő az, akit kínoznak. Ő kínozza a nagy darab, esetlen Ramónt.

Ramón szívesen csatlakozik a reggelihez, melyet Doradóval a gépkocsiból hozunk. A sajt, kenyér, paradicsom mellé hoz egy korsó savanyú fehér bort apja hordójából. Matilda úgyszólván semmit sem eszik. Közömbösen hallgatja a beszélgetést.

- Tudunk mi harcolni - mondja Ramón -, megmutattuk, hogy tudunk. Vallja be: nem várta, hogy a spanyol nép így fog verekedni!

- Miért ne vártam volna? Vártam.

- Vallja be: mégsem várta. Senki sem várta. Micsoda katonák, micsoda tisztek, mi? Hát még a sofőrjeink! - lelkesedik Ramón. - Biztosítom, sehol a világon nem talál olyan bátor sofőröket, mint nálunk. A fronton a spanyol sofőr bebizonyította, hogy bárki másnál többet ér. Én mint sofőr különösen büszke vagyok erre.

- És maga hány éves?

- Én? Huszonhat.

Borospohárral és egy szelet kenyérrel a kezében, álmodozó, együgyűen büszke tekintettel néz a távolba. Nem érti meg, hogy szökevény.

A perellói halászok húzzák a hálókat. Messziről húzzák őket. Előbb halászbárkával, majd partot érve, a homokon. Nagyon, nagyon sokáig tart ez.

Most mintha kibukkanna a háló a világoskék vízből. De nem.

erre még mindig nagyon sokáig kell várni. A halászok – tizenketten vannak – majdnem mind öregek. Nem beszélgetnek egymással. Elég keserves dolog kihúzni a nehéz hálót. Gondolom, lehet benne vagy háromszáz kiló. Húzzák, húzzák, és a háló még mindig nem látszik.

Végre előbukkan. Teljesen üres. Mégis végighúzzák a homokon a nehéz és most értelmetlenül nagy hálót. Az öregek komoran, nehézkesen bontják ki a nedves csomót. Vagy másfél kiló apró halacska nyüzsög ott, olyasmi, mint a mi stintünk. Ez minden, amit a gazdag Földközi-tenger adott a tizenkét embernek. Öt órai munka eredménye.

Az öregek nem beszélnek. Feltekerik a hálót egy fahengerre. Aztán újból kimennek a vízre.

Odaszólok Doradónak:

– Öt órát dolgozni minden eredmény nélkül! Tizenkét embernek!

– Mégiscsak volt ott majdnem két kiló hal – feleli. – Ezt eladják Valenciában, ahol besózva fogyasztják a bárokban a vermuthoz.

– De hiszen csak fillérek jutnak egy-egy emberre!

– Igen, fillérek. De hát mit gondolt? Az itteni halászok nem milliomosok.

JÚNIUS 29

Szörnyű kapkodás és fejetlenség a kongresszus előkészítésében. Egyszerre két kormány foglalkozik vele – a központi és a katalán, s mindegyikben három minisztérium – a Külügy-, a Belügy- és a Művelődésügyi Minisztérium –, azonkívül a Hadügyminisztérium, a főbiztosság, az Írószövetség és boldog-boldogtalan. Mindezekkel az Írószövetségnek kell vitatkoznia és alkudoznia. Spanyolországban a bürokrácia lomha és naivul fellengzős. A minisztériumi tisztviselők legfőbb gondja elkendőzni a küldöttek elől azt az illetlen tényt, hogy Spanyolországban most háború van. Ehhez ezerféle trükköt eszelnek ki. A kongresszus színhelyéül távol eső, csendes vidékeket, parkok mélyén rejtőző palotákat javasolnak. A kirándulások program-

jába különféle turistáknak való ostobaságot iktatnak be: horgászást, ősi romok és a történelem előtti ember településeinek megtekintését. Próbálom magyarázni, hogy ha a küldöttek csöndet és szórakozást kerestek volna, valószínűleg találtak volna alkalmasabb országot is a kongresszus számára. Ám a tisztviselőket ez nem győzi meg. Az az elgondolás, hogy az írók látogassanak el Madridba, egyenesen rémületbe ejti őket. – De hát mit láthatnak ott? Egy elpusztított, elhanyagolt várost. Mi értelme, hogy a küldöttek elutazzanak Valenciából? Itt van a kormány, valamennyi minisztérium, itt van most a főváros, itt van minden, ami érdekelheti őket.

JÚLIUS 3

Reggel a kongresszusi küldöttek elé utaztam. Benicarlóban, a tengerparton, egy turistapavilon verandáján tálalták fel a villásreggelit. A spanyolok összeszedték minden erejüket, pompás menüt készítettek, szépen szervíroztak, kitűnő borokat hozattak. Körös-körül virágok, a kék hullámok, a Földközi-tenger partjának bősége és elegáns szépsége. – Hol van itt háború? – csodálkoznak a vendégek. – Hiszen ez tömény líra, földi paradicsom.

A világ minden részéből összesereglett ismerősök, barátok szállnak ki a gépből. Párizsiak, amerikaiak, balkániak, oroszok. Fáradtak, de felajzottak. Mohón tekingetnek körül, kérdezgetik a spanyol „őslakókat" – Ludwig Rennt, Ralph Batest, Ehrenburgot, Nordahl Grieget –, kíváncsian érdeklődnek a részletek felől, feszült figyelemmel hallgatják a beszélgetéseket, nehogy véletlenül elszalasszák a legfontosabbat. Egyesek patetikusan lelkesek: Mühlenstein, González, Tuñon, Visnyevszkij azt követeli, hogy itt nyomban adjanak a kezükbe puskát vagy valamit, hogy haladéktalanul mehessenek harcolni. Mások – Anna Seghers, André Chamson, a portugál Cortesa, az angol Spender – tragikus megvilágításban látnak mindent. A harmadik csoport, a legkiegyensúlyozottabbak, lassan, körülményesen alámerülve, mint a búvárok, a maguk búvárharangjából szemlélik a spanyol örvényt, és elraktározzák benyomásaikat. Ezek közé tartozik

Tolsztoj, Erich Weinert, Julien Benda, Fagyejev, Marchwitza, Moussinac. A negyedik csoportbeliek csakis közéleti szereplésük szemszögéből nézik a kongresszust és a körülötte zajló eseményeket; felszólalásukkal, az ülések menetével és rendjével, a gyorsírói jegyzettel, az újságok beszámolóival vannak elfoglalva.

Valamelyik küldött magával hozta André Gide könyvét – immár második könyvét a Szovjetunióról. Átlapoztam. Ez már nyílt trockista szitkozódás és rágalom. Nem is titkolja a dolgot: nyíltan megnevezi azokat a közismert trockistákat és szovjetellenes személyiségeket, akik „szívesen" szolgáltak anyaggal. Ez az „anyag" pedig dogmatikusan előráncigált újságcikk-részletek és régi ellenforradalmi reakciós viccek keveréke.

JÚLIUS 4

Ma reggel hivatalosan és ünnepélyesen megnyílt a kongresszus a városháza nagytermében, amelyben most a parlament ülésezik. A kormány elnöke, Juan Negrin nyitotta meg rövid üdvözlő beszéddel. Az írók nevében a legidősebb küldött, Martin Andersen Nexö válaszolt. Az öreg egy kicsit figyelmen kívül hagyta a helyzet ünnepélyességét. Az egész úton, az autóban, a porban, a trópusi hőségben fekete zakó, szűk, kikeményített ingmell, fekete nyakkendő volt rajta. Itt, a hivatalos ceremónián nyitott, gallér nélküli ingben jelent meg, s még az ingét is kigombolta, úgyhogy öreges, széles mellén kikandikált ősz bozontja. A filmoperatőrök csalódottak voltak, de a terem lelkesen megtapsolta a jó öreg Nexö eleven, egyszerű szavait. Negrin meghívta az elnökségbe, majd átadta az elnöklést és eltávozott.

Álvarez del Vayo, az Írószövetség tagja mint spanyol emigráns vett részt Párizsban az első kongresszuson. Most megkapta küldöttigazolványát, de mint katonai főbiztos üdvözölte a részvevőket.

– Az első vonalakban harcoló katonáink írni-olvasni tanulnak. Fogadalmat tettek, hogy nem lesz köztük egyetlen írástudatlan sem. Ők az önök szövetségesei. Olvasták a lövészárkokban Romain Rolland és Heinrich Mann lángoló szavait. A testvéri felhívásokra vérük hullatásával válaszolnak. A spa-

nyol nép győzni akar, és győzni fog. Visszaverte az ellenséget Madridnál és Pozoblancónál.

Álvarez del Vayónak Kolcov, a szovjet küldöttség vezetője röviden válaszol. Lelkesen éljenzik a Szovjetuniót. A küldöttek az Internacionálét éneklik.

José Bergamin, a spanyol Alianza elnöke hazájának kultúrájáról beszél:

– Az író legfőbb gondja a kapcsolat az emberekkel. Ebben a kapcsolatban gyökerezik az író léte. Ebben rejlik életének és munkájának értelme. Az írónak ez a kapcsolata az időben valósul meg, és megvalósulásának eszköze a szó. A szó olyan, mint a gyermekláncfű magja, s a spanyol nép nem hiába nevezi a gyermekláncfüvet, azt a virágot, mely csak a fuvallatnak köszönheti életét, „emberi szó"-nak. Nagy költőnk, Cervantes azt mondta a szóról, hogy „egyik lábával az ajkakon, a másikkal a fogak között kell lennie". A szó nemcsak nyersanyaga az írónak; bennünket ez köt össze a világgal. Ezzel hirdetjük magányosságunkat, és ezzel tagadjuk a közösségben való feloldódásunkat. Az idő teljességének érzékelésében, az előrehaladás érzékelésében, e haladásnak, a múlt és a jelen, a jelen és a jövő e kapcsolatának forradalmi tudatában rejlik a népnek mint embernek es az embernek mint népnek az igenlése ... A múlt spanyol irodalma a maga egészében nem más, mint a nép reménységeinek, a jövő felé törekvésének dokumentuma. A spanyol kultúra, mely mindig népi kultúra volt, egész gazdagságát abból meríti, hogy művelői mindig a nép elvárásait és reményeit fejezték ki, szerves kapcsolatban voltak a néppel ... Tekintsenek csak vissza a spanyol népi kultúra csúcsaira, Cervantesra, Quevedóra, avilai Terézre, Calderónra, Lope de Vegára. Meg fogják látni, mennyire magányosak voltak, ugyanakkor, mennyire összenőttek a néppel. A nép hangján szóltak. Az egész spanyol irodalom a spanyol nép vérével íródott. „A vér kiált az igazságról a néma könyvekben" – mondta Lope de Vega. Ugyanez a vér most a néma áldozatokban kiált az igazságról. A vér kiált a mi Don Quijoténkban, a halhatatlan Don Quijotéban. Az élet örök igenlése ez a halállal szemben. Íme, ezért kelt harcra humanista hagyományainkhoz hű népünk a halál ellen. A felejthetetlen

júliusi napokban vérével pecsételte meg szavait. A spanyol nép most az emberi értékeket – elsősorban a testvériséget – védelmezi az emberi önzéssel szemben.

Ma a kormány ebédet adott a kongresszus tiszteletére a tengerparti Las Arenas étteremben. Itt fesztelenebb volt a hangulat, a beszédek is közvetlenebbek. Előbb a művelődésügyi miniszter beszélt, majd Ludwig Renn, Tolsztoj, Ehrenburg. Az írók elvegyültek a miniszterek és katonák között, ismerkedtek, beszélgettek, csevegtek. Anna Seghersnek nagyon megtetszett egy zömök, kedélyes, szemüveges spanyol, aki szellemes is volt, meg vidám is, amellett kitűnően beszélt németül. Mindenféléről informálta az írónőt, rövid, eleven jellemzéseket adott az asztalnál ülő spanyolokról. – És ön milyen tisztséget tölt itt be? – kérdezte kedvesen Anna, rövidlátó szemével hunyorogva. – Én itt a miniszterelnök vagyok, fel is szólaltam ma önöknél a kongresszuson – válaszolta Negrin.

Az ebéd végére megérkeztek egyenesen Barcelonából a kongresszus elkésett delegátusai. Nagy taps fogadta őket. Az angol íróktól kormányuk megtagadta az útlevelet. Malraux vállalkozott rá, hogy ezt a csoportot néhány német emigránssal együtt minden különösebb formalitás mellőzésével átjuttatja Spanyolországba. Most meglehetősen hatásosan vezette be klienseit a terembe. A lárma és tapsok közepette pajkosan rám kacsintott, és a fülembe súgta: – A csempészek üdvözlik önt.

Éjszaka veszettül bombázták a várost – lehet, hogy éppen a kongresszus miatt. A küldöttek a fárasztó út és a nappali élmények után úgy aludtak, mint a bunda. Így az egészet átaludhatták volna. Utasítottam a Metropol telefonosnőjét, hogy azonnal keltse fel küldöttségemet, és ünnepélyesen levittem őket az óvóhelyre. A szirénák bőgtek, a légvédelmi ágyúk szüntelenül lőttek – mintha hatalmas vászondarabokat szaggatnának. Messziről tompán hallatszottak a bombarobbanások. – Hogy érzik magukat? – kérdeztem mint vendégszerető házigazda. Mindannyian izgatottak voltak és nagyon elégedettek. Visnyevszkij megkérdezte, milyen súlyú bombák ezek. De nem tudtam rá válaszolni. Az ördög tudja, milyen súlyúak. Tolsztoj azt mondta, hogy ott egye meg a fene, akármilyen súlyúak, a lényeg az,

hogy bombák. Pompásan festett málnaszínű pizsamájában itt, a pincében.

Jó hangulatban aludtam el. Hát mégiscsak megnyílt ez az átkozott kongresszus, bárhogy intrikáltak is ellene.

Minden jól megy.

JÚLIUS 5

Ma felszólalt Julien Benda, a holland Brauer, Malcolm Cowley, az argentin González Tuñón, a mexikói Mancisidor.

Anna Seghers a német írókról beszélt, akik elvesztették hazájukat és Madrid lövészárkaiban, a Nemzetközi Brigád német harcosai között találták meg.

Tolsztoj a szabadságról és a kultúráról szólott.

– Az emberiség sohasem cseréli fel a felszabadított munka szabadságát a fasizmus munkatáboraival – mondta. – A mammutok, az orrszarvúak, a barlangi medvék valaha igen hatalmasnak, legyőzhetetlennek tűntek. És mégis az ember győzte le, az emberi géniusz örökítette meg a pireneusi barlangok falán a szörnyek világát. Hát nem elég ok már ez egymagában is a nagyfokú optimizmusra? Azt mondják, hogy a művészet virágzása nem esik egybe a forradalmi korszakokkal. A kiábrándultság keserűségét tükröző művészet, az ábrándosság művészete, amely nem találja helyét ebben az életben, a negatív művészet eddig szerintem inkább a társadalmi és politikai szélcsend korszakaival esett egybe... De ez volt. Ez a múlté. A művészetek tárháza és a humanista gondolat: a mi örökségünk... Mi a nagy Rubikon nemzedéke vagyunk, olyan korban élünk, amikor a régi világ, mielőtt végleg összeomlana, mindenfelé vicsorog, mint az anyafarkas. Mi a forradalom művészetét, az új ember művészetét építjük. Lehet, hogy ez a művészet a Nyugat kifinomult emberei számára még nyersnek, technikailag tökéletlennek tűnik, de mint üdítő nedv forr, buzog benne az új humanizmus. A tömegek megértik ezt a művészetet. Ez az ő művészetük, emberszerető művészet. És a mi olvasóink éppen a „művészet" fogalmának nagyszerűsége nevében fosztottak meg a „nép írója" címtől egy olyan nagy stilisztát, mint André Gide. A szovjet művészet rea-

lista, mint a föld a ragyogó napsütésben; ez a művészet realista, mint a barázdában dolgozó parasztasszony, hősies, mint a hazája boldogságáért életét áldozó harcos, optimista, mint az ifjúság. Ez a művészet az egész népé, mert a néptömegek alkotó impulzusai nyomán kel életre.

JÚLIUS 6

A kongresszus ma mint valami nagy karaván vonult át Valenciából Madridba. Útközben az egyik autó, amelyben Malraux és Ehrenburg ült, nekiszaladt egy lőszert szállító teherautónak. Kis híján katasztrófa történt.

Minglanilla faluban a küldöttek parasztcsaládoknál ebédeltek. Egymást érték a megható barátkozási jelenetek. Este Madrid közelében egy parkban Miaja tábornok hadsegédje fogadta és üdvözölte a kongresszus résztvevőit.

Izgatottan és idegesen helyezkedtek el az írók az üres Victoria Szállóban, melyet e kivételes alkalomra úgy-ahogy rendbehoztak.

Éjjel dörögtek az ágyúk. Senki sem aludt, a küldöttek nyugtalanul fülelve bolyongtak szobáról szobára. Pedig a mi ágyúink dörögtek. Tegnap a köztársasági csapatok áttörték a frontot Villanueva de Cañadánál, és most Brunetét és Quijornát támadják! Örömünnepre érkeztünk ide.

JÚLIUS 7

Ma reggel óta a kongresszus az Auditorium termében ülésezik. A madridiak megszégyenítették az ide-oda kapkodó Valenciát, rendkívül ésszerűen és okosan szerveztek meg mindent. Itt más körülmények közt, kevésbé hivatalos, de forradalmibb körülmények közt és szervezettebben folyik a munka. A közönség padsoraiban sok a katona: tisztek és közlegények, spanyolok és internacionalisták. A küldöttek megkeresik földijeiket, nagy örömmel beszélgetnek velük, megajándékozzák őket, cigarettát, ruhaneműt, élelmiszert adnak nekik.

Ma felszólalt René Black, az argentin Uturburu, a chilei Ro-

mera, Willi Bredel, Vszevolod Visnyevszkij, Vlagyimir Sztavszkij, Ludwig Renn, Nordahl Grieg, Gustav Regler.

Az ülés közepe táján egyszer csak küldöttség érkezett a lövészárkokból, hírül adta Brunete bevételét, és magával hozta az imént zsákmányolt fasiszta zászlót is. A kongresszus leírhatatlan örömujjongással fogadta őket.

Egyáltalán nem látom Madridot. A gépkocsi robog velem az utcákon, és semmit sincs alkalmam megfigyelni. Változott-e a város ezekben a hónapokban?

A délutáni ülésen a legtöbb szónok spanyolul beszélt. Ezért az ülést a Goya filmszínház hatalmas termében tartották meg, hogy a madridiak is hallgathassák.

María Teresa elnökölt; nagyon ünnepélyes és megilletődött volt. Az egyik hadosztály parancsnokának adta meg a szót, majd nekem.

Izgultam – hiszen most először kellett spanyolul beszélnem a nyilvánosság előtt.

A következőket mondtam:

„Amikor eljöttem erre a kongresszusra, megkérdeztem önmagamtól: mi ez tulajdonképpen? Don Quijoték kongresszusa, irodalmi könyörgés az éghez, hogy küldje le a győzelmet a fasizmus elleni háborúban, vagy egy újabb, egy okulárés nemzetközi önkéntes zászlóalj? Kinek és mit adhat ez a kongresszus, olyan emberek vitája, akiknek csupán a szó a fegyverzetük? Mit adhat ez itt, ahol tűzzel és vassal érvelnek, s ahol a vitában a legfőbb bizonyíték a halál?

A legrégibb időktől fogva, azóta, hogy megjelent a szóban kifejezett gondolat művészete, egészen a mai napig minden író felteszi a kérdést: kicsoda ő tulajdonképpen? Próféta vagy futóbolond, hadvezére vagy dobosa nemzedékének? A válasz mindig különböző volt, néha diadalmas, néha megsemmisítő. Abban az országban, ahol most vagyunk, Spanyolországban az írók megismerték mind a megalázás sérelmét, mind pedig a személyüknek és mesterségüknek szóló legnagyobb tiszteletadást. Vannak országok, ahol az írókat holmi hipnotizőröknek tekintik. Van egy ország, ahol az írók részt vesznek az államigazgatásban, mint

ahogy részt vesznek benne a szakácsnők is, és részt vesz mindenki, aki a kezével vagy a fejével dolgozik.

Ha sokat tévelyegtek, botladoztak az írók társadalmi szerepük megítélésében, akkor ennek részben az írói hivatás különleges jellege az oka. Az írói munka, az írói alkotás úgyszólván sohasem névtelen. A szerző neve, egyénisége, még ha a legjelentéktelenebb is, hivatalosan tárgya a közönség érdeklődésének, és elválaszthatatlanul hozzátartozik a könyv milyenségének megítéléséhez. Amikor egy munkás például gyufát vagy egy paraszt gabonát termel, beleadhatja munkájába egész egyéniségét és minden személyi tudását, egész lelkét, alkotásának gyümölcse mégis névtelen lesz: egyszerűen gyufa vagy gabona. Ha egy író csak tíz sort ír le, s ha ez a tíz sor is színtelen, silány és tartalmatlan, akkor is aláírásával látja el művét, és ez a normális, mondhatni, kötelező eljárás. És minél kevesebb sort ír le, minél kevesebbet mond, annál fontosabb a szerző névaláírása.

Részben éppen ez alakította ki egyes korok és egyes népek íróinak körében az »önkifejezés« hamis elméletét, amelynek, bár külső megjelenése és terminológiája változott, mindig az volt a lényege, hogy az író belsejében, talán valahol a mája és veséje között, van valamilyen titokzatos mirigy, amely (a régi alkimisták »bölcsek kövéhez« hasonlóan) magától hozza létre a nagyértékű anyagot: az irodalmat. Az »önkifejezés« elmélete szerint az író feladata csupán abból áll, hogy erőt gyűjtsön önmaga megfejtéséhez, s evégett minél jobban magába mélyedjen, elzárkózzon a külső befolyásoktól, lehetővé tegye a csodatevő mirigynek, hogy kitermelje a művészet szirupját.

Azt hiszem, ebben a teremben, ezen a kongresszuson nincs olyan ember, akivel vitába kellene szállnom az »önkifejezés« elméletéről. Az az írói és társadalmi út, amely az itt jelenlevőket idehozta, a harminchetes esztendő hős, antifasiszta Madridjába, már régen megszabadította őket ezektől az illúzióktól. Mi valamennyien régen meggyőződtünk és ezerszer megbizonyosodtunk róla, hogy írói érzéseink és hangulataink nem belülről születnek, hanem elmék, népek és osztályok állapotát, törekvéseit és reményeit, csalódásait és haragját fejezik ki.

Kitűnő barátunk, Romain Rolland a következőképpen fejezte

ki az író és a társadalom kapcsolatának ezt az egyre erősödő érzését:

»Az új itt nem az, hogy a nagy művészek – az előfutárok – akkor éneklik meg a napot, amikor még föl sem kelt, hanem az, hogy végül is felvirrad, hogy hidat vertek a művészet álma és a társadalmi cselekvés között. Ma már a művészet álma nem csupán az előrelátásból van szőve – az anyagi életből sarjad. Megvalósul a realitásban. Új, soha nem tapasztalt biztonságérzet jelent meg nálunk. Nem járunk többé ingoványon. Amikor Wagner megalkotta Trisztánját, nem remélte, hogy valaha is talál Európában olyan közönséget, amely meghallgatja és megérti; azt mondják, egy elképzelt Rio de Janeiró-i közönség számára írta... A művészet lángelméi kénytelenek voltak a kiváló művekkel egy időben megalkotni maguknak a jövendő népének illuzórikus képét, azét a népét, amely ráismer ezekben az alkotásokban a maga dalára. Ma már létezik ez a nép. Nem vagyunk többé egyedül. Közösen alkotunk. Ha a nagy művész szerepe mindig az lesz is, hogy megelőzze az adott stádiumot, hogy a teljességét lássa annak, ami az ő idejében még csak körvonalakban van meg, mégis ugyanahhoz a korhoz tartozik, mint a többi dolgozó brigád. És valamennyien együtt, egységes terv alapján építenek, ahogy valamikor a székesegyházakat építették a népek.«

Milyen magatartást kell tanúsítania korunkban a becsületes írónak, aki felismeri kapcsolatát a társadalommal és osztályával? Hogyan szolgálhatja legjobban a dolgozókat?

Tanácsokat kell adnia a mozdonyvezetőnek, vagy szórakoztatnia kell az utasokat, hogy jobban el tudják viselni a hosszú utazás fáradalmait? Vagy ki kell ugrania a vonatból és tolnia a meredek emelkedőn?

Önök tudják, hogy egész sereg antifasiszta írót arra késztetett temperamentuma és őszintesége, hogy mint önkéntes közvetlenül részt vegyen ebben a polgárháborúban. Egyesek otthon bezárták íróasztalfiókjukba kéziratait, és idejöttek harcosnak a spanyol népi hadsereg egyik nemzetközi brigádjába. Mások azzal a szándékkal jöttek ide, hogy körülnéznek és írnak, de a

háború láttán, a spanyol népet fenyegető veszedelem láttán abbahagyták irodalmi tevékenységüket, és fegyvert ragadtak.

Arról folyik a vita, hogy mi az író kötelessége a spanyol polgárháborúval kapcsolatban. Persze igazuk van azoknak, akik szerint az írónak azzal a fegyverrel kell küzdenie a fasizmus ellen, melyet a legjobban forgat, vagyis a szó fegyverével. Byron többet tett életével az egész emberiség felszabadításáért, mint halálával az egy Görögország felszabadításáért. De vannak pillanatok, amikor az író – egyesekről beszélek – kénytelen szereplőjévé válni saját művének, amikor nem bízhatja rá magát költött hősökre, még a maga költötte hősökre sem. Ha ezt nem teszi meg, megszakad alkotásának fonala, érzi, hogy hősei előresiettek, ő maga pedig elmaradt mögöttük. De természetesen az íróknak elsősorban mint íróknak kell részt venniük a harcban.

Ahhoz, hogy segítsük ezt a népet, egyáltalán nem kötelező a fronton harcolni, sőt még Spanyolországba utazni sem. Részt vehetünk a harcban a földkerekség bármely részén. A front nagyon messzire húzódott. Madrid lövészárkaiból indul ki, és átvonul egész Európán, az egész világon. Átszeli az országokat, falvakat és városokat, keresztülmegy a lármás gyűléstermeken, csendben kanyarog a könyvesboltok polcain. A békéért és a kultúráért vívott harc e láthatatlan frontjának legfőbb sajátossága az, hogy most sehol sem található olyan övezet, ahol megbújhatnának a csöndre, nyugalomra, semlegességre vágyók.

Egyetlen hónap alatt láttam Európában magukat materialistának és ultrabaloldali forradalmárnak nevező embereket, akik a Hitlerrel való kompromisszum szükségességét bizonygatták, és láttam baszk katolikus lelkészeket, akik népük osztagaival együtt, a kommunistákkal egy sorban mentek rohamra a Vatikán által megáldott olasz fasiszta légiók ellen.

Köztársaságiaknak, anarchistáknak, marxistáknak, katolikusoknak, egyszerű pártonkívülieknek egyaránt helyük van a közös ellenség, a fasizmus ellen harcolók soraiban. Csupán azok számára nincs hely, akik valamilyen kompromisszum lehetőségében hisznek vagy akarnak hinni. És itt, bármilyen mélyen rejtik is el a kapituláció vagy a megegyezés gondolatát, bármilyen bonyolult politikai, filozófiai vagy művészeti építmé-

nyek mögé bujtatják is – ez a gondolat előbb-utóbb felszínre kerül, lelepleződik.

Mondhatnak önök százezer szót amiről csak akarnak, dicsérhetnek, bírálhatnak, lelkesedhetnek, sírhatnak, elemezhetnek, általánosíthatnak, mondhatnak zseniális hasonlatokat és adhatnak megrázó jellemzéseket, akkor is – ez korunk logikája – »igen«-t vagy »nem«-et kell mondaniuk a fasizmusra!

A népek közötti béke oszthatatlan lett, és oszthatatlan lett a harc a népek békéjéért. Tőlünk, akik elfogadtuk a szovjet alkotmányt, elég távol áll az amerikai, a francia, sőt a spanyol parlamentarizmus is. Mégis úgy véljük, hogy mindez a vonal egyik oldalán áll. A másik oldalon a hitleri zsarnokság, az olasz diktátor lelketlen hatalmi tébolya, a trockista terrorizmus, a japán militaristák kérlelhetetlen rablási vágya, a tudomány és a kultúra iránti goebbelsi gyűlölet, Streicher fajőrülete sorakozik.

Ez elől a vonal elől sehol sem lehet elrejtőzni, sem az első tűzvonalban, sem a legmélyebb hátországban. Nem lehet azt mondani: én nem akarom se ezt, se pedig azt, mint ahogy azt sem lehet mondani: ezt is, azt is akarom, én általában ellenzem az erőszakot, és általában politikaellenes vagyok. Legkevésbé az író mondhatja ezt. Bármilyen könyvet ír is, bármiről szól is az a könyv, az olvasó a legelrejtettebb sorok közé is behatol, és megtalálja a választ: »mellette« vagy »ellene«.

Ezt az igazságot André Gide példája támasztja alá legjobban. Ez az író, miután kiadta szennyes szovjetellenes rágalmakkal teli könyvét, igyekezett megőrizni a semlegesség látszatát, s azt remélte, hogy megmaradhat a »baloldali« írók körében. Hasztalan! Könyve nyomban eljutott a francia fasisztákhoz, s a szerző nevével együtt zászlajuk lett. És ami különösen tanulságos Spanyolország szempontjából: André Gide, miután számot vetett a tömegeknek a Spanyol Köztársaság iránti rokonszenvével, s félt, hogy magára vonja az olvasók haragját, könyvének egyik elrejtett zugában néhány érthetetlen szót helyezett el, mely helyesli a Szovjetuniónak az antifasiszta Spanyolországgal kapcsolatos magatartását. Ez az álarc azonban senkit sem tévesztett meg. A könyvet szóról szóra, folytatásokban közölte a *Diario de Burgos*, Franco fő sajtóorgánuma. Megtalálta a zsák a foltját!

Ezért kérünk becsületes választ az írótól: kivel tart, a harci front melyik oldalán áll? Senkinek sincs joga előírni a művész és az alkotó számára, hogy milyen magatartást tanúsítson. Aki azonban azt akarja, hogy becsületes embernek tartsák, nem fog a barikádnak hol az egyik, hol a másik oldalán sétálni. Ez ma már veszélyes az élet és halálos a hírnév szempontjából.

Önök tudják, hogy számunkra, szovjet írók számára az író társadalmi szerepének problémája már régen megoldódott, mégpedig egészen másként, mint a tőkésországokban. Abban a pillanatban, hogy az iró »igen«-t mond szocializmust építő népének, teljes jogú élharcosává válik az új társadalom megteremtésének. Műveivel közvetlenül befolyásolja, előreviszi, megváltoztatja az életet. Ez helyzetünket előkelővé, megtisztelővé, de egyben nehézzé és felelősségteljessé teszi. Egyik írónk, Szobolejev azt mondta – és ebben van igazság –, hogy a szovjetek országa mindent megad az írónak, kivéve egyet: azt a jogot, hogy rosszul írjon. A mi olvasóink fejlődése néha gyorsabb az író fejlődésénél. A szerzőnek meg kell feszítenie minden szellemi és alkotó erejét, hogy ne maradjon le olvasói mögött, ne veszítse el a bizalmukat, sőt egyszerűen az érdeklődésüket.

Helyünket nem cseréljük fel semmiféle más, könnyebb helyyel. Büszkék vagyunk felelősségünkre és nehézségeinkre, mert a történelem folyamán még sohasem részesítette a nép nagyobb megtiszteltetésben az írót: az állam segítségével és közreműködésével, a művészet eszközével kell nevelnie az emberek millióit, formálnia a szabad, szocialista társadalom embereinek lelkivilágát.

... Szükséges-e megvilágítanom a szovjet íróknak és egész népünknek a spanyolországi harccal kapcsolatos álláspontját? Mi, szovjet írók, hazánk iránti büszkeségtől eltelve ismételjük Sztálin szavait: »Spanyolországnak a fasiszta reakciósok igájából való kiszabadítása nem a spanyolok magánügye, hanem az egész haladó emberiség közös ügye.«

Nemcsak azért vagyunk büszkék ezekre a szavakra, mert a legtekintélyesebb helyről hívják fel a világ becsületes embereit a spanyol nép támogatására, hanem azért is, mert amikor a mi

népünk beszél, akkor ez nemcsak szó, hanem tett is. Ezt tudja a mi országunk, ezt tudja Spanyolország.

Kongresszusunk antifasiszta jellege és összetétele feleslegessé teszi, hogy a küldötteknek a fasizmus elleni harc szükségességéről beszéljek. De ez a harc a kultúra védelme esküdt ellenségével szemben még nem folyik elég erélyesen. Szövetségünk még nem győzte meg az írók elég széles köreit arról, hogy nagy bázist és programot kell kiépíteniük, hogy elszántan és erélyesen kell harcolniuk a kultúra védelméért. A legjobb védekezés mindig a támadás. A polgárháború és Oroszország népeinek győzelme, a németországi és az olaszországi fasiszta diktatúra, a spanyol polgárháború az érintett országok íróit a szabadságért és kultúráért harcoló népük harcosaivá és fegyvertársaivá tette. Franciaország, Anglia, Észak- és Dél-Amerika, Skandinávia, Csehszlovákia írói, akik részt vesznek ezen a kongresszuson, kérdezzétek meg kollégáitokat, írótársaitokat: mire várnak? Arra, hogy az ellenség torkon ragadja őket, hogy ott is úgy legyen, mint itt, ahol német bombavetők és olasz ágyúk pusztítják a szép, tiszta, vidám Madridot? Arra várnak, hogy az ellenség ugyanígy álljon London, Stockholm, Prága falai előtt?

Sohasem fogom elfelejteni azokat a szörnyű novemberi napokat itt, Madridban, amikor írók, művészek, tudósok, köztük öregek és betegek, gyermekeikkel teherautókon elhagyták házaikat, műtermeiket és laboratóriumaikat, nehogy az ellenség kezébe kerüljenek, nehogy Hitler, Mussolini és Franco prédájául essenek. Az 5. ezred milicistái, a népi hadsereg harcosai – köztük műveletlen parasztok – féltő gonddal és szeretettel mentették ki őket a veszedelemből mint az ország legdrágább kincsét, aranyalapját.

Madrid védekezik a fasiszta szörnyeteggel szemben. Megkínzottan, vérben ázik ez a csodálatos város, de szabad. És még arra is telik erejéből, hogy nemes és szerény vendégszeretetében részesítsen bennünket, a világ íróit.

De a veszedelem még nem múlt el, még most is itt libeg Madrid fölött. Spanyolország felét a fasiszta hódítók csizmái tapossák. Megpróbálnak továbbmenni, és tovább is mennek, ha nem állítják meg őket. A bűnös tétlenség és az úgynevezett benem-

avatkozás csak fokozni fogja barbár arcátlanságukat. Hendayeban, a spanyol határon láttam a francia köztársaság határjelző tábláit, melyeket át- meg átlyuggattak a német géppuskagolyók. A fasizmus torkon ragadja a világot. Döntő történelmi órák következnek.

Világ írói és becsületes értelmiségi dolgozói! Álljatok a helyetekre, emeljétek fel sisakotok rostélyát, ne rejtsétek el arcotokat, mondjatok »igen«-t vagy »nem«-et, foglaljatok állást »mellette« vagy »ellene«! Ne rejtőzzetek el a válasz elől! Válaszoljatok minél előbb!

És te, nemeslelkű és megindító sorsú spanyol nép, te vérben ázó búsképű lovag: minden gondolatunk, minden erőnk a tiéd. Veled leszünk, és veled együtt hisszük, hogy gerinced soha többé nem fog meghajolni az elnyomók előtt, hogy soha többé nem engeded kioltani szabadságod mécsesét. Don Quijote sírjára Cervantes e szavakat írta: »Post tenebras spero lucem!« – »Reménykedem, hogy a sötétség után jön a fény!«"

JÚLIUS 8

A ma délelőtti szónokok Egon Ervin Kisch, Maria Austen, Sigvard Lund, Agnyija Barto, Denis Marion.

Bergamin napokig hordozta magával és nyűtte André Gide új könyvét. Aztán tanácskozott a spanyolokkal és a dél-amerikaiakkal. A délelőtti ülés végén szót kért.

– Az egész spanyol küldöttség, valamint a spanyol nyelven író dél-amerikai küldöttek nevében beszélek – mondta. – Remélem, hogy az összes spanyol írók nevében is szólok. Itt Madridban elolvastam André Gide-nek a Szovjetunióról szóló új könyvét. Ez a könyv önmagában véve jelentéktelen. De az a körülmény, hogy azokban a napokban jelent meg, amikor a fasiszták Madridot lövik, a mi szempontunkból tragikus jelentőséget kölcsönöz neki. Mi valamennyien a gondolat és a bírálat szabadsága mellett foglalunk állást. Ezért harcolunk. De André Gide könyvét nem lehet szabad, becsületes bírálatnak nevezni. Igazságtalan és méltatlan kirohanás ez a Szovjetunió és a szovjet írók ellen. Nem bírálat, hanem rágalmazás. Ezek a napok

megmutatták, hogy mekkora érték az emberek szolidaritása, a népek szolidaritása. Két népet forraszt össze a szolidaritás a súlyos megpróbáltatások napjaiban: az orosz és a spanyol népet. Menjünk el szótlanul e könyv szerzőjének méltatlan magatartása mellett. Legyen ez a mélységes, megvető hallgatás eleven szemrehányás André Gide-nek!

Ezzel véget értek az írókongresszus madridi ülései.

NEGYEDIK RÉSZ*

JÚLIUS 26

Húsz napja megszakítás nélkül kegyetlen légiharcok folynak Madrid és környéke fölött. A fasiszta beavatkozók hatalmas légiereje egyre újabb gépekkel gyarapszik. A német hadseregnek nem okoz semmiféle fejtörést, hogy miképpen küldjön bombavetőket a spanyol hadszíntérre. Egy fogságba esett német pilóta vallomása szerint a repülőgépek egész egyszerűen átrepülnek a francia terület fölött, egyenesen Francóhoz.

A köztársasági pilóták erejüket és életüket nem kímélve védik Madridot a légikalózok siserahadától. Az éjjel egy köztársasági vadászgép az Escorial körzetében megtámadott és lelőtt egy hárommotoros Junkerst – éjszaka eddig ilyesmire még nem volt példa. A bombavető az éj sötétjében lángolva zuhant le, és köztársasági területen ért földet. Ma reggel megtalálták a gép roncsait és három német pilóta holttestét. Carlos Castejón repülőt hőstettéért századossá léptették elő.

Ma kora reggel a légvédelmi tüzérség Villanueva de Cañada közelében lelőtt még egy Junkerst. Ennek a gépnek a személyzete is elpusztult.

A fasiszták válaszképpen 40 bombázó és 40 vadászgép bevetésével ismét hevesen támadták Cañada és Quijorna falut. Az újabb légiharcban a köztársaságiak két Fiatot lőttek le. Egy má-

* A *Pravda* 1937 július—novemberi számaiban közölt tudósításokból.

sik összecsapás során egy köztársasági könnyű bombavetőnek sikerült felgyújtania és elpusztítania egy vadászgépet.

Délután a fasiszták némi szünet után ismét nehéz ágyúkkal kezdték lőni Madridot. Ez alkalommal a Cuatro Caminos munkásnegyedet szemelték ki célpontul. Itt nincs semmiféle katonai objektum, ezzel szemben van sok ágyútöltelék: sok szegény ember, jobbára öregek, nők és gyerekek sűrűn összezsúfolva a nyomorúságos, rozoga kis házakban. Cuatro Caminos fölött most sűrű füst gomolyog. Egymás után robbannak a lövedékek. Mentőautók hordják a szűk utcákból a felismerhetetlenségig összeroncsolt holttesteket és a súlyos sebesülteket.

AUGUSZTUS 3

A Madrid körüli fronton viszonylagos csönd honol. A fasiszták most megint közvetlenül a városra irányítják a tüzet. Ma éjjel olyan ágyútüzet zúdítottak Madridra, amilyenre már jó két hónapja nem volt példa. Éjféltől hajnali fél háromig több mint kétszázötven robbanást számoltam össze, ez alkalommal a város központjában. A városra zúdított lövedékek száma elérte a négyszázat. Soha még tüzérek előtt nem állt olyan nagy és kedvező céltábla, mint 1937-ben Spanyolországban. Lőhetnek, ahogy akarnak, valamilyen házat így is, úgy is eltalálnak... Egy lövedék valahol egészen közel csapódott be, házunkban több ablak betört, reggel a madridi takarítónők élénken csevegve takarították el a lehullott vakolatot - őket semmi sem hozza ki a sodrukból.

A madridi kórházakat és hullaházakat a sebesültek és halottak újabb százai töltik meg. Ezeknek az ártatlan áldozatoknak csupán azért kellett vérükkel és életükkel fizetniük, mert a köztársasági, antifasiszta Madridban merészeltek élni és lélegzeni. Vannak, akik a csodával határos módon, szerencsésen megmenekültek. Beszéltem egy villamosvezetővel, akinek az igazak álmát alvó népes családját betemették a felülről rájuk hulló téglák. A három felső emeleten felrobbant egy százötven milliméteres lövedék. Amikor nagy nehezen kimásztak a törmelékhalmaz

alól, kiderült, hogy a családnak mind a kilenc tagja, még a csecsemő is él, sőt sértetlen maradt.

Az egyik belvárosi utcában öt találat ért egy angol zászlókkal teletűzdelt házat. Hogy ezek a lövedékek milyen udvariatlanok!

AUGUSZTUS 12

A harckocsizók nemrég megnézték a belorusszijai hadműveletekről szóló *Csapás csapás után* című filmet, és nagyon sokat beszélnek róla.

– Ez már igen!

– Látjátok, oda kellene mennünk, a szovjet harckocsizókhoz, tőlük aztán tanulhatnánk!

– És micsoda vidék!

Bölcselkedve, tréfásan magyarázzák:

– Nekünk, spanyol harckocsizóknak elég nehéz a dolgunk. Itt minden tankelhárító. A terep, az éghajlat, az ágyúk, az emberek.

Nehéz ezzel vitába szállni. Valóban aligha található a földön olyan terep, amely ennyire alkalmatlan a tankok számára. Ha igazi hegyek volnának itt, nem szólna az ember egy szót sem. A falra mászni igazán nem köteles a harckocsi. Errefelé azonban, különösen a központi fronton, minden csupa szikla és erdő. A völgy fél kilométeren át völgy, de aztán szűk hasadékká szorul össze, majd nagy, sík mezővé szélesedik, de erre a mezőre sem olyan egyszerű kijutni: a hegy oldalában az ellenség szeme láttára kell kacskaringózni. Aztán meg rögtön újabb emelkedő következik, nem nagyon magas, csak borzasztóan meredek. Míg felkapaszkodsz rajta, megint szinte csábítóan mutogatod tankod pocakját az ellenségnek. Tankcsapdákat nemigen kell itt ásni: a természet olyan bőségesen gondoskodott róluk, hogy azt a világ összes árkásza sem tudná utána csinálni. A harckocsi vezetőjének valóságos művésznek és még annál is türelmesebbnek kell lennie.

Az éghajlat is ellensége a harckocsinak Spanyolországban. Erről sokat írtak az európai sajtó hasábjain, és neves katonai szakértők azt jósolták, hogy a nyár beálltával a Pireneusokon túl a

harckocsik teljesen beszüntetik működésüket. Abesszíniát hozták fel példának, ahol leálltak a harckocsik, mihelyt beköszöntött a hőség; nem bírták se az emberek, se a gépek. Itt kibírják az emberek is, a gépek is. De micsoda áron! A hőmérséklet a mozgó harckocsiban a hatvanöt fokot is eléri, az olaj hőmérséklete meg százöt fokig emelkedik! És a gépek mégis kifogástalanul működnek, a harckocsikban ülő emberek pedig támadják és áttörik az ellenséges vonalakat, megközelítik és megsemmisítik a tüzelőállásokat. Pedig már az is csodálatot érdemel, hogy egyáltalán vezetni tudják a tankot, hogy egyáltalán meg tudnak maradni ebben az izzó fémládában.

– Őszintén szólva, egyszer már azt hittük, hogy nem bírjuk ki – meséli az egyik harckocsizó. – Éreztük, hogy még néhány pillanat és elájulunk, mert egyszerűen nem kapunk levegőt. Mindannyian éreztük, de mindannyian külön-külön. De addig nem tehettünk semmit, míg a parancsnok nem szólt. Egyszer csak, miután kilőttünk egy sorozatot, megszólal a parancsnok: Menjünk levegőt felvenni. Elmentünk vagy nyolcszáz méternyire, egy olajfa alá, kimásztunk a harckocsiból, és gyerünk azzal a lélegzéssel. De mekkorákat lélegeztünk! Soha életemben nem szívtam még olyan mohón magamba a levegőt. Szinte dúskáltunk benne! Közvetlenül mellettünk két lövedék hevert, de ez a legcsekélyebb mértékben sem zavart bennünket a lélegzésben. Aztán újra elfoglaltuk a helyünket, és visszamentünk harcolni. Ez persze igénybe vett tizennyolc percet, de biztosíthatom róla, hogy nem volt hiábavaló . . .

A tankelhárító tüzérség persze egyáltalán nem spanyol sajátosság. De éppen a spanyol hadjáratban lépett színre első ízben ez a fegyvernem. A kis méretű ágyúk, amelyek kényelmesen elvihetők egészen az első vonalakig, s nagyszerűen elrejthetők a repülőgépek és a szárazföldi csapatok elől, nagy károkat tudnak okozni. Elrejtőzködni nemigen lehet előlük, különösen a nehéz spanyolországi terepen. A leghatékonyabban úgy lehet felvenni velük a harcot – amint a tapasztalat mutatja –, hogy az egyik harckocsi magára vonja az ágyútüzet, mialatt másik kettő a gyalogság segítségével vagy anélkül két oldalról harapófogóba szorítja a tankelhárító ágyúkat és kilövi őket.

Néhány hónap alatt a spanyol köztársasági harckocsizók a saját bőrükön próbálták ki mindazokat a tankelhárító tűzfegyvereket, amelyeket ma a világ haditechnikája ismer.

– Hát a légitámadásokra hogyan reagálnak?

– Szerencsére szinte egyáltalán nem reagálunk rá. Mi háromnegyedrészben mentesülünk attól a félelemtől, ami a repülőgépek láttán elfogja a harcoló katonákat. Látni egyáltalán nem látjuk, s ha a motor működik, nem is halljuk őket. Á bomba szilánkjait a harckocsi páncélja nem engedi át. Magát a bombát persze átengedi, de ehhez telitalálat kell, ez pedig az egész háború alatt csak egyszer-kétszer fordult elő. Gyakran törnek ránk fasiszta vadászgépek. Az ember úgy érzi, mintha jégeső kopogna a vastetőn. Ezt azonban egész jól el lehet viselni...

A harckocsizók a maguk gyalogságát is sokáig tréfásan „tankelhárítónak" nevezték: sehogy sem tudtak vele együttműködni. A rohamoknál a gyalogos egységek elmaradoztak, sőt nemegyszer el is vesztették szem elől a harckocsikat. Nem tudták megvetni a lábukat ott, ahol a tankoknak sikerült áttörniük, nem fogták fel a gépek mozgékonyságának értelmét, hanem csak velük együtt haladó ütegeket láttak bennük. Ha egy harckocsiszakasz, vagy akár csak egy gép hátrament, hogy benzint vagy lőszert vegyen fel, rögtön azt hitték, visszavonulásról van szó, és fürgén lépkedtek utána. Amikor a tank felvette az üzemanyagot, a gyalogság megint fürgén lépkedett előre...

Most a helyzet, ha nem is teljesen, de lényegesen megváltozott. A harcokban és csendes napokon a harcászati gyakorlatokon a gyalogosok és a harckocsizók összeszoktak és megértették egymást. Ma már a gyalogság gyakran szorosan követi a harcoló tankokat.

A harckocsizók félig tréfásan beszélnek gondjaikról és igényeikről, mintha legalábbis a legártatlanabb időtöltésről lenne szó. A valóságban ezek a hősök száz meg száz órát töltöttek már halálos veszedelemben. Gyakran mélyen benyomulnak a fasiszták területére, vállalva azt a kockázatot, hogy bármely percben bekerítik őket, vagy pedig fémládájukba zárva megrekednek valamilyen természetes akadálynál; ilyenkor csak határtalan bátorságuknak, hidegvérüknek és találékonyságuknak köszön-

hetik, ha épen és sértetlenül térnek vissza (sajnos nem mindig). És minden harcban van olyan pillanat, amikor a katona és a parancsnok nem támaszkodhat se utasításokra, se instrukciókra, se szabályzatra, se intelmekre. Egyedül a saját vakmerősége és józan paraszti esze biztosíthatja a roham sikerét, csak ez segítheti ki őt, bajtársait és gépét a bajból. És itt mutatkozik meg az ember természete, hűsége az ügy iránt, amelyért harcol és forradalmi nevelése.

A köztársasági harckocsizók különösen egy látszólag másodrendű dologban mutatkoztak be fényesen: a kilőtt gépek elvontatásában és kijavításában. A katonák és a parancsnokok megbecsülik a rájuk bízott javakat, kincset érő gépeiket, melyeket oly nehéz volt előteremteni a háború és a fasiszta blokád körülményei között. Ha a csatatéren elakad vagy tüzérségi tűz következtében harcképtelenné válik egy harckocsi, a katonák minden veszéllyel szembenézve megpróbálják elvontatni. Az ellenség minden egyes álló tankot nyomban belő. Ezért az elvontatásra legalkalmasabb idő az alkonyat vagy az éjszaka. Van a harckocsizóknak egy önkéntesekből álló állandó csoportjuk. A katonák több száz métert kúsznak hangtalanul a tankhoz. Az egyik helyreigazítja a kiugrott lánctalpat, a másik lehetőleg zajtalanul kijavítja a megsérült motort, a harmadik készenlétben áll az ágyúnál vagy a géppuskánál, hogy azonnal válaszolhasson az ellenséges tűzre, mihelyt a tank megindul.

De nem mindig lehet éjszakáig várni ezzel a művelettel. Ilyenkor a harckocsizók még sokkal többet kockáztatva, világos nappal kúsznak a géphez. Néha órákig tartó lassú előrehaladás után sikerül bejutniuk a gépbe, s akkor a látszólag halott acélgyík egyszerre feléled. A fasiszták heves tűz alá veszik, de a harckocsi viszonozza a tüzet, és siet vissza az első vonal mögé, hogy másnap megjavítva ismét támadásra indulhasson.

A spanyol nép és hadserege tiszteli, szereti harckocsizóit, nagyon értékeli kínzóan nehéz és hősiesen bátor munkájukat. Ők maguk hihetetlenül szerények. Valószínűleg éppen harcos hétköznapjaik feszültsége, komolysága és nehézsége az, ami távol tartja tőlük mindenféle tetszelgésnek, feltűnéskeltésnek, dicsekvésnek még a gondolatát is. Amikor a hétköznapokat nagy rit-

kán megszakítja egy-egy pihenőnap két hadművelet között, akkor is szerényen és egyszerűen szórakoznak, akár a gyerekek.

Ott ülnek most is a tisztáson, hatalmas platánfák alatt elhelyezett hosszú asztalok körül, és beszélgetve, jókedvűen vacsoráznak. Sok katona mellett ott van a „neveltje" is: az egyiknél kismacska, a másiknál házinyúl, a harmadiknál hatalmas kutya. A barátságot megpecsételte a közös veszély: a négylábú neveltek együtt vannak a harckocsizókkal a tankokban, elkísérik őket a harcba. Vacsora után megindul a dalos, táncos vetélkedés. Tüzes madridi kuplék, féktelen andalúziai bolerók és nehézkes, fojtott szenvedélyű aragóniai joták váltogatják egymást. Az erőteljes fiatal hangoknak ebből az eleven, megbonthatatlan harmóniájából megfellebbezhetetlen, megmásíthatatlan, megsemmisítő ítélet csendül ki: az ellenségnek előbb vagy utóbb el kell pusztulnia.

AUGUSZTUS 19

Újabb nagy lépéssel haladt előre a spanyol munkásosztály és az összes spanyol dolgozók egyesítésének ügye. Aláírták és közzétették a szocialista és a kommunista párt közös akcióprogramját, ezt a rendkívül fontos okmányt. A programot a két párt közti kapcsolat fenntartására alakított országos bizottság dolgozta ki.

A közös program első pontja követeli a köztársasági hadsereg harcképességének fokozását, a vasfegyelem megteremtését, a hadseregnek az ellenséges elemektől való radikális megtisztítását, a politikai biztosok gyakorlati és erkölcsi támogatását, a katonai előképzés megszervezését és erős tartalékcsapatok létesítését.

A következő pontokban a program követeli a hadiipar haladéktalan államosítását, a vasúti és gépkocsiközlekedés rendbehozását, mintaszerű műszaki és légelhárító alakulatok szervezését a fronton és a hátországban.

A hatodik pont hangsúlyozza, hogy már most, a háború idején harcolni kell a városi és a falusi proletariátus munkafeltételeinek és életkörülményeinek megjavításáért.

A parasztságra vonatkozóan a program igyekszik megvédeni mind az egyénileg dolgozó földművesek, mind pedig a mezőgazdasági kollektívák jogait, s hangsúlyozza a teljes önkéntesség elvét a munkarendszer megválasztásában.

A program erélyes harcot követel a köztársasági hátországnak a kémektől, provokátoroktól, kártevőktől és a nép ellenségeitől való megtisztításáért.

Számos programpont foglalkozik a népfront erősítésével, a szakszervezeti és ifjúsági szervezetek egységének megszilárdításával.

A nemzetközi egységgel foglalkozó pontban a két párt kijelenti: küzdeni fognak a közös akciókért, hogy ez a harc végső soron az Internacionálék egyesítését eredményezze, mert ez a békének és a dolgozók forradalmi vívmányainak legszilárdabb biztosítéka.

A közös program 16. pontja rámutat arra, hogy a Szovjetunió népei segítséget nyújtanak a nemzetközi munkásmozgalomnak, így Spanyolországnak is. Az egész emberiség javát szolgáló szovjet békepolitika kivívta az igaz spanyolok rokonszenvét; az igaz spanyolok ma a Szovjetunióban a nemzetközi fasizmus ellen, a demokráciáért, a népek szabadságáért vívott küzdelem legodaadóbb harcosát látják. Ezért Spanyolország kommunista és szocialista pártja úgy véli, hogy a Szovjetuniónak, a szocializmus országának védelme nemcsak a kommunistáknak és szocialistáknak, hanem minden becsületes antifasisztának szent kötelessége. A két párt minden erejével harcolni fog a Szovjetunió ellenségei ellen, le fogja leplezni őket a nyilvánosság előtt, és meg fogja akadályozni nyílt és burkolt aljas, szovjetellenes hadjárataik végrehajtását.

A két párt parlamenti, szakszervezeti és egyéb frakcióinak, vidéki bizottságainak mostantól kezdve együtt kell működniük az új program végrehajtásában.

Az összekötő bizottság folytatja a munkát: máris hozzáfogott a kidolgozott program valóraváltását célzó gyakorlati intézkedésekhez.

Az új programot nagy örömmel fogadja majd minden spanyol dolgozó. Egyetlen ellenzője a Largo Caballero-féle csoport lesz,

amely minden úton-módon akadályozni próbálja a munkástömegek politikai egységét. És ezzel természetesen esküdt ellenségük: a fasizmus kezére játszik. De Caballero híveinek mesterkedései már régen kudarcra vannak ítélve.

A spanyol szocialista párt széles körei támogatják a szocialisták országos bizottságát abban a törekvésében, mely a kommunista párttal való egyesülésre irányul.

AUGUSZTUS 24

Az n. hadosztály harci feladata megrohamozni és elfoglalni Quinto megerősített körzetét. E feladat teljesítésétől sok minden függ. Quinto nélkül nem lehet megközelíteni Zaragoza külvárosait és tűz alá venni a várost, amely a polgárháború tizenhárom hónapjából immár tíz hónapja minden veszélyen kívül érzi magát.

Hosszú szünet után vége szakadt az aragóniai pusztákon uralkodó csöndnek. Ismét dörögnek az ágyúk, ismét napbarnított, porlepte katonák menetelnek, lövegek és sebesültszállító kocsik gördülnek az utakon.

Nehéz itt harcolni. Itt is, ott is sivár homokdombok. Egyikmásik hegynek is beillik. Rajtuk vörhenyes, kiégett fűcsomók. Ez minden. Sehol egy fa, sehol egy bokor, semmiféle oltalom a perzselő hőségtől. Víz sincs. Egy húszkilométerre folydogáló patakból ciszternákban szállítják ide az undorítóan langyos, zavaros vizet. Borral keverjük, de a bor sem tudja elvenni az utálatos sós, földes mellékízt. De egye meg a fene a mellékízt! Minden korty drága még ebből a vízből is, amikor az ember kívülbelül majd kiszárad, amikor a test minden pórusát eltömi a homok. Ez a forró homok betelepszik az ember orrába, szájába, fülébe; mocskos ujjaddal megdörzsölöd a szemed – gyulladásba jön, a nap kiégeti a sebet, s bármerre nézel, körös-körül minden narancssárgában és lilában játszik.

Mindenki irigyli az n. brigádot: azt a feladatot kapta, hogy éjszaka gázoljon át az Ebrón. Éjszaka és átgázolni! Tehát felfrissülhetnek, vízben lesznek nyakig, vizben! Kiderült, hogy az utászoknak van idejük a hídveréshez. A híd el is készült. De a gya-

logság egyetlen harcosa sem használta. Csak ágyúkat és egyéb harci eszközöket vontattak keresztül rajta. A brigád, parancsnokaival együtt, szinte mámorosan gázolt bele a folyóba.

Egyébként éjszakánként, ha nem kell folyón átgázolni, semmivel sem könnyebb a helyzet. Ha aludni akarunk, takarónkkal egyenesen a porba kell feküdnünk. A fáradtság közömbössé teszi az embert minden iránt. De alighogy behunyjuk a szemünket, kezdődik a legrosszabb. Óriási, veszett moszkitók marják a nyakunkat, orrunkat, bokánkat - ahol legjobban ízlik nekik. Irigyeljük azokat, akik bent vannak a sátrakban, pedig ott fullasztó a hőség, kopog az írógép, és verejtékben fürdő emberek kiabálnak a tábori telefonba.

Ezen az éjszakán senki sem aludhat. Az egységek alig tudják elfoglalni állásaikat, amikor a harc már megkezdődik. Egyeseknek még egy-két órai pihenőjük sem marad a támadás előtt.

Szinte természetellenesen nagy hold világít a sápadt dombok felett. El-eltünedezik a menetoszlopok kavarta, majd lassan eloszló porfelhők mögött. Milyen elhagyatott ez a táj, milyen sivár pusztaság és csönd mindenütt! Mintha valahol Afrikában lennénk vagy Közép-Ázsiában, nem pedig Nyugat-Európában, három órányi repülőútra Párizstól!

... Már hajnalodik, de a tüzérségi előkészítés még nem kezdődött meg. Quinto itt fekszik közvetlenül előttünk, két és fél kilométernyire, a fennsíkon, mint valami színpadon. Az előtérben az erődítmények harmadik csoportja: széles betonfedezékek, rajtuk két sor lőrés a kemény homokkőbe vájva. Közöttük néhány ház, majd a temető hosszú kőfala és egy magas tornyú középkori templom. Hátul, a dombokon még két sor erődítés. Mindez uralkodik a nagy síkság fölött, melyen a köztársaságiak támadnak. Minden mozdulat, minden egyes mechanizmus és ember szabad szemmel látható.

A hátul elhelyezett ágyúk leadják az első lövéseket. Előttünk, a robbanások nyomán fekete és szürke füstgomolyagok törnek a magasba.

A nap kezdi átmelegíteni a dombokat. Idegfeszítő várakozás. Quinto hallgat. Még egyetlen lövéssel sem válaszolt.

Egymást érik a robbanások. Lövedékek csapódnak be a fede-

zékek körül, a temető környékén, a templomnál. Az egész falu az erődítményekkel együtt eltűnik a füstben. Elérkezett a lövészárkok megrohamozásának pillanata. Közben azonban történt egy kis kellemetlenség. A balszárnyról kerülő brigád egy zászlóalja belebotlott egy megerődített tanyába. Ágyúk voltak itt meg néhány gépfegyver. A tanyát be kellett keriteni, tűzharc alakult ki. Az emeletes kőház falain mint a jégeső kopognak és pattannak vissza a golyók. Néhány sebesültet visznek a város felé.

Több mint fél óra telt el. Quinto fölött rég eloszlott a füst. A szünetet a légierő szakítja meg. Öt köztársasági könnyű bombázó támadja a fedezékeket. Aztán egy vadászgép-osztag vonul át északnyugat felé, hogy a hadművelet másik részét végrehajtó köztársasági lovasságot és motorizált oszlopot fedezze.

... Délután egy kis epizód játszódott le. Pótkocsis teherautó gördül ki hátunk mögül a síkságra. Nem túlságosan gyors iramban, nyugodtan zötyög a homokbuckákon, és lassan tör előre az első vonalak felé. Először fel sem figyelnek rá, azután mindenki arra fordítja a tekintetét. A teherautó ágyút szállít, a pótkocsi pedig lövedékeket.

Távcsövön felismerjük a Thälmann-ütegből való csodálatos kombinátot: a XIX. századbeli hetvenmilliméteres löveget, melyet a múzeumból – igen, igen, a Madridi Hadtörténeti Múzeumból hoztak ki a polgárháború elején. Ma már jó, korszerű tüzérségük van a köztársaságiaknak. De a fiatal francia tüzérek nem akarnak megválni ettől az „őskori lelettől". Kikönyörögték, hogy megtarthassák az ágyút és harcolhassanak vele mindaddig, amíg ki nem dől a sorból.

A teherautó csak halad tovább és tovább. Az emberek álmélkodva várják: vajon hol áll meg végre? A fasiszták is várnak – nyilvánvalóan egyetlen lövéssel akarják ellátni a szemtelenkedők baját. A kocsiból most kiválik két alak. Terepszemlét tartanak, majd visszatérnek. A kocsi felkapaszkodik egy dombra – most már 500 méterrel megelőzte az első gyalogosokat is –, és az ágyú közvetlen irányzással kegyetlenül lőni kezdi a fasiszta fedezékek lőréseit.

A quintói ütegek eszeveszett tüzet nyitnak az öreg ágyúra és

fiatal, önfeláldozó, bátor kezelőire. A vakmerő kis csoportot minden három-négy másodpercben füstoszlop takarja el a szemünk elől, szívünkbe pedig belemarkol az aggodalom. De íme, a füstben máris felvillan a láng – a Thälmann válaszol!

Negyven percig tart ez a megrendítő párviadal. Az ágyú kilövi egész lőszerkészletét: 120 lövedéket. Utolsó lövései belevesznek a köztársasági ütegek dörgésébe. A harmadik és utolsó hatalmas tűzroham füst- és porfelhőbe burkolja Quintót.

A gyalogság nem késlekedik. A harcosok felugranak a földről, és előreszegezett szuronyokkal, kézigránátokkal a lövészárkok első vonalára vetik magukat. A fasiszták néhány percig kaszálnak géppuskáikkal. De hátul, a dombok gerincén szintén emberek tűnnek fel: a másik köztársasági brigád, amelyik átkelt a folyón, elvágja a fasiszták elől a visszavonulás útját.

A lázadók lövegei elhallgatnak. Rendszertelen lövöldözés folyik, kézigránátok robbannak. A fedezékek kiürültek.

A köztársaságiak elfoglalják őket, és ott találnak mindent, amit a pánikba esett ellenség otthagyott – géppuskákat, tele tölténytárakat, még sapkákat is, tegnapi zaragozai újságokat, Franco arcképével díszített papírlegyezőket, holttesteket és néhány sebesültet. Az egyiknek egy lövedék leszakította a kezét. Egy rongydarabbal takargatja sebét a legyek ellen, és inni kér. Az összekötő árkokban széttépett iratok és a fasiszta Requeté Szövetség bíborvörös barettjei hevernek egymás hegyén-hátán.

Az ütegeknél két fiatalember tesz-vesz, hajuk fehér a portól. Franciák: Gaston Carré kapitány és Samoel hadnagy, akik a hat francia és belga ifjúkommunistával együtt oly hősiesen ostromolták Quintót az öreg ágyúval. A zsákmány egészen lázba hozza őket. A fasiszták teljesen ép állapotban, lőszertartalékkal együtt hagyták ott ágyúikat!

A falut elfoglalták, de még nem tisztították meg. Néhány száz fasiszta, géppuskákkal felszerelve, bezárkózott a templomba. Mások házakban rejtőzködnek. A mellékutcákban lövöldözés folyik. Az egészségügyi szolgálat parancsnoka az első sebesültszállító kocsival érkezett. Behajtanak a templomtérre, ott kiszáll, hogy összeszedje a sebesülteket. Egy golyó leteríti a toronyból. Holttestét beemelik a kocsiba.

A rohamban elesett nyolc köztársasági tiszt és komisszár és mintegy 60 katona. Éjszaka, amikor e sorokat elkezdtem írni, egyikükkel-másikukkal még beszélgettem, és most már nem élnek. A fasiszták 500 embert veszítettek.

De az élet diadalmaskodik a halál felett. Az utcákat menekültek lepik el. A fasiszták csak a harcképes lakosságot evakuálták. Az öregeket, a nőket és a gyerekeket otthagyták az ágyútűzben. Most a köztársasági hátországba irányítják őket az esetleges ellentámadás és bombázás elől. A harcosok amúgy fáradtan, porosan a lányokkal incselkednek.

A főutcán jókora csordát hajtanak. Az állatok is fogságba estek.

Aztán a lövöldözést, a sebesültek nyögését hirtelen örömujjongás, zajongás, nevetés harsogja túl. Mi történt? Kutat találtak, valódi, vízzel teli kutat, s egy szempillantás alatt hosszú sorba verődtek előtte az élénken beszélgető katonák. Valaki már ki is adta az utasítást: csak kulacsokban lehet vizet venni, nem vödrökben, mert akkor nem jut mindenkinek, és előbb kóstoltassák meg a vizet egy juhval, nincs-e megmérgezve.

A juh iszik – és nem történik semmi. A víz jó. Nem volt idejük megmérgezni.

Leszáll az éj. Itt lehet aludni.

AUGUSZTUS 31

Ma különösen rekkenő a hőség. De nappal sehol sem lehet leheverni. A legközelebbi árnyékot egyetlen olajfa nyújtja, s jóval hátrább, több kilométer távolságban van egy poros kis olajliget, melyben a tartalék harckocsik rejtőztek el. Nem is szabad lefeküdni – úgy lehet a legbiztosabban hőgutát kapni. De nincs is mód a lefekvésre, mert reggel óta megint folyik a harc, és körös-körül minden erre összpontosul, minden részt vesz a harcban, minden hat rá és függ tőle.

Ezekben a napokban a hadsereg ha lassan is, de állandóan támadott. Quinto után elfoglalta Mediana, Codo, Puebla de Alborton, Ermita, Castillo de Banastro falut. Ezek nemcsak egyszerű községek, hanem körkörös védelemmel, német rendszerű kitűnő

vasbeton- és cementerődökkel, fedezékekkel és óvóhelyekkel, tüzérséggel, aknavetőkkel és gépfegyverekkel ellátott valóságos kis erődök. Mindez együttvéve erős védelmi övezetként óvja a fasisztákat az aragóniai fronton. A katalóniai köztársasági egységek csaknem egy évig tartó passzivitása tette lehetővé, hogy a fasiszták ilyen erősen megvessék itt a lábukat.

... Mediana és Codo teljesen üres. Itt egyetlen foglyot sem ejtettek a köztársaságiak. Az épségben maradt fasiszta alakulatok csatlakoztak a belchitei helyőrséghez. Ide vitték az erőszakkal mozgósított fiatal parasztokat is. Az öregek, nők, gyerekek elmenekültek, ki merre látott.

Codo oly kihalt, mintha elvarázsolták volna. Az utcákon és az udvarokban sehol egy lélek. Csupán a szürke kőből épült egy- és kétemeletes házak földszintjén sorakoznak gabonás-zsákok, olívaolajjal tele hatalmas kádak állnak, a gazdag portákon füstölt sonkák lógnak le a mennyezetről. Az edények a polcokon, a ruhák a szekrényekben, a még friss virágok a vázákban, az augusztus 28-i keltezésű zaragozai újságok arról tanúskodnak, hogy a menekülés váratlan volt és tragikus. Fáradt tyúkok kapirgálnak. A komisszár megtiltotta, hogy hozzájuk nyúljanak, de most nincs aki megitassa őket. A templom kapuja sarkig tárva, az oltáron égő mécsesek mellett nyitott misekönyv, néhány miseruha fekszik. A mellékoltáron egy nádkosárban gyertyák. Egy tálkán ott maradtak a rézpénzek. Mellette vallásos rajzú borítékok: Krisztus megáldja a juhnyájat. Ha leragasztják a borítékot, a hajtókájára nyomtatott Franco-fej letakarja Krisztus fejét, és kényelmesen elhelyezkedik Krisztus nyakán ...

A katonai parancsnokságon töltényes ládák, tábornoki arcképek, az asztalon parasztokról készített listák ilyen megjegyzésekkel: „Volt anarchista", „Volt szocialista", „Felesége Murciában". A téren a fasiszta Falange plakátja, melyet sietve leszakított egy arra járó katona.

Sokáig nem lehet itt időzni, az embernek émelyeg a gyomra. A szél orrfacsaró hullabűzt hord szét, elhullott állatokkal és emberekkel van tele a hegy valamennyi lejtője és a falu határa. Emitt hatalmas szál mór fekszik, keze-lába szétvetve. Körülötte kilőtt töltényhüvelyek, zubbonya nyitva, fekete, puffadt mellén

nagy vérfolt éktelenkedik. Odább négy sovány test arccal lefelé, tarkójukon nyitott seb tátong. Ezeket a saját tisztjük lőtte agyon...

...A szomszédos dombok felől, a mélyedésen át az n. brigád Belchite első erődvonalát támadja. Az egyik erőd ma hajnalban elesett - megadta magát. Az őrmester megölte a tisztet, és negyven katonával átállt a köztársaságiak oldalára. Most egy kis lövészárokban üldögél a brigádparancsnok és a tüzérparancsnok között, cigarettázik és mutatja a célpontokat. A támadás egész súlyával erre a szárnyra, a balszárnyra nehezedett. A másik oldalról, a pályaudvar mögül az aragóniai lakosokból álló két helyi brigád nagyon lagymatagon tevékenykedik, egyre többet alkudoznak a harckocsikkal, hogyan és ki induljon hamarabb. Amikor a harckocsik erélyes tüzet nyitottak a pályaudvarra, odatódultak a tankok köré, és lelkesen tapsolni kezdtek. Indulni azonban nem indultak, hanem megvárták, amíg a belchitei tüzérség közéjük csördített és néhány embert megölt.

Balfelől a madridiak támadnak, igen bátran, ha még nem is valami nagy szakértelemmel. Teljesen egyenes testtartással futnak, csak a fejüket hajtják le kissé, azokat pedig, akik kúszva haladnak előre az ellenséges tűzben, kinevetik és gyávának bélyegzik. Ha viszont néhány ember az ellenséges tűz áldozata lesz, az egész csoport megáll, és a támadásnak vége, elölről kell kezdeni az egészet, méghozzá csak bizonyos szünet után. Végső soron pedig éppen azok érnek célhoz, akik óvatosan, kúszva haladtak előre.

Ez történt most is: négy harckocsi megszüntette a tüzelést, a zászlóalj, mely a tűz alatt kúszva megközelítette a futóárkokat, hirtelen talpra ugrott, rohamra indult, és lám, máris jönnek szembe velük fegyvertelenül, felemelt kézzel, „salud!" kiáltással a megrémült fasiszták. Hátra kísérik őket, a harckocsik pedig tovább gördülnek lefelé, a mélyedésen át a temetőhöz.

A belchitei ütegek elhallgattak. A lövegek egy része megsemmisült, a többinek kifogyott a lőszere. De a város bevétele nem könnyű feladat. Még az egyes negyedeket, utcákat, házakat is megerősítették. Mindenkit felfegyvereztek; aki nem akart harcolni, ott helyben agyonlőtték. Az átszököttek mesélik, hogy a

lázadók parancsnoksága, amikor ideirányította a codói és medianai helyőrséget, parancsot adott az egész csoportnak, hogy mindenáron tartsa magát, és megígérte, hogy hamarosan küld erősítést és élelmiszert. Minden két órában rádión keresztül bátorítja a fasisztákat. Belchite feladása azt jelenti számára, hogy elveszít több mint kétezer katonát és egy fontos védelmi gócpontot az aragóniai és a terueli front találkozásának közvetlen közelében. Ha az ostrom elhúzódik, vagy újabb fasiszta erők törnek be ide északnyugat felől, vagy maga a belchitei oszlop tör át a pályaudvar mellett és elhagyja a várost.

Mintegy igazolva ezeket az aggályokat, a jobbszárnyon, fent néhány porfelhő-foszlány tűnik fel: négy, öt, majd kerek tíz. Gyorsan közelednek a város felé. Motorizált gyalogságnak látszik. A beszélgetés elhalkul. A parancsnoki harcálláspontról telefonálnak: a harckocsik forduljanak meg, és készüljenek fel rá, hogy jobbfelől elvágják az oszlop útját. De az utolsó pillanatban minden tisztázódik. Páncélkocsik közelednek, a támadó katalán egységek jobbszárnyának megerősítésére küldték őket. Mindenki megkönnyebbülten sóhajt fel.

Megkezdődnek az előkészületek az újabb rohamhoz. De egyszerre minden szem az ég felé fordul: repülők! Ma már harmadszor. Reggel fasiszták jártak itt – bombázták a támadó gyalogságot –, aztán köztársaságiak – bombázták a belchitei erődöket és ütegeket. Hát most?

Próbálom messziről felismerni az alkonyati égen a gépek sziluettjeit. Egy perccel később már tudjuk: tizenkét Junkers közeledik vadászgépek kíséretében. És milyen gyorsan! A gyalogosok egymás után bújnak el árkokban, gödrökben, mélyedésekben. A harckocsik a helyükön állnak – még nem hallanak semmit. Mindjárt meghallják. A repülők bombákat szórnak Codóra. Az üres Codóra. Fél perc múltán az egész falu eltűnik a hatalmas füst- és lángoszlopban. Jól elszámították magukat! De nem, a Junkerseknek még maradt bombájuk számunkra is.

A zászlóalj kiáltozva szétszéled a mezőn. – Utánam! – kiáltja a komisszár, és a domb lejtője felé fut. Általában valóban előnyösebb a domboldalon feküdni: itt kevesebb a valószínűsége, hogy bomba vagy repeszdarab éri az embert. De sokkal jobb

megállni és – különösen akkor, ha a repülőgép közel van – nyugodtan megfigyelni repülésének vonalát. Erre a vonalra, vagyis a lehulló bombák sorozata által rajzolt egyenesre merőlegesen kell futni: 50 méteren túl már nem öl a bomba. A komisszár kicsit tétovázik, majd velünk szalad. Ennek köszönheti, hogy megmenekült.

Egyetlen ugrással belevetjük magunkat egy gödörbe. Valaki felkiált: – A lovak! – A zászlóalj öt lova fékevesztetten vágtat a mezőn, időnként megtorpannak és felágaskodnak. De már késő. Mind jobban erősödnek a robbanások. Amint ott fekszünk, arccal az ég felé fordulva, mozdulatlan céltáblának érezzük magunkat. Az utolsó előtti robbanás teleszórt bennünket földdel. És az utolsó? Az utolsó elmaradt. Mindannyian élünk, mindössze egy ló esett áldozatul. A Junkersek hangos zúgással továbbmennek Belchite fölé. Csak nem akarják azt is bombázni?

Nem, másról van szó. Az a három gép, amely a bombázás alatt félrehúzódott, most nagyon alacsonyra ereszkedik, és ejtőernyőkkel nagy zsákokat dob le a városba. Bizonyára lőszer van bennük, esetleg tankelhárító ágyúk, s az is lehet, hogy élelmiszer.

Vajon jönnek-e még ma repülőgépek? Aligha. Húsz perc múlva nyolc óra, mindjárt teljesen besötétedik. Szünet. Aztán lövés hasít a levegőbe: a belchitei üteg, amely egyszer már teljesen elhallgatott, lövi a harckocsikat. Úgy látszik, a zsákok jó szolgálatot tettek.

... Éjszaka a világítás nélküli, hepehupás, zötyögős fehér utakon a parancsnokok a hadseregparancsnokságra hajtatnak. A falusi iskolánál nagy csikorgással megállnak a rozoga, ütött-kopott Buickok és Chryslerek. Álmos őr, bal kezében puska, jobbjában legyező. Az alacsony, mocskos szobában az iskolapadokon kiteregetett térképek. Az asztalon termosz. De senki sem használja. A tábornokok és az ezredesek egymás után fogják a porrónt, és spanyol módra fejük fölé emelik, hogy a vízsugár egyenesen a torkukba ömöljön.

Mindannyian fáradtak, de nincs is miről tárgyalni. A holnapi fő feladat: mindenáron bevenni Belchitét, mégpedig úgy, hogy egyetlen fasiszta katona se törhessen ki, egyetlenegy se hagyhassa el a várost.

Szeptember 2-án reggel Belchite ellenállása erősen fokozódott. A szökevények áramlása egyszerre megszűnt. Az éjjel csupán egyetlen őrmester szökött át. Elmondta, hogy miután a fasiszta repülőgépek élelmiszert, lövedékeket és töltényeket dobtak le, a helyőrség elhatározta, hogy a végsőkig tartja magát. A lázadók aláaknázták az utcákat, a házakat, és minden házat védeni akarnak. Úgy vélik, ha csak három napig tartani tudják magukat, ez megmentheti a várost. A spanyol történelemben Belchite háromszor állt ostrom alatt, és háromszor állta ki az ostromot.

A Junkersekről ledobott egyik zsák a köztársasági állásokra esett. 75 milliméteres ágyúhoz való tartalékalkatrészek voltak benne.

A fasiszta parancsnokság valóban nagy erőket vetett be Belchite megsegítésére. Mediana körzetében erős oszlop jelent meg tüzérség és harckocsik kíséretében. Csapásai nyomán a Medianánál állomásozó néhány gyengébb köztársasági egység hátrálni kezdett. Súlyos veszély fenyegette a mediana–belchitei útvonalat.

Szeptember 2-án, a szó szoros értelmében lépésről lépésre előrehaladva, az élen harcoló századok elfoglalták a város külterületét, a rizsliszt-gyárat, s a temetőtől a papneveldéig jutottak. A lázadók igen pontos géppuskatűzzel, kézigránátokkal válaszolnak; egyik ütegük a külvárosokat lövi. Walter tábornok, a hadosztályparancsnok megparancsolja, hogy hozzák át az ágyúkat a hegyek túlsó lejtőiről, és nyissanak tüzet nyílt állásokból fél kilométer távolságra. Egész napon át tart az elkeseredett küzdelem. A veszteségek mindkét oldalon igen nagyok.

De tegnap délután öt órára végleg megtört a fasiszták ellenállása. A házak romjai közül itt-ott még eldördül egy-egy lövés. A városba beözönlik a gyalogság, egymás után futnak be a páncélautók, mentőkocsik. Késő éjjel dolgozni kezd a köztársasági parancsnokság, megkezdődik a fegyverek leadása és összegyűjtése.

Itt egy fogoly pap–tisztet vezetnek. Övén pisztoly. Amott mó-

rokat, akik kézzel-lábbal magyarázzák, hogy ők nem foglyok, hanem átszöktek.

Ezalatt kibontakozik a Mediana elleni támadás. Itt, Belchitében már hallható az ágyúdörgés. Két fasiszta hadosztály támad. Tegnap megérkezett Zaragozába a harmadik, a Fekete nyilak elnevezésű olasz hadosztály. Ezeket az alakulatokat azért irányították ide, hogy ellentámadást indítsanak és megmentsék a fasiszta városkát. De már késő! Belchite a miénk! Ez a nem nagy, de nehezen kivívott győzelem lelkesíti a köztársasági csapatokat.

Villámok hasítanak bele az éjszakába. Sohasem láttam még ilyen fehér, a magnézium fellobbanásához hasonló, vakító és hosszan tartó villámokat – mintha újabb világító rakéták volnának, mintha az egész az ellenség újabb manővere volna. A fülsiketítő mennydörgések is egészen valószerűtlenek. Inkább mintha nagyon nagy, ötszázkilós bombák vagy 203 milliméteres lövedékek lennének. Aztán végre megered az eső, az első idei eső. Először csak szemerkél, majd egyre erősebben veri ezt a csontszáraz, durva, eddig csak vérrel öntözött aragóniai földet.

SZEPTEMBER 7

Tegnap és ma az aragóniai front viszonylag csöndes. A fasiszták nagy ellentámadás előkészületeivel vannak elfoglalva. Egymás után érkeznek a tartalékok, gyülekezik a légierő, a tüzérség.

A köztársaságiak megszilárdítják helyzetüket a meghódított állásokban, árkokat ásnak, rendbehozzák a fegyvereket. Az összecsapás nem lesz tréfadolog. Franco a jelek szerint vissza akarja szerezni Belchitét, Quintót, Medianát és az egész Ebro menti elhódított sávot. Ha ezt nem teszi meg, a köztársaságiak következő lépése minden bizonnyal már a Zaragoza elleni támadás lesz.

Az is lehetséges, hogy a lázadók nem kezdenek most nagyobb hadműveletekbe, inkább a makacs védekezésre szorítkoznak itt, Aragóniában. Sok adat szól amellett, hogy a fasiszta parancsnokság szabaddá teszi eddig északon lekötött fő erőit, és nagyarányú hadműveleteket indít a terueli fronton (hogy szorult

helyzetbe hozza Valenciát) és a központi fronton. Mussolini palermói beszédében kijelentette, hogy Madridot mindeddig azért nem vették be, mert nem intéztek ellene igazi támadást.

Az olasz diktátor megrágalmazta spanyol helytartóját. Franco már vagy százezer embert helyezett el a Madridhoz vezető utakon s mintegy tizenkétezret a guadalajarai úton. A támadó hadműveletek igen határozottak voltak, és a haditechnika minden vívmányát alkalmazták. De van valami, ami nyilvánvalóan igaz Mussolini szavaiban. Az, hogy az olasz–német beavatkozók meg akarják ismételni a Madrid elleni támadást, mégpedig ezúttal egyszerre több oldalról, óriási létszámú olasz–német és helyi csapatok bevetésével, miután előzetesen fenyegető helyzetbe hozzák a Madridot Valenciával összekötő utakat. Erre az újabb kísérletre készül fel most a központi front köztársasági hadserege.

Az ebrói hadművelet a köztársasági hadsereg jelentős sikere. Ez a siker lelket öntött a csapatokba. De fényében még bántóbbak a hadsereg fogyatékosságai, amelyek hiányában Zaragoza már a miénk volna. A nagyszerű, bátor, kitartó és odaadó katonákkal ellentétben, a tisztikar még most sincs a helyzet magaslatán. A szervezetlenség, a tétovázás és a harc irányításában mutatkozó hozzá nem értés lépten-nyomon érezteti hatását. Főképp a tétovázás.

A hadművelet annak rendje és módja szerint váratlanul indult meg. Meglepetésszerűen érte a csekély erőkkel védekező fasisztákat. A köztársaságiaknak a siker továbbfejlesztésében tanúsított tétovázása és határozatlansága azonban lehetővé tette a fasisztáknak, hogy tartalékokat vessenek be, s ezzel csökkentette a támadás eredményeit.

Másfelől az aragóniai hadművelet nagymértékben hasznára vált a már-már egészen elcsendesült fronton tevékenykedő egységeknek. A katalán hadosztályok most, hogy együttműködtek a más frontokról ideérkezett csapatokkal, meggyőződtek a támadás lehetőségéről, kedvet kaptak a harcra és a támadásra.

Quintóban foglyul ejtett fasiszták elmondották, hogy parancsnokuk a megerősített körzet helyettes parancsnoki minőségében két orosz cári tiszt: egy százados és egy tábornok. A tábornok alacsony, kopasz, rosszindulatú ember. Tüzér volt és valaha az orosz Francónál teljesített szolgálatot mint az összes páncélvonatok parancsnoka.

A százados állítólag súlyosan megsebesült, és még Quinto eleste előtt meghalt. A tábornok az utolsó roham előtt eltűnt. Ennél többet a foglyok nem tudtak mondani.

A közlés teljesen valószerű. Köztudott, hogy a Franco zsoldos katonaságaként szolgáló mindenféle csőcselék között sok orosz fehérgárdista van. Most a fasiszták Quintóban elhagyott rengeteg holmijának és iratának rendezése közben a köztársasági n. hadosztály parancsnoksága talált egy iratokkal tele kopott levéltárcát. Az iratok itt vannak előttem.

Íme az első: 94 978. sz. személyi igazolvány, kiadta 1937. február 2-án a párizsi rendőrprefektus Anatolij Fok úr nevére, született 1879. július 3-án Orenburgban, foglalkozása tisztviselő, nemzetisége „orosz menekült". Az igazolványban idősebb, kopasz, bajuszos férfi arcképe.

A második igazolványt már orosz nyelven állították ki:

„A Háború Részvevőinek Orosz Nemzeti Szövetsége.

Az igazolvány tulajdonosa rendes tag, hazánk fia.

Neve: Fok, Anatolij Vlagyimirovics.

Rangja: vezérőrnagy.

Címe: Rue Abbé Groul 133.

A Szövetségbe való belépés kelte: 1936. október 15.

Kiadatott Párizsban, 1936. november 3-án. 101. sz."

Turkul tábornok s. k. elnök, Blagov kapitány s. k. főtitkár.

Pecsét es ugyanannak a kopasz, bajuszos úrnak a fényképe.

További két okmány: a Franciaországi Gallipoli Veteránok Társasága és a Franciaországi Orosz Sólymok Szövetsége nevű szervezet tagsági könyve.

Ezekben csak a dátumok és a sorszámok érdekesek. Mindkettőt 1936. november 3-án állították ki, ugyanazon a napon, ami-

kor a Háború Részvevőinek Szövetsége tagsági könyvét, s az elsőnek a sorszáma 8, a másodiké 4. Az okmányok keltezéséből és sorszámából látható, hogy nagy sietve és antedatálva adták ki őket, mielőtt tulajdonosaikat Spanyolországba expediálták.

Azután három fényképet találok a levéltárcában. Kettőn a Requeté ifjoncainak egy csoportja széles jókedvvel nevet bele a készülékbe. Kezükben zászló. A harmadik fényképen ugyanez a csoport egy ingujjban álló, összekötözött kezű és bekötött szemű embert lő agyon.

Végül egy levelet is találok a levéltárcában. Fok tábornok kapta, bizonyára még Quintóba érkezte előtt. Íme a levél:

„1937. július 16.

Kedves öreg barátom, Anatolij Vlagyimirovics!

Végre nekiültem, hogy levelet írjak neked és elmondjam, hogy s mint alakult életem sora, továbbá megkérdezzem, hogy élsz te és társaságunk tagjai.

Ami engem illet, én nagyon elégedett vagyok. Meleg fogadtatásban részesítettek, és a századparancsnok már az első napon közölte velem, hogy most napi három pesetát fogok kapni. Ezt az összeget meg is kapom. A koszt itt kitűnő. Hangsúlyozom, hogy a három pesetát minden levonás nélkül, tisztán kapom. Már egy hete egy mellvéden ülök, amely mind közül a legfelelősségteljesebb. Van itt egy Maxim géppuska, melyet nekem kellett rendbehoznom, különben legföljebb kétszáz lövést tudott volna leadni, s utána nyomban felmondta volna a szolgálatot. A tisztek itt nincsenek beosztva az egyes szakaszokhoz, úgyhogy nem is tudom, hová tartozom, de a parancsnok azt mondta, hogy kinevez az egyik mellvéd parancsnokává.

Megérkezett-e Rasevszkij, és sikerült-e megjavítani a távcsövemet? Nagy szükségem volna rá, az ellenség ugyanis négy kilométerre van tőlünk, és itt csak egy távcső van, az is színházi, nem látni vele semmit.

Jött-e levél Párizsból Sinkarenkótól, és egyáltalán mi újság? Itt elég unalmas. Az utóbbi napokban azt beszélik, hogy századunkat Zaragozába küldik pihenőre. Üdvözlök mindenkit, a zászlóaljparancsnokot és a tiszteket is.

J. Poluhin"

Más nincs a levéltárcában. De nem is kell semmi más. Így is világos minden.

Világos, hogy Francónak külön hadkiegészítő központja van orosz fehérgárdistákból, s hogy itt működik (vagy működött) Fok tábornok. Ide érkeznek külföldről „társaságunk tagjai".

Világos, hogy Párizsban ezzel a kiegészítéssel foglalkozik a Háború Részvevőinek Orosz Nemzeti Szövetsége, Turkul tábornok fasiszta fehérgárdista szervezete. Világos, hogy ezt a tevékenységét a jámbor francia „benemavatkozás" ellenére is teljesen nyugodtan és módszeresen végzi... Fok fehér tábornoknak szemmel láthatóan nincsen túlságosan rózsás élete a fekete Franco tábornoknál. És most, a pánikszerű menekülés közben még az okmányait is elveszti.

Három pesetát kapott Poluhin kapitány. „Tisztán!"

Szerencsétlen söpredéke az emberiségnek! Már 1917-ben is önmaga maradványa volt. Utána még húsz évig kellett bolyongania, lövöldöznie, gyilkolnia, géppuskával tüzelnie a népre, hogy végül is messze idegenben, ismeretlen hóhérok szolgálatában meghaljon három pesetáért...

SZEPTEMBER 18

Ragyogó napfény fürdeti s a tenger felől fújdogáló őszi szél üdíti az élénk, szép, nagy Barcelonát.

A széles sugárutakat ma teljesen elárasztja a tömeg és elborítja a tarka zászlóerdő. Háromszögletű kék zászló fehér csillagokkal, ez a „katalán baloldal". Vörös-fekete zászlók lengedeznek az anarchisták sorai fölött. A szocialista szakszervezetek és a kommunisták sarló-kalapácsos vörös zászló alatt menetelnek. De valamennyit háttérbe szorítja a rengeteg vörös sávos narancssárga lobogó, Katalónia hivatalos lobogója. Mellette a kormányépületeken a Spanyol Köztársaság zászlaja.

Száz- meg százezer tüntető zenekarokkal és énekszóval vonul át a téren, Rafael Casanova, az 1714. szeptember 11-én agyonlőtt katalán hazafi emlékműve mellett. Ezt a napot, a madridi nagyhatalmi törekvésekkel harcba szálló katalán nép hősi felkelésé-

nek napját minden évben és egyre ünnepélyesebb külsőségek közt ülik meg.

Companys elnök lép a szónoki emelvényre. Nagy lelkesedéssel fogadják. A katalán függetlenség barátairól és ellenségeiről beszél.

– Ugyanazok, akik mindig üldözték és fojtogatták a katalán hazafiakat, most lázadást robbantottak ki Spanyolországban, és idegen csapatokkal árasztották el hazánkat. Azok, akik megtiltották a katalán beszédet, most arra kényszerítik a spanyol népet, hogy idegen nyelvű katonai parancsoknak engedelmeskedjék. A maguk módján logikusan járnak el: aki gyűlöli az emberi szabadságot, lebecsüli egész népek jogait és szabadságjogait is... A köztársaság elismerte a katalán autonómiát, és ma a félsziget valamennyi népe, a köztársaság köré tömörülve, az egységes hadsereg soraiban küzd a köztársasági Spanyolország szellemi és területi függetlenségéért.

Companys beszél azokról az óriási erőfeszítésekről, amelyekre a katalán népet a mostani háború kényszeríti, azokról az erőfeszítésekről, amelyektől a győzelem függ, s szavait minduntalan éljenzés szakítja félbe. Beszél a defetistákról, akiktől meg kell tisztítani a hátországot, beszél a fasisztákról, a reakciósokról, akik átmentették magukat a köztársasági Katalóniába, s most színt változtattak, álarcot öltöttek, és titkon pánikhangulatot, elégedetlenséget keltenek, provokációkat szítanak.

– Vigyázzatok, urak! Ne higgyétek, hogy elfelejtettük fasiszta ábrázatotokat. Felismerünk és ártalmatlanná teszünk benneteket. Időtök lejárt. Napotok végleg lehanyatlott a harminchat július tizennyolcadikai történelmi harcokban. Ott állunk a vártán, és minden erőnkkel megakadályozzuk a reakció próbálkozásait.

A szónokot dörgő tapsviharral üdvözli az egész tér és mindazok, akik az utcán rádión hallgatták beszédét. A nők kendőjüket lobogtatják, a férfiak a levegőbe dobálják kalapjukat és barettjeiket. A katalánok szeretik és támogatják elnöküket. Barcelona arculata magabiztos, örömtől sugárzó, büszke, csak bizony túlságosan gondtalan.

A spanyol nép reménykedve tekint Katalóniára. Amilyen mér-

tékben összezsugorodott a védekező, antifasiszta Spanyolország területe, úgy növekedett benne Katalónia amúgy is igen nagy részaránya.

Katalónia ma a szabad köztársasági területnek több mint egyharmada. Gyáripara a köztársaság kezén maradt iparnak kétharmada. Itt él a fasiszta elnyomástól mentes spanyol proletariátus kétharmada, köztük nyolcvanötezer fémmunkás, több mint negyedmillió textilmunkás, több tízezer közlekedési, faipari, bőr- és vegyipari munkás.

Katalóniának erős export jellegű mezőgazdasága van: mandula, dió, kitűnő minőségű olívaolajak, gyümölcs, bor, parafa. Ásványkincsei: kálium, cink, ón, egy kevés szén.

Korszerű kikötői vannak, élén a nemzetközi jelentőségű barcelonai kikötővel. Három nagy vasútvonal halad itt keresztül. A köztársasági Spanyolországnak szárazföldön ma csak Katalónián át van kapcsolata a külvilággal. Röviden: Katalónia műszaki, pénzügyi és politikai-földrajzi vonatkozásban tudja fedezni a háborús szükségleteket.

Még rövidebben és kerekebben: Katalónia megmentheti a fasizmustól a köztársaságot és önmagát. Tönkre is teheti a köztársaságot és önmagát.

Égető kérdésre keresek választ. Kószálok a hatalmas, csodaszép város utcáin, a fényűző sugárutakon és avenue-kön, a szűk sikátorokban és zsákutcákban. Kutatom a fiatalok arcát – mit hajlandók adni, mit tudnak adni a háborúnak?

A katalán ifjúság jelentős része kiment a frontra. Láttuk őket Zaragozánál, Huescánál és Madridnál. Persze Katalónia ad még majd több harcost is a köztársaságnak, akárcsak Spanyolország többi része. Ember van elég – csak volna mivel felfegyverezni őket, csak volna, aki jól kiképzi őket.

De hát ez a sok millió munkaképes ember addig, amíg kimegy a frontra, már itt, a hátországban is segítheti a harcot. Minden munkáskéz közelebb hozza a győzelmet. Barcelonában még hétköznapokon is nehéz keresztülvergődni a sétálók tömegén. Sétálnak a bulvárokon, ülnek a kávéházi asztaloknál vagy egyszerűen a házak kapujába kitett székeken.

Bármilyen kínos is, meg kell mondani: az imperialista világhá-

ború idején a katalán ipar többszörösét termelte Franciaország számára annak, amit ma termel a saját országa, a köztársasági Spanyolország számára.

Akkor éjjel-nappal dolgoztak a gépek és az emberek. A vonatok végeláthatatlan sorban robogtak át a határon észak felé. A Hispano-Suiza gyár a francia légiflottának csaknem a felét ellátta repülőgépmotorral. Barcelonában gépfegyvereket, aknavetőket, puskákat, töltényeket, lövedékeket, műszaki felszerelést gyártottak. A kitűnő katalán cipő- és konfekcióüzemek nem dolgoztak a divatáruüzleteknek, hanem éjjel-nappal, szünet nélkül varrták a katonacsizmákat, az egyenruhákat, a meleg alsóneműt, a sapkákat, a tölténytáskákat. Egymás után nyíltak az új műhelyek, s nőket, öregeket, serdülő fiatalokat állítottak munkába – egész Katalónia a munkapad mellett állt.

És egyáltalán nem is virágzott fel különösebben az ország, a háborús Európa nehézségei Katalóniát sem kerülték el. Kevés volt az élelmiszer, hosszú sorok álltak kenyérért, tejért, szénért... A francia hadsereg hadbiztosságának kemény keze a vállalkozókkal együtt kényszeríteni tudta a gépeket, hogy állandóan forogjanak.

Most a katalán ipar kapacitásának még a fele sincs kihasználva. Termelvényeire a hadseregnek sokszor nincs is szüksége. Az öntödékből színházi előcsarnokokba szánt bútorok és rozsdamentes acélból készült gyerekágyak kerülnek ki. Hihetetlen, de tény: nemrégen a spanyol Hadügyminisztérium külföldön vásárolt kekiszínű szövetet és lábbelit a köztársasági hadsereg számára.

Vajon hibásak ebben a munkások?

Egyáltalán nem. A katalán munkásosztály minden áldozatot meghozott, és hajlandó ezután is minden áldozatot meghozni a fasizmus elleni szabadságharcért. Nem az ő bűne, ha az iparban mind ez ideig nem teremtettek rendet.

A legfontosabb iparágak hadicélokra való felhasználásáról és államosításáról szóló rendeletet, melyet minden hatóság, párt és szervezet jóváhagyott, a kormány mind ez ideig nem fogadta el hivatalosan. Barcelonában most is egymás munkáját akadályozza

a két kormánybizottság – egy helyi és egy valenciai –, melyeket a haditermelés szabályozására létesítettek.

Az üzemekben az üzemi „bizottságok" garázdálkodnak, azt csinálnak, ami éppen eszükbe jut. Gyakran rosszabbak, mint a vállalkozók, ráadásul értelmetlenek is, csak éppen baloldali, „forradalmi" frazeológiát használnak. A bérezésben az egyenlősdi néha már egészen nevetséges jelleget ölt. Egy minden képzettség nélküli segédmunkás napi 18 pesetát kap, egy kiválóan képzett repülőgépgyári szakmunkás 18 peseta 25 céntimót, ugyanabban a gyárban egy mérnök 19 pesetát. Az öntudatos munkások, a szakszervezeti és politikai körök harcolnak ez ellen. Az Egyesült Szocialista Párt rendelettervezetet terjesztett a kormány elé a progresszív darabbérről. A problémát pedig csak tárgyalják, tárgyalják, s a sok tárgyalásnak se vége, se hossza.

A termelési fegyelem nagyon laza a gyárakban. A demagógok minden ürügyet felhasználnak a szervezett sétafikálásra. Példának okáért a mai tüntetést, az Egyesült Szocialista Párt tiltakozása ellenére, nem délutánra, hanem reggel 9 órára hirdették meg. Ma Barcelona a tüntetés miatt nem dolgozik, holnap azért nem fog dolgozni, mert vasárnap lesz, holnapután délig pedig azért, mert – hétfő lesz. A végeredmény: két és fél kárba veszett nap a háború kellős közepén, amikor Spanyolország fele az ellenség kezén van.

Barcelona ma sokkal szűkösebben él, mint Valencia, Alicante, Albacete. A legtermékenyebb mezőgazdasági terület központjában, a gabonában gazdag Aragónia tőszomszédságában, a tenger partján nincs elegendő kenyér, se zöldségféle, se hal, se cukor. A lapok rengeteget vitáznak erről, a városi hatóságok hosszú magyarázatokba bocsátkoznak. Hivatkoznak arra, hogy nincs valuta az élelmiszervásárlásra, hogy nincs hajó a szállításra. Valójában a számtalan szabályozó bizottság egyike export-tilalmat rendelt el a legértékesebb katalán kiviteli cikkekre azzal, hogy maga szervezi meg a kivitelt. Hatalmas árukészletek hevernek export minőségű mandulából, dióból, olajból, parafából, cinkből, ónból, káliumból. Ugyanakkor magánkereskedők valamilyen úton-módon eljuttatják ezeket a cikkeket Valenciáig, Alicantéig, elszállítják külföldre, és bezsebelik a valutát.

Nem hiába beszélt Companys a defetistákról. Nemcsak a képzeletben élnek. Felfújják a balsikereket és a hibákat, megjövendölik a fasiszták győzelmét, azt erősítgetik, hogy Katalóniának megvannak a maga különálló katalán érdekei. Barcelona burzsoá negyedeiben, jóllehet ez a város van a legmesszebb a fronttól, sokkal gyakrabban lát az ember ellenséges arcokat, hall siránkozást a háború miatt vagy egyszerűen rosszindulatú kifakadásokat, mint bárhol másutt.

A mostani katalán kormány erélyesen küzd a defetisták és a szeparatisták ellen, megbünteti a spekulánsokat, a termelés dezorganizálóit, a szabotálókat, kártevőket, kémeket. Az utóbbi hónapok során elég jelentős sikereket ért el: a gyárak ma már mégiscsak sokkal inkább hasonlítanak hadiüzemekre, mint májusban. De még a kormány munkájában is jócskán akad kedélyeskedés, hiszékenység és apró-cseprő dolgokkal való bíbelődés.

A politikai szervezetekben, a pártokban és a szakszervezetekben most ismét fokozódott a kölcsönös megértés, erősödött a készség az egyesülésre, az összefogásra a közös ellenség ellen. Kevesebb lett a civódás, a semmiségek miatt kirobbanó konfliktus, a l'art pour l'art vitatkozás, több a komolyság és a felelősségérzet. A komoly, sorsdöntő helyzet kényszerítő hatására alakult ez így. A tömegek követelik ezt, azok, akiknek eltökélt szándékuk, hogy utolsó csepp vérükig harcolnak halálos ellenségük, a fasizmus ellen, és akiknek ehhez két dologra van szükségük: egységre és szervezetre.

SZEPTEMBER 25

Madridban a lázadók újabb szervezetét, illegális kártevő, kém- és terrortevékenység szerteágazó rendszerét leplezték le. Letartóztattak sok száz fasiszta ügynököt, köztük igen tekintélyes személyeket is. Csupán a vezetőség maradt sértetlen. Nyugodtan él Madrid szívében, egy saroknyira tőlünk, a törvény és a diplomáciai sérthetetlenség oltalma alatt.

Ez a központ, mely a chilei követség épületében bújt meg, négy önállóan működő csoportot egyesített. Az első, a csoportot vezető két fasisztáról elnevezett Galán y Breu csoport funkciója

az összes fasiszta erők ellenőrzése, megfigyelése és általános felügyelete volt. Galánt letartóztatták.

A második, a katonai-polgári csoport rendeltetése az volt, hogy kártevő tevékenységet fejtsen ki és szabotázsakciókat szervezzen a madridi városi élet valamennyi ágában, hogy a Madrid elleni újabb támadás pillanatában elfoglalja a főváros legfontosabb gócait, a távírdát, a telefont, az élelmiszerraktárakat, a villamost, a földalattit, és azonnal állítsa őket Franco szolgálatába. Ez a csoport tartotta a kapcsolatot Franco területével.

A csoportot különleges egységekre osztották, melyeket „éveknek" neveztek el. Az „év" parancsnokának keze alá 365 fasiszta tartozott, akiket „hónapokra" és „hetekre" osztottak fel, élükön a „hét"- és „hónap"-parancsnokokkal. A szervezet tagjait meghatározott naptári napokkal jelölték, s igazolásul a naptárból kitépett lap szolgált. Hat ilyen osztagot alakítottak, s számozásuk 1930-tól 1935-ig terjedt.

A harmadik csoport neve „fehér hadoszlop" volt. Ide tartoztak a külföldi missziók épületeiben rejtőzködő összes fasiszták. Ezek az emberek nem mehetnek ki az utcára: letartóztatná őket az épület bejáratánál tartózkodó állandó őrség. De a követségi tisztviselők útján kapcsolatot tartanak a városban működő kémekkel, éjszaka pedig rádión közlik értesüléseiket a lázadókkal.

A negyedik, a katonai csoport, 300 főből álló banderákra oszlott. Valamennyi banderában tíz, egyenként 30 főből álló szekció volt, a szekciók pedig 10 főből álló falangékra oszlottak. Feladatuk az volt, hogy a fasiszták újabb támadásával egyidejűleg támadást indítsanak a városon belül, fegyveresen behatoljanak a házakba, szállodákba, parancsnokságokra. Már 17 bandera alakult meg.

A benderákba szervezett elemek között voltak katonák a madridi köztársasági gárdából, a közlekedési őrségből, a Belügy- és a Hadügyminisztérium őrségéből, a rendőri páncélos erőkből. Valamennyiüket letartóztatták.

Az összeesküvők között elfogtak számos közismert madridi személyiséget, akik magas állásokat töltöttek be a királyság, a Lerroux-kormányzat és Gil Robles diktatúrája idején. Köztük van señor Pino, a távíróhivatal volt igazgatója és Cornejo kapi-

tány, a királyi tengerészeti miniszter fivére. A legnagyobb fogásnak a chilei Manuel Asensio bizonyult. Ez a spekuláns és kém három madridi üzlet tulajdonosa, ugyanakkor „év"-parancsnok volt. Asensio üzleteiben az üzleti órákban, magukat „vásárlóknak" álcázva gyűltek össze a fasiszták.

Mondani sem kell, mekkora győzelme volt a köztársaságiaknak az újabb fasiszta szervezet leleplezése és szétzúzása.

SZEPTEMBER 26

Az újabb nagyszabású fasiszta összeesküvés leleplezése felkavarta Madridot. Tegnap és ma ez volt a fő és egyedüli beszédtéma az utcán, a villamoson, a metrón, a gyárakban, a lövészárkokban, az élelmiszerért sorbanállók között. Sok helyütt tartottak röpgyűléseket, melyeken követelték a letartóztatott összeesküvők agyonlövetését.

Egyre folynak a letartóztatások. Lefogtak még néhány „hónap"-parancsnokot: cinkostársaik adták ki őket kegyelem reményében.

Az összeesküvők, kihasználva a madridi hatóságoknál uralkodó nemtörődömséget, kiügyeskedték, hogy a jelenleg üresen álló minisztériumi épületek termeiben tartsák katonai gyűléseiket. Hivatalos blankettákon leveleztek, kormánygépkocsikon utazgattak, fegyvereiket katonai közraktárakban tartották. Magabiztosságukban és arcátlanságukban odáig mentek, hogy señor Pino, a madridi távíróhivatal volt vezérigazgatója közvetlen vezetéket akart lefektetni Madridtól a frontvonalon át a lázadók területéig. Világos nappal, egészen nyíltan fektetik le a lövészárkokig, éjjel pedig átvezetik a semleges övezeten, és egy meghatározott helyen átadják a végét a fasisztáknak. Ennek a valóban megható vállalkozásnak a végrehajtását csupán Pino letartóztatása zavarta meg.

Az összeesküvés leleplezésével kapcsolatban az argentin és a chilei diplomáciai képviselő cáfolatokkal és sajnálkozásokkal teli fanyalgó jegyzéket intézett a Külügyminisztériumhoz. Az argentin misszió kijelentette, hogy a letartóztatott személyek egyikemásika nem a misszió tagja, hanem csak az ellátási részleg alkal-

mazottja, ám ha ez a részleg nem neki megfelelő funkciókat lát el, és ha a kormány szükségesnek tartja, a misszió kész felszámolni ezt a részleget.

Ez a gunyoros köntörfalazás a szó szoros értelmében kihozta a sodrából Madrid lakosságát.

A másik, ami felháborítja a madridi köztársasági köröket, az, hogy az újabb összeesküvés részeseinek majdnem a felét már korábban is letartóztatták a lázadók támogatásának vádjával, de az igazságügyi hatóságok szabadlábra helyezték őket. A *Politica* című baloldali köztársasági lap tűrhetetlennek tartja a bíróságoknak azt a gyakorlatát, hogy megszüntetik az eljárást olyanok ellen, akiket mint a Falange Española tagjait tartóztattak le.

Tegnap tudomásunkra jutott, hogy újabb fasiszta fészkeket lepleztek le Barcelonában, nagyjából az eddigiekhez hasonló típusúakat. Munkamódszereik is azonosak voltak. A város központjában levő Radio Nacional titkárságáról a fasiszták mindennap mintegy másfélezer, fasiszta röplapokat tartalmazó borítékot küldtek szét. Az egyik röplap a POUM védelmével kezdődik, s trockista kirohanásokat intéz az Egyesült Szocialista Párt ellen, majd ezekkel a szavakkal végződik: „Éljen a legyőzhetetlen Franco!"

Jogosan állíthatjuk, hogy a köztársasági kémelhárító és biztonsági szervek munkája lényegesen megjavult.

SZEPTEMBER 28

Fiataljaink olvassák és tanulmányozzák az oroszországi polgárháború történetét. Már csaknem húsz esztendeje annak, hogy a fehér tábornokok – a cár, a földesurak és a kapitalisták kiszolgálói – a vörös Moszkva, a vörös Petrográd, a szovjet köztársaság ellen vezették ezredeiket. A munkások és parasztok hadserege hosszú, nehéz és diadalmas harcban visszavetette, majd szétzúzta, végül kiűzte országából a fehérgárdista cári csapatok maradványait. A fehér tábornokok a berlini kocsmák pultjai mögé álltak, párizsi taxik volánjához ültek.

Ez történelem. Gyermekeink és ifjaink úgy olvasnak róla, mint

a tatárok elleni csatákról, mint az ál-Dmitrijről, mint Szevasztopol ostromáról és egyéb régmúlt dolgokról.

De az ál-Dmitrij régen elporladt már, viszont a XX. század fehér tábornokai élnek. Minthogy ahhoz nincs erejük, hogy ismét megtámadják volt hazájukat, bolyonganak a nagyvilágban, és kutatják, hol lehet bosszút állni.

Nem maradt se hatalmuk, se erejük, sem képességeik. Csak a gyűlölet maradt meg bennük, az olthatatlan gyűlölet a nép iránt, minden nép iránt, a dolgozók, minden dolgozó iránt, és ezt a gyűlöletet mint valami árucikket kínálják olcsó áron, „önköltségen" a nép valamennyi fegyveres hóhérának. Ezt a gyűlöletet szívesen megveszik tőlük, és ők boldogok, ha gyilkolhatnak, ha nem szovjet, hát legalább külföldi – kínai, spanyol – munkásokat.

Fok, az orosz cári tábornok 1920-ban a perekopi tüzérség parancsnoka volt. Perekopot elfoglalta a Vörös Hadsereg. A tábornok többedmagával a Krímbe, majd külföldre menekült.

Tizenhét esztendővel később, 1937-ben ez a tábornok Spanyolországban az aragóniai Quinto megerősített körzetének tüzérparancsnoka. A spanyol nép csapatai elfoglalták Quintót. Fok tábornok elmenekül, menekülés közben Quintóban hagyja levéltárcáját és a tábori irattárat tartalmazó bőröndjét.

A levéltárca tartalmát már ismeri az olvasó. Most, a harcok közötti nyugodt napokban volt időnk átlapozni a tábornoki bőrönd iratait: a tábornok címére érkezett leveleket és az általa írt levelek másolatait. Aligha volna értelme valamennyit teljes egészében ismertetni, de van köztük olyan, amely igen tanulságos.

„Anatolij Fok brigádtábornok úrnak. Szövetségünk szabályzata értelmében önt a mai nappal további intézkedésig kinevezzük képviselőnkké az I. hadtest volt frontharcosainak társasága mellé, a szabályzatból eredő összes jogokkal. Felhatalmazzuk önt, hogy minden szükséges esetben képviselje szövetségünket a különféle személyek, valamint francia szervezetek és intézmények előtt.

Paul Chatilov elnök, André Stanislavsky vezérkari ezredes, főtitkár.

(A párizsi általános katonai szövetség megbízólevele 1935. május 21-ről.)

„Ez év augusztus 3-án Párizsban a drozdovi alakulatok tisztjei gyűlést tartottak, melyen Fok vezérőrnagy, a franciaországi I. hadtest csoportparancsnoka elnökölt. Ezen a gyűlésen megvitatták a 14. sz. parancsot és Kuszonszkij tábornok ez év július 28-i körlevelét, melyek Turkul vezérőrnagynak az általános katonai szövetségből való kilépésére vonatkoztak. A kilépés oka Turkul tábornoknak az a feltétlen óhaja, hogy az általa alakított és az általános katonai szövetségtől független politikai szervezetet vezesse. Hogy ennek a gyűlésnek mennyire nem volt még csak formálisan sem tiszti gyűlés jellege, arról tanúskodik az, hogy hölgyek is részt vettek rajta, és egyes »beszédeket« állandó taps kísért. Ez a jelenség helyénvaló lehet társadalmi és politikai szervezetek gyűlésein, de katonai szervezet gyűlésén semmiképpen sem. Katonai gyűléseken a szomorú emlékezetű 1917-es esztendőben került sor először ilyesmire.

Figyelembe véve Fok vezérőrnagy korát, szolgálati idejét és katonai érdemeit, csupán arra szorítkozom, hogy megrovásban részesítsem, amiért eltűrte a drozdovi alakulatok ez év augusztus 3-án összegyűlt tisztjeinek tömeges fegyelmezetlenkedését, sőt annak élére állt . . ."

(Miller tábornoknak a párizsi általános katonai szövetségre vonatkozó parancsából; 1936. augusztus 17.)

„. . . Most, a fentebb kifejtettek után immár teljesen világosak ön előtt azok az okok, melyek arra késztettek, hogy bejelentsem kilépésemet az általános katonai szövetségből, továbbá az, hogy nem óhajtok önökkel tovább együttműködni. Világos az is, hogy az összes fentebb említett körülmények cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy főképpen kinek köszönhető az általános katonai szövetség széthullása, és ki az, aki tevékenységével helyrehozhatatlan kárt okozott és okoz a szövetségnek azzal, hogy úgy kezeli, mint egyet a számos katonai szervezet közül. Ez nem más, mint ön. Úgy vélem, ha meg akarjuk menteni az általános katonai szövetséget a végleges széthullástól, és ismét alapvető feladatának – a bolsevikok elleni aktív harcnak – szolgálatába akarjuk állí-

tani, önnek távoznia kell arról a posztról, melyet most betölt, és módot kell találni, hogy átadja ezt a posztot egy erélyesebb, keményebb személynek, aki helyesen értelmezi a helyzetet és a bolsevikok elleni harc feladatait. Számítok rá egyrészt, hogy ön, hasonlóan hozzám, felismeri, mennyire káros volna a társadalmi bírósághoz fordulni. Másrészt remélem, ön is megérti, hogy a részletek, okmányok és tanúvallomások szellőztetése nélkül kell távoznia.

Tisztelettel
A. Fok"
(A Miller tábornokhoz írt levélből.)

„Kedves Anton Vasziljevics!

Már három napja, hogy Sinkarenko tábornokkal, Krivosejin és Poluhin kapitánnyal San Sebastiánban vagyok. Hogyan fogadtak bennünket? Minden vonatkozásban a lehető legjobban és legelőzékenyebben. Azok, akik közülünk a nemzeti Spanyolországért, a III. Internacionálé ellen, más szóval: a bolsevikok ellen fognak harcolni, ezzel a fehér Oroszországgal szembeni kötelességüket fogják leróni.

Üdvözlet a drozdoviaknak és a frontharcos szövetség minden tagjának, valamint a kedves hölgyeiknek!

A. Fok"
(A Turkul tábornokhoz intézett levélből.)

„Kedves Anton Vasziljevics!

Valamennyiünket besoroltak már. Hogy ne töltsem meg levelemet helyzetünk részletes leírásával (ezt megtudhatod V. V. Scsavinszkijtól), csupán azt közlöm veled, hogy valamennyiünket kiképző tisztté neveztek ki, és csak egyetlen körülmény hat rám nyomasztóan, nevezetesen az, hogy a spanyol nyelvtudás hiánya folytán nem tudok annyit használni, amennyit, érzem, tudnék ... Meg kell mondanom, hogy a spanyol munkásosztályt, akárcsak az egész világ munkásait, megfertőzte a kommunizmus, a marxizmus. Erre mutatnak az üresen álló gyárak ...

Volna egy kérésem: mivel anyagilag teljesen kikészültem,

küldj támogatást, ha van rá módod. Címem a régi: Hotel España. Ezt el lehet intézni néhány szívélyes sorral, melyben közlöd, hogy nekem küldöd."

(A Turkul tábornokhoz írt levélből.)

Fok tábornok iratai okmányszerűen bizonyítják, hogy a fehérgárdista emigráció egy részének, amely különösen szoros kapcsolatban állt a német–olasz intervenciósokkal, megvolt a maga leszámolni valója a napokban eltűnt Miller tábornokkal.

Érdekes megjegyezni, hogy a párizsi sajtó egyenesen Miller elrablásával vádolja Turkul tábornokot, akivel Fok levelezésben állt.

A fehérgárdista vadállatok még nem pusztultak el. Mint ahogy a ragadozóknál szokásos, egymással marakodnak, nem tudnak megosztozni a koncon, melyet jelenlegi gazdáik, a fasiszták vetnek oda nekik. Ezeknek a német és japán parancsnokságoktól és kémszolgálatoktól kapott könyöradományoknak az elosztása miatt keletkeznek a viszályok, a széthúzások, a kölcsönös intrikák és a bűncselekmények. Pénz és vér, kémkedés és provokáció, gyilkolás és rablás – így festenek a hétköznapjai a fehérgárdista emigránsoknak, akik valamikor az orosz cári hadsereg tábornokai voltak, most pedig a Requeté, a falangisták, a szamurájok, a rohamosztagosok, a feketeingesek ifjú és buzgó hívei.

Ifjúságunk az apák elbeszéléseiből ismeri a cári lakájok elleni harcot; hadd tudja meg, hogy ezek a kivénhedt sakálok még ma is megszerzik a maguk zsákmányát mások rablásaiból és véres lakomák ételmaradékaiból.

SZEPTEMBER 29

Mire lehet jó egy lelőtt és zuhanás közben teljesen kiégett német hárommotoros Junkers?

Hát erre:

A tönkretett, megcsonkított madár hatalmas testrészeit gondosan összerakták. Itt van széttört mellkasa, emitt hosszú gólyalábai, meggörbült, kifordult szárnyai, amott pedig majdnem az egész farka. Az meg ott a hosszú feljárólépcső, ezen jártak be

a fasiszta repülők a fémragadozó potrohába. Mindez összevissza törve, agyonfüstölve, deformálódva, de végeredményben most is ugyanaz, ami volt – fém.

Két legény érkezik felváltva motoros targoncájával a fémhalomhoz, ráraknak kocsijukra egy adagot a gépmadár testrészeiből és belsőségeiből, s már szállítják is az elektromos kemencéhez. A fasiszta madár itt a saját zsírjában sül – más szóval: beolvasztják a dúralumíniumot.

A kemence a gyárudvar közepén áll, körülötte munkások sürgölődnek művezetők és mérnökök irányítása mellett. Az öntöde kemencéje, akárcsak az egész gyár, teljes kapacitással dolgozik. Madridban dolgozik, a főváros szélén, pontosan egy kilométerre a lövészárkok első vonalaitól. Valahol egészen közel működik a tüzérség, de senki sem reagál az ágyúszóra; az ágyúzás csupán azt juttatja az emberek eszébe, hogy a hadseregnek lőszerre van szüksége, s hogy a lőszer nem terem a fán, mint az olajbogyó.

Itt egy szerény kis gyáracska dolgozott, különféle vízvezeték-alkatrészeket gyártott. Most mindenhová új gépeket, kovácskalapácsokat állítottak be, kibővítették a modellezőt, a formázót és a tisztítóműhelyt. Lázas munka folyik mindenütt. Szünet nélkül, három műszakban dolgoznak, a munka végeztével nem sietnek el, s gyakran kérnek engedélyt, hogy egy-két órával tovább dolgozzanak, nehogy valami befejezetlenül maradjon.

A munka irányítója Para, egy zsémbes, morcos, de jólelkű öreg. Olajos fekete zubbonyán kapitányi rangjelzés. Fémmunkás, párton kívüli. Két fia a fronton van, ő maga meg már fél éve egyetlen éjszaka sem ment haza aludni. Állandóan a műhelyeket járja, és csak késő éjjel fekszik le rövid időre az irodában egy durva matracra.

Csak a legnagyobb lelkesedés hangján lehet szólni arról, ahogyan az ostromlott Madridban, a szó szoros értelmében ellenséges tűzben kialakult és megerősödött a köztársasági hadiipar. A munkások kezdeményező kedve, a proletár lelkesedés csodákat művelt. Madridban ma teljes erővel és szünet nélkül dolgoznak mindazok a fémfeldolgozó és elektrotechnikai üze-

mek, amelyekben nem tett kárt a tüzérség és a légierő. Egyre újabb hadfelszerelések s a háborúban nélkülözhetetlen különféle gépezetek gyártását vezetik be.

A köztársasági hadseregnek égetően szüksége van nagyméretű légvédelmi fényszórókra. Most már megmondhatjuk: a nyár elején az egész köztársaság területén mindössze tizenkét ilyen fényszóró volt! Ez a gép igen drága, bonyolult, és Spanyolországban sohasem gyártották. Kilencszáztizennégy különféle alkatrész van benne, köztük egy másfél méter átmérőjű konkáv tükör... Miután a megrendelést különböző helyeken teljesíthetetlennek minősítették, a madridiak felajánlották a teljesítést. Vettek egy legújabb típusú külföldi fényszórót, áttanulmányozták a rajzait, és elkezdték a gyártást. Most kisebb-nagyobb fényszórókat gyártanak az öreg Para irányítása mellett, óriási, szinte mámoros igyekezettel.

Para rámordul egy ifjúmunkásra: miért nem adta még le az alkatrészt? A fiú úgy tesz, mintha nem hallaná, újra és újra csiszol valamit a kis alátétlemezen. Végül odamegy az öreghez, két tenyerén két alkatrészt tart: a külföldit és a magáét. Az övé sokkal tisztább és pontosabb – ezt még a zsémbes Para is elismeri. A csiszolómunkás elmegy, ravaszul hunyorítva a szemével. Spanyolról a mi nyelvünkre lefordítva ez annyit jelent: Mi sem tegnap bújtunk ki a tojásból!

A munkások, hogy el tudják látni üzemüket nyersanyaggal, külön fémgyűjtő brigádokat alakítottak. A háborúban sok a fémhulladék. A fiúk bejárják a harcmezőket, és fonott kosarakba gyűjtik az elhasznált fémet. A brunetei hadművelet három hétre ellátta az üzemeket nyersanyaggal. Különösen fontosak a lelőtt repülőgépek. Ez a legpompásabb zsákmány, királyi vad: könnyű és színesfémek... A madridiak egész expedíciót indítottak Aragóniába, és onnan szép csöndben kétkerekű kocsikon, öszvérháton elhordták a fémhulladékot. Az csak természetes, hogy a brigádok saját városukat is átkutatják.

Para mester végigmegy a műhelyeken, otthonosan kinyitja a hátsó ajtót – s egyszerre csodálatos látvány tárul elém. Alig hiszek a szememnek: tizenöt földmunkás egy nagy, legalább hatvan méter széles alapárok ásásának befejezéséhez közeledik.

Egyik szélén már a téglaalapot rakják. Ugyanitt olvasztókemencét szerelnek.

– Új öntödét építünk! A régiben már nem férünk el. Jöjjön el három hét múlva, akkor fogjuk üzembe helyezni.

Franco hadserege Madridban akarja tölteni a telet. A madridi munkások pedig ezalatt új üzemrészeket építenek. Míg a két testvér puskával a kezében nyugodtan tartja vissza az ellenséget, apjuk ugyanolyan nyugodtan rakja le az antifasiszta védelmi ipar új üzemrészének alapjait.

Vajon ez a Para, ez a munkás-kapitány az egyetlen, aki fiait a fronton, építőművészetét pedig Madridban állítja a szabadságharc szolgálatába?

Próbálom megfigyelni, hogyan készülnek az új, nagy fényszórók. A megrendelést szétosztották tizenöt vállalat között, és mindenütt lázas munka folyik. Ha korog is a gyomor, nagy a lelkesedés.

Egy üres autóbusz-szín alatt egy ugyancsak kapitányi rangjelzéssel ellátott munkás, Jesús Bareira Sánchez teljesen új hadiüzemet rendezett be. Hogy honnan mindenhonnan szedte össze az üzem számára a gépeket! Madrid egyik sűrűn lakott részében egy üzem a tűzvonalba került; kétszáz méterre voltak tőle a fasiszta lövészárkok. A lövedékek természetesen megrongálták a gyár tetejét, átlyuggatták a falait. Bareira elhatározta, hogy elszállítja onnan a gépeket és a rézkészletet. A rézzel nem is volt semmi baj: éjnek idején vitték el szamarakkal a lövészárkokon át. De a gépekkel micsoda cirkusz volt! Amikor a brigád éjjel kopácsolni kezdett, a lázadók azt hitték, hogy valami nagy támadás készül, és valósággal elárasztották a gyárat lövedékekkel. Az még csak eszükbe sem jutott, hogy ezek az őrültek a gépeket akarják elszállítani... De az „őrültek" mégis elérték céljukat. A gépek most biztonságban vannak, a szíjak forognak.

Bareira megmutatja üzemét, mely négy hónap alatt nőtt ki a földből. Ő is részt vesz a fényszórók gyártásában. De ezen kívül is van mivel dicsekednie. A gyárban páncélosok készülnek, éppen itt van belőlük kerek egy tucat. És még néhány játékszer... Bareira gondol a holnapra is: az emeleten üzemi iskolát rendeztek be, itt tanulják az ifjak a lakatos- és szerelőmesterséget.

Aztán lemegyünk a föld alá, egy fedett vasbetonalagútba. Az alagút hossza kereken száz méter, se nem több, se nem kevesebb. Itt végzik a páncélkocsik a próbalövéseket, ugyanakkor ez az alagút az üzem munkásainak óvóhelye. Hat hét alatt készült el!

Újra fent vagyunk. Bareira megmutatja az ebédlőt, a zuhanyozókat, a fürdőszobákat, a klubot. Búcsúzóul megmutat egy még nem egészen kész, nagy, ötemeletes lakóházat az utca túloldalán.

– Arra gondoltunk, hogy lefoglaljuk, és a lakásokat a munkásainknak adjuk. Persze bevakoljuk és elvégezzük az utolsó simításokat. Mi a véleménye?

Nincs jogom semmiféle tanácsot adni Bareirának. De nyilvánvaló, hogy ő és társai tanács nélkül is birtokukba veszik az épületet. Volt tulajdonosa biztos messze jár, valahol a lövészárkokon túl. A demokratikus, antifasiszta Spanyol Köztársaságban pedig aligha fogja valaki elvitatni ezt a házat a munkásoktól, akik ott átellenben, anyagi eszközök és beruházások nélkül, hulladékokból nagy teljesítményű hadiüzemet létesítettek, és sok millió értékű hadianyagot adnak az államnak.

... A különféle gyárakban való hosszas csatangolás után végre elvergődtünk oda, ahol a fényszórókat összeszerelik és útnak indítják. A nagy vasúti műhelyekben idős munkások, akiknek ideiglenesen meg kellett válniok rendes munkájuktól, nagy igyekezettel és szeretettel csinosítják a nagy fény-gépeket.

A lelőtt Junkers-ragadozók alumíniumhúsa most azoknak az óriási tükröknek a foglalata lett, melyekben meg lehet pillantani s melyek segítségével le lehet lőni más fasiszta madarakat.

A madridi fényszórók tucatjai védik már Valencia és Barcelona egét.

OKTÓBER 1

A Cortes rendes ülésszakának megnyitását nagy zenebona előzte meg Franco táborában és külföldön egyaránt. A lázadók állandóan azt hajtogatták sajtójukban és rádiójukban, hogy a spanyol parlament már rég megszűnt létezni, hogy egy része a burgosi

hatalmat támogatja, másik része emigrált, a harmadik életét vesztette, a negyediket, a „vöröset" pedig nem is kell figyelemre méltatni. Amellett a parlament már rég nem ült össze, a kormány nem számol be előtte, de ha beszámolna, az sem sokat nyomna a latban, mert a parlament jóváhagyásának úgy sincsen semmiféle törvényes ereje.

Mindez szemenszedett hazugság. Jól tudjuk, hogy a népfrontkormány éppen azért jutott hatalomra, mert az ország olyan parlamentet választott, amelyben a demokratikus és baloldali képviselők túlnyomó többségben vannak, a fasiszták pedig csupán maroknyi csoporttal képviseltették magukat. Ezen a maroknyi csoporton kívül a Spanyol Köztársaság parlamentje teljes egészében, függetlenül a pártok közötti politikai ellentétektől, ma is alkotmányosnak és törvényesnek tartja magát, beleértve a mérsékelten jobboldali pártok számos képviselőjét is. Egyesek közülük, így Portela Valladares, a minisztertanács volt elnöke is, külföldről jöttek haza a parlament ülésszakára, ezzel is hangsúlyozni akarván, hogy elismerik a mai Spanyolország rendszerének alkotmányosságát. Mások táviratban jelentették be, hogy betegek vagy – mint az asturiaiak – hogy fizikailag képtelenek eljutni Valenciába. A táviratok küldői egyben üdvözlik a parlamentet és a kormányt. És a Cortes összeült, pontosan az alkotmányban meghatározott időpontban.

A volt valenciai tőzsde épülete előtt reggel óta óriási a tömeg. A népszerű képviselőket és minisztereket éljenzéssel, felkiáltásokkal fogadják, a népszerűtleneket és azokat, akik most tértek vissza az emigrációból, hűvös, de udvarias érdeklődéssel veszik körül. Senki sem támad rájuk, senki sem próbálja darabokra tépni őket, amint azt a fasiszta sajtó jövendölte, amikor megpróbálta lebeszélni őket a valenciai utazásról. A diplomáciai páholyban Nagy-Britannia, Franciaország, az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Belgium, Svédország, Csehszlovákia, Argentína képviselői, a brit parlamenti küldöttség és más tekintélyes vendégek foglalnak helyet.

A folyosókon reggel óta sok szó esik arról a nagyszabású ellenzéki beszédről, melyre állítólag Largo Caballero készül. De mire az ülés megnyitására kerül a sor, kiderül, hogy Caballero

ma nem beszélhet. Mára tűzték ki az Általános Munkásszövetség Országos Bizottságának ülését, melyen a Bizottság tagjai el akarták ítélni Caballerónak a szövetséget bomlasztó tevékenységét, és el akarták távolítani őt főtitkári tisztségéből.

A makacs öreg tehetetlen haragjában nem gondolt ki se többet, se kevesebbet: bezárkózott a titkárság helyiségébe, és senkit sem engedett be. Az Országos Bizottság másutt ült össze, és estére leváltották Caballerót.

Az ülésszakot megnyitó Martínez Barrio, a Cortes elnöke első szavaival a köztársasági hadseregről emlékezik meg, amely a szárazföldön, a tengeren és a levegőben hősiesen és kitartóan védelmezi Spanyolország függetlenségét és szabadságát.

OKTÓBER 17

Megint heves, elkeseredett harcok dúlnak a fasiszta Zaragozához vezető utakon. Huszadszor mondjuk már, hogy „heves, elkeseredett", mégsem ismételjük magunkat. A spanyolországi háború minden újabb szakaszában elkeseredettebb a küzdelem, nagyobb a tűzerő, jobb a technikai ellátottság, több az áldozat.

Nem tudom, hogyan fogja értékelni a mai napot a Hadügyminisztérium jelentése. A valenciai lap holnapután érkezik ide, előbb autón szállítják a nagy utakon, aztán motorkerékpáron a mezei utakon, majd pedig öszvéren a hegyi utakon.

De addigra a mai nap már összefolyik a többivel, nehéz lesz visszaemlékezni minden részletére az eddig eltelt négyszáz nap között. Most, amikor csak az imént borult rá az éj fekete fátyla, még szemünk előtt van . . .

Most senkit sem kell itt agitálni az erődítés szükségességének elismerésére. A repülőgépek mindenkit meggyőztek felőle. Az emberek irigykedve nézik s egymástól kérik kölcsön az ásókat. Akinek egy óránál tovább kell egy helyen maradnia a mezőn, már fürkészi a terepet, nem lát-e valahol valami mélyedést vagy repedést a földben. Ha nem, akkor elkezd ásni, kapirgálni, ha nincs ásó, hát késsel vagy az alumíniumcsajkával; egyesek olyan élesre köszörülik a szélét, mint a kés. Az ásást ma már senki sem

tekinti fölösleges időtöltésnek. Ma is, alighogy hozták a kávés kondért, máris megjelentek a repülőgépek.

Nem sokan voltak: négy Junkers tizenkét Fiat kíséretében. Azonnal szemben találták magukat a köztársaságiakkal. Légiharc. A bombavetők elkotródnak. A végén az egyik lezuhan, a másik háromból ejtőernyők válnak ki, egészen közel... Egy órával később egymás után hoznak két fogoly olasz pilótát. A szomszédos brigádból telefonálnak, hogy ott elfogtak egy harmadikat: a sziklák mögé esett és megpróbált védekezni. A negyedik halálra zúzta magát.

Tizenegykor a köztársaságiak megindítják az első rohamukat. Át kell törni Fuentes de Ebrónál, a Zaragoza környéki egyik fontos frontszakaszon. Zaragoza maga is erőd, régi és híres erőd. De most a németek a körkörös védelmi pontok egész csoportjával egészítették ki erődjeit: Belchite, Mediana, Quinto, Villamayor, Fuete. Egy részük már elesett, egy részük tüzérséggel, újabb erődítményekkel és csapatutánpótlásokkal megerősítve védekezik.

Az első roham nem sikerült. 13 óra 30 percre tűzték ki a másodikat. Pontosan 13 óra 20 perckor motorzúgás hallatszik; mindenki elrejtőzik a fedezékekben, de néhány pillanattal később már ki is ugranak: kormányrepülőgépek közelednek. Egészen alacsonyra ereszkednek, hogy felismerhetővé váljon a felségjelük, majd felemelkednek, és egy perc múlva izgatottan látjuk, hogy a fasiszta lövészárkok fölött az egész látóhatár füstbe burkolózott.

Máris előrenyomul a harckocsik csoportja. Egynémelyiknek a páncélján gyalogosok ülnek, rohamozók, vakmerő spanyol fiatalok.

Innen, a szikláról jól lehet látni a roham minden részletét. Most a harckocsik elérik a szögesdrótot. Most áttörik. Itt a harckocsikon ülő gyalogosoknak nyomban le kell ugraniuk és hasra kell vágódniuk. De ezek az őrült fiúk továbbmennek. Miért? Miért?! Már kaszálják is őket a géppuskák és a tankelhárító ágyúk. Nem, ezt nem lehet nézni! Úgy hullanak, mint az alma a fáról. Vajon közöttük van-e az a fedetlen fejű, tizenhat éves önkéntes is, aki fél órával ezelőtt előttem ugrott fel a tankra?...

A lázadók valóságos tűzfelhővel fogadják a harckocsi-csoportot.

A lövedékek becsapódásai szoros gyűrűként követik a tankokat útjukon. A tankelhárító lövedékek egy része egészen idáig eljön; ezek a lövedékek nem fütyülnek, hanem vonítanak; ellenszenves, mély vonítás ez, olyan, mint a köszörűkő hangja, robbanásuk pedig, amikor kőhöz ütődnek, éles és hangos.

A fasiszta lövészárkokban kitört a pánik. Az emberek kiugrálnak, kegyelmet kérően magasra emelik puskájukat. De amikor a tank átgördül a futóárkon és továbbnyomul, azok, akik életben maradtak, magukhoz térnek és tovább lövöldöznek. Ezt sehogyan sem lehet elkerülni, így a tűzfüggöny, ha nem is szorosan, de összezárul a harckocsik mögött. A gyalogosok közül nem soknak sikerült utánuk szivárogni. De a balszárny felől a köztársaságiak elfoglalták és szilárdan tartják az ellenfél lövészárkait.

Az első vonalban a spanyolok amerikaiakkal együtt támadnak. A spanyol katonák némán verekednek. Egészen gyerekes módon öklükkel verik a puskájukat vagy géppuskájukat, ha csütörtököt mond vagy ha nincs töltény. Az amerikaiak szünet nélkül hosszú, kacskaringós káromkodásokat morzsolnak a fogaik közt. Csak egyikük, egy ősz hajú, beesett arcú, régimódi fémkeretes szemüveget viselő munkás kúszik át csendben, szótlanul egyik géppuskától a másikhoz, és kijavítja a hibákat. A spanyolok „jenkinek" nevezik, és szeretettel veregetik a vállát. Válaszképpen csak a fejével bólogat. De hát valóban, minek itt beszélni? Szavak nélkül is világos minden: a géppuska nem működött, most működik.

Eltelik három óra. A támadás hol fellángol, hol elcsendesedik. A katonák kezdik beásni magukat az ellenségtől elhódított földsávon. Közben a harckocsik szüntelenül csatáznak a tűzgyűrűben. Most törnek át a gyülekező hely felé; azokat a harckocsikat, melyeknek lánctalpa megsérült, a többiek önfeláldozóan vontatókötélre veszik. Csak három tank nem tud áttörni; kettő közülük lángban áll. Fekete füstoszlopok.

A nap lassan eltűnik a hegyek mögött. Itt a hegyvidéken, ősz-

szel hamar sötétedik. A fasiszták egyre lövik a három magányos tankot – lehet, hogy a harckocsizók még védekeznek?

Még egy óra. Minden elmerül a sötétségben. A tankok benzint vesznek fel a gyülekező helyen, de a fiúk pihenésre nem gondolnak. A végsőkig feszült, felcsigázott hangulatban vannak. Meg kell menteni azokat, akik ottmaradtak. El kell vontatni a harckocsikat, meg kell találni társaikat.

Önként jelentkezőkből összeállítottak néhány csoportot: harckocsizók és gyalogosok vegyesen. Előrekúsznak, hogy felderítsék a terepet. Az idős amerikai kéri, hogy ő is mehessen. Megtagadják. Összegörnyedve bemászik a földbe vájt lyukba, s ott, kabátjával eltakarva a gyertyát, géppuskákat tisztogat.

Egyszer csak a mélyedésben, ahol a harckocsik állnak, örömkiáltások hangzanak fel. Mindenki odatódul. A sűrű tömegben három fiú: a három bekerített harckocsi egyikének a legénysége, azé, amelyik nem égett. Mindenki öleli, csókolja őket, mindenkinek könnytől csillog a szeme. Hármuk közül kettő megsebesült. Elmondják, hogy néhány telitalálat megrongálta a harckocsi lövegeinek mozgató szerkezetét és a géppuskát; a toronyparancsnok és a harckocsiparancsnok megsebesült. A fasiszták egészen közel férkőztek a géphez, kiabáltak, próbálták rábeszélni őket, hogy adják meg magukat, ígérték, hogy megkegyelmeznek nekik, fenyegetőztek, hogy felgyújtják vagy pozdorjává zúzzák a harckocsit. A fiúk pisztollyal lőttek, a harckocsi vezetője két fasisztát megölt. Elhatározták, hogy az utolsó három töltényig védekeznek – az utolsó hármat saját maguknak szánták. De aztán minden elcsendesedett, a fasiszták, úgy látszik, reggelre halasztották a dolgot. A fiúk levették a lövegzárt az ágyúkról és a závárt a gépfegyverről, kimásztak a tankból, és eljutottak az öntözőcsatornáig. Nyakig merülve a vízbe, sőt időnként elmerülve benne, elindultak az övéik felé. Végül elérték a köztársaságiak által elfoglalt lövészárkokat.

A harcosok rendkívül izgatottan hallgatják társaik elbeszélését, és elhatározzák, hogy azonnal elindulnak a bajba jutott harckocsik megsegítésére. Hányszor kimentették már bajtársaikat – talán ez alkalommal is sikerülni fog.

A parancsnok zseblámpával belevilágít a táskájába, és jelentést ír. 1700 métert tettek meg a megerősített fasiszta terület belsejében. Az aragóniai éjszaka ilyenkor októberben hideg és szeles. A háború nem holnap ér véget és nem is holnapután. A győzelem kitartásból, türelemből és áldozatokból születik meg.

OKTÓBER 18

Ma megmenekült még egy köztársasági harckocsi legénysége abból a háromból, amely, mint tegnap írtuk, Zaragoza kapuinál a fasiszta vonalak között rekedt. A csoda nem magától következett be: a harcosok határtalan hősiessége, kitartása és saját erejükbe vetett hite művelt csodát.

A három bátor legény csak az imént vergődött el a kormánycsapatok első vonalaihoz. Megöleljük őket – összevissza vannak karmolva, égetve. Lassan, fáradtan, de boldogan beszélnek.

A harckocsit több találat érte. A fasiszták körülvették. A legénység tizenkét órán át tüzelt, de az ellenség fokozatosan közeledett; a fasiszták sűrűn hajigálták a kézigránátot a harckocsira, aztán nekirontottak.

A legénység bezárkózott és elhatározta, hogy élve nem adja meg magát. A fasiszták felmásztak a tankra, s kiabálni kezdtek a benne ülőknek. A fiúk csendben ültek, halottnak tettették magukat.

A lázadók a velük levő olaszokkal együtt elhatározták, hogy kinyitják a harckocsit. Mászkálni kezdtek rajta, kalapáltak, feszítővasakkal bajlódtak. A harckocsin nem volt semmi rés, légmentesen el volt zárva, mint valami tűzálló szekrény. A reteszek és a csavarok erősen tartottak belülről.

Néhány órai kínlódás után a fasiszták kidőltek; elhatározták, hogy pihennek egy kicsit, és megebédelnek itt, a harckocsi tetején. Ebéd után lefeküdtek a tankra szundikálni. Ebben a pillanatban megmozdult bent az egyik harckocsizó. A lázadók nyomban leugráltak és folytatták a támadást.

Gyújtógránátokat kezdtek dobálni a harckocsi alá. Meggyulladt a gumi. – Ültünk, hallgattunk és szívtuk a cigarettát – me-

séli a parancsnok –, tizenkilenc óra telt már el azóta, hogy bekerítettek bennünket.

A tűz fellángolt, majd elaludt. A benzintartályokig nem ért el. A harckocsizók hallották, amint a lázadók tanácskoznak. Elhatározták, hogy egyszer s mindenkorra végeznek a legénységgel; csak akkor hiszik el, hogy halottak, ha saját szemükkel látják a hullájukat, és maguk húzzák ki őket a gépből.

Újabb roham indult a tank ellen. Most már nem volt miben reménykedni. A három harcos elhatározta, hogy abban a pillanatban végeznek magukkal, amint az ellenség behatol a tank belsejébe.

Egyszer csak egy lövedék robbant a közelben, majd egy másik, egy harmadik; sebesültek jajkiáltása hallatszott. A köztársasági tüzérség, majd a köztársasági harckocsik az éjszakai gyalogsági felderítés után megállapították a pontos célt, és tűzfüggönyt vontak a tank köré.

A lövöldözés abbamaradt. A fasiszták nyilvánvalóan elfutottak és elrejtőztek. Elérkezett a döntő pillanat, ki kellett használni percnyi késedelem nélkül. Ez volt az utolsó és egyetlen lehetőség a menekülésre.

A harckocsi parancsnoka nagy nehezen megfordította az ágyút, és három lövést adott le. Aztán levette a lövegzárt, átadta a toronyparancsnoknak és utasította, hogy szaladjon. A fasiszták tüzet nyitottak a szaladó emberre. Az lehasalt a domb mögött. A parancsnok a nyíláshoz helyezte a gépfegyvert, leadott egy sorozatot, és utasította a vezetőt, hogy fusson. Utolsónak ő maga szaladt el.

A lázadók valóságos golyózáport zúdítottak rájuk. A három harcos a domb mögött feküdt, szorosan a földhöz tapadva, míg a fasiszták meg nem unták a lövöldözést. Akkor megint futottak egy darabot, majd megint... Pontosan huszonnégy óráig tartott az ellenállásuk.

Most itt állnak, cigarettáznak, vizet isznak. Részletesen és alaposan adják meg az útmutatásokat azoknak a harcosoknak, akik mindjárt indulnak, hogy tüzérségi fedezet mellett páncélos vontatógéppel elvontassák a harckocsijukat.

Mi mentette meg ezeket az embereket a biztos pusztulástól?

Az, hogy engesztelhetetlenül gyűlölték az ellenséget, az, hogy életük utolsó óráját, utolsó leheletüket, szívük utolsó dobbanását, becsületes, fiatal szemük utolsó pillantását sem akarták átengedni a fasizmusnak.

OKTÓBER 20

A legnagyobb nyugtalansággal figyeli mindenki a hős asturiai bányászok harcát.

Óriási hadsereg szorítja vasgyűrűbe a köztársasági Spanyolország asturiai szektorát – az utolsót, amely még megmaradt az északi fronton.

Száz meg száz löveget, repülőgépeket, harckocsikat, több olasz hadosztályt vetettek be a fasiszták erre a frontszakaszra. Kívülről segíteni lehetetlen – a kicsiny asturiai hadsereg egymaga kénytelen védekezni, vérét ontani.

Gijónt, az antifasiszta Asturia fővárosát igen nagy és igen közeli veszedelem fenyegeti. Fölösleges beszélni róla, hogy mi vár az asturiaiakra, Gijón és a bányászfaluk békés lakosaira – nem szólva a katonákról és a parancsnokokról –, ha a fasiszta csapatok betörnek. Hiszen ezek mind munkások, szegényparasztok, következésképpen antifasiszták, következésképpen a lázadók és az intervenciósok féktelen gyűlöletének tárgyai. Az a kegyetlen leszámolás, az a szörnyű mészárlás, amely a már elfoglalt asturiai falvakban folyik, ízelítőt ad abból, mi történik majd akkor, ha Franco és Mussolini csapatai eljutnak Gijónig és a központi bányavidékig.

Gijón békés lakosságának evakuálását mindeddig nem szervezték meg rendesen és nem biztosították. Ehhez hajókra van szükség, a hajóknak őrségre, más szóval olyan intézkedésekre, melyeket a szomszédos államok részvétele nélkül lehetetlen megvalósítani.

Ha a brit és a francia államférfiak humánus nyilatkozatai csak a legkisebb mértékben is őszinte jószándékon alapulnak, akkor a legsürgősebben meg kell előzniük a gijóni véres mészárlást.

A francia dolgozók, az antifasiszta sajtó már napok óta állandóan követeli kormányától, hogy a hadiflotta védelme alatt küld-

jön hajókaravánt Gijónba az asturiaiak, elsősorban a nők és a gyermekek evakuálása végett.

Ezt a megmozdulást az angol munkásosztály is támogatja. Támogatja továbbá a nemzetközi közvélemény és a világ minden becsületes embere.

Gijónban több ezer fasiszta hadifogoly van. A köztársasági hatalom humánus, emberséges, nagylelkű volt velük szemben. Jogosan követelheti tehát, legalább cserébe ezekért a hadifoglyokért, hogy garantálják az antifasiszta dolgozók életét és eltávozási lehetőségét. A legelemibb erkölcsi szabályok kötelezik a Londoni Bizottságot és a benne képviselt kormányokat, hogy biztosítsák ezt a műveletet.

Egyetlen napot, egyetlen órát sem szabad késlekedni. Meg kell menteni a becsületes emberek tízezreit a szörnyű mészárlástól.

NOVEMBER 1

Ma megkezdődött Madridban a „Szovjetunió hete". November 7-ig tart.

Ezek a napok itt, a köztársasági Spanyolország fővárosában nem egyszerűen a spanyol–szovjet barátság napjai, nem egyszerűen a Nagy Szocialista Forradalom iránti tisztelet lerovása. Ez a barátság, ez a tisztelet itt különös és konkrét tartalommal telítődött. A szovjet nép győzelme reményt önt a harcoló spanyol népbe. Madridnak a fasizmus elleni védelmét mindenki akaratlanul is Leningrádnak a fehérgárdistákkal és az intervenciósokkal szembeni védelméhez hasonlítja.

A tűzvonalban, a lövészárkokban, a munkásnegyedekben, a gyárakban, az étkezdékben – mindenütt a szovjet állam megszületésének 20. évfordulójáról folyik a beszéd.

Ma a Szovjetunió tiszteletére rendezett kiállítás megnyitásán jelen volt Madrid alcaldéja, a központi front számos igen tekintélyes parancsnoka, ott voltak az összes antifasiszta pártok és szervezetek küldöttei és még sokan mások.

Két nagy teremben helyezték el a kiállítás anyagát: a szovjet gazdaság, kultúra, művelődés fejlődését érzékeltető rengeteg

fényképet, térképet, diagrammot és a Szovjetuniónak szánt, még el nem küldött ajándékokat.

Holnap Madridban és a központi front területén számos gyűlésen emlékeznek majd meg a szovjet évfordulóról. Ugyancsak holnap kollektív kiállítás-látogatásokat szerveznek és bemutatják a *Parasztok* című filmet.

November 3-án: ünnepi est a Vörös Hadsereg tiszteletére a Zarzuela színházban: az *Optimista tragédia* előadása és szavalatok.

November 4-én: hangversehy szovjet zeneszerzők műveiből.

November 5-én: a szovjet nőkről emlékeznek meg gyűlések és előadások keretében.

November 6.: a szovjet film napja.

November 7-én reggel a madridi ifjúság katonai- és sportparádét rendez. Délután ünnepi gyűlés a Capitol moziban, majd Madrid egyik fő utcája ünnepélyes külsőségek között a „Szovjetunió útja" nevet kapja.

De ezen a hivatalos programon kívül a spontán megmozdulások és rokonszenvtüntetések hatalmas hulláma hömpölyög végig az antifasiszta Madridon. Reggeltől estig egymás után jönnek a katonák, munkások, fiatalok, nők: leveleket, megható ajándékokat hoznak Moszkva számára, kerik, rajzoljam le nekik a Szovjetunió címerét, a szovjet flotta zászlaját. Ezek között az egyszerű, bátor és becsületes emberek között, látva azt a bizalmat, azt a szeretetet, mellyel országunkat és pártunkat körülveszik, nem érzi magát az ember olyan távol a hazájától, amely most nagy ünnepének méltó fogadására készül.

NOVEMBER 4

Egy esztendővel ezelőtt, november 4-én Franco tábornok csapatai, idegenlégiója, mór ezredei megállás nélkül nyomultak előre nyugatról és délnyugatról Madrid felé. Elfoglalták Campamentót, Leganést, elérték Madrid légikikötőjét, a getafei repülőteret, s már-már benyomultak a Casa del Campóba, a város parkjába.

A köztársasági egységek szinte nem is védekeztek, irányítás

és összeköttetés híján egyre csak hátráltak, hátráltak és hátráltak, néha pedig egyszerűen rendezetlen tömegként, teherautókon, gyalogosan hagyták ott a frontot.

November 6-ra virradó éjjel a fasiszták elfoglalták a külvárosokat. A kormánynak el kellett hagynia a fővárost. Gépkocsik végtelen sora kígyózott az egyetlen szabad úton, a valenciai úton. Nyomukban menekültek hatalmas áradata öszvérháton, szamárháton, gyalogosan, batyuk alatt roskadozva.

November 6-án a főváros tulajdonképpeni védelme tizenegy harckocsi zárótüzére korlátozódott. Egy maroknyi, részben sebesült harckocsizó, szédelegve a fáradtságtól, napokon át éjjel-nappal keringett a város körül, hogy erős tüzérségnek tüntessék fel magukat, s az ellenség megijedjen a Madrid elleni támadás nehézségeitől.

7-re virradóra egész éjszaka a hallgatag, sötét, rejtőzködő és – ahogy akkor látszott – megpecsételt sorsú várost jártam. A hidaknál a lövészárkok szinte teljesen üresek voltak. Az utcát egy kilőtt páncélkocsi torlaszolta el, két sarokkal arrább pedig, Carabanchelben a fasiszták már gyilkolták a munkásokat, feleségüket és kisgyerekeiket. Sőt az „ötödik hadoszlop" emberei már a város szívében is lövöldöztek az ablakokból, bombákat dobtak a járókelőkre és a gépkocsikra. A kormányépületek elhagyatottak, üresek voltak. A Hadügyminisztérium kapuja sarkig tárva, őrség sehol, az összes ajtók nyitva, a csillárok égnek, az asztalokon térképek, sehol egy lélek, mint valami elvarázsolt kastélyban. Csak két öreg altiszt üldögél békésen, ölbetett kézzel, várva, hogy a főnökség, mindegy hogy milyen, csengessen nekik...

De a védtelen Madridban ugyanabban a pillanatban, amikor bizonyos erők és védelmi lehetőségek elsorvadtak, gyors egymásutánban mások, újak születtek. A Hadügyminisztérium üresen állt, de a munkásszervezetek székházai, a kommunista pártbizottságok épületei zsúfolásig tele voltak ezen a novemberi éjszakán. Itt nem aludtak, itt fegyverkeztek, itt gyűjtötték és elosztották az erőket. A novemberi Madrid „utolsó éjszakája" a város dicső eposzának első éjszakájává lett. Amit mindenki a végnek gondolt, az lett a kezdet. Amikor november 7-nek reggelén Madrid védelmének újonnan kinevezett vezetői megér-

keztek az üres minisztériumi épületbe, a munkásszervezetek már rendelkezésükre tudtak bocsátani néhány új egységet, melyeket az 5. ezred katonáiból és madridi fiatalokból alakítottak.

A munkások ezrei ásták az árkokat, építették a barikádokat, torlaszolták el az utcákat. Egy fasiszta tiszt, az eseményeket megelőzve, túlságosan messzire talált besétálni Madridba. Megölték és megtalálták nála Franco parancsát az egységek bevonulásának rendjéről. A parancs után igazodva, Madrid védői mindenekelőtt azokat a szakaszokat erősítették meg, ahol a lázadók először szándékoztak támadni.

Aztán – emlékszünk még rá – a Manzanares hídjainál folyó csata, a Casa del Campó-i ütközet, a nemzetközi brigád megérkezése, a húsz napos harc az Egyetemi Városban a fakultások épületei között, a köztársasági ellentámadások Carabanchelben, a fasiszta légierő vandál bombázásai, majd a bombázások megszűnése, amikor a köztársasági légierő megfutamította a légikalózokat és úrrá lett Madrid légiterében.

Ezzel abba is maradtak Francónak azok a kísérletei, hogy frontális támadással vegye be a várost. Bonyolult és nagyszabású mozgó hadműveleteket hajt végre, először északnyugat felől, Majadahonda, Las Rozas, Aravaca irányában, s megpróbálja elfoglalni az Escorialt. Aztán kelet felől igyekszik elvágni Madridot, elszigetelni Valenciától – ezt a célt szolgálta a jaramai hadművelet. Mindezekben az ütközetekben kudarcot szenved.

Madrid védőinek november 7-én született kicsiny magva a központi front hadseregévé, a köztársasági hadsereg fő erejévé terebélyesedett. A kemény ütközetekben megedződött madridi katonák és parancsnokok az antifasiszta Spanyolország fegyveres erőinek legjobbjai lettek.

Az intervenciósok és a lázadók egyesült gépesített erőinek márciusi guadalajarai támadása azt a célt szolgálta volna, hogy egyszer s mindenkorra végezzen Madriddal. Ehelyett a fasiszta intervenció nagy veresége, az olaszok új Caporettója lett belőle. Guadalajara után ideig-óráig szüneteltek a Madrid elleni aktív támadó hadműveletek. A fasiszták az állóháborúra és a föld alatti aknaharcra tértek át, s messzehordó német lövegekkel lőtték a

várost. Ezzel szemben Madrid aktivizálódott, és júliusban a madridi csapatok áttörték a megerősített ostromövezetet, elfoglalták Brunetét, Quijornát és Villanueva de la Cañadát.

Most újabb súlyos megpróbáltatások előtt áll a hős antifasiszta város. Védőinek serege megnőtt és megerősödött, de az ellenfél hadserege sokkal nagyobb arányban növekedett. Ráadásul az intervenciósok az antifasiszta Spanyolország északi, elszigetelt részének elestével mintegy százezer katonát vonhatnak ki onnan, és most csaknem háromszázezres hadsereget, 1500 ágyút, 300 repülőgépet szabadíthatnak Madridra. A madridi ütközetet nem tudják elkerülni: Spanyolország központjának és fővárosának meghódítása nélkül nem nyerhetik meg a háborút. Éppen ezért Salamancában, Rómában és Berlinben nagy gonddal készítik elő a Madrid elleni újabb támadást; míg a Londoni Bizottságban szemérmetlen fecsegés folyik, az intervenciós parancsnokság időt nyer, és egyre újabb olasz gyalogos hadosztályokat, egyre újabb német ütegeket és repülőrajokat szállít partra a déli kikötőkben.

Pontosan egy éve tartja magát pihenés, alvás nélkül ez a csodálatra méltó város, melyet egyetlen hatalmas erő feszít. Ereje abban rejlik, hogy gyűlöli a fasizmust, és nem hajlandó fejet hajtani előtte. Az egész világ, még az ellenség is kalapot emel a fegyverben álló antifasiszták e példátlan bátorsága, a békés madridi lakosok, nők, öregek, gyermekek hősi kitartása előtt. Csak egy kis csoport akadt az egész világon, az emberiség söpredéke, a trockisták csoportja, mely olyan aljas volt, hogy még az ostromlott Madridban is megteremtette az árulás és kémkedés fészkét, ellopta és átadta az ellenségnek Madrid védelmének haditerveit és titkait, agitált a városban e védelem vezetői, a köztársaság, a demokrácia ellen. Hitványak és megvetésre méltók ezek az emberek. Az antifasiszta Madrid viszont büszke lehet arra, hogy a világ legkiválóbb antifasisztái, a nemzetközi gyalogos brigádok, a repülők, a harckocsizók önfeláldozó, bátor hősei mellette állnak. Ezért oly nagy a madridiakban a szolidaritás és a hála érzése azok iránt a népek iránt, amelyek támogatták őket e felejthetetlen, keserves és mégis nagyszerű esztendőben.

Egy éve már, hogy a nemzetközi fasizmus ágyúinak csöve ezekre a falakra szegeződik. Az ágyúk tüzelnek, ölnek – de nem győznek. A dolgozók, a nép Madridja nem adta és nem is adja meg magát soha.

NOVEMBER 6

Egyik ablakom Moszkva felé néz. Légvonalban, északkeleti irányban mindössze három és félezer kilométer innen. Már alkonyodik, de látom végig az egész vonalat. Milyen gyakran repültem végig rajta gondolatban!

Az utcán, pontosan az ablakom alatt kezdetleges páncélkocsi áll mikrofonnal felszerelve. Valamit rendezgetnek benne. Körös-körül gyerekek játszadoznak. Maguk sem tudják, mennyire éhesek. A felnőttek látják ezt püffedt arcocskájukról, karikás szemükről, elkékült ujjaikról. Azelőtt még hoztam nekik kandiscukrot Valenciából – micsoda öröm volt! Most csak pompás, élénk színű virágokat lehet hozni Valenciából – csakhogy az nem ehető.

A vonal átszeli a várost, ezt a fáradt, ágyúgolyó szaggatta, piszkos, éhes, gyönyörű várost. Az esős alkonyatban, tompa ágyúdörgés közepette, három oldalról ellenséggel körülvéve éli a maga nemében egyedülálló, különleges életét. Fekete kendőbe burkolózó nők szoronganak a fal mentén – olívaolajért állnak sorba.

A Rastrón, a zsibvásáron öngyújtót, fésűt, aprófának való törött bútort, udvari egyenruhákról való aranysujtásokat, cipőkrémet, régi toledói kardokat árulnak. Átellenben meredek hegy – az Angyalok hegye. A fasiszták félóránként egy-egy lövést adnak le innen, néha az ócskapiacra, de legtöbbször a belvárosra.

A hatalmas Florida Szállóban egyetlen vendég maradt: Hemingway. Villanytűzhelyen pirítja a kenyerét, és vígjátékot ír. Tegnap ismét – ki tudja, hányadszor – lövedék csapódott be az épületbe, és nem robbant fel; egy fiatal takarítónő szedte fel a gránátot, és egy kis nyugtalansággal jegyezte meg: – Még egészen eleven!

Öt órakor már nagyon sötét van. Kint az utcán nem szabad

lámpát gyújtani, ezért Madrid a novemberi ünnep tiszteletére föld alatti kivilágítást rendezett. A metróállomásokat – melyek egyébként kicsik és nyirkosak – különböző színű villanykörtékkel, Spanyolország és a Szovjetunió kivilágított címereivel díszítették fel. Hatkor pedig megkezdődnek a színházakban az előadások. Itt szűk a hely, fojtó a levegő, de a hangulat vidám. A nézők háromnegyed része katona, a többiek csecsemőjüket a karjukon tartó anyák. A táncosnők kasztanyettákat csattogtatnak, a sanzonettek arról énekelnek, hogy a madridi diéta megőrzi a karcsúságukat, egy komikus cigarettát kér a közönségtől. – Gyere el hozzánk a lövészárokba, ott annyit füstölhetsz, amennyi jólesik! – mondják neki kedélyesen.

A lövészárkokban is az ünnepre készülnek. Különféleképpen folyik ez a készülődés: egyesek plakátokat festenek és zöld girlandokat függesztenek fel, mások a géppuskát tisztogatják és újabb aknákat raknak le.

Egy évvel ezelőtt a királyi tábornokok az idegenlégiós kakukkfiókákkal, a mór zsoldos katonákkal, a német és olasz fasiszták siserahadával együtt eljutottak a spanyol főváros falaihoz. Be akarták venni a fővárost, mégpedig okvetlenül a Nagy Október évfordulóján. A felfegyverzett nép megvédte Madridot. A fasisztáknak beletört a foguk a munkásnegyedekbe.

Eltelt egy év – és az ellenség egyetlen lépéssel sem tudott beljebb hatolni Madridba. De nem adta fel a harcot! Újabb rohamok várhatók. Az ünnepi éjszaka nyugtalan éjszaka lesz. De Madrid, a fáradt, éhes, vérben ázó Madrid hű a köztársasághoz, a demokráciához, a szabadsághoz, hű a barátaihoz, és hálás nekik. Az északkelet felé, Moszkva felé ívelő Alcalán messziről látszanak Lenin, Sztálin, Vorosilov arcképei.

... A vonal elhagyja a várost. Itt vannak a guadalajarai lövészárkok, ott a fasiszta Sigüenza, amott meg Zaragoza. Olasz egyenruhák az utcákon, a kávéházakban, „kék nyilak", „fekete nyilak" ...

Az egyik nemrég lelőtt olasz pilótánál a köztársaságiak újdonságot találtak: a Spanyolországban működő olasz posta különleges bélyegeit. Az ilyen bélyeggel ellátott levelekhez, mint bármely gyarmaton, semmi közük a helyi hatóságoknak. Ezek-

hez nem nyúlhat a spanyol cenzúra, csak az olasz kémeknek van joguk felbontani őket...

Ezután következik Spanyolország északkeleti része, a német befolyási övezet. Itt már nemcsak tisztek nyüzsögnek, hanem mérnökök, vállalkozók, kereskedők is. Már megjelentek a berlini irodalmárok. Ők szolgáltatják a „romantikát" az új intervencióhoz. Bizonyos Edwin Dwinger könyvet írt spanyolországi benyomásairól. Könyvében meghatottan írja, hogy milyen „gyermekien örülnek" Franco katonái „megérdemelt zsákmányuknak – a friss hullákról levett óráknak".

Ha a fasiszták Berlinben és Hamburgban Európa szeme láttára kínozhatnak és gyötörhetnek ártatlan embereket, kinek jut eszébe zavartatnia magát itt, ebben az isten háta mögötti zugban, az aragóniai fennsíkokon, a szadizmusnak és a bosszúnak ezen a lakomáján? Golyó a vörös szakszervezet tagsági könyvéért, golyó egy óvatlanul kiejtett szóért, golyó egy bátor, meg nem hunyászkodó tekintetért. A fasizmus sötét erőivel vívott párharc megrendíti az egész világot, bátorítja a gyöngéket, megszégyeníti a gyávákat, szárnyakat ad a bátraknak és megzavarja az ellenséget.

Tovább haladva északkelet felé, a vonal átszeli a Pireneusokat – a magas, hófödte természetes határt. Franciaország e mögé a hegylánc mögé akar bújni, be akarja csukni a szemét, a fülét, hogy ne lássa, ne hallja a spanyol tragédiát. Nem fog sikerülni! A francia politika irányítói közül jó néhányan azt szerették volna, ha itt az emberek egymást irtják anélkül, hogy más országokat háborgatnának. Vagy talán nem így okoskodnak a benemavatkozás elvének „baloldali" védelmezői? Elhatárolják magukat Franco pártfogóitól, a nyílt és burkolt fasisztáktól, közben azonban minden igyekezetükkel nekik dolgoznak.

A fasizmus megváltoztatta taktikáját azokkal az országokkal szemben, amelyeket meg akar hódítani. Továbbra is öklével veri az asztalt, és ez a legfőbb érve a gyáva államférfiakkal szemben. De közben bal kezével simogatja is jövendő áldozatait. Nem tudjuk, mit akar ez jelenteni, de van hatása. Most Franciaországban, Belgiumban, Svájcban a szemtelen fasiszta legyek egész raja tevékenykedik. Körülzümmögik az ifjúságot, amely

még nem választott utat, behízelgő hangon tanácsokat susognak, a Hitler elleni háború borzalmaival rémisztgetnek és azt bizonygatják, hogy ezt a háborút könnyűszerrel el lehet kerülni kompromisszumok, engedmények, megállapodások útján.

A pacifista galambok szemrehányóan turbékolnak: miért van annyi katona, minek kell megerősíteni a határokat, minek a francia–szovjet egyezmény? Furcsa - de a japán–olasz–német paktum egyáltalán nem nyugtalanítja őket; bizonyára szórakozottságból nem vették észre a Sanghajban partra szálló japán csapatokat, a Sevillában partra szálló olasz csapatokat, a föld alatti fasiszta hadsereget Bécsben. Soha még ilyen fürgén nem dolgoztak a különböző rendű és rangú felderítő és propagandaügynökségek; a fasizmus soha még ilyen szorosan nem vette körül Franciaországot a provokációk, a zsarolás, a terror-cselekmények, a rablások és mindenféle titokzatos históriák bonyolult hálójával. A fasisztákat aggasztja, hogy a francia munkásosztály felébredt és aktivizálódott. Ahol a munkásosztály mozgolódik, cselekszik, ott szakad a háló, felszínre kerülnek és eltörnek az összeesküvés rugói.

Tekintetünk tovább siklik. Kis hegyi ország, mely történelmileg három nagy európai kultúrát egyesít magában. Nemrég még a burzsoá Európa legbékésebb zuga volt, a béke szigete, a politika harcosainak, a reakció áldozatainak és üldözötteinek menedéke. És most? Most a mindenkinél semlegesebb és jámborabb Motta úr, aki magát a Népszövetséget is vendégül látja, szemet huny afelett, hogy a Genf, Lausanne és Locarno környékén működő hadiüzemek éjjel-nappal gyártják és küldik a fegyvert, mérgező anyagokat Japánnak, a Balkánnak, Francónak...

Menjünk tovább! Dél-Németország, csöndes, valaha vidám bajor falvak s a valaha eleven, szellemes, tehetséges München. Virágzott itt a művészet, a szinházkultúra, tömegek látogatták a kiállításokat, heves viták folytak a művészetről. Most mindez megszűnt. Most itt van a legfőbb fasiszta kaszárnya, a hitleri díszszemlék színtere. Milyen gyorsan változnak a reputációk - kinek jut ma eszébe a művészet, ha ezt a nevet hallja: München?

Sötétek a német házak ablakai. De egész éjszaka világosság

árad a gyárak ablakaiból. A kohók, öntödék, ágyú- és tölténygyárak hatalmas műhelyeiben sohasem alszik ki a láng. A múlt háború súlyos sebeiből még ki sem gyógyult országot ismét a háború borzalmas kovácsműhelyévé tették. Háború – ez a hitleri zsarnokság politikája? Vajon nem Csehszlovákiára mérik-e majd az első esztelen csapást? Csehszlovákiára, képzeletbeli utazásunk következő állomására, a Szudéta-vidékre, a keskeny, hosszú Csehszlovákia bal csücskére?

A karlsbadi és marienbadi gyógyfürdőkben, vendéglősök és fogorvosok éléskamráiban Krupp-féle fegyverekkel tele ládákat, titkos rádióadókat, drezdai röplapokat találnak. Azelőtt a csehszlovák „nácik", amikor tetten érték őket, védekeztek, megtagadtak minden közösséget Berlinnel, szánták-bánták amit tettek, verték a mellüket. Most elszemtelenedtek, nem tagadnak semmit – ellenkezőleg, válaszképpen német beavatkozással fenyegetőznek... De a rettegés időszaka a vége felé közeledik Csehszlovákiában. A nép, a hadsereg, az értelmiség szilárdan áll a lábán. A védekezés az idegen fasiszta invázió ellen szükséges, lehetséges, reális. A védtelen, tapasztalatlan Spanyolország példája, másfél esztendei ellenállása nagyon sokaknak nyitotta ki a szemét, akik azelőtt megadóan és páni félelemben várták, mikor zúdul a szerencsétlenség Csehszlovákiára...

Gyorsan repül képzeletünk, de körös-körül már sűrű, sötét az éj. Koromsötétség, fagyos őszi hideg telepszik a lengyel falvakra, a munka nélküli, borús Varsóra.

Tizennyolc esztendeje áll fenn a lengyel állam – és mit adott az „ezredesek kormánya" a népnek? Semmiféle Németországgal kötött megállapodás, semmiféle diplomáciai, pénzügyi kombináció és mesterkedés nem volt elég ahhoz, hogy mozgásba lendüljenek a gépek, megmozduljanak az alvó munkapadok, hogy munka és egy falat kenyér jusson a munkanélkülieknek. Szomorú dermedtségben várják az emberek, a falvak, a városok, mikor szakad vége ennek a gyötrelemnek...

Hajnal tájban Minszknél átlépjük a világ szovjet részének határát. Itt nem alszanak, különösen ma nem. Égnek a lámpák a határőrségeken, megkezdődött az ünnepi sürgés-forgás a kolhozok házaiban, most teszik fel az utolsó zászlókat, az utolsó

plakátokat a belorusz főváros tereire és utcáira, a harckocsizók felsorakoznak az ünnepi díszszemléhez, lovak horkantanak és kivarrott nyeregtakarójuk alatt meg-megrázzák bársonyos, simára kefélt tomporukat.

Gyorsabban, gyorsabban! Már itt van Szmolenszk, magasan a Dnyeper fölött, zászlódíszbe öltözve, és közvetlenül madridi ablakomból, északkelet felé tekintve, meglátom a reggeli ködben, délnyugat felől Moszkvát. A Mozsajszki úton gépkocsik robognak. A dorogomilovói sorompónál és ahogy haladunk a város központja felé, mindenütt most sorakoznak a felvonulók oszlopai. A Szmolenszk téren három fehérkötényes nénike – de milyen hófehérek azok a kötények! – forró virslit árul egy teherautóról; hű, ha most ehetnék egy párat!...

Az Arbaton már nem lehet átmenni se gyalog, se kocsin. Hogy kifestették, felújították a cégtáblákat! Virágsziromhoz hasonló, örömtől sugárzó gyerekarcok tekintenek rájuk, olyan boldogok, olyan egészségesek, amilyen nem egyhamar lesz a sovány, éhes gyereksereg itt, a madridi ablak alatt.

Tovább haladva a Vozdvizsenkán, a Manyezsnaja téren látlak benneteket, vöröskatonák, parancsnokok, munkások, öreg bolsevikok, úttörők, moszkvai lányok, milicisták, diákok; még a *Pravda* legújabb számát is látom a kezetekben. Kitűnően látlak benneteket! Aztán látom az örökifjú Vorosilovot és Bugyonnijt lóháton: egymás mellett vágtatnak; hallom, hogy rázendítenek a zenekarok, és mennydörögve visszhangozza a főváros a vöröskatonák „hurrá!" kiáltásait...

Megjelent a Magyar Népköztársaság, a Szovjetunió és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében.
A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Rózsa István és Szabó Mária

A borító és a kötésterv Rényi Katalin munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Lengyel József
Megjelent 12 000 példányban
Terjedelme 39¼ (A/5) ív
74.1022 — Kossuth Nyomda
Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

МИХАИЛ ЕФИМОВИЧ КОЛЬЦОВ
ИСПАНСКИЙ ДНЕВНИК
(на венгерском языке).
Издание второе
Перевод Эммы З. Видор
Художественное оформление Каталины Рени
Редактировали Иштван Рожа и Мария Сабо

Совместное издание издательства им. Кошута (Будапешт, ВНР) и издательства «Карпати» (Ужгород, Украинская ССР).

Зак. 545. Бумага № 1. Формат 60×84¹/₁₆ Печ. л. 39,25 Усл.-печ. л. 36,5. Изд. л. 38,56. Тираж 12000. Цена 3 руб. 82 коп.

Отпечатано с матриц типографии им Кошута (Будапешт, ВНР) Киевской книжной фабрикой республиканского производственного объединения «Поліграфкнига» Госкомиздата УССР, г. Киев, ул. Воровского, 24. Суперобложка изготовлена на Головном предприятии республиканского производственного объединения «Поліграфкнига», г. Киев, ул. Довженко, 3.

Napjainkban útikönyvekben s beszámolókban hangzanak el mind gyakrabban spanyol hegyek, folyók, városok nevei. Madrid a Prado múzeumát, Granada az Alcázar festői falait, Sevilla bikaviadalokat, Barcelona a tenger mélykékjét idézi fel az emlékezetben. Négy évtizeddel ezelőtt azonban egészen más képek keltek életre e nevek hallatán: egy bátor nép élethalálharcának drámai eseményei, melyeket az egész világ dolgozói figyeltek együttérzéssel, s a legjobbak és legbátrabbak a világ számos országából odasiettek, hogy részt vegyenek, segítsenek ebben a küzdelemben. Köztük a magyar „Lukács tábornok" — akit Zalka Máténak s írónak ismertek azelőtt számos országban.

Mihail Kolcov, a kiváló szovjet újságíró tudósítóként vett részt s számolt be a harcokról. Naplószerű tudósításai hű képet adnak a spanyol nép elszántságáról, mellyel fegyvert fogott, hogy megvédje nehezen kivívott, alkotmányosan rögzített demokratikus jogait az évszázados hatalmuk elvesztésébe beletörődni nem hajlandó arisztokratákkal és katonatisztekkel szemben. Beszámolójából megértjük, hogyan volt képes ellenállni ez a nép több mint három éven át a mind nagyobb túlerővel támadó, Hitler és Mussolini által nyíltan segített lázadókkal szemben.

50,-Ft